

maurice
duverger

siyaset
sosyolojisi

Varlık
yayınları

MAURICE DUVERGER

SİYASET SOSYOLOJİSİ

(Sociologie de la Politique)

Siyasal Bilimin Öğeleri

Çeviren :

Dr. Şirin TEKELİ

İstanbul İktisat Fakültesi

Öğretim Üyesi

VARLIK YAYINLARI, A.Ş.
Cağaloğlu Yokuşu 40, İstanbul

Bu eserin memleketimizde yayın hakkı Paris'teki Presses Universitaires de France yayınlarının Türkiye temsilcisi ONK Copyright Ajansı'ndan satın alınmıştır.

İlk baskısı ocak 1975'te yapılmıştır.

Varlık Yayınları A.Ş., sayı: 45
İstanbul'da Uğur Matbaasında dizilmiş,
Sebat Matbaasında basılmıştır.
Mart, 1982

U Y A R I

Siyasal bilim ve siyasal sosyoloji sözcükleri hemen hemen eş anlamlıdır. Çoğu Amerikan Üniversitesinde, aynı sorunlara, eğer bunlar bir Siyasal Bilim Bölümü tarafından ele alınmışsa «Siyasal Bilim», eğer bir Sosyoloji Bölümü çerçevesinde incelenmiş ise «Siyasal Sosyoloji» denmektedir. Fransa'da ise, «siyasal sosyoloji» deyişi çoğu zaman, siyasal bilimde uzun süre egemen olmuş olan hukuksal ve felsefî yöntemlerden bir kopma ve daha bilimsel yöntemlerle bir çözümleme getirme isteğini yansıtmaktadır. Bu farkların uygulamada önemi yoktur.

Yine de, üniversite içi bölünmeler ve bunun araştırmacı ve öğreticiler üzerinde bıraktığı iz, daha gerçekten bir ayrılığa yol açmaktadır. Siyasal bilim, siyasal olayların hem hukuksal kurumlar, tarih, insan coğrafyası, iktisat, demografya v.b. gibi açılardan hem de doğrudan doğruya sosyolojik bir açıdan ele alındığı geniş bir bilimsel yaklaşımı benimsemektedir. Siyasal sosyoloji ise aksine, özellikle bu son yaklaşımı benimser. Bu anlamda siyasal bilimin tümü üzerinde bir görüş edinebilmek ancak, üç temel alanda bilgi

edinebilmekle; bir yandan siyasetin sosyolojik bir çözümlemesine girişmek, öte yandan büyük siyasal sistemleri betimlemek ve son olarak da siyasal örgütleri (partileri ve baskı grupları) incelemekle gerçekleştirilebilir. Siyasal bilimin bu üç temel alanı, «Themis» (*) serisinde yayınlanan üç ayrı esere konu olmaktadır.

Bu kitap birinci alam karşılamaktadır. (1) Ona Siyaset Sosyolojisi adını verdikse bu hem, bu kitabı 1966'da aynı seride yayınlanmış olan ve bu kitabın yerini aldığı eskisinden ayırmak hem de bu kitabın aynı sorunları yepyeni bir bakış açısından ele aldığını belirtmek isteğimizden doğmaktadır. Bu kitap siyasal olayları sosyolojik açıdan incelemeye ağırlık vermek yerine, özellikle siyasal yanları vurgulanan sosyolojik kavramsallaştırma ve yaklaşım yöntemleri çerçevesinde geliştirilmiştir. Burada, siyasete uygulanan sosyolojiye genel bir başlangıç yapmak söz konusudur. Bu bize, siyasal olayları ayrılmaz bir parçası oldukları toplumsal bütün içerisinde yerleştirme olanağını verir. Oysa bu, onları anlamak için elzemdir.

Böyle bir girişimin sakıncası kuşkusuz, eseri politkologların (siyasal bilimcilerin) fazla sosyolojik, sosyologlarsa, sosyolojik açıdan yetersiz bulmaları olacaktır. Biz bunu bilerek göze aldık. Yöntem düzeyindeki boşluk ve yetersizlikleri önleyemediğimiz açıktır. Sosyologlar, bu küçük kitabın yazarının sosyolojiden söz ederken amatörliğini gizleyemediği yargısına varırlarsa, bundan doğal bir şey olamaz. Bu kitabın yazarı da sosyologların siyasetten söz ettiklerinde buna denk düşen bir kınamayı hak ettikleri kanısındadır. Ama esas olan disiplinler arasında bir takım köprüler kurabilmektir. İstihkam erleri köprüünün yalnız bir kıyısındaki ayağını sağlam bir şekilde kurmayı becerseleer bble bir kez köprü aşılnca bu düzeltilebilir. Bu kitapia incelenen devlet ve siyaset ise sosyoloji için öylesine

temel ögelerdir ki, kendisini bu ögelere yakınlaştıran tüm çalışmalardan ancak yarar sağlayabilir. Çoğu meslekten gelme sosyologun devlet ve siyaseti ihmal etmekle uğrayacakları zarar bunlara bu kitapta atfedilen önemin yol açacağından çok daha fazladır. Gerçek bir makro-sosyolojik yaklaşım ancak böyle bir önemseme ile gerçekleştirilebilir.

Bu yeni şeklinde kitap, siyasetin bilimsel bir çözümlemesinin olanak ve sınırlarını bilmek isteyen herkese yöneliktir. Bu bakımdan daha çok bir gezi rehberi gibi tasarlanmıştır. Daha derinlemesine bir inceleme geliştiren eserlerin yerini alamaz ve bunlar, seçilmiş olmasını tercih ettiğimiz kaynaklar bölümlerinde belirtilmiştir. Ancak bu kitap, toplumlar üzerindeki bilimsel bilginin çeşitli yönleri hakkında genel bir görüş edinmek, bu değişik bilgileri birbirine bağlamak ve siyaseti, ayırma olanağına sahip olmadığımız bir bütün içindeki yerine yerleştirmek konusunda yardımcı olacaktır.

Üniversite düzeyinde bu kitap başlıca üç kategorili öğrenci için hazırlanmıştır. İlk sırada, Hukuk Genel Üniversite Eğitimi Diploması (D.E.U.G.) öğrencilerini gözetmekte olup, onlara, siyasal kurumlar ve anayasa hukuku öğrenimini sosyolojik bir çerçeveye oturtma olanağını sağlayacaktır. Bu çerçeve dışında, bu konunun anlaşılması mümkün değildir. Yönetmeliklerin öngördüğü siyasal bilim eğitiminin amacı da bunu sağlamaktır. İkinci olarak kitap, Siyasal İncelemeler Enstitülerinin öğrencilerine yönelmekte ve onlara, siyasal olayların çeşitli derslerde ele alınan değişik yönlerini siyasetin bütünsel ortamı içerisinde yerleştirme konusunda yardımcı olmaya çalışmaktadır. Sonuncu olarak da iktisat, iktisadi ve toplumsal yönetim ve insan bilimleri dallarında D.E.U.G. hazırlayan öğrencileri ilgilendirmekte ve yeni yönetmelikle okutulması ön-

görülen siyasal bilim öğrenimi için temel bir kaynak oluşturmaktadır.

M. D.

(*) Themis serisi Fransa'da yayın yapan Presse Universitaire de France yayınevinin ders kitapları serisidir.

(1) Bu kitap konunun tamamını kapsamakta ve bilimsel yaklaşım olanaklarını çözümlemektedir. Kitabın alt başlığı olan «Siyasal Bilimin Öğeleri» deyişi buradan gelmektedir. İkinci eser, M. Duverger **Institutions Politiques et Droit Constitutionnel. Les Grands Systemes Politiques, Le Systeme Politique Français** (13. baskı 1973) **Siyaset Sosyolojisinin VI. bölümünü** daha teknik bir bakış açısından geliştirmektedir. Üçüncü eser, (M. Duverger, **Organisations Politiques: Partis et Groupes de Pressions**) (basılmakta) **Siyaset Sosyolojisinin IV. ayrımını** geliştirmekte ve siyasal parti ve baskı gruplarının modern siyasal kurumların işleyişindeki önemli rollerinden dolayı, bu eseri tamamlamaktadır.

G İ R İ Ő

Bu kitap siyasal olaylara uygulanan sosyolojik yön-teme bir başlangıçtır. Bu iki deyimın anlamlarıysa ken-diliğinden açık olmaktan uzaktır. Daha başlangıçtan bun-ları kabaca belirtmek elzemdir. Bu hem neyi inceleyece-ğimizi sınırlamak hem de okuyucuyu, bu konuda çok yay-gın olan sağduyusal aldanmalardan arındırmak için elzem-dir. Herkes, ya da hemen herkes, sosyolojinin konusu olan toplum ile siyasetin ne olduğunu bildiğine inanır. Eğer ge-nel olarak toplumsal olayları ve özel olarak da siyasal olay-ları bilimsel şekilde ele almak istiyorsak, kendimizi mut-lak olarak bu sahte bilgiden kurtarmak zorundayız.

I / Sosyolojik yöntem

«Sosyoloji» terimi 1839'da Auguste tarafından **Pozitif Felsefe Dersleri**'nin IV. cildinde, toplum bilimini ifade et-mek üzere ortaya atıldı. Auguste Comte bu amaçla ilkin «toplumsal fizik» deyimini kullanmıştır. Bu deyim daha önce Henri de Saint-Simon ve hatta Hobbes tarafından da kullanılmıştı. Bu deyim yerine «sosyoloji»yi önermesinin nedeni Belçikalı matematikçi Quetelet'nin «toplumsal fi-zik» deyimini ahlâk olaylarının istatistik bir incelemeye konu yapıldığını anlatmak üzere kullanmış olmasıdır, (1836) ve Comte bunu «haksız bir sahip çıkma çabası» olarak adlandırır.

● Bilim olarak sosyoloji

Sosyolojinin gelişimi, toplumsal olayların da doğa bilimlerinin kullandığı yöntemlerle incelenebileceği temel düşüncesine bağlıdır. Comte'un başlangıçta kullandığı «toplumsal fizik» adının olsun, toplumsal olayları «birer nesne gibi» ele almak gerektiğini söyleyen Durkheim'ın formülünün olsun, kökeninde bu yatar. O dönemde sosyolojinin, doğa bilimleri gibi, olayları olduğu gibi betimleyebildiği ve böylece, «değer yargıları» yerine, «gerçek yargıları» geliştirebildiği oranda bir bilim olduğuna inanılmaktaydı. Bu tutum, gerçek bir düşünsel devrim oluşturmuştur. Daha önceleri, birkaç ender olağan dışı kişi bir yana bırakılırsa (Aristo, Makyavel, Jean Bodin ve özellikle Montesquieu) toplumsal olgular esas olarak felsefi ve ahlâkî bir açıdan incelenmekteydi. Toplumun ne olduğu değil de, insan doğasına ve insan yaşantısının amacına, v.d. ilişkin dinsel ve fizik ötesi birtakım inançlara göre toplumun ne olması gerektiği tanımlanmaya çalışılmakta yani değer yargılarına varılmaktaydı. İnsan ve toplumun, «birer nesne gibi» bilimsel şekilde incelenebileceği düşüncesi bile, kutsal şeylere karşı bir saygısızlık olarak görülmekteydi.

Gerçekten de toplum bilimi düşüncesi ile insan özgürlüğü arasında mutlak bir çelişki olduğu kabul edilmekteydi. Bilim kavramı o zamanlar, kesin bir gerekirciliğe (determinizm) dayandırılmıştı. Buna göre bir A öncülü her zaman bir B sonucu verecekti, ve zaten bilimsel yasa da ikisi arasındaki bu bağlantıda ifadesini bulacaktı. Bu, B'nin kaçınılmaz şekilde A'yı izlemesini engelleyecek herhangi bir gücün araya girmeyeceğini varsaymaktadır. Bu anlamda sosyolojik yasa kavramı, insanın özgür olmadığını kabul eder. Özgürlük kavramı, geleneksel gerekirciliğe karşıdır. Özgür olmak, kendi kendini, hiç değilse kısmen belirleme olanağına sahip olmak yani bütünüyle dışardan be-

lirlenmiş olmamak demektir. O halde geçen yüzyılın bilim adamları, toplum bilimlerinin varlığını olası kılmak için tümüyle aldatıcı saydıkları insan özgürlüğünü yadsıma yolunu seçmekteydiler. Bu şekilde bitmez tükenmez bir takım felsefi tartışmalara girilmektedir. Bugün bunlar aşılmıştır.

Artık gerekircilik bundan çok farklı bir biçimde, istatistik bir gerekircilik olarak anlaşılmaktadır. Bu, özgürlük kavramını yadsımaz; yalnızca, somut koşulların olası sonuçlarını ifade eder ki özgürlük, bu koşullar içerisinde kullanılabilir. Parislilerin % 60'ının 15 Ağustosta başkenti boşalttıklarını söylemek Parislilerin herbirinin o gün kentte kalmak ya da uzaklaşmak özgürlüğünü sınırlandırmaktadır. Bu istatistik gözlem yalnızca, toplumsal alışkanlıkların Parislileri 15 Ağustosta Paris'ten kaçmaya zorladığını ve insan istemlerinin içerisinde belirlendiği toplu koşullarda bir değişme olmadığı takdirde % 60'ının bu daha yüksek eğilime karşı çıkmak yerine onu izlemeyi seçme olasılığının daha yüksek olduğunu söylemektedir. İstatistik gerekircilik, olasılık terimleriyle toplu davranışları ifade ettiğinden, bu toplulukları oluşturan bireylerin belli özgürlüklere sahip olduklarını göz önünde bulundurmaktadır.

İstatistik gerekircilik ilkin, toplum bilimlerine temel olmuştur, sonradan fizik bilimlere de az çok yayılmıştır. Artık burada da A unsurunun mutlak bir B unsurunun ortaya çıkmasına yol açtığı söylenilmemekte, A'nın ardından B'nin görülme olasılığının şu ya da şu kadar olduğu söylenilmektedir. Çoğu durumda bu olasılık oldukça yüksektir ve karşıt olasılık hemen hemen yok gibidir. Yine de atom düzeyinde durum biraz farklılık gösterir. Şöyle ki, burada bir A faktörünün ardından, her biri de bir hayli yüksek bir olasılıkla (B, C, D, E) gibi birçok hipotezin gerçekleşmesi mümkündür. Böylece bugün XIX. y.y. sonuna

göre, fizik ve toplum bilimleri karşılaştırmasına değin görüşler tersine dönmüştür. Eskiden, toplum bilimleri, o zaman mutlak kabul edilen fizik gerekirciliğin bulunduğu varsayılarak, fizik bilimlere göre düzenlenmekteydi. Bugün ise fizik gerekirciliğin artık tümüyle mutlak olduğu kabul edilmemekte, gerekirciliğin toplum bilimlerinin örneğini verdiği istatistik gerekircilik görüntüsüne uygun biçimde göreceli (relatif) olduğu kabul edilmektedir.

● Sosyoloji biliminin konusu

Sosyolojiyi toplum bilimi olarak tanımlamak, toplum terimini tanımlamayı gerekli kılar. Sağduyusal olarak toplumları, (ya da «gruplar», «gruplaşmalar», ve «toplulukları» (*) birbirlerine, sözleşmelerin, yakınlığın ya da kanadalılık ve evlenmelerin bir sonucu olan bir çeşit birarada yaşama isteğiyle bağlanan bireylerden oluşan bir topluluk meydana getirir. Böyle bir kavramsallaştırma, bir yanda bireylerin diğer yandaysa onların bir toplamı olan bir toplumun bulunduğunu varsayarak sosyolojik araştırmanın yönünü saptırır. Sosyologlar tanımın bu şeklini az ya da çok yadsımaktadırlar. Onlara göre bireyler her zaman, başkalarıyla ilişki halinde olanlara bağlı olarak davranırlar. Buna göre her eylem, bir etkileşim, (interaction) yani en az iki kişi arasındaki ilişkilerin bir sonucu ve bu ilişkinin eyleme dönüşmüş bir şeklidir. Toplum, bireylerin bir toplamı değil bir etkileşim sistemidir.

Bu iki kavramsallaştırma arasındaki farkı anlayabilmek için Jean Piaget'nin çözümlemesinden hareket edilebilir. «Özne ve maddî nesne arasındaki ilişki, hem özneyi

(*) Topluluk terimi, gerek «communauté» gerekse «collectivité» yani eski terimleriyle «cemaat» ve «camia» karşılığı olarak kullanılmaktadır. (Çev.)

hem de nesneyi; birinin diğeriini özümlemesi ve nesnenin de özneye uygun hale gelmesiyle değıştirir... Oysa, eğer özne ile nesne arasındaki her etkileşimin de bunları birbirlerine göre mutlaka değıştireceğı kuşkusuzdur. O halde her toplumsal ilişki, yeni karakterler yaratan ve bireyi düşünsel yapısında değıştiren bir bütünlük gösterecektir. İki birey arasındaki ilişkiden, aynı bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkilerin hepsinin oluşturduğu bütünlüğe dek, bir süreklilik vardır, ve sonuç olarak bu şekilde anlaşılan bütünlük, bireylerin toplamından oluşmayıp, bireylerin yapılarını bile değıştirebilen bir etkileşim sistemi şeklinde ortaya çıkar.» (1).

Ancak, etkileşim sistemi kavramı iki farklı sosyoloji anlayışına yol açabilir. Bunlardan birincisi hem Alman kalıpcılığı (formalizm) hem de anglo-sakson davranışçılığı (behaviorism) çizgisinde yer alır. Bunların ikisi de toplumsal bütünlüklerden çok bireyler arası ilişkiler çerçevesinde oluşan bir mikro-sosyoloji ile sonuçlanmaktadır. Simmel'e göre bireylerin etkileşimleri toplumsal evrenin değışik biçimleri olup, sosyoloji bunları soyut şekilde; geometrinin fizik evrenin soyut biçimlerini incelediğı gibi ele almalıdır. (2) Von Wiese'de bireylerarası karşılıklı ilişkilere, yukarıdakine hayli yakın bir programı daha kesin şekilde uygulayarak, bir çeşit «kavramsal bir ölçme» sağlamaya çalışmıştır. O da toplumsal «insanlar arasındaki karmaşık bir ilişkiler ağı» (3) indirgemektedir. Davranışçılığın işe, aynı bakış açısından hareket ederek kavramsal bir ölçmeden gerçek bir ölçmeye geçtiğini (Von Wiese

(1) Jean Piaget, **Etudes Sociologiques**, Cenevre, 1965.

(2) Bkz. George Simmel, **Soziologie**, Berlin, 1908.

(3) Bkz. Leopold Von Wiese, **System der Soziologie**, 2. Baskı, Münih, 1933 (1. baskıdan yapılan İngilizce çevirisi: **Systematic Sociology**, New York, 1932).

de aynı şeyi amaçlamıştı) söylemek doğru olur. Burada da gözlemlenen ve ölçülen davranışlar esas olarak bireylerin davranışlarıdır.

Bu kitap soruna, bunun tam tersi bir açıdan bakmaktadır. Etkileşim sistemi ifadesinde biz, vurguyu birinci terime değil ikinciye; karşılıklı ilişkilere değil sisteme vurmaktayız. Sistemlerin giderek karmaşıklaşan somut etkileşim ağlarının kümeleşmesinden oluştuğu düşüncesinde değiliz. Daha çok, bu somut etkileşimlerin, önceden kurulmuş olan ve daha bu aşamada bir sistem oluşturan bir çerçeve içerisinde yer aldıklarını düşünmekteyiz. Kuşkusuz, herşey bu kadar basit değildir, ve özel karşılıklı ilişkilerin herbirisi, yerleşik sistemi değiştiren, yenileştirici bir öge içerir. Sistem de böylece, bunlara bağlı olarak sürekli şekilde değişir. Ancak, her anki değişimin payı, sistemin kurulu bölümüne oranla zayıftır. Yaklaşmamız o halde, makro - sosyolojiktir. Burada esas olarak, özel etkileşimleri koşullayan sistemler incelenmektedir. Bu koşullama, sistemlerin her bir yeni etkileşimin etkisiyle geçirdikleri sürekli değişimden çok daha önemlidir.

Sosyologlarca sık sık kullanılan rol ve statü kavramları, bu etkileşim sistemi kavramsallaştırmasını daha açık bir duruma getirmeye yardımcı olabilir. İki kişi temasa geçtiklerinde, ki bu bir etkileşimi başlatacaktır, bu kişilerden herbiri diğerinden belli bir davranış bekleyecek, kendisi de belli bir davranışta bulunmaya hazırlanacaktır. Bu tutumu *Comedia dell' arte* (*)'deki oyunların tutumlarıyla karşılaştırabiliriz. Burada herbirisi belli bir rolü (Arlequin, Pierrot, Colombine) canlandıran tipleşmiş karakterlerdir.

(*) İtalyan komedisi; İtalya'da Rönesansta başlayıp, 18. y. yıl sonuna dek yaşayan, gezgin oyuncular tarafından içten geldiği gibi oynanan bir tiyatro türüdür. Her oyun-da, burada adı geçen karakterler yer alırdı. (Çev.)

terler karşı karşıya getirilir. Ancak bu karakterlerden her biri kendi rolü çerçevesinde istediği diyalogu uydurmak ve istediği bir durumu yaratmakta serbesttir. Böylece etkileşim «roller» çerçevesinde gelişebilir. Bu rollerden herbiri, rol sahibini belli şekilde davranmaya ve diğer rol sahiplerinden de belli davranışlar beklemeye götürür.

Her rol, diğer rollerle olan ilişkileri tarafından belirlenir. Örneğin; öğretmenin rolü, öğrencileriyle, meslektaşlarıyla, okul idaresiyle olan v.b. ilişkileri; kocanın rolü ise karısı, kaynanası, diğer kadınlar v.d. ile olan ilişkileri tarafından belirlenir. Öte yandan her bireyin eşanlı olarak birden fazla rolü vardır. Gerçekten, herhangi bir kimse, hem öğretmen, hem koca, hem sendikacı, hem sporcu, hem parti üyesi hem de sinemasever olabilir. Yukarıdaki her iki durumda da rollerin her zaman birbirleriyle «uyum» halinde olmaları gerçekleşmeyebilir. Öğretmen her zaman öğrencilerinin, koca da karısının bekleyişlerini karşılayabilir. Bu durumun tersi de varit olabilir. Herhangi bir bireyin üstlendiği değişik roller kısmen birbirleriyle çelişik olabilir. Bir öğretmen gibi davranmanın her zaman bir koca gibi davranma ya da bir sendikacı v.b. gibi davranmayla ahenk içerisinde olmaması gibi.

Rolün onu benimsemiş olan kişiye bir yaratma payı bıraktığı söylenmiştir. Burada rol, klâsik tiyatro rollerinde olduğu gibi katı şekilde belirlenmekten çok ana hatlarıyla çizilmiş gibidir. İşte bu ana hatlar, statü denilen şeye uygun düşer. Her statü, yerine göre, sahibine, başka statü sahiplerinden farklı birtakım davranışlarda bulunmasını emreden bir davranış modelleri ağıdır. Böylece herbir etkileşim daha önceden düzenlenmiş birtakım senaryolar çerçevesinde gelişir. Roller, onları tanımlayan statülere kıyasla bir esnekliğe yer bıraktığından, etkileşimler de bir özgürlük ve yaratma payı taşırlar. Ancak bu esnekliğin kendi de geniş çapta oyuncular grubunda geçerli olan değer-

ler, inançlar ve normlara bağlıdır. Öyle ise etkileşim sistemleri ya da toplumsal sistemler esas olarak koordine edilmiş birer statü ve rol bütünü meydana getirir ve somut bireysel ilişkiler bu bütün içerisinde gelişir. (1)

Böylece tanımlandığında etkileşim sistemleri insan ve kültür bütünü ile, daha doğru olarak, herbirisi kendi normları, inançları ve değerleriyle ve bunların oluşturduğu kültürle belirlenen insan toplulukları ile düşümlüdür. Bu insan ve kültür bütünü, gündelik dilde kullandığımız «toplum», «grup», «gruplaşma» ve «topluluk»lardan başka birşey değildir; ancak bu kez her biri, o bütün içerisinde girilen karşılıklı ilişkileri belirleyen ilişki modelleri tarafından kesin ve bilimsel şekilde tanımlanmaktadır. İlginç olan husus, bu tanımın modern bilimde genel bir eğilim olarak izlenen, «nesneleri» ilişkilerle tanımlama çizgisinde yer almasıdır. Modern fizik yöntemlerinden söz ederken, Jean Ullmo «Nesne bize ilişki içerisinde, destekle ilintiyle verilmiştir.» der ve buradan giderek «işliğin nesneden önce geldiği» (2) sonucuna varır. Sosyolojinin «nesneleri» olan toplumlar ve insan grupları da benzer şekilde onlar içerisinde girilen ilişkilerle tanımlanır. Ancak bu benzerliği fazla abartmamak yerinde olur. Çünkü araştırmaların

(1) Statü ve rol kavramları için özellikle bkz. A. M. Rocheblave-Spenlé, **La nation de role en psychologie sociale.** (2. Baskı 1969) R. Linton, **Le fondement culturel de la personnalité** (Fr. çev. 1959) M. Bontn, **Role: An Introduction to the study of social Relations,** (Londra, 1965).

(2) Jean Ullmo: «Les concepts physiques» Jean Piaget başkanlığındaki **Encyclopédie de la Pléiade**, (1967 içerisinde yer alan **Logique et Connaissance Scientifique** bölümü. ss. 637-638.

esas konusu, doğrudan doğruya bu ilişkiler değil, onlardan oluşan ilişki sistemleridir.

Çözümlemesi gereken bir sorun da, söz konusu sistemlerin gerçek sistemler mi, yoksa, kendileri olgusal bir varlığa sahip olmadıkları halde, somut ilişkileri anlamaya yardım eden kavramsal yapıtlar mı oldukları sorunudur. Heride bu temel sorunla sık sık karşılaşacağız. Bu sorun aslında yalnızca sistem kavramına özgü değildir. Sosyolojik araştırmada kullanılan kavramların çoğunluğu ve özellikle, toplumsal bütün, işlev, yapı, örgüt v.b. gibi kavramlar için de söz konusudur. Bu kavramlarla işlemsel (opératoire) —yani eyleme geçmeye olanak sağlayan— birer araştırma aracı olan kavramsal şemalar, formel modeller, yapay birtakım yapıtlar; Buffon'un deyişiyle «tasarlanılmış bileşimler» (combinaisons raisonnées) mi kastediliyor? Yoksa burada, bir örneğini görüntüleri kâğıda geçiren ama bozmayan coğrafya haritalarında, bir diğer örneğini de nisbeten soyut birtakım genellemelere varan hayvan türleri ya da arazi tipleri sınıflamalarında gördüğümüz, gerçek olayların yorumları mı söz konusudur? Bu sorunu cevaplamak hiç de kolay değildir. Çünkü, işlemsel olabilmek için (1) formel modellerin gerçekten bir ilişkisi olmak gerekir. Öte yandansa betimleyici modellerde de mutlaka belli bir soyutlama vardır. Sistem, yapı, örgüt, işlev ve bütün gibi kavramlarsa, bu iki kutbun ne birinde ne de diğerinde yer almayıp, ikisinin arasında bir yerde bulunurlar. O halde kullandığımız kavramlar kesinlikten oldukça yoksundur.

(1) Bkz. özellikle bu nokta için P. Boudon, «Théories et théorie» **La Crise de la Sociologie** (Cenevre, 1971) içinde, ve **Economies et Sociétés** (Cahiers de l'I.S.E.A.) 1973 özel sayısı içinde «Structures mathématiques et structures du réel en sciences humaines».

● **Bilimsel araştırmanın sosyolojideki zorlukları**

Sosyoloji de bir bilim olduğuna göre, diğer bütün bilimlerin kullandığına benzer bir yöntem izlemektedir. Öngörmek ve üzerinde etkili olmak üzere betimlemeye ve açıklamaya çalıştığı olayların gözlemine dayanır. Bu tür gözleme elverişli olan birtakım araçlar geliştirmiştir. Bu açıdan son birkaç on yıldır kaydedilen ilerleme önemlidir. Diğer bilimlerde olduğu gibi onun gelişmesini de sağduyusal aldatmacalar kösteklemektedir. Ancak, çok daha eski olan doğa bilimlerinde bu aldatmacaların çoğuna uzun zamandan beri karşı çıkılmış ve sonunda bilimsel olgular sağduyuya yerleşmiştir. Nitekim bugün herkes yerin düz görüldüğü halde yuvarlak olduğunu ve de aksi izlenimi verdiği halde güneşin çevresinde döndüğünü kabul etmektedir. Sosyolojik bilimse daha yeni olduğu içindir ki sağduyu aldatmacalarının direnci hâlâ, çok daha güçlüdür. Bunun için onlardan özellikle sakınmak gerekir.

P. Lazarfeld'in 1945 ateşkesinden sonra Amerikan askerleri üzerinde uyguladığı bir anket, bu bakımdan çok tipik bir örnek sağlamakta bize. Askere alınanlar arasında, aydınların; fazla eğitim görmemiş olanlardan çok daha fazla nevroza yakalanma eğilimi gösterecekleri, kırsal yörelerden gelenlerin askerlik hizmetine kentlilerden çok daha kolay alışacakları; Amerika'nın güney eyaletlerinden gelenlerin, Pasifik adaları iklimine kuzeylilerden daha dayanıklı olacakları ve silâh altına alınanların, terhis edilme konusunda, savaş boyunca, ateşkes sonrasında çok daha fazla sabırsızlık gösterecekleri beklenmekteydi. Sağduyusal bakımdan; tüm bu önermeler kuşkusuz doğrudu. Oysa anket gerçeğin bunun tam tersi olduğunu göstermiştir. En düşük düzeyde eğitim almış olan erler, en fazla nevroza yakalananlardı; kentliler askerlik hizmetine da-

ha kolay ayak uydurmaktaydılar. Güneyliler tropik sıcağına daha az dayanıklıydılar ve ateşkes sonrasındaki işsizlik, askerlere dövüşmenin tehlikesinden çok daha ağır gelmekteydi. Sosyolog sık sık buna benzer durumlarla karşılaşır.

Psikolojide olduğu gibi sosyolojide de sağduyunun sakıncası, gözlemcinin gözlemlenilen bütünün bir üyesi olmasından ötürü çok yüksektir. Eğer gözlemci kendi toplumu inceliyorsa, durum açıkça ortaya çıkar. Ama gözlemci, kendi toplumundan zaman ve yer açısından uzakta olan bir toplumu incelediği zaman da, bilinçli ya da bilinçsiz şekilde, kendi toplumundan edindiği izlenimleri, gözlemlediği topluma yansıtmaktan alıkoyamaz kendini. İçimizden duyduğumuz bu izlenimler hem pek çoktur, hem de çok canlı ve zengindir. Bilimsel gözlemlere kıyaslaysa hem daha çok, hem de daha zengin ve daha canlıdırlar. Bu yoldan, yanıltıcı olmadığını umduğumuz bir deyişle, bir çeşit bireysel bir sağduyu oluşur ve bu, araştırmayı bozabilir. Psikoloji ancak davranış çözümlenmesi ve psikanaliz denilen bilimsel iç gözlem yararına adı iç gözleminden kendini kurtarabildikten sonradır ki ilerlemeyi başardı. Sosyolog da üyesi olduğu toplum üzerinde edindiği yüzey-sel iç gözlemin sakıncalarına karşı hazırlıklı olmalıdır.

Nihayet, diğer bilimlerde olduğu gibi, sosyolojide de bilimsel araştırma esas olarak, geçerliliği gözlem teknikleriyle doğrulanmaya çalışılan kuramlara dayanır. Bu açıdan, sosyoloji, 1920-1960 yılları arasında, «aşırı-ampirizm» (bir Amerikalı yazarın deyişi ile «aşırı-olguculuk») olarak nitelendirilebilecek bir dönem geçirmiştir. Ne mutlu ki artık bu dönemden sıyrılmaktadır kendini. (1) Bu, bilimlerin

(1) Aşırı-Ampirizmin dönemi için bkz. P. Sorokin: **Tendances et déboires de la sociologie Americaine** (Fr. çeviri 1959) de yer alan sert eleştiriler.

belli bir gelişme aşamasına tekabül eder. Bu aşamada toplumsal olguların gözlemine elverişli teknikler geliştirilmiş, (kamuoyu yoklamaları, derinlemesine mülakat, panel, içerik analizi, tutum iskalası, istatistik çözümleme v.b.) bu şekilde sağduyu izlenimlerinin aşılması nihayet mümkün olmuştur. Bu tekniklerin büyük bir heves yaratması ve doğru-yanlış uygulanması doğaldı. İlk mikroskop ve teleskoplar için de hemen hemen aynı şey olmuştur.

Son onbeş yıldan beri sosyologlar, bilimsel yöntemde kuramın oynadığı rolün önemini daha iyi kavramaktadırlar. Büyük fizikçi Max Planck'ın dediği gibi: «Deney doğaya yöneltilen bir sorudan başka bir şey değildir. Ve ölçme de alınan cevabın bir özetidir. Fakat deneyi yapmadan önce onun üzerinde düşünmek yani doğaya yöneltmek istenilen soruya bir biçim vermek ve ölçme yoluyla sonuca varmadan önce de doğayı yorumlamak yani doğanın cevabını anlamak gerekir». Zaten 1920-1960 yıllarındaki ampirizmin de kuramsal varsayımlardan yoksun olmadığı; ancak bunların gerçekte bilinçli ya da bilinçsiz şekilde benimsenen ideolojik karakterli altık (zımni) varsayımlar oldukları ortaya konulmuştur. Wright Mills Birleşik Devletlerde aşırı olguculuğun egemen olduğu bir dönemde; «Bugün sosyolojik araştırma, doğrudan doğruya, generallerin, sosyal yardım görevlilerinin, girişimcilerin ve cezaevi yöneticilerinin hizmetindedir.» diye yazmaktadır.

● Sosyoloji ve ideoloji

Toplumların bilimsel çözümü henüz fazla gelişmiş değildir. Doğa bilimlerine kıyasla sosyoloji geri kalmış bir durumdadır. Bunun anlamı, nesnel (objektif) çözümlere, kesin gözlemlere ve gerçekten bilimsel nitelikteki açıklamalara erişebildiğimiz alanın, olguların ancak «sağduyu», kişisel, öznel (subjektif) ve kesin olmayan izlenimlerle bi-

lindiği alana kıyasla çok daha güçsüz olmasıdır. Dolayısıyla, bilimsel araştırmanın gelişebilmesi için elzem olan varsayım, model ve kuramları kurmak son derece güçtür. Bu varsayım, model ve kuramların büyük kısmı, ister istemez, kanıtlanmış ve kesin olmayan ögelere dayanmaktadır. Doğâ bilimlerinde de raslanılan benzer türden varsayım, model ve kuramlara göre burada sayıları çok daha fazladır.

Öyle ise bu bilimsel varsayım, model ve kavramları ideolojiden ayırmak zordur. Burada ideolojiden anlaşılan, belli bir toplumu aklamak ya da yermek amacını güden, ve o toplumu korumak, değiştirmek ya da yıkmak üzere girişilen bir eyleme mesned teşkil eden bir açıklama sistemidir. Liberalizm, Marksizm, bütün büyük siyasal ve toplumsal doktrinler birer ideolojidir. İdeoloji ve bilimsel kuram; her ikisi de toplumu açıklayan birer sistem ve toplumun işleyişini anlamaya yardım eden birer düşünce ürünü oldukları için birbirlerine benzerler. İki noktada da birbirlerinden ayrılırlar: İlkin bilimsel kuram, bir değer yargısı içermez. Oysa ki ideolojide bir değer sistemi vardır. İkinci olarak; bilimsel kuram herşeyden önce, bilimin daha önceden gözlemlediği ve kanıtladığı olgulara dayanır. Oysa ideoloji ilke olarak bu olguları da içermekle birlikte, bunları aşar ve çoğunlukla öznel birtakım izlenimlere, yüzeysel gözlemlere ve kısmî yorumlara dayanır.

Toplum bilimlerinin az-gelişmişliği, çok sayıda kesin ve kanıtlanmış gözlemle çalışmaya olanak vermediğinden ve kuram kurmak için çok sayıda izlenim, sezgi ve sağduyu verisine başvurmak zorunlu olduğundan, kavramlar, ister istemez bir ideoloji niteliğine bürünür. Gözlerncinin, gözlemlediği olayların bir ögesi olması da, bilim adamını, farkına varmaksızın öz ideolojisinden beslenen kuram ve varsayımlar geliştirmeye iterek, bu karışıklığı daha da artırır. Toplum bilimci, dürüst, nesnel ve tarafsız olmak için ne kadar çabalarsa çabalasın, bunu tam anlamıyla hiç bir

zaman gerçekleştiremez. Gerçekleştirdiğini sanansa eğer men ideolojiden esinlenendir. Çünkü, eğer men ideoloji en azından yaygın biçimde kabul gördüğü için daha «nesnel» görünür. Bu konuda; «Tarafsız bilimin öncülerinin... sonunda Amerikan demokrasisinin çığırtaan ve hizmetkârları haline dönüşmesi tuhaf değil midir?» diyen Stanley Hoffman'ın bu sözünü hatırlamak yerinde olur. Böyle bir durumun tekeli de Birleşik Devletlere ait değildir.

Kaldı ki ideolojiler sosyolojinin gelişmesi için yararlı da olurlar. İdeolojinin önerdiği varsayım, model ve kuramlar araştırmayı yönlendirmek ve ona bir çerçeve sağlamak açısından çok değerlidir. Kuşkusuz, daha nesnel birtakım varsayım model ve kuramlara sahip olabilseydik, daha iyi olabilirdi. Ama, hiç varsayımsız, kuramsız ve modelsiz kalmaktansa, yaklaşık, öznel ve «adanmış» birtakım kuram, model ve varsayımlarla çalışmak ehvenişerdir. XIX. y.y. ve XX. y.y. başında sosyolojinin doğuşuna ve elli yıldır Birleşik Devletlerde gösterdiği gelişmeye, Liberalizm güçlü bir şekilde destek olmuştur. Daha sonra da Marksizm sosyolojik araştırmaları yeni yollara yöneltmiş ve büyük bir itici güç kazandırmıştır.

Sosyolog; toplum bilimlerinin çağdaş gelişme düzeyinde elde edilme olanağı bulunmayan bir nesnellik ve tarafsızlığa ulaşmak için çabalamak yerine, ideolojileri aşmanın olanaksız olduğunun bilincine varmalı ve hiç değilse bu olanaksızlığın yaratacağı sakıncaları sınırlandırmalıdır. Bunu gerçekleştirebilmek için sosyologun ilkin öz ideolojisinin bilincine varması ve bunu itiraf etmesi gerekir. İkinci olarak sosyolog varsayım ve kuram geliştirirken yalnız öz ideolojisini değil, başka ideolojileri de göz önünde bulundurmalıdır. Son olarak da kuram ve varsayımlarını ortaya koyarken; sosyolog, bilimsel olarak kanıtlanmış öğelerin yarısına şu ya da bu ideolojiden yapmış olduğu aktarıma-

ları olanca açıklıkla belirtmelidir. Bu gereklere uymak kolay değildir her zaman.

2 / Sosyoloji ve siyaset

Siyaset sosyolojisine giriş, sosyolojiye genel bir girişten ayrılamaz. Çünkü, siyaset toplumdan ayrılabilen bir alan değildir. Aile sosyolojisi, cinsel ilişkiler sosyolojisi, işletme sosyolojisi, iş sosyolojisi, spor sosyolojisi v.d. ise kolaylıkla ayrılabilen özel dallar oluştururlar. Oysa siyaset sosyolojisi, bu ana gövdenin ve birçok dalının, belli bir yönüdür. Herşey —ya da hemen hemen herşey— kısmen siyasaldır, ve hiçbir şey —ya da hemen hemen hiçbir şey— tümüyle siyasal değildir. Hiç değilse bu kitapta genişletilecek olan bizim görüşümüz budur. Farklı görüşler bulunabilir. Siyasal sosyolojinin ne olduğu konusunda çatışan iki büyük görüş vardır. Kimine göre siyasal sosyoloji devlet bilimidir, kimine göreyse iktidar bilimidir. İleride bu görüşler açıklanırken bizim neden birinci görüşü reddedip, ikincisini benimsediğimiz anlaşılabacaktır.

● Siyasal sosyoloji devlet bilimi midir?

Siyasal sosyolojinin devlet bilimi olduğu görüşü hem daha eskidir, hem de sağduyuya daha yakın olan görüştür. Siyaseti, çağının devlet bilimi olan site (polis) yönetiminin incelenmesi olarak ele alan Aristo'ya kadar götürülebilir. Ulus-devletin gelişmesi bu görüşü güçlendirmiştir. Genellikle sözlükler bu görüşe atıfta bulunurlar. Littré, «siyaset» sözünün sekiz tanımını vermekle birlikte bunlardan, bir bilim olarak siyasetin tanımlanışı «devletlerin yönetimi bilimi» şeklindedir. Siyasal sıfatını ise «kamu işle-

rine ilişkin olan» şeklinde tanımlar. Fransız Akademisi sözlüğü de, «siyaset (isim) bir devleti yönetme ve diğer devletlerle olan ilişkilerine yön verme sanatına ilişkin herşeyin bilgisidir» der.

«Devlet» sözcüğünün kendi de burada, insan gruplaşmalarının, toplumların özel bir kategorisini anlatmak üzere kullanılmaktadır. Gerçekten bu sözcüğün fiilen iki anlamı vardır: Ulus-devlet ve hükümet-devlet. Ulus-devlet anlamında devlet, ulusal toplumu, yani orta çağlar sonunda ortaya çıkan ve bugün en ileri biçimde örgütlenmiş ve en iyi şekilde bütünleşmiş olan bir topluluk (communauté) tipini ifade eder. Hükümet-devletse, yöneticileri, bu ulusal toplumun başı olan kimseleri ifade eder. Siyasal sosyoloji devlet bilimi olarak tanımlandığında, toplum bilimlerinin, inceledikleri toplumun, bünyesine göre dahil oldukları sınıflama içerisinde yer alacaktır. Bu açıdan, siyasal sosyoloji, aile sosyolojisinden, ilkil (élémentaire) gruplar sosyolojisinden v.b. ayrılır.

Bütün tanım sorunlarında olduğu gibi, burada da sorun yalnızca sözcüklerle ilintili olmayıp, nesnelerin özüne değindir. Siyasal sosyolojinin devlet bilimi olarak tanımlanması, ulusal toplum çözümlemesini diğer toplum çözümlemelerinden ayırmayı gerektirir. Bu ise, ulusal toplum ve devletin diğer grup ve insan topluluklarından (collectivité) farklı bir tür meydana getirmesi demektir. Bu görüş, orta çağlar sonunda devletin doğuşuyla birlikte ortaya çıkan ve günümüze kadar da hukuk düşüncesine egemen olan, bugün bu düşüncede görülen bir gelişmeye rağmen hâlâ da egemenliğini sürdüren bir ideolojiye, «egemenlik ideolojisi» ile karşıt düşümdeşmektedir. Devlet, bu ideolojiye göre hiç bir başka topluma tâbi olmayıp, diğer toplumlara egemen olan bir çeşit mükemmel bir toplumdur. Yani devlet «egemen»dir. Bunun bir sonucu olarak devlet yöneticileri de başka hiç bir grubun başında bulu-

nanlarda bulunmayan bir niteliğe sahip olacaktır ki bu nitelik de «egemenlik»tir. Bu siyasal sosyoloji görüşünün özellikle hukukçular tarafından geliştirilmiş olması anlaşılır bir durumdadır. Nitekim yüzyılın başında Almanya'da George Jellinek sonradan Fransa'da Marcel Pr  lot ve Belçika'da Jean Dabin bu görüşü savunmuşlardır. Ancak bu görüşü benimseyen bazı sosyologlar (Georges Davy) ya da siyasal bilimciler (politikologlar) (Birleşik Devletlerden R. M. Sal-tan, Alfred De Grazia v.d.) de vardır. Aynı görüşü ayrıca S.S.C.B. ve halk demokrasilerinin sosyologları tarafından da savunulmaktadır ki bu daha çelişkili bir durumdur. Gerçi bu sosyologlar siyasal bilimi (ya da bizce bununla e   anlamı olan siyasal sosyolojiyi) devlet bilimi olarak ta-nımladıkları zaman bile, devlet toplumsal gelişme b  t  n  n  n bir parçası olarak görülmektedir. Toplumsal gelişme ise, onlara göre esas olarak üretim güçleri ve mülkiyet ilişkileri tarafından belirlenir.

Marksgil c  z  ml  me daima devletle toplum arasında bu bağlılığın bulunduğu ve devletin bir üst yapı karakteri gösterdiğinde ısrar ettiği için siyasal sosyolojinin devlet bilimi olarak yapılan tanımı, sosyalist ülkelerde, batıda gösterdiği niteliği göstermez. Burada Marksizm, devleti, yöneticileri ve siyaseti, sosyo-ekonomik «taban»a kıyasla on-dan türeyen ve ikincil ögeler olarak göründüğünden, «ege-menlik» kavramının tam karşıtı olan bir kutupta yer alır ve bu nedenle de söz konusu tanım burada «egemenlik» kuramına ba  lanmaz. Bu ortam içerisinde, devlet bilimi-nin, diğer toplum bilimlerinden ayrılması, «  st yapı»ların ve özellikle devletin rolünü asgariye indiren belli bir Mark-sizm yorumunun aşırılığını düzeltmeye de yardım edebilir.

Buna karşılık batıda ve özellikle devletin özerk, g  c  l  , egemen bir bütün olarak anlaşıldığı ve toplumsal yaşantının diğer yanlarının devlete kıyasla azımsandı  ı —  zellikle de demokratik iktidar ideolojisi sürdürülmek

istendiği için iktisadî güçlerin azımsandığı— Avrupa'da ise, siyasal sosyolojiyi devlet bilimi yapmak, onu genel sosyolojiden biraz daha uzaklaştırmak demek olur. Oysa ki bilimsel araştırmayı ideolojik önyargılardan arındırmak için yapılması gereken şey tam aksine, siyasal sosyolojiyi genel sosyolojiye yaklaştırmaktır. Unutmayalım ki; bir bilimde farklı bütünler arasındaki sınırların çizilmesi her zaman çok keyfî bir iştir. En uygun yol ise bilimsel araştırmaya optimal bir gelişme olanağı sağlayan yoldur. Bu açıdan, egemen olan ideolojinin bozucu etkilerini azaltan bir sınırlandırma yolu kuşkusuz bozucu etkiyi arttıran bir sınırlandırmaya tercih edilir. Böylece, farklı ideolojik ortamlarda farklı sınırlandırmalar benimsenebilir. Komünist ülkelerde siyasal sosyolojinin devlet çerçevesinde kurulması bilimsel ilerlemeden yana olur. Batıda ise böyle bir tanım daha çok onu kötürüm kılar. Bu yüzden burada, devleti, ona hiç bir ayrıcalık tanımaksızın toplumsal gelişme bütünü içerisinde yerleştiren bir tanım benimsemek daha uygun olur.

● Siyasal sosyoloji iktidar bilimi midir?

Batıda çok yaygın olan bir görüşe göre, siyasal sosyoloji, yalnız ulusal toplumda değil fakat tüm toplumlarda ve insan gruplarında ortaya çıkan, iktidar, yönetim, otorite ve emretmenin bilimidir. Pek çok yazar sonradan bazı sınırlamalar getirmekle birlikte, bu tanımın temelindeki ilkeyi benimsemektedir. Bunlar arasında Max Weber, Harold Lasswell, Roberth Dahl, Raymond Aron, Georges Burdeau da bulunmaktadır. Bu görüş altık yoldan devletin egemenliği kuramını reddetmektedir. Daha doğrusu, devletin egemenliğinin, gerçekten çok bir ideoloji olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla, önsel (à priori) olarak, devlet içinde ik-

tidar, diğer insan gruplarındaki iktidardan farklı değildir. Eğer olgu düzeyinde bazı farklar varsa, bunlar, iktidarın tüm insan gruplarında karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi ile gün ışığına çıkarılabilecektir.

Bu bakımdan, «siyasal sosyoloji = iktidar bilimi» görüşü, «siyasal sosyoloji = devlet bilimi» görüşünden daha işlemseldir (operationel). Çünkü, birinci görüş, iktidarın devlet içindeki niteliğini diğer toplumlar, topluluklar içindeki iktidarla karşılaştırarak bilimsel yoldan incelemek olanağına açık iken ikinci görüş bu olanağa kapalıdır. Eğer iktidar, tüm insan gruplarında karşılaştırmalı bir şekilde incelenecek olursa, devlet içindeki iktidar ile diğer gruplardaki iktidar arasındaki farkları —böyle farklar gerçekten var ise— ortaya çıkartılabilir. Buna karşılık, eğer iktidar yalnızca devlet çerçevesinde incelenecek olursa, diğer insan gruplarındaki iktidarla bunu karşılaştırmak ve böylece önsel olarak ikisi arasında olduğu önerilen nitelik farkının olgu düzeyinde belki de varolmadığını saptamak mümkün olmayacaktır.

Bununla birlikte, siyasal sosyolojinin iktidar bilimi şeklindeki tanımı da karşımıza, doğrudan iktidar kavramının kendinden doğan birtakım zorluklar çıkartmaktadır. Devleti tanımlamak kolay değildir. Yine de «iktidar»ı tanımlamaktan çok daha kolaydır. Fransız hukukçusu Léon Duguit iktidarı tanımlamak üzere «yönetenler» ile «yönetilen»lerin birbirinden ayrılması adını verdiği bir başlangıç noktasından hareket etmekteydi. Ona göre, en ufağın-
dan en büyüğüne, en geçicisinden en yerleşğine kadar tüm insan gruplarında komuta edenlerle itaat edenler, emir verenlerle bu emirlere boyun eğenler, kararları alanlarla, kararlara uyanlar birbirinden ayrılır. Bu açıdan bakıldığında, iktidar, yönetenlerin faaliyetinden oluşacaktır.

Fakat bu ayrım, ilkin görüldüğü kadar açık değildir. Çok küçük gruplar bir yana bırakılırsa; merdivenin yal-

nızca en altında yer alan yurttaş hiç yönetmeksizin yönetilen durumunda, ve yalnızca devlet başkanı hiç yönetilmeksizin, yöneten durumunda olacaktır. O halde, insanlar arasında eşitliğe dayanmayan bir ilişkinin her ortaya çıkışında, yani; herhangi bir bireyin, bir diğerini kendisine boyun eğmeye zorlayabildiği her durumda «iktidar»dan söz etmek mi gerekecektir? Eğer bu niteliği gösteren tüm insan ilişkileri siyasal sosyolojiyi ilgilendirecek olsa, siyasal sosyoloji, sosyolojinin tamamını kapsayacaktır. Gerçekte, iktidar ile etki (ya da güç) arasında bir ayrım gözetmek gerekmektedir. Bir bireyin, bir diğerini, o olmasa yapmayacağı bir şeyi, yapmaya zorlayabilmesi olgusuna «etki» denir. Her eşit olmayan insan ilişkisinde etki vardır. İktidar terimi ise etki ya da gücün özel bir kategorisi için kullanılmalıdır. Bu, grubun norm ve değer sistemine uygun olan yani meşru sayılan etki ya da güç kategorisidir.

Bu ayrım, her toplumsal grupta, o grubun norm ve değer sistemine göre başkaları üzerinde bir etki ya da güç kullanma hakkına sahip olan kimselerin bulunması olgusuna dayanır. Bu kimseler, grubun şefleri, (başkanları) yöneticileri ve önderleridir. Böylece, Duguit'nin formülüne, bunu daha kesin bir şekilde ifade ederek geri dönmekteyiz. Yalnız bazen, grup üyeleri tarafından meşru kabul edilen etki (ya da güç) olarak tanımlanan «iktidar»ı, iktidar olarak kabul edilmeyen fiili etkiden ayırmak zor olmaktadır. Birçok durum da ikisi arasında bir özellik gösterir. Öte yandan fiili etki (ya da güç) ile gerçek anlamda iktidar arasında sıkı bir ilişki olduğundan, bu ilişki görmezlikten gelindiğinde iktidar hakkında ancak kısmî ve biçimsel (formel) bir görüntü edinilebilir.

Aslında, siyasal bilim, bu şekilde dar bir anlamda tanımlanan iktidarın incelenmesi ile sınırlandırılmaz. Bu görüş, iktidarı tek bir topyekün toplum (global toplum) kategorisi olan ulus-devlette görülen şekliyle ele alan, dev-

let bilimi tanımının getirdiği sınırlamalardan yalnızca birisini ortadan kaldırmaktadır. Siyasal bilime toplumların ve grupların tümünde iktidarı inceleme olanağını kazandırmaktadır. Ancak inceleme alanını daha da genişletmek ve çoğu zaman iktidarın kullanılmasına bağlı olan değişik etki biçimleri çözümlemesini de bu alana katmak gerekir. Buna göre siyasal bilim eşit olmayan insan ilişkisi sistemlerinin tümünü inceleme konusu yapar. Bu alan, Robert Dahl'ın «siyasal sistem, iktidar, yönetim ya da otorite ilişkilerine anlamlı bir düzeyde yer veren herhangi bir sürekli insan ilişkileri bütünüdür» (1) derken önerdiği tanıma bir hayli yakın düşmektedir.

Bu tanımın kesinlikten yoksun olduğu ve de özellikle, siyasal sosyoloji ile, genel sosyolojinin diğer yanları arasında gerçek bir sınır çizmeye elvermediğini kabul etmemek elde değildir. Ama böyle bir sınır çekmek neden gerekli olsun aslında? İnsan toplumlarının belki de en temel özelliklerinden birisi; etki, egemenlik, iktidar ve otoritenin, bunları gizlemek için harcanan tüm çabalara karşın, her yerde sürekli olarak var olmasıdır. O halde, siyasal bilimcinin (politikolog) ilk yapması gereken şey bu özelliğin bilincine varmaktır. Bu anlamda, siyasal sosyolojiye bir başlangıç yapmak, genel sosyolojiyi baştan sona taramak ve otoritenin değişik biçimlerine rastlandıkça bunlar üzerinde daha uzun boylu duraklamakla mümkündür. İktidar kavramı ancak bu yoldan kesinlik kazanabilir.

İktidarın şu ya da bu özel alanı üzerinden yapılacak araştırmalara ancak bu genel ve karşılaştırmalı görüş elde edildikten sonra başlanabilir. Bu görüşe göre, siyasal sosyolojinin, sosyolojinin diğer kesimlerinden farklı olarak, diğer uluslar karşısında, belli bir toprak parçası üze-

(1) Dahl: *I'Analyse politique contemporaine* (Fr. çev. 1973) s. 28.

rinde yerleşmiş olan bir ulusunki gibi, belirli ve bir bütünlük gösteren bir alanı yoktur. Siyasal sosyolojiyi daha çok, müminleri dünyanın her tarafına dağılmış birbirlerinden uzakta yaşayan ve hiç bir ulus halkının tümünü kapsamayan bazı dinlerle karşılaştırmak yerinde olur. Ancak böyle bir görüş, yöntemsel üstünlüklerini de görmüş bulduğumuz; siyasal sosyolojiyi iktidar bilimi olarak gören düşünceyle bağdaşabilir. Bu kitabın temelinde, bu görüş yatmaktadır.

YÖNTEM VE PLAN

Bu kitap, sosyolojinin konusu olan «toplum»un (ya da burada, bu terimle eş anlamlı saydığımız, «grup», «topluluk (collectivité ve communauté) ve «gruplaşmalar»ın) esas olarak, bir etkileşim sisteminden oluştuğu düşüncesinden hareket etmektedir. Etkileşimler bir (ya da birden çok sayıda) insanın bir başka (ya da birden çok sayıda başka) insanı ilgilendiren ya da ondan (onlardan) etkilenen eylemleridir. Bunlar, daha önceden yerleşmiş statü ve roller çerçevesinde oluşur. Roller, rol sahiplerinin belli bir tarzda davranmalarına yol açar. Farklı statü ve roller birbirlerine bir çeşit senaryo ile bağlanmıştır ve bu senaryolar topyekûn bir senaryo içerisinde karşılıklı ilişki halindedirler. İşte bu topyekûn senaryo bir etkileşim sistemi meydana getirir.

Etkileşim sistemleri iki yaklaşımla çözümlenebilir; ya etkileşimlerden hareket edilir ve bunların nasıl, bir sistem oluşturacak şekilde birleştikleri incelenir, ya da sistemin kendinden hareket edilir ve etkileşim ağının nasıl bir durum aldığı incelenir. Özel etkileşimlerin ancak, içerisinde meydana geldikleri sistem çerçevesinde anlaşılabilmesine inandığımızdan, burada ikinci yaklaşım benimsenmiştir. Yani, ilkin etkileşimleri çözümleyen «ilişkisel» inceleme,

burada bilinçli şekilde terkedilmektedir. Eserin tümü etkileşim sistemlerine ağırlık vermektedir.

İlk aşamada bu etkileşim sistemlerinin içerisinde olduğu çerçeveler yani bunlara destek olan toplumsal bütünlükler belirlenmeye çalışılacaktır. Her etkileşim sistemi az çok belli bir toplumsal bütünlükle düşümdedir. Sistemin etkileşimlerinden bazıları, o sistemin üyeleriyle başka toplumsal bütünlüklerin üyeleri arasında kurulabilirse de, çoğu doğrudan o bütünlük içerisinde gelişir. Toplumsal bütünlükler, bir taraftan, çoğunlukla belli bir toprak üzerinde yerleşmiş olan bir insan grubuna, diğer taraftan ise o grup üyelerinin benimsedikleri, bir takım normlar, kurallar ve rol senaryoları belirleyen bir kültür sistemine tekabül eder. Bu iki öge peşpeşe ele alınacaktır. Bu bize, «toplumlar», «gruplar», «topluluklar», «gruplaşmalar»a ilişkin gündelik anlamlardan başlayarak, giderek daha bilimsel bir görüşe ulaşma olanağı verecektir.

Toplumsal bütünlükler bir bakıma, etkileşim sistemlerinin, insan, madde ve kültür temelini yaparlar. Bunların ikinci bir yönünü de yapıları belirler. Her sistemin mutlaka bir yapısı vardır; yani sistemin değişik ögeleri düzenli bir şekilde birbirlerine bağlanmışlardır. Böyle bir düzenli bağlantı (agencement ordonné) hali, sistem kavramının bir ögesidir. Toplumsal yapıların incelenmesi, kitabın ikinci bölümünü meydana getirecektir. Burada özellikle katmanlaşma (hiyerarşi) sınıf, örgüt ve işlev kavramlarına bir açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Bu şekilde etkileşimler ve etkileşim sistemlerinde ortaya çıkan, iktidar, etki, güç, emretme ve otorite, yani siyasal sosyolojinin en temel sorunu ele alınmış olacaktır. Hemen belirtelim ki toplumsal bütünlük ve toplumsal yapı ayrımı ancak yaklaşık bir ayrımdır. Örneğin; ilkil (elemanter) gruplar, bunları doğrudan doğruya inceleme konusu yaptığımızda bir toplumsal bütünlük oluşturdukları halde; onları içinde eriten

daha geniş bir bütünün, topyekûn toplumun bir parçası olarak görölmeleri halinde, toplumsal yapının bir ögesi olacaktırlar.

Üçüncü bir bölümde nihayet, etkileşim sistemleri bir sistem halinde ele alınacaklardır. Bir sistem yalnızca, yapılaşmış bir ögeler bütününden ibaret değildir. En bariz özelliğı, yapısına giren tüm ögelerin birbiriyle bağıntılı, karşılıklı bir uyum içinde ve ortak bir düzenlemeye tâbi olmalarıdır. Herhangi bir sistemi sistem yapan; onun çevreden ya da diğer sistemlerden gelen baskıya olsun, kendi ögelerinin değişimlerinden gelen baskıya olsun, bir bütün halinde tepki gösterebilen bir birleşik birim olması ve bir çeşit toplumsal organizma ya da bir sibernetik (*) bir makine gibi davranabilme özelliğıdir.

Görölüyor ki, kitabın farklı bölümleri, değişik olayları değil; aynı olayları; farklı yaklaşımlardan incelemektedir. Kanımızca sosyolojinin konusu daha önce etkileşim sistemleri adını verdiğimiz yapılaşan ve birer sistem haline gelen toplumsal bütünleri incelemektir. Bu kitapta da, ilkin, bunların bir insan ve kültür bütünü olma özelliğı, ikinci olarak yapılama özelliğı ve son olarak da sistem oluşturma özelliğı göz önünde bulundurularak, birbirinden ayrılması aslında mümkün olmayan bu üç yönleri üzerinde, peşpeşe durulacaktır.

GENEL KAYNAKLAR

Bu kitap bir başlangıç rehberi olduğundan, kaynakların seçilmiş eserlerden oluşmasına özellikle dikkat edilmiştir.

(*) Canlılarda ve makinalarda, haberleşme ve kontrolü sağlayan mekanizmaları inceleyen bilim dalı. Otomat ya da kendi kendisini ayarlayabilen makinalara, Sibernetik makina denmektedir. (Çev.)

tir. Burada güdülen amaç, yığınla eseri sıralayarak bir bilgiçlik gösterisi yapmak, okuyucuyu ezmek değil, ona incelenen konuları derinleştirmekte yardımcı olacak temel eserleri belirtmek, ve derinlemesine bir araştırma için incelenmesi gerekli olan ayrıntılı kaynakların hangi eserlerde bulunabileceğine işaret etmektir.

Bu kitabı, genel sosyoloji düzeyinde tamamlamak üzere ilkin Guy Rocher'nin üç küçük eserinin okunmasını şiddetle sağlık veririz. **Introduction à la Sociologie Générale I. l'action sociale II. L'organisation sociale III. Changement social** (points serisi 1968). Okuyucu burada bizim açıklamalarımızı tamamlayan ve iyi bir kaynak taramasıyla zenginleştirilmiş bilgiler bulacaktır. Bizim yüzeysel bir gözden geçirmeyle yetindiğimiz birçok noktada Guy Rocher, düşünceyi derinleştirmeye olanak sağlamaktadır. Yoğun şekilde Amerikan sosyolojisi ve özellikle Parsons kavramlarının etkisindedir. Ancak Fransızcada yazılan sosyoloji eserlerini de iyi bilmektedir. Henri Mendras, **Elements de Sociologie** (U serisi 1967) daha yüzeyseldir.

Bu kitabı doğrudan doğruya siyasal olan olaylar düzeyinde tamamlanmak üzere bkz. R. Dahl **l'Analyse Politique Contemporaine** (Fr. çev. 1973) M. Duverger **Politikaya Giriş** (1) (Türkçeye çev. Samih Tiryakioğlu) Varlık Yayınları) R. Aron **Démocratie et Totalitarisme** (idée serisi 1965) ve ilkel toplumlarla bir karşılaştırma yapmak üzere G. Balandier **l'Anthropologie politique** (1967) - ayrıca, bu kitabın eski baskılarında benimsenen perspektiften soruna bakan diğer Fransızca siyasal sosyoloji ders kitaplarına ba-

(1) Şimdi elinizde tuttuğunuz kitap, M. Duverger **Sociologie Politique** (1. b. 1966, 3. b. 1968) adlı kitabın yerini almakta olup, **Siyasete Giriş**'i çok yakından izlemekte, ancak onu bazı noktalarda açıklamakta ve bir eleştiri aygıtıyla donatmaktadır.

kılabilir. Özellikle bkz. zeki ve olaylardan haberdar bir yapıt örneği veren R. G. Schwartzenberg **Sociologie Politique** (1971). Jean-Pierre Cos, Jean-Pierre Mournier **Sociologie Politique** (Hukuk Fakültesi 1972-73 ders notları teksir) daha net bir şekilde sosyolojik bir yaklaşım getirmektedir.

Pierre Birnbaum ve François Chazel **Sociologie Politique** (2 cilt U2 serisi 1971) çok iyi bir ders aracı olan bir derlemedir. Eserin başlıca hatası Marksist sosyolojiyi hemen hemen tamamiyle ihmal etmesidir. Bu boşluğu doldurmak üzere bkz. Marx ve Engels **Manifeste du Parti Communiste** ve **Alman İdeolojisi** (Türkçe çev. S. Hilâv, Sosyal, 1968) iyi bir giriş niteliğinde olan bu eserler okunduktan sonra seçilmiş parçalar için bkz. K. Papaioannou. **Les Marxistes** (2. baskı 1973) veya N. Guttermann ve H. Lefebvre. **Karl Marx: Oeuvres Choisies** (2. cilt idée serisi, 1963).

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL BÜTÜNLER

«Bütün» terimi burada, matematik tanımından çok daha dar bir anlamda alınmıştır. Toplumsal bir bütün, bir yaş sınıfı, belli bir yerde toplanmış bir kalabalık, aynı cinsiyete sahip olanlar ya da saçlarının rengi aynı olanlar v.b. gibi ortak bir niteliğe sahip olan rasgele bir insan topluluğu demek değildir. Toplumsal bir bütün, belli bir alanda, ilişkileri olan ve de genellikle bu ilişkileri, o alanda başka bir bütüne dahil olanlarla giriştikleri ilişkilerden daha çok ve sıkı olan birtakım insanlardan oluşur. Üstelik, o bütün içerisinde kurulan ilişkiler yapılaşmış ve yukarıda önerdiğimiz tanıma uygun biçimde bir sistem oluşturmuştur. Ayrıca, bu şekilde nitelendirilen insan bütünü, aynı zamanda da üyelerinin statü, rol ve davranışlarını belirleyen bir kültür bütünü ile düşümdedir.

O halde toplumsal bir bütünü iki ögeye ayırmak mümkündür. İlk ayrımında incelenecek olan insana değgin ögeler ve ondan sonraki ayrımında incelenecek olan kültürel ögeler. Bu iki dizi öge, birbirinden ayrı iki gerçek olmayıp, aynı bir gerçeğin iki değişik yönüdür. Her topluluk, grup ve toplum, etkileşim halindeki insanlardan oluşan bir bütün olmakla kalmaz, aynı zamanda da bir değer, norm, inanç, alışkanlık, teknik, reçete ve davranış bütünüdür. —ki kültürü de meydana getiren zaten bu bütündür.— İnsan bütünüünün üyeleri arasındaki dayanışma, büyük çapta, onların kültür ortaklığına bağlıdır. Her bireyi bir parçası olduğu toplulukla bütünleştiren bir süreç olan «sos-

yalleştirme» de öz olarak, o topluluğun kültür kurallarının öğretilmesi ve  z mlenmesinden ibarettir. Eğer burada toplumsal bütünlerin bu iki yönünü —insan bütünü ve kültür bütünü yönlerini— ayrı ayrı incelemekteysek, bu, sırf, böylesinin açıklamalarımızda bize daha kolay gelmesindendir.

BİRİNCİ AYRIM

TOPLULUKLAR (*)

Sosyologların artık pek kullanmadıkları bu terimle, toplumsal bütünlerin birinci yönü olan toplumsal bütünlerin, belli bir dayanışma ile biraraya gelen insanlardan oluşması ve çoğu zaman da belli bir ülke üzerinde yerleşmiş olması olgusu, ele alınıp incelenenektir. Bu açıdan toplumsal bütünler, «topluluk», «toplum», «grup», «gruplaşma» gibi kavramların, bilimsel olarak kullanılmadıkları zaman ifade ettikleri bütünlerle özdeştir, azçok. Kaldı ki, incelemeye başladığımız şu sırada bu kavramı kullanmak pek de anlamsız kaçmaz: çünkü; kavram klâsik sosyologlarca da (Durkheim, Max Weber, Tönnies v.b.) benimsenmiştir. Önemli olan nokta, toplumsal bütünlerin bu fizik, nesnel yönünün; kültürel yönlerinden ayrılmayacağını unutmamaktır İnsan topluluklarının saptanması, esas olarak kültürlerin saptanmasına bağlıdır; toplulukları oluşturan bireyler arasındaki dayanışma özellikle bir değer ve inanç ortaklığının sonucudur ve gerek toprak gerekse ülkeye bağlılığın kendi de ortaklaşa bir tasarıma (représentation collective) dayanır.

Bu şekilde tanımladığımız «topluluğun» biz yalnız iki yönünü incelemekle yetineceğiz. İlk olarak, topluluklara ilişkin olarak geliştirilen ve global (**) denilen toplumlar-

(*) Les collectivités.

(**) Toptan, kapsamlı, topyekûn, genel toplum anlamında kullanılan bu teknik terimi, Türkçeye olduğu gibi geçirmeyi yeğ tutmaktayız. (Çev.)

la, grupları birbirinden ayıran klâsik tipolojiyi hatırlatacağız. Gerçi bu tipoloji ne yeterince kesin ne de yeterince bilimsel değildir. Ancak, toplumsal sistemlerin çeşitli kategorileri hakkında, açıklamalarımız ilerledikçe gözden geçirip daha kesin bir hale getirebileceğimiz, ilk bir görüş edinmeye olanak vermektedir. Ayrıca bu tipoloji, sosyolojinin ve özellikle de siyasal sosyolojinin alanı konusunda somut bir görüntü vermek açısından da bir üstünlüğe sahiptir. İkinci olarak insan topluluklarının toprağa yerleşmesini, yani, ülke kavramını inceleyeceğiz. Görüldüğü gibi bu ilk bölüm kısmen, Durkheim'ın toplumsal morfoloji diye adlandırdığı alanı kapsamaktadır. Toplumsal morfoloji, Durkheim'e göre «toplumu meydana getiren birerler kitlesini, bu kitlenin, toprak üzerinde nasıl dağıldığını ve toplu ilişkileri üzerinde etki yapan her türlü nesnenin doğasını ve dağılışını (1) inceleyen bir sosyoloji dalıdır. Mauss

1 / Global Toplamlar ve Gruplar

Global toplumlarla grupların birbirinden ayrılması, değişik biçimde ve değişik adlar altında, bilinçli ya da bilinçsiz şekilde, Avrupalı sosyologların çoğu tarafından benimsenmektedir. Ancak bunun kesin bir şekilde, açıklanma yoluna gidilmesi pek olağan değildir. Bu ayrıma Amerikalı sosyologlar arasında pek rastlanılmaz. Oysa, «küçük grup», «sınırlı grup» ya da «ilkil (élémentaire) grup» çözümlemesine, herkesten çok, onlar katkıda bulunmuştur, ve bu kavramlar, söz konusu grupların, yapıcı bir öge olarak içerisinde yer alacağı daha kapsamlı bütünlerin varlığını düşündürmektedirler. Nitekim, ABD'inde «kültür» kavramı, ve Halbwachs da, Anglo-Saksonların toplumsal ekolojik kavramıyla az çok özdeş olan bu tanımları benimsemişlerdir.

(1) «Année Sociologique» cilt 2 (1897-1898) s. 520.

global toplumla az çok özdeş bir kavram olarak kullanılmaktadır. François Bourricaud'nun 1952'de bu konuya ilişkin olarak verdiği açıklamalar, ilk aşamada yeterli olan bir yaklaşım getirmektedir, bu ayrıma «Amerikalı sosyologlar, global toplumu, doğasını ve inceleme güçlüklerini giderek daha açık bir şekilde tanımlamaktadırlar. Bazı alanlarda farklılaşan bireylere, bir anlaşma zemini ve haberleşme olanakları sağlayan, duyuş, davranış ve değerlendirme tarzlarını «kültür» adı altında gözlemlemeye başlamışlardır. Böylece gözlemci, grupları birbirinden ayıran ve onları karşıkarşıya getiren özel çıkarların ötesinde, ortak bir bilinç ve paylaşılan bir durumun varolduğunu kabullenmek zorunda kalmaktadır. «Kültür» ya da «ulusal karakter» üzerine yapılan çalışmalar, toplumun, çete, sendika ya da klüpler mozayığından başka bir şey olduğunu, bu gerçeği unutma eğiliminde olanlara hatırlatmaktadır.» (1)

I / GLOBAL TOPLUM

Global toplum kavramını üç özelliği belirler. İlk, global toplum, aile; yersel topluluk, sendika, dernek, parti, kilise, zümre, çete gibi çok ve çeşitli grubu daha geniş bir bütün içerisinde biraraya getirir. İkinci olarak bu bütün, güçlü bir şekilde bütünleşmiştir: Öyle ki, toplum üyeleri arasında derin bir dayanışma vardır, ve bu, özel gruplar içinde gelişen etkileşimlerin ötesinde birtakım etkileşimlerin kurulmasına yol açar. Üçüncü olarak da, global toplum üyeleri arasında görülen bu ilişkiler ve dayanışma dışarıyla

(1) F. Bourricaud: Sur la prédominance l'analyse microscopique dans la sociologie Americaine contemporaine, **Cahiers Internationaux de Sociologie** XIII, (1952).

kurdukları ilişkiler ve dayanışmadan çok daha yüksek bir yoğunluğa sahiptir. Bütün bu özellikler global toplumun temel bir karakterinden doğar ve bunun bir sonucudur. Bu, gelecek bölümde göreceğimiz gibi global toplumun temel kültür bütününü oluşturmaktadır.

Global toplum kavramı gerçekte varolan durumların somut bir çözümlemesinden yararlanılarak geliştirilmiştir ve bunların bir genellemesidir. Ancak, durumlar tarih boyunca değişme göstermiş, böylece de birkaç global toplum tipi yüzyıllar içerisinde birbirini izlemiştir. Çağdaş global toplum kavramını anlayabilmek için, tarihi tipler hakkında bilgi edinmek gereklidir. Bu bilinçlenme siyasal sosyolojide özellikle önemlidir. Çünkü; iktidarın ortaya çıktığı esas yer global toplumdur. Gerçi iktidar olaylarıyla, tüm insan gruplarında, tüm etkileşim sistemlerinde karşılaşılmalıdır. Ama, gruplar içinde ortaya çıkan iktidar, global toplumdaki iktidara bağımlı olmak durumundadır.

● Tarihsel Global Toplum Modelleri

Bu konuda batılı görüşlerle Marksist görüş arasında oldukça geniş bir anlaşmanın bulunması, ilgiye değer. Gerçi Marksistlerle, batılılar, global toplumların ne oluşumunu, ne yapılarını ne de evrimlerini aynı biçimde açıklamazlar. Marx ve çömezlerine göre, toplumların gelişme ve dönüşme tabanını üretim biçimleri belirler. Üretim biçimlerini ise, üretim güçlerinin gelişmesi ile bunların yarattığı üretim ilişkilerinin bir bileşimi oluşturur. Siyasal, hukuksal, kültürel, ideolojik ve diğer ögeler, bu tabanın oluşturduğu üst yapılardır. Üst yapının belli bir özerkliği vardır ve toplumsal evrime doğrudan bir katkıda bulunur. Ama, son aşamada, belirleyici üretim biçimidir. Batılılar, her ne kadar son on yıl içinde, teknik düzeyin —yani Marksist sözlüğe göre üretim güçlerinin— toplumun evri-

minde çok önemli bir rol oynadığını kabullenerek, Marksist görüşe yaklaşılmaktaysa da, bu görüşü benimsemezler. (Yani üretim araçlarının, mülkiyet rejiminin etkisini yadsıma-ya devam ederler) Bu sorunlar kitabın üçüncü ayrımında yeniden ele alınacaktır. Şimdilik, batılı ve Marksistlerin, global topluma ilişkin olarak hemen hemen ayrı bir tarihsel tablo çizdiklerini saptamak bize yeterlidir.

Global toplumun ilk biçimi kabiledir. (tribu) Bu, küçük boyutlu, kırsal nitelikte bir topluluktur; henüz kent yoktur. Aile bağılıkları burada büyük önem taşır, çünkü; kabile, az sayıda aileyi bir araya getirir. Üretim teknikleri ilkel ve verim düşüktür. İş bölümü, sınırlıdır. Mülkiyet ortaktır. Toplumsal sınıf yoktur henüz, bu yüzden «ilkel komünizmden» söz edilir. Bu ekonomik özellikler üzerinde özellikle duranlar Marksistler olup, batılı sosyologlar daha çok, günümüz dünyasında hâlâ dağınık bir şekilde varlıklarını sürdürebilen birkaç kabile üzerinde yapılan etnoğrafya incelemelerinden yararlanarak, kabilelerin, kültürel yönlerini ortaya koymaktadırlar. Doğaya çok yakından bağlı olma, din ve büyü zihniyeti, üretimi arttırmaktan çok mevcut geçim düzeyini koruma eğilimi; değişime hiç yer vermeyen, yerleşik törelere boyun eğme tutkusu v.b. gibi özellikler sayılmaktadır bu arada. Ancak, bir dönüm noktası niteliği taşıyan teknik ilerlemeler yavaş yavaş gerçekleştirilmiş ve bunlar kabileleri, toplayıcılık, avcılık ve balıkçılıktan, tarım ve çobanlığa geçmiştir.

İlkçağ kenti, genellikle kabul edilen ikinci bir global toplum biçimidir ve bu toplumun modeli, Yunan ve Roma kentleri esas alınarak kurulmuştur. Kent, tarım aşamasına geçmiş birkaç kabileyi biraraya getirir. İş bölümü daha ileridir ve sanatlarla ticaretin gelişmesine yol açar. Nüfusun daha fazla olmasından ötürü, siyasal örgütlenme daha karmaşıktır ve bir yönetim aygıtı gerektirir. Sanatçı, tüccar ve yöneticiler tapınağın çevresinde toplanırlar; pa-

zar ile üretim ve yönetim merkezleri hemen tapmağa bi-
tişiktir. Böylece kent doğar. Bundan böyle kır, temel bir
ekonomik taban olmakta devam etmekle birlikte kentin
ancak bir uzantısı, ekidir.

Ordunun gelişmesi, kentin bir başka temel özelliğidir.
Gerçekten de ordu, kentte yoğunlaşan serveti, başkalarına
karşı korumaya, bunu daha da arttırmak için yeni toprak-
lar kazanmaya ve ele geçirilen toprakların halklarını kö-
leleştirerek ek bir el emeği sağlamaya olanak verir. Marx'a
göre daha kabile aşamasında ortaya çıkıp, «ailede gizil
(latent) olarak bulunan «kölelik» kentin çok önemli bir
ögesi olur. V. y.y. ortasında nüfusun yalnızca onda biri
yurttaşlardan meydana gelmekteydi, gerisi ise köleydi.
Köleler, üretimin büyük kısmını gerçekleştirerek, yurttaş-
ları, kültür, felsefe ve sanatla uğraşan seçkinler haline gel-
melerine olanak veren boş zamandan yararlandırmaktay-
dılar.

Kentlerin gelişmesi, üretim araçlarının özel mülkiyeti-
nin gelişmesine yol açar. Başlangıçta toprak mülkiyeti, or-
tak niteliğini korur. Ancak, yurttaşlar, yavaş yavaş, ele ge-
çirilen topraklara bireysel olarak sahip çıkar ve kamusal
toprakların bir bölümünü de aralarında paylaşırlar. Za-
ten, köleler hiçbir mülkiyet hakkına sahip olamadıkların-
dan, topraktan yalnızca yurttaşlar yararlanabilmektedir. O
halde; üretim araçlarına artık nüfusun bir bölümü tara-
fından el konulurken, diğer bölümü de (köleler) ondan
yoksun kalacaktır. İşte bu, Marksistlere göre, biri sömü-
ren, diğeri sömürülen ve birbirlerine karşı savaş halinde
olan sınıfların ortaya çıkmasına yol açar.

Genellikle kabul edilen üçüncü bir global toplum ti-
pini de feodal beylik oluşturur. Bu toplum tipinin modeli,
Roma İmparatorluğunun yıkılışından sonraki dönemde Av-
rupa'da görülen gelişme gözönüne alınarak kurulmuştur.
Kentler gerilemeye başlar ve İtalya'nın birkaç bölgesi dı-

şında temel uğraşı yeniden kırsal bir nitelik kazanır. Toprak büyük malikâne sahiplerinin elindedir ve kendilerine gayet ağır kiralar ödeyen toprağa bağlı serf'ler aracılığıyla ekerler bunu. Bu büyük toprak sahipleri, aynı zamanda, malikânelerine bağlı olan, insan, ev ve ürünü koruyan birer askerî şef, ve yine aynı ülke üzerinde asayiş sağlayan ve adaleti dağıtan birer siyasal şef durumundadırlar. Beyler birbirlerine karmaşık bir üst-alt (süzeren-vasal) hiyerarşisiyle bağlıdırlar. Değer sisteminin temelinde kişisel sadakat, kan bağları, askeri şeref ve din bulunur.

Ulus-devletle başka bir global toplum tipi ortaya çıkmıştır. Aslında bu tip birbirinden farklı toplumlara yol açmıştır. Bu yüzden bunları birbirinden ayırmak uygun olacaktır. Liberal-Kapitalist devleti, Marksistler, 1870 ile 1939'lar arasında görüldüğü şekliyle gayet iyi betimlemişlerdir. Bu toplum, çok sayıda bir nüfusu, geniş bir ülke üzerinde bir araya getirir. Ve gerek kentten gerekse feodal beylikten çok daha kapsamlı bir topluluk oluşturur. Sanayi ve ticaretin gelişmesi ve kentsel bir uygarlığın yeniden doğuşuyla ortaya çıkar. Başlıca üretim araçlarına sahip olan burjuvazi egemen sınıf haline gelir ve aşağı bir durumda tutulan kalabalık bir işçi sınıfını çalıştırır. Kâr elde etmek en yüce değerdir. Toprak işletmeciliğine bile egemen olan bu değerdir ve bu da kapitalist bir nitelik kazanır. Saygınlık ve hizmet gibi feodal düşünceler ortadan kalkmaya yüz tutar.

Aynı zamanda devlet liberalizm ilkeleri üzerine kurulmuştur. Yöneticileri yurttaşlar seçer; kamu özgürlükleri tanınır. Ama kapitalistlerin elinde bulunan ekonomik güç, onlara, seçimleri, temsilcileri, bakanları, haber alma araçlarını denetleme olanağını verir. O halde siyasal demokrasi biçimseldir. Yine de sosyalist partilerle, işçi sendikalarının gelişmesi çalışanlara bazı baskı olanakları sağlar. Bu yoldan burjuva iktidarına gerçek bir tehdit yöneltilmiş

olmaz ama; bir miktar sınırlandırılmış olur. Batılılar, herşeye karşın, liberal kapitalist devlette iktidarın bölüşüldüğü kanısındadırlar. Burjuvaların gerek hükûmete egemen oldukları gerekse işçileri sömürdükleri görüşüne karşı çıkarlar. Onlara göre liberal-kapitalist devlet, nesnel yaşam düzeyi ile kamu özgürlüklerinin büyük bir ilerleme kaydettiği, dengeli bir devlettir.

Ulus-devletin ikinci bir biçimini, sosyalist devletler, üçüncü bir biçimini faşist devletler ve dördüncü bir biçimini de büyük bir çeşitlilik gösterebilen, gelişmekte olan devletler oluşturur. Çağdaş global toplumların bu farklı tiplerini birazdan inceleyeceğiz. Oraya geçmeden önce, tarihsel tiplerle ilgili olarak geliştirilen yukarıdaki tabloyu tamamlamak ve kimisi çok ender görülen ya da çok kısa ömürlü olan, ama yine de önemli gelişmeler gösteren birkaç tipten söz etmek gerekir. Antik çağın büyük imparatorluklarına değinmek, bu bakımdan yerinde olur. Ancak, büyük bir çeşitlilik gösterdiklerinden bunların geçerli bir modelini kurmak henüz çok zordur. Örneğin; tarihin en sürekli bir global toplumu olan Mısır, diğer imparatorluklarla karşılaştırılabilecek türde değildir. Bu söylenen, Roma İmparatorluğu için de aynen geçerlidir. Marksistler Asya toplumu üzerinde sürekli olarak tartışmaktadırlar. Bu, eski doğu, Hindistan'ın bazı bölgeleri, Kolomb öncesi toplumlar ve eski Keltlere uygun düşmektedir ama modelleştirilmesi zordur.

Betimlenmesi daha kolay olan bir global toplum tipi de, Avrupa'da feodal beyliklerle, liberal-kapitalist devlet arasında ortaya çıkan ve mutluk krallığı yaratan toplum tipidir. Marksistler bunu bir geçiş toplumu olarak nitelendirmektedirler. Bu bir bakıma doğrudur, ancak, ayrı bir tip olarak ele alınmasını haklı çıkartacak kadar da uzun süre yaşamıştır. Bu, bir hayli geniş bir ülke çapında (ulus) ortaya çıkar ve toplum yaşantısında güçlü ve yaygın bir

kesimi içine alan, sanayi, ticaret ve kentlerin yeniden uyan-
dığı aşamaya tekabül eder. Oysa ekonomiye hâlâ, derebey-
lerin elinde tuttuğu tarım kesimi hâkimdir. Ve kültürel
çerçevenin özünü de hâlâ feodal değerler meydana getirir.
Kralın durumu da bu ikiliği yansıtır. Ülkenin tümü üze-
rinde sahip olduğu otorite, yol gösterici ve düzenleştirici
rolü, toplumun yeni kazanmakta olduğu yönleri yansıtır-
ken, kutsal ve soydan geçimli niteliği ile en üstün dere-
beyi oluşu, onu ortaçağ geleneğine bağlar.

● Güncül global toplum tipleri

Yaşadığımız çağda, global toplumların temel tipini
ulus-devlet oluşturmakta devam eder. Gerçi bunun yanı-
sıra birkaç eski çağlardan kalan (arkaik) tipe de rastlanıl-
maktadır, ama ender olarak. Ekvator ormanlarında hâlâ
yaşamakta olan kabile ve kavimler vardır, ama bunlar çağ-
daş uygarlıkla temasa geçtiklerinde yok olmaya mahkûm-
durlar. Kuramsal olarak bu kabile ve kavimler, ülkeleri
üzerinde egemen olan devlete bağılıdır. Ancak, devlet on-
lar üzerinde iktidarını kullanmadığı gibi, kabile ve ka-
vimler de devletin varlığından hemen hemen hiç haberdar
değillerdir. Bazı kara Afrika ülkelerinde de kabile ve ka-
vim içi etkileşim ve bağılıklar, devlete olan bağılılık ve
onunla girilen ilişkilerden çok daha yoğundur. Bu toplu-
luklar genellikle daha geniş bütünlerdir, ve daha az arka-
iktirler. Basra körfezi kıyılarındaki şeyhliklerse, daha çok
feodal derebeyliklere benzemektedirler, ama bunlar da ya-
avaş yavaş sınırlı boyutta birtakım devletlere dönüşmekte-
dirler. Yeryüzü topraklarının çoğunluğu, bugün Birleşmiş
Milletler Örgütüne üye olarak kabul edilen devletlere ait-
tir. Geri kalanı ise, ulus-devlet niteliğini göstermedikleri
için değil de, siyasal çekişmeler nedeniyle örgüte üye ola-
rak alınmayan devletlere aittir.

İkinci Dünya Savaşından hemen sonra, artık devletin geçerliğini yitirdiği ve yerini ulus-üstü topluluklara bırakacağı yönünde yapılan öngörülere karşın, devlet bugün temel global toplum olmakta devam etmektedir ve gerçek anlamda ulus-üstü olan hiçbir topluluk yoktur henüz. Ortakpazar, sınırlı bir alana ilişkin bir ittifaktan başka şey değildir ve yalnızca birkaç yürütme organıyla donatılmıştır. Temel kararlar üye devletlerin hükûmetleri tarafından alınmaktadır. Amerikan Devletleri Örgütünün ne gerçek yetkileri vardır ne de ABD'ine göre özerkliğini kazanmıştır. Eğer KOMEKON (Doğu ülkeleri ortak pazarı)'un geçerliği daha fazla ise bu sırf, S.S.C.B.'nin halk demokrasi-leri üzerinde kurmuş olduğu egemenliği maskeleyiği oranda, böyledir. Bu nedenle de buna, Washington'un Lâtin Amerika üzerinde kurmuş olduğu egemenlikte de olduğu gibi ulus üstünlükten çok imparatorluk demek yerinde olur. Her ikisi de, diğer devletlerin kararları üzerinde ağırlığı olan bir devletin aşırı gücüne dayanmaktadır. Ancak ne Sovyet İmparatorluğu ne de Amerikan İmparatorluğu, global toplum nitelikleri gösteren insan toplulukları değildir. Büyük sömürge imparatorluklarının (özellikle İngiliz ve Fransız İmparatorluklarının) çözülmesi ise, global toplum tipi olarak devletin sahip olduğu tekeli güçlendirmiştir.

Bununla birlikte, ulus-devlet dışında örgütlenen ve yönetilen ve birden çok ulus-devlete yayılmış olan birkaç gruptan söz edilebilir. Uluslararası sendika ve siyasal enternasyonaller genellikle güçsüzdür ve etkileri azalmaktadır. Sovyetlere bağlı olup, diğerlerinden çok daha güçlü olan Komünist Enternasyonal bile gerileme yolundadır. Kominform, Kominternden daha az zorlayıcıydı. Onun da ortadan kalkışı, giderek ulusal bir çizgi benimseyen Komünist partiler arasındaki bağları gevşetmiştir. Öte yandan ne sosyalist enternasyonalin ne de sendika enternasyonnellerinin, 1914 savaşından bu yana pek önemi kalmamıştır.

Buna karşılık, çok-uluslu kapitalist şirketler, her geçen gün biraz daha güçlenmektedir. Bu şirketler, devletlerin ekonomik ve malî alanlardaki karar alma yetkilerini daraltmakta ve bu şekilde, batılı ulusların hem iç bünyelerindeki hem de aralarındaki güç dağılımını değiştirmektedirler. Ancak, şimdilik, çok uluslu şirket personelinin çoğunluğu, şirketten çok şirket şubesinin ülkesi üzerinde bulunduğu ulus-devlete bağımlıdır. Bununla söylemek istediğimiz şey ulus-devletin henüz, çok uluslu şirket memurları için en yaygın ve bütünleştirici etkileşim sistemi yani, bir global toplum niteliğini taşımakta olmasıdır. Ama bu durum; sözcüğün tam anlamıyla ulussuzlaşmış olan üst kademe yöneticileri için, daha bugünden geçerliğini yitirmektedir. Bunlar, artık birer Amerikan, İngiliz, Fransız ya da başka bir ülke yurttaşı olmaktan çok, birer IBM, Ford ya da Philips yurttaşı sayılabilirler. Çok uluslu şirket onlar için, ülkelerinden daha çok, bir global toplum niteliği kazanmıştır.

Bazı kiliselerde bu olay daha da ileri gitmiştir. Kiliseler, bir ideoloji, bir değer sistemi ve insan yaşantısının tüm yönlerini, hatta ölümden öteye uzantılarını bile kapsayan bir kültür ortaya koyarlar. Bu nedenle kiliseler global toplum kavramı ile tamamen özdeşirler. Oysa ki çok uluslu bir şirket bu rolü ancak kendi yaşantılarını, sanatı, aydın kültürünü, felsefî sorguyu ve çıkarlara kayıtsızlaşmayı ihmal ederek zedeleyen birtakım insanlar için oynayabilir. Din, bütün bunları içerir ve tarih boyunca da içermiştir. Ancak, ulus-devletin gelişmesi, kiliseyi genellikle ona bağımlı bir role itelemiş ve din duygusunun gerilemesi de kilisenin global toplum niteliğini ortadan kaldırmıştır. Herşeye karşın kiliseler yine de, din adamları, bazı tarikat üyeleri ve de ulus-devletle henüz tam bütünleşmemiş olan, özellikle ulus-devletin yeni ve yeterince kök salmamış durumda olduğu, gelişmekte olduğu ülkeler halklarının bazı

kesimleri katında, global toplum niteliğini koruyabilmektedirler.

Nihayet unutmamak gerekir ki, bütün devletlerde ve hatta en gelişmiş olanlarında, ulusal bütün içinde erimeyi reddeden, onun değer sistemini kabul etmeyen, ona karşı bir karşıt-kültür geliştiren ve kendileri dışında kalan yurttaşlarla etkileşimlerini en düşük bir düzeyde tutmaya çalışan, aykırı gruplar da vardır. Hippiler, gençlik guruhları, çeteler, v.b. gibi gruplar, tüm tarih boyunca görülmüş olan bir olayı; daha geniş global toplum içinde ama ondan kopuk bir global toplum oluşturma olayını, sanayileşmiş uluslarda devam ettirmektedir. Bu aykırı gruplarla, devrimci muhalefet gruplarının sınırını çizmek zordur. Ancak, devrimci muhalefet grupları, toplumun mevcut yapısına karşı çıkmakla birlikte onu değiştirmek istediklerine göre yine de global toplumla belli bir yoldan bütünleşmişlerdir; oysa ki aykırılar bir çeşit toplum içi sürgün gibi, ondan kaçmaktadırlar.

Öte yandan, birçok ülkede, özellikle de henüz sanayileşmemiş olan geniş uluslarda, yersel topluluğun üyeler katında fiilen ulustan daha büyük bir önem taşıması olayı da eklenmelidir buna. Bu ülkelerde köy ya da kasaba, normlarıyla insanların yaşantılarına egemen olan başlıca etkileşim sistemidir. Bu durum yalnızca bu eski uluslarda değil, ulusal geleneği böylesine bir «yöreciliği» destekleyen ABD gibi ülkelerde de görülür. Aslında, etkileşim sistemlerinin içiçe geçtiği yerlerde, global toplumun, hangi toplum olduğunu saptamak kolay değildir. Aynı bir ulusal çerçeve içerisinde yaşayan herkes için global toplum, mutlaka aynı toplum olmayacaktır. Ulus-devletlerinin gelişmesi ve yeryüzünün her tarafına yayılması ve de herbirinin kendi ülkesi üzerinde giderek daha büyük bir etkinlik kazanması, ulus-devleti, insanların çoğunluğu için, global toplum haline getirmekle birlikte, bu evrimleşme tamamlan-

miş değildir ve günün birinde tamamlanacağından da kuşku edilebilir.

Diğer taraftan; bugünün kurulmuş ulus-devletleri, birbirlerinden o derece farklıdır ki, hepsinin aynı bir global toplum tipine uyup uymadığı da ayrıca sorulabilir. Gerçekten, Uganda, ABD, Luxemburg, Fransa, SSCB, Taiti, Brezilya, Suudi Arabistan, Çin, Libya, Hindistan gibi ülkelerin hepsi aynı bir sosyolojik kategoriye sokulabilir mi? Bu devletler arasındaki farklar hem apaçıktır hem de çok önemlidir. Bu nedenle de ulus-devlet kavramı içerisinde birtakım ayrımlar yapmak gerekmektedir. Marksistler bu bakımdan kapitalist devletlerle sosyalist devletleri ayırırlar. Batılılar, bir yandan sanayileşmiş devletlerle, gelişmekte olan devletleri, diğer yandan da liberal (özgürlükçü) devletlerle otoriter devletleri ayırmayı tercih ederler. (Bu son ayrım, batılılara, faşist ve komünist devletleri, aynı kategoriye koyma olanağını getirmektedir). Bu iki sınıflama birleştirilerek, çadgaş ulus-devletlerin göreceli olarak nesnel bir tipolojisine temel alınabilir. Buna göre örneğin; batılı rejimlerle (kapitalist ve liberal) komünist rejimler (sosyalist ve otoriter) ve otoriter kapitalist rejimler (burada da faşizmin türleri, askerî diktatörlükler ve arkaik krallıklar arasında alt ayrımlara gidilerek) birbirlerinden ayrılabilir. Siyasal sistemler incelemesi için böyle bir sınıflandırma temel alınmıştır. (1)

Birbirinden bu denli farklı olan devlet kategorileri arasında yine de önemli birtakım ortak özellikler bulunduğu içindir ki, bunları aynı bir global toplum tipi olarak kabul etmek mümkündür. Tüm devletler göreceli bir özerkliğe sahip siyasal sistemlerdir. Hepsine ülkeleri üzerinde

(1) Bkz. M. Duverger, *Institutions Politiques et droit Constitutionnel* C. I. *Les Grands Systèmes Politiques* (13. Baskı, 1973).

yaşayan insanları denetlemek ve giriş çıkışlarını yasaklamak hakkını veren, belli bir hukuksal egemenliğe sahiptirler. Birkaç uluslararası hukuk kısıtlaması ve özellikle de diğer devletlerin baskılarına maddeten direnebilme olanaklarına sahip olmak şartıyla, onlara ait olan ülke üzerinde, nasıl istiyorlarsa öyle davranmakta hemen hemen serbesttirler.

Ulus-devletler böylelikle pek çok grubun çevresini ve sınırını oluştururlar. Birden çok sayıda devletin alanına yayılmış olan uluslararası gruplarsa hem sayılıdır hem de genellikle pek yüzeysel kalırlar, yani onları oluşturan etkileşimler pek önemli değildir. Ulus-devletlerin içindeki gruplar ise aksine genellikle hem çok sayıdadır, hem de zaman zaman oldukça gelişmiş ve dayanıklı etkileşim sistemleri meydana getirirler. Yine de, devlet, bunlardan biriyle, bir çatışma haline girerse, genellikle son sözü, o söyler. Bu sonucu sağlayacak olan en büyük nesnel zorlama gücü, ordu, polis ve mahkemeler onun elindedir. Max Weber'e göre devlet, meşru yaptırım (cebir) tekeli elinde bulundurur. Böylece en güçlü ve en iyi örgütlenmiş olan siyasal iktidar, onun iktidarıdır. Bu özelliktir ki bazı kimselere, devlet iktidarının özel bir doğaya sahip olduğunu düşündürmüş ve siyasal sosyolojinin alanını devletle sınırlandırmaya kadar götürmüştür. (bkz. s. 24)

Devletler aynı zamanda en eksiksiz bir değer sisteminin de çerçevesidir ki bu, global toplum kavramının en temel öğelerinden birisidir. Bu anlamda devletler, iç tutarlılığı çok yüksek olan kültür bütünleridir. Kuşkusuz, bazı kültürler, devlet sınırlarını aşar. Nitekim, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'nın ortaklaşa paylaştığı bir batı kültürü, SSCB ve halk demokrasilerinde yayılmış olan bir komünist kültür, Orta-doğu ve Kuzey Afrika'yı içine alan bir Arab kültürü ve benzerleri vardır. Ancak bu kültürlerin her biri, devletten devlete bir değişme gösterir. Bunlar; temel kül-

tür çerçevesini oluşturan farklı ulusal kültürlerin ortak yanlarından meydana gelmiştir. Her ulusun yurttaşlarıncıca benimsenen norm, değer, ideoloji, efsane (mit), simge ve davranışlar arasında büyük bir tutarlılık vardır ve son derece yapılaşmış bir bütün meydana getirir bunlar. Üstelik yurttaşlar bunun bilincine varmıştır ve bunu, aynı kültür grubuna dâhil olan diğer ulusların yurttaşlarıncıca benimsenen, norm, değer, ideoloji, efsane, simge ve davranışlardan farklı bir bütün olarak algırlarlar. «Batı» kültürü herşeyden çok İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan, vd. kültürlerinde ortak olan yanların bir bütünüdür. Çünkü; kendilerinin batılı değil, İngiliz, Fransız, Alman, İtalyan olduklarının bilincine varmış ve bunun gerektirdiği biçimde etkileşen insanların kültürüdür, batı kültürü.

II. / GRUPLAR

Her birey, birçok etkileşim sisteminde birden hareket eder. Diyelim biri evlidir, Fransız uyrukludur, sendikacıdır, komünist partisinde üyedir, bir «eski muhripler» derneğine katılır, bir ayakkabı fabrikasında işçidir, bir spor klübünü tutar, cumartesiileri halk balosuna gider, bir arkadaş grubu vardır, vd. Bir diğeri öğrencidir, İtalyandır, üniversite sitesinde, İtalyan evinde kalır, birkaç kızla arkadaşlık eder, bir araştırma grubuna, bir sinemasever klübüne ve de katolik bir çerçeveye dahildir, vd. Her etkileşim sistemi, ona katılan insanların tümünü kapsar ve bu tüm ile tanımlanır.

Herkes için, bu bütünlerden bu etkileşim sistemlerinden biri, niteliklerini az önce tanımlamaya çalıştığımız global toplumdur. İçerisine aldığı etkileşimlerin çeşitliliği açısından, bu en geniş olan sistemdir; son çözümlemede yaptırım yeteneğinin en fazlasına o sahiptir ve bu nedenle de değişik sistemler arasında çatışma olması halinde ge-

nellikle üstün gelen odur; bireylerin sosyalleştirilme sürecinde edinilmesi gereken başlıca çerçeveyi sağlayan, ve bir kültür oluşturan en eksiksiz norm ve değerler bütünü veren sistem odur. Bu kavramın bazı öğelerini az önce görmüştük, bazılarını ise bir sonraki ayırmada ele alacağız. Ayrıca unutmayalım ki «global toplum» düşüncesi herşeyden önce, bilimsel çözümleme amacıyla geliştirilen, işlemesel bir kavramdır. Somut evrende ise, pek çok, içlerine kapanmış ve az çok toplum dışı kalmış insan, kâğıt üstünde üyesi oldukları global toplumla hiçbir etkileşimde bulunmayabilir ve hatta hiçbir global toplum üyesi de olmayabilirler. Başka bazı insanlar ise, birden çok sayıda global toplum arasında bir seçim yapmakta güçlük çekebilirler. Belli bir dine inandığı için ulusundan zulüm gören bir kimse örneğin; bu durumda olabilir.

● Grupların Çeşitliliği

Birincil gruplar ve ara gruplar:

Global toplum dışındaki tüm topluluklarla, tüm insan bütünülerine, tüm etkileşim sistemlerine «grup» denilmektedir. Çoğu zaman grupların etkileşimleri; sendika, ekonomi, sanat, spor, edebiyat gibi belli bir toplumsal alanda ortaya çıkar; oysa ki, global toplumun etkileşimleri, yaşıntının her yönünü içine alır. Ancak bazen, gruplar da kapsayıcı bir eğilim gösterebilirler. Örneğin; siyasal parti ya da dinler; ideolojileri, insan edimlerinin tümüne yön verme eğilimi gösterdiği oranda kapsayıcı olurlar. Grupların, global toplumun yapıcı öğeleri olduğunu vurgulamak amacıyla sık sık «ilkil» (élémentaire) grup deyişi kullanılırsa. Ancak, global toplum, yalnızca, bu ilkil gruplar arasındaki ilişkilerden oluşmaz; yapıcı öğelerinden birisi de doğrudan doğruya bireyler arasındaki etkileşimler olup, bunlar, az çok grup içi etkileşimlerinden etkilenirler. Kaldı

ki, ilkil grup içi etkileşimlerinden etkilenirler. Kaldı ki, ilkil grup deyişi daha çok, grupların en küçüklerini ve global toplumla aralarına giren ara gruplarından ayırmak amacıyla «birincil» adı da verilen grupları anlatmaktadır. Ara gruplar kısmen, IV. ayrımda incelenecek olan örgütleri karşılamaktadır.

Gruplar o kadar çok sayıda ve çeşitlidir ki bunların geçerli bir topolojisini gerçekleştirmek zordur. Bu açıdan en büyük çabayı Georges Gurvitch yapmış ve 1950 de 15 kıstas çevresinde gruplaşan, aralarında kesişmeler de bulunan altmış üç temel bölüm içeren bir genel grup sınıflama şeması geliştirmiştir. Bu sınıflamayı, salt bir bilgi vermiş olmak için özetlemekteyiz. İlk kıstas «içeriktir», ve tek işlevli (unifonctionnel) (spor kulüpleri, sendikalar, kulüpler, dernekler, firmalar, kooperatifler, kamu kuruluşları, meslek kuruluşları v.b. gibi) gruplaşmalarla; çok işlevli (multifonctionnel) (köy, il, bölge, devlet gibi yerel gruplarla aile gibi kandaşlık grupları, gerçek bir insan topluluğu oluşturduğu ölçüde yaş grupları gibi gruplar) ve üstün işlevli (superfonctionnel) etnik azınlıklar, mistik tekkeleri, ortaçağ kilisesi, toplumsal sınıflar gibi gruplar bu türdendir; görüldüğü gibi bir federalist olan Gurvitch ulus-devletleri bu sınıfa koymamaktadır) gruplaşmaları karşı karşıya getirir.

İkinci kıstas «çap» yani katılanların sayısıdır ve grupları, küçük çapta, orta çapta ve büyük çapta gruplar olarak ayırmaya yol açar. Üçüncü kıstas «süre»dir. Geçici gruplaşmalarla dayanıklı ve sürekli gruplaşmaları birbirinden ayırmaya olanak verir. Dördüncü kıstas «tempo»dur; Gurvitch, toplumsal zamanların çeşitlilik gösterdiği kanısındadır ve «bazı gruplaşmalarda zamanın, diğerlerinden daha hızlı geçtiği ve ayrıca bazı gruplaşmaların yavaşlatıcı, diğerlerinin de hızlandırıcı diyebileceğimiz etkilere sa-

hip olduklarını» (1) düşünmektedir. Böylelikle; ağır adımlı ve hızlı adımlı gruplaşmaları birbirinden ayırmaktadır. Beşinci kıstas, «dağınıklık derecesi»dir (mesure de dispersion); Üyeleri dağınık halde bulunan gruplaşmalarla (kiliseler, devletler, toplumsal sınıflar, meslekler gibi) yapay bir temasa dayanan grupları (bunları, bir öncekinden ayırmak zordur; Gurvitch buraya, aynı bir dergiden etkilenen okuyucuları, parti toplantılarının katılmayan üyeleri; seyirci, dinleyici, okuyucu gibi kitleleri yerleştirmektedir.) düzenli aralıklarla biraraya gelen grupları (sendikalar, partiler, şirketler, dernekler, daireler, fabrikalar, okullar gibi) ve sürekli birarada bulunan samimi grupları (aileler, köyaltı yerleşmeler, yatılı okullar, manastırlar, pansiyonlar, hapishaneler, askerî birlikler gibi) birbirinden ayırır.

Altıncı kıstas, «oluşumun dayanağı»dır; üyelerin ne açık bir bildirimde bulunup ne de belirli bir yükümlülük yaşamadan katıldıkları fiili gruplarla, (Gurvitch bunlara girmenin, «Bay Jourdain'in nesir yaptığı (*) türden olduğunu söyler ve etnik grupları, üreticileri, tüketicileri, toplumsal sınıfları örnek alarak gösterir) üyelerin kendi rızaları ile katıldıkları istemli (iradî) grupları (parti, dernek, sendika v.b. gibi) ve benimsemek zorunda kalman grupları, (zorunlu meslek kuruluşları, devletler, kiliseler gibi) birbirinden ayırır. Yedinci kıstas «katılma biçimi» olup, kapalı gruplarla (fratriler, klanlar, kastlar, zümreler, kapalı kulüpler, yeminli gruplar) koşula bağlı olarak katılınan grupları (en yaygın tür) ve açık grupları (kalabalıklar, gösteriler, halka açık toplantılar, köy, mahalle gibi yerleşme yerleri, ilkokullar v.b. gibi) ayırmaya yar-

(1) G. Gurvitch: *La vocation actuelle de la sociologie I. Sociologie différentielle* (2. baskı 1957), s. 315.

(*) Molière'in Kibarlık Budalası oyununun kahra-
manıdır, Bay Jourdain (Çev.)

dım eder. Sekizinci kıstas, «dışa yansıma derecesi» dir. (degré d'extériorisation). Bu kıstas, hem yapılaşmamış hem de örgütsüz olan gruplarla, (işsizler, tüketiciler, üreticiler, seyirci, okuyucu, dinleyici gibi kitleler) yapılaşmış fakat örgütlenmemiş olan grupları (bir örgüte sahip olmadıkları ölçüde etnik gruplar, ulusal azınlıklar, toplumsal sınıflar ve meslekler) yapılaşmış ama yetersiz düzeyde örgütlenmiş olan grupları (örneğin; diğer gruplaşmalardan daha zor örgütlenen kandaşlık ve yardımlaşma gruplaşmaları) ve nihayet tam olarak örgütlenmiş grupları birbirinden ayırır.

Dokuzuncu kıstası «işlevler» oluşturur ve kandaşlık, grupları, yardımlaşma grupları, yersel gruplar, ekonomik uğraş grupları, yardımlaşma ve ekonomik uğraş grupları arasında yer alan geçiş grupları (Gurvitch'e göre tabakalar) kazanç amacı gütmeyen gruplar (spor kulüpleri, kültürel dernekler v.b.) ve mistik bir kendinden geçiş için oluşmuş grupları birbirinden ayırır. «Yönelim» adı verilen onuncu kıstasa göre, kavgacı bir yönelim gösteren bölücü gruplar (ekonomik tabakalar, partiler, işçi ve işveren sendikaları, din tarikatları) ve kaynaştırıcı bir yönelim gösteren birleştirici gruplar (fabrikalar, işletmeler, yardımseverler dernekleri, yersel gruplaşmalar bunlardan bir kısmı bölücü gruplara da girebilir) birbirinden ayrılır. Onbirinci kıstas, global toplumdan «etkilenme biçimi» dir ve Gurvitch, global toplumun bu (sızma) etkisine karşı çıkan gruplarla (ulusal azınlıklar, göçmenler ve işsizler, köleler, ırgatlar gibi kendilerini toplumdan itilmiş bulanlar; devrim sonrası soyluları, modası geçmiş mesleklerin mensupları, eskimiş siyasal partiler gibi eskiden sahip oldukları yeri yitirmiş olmaktan tedirgin olanlar; evrensel dinlerde gördüğümüz gibi özel bir niteliğe sahip oldukları inancını besleyenler; global toplumu devirme amacını güdenler gibi) global toplumun etkisini az çok benimseyen,

(kandaşlık, yardımlaşma grupları, ekonomik, yersel gruplar gibi) ve nihayet global toplumun etkisine tümüyle açık olan grupları (bilim, sanat, edebiyat kurumları, enstitüler, akademiler, üniversiteler, liseler, ilkokullar gibi) birbirinden ayırmaktadır.

Onikinci kıstas, «gruplaşmalar arası uyuşma derecesi» dir ve beş kategori grup ayırır. Bunlar, genellikle birbirleriyle uyuşabilen farklı türden gruplar; aralarında tam bir uyuşma bulunan türdeş gruplar (çok yaygın değildir bu gruplar ama, aynı zamanda birden fazla anonim şirket, bilimsel kurum, kooperatif, sandık, üniversite v.b. gibi gruplara üye olunabilir.) aralarında kısmî bir uyuşma bulunan türdeş gruplar, (meslekler, sanatlar, sendikalar, fabrikalar) aralarında uyuşma bulunmayan türdeş gruplar, (bunlar çok yaygındır; yaş ve cins grupları, din, mezhep ve tarikatları, siyasal partiler, devletler, kiliseler) ve nihayet üyelerine, herhangi bir başka gruba katılmayı yasaklayan (totaliter devletler, bazı tekkeler, hapisane hücreleri gibi) tekелci gruplardır. Onüçüncü kıstas, «baskı biçimi» dir ve sınırlı olarak baskı yapabilen gruplarla, (üyeler, kendilerine uygulanacak cezadan kurtulmak için gruptan ayrılabilirler) bu durum çoğu grup için geçerlidir) sınırsız baskıdan yararlanabilen grupları (yersel gruplaşmalar, aileler gibi cezadan kurtulmak için gruptan ayrılma olanağının bulunmadığı gruplar) birbirinden ayırır.

Ondördüncü kıstas, «örgüte biçim veren ilke» kıstasıdır; demokratik karakterli işbirliği grupları ile otoriter karakterli egemenlik gruplarını ayırır birbirinden. Son olarak onbeşinci kıstas olan «birlik derecesine» göre, «ya doğrudan, toplumsallık (sociabilite) biçimlerinin oluşturduğu bir hiyerarşi ya da ancak bağımlı bir rol oynayan alt gruplar üzerinde merkez grubun egemen olması ile» oluşan birleşik gruplar; «örgütlenişi, alt grupların

bir birleşimine dayanan... (ve) birliğin oluşumunda merkez grupla, alt-grupların denk güçte olmasını sağlayacak bir biçimde düzenlenen» federalist gruplar ve «örgütlenişi alt grupların bir bileşimine dayanan... (ve) alt grupların, merkez gruptan daha üstün olmasını sağlayacak bir biçimde düzenlenen» konfederalist gruplar birbirinden ayrılabilir.

Bu sıralama çok uzun ve usandırıcı görünmekle birlikte, faydasız olduğu kanısında değildir. Gurvitch'in gruplar sınıflaması, çoğu zaman kesinlikten yoksundur; zaman zaman öznellik izleri taşır; her zaman açık olduğu da söylenemez. Vermiş olduğumuz tablonun yararı, grupların çeşitliliğinin bilincine varılmak isteniyorsa, gözönüne alınması gereken öğelerin çoğunu hatırlatmakta oluşudur. Tüm kapsamlılığına karşın böyle bir özet tablo, kullanılabilecek tüm sınıflama kıstaslarını içermekten uzaktır. Dolayısıyla başka kıstas dizileri de önerilebilir. Ara gruplara ilişkin önemli kıstasların çoğu toplumsal yapıyla ilgilidir ve bu gruplar, üyeleri arasındaki ilişkiler bir hiyerarşi yardımıyla kurulan örgütler olduğundan, IV. ayrımda inceleneceklerdir. Varılabilecek sonuç odur ki; büyük global toplumlar için, herhangi bir grup tipolojisi geliştirmek mümkün değildir. Kaldı ki, bu iş için harcanacak çaba da, büyük olasılıkla, elde edilebilecek sonuca kıyasla çok fazla olacaktır; çünkü bu çaba, bir açıklama değil, ancak bir betimleme ile sonuçlanabilir.

Bununla birlikte bir grup kategorisi vardır ki üzerinde özel bir inceleme yapmayı diğer niteliktedir; bu «birincil gruplar» kategorisidir. 1909 da Amerikalı Cooley tarafından geliştirilen bu kavram, çeyrek yüzyıl kadar pek etkili olmamıştır. 1933 den itibaren Mayo'nun çalışmalarıyla yeniden önem kazanmıştır. Bugün değişik şekillerde kullanılmaktadır. Birincil grubu niteleyen en temel özellik, dolaysız ilişkiler — Cooley, buna içten ilişkiler, der —

yani, ara grupları niteleyen, bir hiyerarşi aracılığıyla sağlanan ilişkilerin tersine, varlık-varlığa, yüzyüze ilişkilerden oluşmasıdır. Bu, grubun birliği konusunda çok güçlü bir duygunun doğmasına, çok sıkı ve içten duyulan bir dayanışmaya, candan bir sevgiye ve üyelerin birbiriyle özdeşleşmesine yol açar. Buna ilişkin olarak, «biz» ile deyimlenen «bireylerin ortak bir bütün içerisinde birleşmesi» olayından söz edilmiştir. (F. Chazel) «Birincil» terimi kişide, bu küçük grupların, toplum yaşantısının özünde yattığı ve bu yaşantının üzerine kurulduğu temel ögeyi oluşturduğu yolunda, felsefi bir ard-düşünce uyandırmaktadır.

Aile, çocukluk çağının oyun grupları, «klikler», gençlik grupları, askerlik ve iş arkadaşlığı grupları, dostluklar, bu birincil grupların başlıca örnekleridir. Bunlara tedavi ya da örgütlenme amacıyla kurulan yapay grupları da eklemek gerekir. Ancak, değindiğimiz bu son grup türleri, toplumsal çevreyi meydana getiren; kendiliğinden olma (spontané) gruplarla karıştırılmamak gerekir. Bu nedenle, daha sonra ayrı bir paragrafta ele alınacaklardır. Özelliklerini böylece belirlediğimiz birincil gruplar, global toplumun, üst sınırında yer aldığı grupların, alt-sınırını meydana getirirler. Bunlara ilişkin araştırmalardan en ilginç olanları; birincil grupların, toplumsal ortamla olan ilişkilerini ele alanlardır. Stouffer'in Amerikan askeri üzerinde yapmış olduğu çözümlemeler, onun, düşmandan nefret etmesi, ideolojik inançları ya da milliyetçi duygularından çok, dostlarını korumak, ya da küçük bir arkadaş çevresinin bekleyişlerine uymak amacıyla savaştığını göstermiştir. Shils ve Janowitz'in Wehrmacht'ın 1944-1945'deki çözülüşüne ilişkin olarak yaptıkları çalışmalar da keza, müttefiklerin nazilere karşı yürüttükleri propagandanın bu çözülme üzerinde hiçbir etki yapmadığını ve Alman direncinin, özellikle, birincil grupların iç dayanıklılıklarını yitirmeleri ve yeterli bir biçimde işlev göremez bir duruma

gelmeleri üzerine kırıldığını ortaya koymuştur.

Lloyd Warner'in ortalama bir Amerikan kentinde (Newburyport kentine, ankette «Yankee» kenti adı verilmişti) yaptığı incelemeler, herhangi bir kimsenin topluluktan gördüğü saygı üzerinde, şu ya da bu klişe dahil olmasının son derece önemli bir rol oynadığını ve birçok kimse için toplumsal hareketliliğin, bir klikten diğerine geçmekten ibaret olduğunu gün ışığına çıkarmıştır. Lazarfeld ve Berelson da aynı şekilde, başkanlık seçimi için kullanılan oyların, birincil gruplar içerisinde büyük bir türdeşlik gösterdiğini ve kanı oluşturulmasında, kitle haberleşme araçlarının, bu grup üyeleriyle gündelik temasta bulunan kimselerin etkilerinden daha az belirleyici olduğunu gözlemlemişlerdir. Lewin keza, davranışlarda değişikliğin ancak, birincil grupların haberleşme ağının araya girmesiyle sağlanabildiğini göstermiştir. Leighton da resmi hiyerarşilerin ilettikleri haberlerin, birincil gruplarca desteklenmemeleri halinde etkisiz kaldıklarını saptamıştır.

Birincil grupların global toplum içindeki yerini abartmamak gerekir. Çözümlemelerin çoğu da zaten Amerikan toplumuyla ilgilidir. Oysa, bu toplumun kültürel ortamı değişiktir; özellikle, ideolojiler ve sınıf bilinci Avrupa'da olduğundan çok daha önemsizdir. Dolayısıyla bu çözümlemelerin sonuçlarını genelleştirme olanağı yoktur. Ancak, birincil grupların topluma kök salmada ayrıcalıklı bir yere sahip oldukları da yadsınamaz. Hatta birincil grupların bu özelliği bazı bakımlardan, devleşen örgütleri, bürokrasileri ve teknokrasileri, Durkheim'in toplumsal anomi adını verdiği olayı arttırıcı bir etki yaratan aşırı gelişmiş toplumlarda; daha da gelişme eğiliminde görünmektedir. Durkheim, toplumsal anomi ile, davranış kuralları ve değer sistemlerinin zayıflamasıyla; bireylerin şaşkınlığa sürüklendiği ve yoğun bir doyumsuzluk içinde kaldık-

ları bir toplumun, içinde bulunduğu durumu anlatmaktaydı. Günümüzde, genç kuşaklar arasında yayılan, birincil gruplara dönme eğiliminin, bu anomiyi azaltan bir olanak haline gelme olasılığı vardır.

● Deneyimsel gruplar

Birçok sosyolog ve özellikle pek çok sosyal psikolog, yukarıda betimlediğimiz birincil gruplarla (ya da ilkil gruplar) toplumsal ilişkilere uygulanan belli bir çözümleme tekniğini birbirine karıştırmaktadırlar. Bu teknik aynı zamanda bazı psiko-patolojik durumların tedavisi, ya da insanlar arası ilişkileri düzeltme aracı olarak kullanılmaktadır. Söz konusu teknik, az sayıda bireyin gruplar halinde biraraya getirilmesi esasına dayanmaktadır. Grup üyeleri, deney boyunca kaydedilen gelişmeleri saptayan ve zaman zaman da deneyin evrelerine müdahale eden gözlemcilerin denetiminde, içlerinden geldiği gibi serbestçe hareket etmektedirler. Bir sosyolog tarafından yapay biçimde oluşturulan bu gruplara; bunları, kendiliğinden gelişen birincil gruplarla karıştırmamak için «deneyimsel gruplar» adını vereceğiz. Yine de, deneyimsel grupların kullanılmaya başlanması, birincil gruplara duyulan ilgiyi yeniden uyandırmakta bir etken olmuştur.

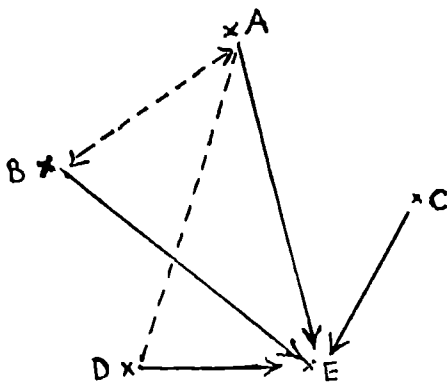
Deneyimsel gruplar tekniği üç kişi tarafından geliştirilmiştir: Mayo, Moreno ve Lewin. Birincisi, sanayi ilişkilerinin incelenmesinde uzmanlaşmış bir sosyal psikologdu. Atölyelerinde üretimi yükseltmeye yardım edecek toplumsal koşulların neler olduğunu incelemek isteyen Western Electric şirketinin kendisine başvurması üzerine iş saatleri, dinlenmek için verilen molalar, çalışma koşullarında yapılan çeşitli değişikliklerin, grubun verimliliği üzerinde hiç bir etki yaratmadığını, ama yine de bu grubun verimliliğinin fabrikanın geri kalanındaki verimlilik-

ten çok daha yüksek olduğunu saptadı. Bu ise, üretimin artmasına yol açan esas faktörün, ustabaşların baskısından kurtulmuş, üstüne titrenilen, deneyimle kendilerine değer verilen özel bir grup oluşturmaya bağlanabileceği, anlamına gelmekteydi. O halde, örgütlerin iyi işlemesine etki eden öğelerden birisi; tabanda küçük grupların oluşturulması ve bu gruplar içerisinde iyi ilişkilerin varolmasıdır.

Birleşik devletlere göç etmiş Viyanalı bir psikiyatr olan Moreno ise, grup tedavisini icad etmiştir. Birkaç kişiyi biraraya getirip onlara, kabaca ortaya atılan bir tema çevresinde, kendilerinin yarattıkları dramatik bir oyunda rol vererek, hasta ve psikanalistin ikili ilişkilerinden hem daha basit ve o kadar uzun bir süre gerektirmeyen, hem de zaman zaman çok daha etkin olan kolektif, psikolojik tedavi tekniklerini geliştirmiştir. Bunlar «sosyo-dram» dır. Öte yandan Moreno, küçük gruplar içerisindeki ilişkilerin grafiklerle gösterilmesini ve çözümlenmesini sağlayan, «sosyometri» adı verilen bir de.yöntem bulmuştur. Belli bir grup içerisindeki her üyeden, diğer üyelerden diğer üyelerden hangilerinden hoşlandığını, hangilerinden nefret ettiğini, kimlerle birlikte çalışmak istediğini ya da birlikte çalışmayı kabul etmeyeceği kimseleri belirtmesi istenir. Bu testlerden hareketle, grubun «sosyogram»ı çizilebilecektir; her üye bir çarpı işaretiyle simgelenir ve iki çarpı işaretini birleştiren kalın çizgili bir okla, kimin kime yakınlık duyduğu gösterilir. (itcilikse noktalı bir okla belirtilir: bkz. şekil (1) Bu temele dayanarak, bazı ortak çalışma gruplarının, örneğin bir bombardıman uçağı tayfasının (mürettebatının) optimal bileşiminin nasıl olması gerektiği belirlenebilmektedir.

Lewin, «grup dinamiği» denilen ve bugün oldukça gelişmiş bulunan, özellikle de işletmelerde uygulanan araştırmaları başlatan kişidir. Bu, sosyodram ve psikodram

gibi psişik rahatsızlıkların tedavisi için değil de halkı inandırmada etkin sonuçlar alabilmek için geliştirilmiş olan

Şekil 1. — Sosyogram örneği.

bir tekniktir. İkinci Dünya Savaşında Lewin, Amerikan hükümetine, örneğin, yurttaşları etin kötü parçalarının da, iyiler kadar besleyici olduğuna inandırmakta yardımcı olmaya çalışmıştır. Sonradan, bir doğum evinde, doktorların, genç anneleri çocuklarına belli bir yaştan itibaren portakal suyu vermeye inandırma çalışmalarına yardımcı olmakla görevlendirilmiştir vd. Bütün bu hallerde, ilgili kişilerden (ev kadınları, genç anneler) gruplar oluşturmuş, ve onlar üzerinde farklı propaganda yollarını denemiştir. Bu denemeler sonunda ister bireysel olarak özel görüşmelerde ister toplu olarak konferans, bildiri v.d. yollarıyla olsun tek yönlü olarak erilen danışma ve buyurulara pek uyulmadığını saptamıştır. Buna karşılık, eğer insanlar kü-

çük gruplar halinde toplanır ve kendilerine, bu çerçeve dahilinde, soruları kendiliklerinden sorma fırsatı verilir ve propagandacılar yavaş yavaş müdahale ederlerse, grubun zamanla belli bir kanıya ulaştığı ve üyelerin bu kanıyı çok köklü biçimde içlerine sindirdikleri görülmektedir. Böylece oluşturulan temel gruplar, başka insanların ötesinde, birer ilerici öge oldukları bilincine varmakta ve kendilerine aşılana inancı çevrelerine yaymaya başlamaktadırlar.

Grup dinamiği, 1947 de ölen Lewin'den bu yana çok gelişmiştir. Training Group (Talisim (yetiştirme) Grubu ya da T grubu) biçiminde büyük bir yayılma göstermiştir. Fransa'da bunlara ya yetiştirme grubu ya da tanıma (teşhis) grubu adı verilmektedir. Özünde bu, yapay biçimde oluşturulan bir grubun bir yetiştirici (monitör) başkanlığında ortak olarak yaşadığı ve tartıştığı bir deneydir. Katılanlar birbirlerini tanımazlar. Bir staj dönemi boyunca ya düzenli şekilde buluşur ya da birarada yaşarlar. Yönetici grubu «yön vermez» (bu nedenledir ki bu gruplar için «yönlendirilmeyen» gruplar deyimi de kullanılmaktadır.) Yetiştirici, herhangi bir yol izlemez, bir değer yargısı açıklamaz, yaptığı yalnızca, grubun kendi deneyini yorumlamasına yardım etmektir; sanki akıllı bir ayna imiş gibi deney üzerinde düşünür. Yetiştirme grubu tekniği, işletmelerde, çalışanları daha iyi tanımak, eğitimlerce, pedagojiyi daha derinleştirmek amacıyla, ekip halinde çalışmak zorunda olan kimselerce, işbirliğinin olanak ve koşullarını ölçmek üzere v.d. kullanılır. Uygulamalı sosyal psikolojinin önemli ve verimli bir alanıdır.

Son birkaç yıldan beri, bu teknik çevresinde belli bir ideoloji oluşturulmaktadır. Başlangıçta, deneyimsel gruplar, ilkin ABD de sonradan da Avrupada, işletmelerde çalışan insanlar arası ilişkileri, patronlar yararına düzeltmeye yardımcı olmuştu. Bu nedenle de kapitalizmin hizmetindey-

diler. Fakat sonradan Amerikalı Carl Rogers, bu grupları, belli bir eğitim ilişkisi anlayışına bağlayarak, bir öğretim yöntemi haline getirmiştir. Ona göre «insanlara başkaları tarafından öğretilen bilgiler göreceli olarak az kullanılmakta ve davranışlar üzerinde pek de etkili olmamaktadır... bireyin davranışını etkileyebilen, bilgiler, yalnızca, bireyin kendi kendine bulduğu ve kendine mal ettiği bilgilerdir.» (1) O halde yönlendirilmeyen gruplar, eğitim ve haberleşmenin başlıca ortamı haline gelmektedir. Böyle bir anlayışı genelleştirmek ve sanayi toplumlarının da örgütler kurma eğilimine bir tepki olarak, küçük grupları, toplu yaşantının temel çerçevesi haline getirmek yönünde tüm bir düşünce akımı gelişmektedir. 1968 Mayıs, bu akımı simgeleyen bir dönemdi. Başlangıçta kapitalizmin hizmetinde olan deneyimsel gruplar tekniği böylece devrimin hizmetine geçmektedir.

«Deneyimsel gruplar» kavramı üzerinde oldukça ayrıntılı bir şekilde durduksa, bunun nedeni, kavramın günümüz sosyoloji ve sosyal psikolojisinin sorunlara bakış biçimini saptırmış olmasıdır. İyi bir çözümleme aracı ve hatta tedavi yolu olduklarında kuşkumuz yok. Lâkin, çağdaş toplumlarda, deneyimsel grupların, deneyimsel olmayan ve daha az yapay nitelikte birincil gruplara kıyasla çok daha sınırlı bir yeri olduğu da su götürmez. «Yetiştirme grupları» ve benzerlerinin deneylerine katılanların sayıları çok az olduğu gibi, birkaç olağan dışı hal bir yana bırakılırsa, bu gruplar içinde gelişen etkileşimlerin önemi de oldukça sınırlıdır. Herşeyden önemlisi; deneyimsel gruplar sahte gruplardır; bir çeşit «oyun»la düşümdeşir ve katılanlar da bunun farkındadır. Gerçek bağlılık ve etkileşimler, bu grupların dışında gelişir. Tabii bu grupların

(1) Carl Rogers, *Education Nationale* içinde «Harvard Konferansı» 18 Ekim 1962.

gerçek yaşantının bir ögesi haline geldiği durumlar; örneğin, bu tekniğe göre faaliyette bulunan okullar için durum farkıdır. Etkileşimlerin gerçek ortamı diğer gruplardır; dolayısıyla sosyolojinin temel alanını da onlar oluşturur.

● Toplumsallık (sociabilit ) bl imleri

Bu deyişi, grup ve global toplumlar içinde gelişen farklı toplumsal bağlanma tiplerini anlatmak üzere, Gurvitch'den alıyoruz. Ancak, bu soruna ilişkin sınıflamalar arasından yalnızca en ünlü ikisine değinmekle yetineceğiz. Bunlar, Durkheim'in önerdiği, benzerlik yoluyla dayanışma ve işbölümü yoluyla dayanışma ayırımıyla; Tönnies'in önerdiği topluluk (communaut ) ve toplum ayırımıdır. Gerrek sosyolojinin gelişimi üzerindeki etkileri, gerekse toplumsal bağların doğası üzerinde getirdikleri açıklamalar yüzünden ne birini ne de öbürünü ihmal etmek mümkün değildir. Oysa ne biri ne de öbürü, ideolojiden arınmış değildir. Durkheim de Tönnies gibi, betimlediği temel tiplerinden birini, diğerinden daha üstün tutar. Bu ise, işe bir değer yargısının karıştırıldığını gösterir. Öte yandan D rkheim de Tönnies gibi tiplerden birinin diğerinden daha eski olduğu görüşündedir; o halde her iki tipoloji de evrimcidir. İlerlemeye inanan liberal Durkheim'a göre üstün tipin ikincisi olmasına karşın, durumun, tutucu Tönnies için bunun tersi olduğu belirtilebilir.

Durkheim, benzerliğe dayanan bir dayanışma üzerine kurulmuş gruplarla, işbölümüne dayanan bir dayanışma üzerine kurulmuş olanları birbirinden ayırır. Birinci tip dayanışmaya mekanik dayanışma adını verir. Öyleyse bazı gruplar; fizik benzerlik, dil benzerliği, yaş benzerliği, cins benzerliği, gelenek benzerliği, yersel konum benzerliği, inanç benzerliği v.d.  zerine kurulmuştur. Bu olayı deyimleyen bir de atasözü vardır: «davul dengi dengi-

ne diye çalar» (1) denir. Durkheim'a göre mekanik dayanışma, ilkeldir, yüzeyseldir, içtepiseldir. Buna karşılık iş bölümü, bir grupta, uğraşları biribirini tamamlayan üyelerin karşılıklı bağımlılığına dayanan ussal bir dayanışmayla sonuçlanır. Durkheim, birinci dayanışma biçiminden daha üstün saydığı bu dayanışma biçimine «organik» dayanışma, der. Mekanik dayanışmanın geçerli olduğu gruplarda birey, topluluktan kopmamıştır; aksine, onun içinde erir, bir bakıma. Buna karşılık, organik dayanışma, herbiri kendi kişiliğini, bir birey olarak benliğini geliştirmiş; birbirlerine karşılıklı bir gereksinme duyan ve karşılıklı bağımlılıklarının ussal olarak bilincine varan insanları biraraya getirir.

Tönnies'in «topluluk» ve «toplum» arasında yaptığı ayırım da bir önceki ayırım kadar ünlüdür. Düşünür, her ne kadar Marx'dan etkilenmişse de bu ayırım daha çok iki istem (irade) biçimini «organik» istemle, düşünülmüş istemi birbirinden ayıran psikolojik bir kurama dayandırılmıştır. Birinci istem biçimi, duygulardan esinlenen eylemlere, tutkulara, sevgi ve nefrete, yiğitlik ve korkuya, iyilik ve kötülüğe v.d. yol açar. İkincisi ise, usa, ölçüp biçmeye, çıkara dayanan eylemlere; para, iktidar v.d. arayışına yol açar. «Topluluk» organik istemle düşünmdeşir; birbirine yürekten bağlanan insanlar arasında gelişir. Tönnies bunları da; aile, akrabalık, klan gibi kana bağlı; komşuluğa dayanan, yere bağlı; ve dostluk, düşün birliği ve duygu denkliliğine dayanan anlayışa bağlı topluluklar olmak üzere birkaç türe ayırır. «Toplum» ise aksine, çıkara dayanan ilişkilerden oluşmuştur; sanayi ve ticaret işletme-

(1) Ya da «tencere düşer, kapağını bulur» denir. Fransızcada «*qul se ressemble s'assemble*» olan atasözünün sözcük sözcüğe çevirisi, «benzeşenler birleşirler»dir. (Çeviren.)

leri, baskı grupları, savunma derneklerinde olduğu gibi. Mal ve hizmet alışverişi, topluma özgü olan ilişkilerin tip örneğidir.

Durkheim ve Tönnies'in ayrımları gerçek anlamda birer grup tipolojisi olmayıp, toplumsal ilişki tipolojileridir. Benzerlik ilişkisi veya iş bölümü ilişkisi; topluluksal ilişki ve toplumsal ilişki (societaire) gibi. Somut bir grubun tek bir ilişki kategorisinden oluşması enderdir; grupların çoğu, karşıt iki tipi harmanlar, iç yapısında. Ancak, bu harmanın bileşimi gruptan gruba değişir. İşte o zaman her grup, ona egemen olan ilişkilere göre tanımlanır. Topluluk, topluluksal ilişkilerin, toplumsal ilişkilerden daha yoğun olduğu bir gruptur; toplumsa, iki kategori arasındaki oranın tersine döndüğü bir gruptur. Aynı şekilde, gruplardan bazıları, yoğun olarak benzerliğe dayanan dayanışmalar üzerine kuruldukları halde diğer bazıları da yoğun olarak iş bölümüne dayandırılmıştır.

Açıkladığımız bu ayrımlar, özel gruplarda geçerli olmakla kalmazlar, global toplumlara da uygulanabilirler. Aşiretler, iş bölümü bunlarda fazla gelişmiş olmadığından esas olarak benzerliğe dayanmaktaydılar. Az gelişmiş, küçük uluslar da aynı durumdadırlar. Buna karşılık, büyük sanayileşmiş uluslarda, durum, bunun tam tersidir. Tönnies'e göre bunlar «toplum» dur. Ona göre, ticari alış-veriş ve sanayinin gelişmesiyle ortaya çıkan büyük kentler özleri gereği toplumsaldır ve bunları içeren gelişmiş devletler de yine toplumsaldır. Ekonomik çıkarların üstünlüğü, ussal bilimsel araştırma, ve mantıkçı, hesapçı, bir uygarlık ile düşümdedir bu toplumlar. Buna karşılık, ortaçağ beylikleri birer «topluluk» idi. Modern ulus-devletlerinin hepsi, işbölümü ve çıkar amacı güden değiş-tokuş ilişkileri doğrultusunda bir gelişme gösterdiklerinden, çağdaş global toplumların, genellikle, gerek Durkheim ge-

rekse Tönnies tipolojisinde aynı' kategoride yer alacakları önerilebilir. Bu nedenledir ki bu tipolojiler daha çok özel gruplarla ilgili görünmektedir.

İki tipoloji arasındaki andırışlar (analoji) oldukça önemlidir. Topluluk, benzerlik yoluyla dayanışma üzerine kurulmuş bir toplumsal gruptur; toplumsa, iş bölümü dayanışmasına dayanan bir toplumsal gruptur. Bununla birlikte, Tönnies'in kullandığı kıstas daha çok psikolojik, Durkheim'inki ise daha çok sosyolojik olduğundan önerdikleri kategoriler birbiriyle özdeş değildir. Karı-koca, çocuklar ve yaşlılar arasında iş bölümüne giden bir aile, çıkar yerine sevgi ilişkilerine dayandığı ve ortak gelişme uğruna herkes diğerlerine yardım ettiği sürece bir topluluk olmakta devam eder. Bu bakımdan, çağdaş Çin'in Tönnies anlamında bir topluluk olma özlemi içinde olduğu önerilebilir; oysa ki diğer uluslar birer toplumdur. İlginç olanı Çin'in bu amaçla iş bölümünü sınırlandırmaya çalışması; özellikle aydın ve bürokratları, beden işçisi olarak çalışmaya zorlamasıdır.

Mao'ya yapılan bu atıf, «topluluk» kavramına; bunu geliştiren düşünöre oldukça ters düşen bir ilericilik havası vermektedir. Oysa Tönnies, kavramı, daha çok «kırsal bir germen ortaçağı» düşönden esinlenerek geliştirmişti. Modern uluslar, roma hukuku, kent, bilim, sanayi hep, ona göre ussal, soğuk, insanlık dışı, toplumsal ilişkilere dayanırlar; oysa ki feodal beylikler, geleneksel hukuk, kırsal topluluklar, din, tarım, Tönnies'in açıkça yeğ tuttuğı, topluluksal ilişkilere dayanırlar. Durkheim da birinci kategorinin iş bölümüne, ikincisinin benzerliğe dayandığını ileri sürdüğüne göre bu sınıflandırmayı benimsemeye oldukça yatkındır. Ancak, bir kategoriden diğerine geçiş, ona göre daha çok bir ilerlemedir. Oysa ki Tönnies'e göre bu geçiş daha çok bir gerileme sayılabilir. Yine

de, durum ne biri ne de diğeri için bu kadar açık seçik değildir.

Durkheim ve Tönnies'in tipolojileri, sosyolojinin gelişmesinde önemli bir yer tutmuşlardır. Bununla birlikte, sosyolojinin henüz kendisini sağduyusal görüşlerden tümüyle kurtaramadığı bir döneme aittirler ve kısmen de bu görüşlerin ussallaştırılma çabasıyla düşümdeşirler. Her iki tipolojinin de ardında çok yaygın biçimde benimsenen fakat bilimsel olmayan bir sınıflamanın izlerini görmek mümkündür. Bu, aile, köy, ırk, ulus gibi «doğal» topluluklarla, ticaret şirketleri, idareler, savunma örgütleri, sendikalar, siyasal partiler gibi «yapay» gruplar arasında yapılan ayrıma dayanan sınıflamadır. Tüm tutucu ideolojiler birincileri, ikincilere kıyasla yüceltmekte; ilerici ideolojiler ise tersini yapma eğilimini taşımaktadırlar.

Sosyolog böyle bir görüşten kendini tamamiyle arındırmalıdır. Sosyolojide «doğa» yoktur, kültürler vardır. Eski, geleneksel kültürel modellere dayanan davranış sistemleri ve bunlarla düşümdeşen gruplar bize doğal görünmektedir. Yeni, yakın dönemlerin kültürel modellerine dayanan gruplar ve davranış sistemleriyse; yapay görünmektedir. Eğer yapaylıktan, deneyimsel gruplara ilişkin olarak söz edilmiş olsa, bu bir bakıma daha doğru olacaktır. Çünkü bunlar, yaşanmış kültür modelleriyle düşümdeşen etkileşim sistemlerinden çok, bilim ve tedavi amacıyla kullanılan düzme teknik araçlardır. Ancak, bunlar da kendi hallerinde gelişmeye bırakıldıkça, yaşanmış kültür modellerine dönüşmeye başlarlar.

KAYNAKLAR :

Global toplum ve grup kavramlarına ilişkin olarak bkz. G. Gurvitch, *La Vocation actuelle de la sociologie*, (1. baskı 1950, 2. baskı 1957) ve *Traité de sociologie* cilt

1 (1959) (burada Gurvitch'in gruplar sınıflamasını bulmak mümkündür); F. Bourricaud, **Esquisse d'une theorie de l'autorité** (Paris, 1961); M. Cornaton; **Groupes et Sociétés, Initiation à la psychologie des groupes**. (Toulouse 1969)

Global toplumların tarihi tablosu geniş çapta (fakat mutlak şekilde sadık kalmaksızın) marksist şemayı izlemektedir. Bu konuda marksist düşüncenin gelişmesine ilişkin olarak bkz. E. J. Hobsbawn'ın Marks metinleri derlemesi **Precapitalist Economic Formation**, (Londra, 1964,) için yazdığı giriş. İncelenen tiplerden Asya tipi toplum, marksistler arasında pek çok tartışmaya konu olmuştur. Bu konuda bkz: F. Tokei: **Sur le mode de production asiatique** (1966.) K. A. Wittfogel, **Oriental despotism: A Comparative Study of Total Power**, (Yale, 1957) (Fr. çev. **Le Despotisme Oriental**, 1964) G. Lichteim, **Marx and the asiatic mode of production**; (St. antoy's papers. no. 14 içinde, Londra 1963).

Birincil gruplar için bkz.: C. Cooley, **Social Organisation A Study of the Larger Mind** (New York 1909) A. Levy, **Psychologie Sociale** (1965). B. Berelson, P. Lazanfeld, W. Mac Phee, **Voting: A. Study of Opinion Formation during a presidential campagne** (Chicago. 1954.) P. Lazarfeld, B. Berelson ve H. Gaudet; **The People's Choise** (New York, 1948.) A. Leighton, **The governing of Men** (princeton, 1945) W. L. Wagner ve P. Lunt, **The Social Life of a Modern Community** cilt I. (New Haven 1941.)

Yapay gruplar için bkz. D. Anzieu ve J. Y. Martin, **La Dynamique des groupes restreints** (1968). J. Maisonneuve, **La Dynamique des groupes** (1968). M. Pages, **La vie affective des groupes** (1968). A. Ancelin-Schutzenberger, **Vocabulaire des techniques de groupes**, (1971). G. Lapassade, **Groupes, Organisations, Institutions**, (1967). W. R. Bion, **Recherches sur les petits groupes** (1965). M. Pages, **l'Orien-**

tation non directive en psychothérapie et en psychologie et en psychologie sociale, (Paris, 1965). C. Flament, Réseaux de communication et structures de groupes, (1965). G. Friedmann, Problèmes humaines du machinisme industriel, (1946) ve E. Shils ile A. Bavelas'ın H. Lasswell ve D. Lerner tarafından derlenen, Les Sciences de la politique aux Etats-Unis, (fr. Çev. 1951) içinde yer alan makaleleri.

Durkheimi'n iki dayanışma tipi için bkz. Les règles de la méthode sociologique, (1. baskı 1893, 7. baskı 1960) ve De la division du travail social, (1. baskı 1895, II. baskı 1950), Tönnies'in görüşleri için bkz. Communauté et société (1887), fr. çev. 1944) ve J. Leif, La sociologie de Tönnies, (1946).

2 / ÜLKE

Toplumsal bütünler, az ya da çok, bir toprağa yerleşmiş olarak yaşarlar. Günümüzün global toplumları olan uluslardan herbiri, yeryüzünün, kesin ve başkaları tarafından tanınan sınırlarla çevrelenmiş olan bir parçası üzerine yerleşmiştir. Grupların çoğu da coğrafi alanlar üzerine dağılmıştır. Bölgeler, iller, köyler, bu ulusal toprak parçasının alt-bölümleriyle düşümleşir. Dernekler, sendikalar, partiler de yine bu ulusal toprak parçası üzerinde faaliyette bulunur ve kendileri de yersel alt grupları içlerinde barındırırlar. Kiliseler, enternasyonaller gibi bazı gruplar eğitimlerinin evrensel olduğunu ileri sürdükleri halde, gerçekte, belirli birkaç ülke üzerinde yoğun bir yerleşme gösterir; geri kalan yerlerdeki varlıkları ise ya geçicidir ya da hiçbir varlık göstermezler. Ticarî şirketler de sınırları ne kadar belirsiz ve oynak olursa olsun, yine belirli bazı bölgelerde yerleşmiş olan alıcı ve satıcılarla etkileşimlere girerler.

Sağduyu, ülkeyi somut birşey olarak görür; bir toplu-

luk oluşturan insanların üzerinde yerleştiği yeryüzü parçası ülke olup; o ülke üzerinde yerleşen insanlar da bir nüfus meydana getirirler. Sosyologa göre ise, topluluk bir insan bütünü olarak tanımlanamaz, bir etkileşim sistemi olarak tanımlanabilir. Ülke de bu durumda, söz konusu etkileşimlerin üzerinde geliştiği coğrafi alanla düşümler. Öyle ise bir ülkenin sınırlarını kesin olarak saptamak mümkün olamaz; örneğin; yabancı ülkelerde yaşayan Fransızların birbirleriyle olan ilişkileri, Fransa sınırları dışında kurulduğu halde, Fransız ulusunun devamında yer alır. Öte yandan her insan, coğrafi alanları aynı olmayan, yığınla etkileşim sistemine dahil olduğu için, herbiri belli bir ülkeye sahip olan nüfusları birbirinden ayırmak da o kadar kolay değildir.

Bununla birlikte, sağduyusal görüşle, sosyologların görüşü arasında, pratikte pek çok ortak nokta vardır. Çoğu halde, bir etkileşim sisteminin sınırları, kabaca, o etkileşimlere girişen insanların, yani bir ülke üzerinde yerleşmiş olan nüfusun sınırlarıyla aynıdır. İnsanların, etkileşim sırasındaki davranışları, üzerinde yerleştikleri toprağın coğrafi koşullarıyla, o insanların meydana getirdiği nüfusun demokratik yapısından etkilenir, çünkü; bu ögeler, etkileşim sisteminin fizyonomisine katkıda bulunurlar. Ekoloji (çevre bilimi) gerek genel, gerekse siyasal sosyolojinin bir bölümüdür. Sağduyu ile arasındaki en temelli fark ise, sosyologun ülkeyi; «nesnel» birşey olarak gördüğü kadar —hatta nesnel birşeyden fazla— kültürel bir olay, ortak bir tasarım olarak kabul etmesidir.

I / NESNEL ÖGE OLARAK ÜLKE

Sosyolojinin konusu olan insan etkileşimlerinin başlıca iki nesnel tabanı vardır. Birincisi biyolojiktir; sosyoloji, psikoloji ve biyoloji, bir «toplumsal hayvan» olan in-

sanda, derinden karışmıştır, birbirine. İkincisi ise ülkeye deggindir. Ülke hakkında ne düşündüğümüz (yani bir ortak tasarım, bir kültür ögesi olarak ülke) sosyolojik çözümlemede çok önemli bir yer tutmakla birlikte, sosyoloji ülkenin, nesnel çevre olma, «nesne» olma niteliğini de ihmal etmemelidir. Kuşkusuz bu iki yön birbirinden bağımsız değildir; bedenle ruhun, biyolojiyle psikolojinin birbirinden bağımsız olamayacağı gibi... Karşılıklı olarak birbirlerini etkilerler. Ama ne birini ne de diğerini ihmal etmeliyiz. Oysa çağdaş sosyolojinin bir zaafı da; etkileşim sistemlerinin üzerinde olduğu nesnel alana yeterince ilgi göstermemesidir. Siyasal sosyoloji; ülkenin, burada, diğer dallarda olduğundan daha önemli bir rol oynamasından ötürü, daha az düşmüştür bu yanılgıya.

● Ekoloji ve Sosyoloji

Ekoloji, (çevre bilimi) insanlarla, coğrafi çevreleri arasındaki ilişkilerin bilimidir. Çeşitli alanlarda karşımıza çıkabilir bu ilişkiler. Bir biyolojik ekoloji, bir psikolojik ekoloji, bir toplumsal ekoloji vardır. Bunları kesin olarak birbirinden ayırmanın mümkün olmadığını bilmekle birlikte, biz, yalnızca toplumsal ekoloji üzerinde duracağız. Toplumsal etkileşimler üzerinde coğrafi koşulların yarattığı etki apaçıktır. Doğal kaynakların bolluğu, yeryüzünün bazı bölgelerinde toplulukların gelişmesine; kıtlığı ise, bazı bölgelerin bomboş kalmasına yol açmıştır. İnsan gruplarının, dağılımları, konumları, boyutları, yoğunlukları, hiç değilse, tekniklerin ilkel olduğu başlangıç dönemlerinde, geniş çapta bu faktör tarafından belirlenmiştir. Haberleşmenin kolay ya da zor olması, grupların birbirleriyle olan temasları üzerinde önemli bir rol oynamış; bu da uygarlıkları üzerinde etkili olmuştur. Örneğin, Amazon ormanları ya da uzak adalarda, ıssız kalmak, eskiden kalma bazı

aşiretlerin bugüne dek yaşamış olmalarını açıklamaktadır. Toplumlara kısmen, iklim biçim vermiştir; antik demokrasi, agora ya da forumsuz düşünülemez; oysa soğuk iklimlerde bunlar var olamaz.

Burada, salt topluluk ekolojisi inceleme konusu yapılmaktadır. Oysa, bir grup üyelerinden herbirinin arazi ile olan ilişkilerinin, toprakta başkalarına göre işgal etmiş olduğu yerin de etkileşim üzerinde bir etki yarattığı, belirtilmeye değer bir noktadır. Priest ve Sawyer, bir üniversite yurdunda kalan öğrencilerin, daha çok, yakın odalarda kalanlarla arkadaşlık bağı kurma eğiliminde olduklarını ve bu konumsal yakınlığın, dostlukların daha sürekli olmasına yol açtığını göstermişlerdir. (1)

Festinger, Schachter ve Black; başka bir öğrenci yurdunda da, en sevilen öğrencilerin, odaları, yurt sakinlerinin yol kavşağında (örneğin; ortak bir merdiven başında) ya da girişi çıkışı kolay bir konumda olanlar olduğunu saptamışlardır. (2) Bu olayları, topluluklar (gruplar ve global toplumlar) arası ilişkilerdeki benzerleriyle karşılaştırabiliriz.

Coğrafî faktörlerin topluluklar üzerindeki etkisi, ilk bakışta görüldüğü kadar basit değildir. Bu etkiye ilişkin yüzeysel izlenimlere saplanmaktan kaçınmak gerekir. Hippokrat ve Heredot'u izleyen Aristo'nun formüle döktüğü ve yüzyıllarca sonra Bodin ve Montesquieu'nün yeniden savunduğu ünlü iklim kuramları buna iyi bir örnek sağlar. Buna göre, sıcak iklim gevşetici olduğundan köleliğe yol

(1) Robert F. Priest ve J. Sawyer: «Proximity and Peership: Bases of Balance in Interpersonal Attraction» *The American Journal of Sociology* içinde (1967), ss. 633-649.

(2) L. Festinger, S. Schachter, K. W. Black, *Social Pressures in Informal Group*, New York, 1950.

açacak, soğuk iklimse dinçleştirici olduğundan demokrasiyi teşvik edecektir. Oysa gerçekte durum hiç bir zaman böyle olmamış; her zaman bu yüzeysel psikolojik şemadan daha öte bir karmaşıklık göstermiştir. XIX. y.y. sonuyla XX. y.y. başında, coğrafyacılar, toplumsal ekoloji incelemesine daha ciddi bir şekilde eğilmişlerdir. Fakat aşırı bir determinizm (gerekircilik) bu çalışmalarını saptırmıştır. Alman Ratzel; «toprak, halkların yazgılarını, kör bir kabalıkla çizer» diyor ve «görünüştaki insan özgürlüğü, toprağın etkisiyle sanki yok olmaktadır» diye ekliyordu. Amerikalı Huntington ise «insanın doğanın ellerine bırakılmış bir kil parçasından başka birşey olmadığını» ileri sürmekteydi. Benzer görüşleri bugün artık kimse kabul etmemektedir.

Fransız insan coğrafyası okulu, bu katı gerekirciliğe karşı, Vidal de la Blache'in «Her düzeyde doğa, olanaklar sağlar; insan bunlar arasında bir seçim yapar. Coğrafya tuvali verir, üstünü insan doldurur.» şeklinde özetlediği bir «olabilirlik» önererek çağdaş düşünceye çok daha yaklaşmaktaydı. Az sonra da İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee insanın, ortamıyla olan ilişkilerinin, yalnızca, ortamın zorunlu kıldığı doğal çizgide ilerleyerek gelişmediği, aksine ortama tepki gösterme yoluyla geliştiği düşüncesini ortaya atmıştır. Bu, «meydan okuma» (challenge) kuramıdır. Toynbee'ye göre, kolaylık, uygarlığın zararınadır; uygarlık aksine, ortamdan gelen düşmanlıkla uyarılır. Gözlem ilginçtir; ancak, ayrıntılarının da ortaya konulması gerekir; çünkü, meydan okumaya tepki biçiminde, ilişkiyi tersinden koyan bir gerekircilik de Ratzel ve Huntington'un doğrudan doğruya gerekirciliği kadar eleştiriye açıktır. Büyük Amerikalı coğrafyacı Bowman'ın kariyerinin bitiminde yaptığı gözlem hiç unutulmamalıdır; «Bütün yaşantım boyunca, diyordu Bowman, insanlara, doğal çevrenin onlar için, onda görmek istedikleri şeyden başka bir anlam ta-

şımadığını anlatmak için didindim.» Bu görüş, ülkeye ilişkin ortak tasarımların, onun nesnel yönünden daha önemli olduğunu savunan çağdaş görüşlerle aynı noktaya varmaktadır.

Öte yandan, doğal, coğrafya verileri, insan topluluklarının, onları işlemek ve dönüştürmek için kullandıkları, araç, gereç, makina ve teknik aygıtlardan ayrı olarak düşünülemez. Nitekim, global toplumların boyutları, uzun süre, haberleşme olanaklarına bağlı olarak sınırlı kalmıştır. Aşiret ve kentler, uzak mesafeler arasında hızla yer değiştirmeye ve özellikle büyük miktarlarda mal taşımaya elverişli olmayan oldukça ilkel tekniklerle düşümdeşmekteydi. Bu durumda, dayanıklılık gösterebilen devletler yalnızca büyük; deniz (Roma İmparatorluğu) ya da ırmak (Mısır) kıyı devletleri olmuştur. Çift çemberi, demiryolları, patlayıcı (basınç motorları) motorlar, havacılık, telefon ve telgrafın icatları, uzaklıkları kısaltarak doğal coğrafya verilerini altüst etmişlerdir. Toplulukların hem daha geniş topraklara yayılmasına hem de merkezileşmelerine olanak vermişlerdir. Teknik ilerlemeler iklimin etkilerini de azaltmıştır; modern ısıtma araçları, Sibiryada kışında, serinletici aygıtlar Sahra sıcaklığında normal olarak çalışabilmeyi mümkün kılmaktadır. Teknik ilerleme genellikle, coğrafya faktörlerinin etkisini azaltır. Yine de unutulmaması gereken bir nokta, bu faktörlerin önemli sonuçlara yol açan, verimlik farklarına da yol açmalarıdır; çok soğuk ya da sıcak ülkelerde kullanılan ısıtıcı ya da soğutucular, üretimi pahalılaştırır; uzun mesafeler üzerindeki gidip gelmeler pahalıdır; doğal halinde verimli olmayan toprakların geliştirilmesi ağır harcamalar gerektirir, vd. Teknik ilerleme ile, coğrafi eşitsizlikler azaltılır; ama ortadan kalkmazlar.

Nihayet coğrafya, tarihin anası olduğu kadar kızıdır da. Bununla anlatılmak istenilen şey; toplumların evriminin ekolojik koşullara bağlı oluşu kadar, bu evrimin de

ekolojik koşulları etkilemesi olayıdır. İlk, tarih, coğrafyanın kendisine önerdiği tüm «olabilirlikler» arasından sürekli olarak seçimler yapar. Bir insanın etkisi, komşu bir grubun yaptığı baskı, rastlantı gibi belirli bir anda ortaya çıkan; ve yüzyıllar boyunca biriken konjonktür olayları; sonunda, topluluğu, ekolojik koşullarının aynı derecede olası kıldığı yollardan birini değil de bir başkasını tutmaya zorlar. Sonradan, bu yoldan geri dönülemez; çünkü, topluluk artık bu yola göre örgütlenmiş ve ortak tasarımları, doğal olarak benimsetmiştir onu. Aynı süreç, hem, tarım ya da maden üretiminin gelişimi, haberleşme yollarının açılışı, ticaret ve insan akışlarının belli yönlerle yönelişinde, hem de toprağın parçalanması ve her grubun ülke sınırlarının saptanması sırasında görülmüştür.

Öte yandan, çağdaş coğrafi ortam, genellikle, önceden var olan fizik koşulların olduğu kadar, yüzyıllar boyu süren insan uğraşının da ürünüdür. Sahrada, Orta Asya çöllerinde, Amazon ormanlarında ya da Ekvator Afrikasında bugün hâlâ, gerçek bir doğal ortamla karşı karşıya bulunmaktayız. Buna karşılık, insan yaşayan ülkelerin çoğunda, ortam, doğa kadar, insan tarafından da biçimlendirilmiş durumdadır bugün. Çok sayıda ağaç, bitki ve hayvan türleri, dışardan getirilmiş, büyük ormanlar tarla olarak açılmış, ağaçlar kesilmiş, ekin ekilmiş; tüm bunlar, iklimin yanısıra peysajı da değiştirmiş ve başka zincirleme değişimlere yol açmıştır. Bugün «doğa» dediğimiz, yani kentlerin, yapıların, yolların, kanalların v.d. dışında kalan alan bile, coğrafya kadar tarihin de ürünüdür.

Topluluklarla, coğrafi çevreleri arasındaki ilişkilerin genel mekanizmasını, bu şekilde saptadıktan sonra, bu ilişkilere, siyasal sosyoloji alanından seçilmiş birkaç örnek vereceğiz. Bunları kabaca, ve kesin eleştirisel çözümlemeleri davet edecek birkaç düşünce önermek amacıyla vermekteyiz. İlginç ilk gözlem, ilk büyük uygarlıkların, son

derece elverişli coğrafî koşullara bağlı olarak geliştiklerini göstermektedir. Sümer, Asur ve yakındoğunun olağanüstü uyanışı, hep aynı ortamda ortaya çıkar. Sıcak ve kuru bir iklim bölgesinde yer alan ve geniş çöllerle çevreden kopmuş bulunan büyük bir ırmak vadisi, verimli toprakların sulanmasına olanak vermektedir. Çağ için çok yüksek olan bir tarımsal verimlilik ise, beden işçiliğinden kurtulmuş bir sanatkâr, teknisyen ve idareci sınıfını geçindiren bir artık elde edilmesini mümkün kılar. Çöllerle çevrelenmiş olmak da ayrıca, saldırgan göçebelerin çapulculuğuna karşı oldukça etkin bir koruma olanağı sağlar.

Benzer koşullara Mısır'da da rastlanılmaktadır. Burada koşullar, Nil taşkınlarının getirdiği son derece zengin bir balçık sayesinde sürekli olarak yenilenen bir gübreleme ile daha da elverişli bir durum göstermektedir. Nil taşkınlarının düzenli bir karakter göstermesi, etkin bir kanallar ve sulama yolları sisteminin kurulmasına olanak vermekte, ve aynı zamanda da bunu gerekli kılmaktaydı. Oysa böyle bir sistem ancak, zaten çok ilerlemiş bir toplumsal örgütlenmeye bağlı olarak kurulabilirdi. Öte yandan, haberleşmenin, ırmak boyunca kolaylıkla sağlanması, örgütün tüm ırmak havzasına yayılmasını ve böylece suyun, herkes tarafından en iyi şekilde kullanılmasını sağlamaktaydı. Böylelikle çevre, tarımsal yapıya ve istikrarlı bir ülke tabanına dayanan, geniş ve az çok göçebe olan Fatih İmparatorluklardan çok farklı olan merkeze bağlı bir imparatorluğun kurulmasını mümkün kılmıştır. İnsan uygarlıklarından, bu en dayanıklı, en uzun ömürlü (kırk yüzyıla yakın) ve benzerlerinden çok daha ileri olan birinin gelişmesinde, coğrafyanın kuşkusuz önemli bir yeri olmuştur. Biz yine de her türlü gerekirciliğe karşı uyanık olmanın gereğini tekrar edelim.

İnsan topluluklarıyla çevreleri arasındaki ilişkiler, yalnızca global toplumlar düzeyinde etkili olmakla kalmaz;

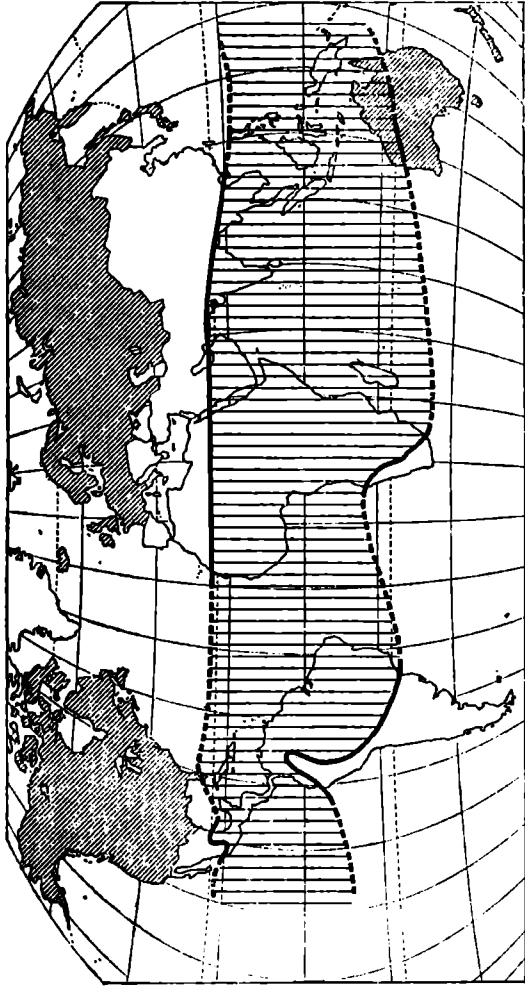
özel gruplar düzeyinde de bir etki yapar. Aile yapısının, toprakla olan ilişkiye çok bağlı olduğu görülmektedir. Nitekin ataerkil (patriarkal) aile, yerleşik tarımın gelişmesine paralel olarak ortaya çıkmakta; buna karşılık, aşiretler, daha toplumcu bir yaşantıya yol açan av ve toplama ile uğraşmaktadırlar. Ancak durum büyük bir çeşitlilik gösterir. Le Play'in öğrencilerinin, Norveç ailesinin kendine özgü ve kapalı oluşunu fiyordlarla birbirlerinden kopmuş olmalarına bağlayan kuramlarını biliriz. Aşırı derecede gerekirci olmakla birlikte, bir gerçek payı taşıdıkları da düşünülebilir, bu kuramların. Aynı şekilde, İsviçre'de ve benzer coğrafî yapıya sahip olan başka ülkelerde, yersel toplulukların aşırı derecede merkezkaç bir dağılım göstermeleri, kuşkusuz, dağ vadileri arasında bir kopma olmasının bir sonucudur. Ama unutmayalım ki, İnkalar, daha çok, küçük toplulukların dağılmasına elverişli olabilecek yerleşme koşulları altında merkeze bağlı bir imparatorluk kurmuşlardır.

Siyasette büyük önemi olan kentsel olaysa, coğrafya ile toplumsal yaşantı arasındaki ilişkilerin ne kadar karmaşık olduğunu gösteren iyi bir örnektir. Bazı kentlerin konumunu doğanın hazırladığı besbellidir. Doğal limanlar, ırmakların kavuşma yerleri, kıyı yakınında ya da akarsular üzerindeki adalar, vadi düğümleri, ovalara bitişik dağ eşikleri, savunması kolay olan tepeler, işlenebilen madenlere yakın yerler v.d. hep, kentler için elzem olan değişto kuşa, sanayie ve düşman akınlarına karşı koymaya uygun birtakım koşullar yaratmakta ve kentler giderek, gelişme merkezleri haline gelmekteydi. Bununla birlikte, dikkatle incelendiğinde; kentlere yakın ve hatta bazen daha uygun olan yerlerin terkedilip, hiç de elverişli gözükmeyen yerlerde kent kurulduğu görülmektedir. İlk yerleşme bir kez sağlandıktan sonra, kent çevresinde, kendiliğinden yayılmaya başlar ve artık tarih coğrafyadan önde gider. Kent-

lerin içinde yer alan mahalle toplulukları üzerinde de ekolojik bir inceleme yapmak yerinde olur. Büyük olasılıkla, böyle bir inceleme de uzayla olan ilişkilerin aynı kaypaklığı gösterdiğini ortaya çıkaracaktır.

Son olarak, siyasal sosyolojinin en önemli ekolojik olayını, ekonomik gelişmeye ilişkin coğrafî koşullardaki eşitsizliğin meydana getirdiği görülmektedir. Bu bakımdan; biri, sosyo-ekonomik gelişme düzeylerini, diğeri de belli başlı iklim ve bitki örtüsü bölgelerini gösteren, iki haritanın karşılaştırılması çok anlamlıdır. (şek. 2, s. 85) Az gelişmenin en yoğun olduğu yerler, kuzey ve güney yarı küredeki buzul bölgeleri ile ekvator ve ekvatoraltı çöl bölgelerine rastlamaktadır. Aşırı gelişmenin en yoğun olduğu yerlerse, ılımlı bölgelerde (kuzey yarı kürede, Kuzey Amerika, Avrupa, Rusya, Kuzey Afrika'nın etekleri ve güney yarı kürede, Avustralya, Yeni Zelanda, Şili ve Arjantin'in bazı kısımlarıyla Güney Afrika'nın eteklerine) rastlamaktadır. Step bölgelerindeyse bir çeşit orta dereceli gelişme düzeyine erişilebilmektedir; örneğin, fatih halkların çekirdeğini oluşturan ataerkil toplumlar bu yörelerde ortaya çıkmaktadır. İklim ve bitki örtüsüne olumlu yönde etkide bulunan yöresel koşullarsa (Nil, Fırat, Dicle gibi ırmak vadileri, Asya'da muson bölgeleri; İnka ve Aztek imparatorluklarında yükselti gibi) söz konusu bölgenin erişebildiği gelişme düzeyinden daha yüksek bir gelişmeye yol açmaktadır.

Bugün, iklim ve bitki örtüsünden gelen bu etkiler, sanayileşmiş toplumlarda ikinci plânda kalmaktadırlar. Oysa, yüzyıllar boyunca belirleyici bir rol oynamışlardır. Buzul, ekvator ve tropik alanlarda yer alan ülkeler ise, coğrafî engel nedeniyle, bugün kapatılması çok zor olan bir gecikme kaydetmişlerdir. Eğer sanayileşmiş olsalardı, iklimin ve doğal kaynakların etkisi çok daha az olacaktı. Fakat; binlerce yıl süren bu iklim ve doğal kaynak durumun-

Yıl boyunca ortalama sıcakları
18 derecenin üzerinde
bulunan bölgeler

Gelişmiş ülkeler

Az gelişmiş ülkeler

Şekil 2. — İklim-bitki örtüsü haritası ve gelişmişlik haritası.

dan ötürüdür ki zaten, sanayileşmemişlerdir, bu ülkeler. Oysa teknik, ona sahip olan uluslara, gelişme hızlarını önemli bir biçimde arttırma olanağını kazandırmakta; bu ise, az gelişmiş ülkelerle aralarında olan farkın daha hızla büyümesine yol açmaktadır. Coğrafyadan doğan bahtsızlık, ılımlı olmayan bölgelerde yaşayan halklar üzerinde hâlâ, ve hattâ daha da ağır bir şekilde etkisini sürdürmektedir. Sanayileşmiş ve geliştirmekte olan toplumlar arasındaki eşitsizliği, bu etken, ırkçı kuramların yapabildiğinden çok daha ciddî bir şekilde açıklayabilmektedir. Gerçekten de deneyler, Afrikalı, Asyalı ve kızılderililerin beyaz ırktan olanlarla aynı koşullar altında yaşadıklarında, aynı geleneklere ve aynı düşün düzeyine sahip olduklarını göstermiştir.

● Nüfus ve Ülke

Demograflara göre nüfus belli nesnel özellikleriyle tanımlanan bir bireyler topluluğudur. Genellikle, bu kıstaslardan birisi de belli bir ülke üzerinde yerleşmedir. Nüfusun tanımı incelenen her nüfus tipine göre ayrıntıda değişiklik gösterebilir; duruma göre, belli bir ülkede doğmuş olmak; belli bir süreden beri bir ülkede yerleşmiş olmak, idarî bağıllık gibi tanımlardan birisi seçilebilir. Önemli olan hangi kıstasın seçilmiş olduğunun belirtilmesidir; ayrıca, belli bir ülke üzerinde yerleşmiş olan bireyler bütününden, herbiri belli bir kıstasa göre, örneğin; yaşa, cinse, eğitim düzeyine, boya, saç rengine, örgüt üyesi olmaklığı, dine bağlanmaklığı, meslek tutmaya, sporla uğraşmaya v.d. göre farklı nüfuslar oluşturulabilir. Görüldüğü gibi, nüfus; bir etkileşim sistemi olarak tanımlanan «topluluktan» (global toplum ve gruplar) köklü bir şekilde farklıdır. Kuşkusuz, toplulukların da tabanında, birbirleriyle ilişkileri olan, etkileşimde bulunan ve ilişki ve etkileşimleri az çok belli bir ülkeyle özdeşleşen insanlar vardır. Bu anlamda her toplu-

luğun bir nüfusu vardır. Ancak, bunun tersi her zaman doğru değildir; eğer bir nüfus oluşturan bireyler birbirlerine bir etkileşim sistemiyle bağlanmış değillerse, bu nüfus hiç bir toplulukla düşümdüşmüyor olabilir. Nitekim, belli bir yaş grubu; örneğin; 30 ilâ 40 yaşları arasındaki Fransızlar, bir nüfus meydana getirir ama bir topluluk oluşturmazlar.

Sosyolog açısından düpedüz bir nesnel bireyler bütünü olan nüfus ile toplulukların birbirinden ayrılması son derece önemlidir. Fakat bu çoğu zaman zor bir iştir. İki kavram sağduyuda birbirine karışır. Bilimsel araştırma yolları ve bazı gruplar da bu karışıklığın süregitmesine etki yaparlar. Halk, «gençleri», «kadınları», «eski muharipleri», «emeklileri», aralarında hiçbir ayırım yapmaksızın birer topluluk olarak kabul eder. Oysa bunlar birer nüfustan ibarettir. Kamuoyu yoklamalarında da cevaplar genellikle, aynı şekilde, cins, yaş, sosyal ve meslek kategorilerine göre sınıflandırılır. Gerçi bu yol, farklılaştırılmış bilgiler elde etmeye yardım ettiği için yararlıdır; ancak bu şekilde oluşturulan nüfus kategorilerden herbirinin bir topluluk olduğunun düşünülmesine de sebep olur. Bazı gruplarsa, özellikle kendileriyle bütünleştirmek istedikleri nüfus kategorilerine seslenerekten, bu karışıklığın devam etmesine yardımcı olurlar; bir grup kadınları, bir diğeri öğrencileri, bir üçüncüsü de eski muharipleri içine almaya çalışıyor olabilir.

Öte yandan, Durkheim'ın geliştirdiği benzeme yoluyla dayanışma kavramında, her nüfusun bir topluluğa dönüşme eğilimini taşıdığı önerisinin yer alıp almadığı sorusu da sorulabilir. Gerçekten, nüfus, ortak bir karakterle tanımlanan bir insan bütünü olduğuna göre, bu benzerlik onlar arasında birtakım etkileşimlere yol açan bir dayanışma yaratmayacak mıdır? Aslında, kadınların daha çok kadınlarla, öğrencilerin öğrencilerle, eski muhariplerin de

eski muhariplerle v.d. temas kurmak eğiliminde oldukları gözlemlenmektedir. Ancak iki şeyi unutmamak gerekir. İlkin, bu tür ilişkiler sınırlı ve geçicidir ve genellikle bir sistem oluşturmazlar. İkinci olarak da bu tür ilişkiler ancak, söz konusu nüfusu belirleyen kıstas, kültürel sistemle ortak tasarımlarda; kadınlar, öğrenciler, eski muharipler örneklerinde de olduğu gibi oldukça net bir bölünme çizgisiyle düşümdeşiyorsa, kurulabilir. Nüfus kategorileri eğer keyfi bir kıstasa göre (örneğin, saç rengi, boy, yaş grubu gibi) saptanacak olursa; bireyler arasında hiç ilişki kalmayabilir; ama bu kıstas yine de demografların işine yarayabilir.

Nüfus kavramı, bir etkileşim sistemi olarak tanımlanan toplulukların (gruplar ve global toplumlar) farklı yönlerden çözümlenmesine yardımcı olabilir. İlkin, bir topluluğun nüfusu yani o topluluğun etkileşim sistemine dahil olan kimseler bütünü, saptamak genellikle mümkündür. Bazen, o da ender olarak nüfus tanımı; işe yarar olmaktan çıkacak kadar belirsiz hale gelebilir. Global toplumların nüfusu o toplumun ülkesi üzerinde yerleşmiş olan herkesi içine alır. Grupların nüfusu ise, ülke topraklarından onlara ait olan parça üzerinde yerleşmiş olan ve grupların oluşturduğu etkileşim sistemine giren kimselerden meydana gelir. Bazen, birbirinden oldukça farklı etkileşim tipleriyle düşümdeşen birkaç kıstasın birlikte kullanılması gerekir: Siyasal partilerde örneğin, üye, militan, taraftar ve seçmenler arasında bir ayırım yapılması gerektiği bilinir. Önemli olan, sisteme giren tüm etkileşimleri kapsamayan, biçimsel ve resmî birtakım kıstaslarla yetinmemektir.

Burada, daha önceden, birincil grupları ara gruplardan ayırmak üzere kullandığımız ve nüfusun büyüklüğüne dayanan ayırım yeniden anlam kazanmaktadır. «Birincil» ve «ara» terimleri oldukça muğlaktır; ama bu terimlerle, iki

grup tipinin, tüm üyelerin birbirini tanıyıp doğrudan bir takım insanî ilişkilere girişebildiği gruplarla, böyle doğrudan bir tanışıklığın olanaksız olup üyelerin birbirleriyle ancak, imge, ortak tasarım, mit, örgüt v.b. gibi araçlar yardımıyla temas edebildiği grupların birbirinden ayrılmak istendiği düşünülürse, ayırım oldukça açık bir hale gelecektir. Özellikle siyasal sosyolojide bu farkın önemi büyüktür.

Birincil gruplarda şef ve önderler, onlarla doğrudan doğruya insanî ilişkileri bulunan, nüfusun tümüyle kişisel temas halindedirler. Ara gruplarla global toplumlarda ise, şef ve önderler, nüfus kütlesiyle ancak karmaşık ve katmanlaşmış bir aygıt aracılığıyla temas edebilirler. Çok büyük bir kentte oturan bir yurttaş, belediye başkanının görebileceği bir fırsatı, fiilen hiçbir zaman ele geçiremez. Ya da onu ancak, törenlerde bir çeşit «oyun (piyes)» oynarken, yahut da gösterişin ve toplumsal uzaklığın insan ilişkilerini yapaylaştırdığı kısa bir görüşmede, şöyle bir görebilir. Küçük bir köyde oturan bir yurttaş ise, köy muhtarıyla sık sık karşılaşabilir, konuşabilir onunla; ahbap olabilirler ve bir sempati bağı doğabilir aralarında. Oysa, normal olarak, bir büyük kent sakininin, belediye yönetimiyle olan ilişkileri, bundan çok farklıdır. Aynı şekilde, büyük nüfusu olan bir ulusun yurttaşı için, devlet başkanı, daha da erişilmez ve mitleşmiş bir yaratıktır, ve iktidarla olan ilişkiler de giderek salt idarî ilişkilere dönüşme eğilimindedir.

Bu esasa dayanılarak «makro-sosyoloji» ile «mikro-sosyoloji» arasında bir ayırım yapmak mümkündür. Bizim da-lımızda ise makro-siyaset ile mikro-siyaset ayırımı düşüme-deşir, bununla. Her iki ayırım da insan bütünlerinin morfo-lojisinden çok iç yapıları ile ilgilidir. Büyük topluluklar çö-zümlemesi (global toplumlar ve büyük gruplar), bu toplu-luklar içerisinde, birbirine geçmiş çok sayıda alt-topluluk-tan oluşan bir piramidin varlığını ortaya çıkartır. Bu alt-topluluklar ile, bir topluluğun nüfus bileşimini incelemek

amacıyla, o nüfus içerisinde saptanabilen, nüfus bölünmelerini birbirine karıştırmamak gerekir. Çünkü, yaşa, cinse, eğitim düzeyine, sağlık durumuna v.d. göre ayrılan bu nüfust alt-bölümleri, sözü edilen alt-topluluklar için olduğu gibi, bir etkileşim sistemiyle düşümdeşmezler.

Gerçi nüfus ve topluluk kavramları zaman zaman üstüste geldiğinden, «alt-topluluklar» ile «nüfus-alt» bölümlerini ayırmak da kolay olmaz, her zaman. Ama yöntemsel düzeyde bu iki yaklaşımın birbirinden ayrılması, her zaman mümkündür ve ayrılmalıdır. Bir topluluğun nüfusu içerisindeki alt-nüfus bölümlerinin saptanması, demografin işidir ve demograf bu amaçla; özellikle benzer anketlerle karşılaştırmalar yapılmasına olanak veren kıstasları kullanır. Buna karşılık, bir insan bütününi oluşturan alt-topluluklarla, aralarındaki ilişkilerin incelenmesi sosyologun işidir ve farklı yöntemlerle gerçekleştirilir. Bu iki çözümlemeyi karşılaştırmak çok ilginç olabilir ve önemli bilgi öğeleri sağlayabilir. Ancak, birbirine karıştırılması sakıncalıdır. Özellikle; grupları, demografik çözümleme kıstaslarına göre tanımlamaya çalışmaktan kaçınmak gerekir; sosyolojik yaklaşıma sırt çevirmek olur bu. Bunun tersi olan bir yöntemse pekâlâ geçerli olabilir. Gerçekten de; bir alt-topluluğun nüfusu, başka alt-toplulukların nüfuslarından tecrit edilebiliyorsa; rahatlıkla, bir demografik çözümleme kategorisi olarak kullanılabilir. Çünkü demografik kategorilerin geçerli olması için aranan tek şey yeterince kesin olmalarıdır.

Nüfus kavramının sosyolojide, üçüncü bir kullanılış şekli daha vardır; bu doğrudan doğruya, toplulukların üzerinde yerleştikleri ülke ile olan ilişkilerine bağlıdır; yani, demografik basınç çözümüyle ilgilidir. Demografik basınç nüfus büyüklüğünün, ülke büyüklüğüne olan oranı olarak tanımlanabilir; ülke, nüfusa oranla ne kadar küçükse, demografik basınç da o kadar şiddetli olacak-

tır. İnsan topluluklarının davranışı üzerinde demografik basıncın bir etki yarattığı düşüncesi, neredeyse evrenle yaşıt olacak kadar eskidir. Demografik basınç, genellikle, durgun bir biçimde değil, dinamik bir biçimde ele alınmıştır. Nüfusun artış ya da azalışı, onun belli bir dönemde eriştiği düzeyden çok daha fazla ilgi çekmiştir. Öte yandan, nüfus artışından, her zaman, nüfus azalmasına oranla, daha fazla korkulmuştur. Yüzyıllardır ortaya atılmış olan kuramların hemen hepsi, nüfusun arttırılmasına karşıdırlar. Daha o dönemde; Aristo ve Eflâtun, aşırı nüfus artışının, toplumsal çalkantılara yol açtığını düşünmüşlerdi. Denemelerinin (Essaies) XXIII. bölümünde, Montaigne, demografik savaş kuramı ile devrimler kuramını birbirine sıkıca bağlarken; savaşları «cumhuriyetten akıtılan kan» olarak görmekteydi; ona göre, bu akıtılan kan yüksek tansiyonun (dönemin tıp inançlarına göre) yol açabileceği rahatsızlıkları önlemekte ve organizmayı temizlemekteydi. Pek çok Rönesans düşünürü, dönemin buhranlarını, nüfus basıncı ile açıklıyordu.

Çağdaş dönemde, bu düşünceler yeniden ele alınmıştır. Örneğin; Gaston Bouthoul, bugün savaşların, eskiden büyük salgınların sağladığı, ayarlama işlevini yerine getirdiği tezini savunmakta; savaşların «demografik yönden bir rahatlık» getirdiğini önermektedir. Yani bir çeşit güvenlik sübabı olmaktadır, savaşlar. Montaigne'in görüşü de buydu, az çok. Etkileyici pek çok olayla desteklenmektedir bu görüş. Gerçekten; Avrupa nüfusu 1814 ile 1919 arasında, bir kat artmış; ardından da XX. y. yılın ilk yarısındaki büyük çatışmalar patlak vermiştir. XVIII. y. yıl sonunda Fransa; doğal kaynaklarına ve çağın tekniklerine oranla aşırı nüfus besleyen bir ülkeydi, büyük olasılıkla; 1789 Devrimi ile 1792-1815 büyük savaşları, işte o zaman patladı. Çağdaş az gelişmiş ülkelerde; aşırı nüfus birikimi ile devrimci pek çok akım ve çoğu zaman da savaşçıl bir yöneliş,

birarada bulunmaktadır. 1930'larda Avrupa'da Almanya'nın; Asya'da Japonya'nın nüfus fazlasına sahip oldukları belliydi. İzledikleri yayılma politikası ve bunun yol açtığı savaşların amacı; gereksindikleri yaşam alanını kazandırmaktı onlara. Buna karşılık, XIX. y. y. da, ABD'nin, yeterince nüfusa sahip olmaması; öte yandan da, durumlarından hoşnut olmayanların Batı'ya doğru göç edebilme olanağına sahip olması, bu ülkede, toplumsal gerginlikleri azaltan ve özellikle de sınıf çatışmalarını zayıflatan bir etki yapmış gibi görünmektedir.

Demografik basınç kuramları; özellikle de, olayları fazlasıyla basitleştirdikleri için eleştiriye açıktırlar. En fazla nüfusa sahip olan ülkeler hiç de en savaşçıl ülkeler değildir. Eğer böyle olsaydı, nüfus yoğunluğu göz önüne alındığında Hollanda'nın, Avrupa'nın en savaşçıl ulusu olması gerekirdi. Aşırı nüfusu olan Çin, yüzyıllar boyunca; barışcılığını korumuştur. Buna karşılık, çok geniş bir ülke üzerinde dağınık durumda yaşayan, Kuzey Amerika kızıl derili kabileleri birbirleriyle sürekli savaş halindeydiler. 1789 Fransız Devrimine, nüfus fazlasının yanı sıra, pek çok başka etken yol açmıştır. 1905 ve 1917 Rus devrimleri, nüfus basıncından söz edebilme olanağı bulunmayan; yeterinden az nüfuslu bir ülkede patlak vermişlerdi. Zaten kavram, oldukça da belirsizdir. Aslında kavramın, dikkatle birbirinden ayrılması gereken farklı birkaç yönü vardır.

İlk olarak, kavram, belli bir toprak parçası üzerinde işlenilebilir doğal kaynakların, sınırsız olmadığı, ve bu kaynakların, ülkenin nüfusu belli bir düzeyin üzerine çıktığında yetersiz kalacağı yönünde bir inanca dayanmaktadır. Bu şekliyle, nüfus basıncı kuramı bir kıtlık kuramıdır; demografik olmaktan çok ekonomiktir. 1798'de ünlü; «Doğal olarak nüfus geometrik bir oranda artarken; besin maddeleri (ancak) aritmetik bir oranda artmak eğilimindedir.» yasasını ortaya atan Malthus da demografik basınç kav-

ramını aynı açıdan ele almaktaydı. Nüfus; 2, 4, 8, 16, 32, 64, 128 vd. şeklinde bir tempoyla artarken, besin maddeleri, 4, 6, 8, 10, 12, 14, vb. gibi bir tempoda artacağından, arasındaki fark giderek büyüyecektir. O halde insanlık isteyerek, doğumları sınırlandırmazsa, açlığa mahkûmdur ve bu, çok ağır çatışmalara yol açacaktır. Malthus yasası; düşünürün önerdiği matematiksel biçimiyle hiç bir zaman doğrulanmamıştır ve doğrulanamaz da. Gerçekten; nüfus ya da besin maddelerinin «doğal» artışı da ne demektir? Yine de, nüfusun, besin maddelerine oranla daha hızlı olarak arttığı düşüncesi zihinlerde çakılıp kalmıştır. Çağdaş dönemde demografik büyüme temposunun hızlanması, bu düşünceye yeniden bir güncellik kazandırmış ve Maltusyanizm gerçek bir uyanış göstermiştir.

Sorun, çocuk ölümlerindeki azalma nedeniyle gerçekleşen güncel demografik büyüme temposu gözönünde bulundurulursa, oldukça yakın bir gelecekte, insanlığın tümünü ilgilendirecektir. Gelişmekte olan ülkelerdeyse, sorunun özel bir ağırlığı vardır. Çok basit birkaç sağlık ve temizlik kuralına başvurmak ve özellikle yerleşik hastalıklara karşı mücadelede, kolay ve ucuz tedavi yollarını (örneğin; yaygın ve düzenli şekilde D.D.T. kullanımı) kullanmaya başlamakla ölümler, özellikle de demografik büyüme açısından en önemli yeri tutan çocuk ölümleri (üreme yeteneğinin yitmesinden sonraki dönemin, yaşlılığın uzatılmasının bir anlamı yoktur, bu açıda) önemli bir oranda ve hızla düşürülmüştür. Buna karşılık doğurganlık, daha uzun bir süre, eski düzeyinde kalmaya devam eder. Bunun nedeni, ilkin, yaşantı biçimi ile beslenme alışkanlıklarında fazla bir değişme olmamasından ötürü doğal dölçekliğin (fertilite) değişmemesi ve ikinci olarak da geleneksel örf-lerle genel formasyonun çok yavaş şekilde değişmesinden ötürü, uzun bir süre doğumların istemle sınırlandırılması uygulamasının yayılmasına direnç gösterilmesidir. Sonuç,

nüfusun çok hızlı bir tempoda; teknik ilerlemenin besin maddelerinde sağlayabileceği artıştan çok daha hızlı bir biçimde artma eğilimi göstermesidir. Bu ise, patlamaya hazır durumlar yaratabilir.

Demografik basıncın bir başka şekline muazzam bir nüfusun üst üste yığıldığı kentsel yerleşmelerde rastlanılır. Hayvan davranışları üzerinde yapılan bazı yeni gözlemler, böyle bir yığılmanın, saldırganlığı arttırdığını göstermektedir. Konrad Lorentz, bununla ilgili olarak, bir makak toplumu üzerinde yapılan bir incelemeden örnek verir; «Normal bir durumda, maymun toplumuna egemen olan şefler arasında en iyi dostluk ilişkileri bulunur. Aynı toplum bir kafese kapatıldığında ise üyelerin hepsinin şinirlendiğini, öfkelendiğini, saldırganlaştığını gözlemleyeceksiniz. Bu durumda şefler arası dostluk da giderek azalır. Düşmanlığın en ileri düzeyine vardığı zaman ise, yeni bir şef tipi türer; hoyrat ve toplum dışı bir hayvan. Ve iktidarı ele geçirir.» der ve; «Bu aynen, nevrotik hallerin, korku ve tedirginliğin yayılması halinde insan toplumunda da ortaya çıkan bir durumdur» diye ekler. Bu sonuç, demografik basıncın, ulus katında, küçük bir grupta ortaya çıkan özelliklerin aynısına sahip olmaması nedeniyle tartışılabilir bir sonuçtur; ama kent düzeyinde geçerli olduğu kabul edilebilir. Amerika Birleşik Devletlerinde, nüfus artışının sakinlerini konusunda yapılan birçok incelemenin esin kaynağı da bu endişedir.

Nihayet, demografik basınç kuramları, nesnel olgulara dayanmakla kalmamakta, inançlardan da beslenmektedir. Çoğu zaman, bu inançların kökünde; basıncın doğrudan doğruya fizik gerçeği değil de, ona ilişkin düşünceler yatar. Demografik basıncı ölçmeye çalışmış olmasına karşın aynı durum Malthus'da da karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten de Malthus özde, nüfus artışıyla daha da fakirleşmeye mahkûm olan fakir kitlenin; zenginlerin mülkü kar-

şısında duyduğu hırsın artması sonucu, toplum düzenini yıkacağından korkmaktaydı. Bugün de sanayileşmiş ulusların, az gelişmiş ülkelerdeki demografik artış karşısında duydukları endişe —ki bu artış gerçektir— sayıları gün geçtikçe azalan zengin halkların günün birinde nüfusları hızla artan fakir halklar tarafından çevrenip, yok olup gideceği korkusuna dayanmaktadır. Geçen yüzyılın sonlarında çok moda olup, son yıllarda yeniden sık sık sözü edilen, «sarı tehlike» asyalıların gücünün gerçekçi bir çözümünden çok, içten içe kaynayan muazzam bir çekik gözlüler kitlelerinin, beyazların üstüne boşanacağına ilişkin muğlak bir imaja dayanmaktadır.

II. ORTAK TASARIM OLARAK ÜLKE

Sosyolojide öz, nesnelerde değil, nesneler hakkında sahip olduğumuz düşüncelerde yatar. Ülke, insan ilişkilerinin temel, nesnel dayanaklarından biri olduğu için —diğeri, biyolojik temeldir— ülkenin nesnel öğeleri son derece önemlidir. Ancak, ülke hakkında sahip olunan düşünceler de, en az bunlar kadar önemlidir. Az sonra, bu konuya ilişkin birkaç esası belirlemeye çalışacağız. Gerçi bunu yapmakla bir sonraki ayırımın konusuna taşmış olacağız bir miktar. Çünkü ülke hakkında beslenen ortak tasarımlar da kültür sisteminin bir parçasıdır. Ancak, herhangi bir kitapta izlenen anlatım plânı, pedagojik bir araçtan başka bir şey değildir. Plânın değişik bölümleri, tek bir gerçeğe ulaşmak için önerilen farklı görüşlerden ibarettirler. Bu yüzden, bölümlerin birbirine taşması kaçınılmazdır ve önemsizdir.

● Ülke tasarımlarının çokluğu

Ülke bilincinin ilkel biçimlerine hayvan toplumlarında

ve hatta sürü halinde yaşamayan hayvanlarda bile rastlanılmaktadır. Ancak bu konuda, yalnızca omurgalılar insanla karşılaştırılabilir; çünkü böcek toplumları daha çok, fiziki bir düzenleme mekanizmasına dayanan, her böceğin bir miktar, canlı organizmadaki hücrelerin rolünü oynadığı, ve fakat, kendi kendine hareket edebilme yeteneğine de sahip bulunduğu; «ortak bir organizma» görünümünü taşır. Omurgalılarda grup ortak olarak bir ülkeye sahip olduğu gibi, her hayvan ya da aile de bireysel olarak bir toprak parçasına sahiptir. Bu topraklar, avlanma, geçiş, ya da yerleşme bölgeleridir. Genellikle kesin biçimde sınırlandırılmışlardır ve hatta sınırlara, değişik yollardan işaretler de konulmuştur. Çoğu zaman grup ya da bireyin kendi türünden olan yabancılara; bazan da (daha ender olarak) başka türden olan yabancılara karşı, hırsla savunulur. İnsan gruplarıyla olan davranış benzerlikleri şaşırtıcıdır.

Fakat bunun anlamını fazla büyütmemek gerekir. İlk, hayvanlarda bir «ülke» bilinci olduğundan, söz etsek bile —ki edebiliyoruz; gözle görünür davranışları, bunun varlığına işaret ediyor— bu, oldukça silik, ilkel ve insanların ülkeye ilişkin davranışlarının kökeninde, hayvanları taklit etmenin bulunduğunu kanıtlayan hiç bir delil yoktur elde. Üçüncü olarak, insandan önceki hayvan türlerinde de görüldüğüne göre, ülke kavramının «doğal» olduğu düşüncesi, sosyologun kendini arındırması gereken, sağlıklı bir görüştür. Sosyolojide, hiç bir şey, tam anlamıyla doğal değildir; herşey kültürelidir.

Az önce, insanla coğrafî çevresi arasında kurulan ilk ilişkilerin büyüsel ve dinsel bir niteliğe sahip görüldüğünü söylemiştik; toprak, ağaçlar, bitkiler, hayvanlar, ırmaklar, göller hep kendileriyle kişisel düzeyde temas kurulabilen doğa üstü güçler olarak kabullenilmekteydi. Törenler düzenleyip dostluğunu kazanmak, ya da yasakları çiğneyip, düşman etmek mümkündü, onları. Böylece ülke, dı-

şımızda bir şey, bir nesne olmaktan çıkıp, kişileştirilmekte ve bizden bir parça haline getirilmekteydi. Teknik uygarlık dışında kalmış bazı insan toplumlarının, canlılıktan (animizm) doğan davranışları ve mitlerinin yapısı ile antik mitolojiler ve çeşitli folklörlerden edinilen bilgiler büyük bir yakınlık göstermektedir.

Ancak, bu dinsel-büyüsel mitlerin, hiç değilse kısmen, grupça onlara uyulması ve gelecek kuşaklara devredilmesi istenildiği için; ve gündelik ilişkilerin bir başka düzeye kaydırılması yoluyla yaratılmadıklarını kanıtlayabilecek durumda değiliz. Bugün artık kimse, büyüsel-dinsel, «ilkel» düşünüşün, faydacı ve ussal modern düşünceyle taban tabana zıt olduğunu savunmuyor ama; ard-düşünce düzeyinde hâlâ, bu karşıtlığın izlerine rastlanabiliyor. Aslında, tüm değer sistemleri ve mitler, çağdaş toplumlarda da gördüğümüz gibi aynı tipte bir kaydırma (transposition) mekanizması ile yaratılmaktadır. Günümüz insanının da «toprağı», «doğduğu yeri», «yurdu» hakkında beslediği ortak tasarımların çok bariz bir büyüsel-dinsel niteliği vardır. Ataların dediği gibi; vatan, insanın doyduğu yer değil, doğduğu yerdir.

Kuşkusuz; ülkeye ilişkin ortaklaşa tasarımların içeriği, çağlar boyunca büyük bir değişim göstermiştir. Bazılarına göre bu açıdan ortaya çıkan en önemli fark, büyüsel-dinsel toplumlarla faydacı ve ussal toplumları, birbirinden ayırır. Tarımın gelişmesi toprağa yerleşmeyi gerekli kıldığından, toprak da doğal olarak, eskiye kıyasla daha büyük bir toplumsal önem kazanmıştır. Böylelikle, grubun üzerine yerleştiği alanın sınırlarının saptanması çok önemli bir sorun haline gelmiş ve ulusal ülke kavramının doğmasına yol açmıştır. Aynı şekilde; toprağın grup üyeleri arasındaki bölüşümü; herbirinin servet ve etkinliğini belirlediğinden, özel mülkiyet temel bir öge haline gelmiştir. O halde, ülkeye ilişkin ortak tasarımlarda görülen en

köklü dönüşme, neolitik çağda, yerleşik tarıma geçişle birlikte ortaya çıkmıştır.

Ancak olaylar; kabaca bir şemaya uygun düşmekle birlikte; hiç de bu kadar basit değildir. Yerleşiklik ve tarım ülkeye ilişkin ortak tasarımları kuşkuyla yer bırakmayacak bir ölçüde altüst etmiş ve sanayi toplumlarında her geçen gün öneminden kaybetse de bugün hâlâ geçerli olan bir içerik kazandırmıştır onlara. Fakat, tarım ve yerleşme biçimleri çok çeşitlidir ve bu, gerek ortak topraklara, gerekse özel mülkiyete ilişkin, tasarımların çeşitlenmesine yol açar. Oldukça geniş bir malikâne üzerinde, kapalı ekonomi biçiminde yaşayan, büyük ataerkil aile; özel mülkiyet ile ortak toprakları; aile mülkiyeti kavramı içerisinde eritmiştir. Aile mülkiyeti, sanayi kapitalizminin ilk dönemlerine kadar sürmüştür. Orta çağ sistemi de, aynı toprak parçasının üstüste gelen bir çok hakka yol açtığı; toprağın servet kaynağı olduğu ve bir taraftan siyasal iktidar ve saygınlığa; diğer taraftan da, yükümlülük ve hizmetlere temel teşkil ettiği bir sistem olup; aynı derecede özgün bir takım ülke tasarımları yaratmıştır. Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Öte yandan; yerleşik tarıma dayanmayan toplumlar da insanlarla toprak arasında yakın bir bağlılığı gerektiren ülke tasarımları geliştirebilirler. Burada modern sanayi ve ticaret toplumlarından söz etmek istemiyoruz; çünkü, burada; toprağa bağlılık çoğu zaman; geleneksel bazı tarımsal kavramların varlığını sürdürmesi hatta bazan da bir öze dönüş olayını yansıtır. Tüccar ve tefeciler topraktan ve toprağa bağlılıktan koptukları oranda başarılı olmuşlardır; tarım toplumu dışına itilmiş olan yahudiler, lombardlar ve sonradan da protestan azınlıklar, ülkeye bağlılık kavramından kendilerini çok daha kolayca arındırabilmiş ve ülkelerarası bağlantılar kurabilmişlerdir. Ama onların da çoğu; bir kez servet sahibi olduktan sonra, top-

rak edinme ve soylulaşma yoluyla; kendilerini az çok dışarda tutmuş olan egemen çevrelere katılmanın özlemini çekmekteydiler. XX. yüzyılda; sanayi, bankacılık, ticaret ve borsada kazanılan başarı da; büyük malikânelerin satın alınmasıyla sonuçlanmaktadır; amaç yine para değil, saygınlık kazanmaktır.

Toprağa bağlılık, yerleşik tarımı bilmeyen birçok toplumda, değişik görünümelerde çıkar karşımıza. Avlanma ve toplama ile geçinen birçok kabile, genellikle, sınırları dışına hemen hiç çıkmadıkları; oldukça dar bir coğrafi alan üzerinde gezinirler. Komşusu oldukları bölgeler de başka kabilelere ait olduğundan, sınırları oldukça belirgindir. Bu alan, üzerinde yaşayan nüfusun azlığına oranla, çok geniş de olsa; insanlar, belli bir toprak parçasına bağlı olduklarının bilincine sahiptirler; büyük bir orman, bir vadiler topluluğu ya da bir ırmak yakası onlarındır. Yerleşme yerinin sabit olması, o yere karşı bir bağlılığın doğmasına yol açar. Toprak mülkiyeti kavramının, yerleşik tarımdan önce ve sığınak görevi gören mağara, barınak ve kulübeden geçerek doğduğuna kuşku yoktur. Nitekim, hayvanlarda da; yuvanın, inin, kovuğun savunulmasında da aynı şeyi görüyoruz. Başkalarının rahatsız edemiyeceği; tehlikelerden korunmak üzere sığınılabilir bir çatıya, bir toprak köşesine duyulan gereksinme, toprağa yerleşmeye ve yerleşilen yerin mülkiyetini edinmeye yol açan nedenlerden birisidir. Bu da, büyüsel-dinsel nitelikte bir yaratışa yol açmıştır; pek çok kültürde, şu ya da bu biçim altında; ocağı koruyan tanrılara rastlanılır.

Evleri, taşınabilen ve sürekli ordan oraya götürölen çadırlar olan göçebeler, toprağa olan bu bağlılığı tanımazlar. Ama göçebelik tipleri de çok çeşitlidir. Kervancıların izledikleri belli yollar, yalnızca onlara ait olmasa da, başkaları ile paylaşılan bir ölke tipini belirler. Yazın yaylaya çıkan, kışın kışlığa inen göebelerse, göçebelikten çok, yer-

leşik düzene yakındırlar. Ormanları yakıp, tarla (göynük) açarak tarım yapanlarsa, yavaş yavaş tükenen bu toprakları uzun süre işgal eder ve ancak büyük aralıklarla göç ederler. Orta Asya steplerinden gelen büyük göçmenler gibi kavimlerdir ancak; hiç durmadan göç eden ve belirli bir ülkeye yerleşme durumu olmayan göçebeler.

Sayılan bu farklı durumların çağdaş dönemdeki uzantılarını da gözönüne alarak, her birisi özel bir ortak tasarımla düşümden farklı toprağa yerleşme biçimlerinin bir çeşit tipolojisi yapılabilir. Çingeneler, hipiler, tam göçebelik örneklerini verirken; tüccar, gemici, gezgin satıcı gibi bazı başka gruplar da yayla-kışla göçebeliğinin, yarı-göçebeliğin örneklerini vereceklerdir. Günümüzün kültürel ortamı; tarihsel toplumlarınkinden farklı olduğundan; ortak tasarımlar da stil ve çeşitlilik yönünden, farklılık gösterecektir. Kapitalizmin, toprakla yalnızca ekonomik ilişkilere yer verdiği Batıda toprak imgesi, doğal olarak; geleneksel biçimde toprakla uğraşan çiftçilerin toprakla olan duygusal ve adeta tensel ilişkilerinden doğan imgeden ve hele, doğada büyü yoluyla dostluğu kazanılabilecek canlı güçler gören tarihsel aşiretlerin yarattıkları imgelerden çok farklı olacaktır.

● Siyaset ve ülke tasarımı

Ülkeye ilişkin ortak tasarımlar, siyasal amaçlara ulaşmak için insanları seferber etmeye yarayan mitler arasında önemli bir yer tutar. Bu bakımdan; örnek olarak, yurtseverlik mitlerini ele alıp, bunların, toprağa olan bağlılık açısından; ortaya çıkışlarını, gelişimlerini ve çeşitliliğini incelemek, ilginç olacaktır. «Yurt» (*) deyimini bile, baba ve

(*) Patrie; sözü Fransızcada yurt anlamına gelir: Lâtinçe kökeni patria'dır. Sözcükten türetilen bir başka terim de patriark olup, aile şefi demektir. Partriarkal (ataerkil) aile tipinin de adı buradan gelir. (Çev.)

ataya olan bağılılıkla, toprağa olan bağılılık arasında az çok bilinçsiz bir özdeşlik bulunduğunu gösterir.

Yurt hem ataların toprağı hem de evlât-yurttaşların anasıdır. Burada, tüm varolma araçlarını topraktan sağlayan ve tüm yaşantılarını çok sıkı bir şekilde toprağa bağılı olma nedeniyle toprak modeline göre biçimlendiren, yerleşik çiftçilerin toprağa olan bağılılığını yansıtan bir ülke tasarımıyla karşılaşmaktayız. Onlar için toprağı, bir ana-tanrıça gibi görmekten doğal bir şey olamaz.

Bu tasarım, ataerkil aile, aşiret, kent (site); beylik gibi çok çeşitli ortamlarda görülmüştür. Oysa, «yurt» kavramı, yeni bir ortamın, yeni üretim tekniklerinin kullanılabilmesi için gerekli olan, ulus-devletin doğuşuyla birlikte ortaya çıkar. Ancak ulus-devlet de gelişebilmek için, toprağa bağılı olmayan bazı ortak tasarımlardan yararlanmıştır başlangıçta; krallık miti, giderek önemlerini yitirmekte olan feodal beyler üzerinde egemenlik kurabilmekte yardımcı olmuştur, ulus-devlete. Bu mitin üstünlüğü doğrudan; çağın, soydan geçime ve süzeren ve vasalları piramid şeklinde birleştiren, hiyerarşik nitelikteki kişisel bağlara büyük bir yer veren kültürel ortamın, bir ürünü olmasıdır. Kral kavramı her iki kültür özelliğini de, en yüce bir süzeren yararına birleştirmekte ve aynı zamanda, otoriter bir merkezileşme yönünde gelişen dinsel evrimle de düşümdüşmektedir. Kral, ona iktidarı veren tanrının bir görüntüsüdür. Mutlak krallık, işte bu esas üzerine kurulur. Kralın kutsallığına duyulan inanç; herkes, sadakat bağıyla ona bağlanmış olduğundan, beyliklerin bölünmüşlüğüne bir son verir ve ekonominin gereksindiğı geniş ulusal topluluğu kurar.

Fakat mutlak krallık, doğuştan gelen ayrıcalıkları tanımayan rekabetçi bir siyasal düzen kurulmasını isteyen ve özgürlükçü ve eşitlikçi bir siyasal ideoloji yaratan kapitalizmin bu yönlerine son derece aykırı olduğu için, ancak,

bir geçiş dönemi miti olabilir. Soyluların ayrıcalıklarına mutlak şekilde karşı çıkan bir sistem; tümüyle soydan geçimli bir krala dayalı bir hkmeti de uzun süre benimseyemez. Amerikan ve Fransız devrimleri de mutlak krallıgın artık sonuna geldiğini haber verdiklerinde, tüm halkın; ulusa olan bağılılığına; krala karşı beslenen sadakat bağından başka bir dayanak bulmak gerekmişti. İste bu bağı, toprak bağı yaratacaktır. Yurt kavramı böylece, global toplumu, ulusal bir ereve de kurma gereğı ile, bunu bir kral çevresinde gerçekleştirme olanaksızlıgının bir araya gelmesinden doğımuştur.

Fransız ulusal marşı (Marseillaise) «kutsal yurt sevgisi...» şarkıları söylerken, yabancı ülkelere g kınayan Danton da «yurt, insanın koyduğı yer değıl, doğıduğı yerdir» (*) diye iln ediyordu. Deyişler arasındaki yakınlık rastgele değıldir, başka birçok ulusal marşta da sylenildiğı gibi yurt düşüncesinin temelinde «ataların toprağı» vardır. Yerleşik köylülerin toprağı bağılanma biçiminin, tam sanayi ve ticaret kapitalizminin ilerlemeye başladığı; tarımın oneminin azaldığı, değıerinin düştüğü ve toprağın salt bir kr kaynağı olarak görülmeye başladığı bir sırada, yeniden canlanması tuhaf görünebilir bize. Oysa tarım ekonomide hâlâ egemen bir yer tutmaktadır, ve daha uzun süre halk onu yaşatacaktır. Üstelik de toprağı olan bağılılık, yurtseverlik miti sayesinde geniş bir alana yönelecek, ve hemen hemen sofuca bir niteliğı bürünerek, bir dönüşüme uğırayacaktır.

Yurda ilişkin ülke tasarımları halktan halka da değışir. Uzun ve güçlü bir köylü geleneğıne sahip olan halklar

(*) Deyiş Fransızcada «On n'emporte pas la patrie à la semelle de ses souliers» olup, daha sadık bir çeviride «ayak basılan her toprak yurt değıldir» biçimini alabilir. (ev.)

için yurt; kesin biçimde saptanmış sınırlar içerisinde kalan; insanın içine kapanıp yaşadığı ve saldırganlara karşı savunduğu bir alandır. Yurtseverlik mitleri, daha çok savunmaya dönüktür ve fetihlere oldukça kapalıdır. Sınır kavramı, burada büyük bir önem kazanır ve o da sofuca bir niteliğe bürünür. Fransa ve Rusya, az çok bu anlayışı dile getirirler. Bazan da ülke tasarımları, «doğal» ya da «tarihsel» sınır kavramı yardımıyla, saldırgan ve düşmanca bir nitelik kazanır. Burada amaç, sözü edilen sınırlar içerisinde kalan toprağı, işgalcilerden temizleyip, yeniden fetih etmektedir.

Oysa gerçekleri değil, mitleri yansıtır bu kavramlar. Hiçbir ülkenin tarihsel sınırı yoktur. Bunu ancak, az ya da çok başarılı bir propaganda yardımıyla; yöneticiler var etmeye çalışır. Tarihsel denilen sınırı, ülkenin tarih boyunca sahip olduğu, çoğu zaman da pek çok sayıdaki sınırları arasından seçerler. Keza; bir adanın tümü üzerinde yerleşmiş olan uluslar dışında kalan tüm ülkeler için, doğal denen sınırlar kadar doğallıktan uzak bir şey düşünülemez. Gerçi ırmaklar toprak üzerinde kolayca izlenebilen bir çizgi çizerler; ama doğal olan yalnızca bu çizgidir, yoksa, onlara atfedilen sınır rolü hiç de doğal değildir. Irmaklar, ülkeleri ayırmaktan çok, birbirine bağlar; nitekim bir Ren uygarlığı, bir Tuna uygarlığı vardır. Dağlar çoğu zaman bir engel olmakla birlikte, zaman zaman bir çekim merkezi haline de gelebilir; nitekim Basklarla Katalanlar; bir sıradağın iki yamacında kalan tek bir halktır; İsviçre dağdan doğmuştur; v.b.

Köylü geleneğinin etkisinde daha az kalan, ticarete daha açık ve dolayısıyla daha hareketli, ya da geçiş yolları üzerinde yerleşmiş olan halklar, ülkelerini belirli sınırlar içerisinde kalan sabit bir alandan çok, komşu halklara doğru genişlemeye elverişli olan bir çeşit merkezî bölge olarak tasarımılamaktadırlar. Komşu halklara ise, oldukça

muğlak bir takım özellikler atfedilmektedir. Bu çoğu zaman dil ortaklığıdır; kendi dilini konuşan tüm halkları katmak ister kendisine. Bazan fethedilmesi düşünülen toprak daha da muğlak bir şekilde belirlenir. Bu açıdan, Almanların «yaşam alanı» kuramlarına değinmek yerinde olur; gerçekten burada, sınırsız olarak genişleyebilecek bir alandan söz edilmektedir. Öyleyse, gelişimini tam anlamda gerçekleştirmek üzere, gerekli olan alanı ele geçirme yeteneğine sahiptir, halk. Burada artık yurt düşüncesinden uzaklaşılır ve toprağın, adeta ele geçirilmesi gereken bir avmış gibi anlaşıldığı, imparatorluk kavramına yaklaşılr. Ataların toprağı olup; insanın ayağının bastığı her yere taşıyamayacağı; insanın doyduğu yer değil, doğduğu yer olan yurttan, ne kadar uzaklaşmıştır, artık!.. İngilizlerin, geçit ve durakların denetimini, üs ve acentalar kurulmasını öngören, denizlere egemen olma görüşü de, hiç de daha az yayılmacı olmayan, başka ortak tasarımlar yaratmıştır, ülke hakkında.

Burada ayrıca, yüzyılın başında, Fransız coğrafyacısı Jean Brunhes'ün ortaya attığı kuramlara da değinebiliriz. Büyük Asya göçebelerinin emperyalizmine yol açan faktörlerden biri de Brunhes'e göre, bu göçebelerin benimsedikleri mekân imajıydı. Kuramını ortaya şöyle koyuyordu; «kışı sert olan, Ortaasya'nın otsu bozkırları yoğun bir tarıma elverişli değildi. Tarım ancak, dağ eteklerinde, sulamaya olanak veren kaynak başlarında yapılabilmekte ve gelişmekteydi. Bunlar dışında kalan her yer doğal koşulları bakımından hayvan beslemeye elverişlidir ve atlı çobanların at koşturduğu alanlardır. Çok geniş bir alana yayılan küçük insan grupları, sürüleriyle birlikte, sürekli olarak, oradan oraya göç etmek, kullanılabilir durumdaki otlak ve su kaynaklarını önceden ve ta uzaklardan kestirmek zorundadırlar. Dolayısıyla, işlerinden doğan bir gereğin sonucu olarak, hem mekâna hem de hemcinslerine egemen

olmalarını sağlayacak yol yordam ve stratejiyi kazanmışlardır. Tarihin en gözü pek ve büyük fatihlerinden birkaçı, Cengiz Han, Timur, Kubilay hep bu bozkırlardan çıkmışlardır. Onlara iktidarlarını kazandıran üstün niteliklerini ve yeteneklerini ise kısmen, bu steplerin, çoban bir halka özgü yeteneklerin ve ortamın coğrafyasına boyun eğmenin bir ürünü olarak değerlendirmek mümkündür. Tozu dumana katan bu çobanlarla, güney ve doğu Asya'ya yığılmış, kaynaşan küçük ekiciler kitlesini karşılaştıralım; evrene hükmedenler hangileri olmuştur? Birinciler! Çin ve hatta Hindistan bile, birkaç yüzyıl boyunca; Moğollara ve Mançuryalılara tabi olmuştur; yani göçebelere; ulu çobanlara!» (1).

Son olarak belirtilmesi ilginç olacak bir nokta da; en basit bir; alanı haritaya işleme tekniğinin bile, şu ya da bu siyasal amacı destekleyen ortak tasarımlara yol açmasıdır. İki savaş arası dönemde hayli tutulan Mackinder'in ünlü **heartland** (*) kuramı da kısmen böyle bir saptırma üzerine kurulmuştu. Orta Avrupa ile Ukranya'nın, «evrenin yüreğinde» yer aldığını, ona sahip olan gücün Avrupa'ya, Avrupaya'ya egemen olan gücün de evrene egemen olacağını ileri sürmek; o dönemde Avrupa okullarında kullanılan haritalar nedeniyle, insanların kafalarına işlenmiş olan belli bir yeryüzü görüntüsüne dayanarak yapılabilirdi ancak. Söz konusu harita ekvator ve Greenwich'e göre 30 ilâ 35 derece doğu meridyeni merkez alınmak suretiyle çizilmiş bir düzlem-küre haritasıydı. Yeryüzünün bu görüntüsünde, Amerika kıtası haritanın kenarına itilmekte ve Avrupa-Afrika-Asya kitlesi de haritanın merkezini işgal etmekteydi, ki bu kitlenin merkezinde de Avrupa Rusyası bu-

(1) Jean Brunher, **Géographie Humaine**, 1. Baskı, 1910 (kısaltılmış baskı 1947).

(*) «Evrenin yüreği».

lunuyordu. Atlantik topluluğu görüşü de kısmen benzer bir coğrafi aldanmaya dayanmaktadır. Bu, ekvatordan bakışı esas alan geleneksel haritalama sistemine göre çizilmiş bir düzlem-küreyle düşümdeşir ki, Avrupa, burada, A.B.D. ve S.S.C.B. arasında kaldığından, bloksuzlaşmış bir Avrupa düşünmek olanak dışıdır. Buna karşılık, yirmi yıldır moda olan ve kutuplardan bakışı esas alan bir düzlem-kürede Birleşik Devletler ve S.S.C.B., kuzey kutbunun iki yanında karşı karşıya ve birbirine çok yakın bir durumda görünmekte; Avrupa kenarda kalmaktadır. Bu durumda ise, coğrafyanın verilerine göre; bir Avrupa tarafsızlığı hiç de olanaksız görünmeyecektir.

KAYNAKLAR :

Toplumsal ekoloji konusunda bkz. P. George, **Sociologie et géographie**, (1966). M. Sorre, **Rencontre de la géographie et sociologie**, (1957) ve **Les Fondements de la géographie humaine**, (1949) J. Brunhes, **Géographie humaine**, 3 cilt (3. baskı 1925, kısaltılmış baskı, 1947) M. Derruau, **Nouveau précis de géographie humaine**, (1969) H. ve M. Sprout, **The Ecological Perspective on Human Affairs**, (Princeton, 1956) — Coğrafya ve az gelişme ilişkiler konusunda bkz. Yves Lacoste, **Az Gelişmiş Ülkeler** (tr. çev. İstanbul, 1969) P. Gourou, **Les Pays tropicaux**, (1966) ve P. Lavigne'in denemesi, **Climats et sociétés**, (1966).

Fransız insan coğrafyası okulunun görüşleri için bkz. P. Vidal de la Blache, **Principes de géographie humaine**, (1922) ve özellikle, L. Febvre, **La terre et l'homme**, (1922) ayrıca Amerikalı coğrafyacı I. Bowman'ın çalışmaları için bkz. özellikle I. Bowman, **Geography in relation to the social sciences**, (1914) ve G. M. Wrigley'in Bowman'a ayırdığı, **Geographical Review** içinde yayınlanan makale. (1951, s. 7) — Oldukça yüzeysel bir gerekircilik örneği için bkz. E. C.

Semple, Influences of Geographic Environment, (Londra ve New York, 1911) Arnold Toynbee'nin «meydan okuma» konusundaki kuramları, 1933'den bu yana yayınlanan dokuz ciltlik temel eserinde **Study of History**'de yer almaktadır. Eserin ilk altı cildi, D. C. Sommerwell tarafından tek ciltte kısaltılmış olup, Fransızca çevirisi, A. Toynbee, **Histoire; un essai d'interprétation** (1951) adı altında yayınlanmıştır (bkz. özellikle ss. 74-182).

Huntington'un kuramlar için bkz. E. Huntington, **The pulse of Asia**, (1907) ve **Palestine and its transformation**, (1911) **Civilisation and Climate**, (1915) ve J. Gottmann'ın «l'homme, la route et l'eau en Asie sud-occidentale» (*Annales de géographie*, 1933 s. 575 ve dev.) makalesindeki eleştiriler — Mackinder **Democratic ideals**ları için bkz. H. Mackinder **Democratic ideals and reality** (Londra, 1919) ve «The geographical pivot of history» adlı makalesi (*Geographical Journal*, (1907) — Alman yaşama alanı ideolojisinin dayanağı olan alanın anlamı konusundaki Ratzel kuramlarına gelince, F. Ratzel, **Politische Geographie**, (1897).

Nüfus sorunları üzerinde, bkz. Sauvy, **Théorie générale de la Population** 2 cilt, (1956-59), L. Tabah ve J. Viet, **Démographie: tendances actuelles et organisation de la recherche**, (1955-56, 1966), J. M. Beshers, **Population processes in social systems**, (New York, 1967), J. Beaujeu-Garnier, **Trois milliards d'hommes; Traité de démographie** (1965) ve **Géographie de la Population**, 2 cilt, (1958), P. Fromont, **Démographie économique**, (1947), M. Halbwachs, **Morphologie sociale**, (1938), R. Reinhard, **Histoire de la population mondiale de 1700 à 1948**, (1949), P. Ariès, **Histoire des populations françaises**, (1948) — Nüfusun ulusların gücü üzerindeki etkisi için bkz. K. Urganski ve A. F. Organski, **Population and World Power**, (New York, 1966) — Demografik basınç hakkında bkz. G. Bouthoul, **La Surpopulation**, (1964).

Yeni Malthus'çu kuramlar için bkz. özellikle M. Schimm

(ve diğlerleri) **Population Control: the imminent world crisis**, (New York, 1961) ve demografik savaş kuramlarının kısa bir özetini için bkz. G. Bouthoul, **Les guerres**, (1951) 1939'dan önce ise, nüfus azalması, Fransa'da gerçek bir «demografik endişe» (Louis Chevalier) yaratmıştı. Bu, Jean Giraudoux tarafından çok özlü biçimde şöyle anlatılmaktaydı: «Şu ara Fransız hayal gücü üzerine çöken tüm korkular, bilmeden hep aynı duygudan esinlenmekte; Fransızlar giderek azalıyor, korkusu. Tehlikeli olduğunu sezdiğimiz ve uluslararası nitelikte bir yalnızlık olarak görmekte ısrar ettiğimiz bu yalnızlık aslında bir iç yalnızlıktır. Boşalan kırlarımızın, nüfusları azalan ailelerimizin, uyku hastalığını kaldırabildiğimiz ama doğrudan uyku içine attığımız sömürgelerimizin, bize neredeyse birer ölüm çanı gibi gelen her türlü —ister Avrupa'da, ister sömürgelerde çıksın— savaş haberinin getirdiği yalnızlık ve tedirginlik duygusu, tüm bunlar, halen yaşayan Fransız'larla ilgili bir endişeden çok, doğmayan Fransız'lara bilinçaltından yönettiğimiz bir sesleniş gibi, adeta.» (Pleins pouvoirs). 1944'den sonra, doğum artışlarından yana olan kuramlar, daha bilimsel bir tonda Alfred Sauvy tarafından yeniden ortaya atılmıştır. Sauvy, genel dinamizmi, nüfussal bir artışa bağlamaktadır. bkz. A. Sauvy, **Richesse et population**, (1944). Gelişmekte olan ülkelerin nüfus sorunlarına ilişkin olarak bkz. J. de Castro, **Géopolitique de la faim**, (1955) ve yine aynı konuda bkz. P. Moussa, **Les nations prolétaires**, (2. baskı 1961).

KÜLTÜRLER

İ K İ N C İ A Y R I M

Kültür terimini ne Comte, ne Marx, ne Max Weber ne de Durkheim kullanmışlardır ve Fransız sosyologları bu terimi hâlâ da pek az kullanırlar. Nitekim, Henri Mendras'ın 1967'de yayımlanan **Sosyolojinin Öğeleri** adlı eserinde, terim yalnızca, az bilinen sözcüklere ayrılan özel sözlükte yer almaktadır. Terimin burada iki anlamı vardır; bunlardan biri (gündelik dilde kullanılan «düşünsel yaşantı idc-ali»dir, diğeri ise «İngilizce'den aktarılan ve uygarlıkla eş-anlamlı» olan anlamdır. Bu ikinci anlamda terim; «Bir toplumsal bütünü nitelendiren nesnel ve düşünsel teknikler, inançlar ve davranış kurallarının tutarlı olduğu kabul edilen bir bütünü» olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, bizim bu kitapta «kültür» sözüne verdiğimiz anlamla hemen hemen aynıdır. Bu arada belirtelim ki, her ne kadar Durkheim, kültür terimini doğrudan doğruya kullanmamışsa da, bizim bu deyimle anlatmak istediğimiz olayları çok açık bir şekilde belirlemiştir. Gerçekten de Durkheim'a göre, insanların toplumsal faaliyeti; «bireyin dışında kalan ve belirli bir zorlama gücüyle donatılmış oldukları için, kabullenmek zorunda kaldığı davranış, düşünüş ve duyuş tarzlarından» ibarettir. (1)

Kroeber ve Kluckhohn, «kültür» sözünün farklı tanımlarına, bir kitabın tümünü ayırmışlardır. Başlangıçta top-

(1) **Les règles de la méthode sociologique**, 1895.

rağı işleme eylemini anlatmak için kullanılan terim, XVII. yüzyıldan bu yana düşünüş yeteneklerinin geliştirilmesini anlatmak üzere kullanılmaya başlanmıştır. XVIII. yüzyılda, insanlığın geçirdiği gelişme evrelerini saptamaya çalışan ve bu gelişmenin ilerleme yönünde olduğuna inanan Alman tarihçileri, toplulukların kaydettiği bu ilerlemeyi anlatmak üzere kültür terimini kullanmışlardır. Terim böylelikle, ahlaksal bir anlam kazanmıştır. Zaten bu anlamda, herbiri belli bir kültürel gelişme evresiyle düşümdeşen tarihsel dönemler birbirinden ayrılmaktaysa da değişik kültürler yerine tek bir kültürden söz edilmekteydi.

XIX. yüzyılın sonunda, İngiliz antropologları, «kültür» terimini, etnografya tarafından incelenen toplumlara özgü olan, düşünce, ve eylem biçimleri, inançlar, değer sistemleri, simgeler ve tekniklerin tümünü anlatmak üzere kullanmışlardır. Aynı zamanda da kültürü nesnel bir kavram haline getirmek için, onu tüm ahlaksal ve felsefî öğelerinden arındırmışlardır. Gerçekten de tek amaçları, farklı kültürleri betimlemektir; kültürlerin taşıdığı değer onları hiç ilgilendirmemekteydi. «Kültür» terimi bu şekliyle antropolojide çok yaygın bir kullanım alanı kazanmıştır ve antropoloji de bugün az çok, farklı kültürlerin bilimi olarak anlaşılmaktadır. Ancak bugün bile zaman zaman, biyolojik antropoloji ile kültürel antropoloji arasında bir ayırım yapıldığı görülmektedir. Daha sonradan, «kültür» kavramı sosyolojide de kullanılmaya başlamıştır; etkileşimlere yön veren senaryo ve rollerin işleyişinin daha iyi anlaşılmasına yardım eden bir kavram olarak kullanılır burada.

«Kültür» terimini ilk kez bizim bu kitapta benimseydiğimiz anlamda kullanan İngiliz antropologu E. B. Taylor, kültürün ünlü ve bugün hâlâ geçerli olan bir tanımını vermiştir; «etnografyadaki en geniş anlamında, kültür ya da uygarlık, insanın, bir toplum üyesi olarak edindiği, bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, töre ve tüm diğer yetenek ve

alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür.» (1) Bu tanım, yukarıda tanımladığımız rol kavramı (s.9) ve az önce değindiğimiz ve farklı kültür öğelerini Taylor'un tanımından çok daha açık olarak ortaya koyan Durkheim'in deyişi ile birleştirilerek, daha işlemsel bir hale getirilebilir. Bu yoldan elde edilecek tanım şudur; «kültür, bir insan topluluğundan beklenen davranışları tayin eden rolleri oluşturan, düzenlenmiş (coordoné) bir davranışlar, düşünceler ve duyular bütünüdür.» Amerikalı antropolog Edward Sapir de bu konuda şu hatırlatmayı yapar; «Belirli bir grubun kültürü, üyelerinin tamamı ya da bir kısmı tarafından açıkça benimsenen tüm davranış modellerinin bir envanterinden başka birşey değildir. Toplamı kültürü meydana getiren bu süreç, toplum denilen kuramsal topluluklarda değil; bireysel etkileşimlerden oluşan bir ortamda gerçekleşir.» (2) Burada kullanılan «toplam» ve «envanter» terimleri eleştirilebilir; çünkü kültür bir toplam değil, düzenlenmiş bir bütündür. Bu özellik ileride açıklanacaktır.

Bu anlamda; Franz Boas'ın «kültürel ortamlardan» söz ederken kullandığı ifadeyle hemen hemen eş bir anlama gelen, «kültürel çerçeve» deyimini de kullanılabilir. Şu farkla ki bu deyim, ülkesel çerçevelere daha az bağlı görünmektedir. Bu deyiş bize, daha önce geliştirdiğimiz «topluluklar» (global toplumlar ve gruplar) tablosuyla düşümdeşen bir de kültür sistemleri tablosu bulunduğunu belirtmek olanağını sağlar. Gerçekten de her topluluğun bir kültürü vardır. Aslında burada, iki farklı olayın birbiriyle

(1) E. B. Taylor, **Primitive Culture**, Londra, 1871.

(2) E. Sapir: «Essaie sur les rapports entre l'anthropologie culturelle et la psychiatrie) **Journal of abnormal and social psychology** dergisi 1932. Bu makale, E. Sapir'in Fransızcaya çevrilen çalışmaları arasında **Antropologie** (1967) kitabında yer almaktadır.

düşümdeşmesinden çok, aynı bir olayın iki farklı yüzünün birbirinden ayrılması söz konusudur. «Topluluklar»dan söz edildiğinde, üzerinde durulan şey; birtakım roller oynayan insanlar; oyunculardır. «Kültürler»den söz edildiğinde ise üzerinde durulan şey; doğrudan doğruya bu roller ve onların sistemleşmiş niteliğidir.

I / KÜLTÜR KAVRAMI

Kültür kavramının, yukarıda önerdiğimiz ve başkalarından aktardıklarımıza da yakın düşen tanımı, iki noktada derinleştirilmeye muhtaçtır. İlk, kavramın içeriğini belirgin hale koymak gerekir. Taylor, kültüre; «bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, töre ve tüm diğer yetenek ve alışkanlıkları» dahil eder. Biz ise, «düşünüş, duyuş ve davranış tarzlarını» içeren Durkheim'ın formülünü tercih ettik. Çünkü bu, basit bir sıralama olmayıp, bir sınıflama getirmektedir. Bunlardan başka, kültür (ya da uygarlığa) «nesnel ve düşünsel teknikleri» daha doğrusu; «nesnel ve düşünsel tekniklerin yol açtığı davranış modellerini» de katmak gerekir. Ancak kültürün, bir davranış modelleri ya da roller bütünü olduğunu söylemek, bu model ve rollerin doğasını açıklamayı yani, bunların, somut davranışları hangi yönde etkilediklerini belirtmeyi gerektirir. İlk inceleyeceğimiz nokta da bu olacak.

İkinci olarak da, farklı kültürel çerçevelerin birbirinden ayrılması gerekir. Az önce, her «topluluğun» bir «kültür» ile düşümdeştiğini ileri sürdük. Oysa, bu, hiç de apaçık ve herkesçe benimsenen bir sav değildir ve her halükârda, ortaya bilincine varılması elzem olan pek çok sorun çıkartır. Bugün sık sık kullanılan «alt-kültür», «karşıt kültür» gibi kavramlar ancak bu yoldan açıklık kazanabilir. Öte yandan daha başka kültürel çerçeve sınıfla-

maları geliştirmeli midir? Örneğin; sanat kültürü, din kültürü, iktisadî kültür v.b. gibi kültürleri ayırmalı mıdır birbirinden? Bu sorun, siyasal sosyolojide büyük bir önem taşır, çünkü son yıllarda; yurttaşlık kültürü ya da siyasal kültür üzerine araştırmalara girişildiği görölmektedir burada.

1) Kültürün içeriği

Bu başlık altında ele alınacak olan sorun, «bireyin dışında kalan ve belirli bir zorlama gücüyle donatılmış olduğu için kabullenmek zorunda kaldığı» davranış, düşünüş ve duyuş tarzlarından söz eden Durkheim formülüyle en iyi şekilde ifade edilmiştir. Toplumsal rol ya da davranış modelleri —ki bunların sistemleşiniş bütünü kültürü meydana getirir— ilk elde, tıpkı bir piyes yazarının yarattığı bir rolün, onu oynayacak olan aktörün dışında oluşu gibi, o rolleri benimseyenlerin de dışında görünür. Durkheim, işte bu noktadan hareketle; biri bireysel; diğeri de kültürel modellere ya da toplumsal rollerle dayanıklık eden ortak bilinç olmak üzere iki bilinç şeklini birbirinden ayıran kuramını ortaya atmıştır. Freud'cu devrimden sonra ise Jung bu ortak bilinci, ortak bir bilinç-altıyla tamamlayacaktır.

Bize gerekli olmadığı için, ortak bilinç kavramının yol açtığı karmaşık tartışmalara girmeyeceğiz, burada. Bizim için önemli olan nokta; rol ya da kültürel modellerin; davranışlarında onlardan esinlenenlerden önce var olmaları ve onlardan sonra da var olmaya devam etmelerini saptamaktadır. Bu anlamda, onların dışındadırlar. Ancak, çeşitli kurumsal mekanizmalarla, (dil, eğitim, haberleşme araçları v.b. gibi) desteklendiklerinden, bu rol ya da davranış modelleri, ortak bir bilince hiç de gerek olmaksızın varlıklarını koruyabilirler. Zorlayıcı nitelikte olmaları ise; daha karmaşık bir sorun yaratır. Kültür normatiftir; ya-

ni, insanların belli bir ölçüde, izlemek gereğini duydukları bir davranış kuralları bütünüdür. Ancak, bu normatif karakterin, mutlaka zorlayıcı olması gerekmez. Kültürel bir bütüne üye olanların, neden o kültürün normlarına boyun eğdiklerini, değerler, yaptırımlardan çok daha iyi bir şekilde açıklayabilmektedir.

● Normlar, yaptırımlar, değerler, reçeteler

Birbiriyle selamlaşan iki insan, yaşlıya yol veren genç, sandığa oylarını atan seçmenler, trafik memurunun düdüğüyle duraklayan şoför, pazar ayinine katılan ya da paskalyayı kutlayan inanmış bir hristiyan, elde etmek istediği bir kadını yemeğe davet eden bir erkek gibi, çeşitli etkileşimlere taraf olan kişilerden herbiri, her iki tarafın da kabullendiği ve davranışlarına uyguladığı ortak kurallardan esinlenir. Böylelikle; daha önce tanımladığımız anlamdaki toplumsal roller ya da Anglo-Saksonların deyişiyle kültürel modeller (kalıplar=patterns), toplum yaşantısında uyulan davranış kurallarından meydana gelen bir ağ gibi görünür. Bu ortak davranış kurallarına «norm» denir.

«Norm» terimi birden fazla anlama gelebilir; gerçekten; hem büyük bir çoğunluğun bilfiil uyduğu bir davranış kuralını (belli bir davranışın normal uygun olduğu söylendiğinde) hem de kültürel modele göre uyulması gereken ama her zaman uyulmayan bir davranış kuralını ifade etmek üzere kullanılır, terim. Aslında, bir normun, ait olduğu kültür sistemi içinde bir değer taşımakta devam etmesi ancak; hem ona uyulması gerektiği yönünde bir inancın bulunması, hem de çoğunluk tarafından bilfiil ona uyulmasıyla mümkün olur. Eğer kuramsal nitelikteki bir normdan, fiilen çok sayıda sapma oluyorsa bu, ya normun, artık norm olmaktan çıktığını ya da henüz norm

haline gelmemiş olduğunu gösterir. Bununla birlikte, kültürlerin çoğunda, gerçek anlamdaki bu normlar da bulunmaktadır. İnsanların çoğunluğunun uygulanması gerektiğini düşündüğü, fakat, genellikle de uygulanmadığını kabul ettikleri kurallar, anlatılmak istenmektedir bu kavramla. Romalı şairin söylediği; «sevdiğim iyiye bakıyorum, ama nefret ettiğim kötüyü yapıyorum» deyişi, az çok, bu durumu yansıtır. Bu varsayıma göre kültür yalnızca birtakım somut modellerden oluşan bir bütün değildir; bunların yanı sıra, onlardan daha üstün olduklarına inanılan ve onların yerini alması arzu edilen model imajlarını da içerir; somut modellerin onlardan olan uzaklığı ise, bir suçluluk duygusuna yol açar.

Norm kavramı, yüküm kavramına dayanır: normları uygulayınız çünkü kendimizi buna yükümlü hissediyoruz. Yükümlülük, nesnel bir gereklilikle zorlanmak demek değildir. Bir binanın sekizinci katından düşen bir adam kütlelerin düşüş yasasına uymamazlık edemez. Oysa, normları cinayeti yasak eden bir grubun üyesi olan bir kişi, adam öldürebilir istiyorsa; ve normla çelişen bir duruma girer böylece. Gerçi toplumsal baskıların tüm ağırlığı aksi yöne iter onu; ama, karşı konulamayacak bir baskı değildir bu. Yükümlülük, yalnızca, dışardan gelen toplumsal baskılardan doğmaz; daha çok, normun geçerli olduğuna inanmaktan gelen, içten bir katılmadan doğar. Bu bakımdan, normların «zorlayıcılık» vasfı üzerinde duran, Durkheim'ın formülü pek de tatmin edici değildir. Normlara uymayı açıklayan bu yükümlülük duygusu, normlara eklenmiş olan yaptırımlardan çok, onlara attığımız değerin bir sonucudur. Kaldı ki normların bir uzantısı olan yaptırımlar da yalnızca zorlayıcılığa indirgenemez.

Yaptırım, norma uymanın ya da karşı çıkmanın doğurduğu bir sonuçtur. Normu uygulamayı yadsımak, kınanma, antipati toplama, acı çekme, mahkûm olma gibi,

üzücü sonuçlara yol açar. Normu uygulamak ise aksine; fayda sağlar; onanma, sempati ve ödül kazanma gibi. Yaptırımın birinci yani olumsuz yönünün, olumlu yönünden ağır basması herşeyden çok; o toplumun bastırıcı bir toplum olduğunu gösterir. Bu bakımdan bastırmaya büyük yer veren hukukun rolü önemlidir. Yaptırımlar, ister olumlu ister olumsuz yönleriyle ele alındığında; çok değişik alanlarda ortaya çıkar ve çok çeşitli biçimler alır. İlk sırada fizik yaptırımları ayırdedebiliriz. Bastırıcı yönde uygulandıklarında bu yaptırımlar şiddete başvurulur; göz altına alınma, tutuklanma, cezaevine gönderilme, dayak, tokat, jop, kırbaç yeme, işkence görme, ölüme mahkûm edilme gibi. Olumlu yönde uygulandıklarında ise; en nadide yiyecekler, gezme dolaşma özgürlüğü, masrafı karşılanan tatiller, okşamalar gibi şekiller alır. Ekonomik yaptırımlar; para cezası, tazminat ödeme, malına el konma, ekonomik boykot, işten çıkarılma, terfiin geri alınması gibi şekillerin yanı sıra, taltif, prim, terfi ve edebiyat ve spor ödülleri gibi olumlu yaptırımları içerir. Doğrudan doğruya toplumsal denilen yaptırımlar arasında, bir tarafta, grup dışına atma, afaroz etme, karantinaya alma, kınama, ayıplama, alay etme ve diğer tarafta da, saygınlık, madalya, ün kazanma, anılma hemcinsinden saygı ve sevgi görme gibi yaptırımlar yer alır. Dinsel ya da büyüsel yaptırımlar ise son olarak, hastalık, bahtsızlık, ölüm, ölümden sonra dirilmeme, ya da gelecekteki yaşamdan sonsuza dek mahrum edilme, veya daha aşağı yaratıklar biçiminde geri gelmeye mahkûm olma gibi olumsuz ve mutlu bir yaşam, baht, huzurlu bir yaşlılık, sağlık, yeniden dirilme, sonsuza dek yaşama umudu; sonsuza dek mutlu olma, daha üstün yaratıklar biçiminde geri gelme gibi olumlu, ve tanrı ya da doğa üstü güçlerce verilen yaptırımları kapsar.

İçeriğe göre olan bu sınıflamadan daha önemli bir sı-

nıflama da yaptırımların uygulanış biçimine göre yapılabilir. Bu bakımdan yaptırımların doğasına ışık tutan, başlıca üç tip yaptırım ayırabiliriz. Bunlar, toplumsal bakımdan düzenlenmiş olan yaptırımlar; yaygın toplumsal yaptırımlar ve psikolojik yaptırımlardır. Birincilere hukuksal yaptırımlar da denebilir, çünkü bunlar hukuk kurallarını, diğer normlardan farklılaştırırlar. Gerçekten de hukukun özelliği uygulanma ya da çiğnenme halinde, düzenlenmiş bir takım yaptırımlara (ödül ya da ceza biçiminde) yol açan bir normlar bütününden oluşmasıdır. Yaptırımların düzenlenmesi; grupça bazı kişilere normlara uygun bir şekilde davranıp davranılmadığını saptama ve buna göre gereken yaptırımları uygulama yetkisinin verilmesiyle olur. Mahkemeler, yargıçlar, polis gibi bu işle görevlendirilmiş olan kişiler kararlarına uyulmasını sağlayacak yetkilerle donatılmışlardır. Yaptırım uygulama yetkisi, genel anlamda, iktidarın ortaya çıkış şekillerinden birisidir ve bu yetkinin verilmiş olduğu kişiler, grup otoriteleri arasında yer alırlar. Başka pek çok hususda olduğu gibi burada da hukukla siyaset birbirlerine bağlıdırlar. Yalnız; yaptırımların uygulanması herikisinin de kendilerine özgü alanların ancak bir bölümünü oluşturur.

Yaygın toplumsal yaptırımlar, doğrudan doğruya grubun kendisi tarafından, yani, araya birtakım kurum ya da otoriteler girmeksizin uygulanırlar. Bunlar, linç etme, öldürme, hırpalama, kulak bükme, ihraç, karantinaya alma, ekonomik boykot, küçümseme, alaya alma v.b. gibi yaptırımlarla birlikte, kutlama, başarı ve ün kazanma gibi durumları kapsar. Bunların hepsi, grup üyelerinin az çok bir kitle halinde giriştikleri bir müdahaleden doğar. Bu öge ise, salt psikolojik yaptırımlarda görülmez. Yaygın toplumsal yaptırımlarda olduğu gibi bunlar da kendiliğinden ve düzenlenilmeksizin uygulanırlar. Ancak yaptırım burada, onahak kazanan kişiye başkaları tarafından uygulanmaz, kişi,

bir anlamda kendi kendisini cezalandırır. Suçluluk duygusu, pişmanlık bu yaptırımın olumsuz, doyum ise olumlu yönüdür. Ancak bir olay olduğunda hiç kuşku yoktur; çünkü, gerek suçluluk duygusu, gerek pişmanlık, gerekse doyum, kişilerin değerli buldukları için benimsemiş ve içlerine sindirmiş oldukları ortak normlara uymuş ya da bunları çiğnememiş olmanın bilincine varmaktan doğarlar.

Yaptırımlar bu noktada değerlerle birleşmekte ve değer yaptırımın kaynağı gibi görünmektedir. Gerçekte ise durum, çoğu zaman bundan farklıdır; değer daha çok bir aklama işlevi görür; aslında kaynakları başka yerde olan bilinçsiz bir sürecin ussallaştırılmış şeklidir, değer. Fakat her halükârda, değerler, yaptırımların her şeklinde karşımıza çıkarlar. Nitekim hukuk, yalnızca düzenlenmiş hukuk kurumlarıyla ve bunların kullanma hakkına sahip olduğu nesnel zorlama araçlarıyla yetinmez ve bunlara ek olarak, bir hak ya da haksızlık duygusuna dayanır ya da dayanmaya çalışır. Fakat bu bazan, köklü nedenleri daha farklı olan bir olayın; yüzeysel olarak aklanmasından ibaret kalır. İleride açıklayacağız bu hususu. Yaygın toplumsal yaptırımlarda ise, aksine, grup üyelerinin, aralarından birinin davranışlarına atfettikleri değer, ona karşı gösterdikleri tepkinin de ana kaynağıdır ve yaptırım da zaten bu tepkiden başka birşey değildir.

Böylece değerler, yaptırımların ister yalnızca göstermelik bir aklamasını yapsın ister gerçek dayanağı olsun, norm ve dolayısıyla da kültür kavramının en önemli bir ögesi olarak çıkmaktadır karşımıza. İşin aslı aranırsa, kültürler, birer değer sistemidirler. Herhangi bir davranışa bir değer atfetmek, o davranışı iyi, kötü, haklı, haksız, güzel, çirkin, uygun, uygunsuz kategorilerine göre bir sınıfa koymak demektir. İyi-kötü, haklı-haksız, güzel-çirkin ve uygun-uygunsuz kavramları çağdan çağa ve bir topluluktan diğerine değişir, ama, her topluluk belli bir dönemde, mutlaka,

belli bir iyi-kötü, haklı-haksız, güzel-çirkin, uygun-uygun-suz görüşüne sahiptir; yani değişik değerler tanımlar ve onları birbirlerine oranla derecelendirerek sınıflandırır. Bu bütün, bir değer sistemi meydana getirir. Gruptaki bazı bireyler sistemin tümüne katılmasa da, çoğunluk sistemin özünü benimser. Eğer durum bundan farklı ise; söz konusu grup bir çözülme ve sıçrama süreci içerisinde bulunuyor demektir; bu noktaya ileride yeniden geleceğiz.

Değerler arasında unutulmamak gereken bir kategoriye de pratik etkinliğe ilişkin; yararlılık, yararsızlık, zararsızlık değerleri oluşturur. Bu değerler, teknik ilerlemenin kültüre yansıyan yönleri olup, reçeteler diyebileceğimiz özel bir norm kategorisinin temelinde yer alırlar. Meyva toplamanın, sürek ya da balık avlamanın, yemek pişirmenin, giyinmenin, ev yapmanın, ateş yakmanın, toprak ekmenin, araç yapmanın ve kullanmanın, fabrika kurmanın, hastalara, yaralara bakmanın, ölü gömmenin, yıldızları gözlemenin, zamanı ölçmenin, hesap yapmanın nasıl yapılacağı, hep, birer davranış kuralı olan reçetelerle saptanmıştır. Bunlar, belirli rol ve davranış modelleri yaratırlar, yani birer normdurlar. Bazan, bunlara uymama halinde, daha önce sayılan yaptırımlardan bir ya da birkaçının uygulanacağı da öngörülmüş olabilir. Ama her halükârda, bunlara uymamak, soğuk, açlık, çaresizlik, fakirlik v.b. gibi, nesnel başarısızlıktan doğan birtakım fiili cezalar getirir beraberinde.

O halde kültürün içeriğini üç farklı aşamada saptamak mümkündür. İlk aşamada, rol ve davranış modellerini belirleyen bir normlar bütünü yer alır. Normlara uymayı sağlamak üzere ise birtakım yaptırımlar öngörülmüştür. Bu yaptırımların varlığı ve uygulanabilirliği ise normlara saygı göstermeye atfedilen değerle haklı kılınır. Ancak bu üç aşama, her zaman birarada bulunmayabilir de. Değerler, kısmen, mutlak olarak uygulanmasının olanak dışı olduğu bilinen bir idealde düşümdedir; bu yüzden norm ve rollerle

değerler arasında da mutlak bir düşümdeşme olması beklenemez. Öte yandan, aynı bir değer, birden fazla norm ve role yolaçabilir —ve yol açar, çoğu zaman— ve bunlar arasında bir seçim yapma olanağı vardır. Görüldüğü gibi, iç çekirdeği oluşturan değer sistemine oranla gerek normlar gerekse roller daha esnektir ve daha büyük bir çeşitlik gösterir.

Diğer taraftan, yaptırımlarla, onlara ya dayanıklık eden ya da onları aklayan değerler arasında genellikle, bir düşümdeşme bulunmakla birlikte; çatışmalar da çıkabilir, zaman zaman. Bazı yaptırımlar, grupça ya da grup üyelerinin büyük kısmı tarafından; genel olarak benimsenen değerlere aykırı düştükleri gerekçesiyle, haksız bulunabilir; örneğin, bir suçluya verilen ceza gereğinden ağır, polisçe girilen bir bastırma hareketi aşırı ya da tamamen yersiz; bir ödül hakkedilmemiş görülebilir. Yasalarda belirlenen ve mahkemelerin uyguladığı pozitif hukukla, grupça benimsenen hak anlayışı arasında ortaya çıkacak bir uyumsuzluk da yine bu temel çatışmanın alabileceği bir biçimdir; gerçekten, pozitif hukuk esas olarak bir yaptırımlar sistemi iken, grubun hak anlayışı bir değer sistemi oluşturur.

● Gelenekler ve Değişme

Yaptırımlarla değerler; hukukla hak arasındaki çatışmalar genellikle, bir kültürü oluşturan öğelerin evrimleşme farklarıyla düşümdeşirler. Ve bunlar özellikle, geçmişten artakalmış olan çatışmalardır. Normlar, değerler, yaptırımlar, roller ve davranış modelleri, çağlar boyunca, yavaş yavaş geliştirilmişlerdir. Kültür bir bakıma, toplumların gerek bilinçli, gerek bilinçsiz belleğidir. Başlangıçtan beri gerçekleştirilmiş olan dönüşüm ve ilerlemelerin tümünün bir özetini saklar ve kaybolmalarını engeller. Yukarı düzeyli maymunların insana dönüştükleri günden beri, biriken, teknik, düşünsel, ahlâksal ve estetik nitelikteki tüm ilerleme-

ler; gensel kalıtta saklanılmamış ve dolayısıyla kalıtımla iletilmemiştir bugüne; bir kültür meydana getirerek saklanabilmişlerdir. Kùltürler bu kalıtı, şimdi inceleyeceğimiz yollardan iletirler.

Tutucu filozoflar; her insanın topluma yaptığı katkıdan çok daha fazlasını ona borçlu olduğunu belirtmek amacıyla, bu karakter üzerinde uzun boylu durmuşlardır. Charles Maurras; «Topluluğa nice büyük hizmetlerde bulunursa bulunsun, birey ancak kendinden sonra gelenlerce kutlanabilir; yani insan soyuna iyilik etmiş olanlar grubuna alınabilir; ama, zamanın şu içinde yaşadığımız aşamasında, kendinden önce gelmiş olanlara olan borcunu hiç bir zaman ödeyemez. Diferansiyel hesabını ya da kuduz aşısını da bulmuş olsanız, Claude Bernard, Kopernik ya da Marco Polo da olsanız, ne ilk çifti süren çiftçiye ne de ilk yelkeni şişiren yelkenciye olan borcunuzu ödeyemezsiniz. Ve hele rastgele biri; birey denilenlerden biri iseniz; o zaman size, borcunu ödeyecek hiç bir olanağı olmayan kişi gözüyle bakılabilir» (1) demektedir.

Bununla birlikte kültür aynı zamanda, bu sözü toplum bilimlerinde ilk kez kullanan XVIII. y.y. Alman tarihçilerinin dediğı gibi; ilerlemenin de bir ürünüdür. Geleneksel öğeleri; her geçen gün, kültüre eklenen yeni tekniklerin, değerlerin, tasarımların etkisiyle yok olma baskısı altında kalır. Bazan, bu yeni öğeler, eskilere yalnızca eklendiğinden, olay basit bir toplamadan ibaret kalır. Fakat, çoğu zaman, yeni öğeler eskilerin yok edilmesini ya da dönüştürölmesini gerektirir. Dolayısıyla, tüm kültürler sürekli olarak bir evrim geçirirler. Değışen, bu evrimin temposudur.

Etnologların incelediğı, ilkel denilen toplumlar çok yavaş evrimleşirler. O kadar ki bize sanki durgunmuş gibi görünürler. Oysa bu sanıya, olayların tarihini saptama olana-

(1) Gazette de France, 9 Eylül 1901.

ğı veren yazının bulunmayışı nedeniyle vardığımızdan, bu yavaşlık ve durgunluğun bizim sandığımızdan daha az olması da mümkündür. Tarihsel toplumlarsa daha hızlı evrimleşmekte. Onların da değişim hızları XX. y.y. da büyük bir artış göstermiştir. Daha önceleri, kültürlerin evrimi, olağan dışı dönemler bir yana bırakılırsa, bir insanın yaşı boyunca algılanabilecek türden değildi. Küçük bir yönetici seçkin grup düzeyinde ancak, durum bundan farklıydı. Bugün ise aksine, tüm insanlar, önemli kültürel dönüşümleri, gündelik yaşantılarında yaşamaktalar. Bu nedendir ki, toplumsal değişim, sosyolojinin çok önemli bir bölümü haline gelmiştir.

Bu açıdan, hukukun incelenmesi ilginç olur; çünkü evrim mekanizmaları burada, kültürün diğer öğelerinde olduğundan daha gelişmiştir. Başlangıçta, hukukun tek kaynağı töreydi. Ve ilk önceleri; hukuk sözlü olarak; bu sırrı oldukça özenli bir şekilde saklayan bir büyücü, din adamı ve yargıçlar topluluğu içinde yaşatılmaktaydı. Sonradan töreler yazıldı. Romanın XII. Levha kanunu o döneme aittir. Fakat yavaş yavaş, kanun koyucuların; yasalar ya da derlemeler biçiminde yeni birtakım kurallar koyabileceği esası benimsendi. Bu yetki, ya siyasal otoritelere, ya «bilgelere» ya da doğrudan doğruya yargıçlara (pretoryen hukuk) verildi. Böylelikle, türel işlev; yalnızca varolan hukuku yorumlamakla kalmıyor; yeni normlar geliştirme işlevini de kazanıyordu. Töreler hızla önemlerini yitirirken, yasalar ve yargıç kararları, norm yaratan başlıca kaynaklar haline gelmeye başladılar. Bununla birlikte, yeni yasalar ve karar değişiklikleri oldukça ender olarak yapıldıklarından, uzun süre hukukun özünü, yerleşik yasalarla karar örnekleri (iştihatlar) oluşturdu. Gerçi, normları yenilemekte kullanılabilecek araçlar yok değildi ama, evrimleşme ağır olduğundan, pek sık kullanılmıyordu bunlar. Normların hızla yenilediği günümüzde ise durum farklıdır. Yeni yasaların sayısı gün-

den güne artmakta; eski kararlar da çok daha sık olarak gözden geçirilmekte, bugün.

Bu genel evrimleşme çizgisine, kültürün hemen her alanında rastlanılır; ancak başka alanlarda, yeni norm yaratan ve eskileri yürürlükten kaldıran mekanizmalar, hukuka oranla, daha geri ve daha az resmidir. Dinsel alanda da genellikle, hukuktakine benzeyen bir yasama ve yargı örgütü vardır. Edebiyat, felsefe ve sanat alanlarında ise, etkileri çok daha dar kalmakla birlikte, akademiler ve benzeri kuruluşlar aynı rol oynamaya çalışırlar. Fakat kendiliğinden ortaya çıkan önderlerin —yazar ve sanatçılar— gerek meslekdaşları, gerekse halk üzerindeki etkisi, bunlardan daha yüksektir, muhtemelen. Moda alanı için de az çok aynı şey söylenebilir. Kapitalist sistemlerde, özel firmalar çok önemli bir rol oynarlar; ticarî bir amaçla bir yazarı ya da bir ressamı öne sürebilirler. Modanın evrimine onlar egemendir. Teknik buluşlar alanında ise, yeni yöntemleri bulan bilim adamlarıyla; bunları piyasaya süren sanayiciler elele verirler. Ve halk, yeni bir buluş ya da bir aracın pratik etkinliğini, yeni bir yazış ya da çiziş tarzından daha kolay değerlendirebileceği için de, halk sanata oranla bu alanda daha etkindir. Ancak, reklâmın ve bizlere zorla benimsettiği imgelerin etkisi, giderek ussal bir yargının yerini almaktadır.

Bu değişimlerin hiçbirisi, birtakım zorluklarla karşılaşmadan gerçekleşemez. Yerleşik otoritelerden herhangi birisinin (yasa koyucu, akademi, konsil, işletme gibi) yeni bir normu kabulettirebilmesi; topluluk üyelerinin bunları kabule rıza göstermesi ile mümkün olabilir ancak. Kuşkusuz yaptırımlar, devlete, yurttaşlarını, pek de hoşlarına gitmeyen bazı yasalara boyun eğdirme olanağını sağlar; yine de direnci kırmak için büyük bir çaba harcanması gerekir. Öbür kültürel alanlarda ise, eğer halk yeni normları benimsemez yani onlara eski normlardan daha üstün bir değer atfetmezse, uygulanamaz bunlar. Oysa, eğitim ve alışkanlık

nedeniyle köklü bir şekilde benimsenmiş olan yerleşik değerleri gözden düşürmek oldukça zordur.

Fakat bu sürecin tersi de gerçekleşebilir, bazan. Gerçekten; ortak duygular ve değerlere yönelen tavırlar, zaman zaman, yasa ve otoritelerin girişimlerinden daha hızlı bir şekilde evrimleşebilir. Öyle ki halkın büyük bir kısmı yeni değerlere yönelmişken, otoriteler hâlâ geleneksel değerleri tanımakta devam edebilirler. Batıda son zamanlarda, özel ahlakta görülen evrim, buna iyi bir örnek olarak gösterilebilir. Kamu oyunun geniş bir kesimi, cinsel özgürlükleri doğum kontrolünü ve kürtaj hakkını, kanun koyuculardan, dinsel otoritelerden ve toplumsal seçkinlerden çok daha önce benimsemişti. Ancak burada, spontane önderlerin etkisi büyük olmuştur. Benzer durumlarda olan da hep budur zaten.

Bir topluluk üyelerinin geleneksel kültür değerlerinden kopabilmeleri için, bu değerlerin artık geçerliklerini yitirdiğinin ve başka birtakım değerlerin onlardan daha üstün olduğunun, bilincini vermek gerekir, onlara. Oysa bu, çok karmaşık bir girişimdir. Böyle bir girişimin başını genellikle, spontane önderler dediğimiz, aydın, gazeteci, üniversite üyesi, siyaset adamı, sendika başkanı; kışkırtıcı gibi kimseler çeker; örgütler, haberleşme araçları ve propaganda yardımıyla, kitlelerle olan temaslarını genişleterek, onları yeni değerlere kazanmayı başarırlar. Ve bunu genellikle, kamu oyunun giderek eski değerlerden uzaklaşmasına karşın, onları onarmakta devam eden otoritelerin, tüm direncine rağmen gerçekleştirirler.

Daha önce, «hukuk»la «hak» arasındaki çelişkiyi örnek göstererek, sözünü ettiğimiz yatırım-değer çatışması da, kültür bütünlerinin evriminde görülen bu tip uyumsuzluklardan doğar. Bu uyumsuzluğun nedeni ise, ya, kamu oyunun geleneksel değerlere bağlı kalmakta devam ettiği halde, otoritelerin halka; zorla benimsetmek istedikleri değerlerle

bağlantılı yaptırımlar uygulamaları; ya da, kamuoyu, yani değerleri benimsediği halde, kendileri eski değerleri tercih eden otoritelerin, bunları onamaya devam etmesidir. Cezalandırabilme yetkisi ne kadar ileri ve belirginse çatışmaların sayısı ve şiddeti de o kadar artar. Düzenli ve resmi yaptırımların bulunmadığı, ya da yaptırımların, grubun inandığı değerlere göre grupça ve yaygın olarak uygulandığı alanlarda ise çatışmalar azalır ve hafifler. Yaptırım eğer, geçerliğine inanılan bir değere uymamış olmaktan duyulan pişmanlıktan ibaretse, çatışma, hepten ortadan kalkar.

II / KÜLTÜREL BÜTÜNLER

Bir kültürü oluşturan öğelerin birbirine, bir toplamının sayıları gibi eklenmediğini, düzenleşik ve sistemli olduklarını söylemiştik. Bu sistemlilik çok karmaşıktır. Birden fazla düzeyde ve eksene göre yapılmış olabilir. Dolayısıyla, farklı kültürel bütünleri saptamak, hiç de kolay bir iş değildir. Kültürel bütün kavramı ilkin, doğrudan doğruya bu kitapta kullandığımız anlamda kültür kavramıyla özdeş olabilir; kültür, bir insan topluluğundaki etkileşimleri belirleyen bir modeller bütünüdür, ve söz konusu topluluğu diğerlerinden ayıran da zaten bu belirlenmedir. Ancak bu şekilde tanımlanan, kültürel bir bütün, daima, herbirisi de düzenleşik etkileşim modellerinden meydana gelen, alt-bütünlere ayrılır. Bu ayırma işlemi çeşitli şekillerde yapılabilir; biz bunları başlıca iki büyük topografya tipi altında toplayacağız.

Birinci topografya, kültür ve topluluk düşünceleri arasındaki bağlantıyı korumaktadır. Bu durumda kültürel alt-bütünler, belirli bir kültüre sahip olan bir topluluk içerisindeki özel topluluklarla düşümdeşecektir; Fransız kültürü içerisinde örneğin; bir kuzey kültürü, bir Akdeniz kültürü, bir alsaz kültürü ya da bir işçi kültürü, bir burjuva

kültürü, bir köylü kültürü, ayrılabilir. Fakat bir başka açıdan bakıldığında, bir topluluğun kültürü, etkileşim modellerinin, belli alanlarda bir yığılma göstermesine bağlı olarak da birtakım alt-bütünlere ayrılabilir. Bu durumda da, siyasal kültür, ekonomik kültür, sanat kültürü, din kültürü v.b. gibi kültürlerden söz edilecektir. Bu ikinci sınıflama, bir kültürün değişik yönlerini birbirinden ayırmak açısından çok kullanışlı olmakla birlikte kullanılan terimler yanıltıcıdır. Çünkü, gerçekte, siyasal bir kültür yoktur; yalnızca, bir kültürün siyasal yönleri vardır. Ancak; eğer bu siyasal yönler biraraya getirildiklerinde, düzenleşik ve tutarlı bir bütün yani bir sistem oluşturuyorlarsa, bu bütünün de kültür terimiyle ifadelendirilmesi, bir bakıma yerinde görülebilir.

● Kültürler, alt-kültürler, karşıt kültürler

Burada, topluluklarla düşümdeşen ve toplulukları birbirinden ayıran kültürel bütünlere ele alınacaktır. Sorun, bu bütünlere, birbirinden nasıl ayırdedilebileceğine ilişkindir. Bir önceki bölümde karşımıza çıkan; global toplumun gruplardan, grupların birbirinden ayrılmasında karşılaştığımız tipoloji sorunları, yeniden karşımıza dikilmekte. Global toplum ve gruplar, herşeyden önce birer kültürel bütündür. Ancak, bizim bu kitapta kullandığımız anlamda kültür, daha çok global toplumun kültürüdür. Eğer, belli bir ülke üzerinde yerleşmiş olan bir insan topluluğu, daha dar kapsamlı birtakım toplulukları kendi içerisinde bütünleştirebiliyor ve kendisinden daha kapsamlı olan topluluklarla bütünleşme konusunda belli bir direnme gösterebiliyorsa, o topluluğun ayrı bir kültürü bulunduğunu düşünebiliriz. Ve aynı piyeste oynayan oyuncular, nasıl, herbirinin rolünü, ve rolün oynanış şeklini belirleyen piyeste nedeniyile bir tiyatro topluluğu meydana getiriyorsa; bireyler de

aynı şekilde, kültürü yapan rol sistemiyle birbirlerine bağlanarak, bir topluluk meydana getirirler. Ülke ve kurumlar gibi nesnel öğeler, bu kültürel öğelere oranla ikinci derecede önem taşırlar; daha doğrusu, bunlar da bireyler tarafından bir kültür ögesi biçiminde algılanırlar.

Ancak, kültür ve global toplum kavramları arasında varolduğunu düşündüğümüz bu yakınlık, herkes tarafından kabul edilmemektedir. Bazılarına göre kültür, birbirine çok benzeyen kültürlerle sahip oldukları için, aynı bir kültürün çeşnileri olarak görülen birkaç global, toplumun kültüründen oluşan daha kapsamlı bir bütündür. Bu anlamda; batı kültürü, A.B.D., batı Avrupa ulusları, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerin ortak kültürü; doğu kültürü, S.S.C.B. ve Avrupa halk cumhuriyetlerince paylaşılan kültür ve Latin Amerika kültürü de; Rio Grande'nin (Büyük Rio'nun) güneyinde yer alan tüm ülkelerin ortak kültür olacaktır. Başkaları ise, bu geniş kültürel bütünlere «uygarlık» adını vererek, «kültür» deyimini, dar anlamında, ulusal kültürlerle ayırmayı önermektedirler.

Bunlardan hepsi, bir anlamda bir uzlaşma sorunudur. Aslında yapılması gereken şey; daima, bilim dışı, önsel bir takım tavırları gizlemeye yardım eden anlam kargaşalığına son vermek ve «kültür» le neyi anlatmak istediğimizi kesin olarak saptamaktır. Evreni, egemen ya da öyle olduğu iddia edilen devletlere ayıran, resmî ayrımı benimseyen bir hukukçu, kültür dendiğinde, ulusal bütünlere anlama eğiliminde olacaktır. Çok uluslu şirketlerin gelişimine; batı aleminin içerisinde üretim ve satış tekniklerinde görülen tek düzeleşmeye ve değer sistemleriyle davranışların yakınlaşmasına bakarak bir iktisatçı «kültürü» pekâlâ, kapitalist sanayi ülkelerinde ortak olan bu öğelerle özdeşleştirebilecektir. Ulus-üstü örgütlenme eğilimine düşman olan ve yurt denilen şeyin yaşatılması gerektiğine inanan bir de Gaulle'

cü ise, kültürle yurdun aynı şey olduğunu düşünebilecektir.

Sosyologa göreyse, kültür, global toplumları tanımlamaya olanak veren tek kavramdır. Global toplum; en eksiksiz ve en köklü kültürle düşümdeştiği için en ileri derecede bütünleşmiş ve en güçlü olan topluluktur. Eğer başka kültürel bütünlerin, bundan daha eksiksiz ve daha köklü olduğu düşünülebiliyorsa, bu eskiden global toplum olarak kabul edilen toplumun artık bu niteliğini yitirmekte oluşuna bağlanabilir. Bu bakımdan, daha önce (s. 38 ve devamında) geleneğe uyarak, birer global toplum olarak betimlediğimiz bazı tarihsel modellerin gerçekten bu karaktere sahip olup olmadıkları tartışılabilir. Örneğin orta çağda, derebeylikler gerçek global toplum muydu; yoksa, asıl global toplum, hristiyanlık mıydı? Global toplumla; temel siyasal toplumu, yani iktidarın, en güçlü nesnel araçlara sahip bulunduğu toplumu, biribirine karıştırma eğiliminden sakınmak gerekir.

İlk önce şunu saptayalım; gerçek anlamda kültürlerin, yani, en eksiksiz ve en bağlayıcı bir normlar, değerler ve yaptırımlar bütünü olup, bizim deyimimizle bir global toplumu tanımlayan kültürlerin üstünde, böyle birkaç kültürün ortak öğelerinden oluşan bir çeşit, üst-kültür vardır. Saptanması gereken bir başka husus da; bugün bu üst-kültürlerin, onlara dahil olan kültürleri kendi içlerinde eritme ve kendileri birer kültür haline dönüşme eğilimi taşımalarıdır. Bunun anlamı ise, günümüzün global toplumlarının; batı topluluğu, Avrupa, komünist evren v.b. gibi; daha geniş global toplumlar içerisinde birleşme eğilimi göstermeleridir. Ancak böyle bir birleşme, temeldeki kültür öğeleri, yani değerler arasında da bir birleşme olmaksızın, gerçekleşemez. Yasal yollardan ya da hükümetlerin izleyeceği yöntemlerle gerçekleştirilen, türel bir bütünleşme; değerler düzeyinde bir bütünleşmeyle düşümdeşmediği

sürece; yeni bir global toplum yaratmaya yetmeyecektir.

Bu şekilde tanımladığımız kültür içerisindeki alt-kültürleri ayırdetme sorunu biraz daha farklıdır. Bu alt-kültürler, «grup» adını verdiğimiz, ve pek de aydınlatıcı olmayan bir sınıflamaya tabi tuttuğumuz topluluklarla düşümdeşirler. Bizim görüşümüze göre, tüm topluluklar için olduğu gibi, grupları da, kültürleri tanımlar; gruplar, birer kültürel bütündür. O halde global toplumlarla gruplar ve, kültürle de alt-kültürler arasındaki ayırım, aynı bir kumaşın yüzü ve tersi gibidir. Aynı gerçeği, fakat iki farklı yönünü vurgulayarak anlatmaya çalışır bu iki küme terim. Birinci terim kümesi, olaya daha çok sağduyusal bir perspektiften bakar ve insanlardan oluşan tabanı üzerinde durur; buna karşılık ikinci terim kümesi, toplulukların, bir etkileşim sisteminden başka birşey olmadığını ileri sürerek, çok daha sosyolojik bir perspektif getirir.

Tüm topluluklar bir etkileşim sistemi oldukları halde, tersi her zaman doğru değildir; aynı topluluk içerisinde birden fazla sayıda etkileşim sistemi yer alabileceğinden; her etkileşim sistemi mutlaka bir topluluk meydana getirmeyebilir. Burada sosyolojik yaklaşımın çok önemli bir noktasına değinmiş oluyoruz. Daha önce de bu soruna değinmiş ve aynı bir değerın birden çok sayıda davranış modeliyle; birden çok sayıda rolle düşümdeşebileceğini belirtmiştik. Bu çeşitlilik yalnız, roller düzeyinde görülmekle kalmaz, doğal olarak onların düzenleşme biçimlerinde de karşımıza çıkar ki bu da zaten bir sistem meydana getirir. Böylece, aynı bir değer sistemi, uygulanışı sırasında kullanılan değişik tekniklerden başka birşey olmayan çok sayıda etkileşim sistemine yol açabilir. Bunun anlamı ise, grup kavramıyla düşümdeşen alt-kültürlerle, aynı kültür ya da alt-kültür içerisinde ortaya çıkan farklı teknik sistemlerin birbirinden farklı şeyler olduğudur. Kültür (ya da alt-kültür) bir sistemdir; çünkü (tüm) öğeleri düzenleşik bir bütün

meydana getirmektedir. Fakat aslında, böyle bir kültürel sistem; çoğu zaman; bir sistemler sistemidir; ve onu oluşturan sistemlerin hepsi aynı değerlere dayandıklarından, farklı alt-kültürlerle düşümdeşmezler. 'Öyle ise, bir etkileşim sistemi aracılığıyla birbirlerine bağlanmış olan insanlar, ancak bu sistem kendine özgü değerlere sahipse, yani kültürel bir bütün meydana getiriyorsa, bir grup oluşturur.

Alt-kültür kavramı, bu şekilde adlandırılan bütünün; onu içine alan kültürle aynı temel değerlere dayandığını; fakat onu belirleyen değerlerin daha çok, ikinci derecede önemi olan değerler olduğunu düşündürmektedir. Karşıt-kültür kavramı ise farklı bir olayı yansıtır; bir grup insanın, içinde yaşadıkları kültür sisteminin temel değerlerini yadsıması ve başka birtakım değerleri benimsemesi olayıdır, bu. Fakat bu iki kavram, ilk bakışta görüldüğü kadar aykırı değildir birbirlerine. Gerçekten, eğer karşıt-kültür, karşı çıktığı kültürden çok köklü şekilde ayrılrsa; onunla hiç bir ortak yanı bulunmasa; buna, asıl kültürün dışında yani gerçekte ondan tamamen bağımsız bir kültür demek gerekmeyecek miydi? Kanada ormanlarının bomboş bir köşesinde, ne diğer Kanadalılarla ne de Kanada yetkilileriyle hiç bir teması olmayan bir hipi topluluğu yaşadığını farzedelim; bunlar, tıpkı Amazon ırmağı çevresinde yaşayan bazı kıızılderili kabilelerin, Brezilya toplumu içindeki durumlarında olduğu gibi, Kanada global toplumundan köklü şekilde farklı olan başka bir global toplum meydana getirmeyecekler miydi?

Durum bundan biraz farklıdır, gerçekte. Çünkü ondan kopmadan önce bu hipiler, Kanada toplumu içinde yaşamışlardır. O toplumun değerler sisteminin bir kısmını benimsemişlerdir ve hiç bir zaman unutmayacaklardır bunu. Bu değerlere karşı çıkışları bile genellikle şiddetli bir tepki şeklini alır ki, bu tepki aslında, hâlâ, bilinç al-

tından yadsıdıkları bu değerlere bağlı kaldıklarını ifade eder. Kutsal cuma günleri verilen şölenlerde et yiyen kişilerin bu davranışı (*) tanrıya inanmamanın değil; ona karşı çıkmamanın bir göstergesidir. Oysa bu, o insanların derinliklerinde Tanrıya inandıkları anlamını taşır. Aynı şekilde, çağdaş erotizmde gördüğümüz aşırılıklar, cinsel bakımdan kendisini kısıtlama ile özdeşleştirilen bir erdem anlayışına hâlâ değer verildiğini ve saldırgan tavrın bu inanca verilen bir ödün olduğunu gösterir. Cinsel özgürleşmenin ancak ilk basamağıdır, bu.

O halde karşıt kültür aslında, onu içine alan kültürün değerlerini ya alaya alarak ya da sert bir şekilde eleştirerek yadsıyan, ama bunu yaparken, hâlâ, kısmen o değerlere bağlı kalan bir alt-kültürdür. Başka alt-kültürler, global kültürün bazı değerlerini daha az kısıktıcı bir biçimde yadsırken, başka bazı değerleri de benimserler. Alt-kültürlerin gösterdiği çeşitlilik ise, farklı ve hatta karşıt bir takım değerlere inanmayı yansıtır. Her kültürün, belli bir değer sistemi üzerinde bir uyum sağlaması gerekli olmakla birlikte, bu uyum sistemin tüm değerleri açısından gerekli değildir. Bu sorunu ileride, meşruluk kavramını ve siyasal bir sistem içerisinde ortaya çıkan karşıtlıkların derecesini incelerken, ele alacağız.

● Siyasal Kültür

Bazı araştırmacılar, global toplum içinde yer alan bazı özel kesimlerle ilgili olan sistemleri, alt-kültür saymaktadır. Bu şekilde de, siyasal kültür, ekonomik kültür, sanat kültürü gibi kültür (ya da alt-kültür) lerden söz etmektedirler. Bu ancak, başka kesimlerin değerlerinden

(*) Hristiyanlar (katolikler) cuma günleri et yemezler (Çev.)

farklı; kendine özgü değerlere sahip olan kesimler için geçerlidir. Nitekim, müzik, resim, eğlence gibi dallarda durum böyledir. Buna karşılık, siyaset, ekonomi gibi dallara egemen olan değerler global toplumun, özel bir alana uygulanan temel değerlerinden başka değerler değildir. Gerçi kendine özgü bazı teknik öğelerle nitelendirebileceğimiz siyasal ve ekonomik sistemler vardır; ama bunlar gerçek anlamda bir kültür ya da alt-kültür oluşturmazlar. Çünkü onların da temelinde; içinde geliştikleri global toplumun değerleri yatar.

Muhalefet gruplarınca bu değerlerin önemli bir bölümünün yadsınması ve başka değerlerin benimsenmesi halinde ise durum farklıdır. Bu gruplar, o takdirde, birer alt-kültür hatta birer karşıt-kültür meydana getireceklerdir. Alman imparatorluğunda sosyal-demokrat akımın, XX. y. yıl başlarında da pek çok başka sosyalist akımın durumu böyle idi. Bugün de Fransız ya da İtalyan komünist partileri aynı durumdadırlar. Fakat bu durumların hiç birisi, sosyologların sık sık, kullandıkları siyasal kültür kavramıyla düşümdeşmemektir. Bunlar daha çok, siyasal bir eksen üzerinde oluşmuş olan alt-kültürlerdir.

Siyasal kültürden genellikle, kültürün siyasal yönleri anlaşılmakta ve bunların kendi içerlerinde sistemli bir bütün oluşturduğu düşünülmektedir. Bu kavram, bizim bu farklı; kendine özgü değerlere sahip olan kesimler için geçerlidir. Nitekim, müzik, resim, eğlence gibi dallarda durum böyledir. Buna karşılık, siyaset, ekonomi gibi dallara egemen olan değerler global toplumun, özel bir alana uygulanan temel değerlerinden başka değerler değildir. Gerçi kendine özgü bazı teknik öğelerle nitelendirebileceğimiz siyasal ve ekonomik sistemler vardır; ama bunlar gerçek anlamda bir kültür ya da alt-kültür oluşturmazlar. Çünkü

onların da temelinde; içinde geliştikleri global toplumun değerleri yatar.

Muhalefet gruplarınca bu değerlerin önemli bir bölümünün yadsınması ve başka değerlerin benimsenmesi halinde ise durum farklıdır. Bu gruplar, o takdirde, birer alt-kültür hatta birer karşıt-kültür meydana getireceklerdir. Alman imparatorluğunda sosyal-demokrat akımın, XX. y.yıl başlarında da pek çok başka sosyalist akımın durumu böyle idi. Bugün de Fransız ya da İtalyan komünist partileri aynı durumdadırlar. Fakat bu durumların hiç birisi, sosyologların sık sık, kullandıkları siyasal kültür kavramıyla düşümdeşmemektir. Bunlar daha çok, siyasal bir eksen üzerinde oluşmuş olan alt-kültürlerdir.

Siyasal kültürden genellikle, kültürün siyasal yönleri anlaşılmakta ve bunların kendi içerlerinde sistemli bir bütün oluşturduğu düşünülmektedir. Bu kavram, bizim bu kitapta benimsemiş olduğumuz kültür kavramına uymamakla birlikte, sosyolojinin özellikle siyasal yönlerini konu alan bir eserde ihmal edilmesi mümkün değildir. Aksine, kültürün siyasal yönlerini kısaca gözden geçirmek; bunları «siyasal kültür» olarak nitelendirmenin, bir kavram karışıklığına yol açtığı kanısında da olsak, kültüre ilişkin açıklamaları tamamlamak açısından yararlı da olacaktır. Değiş yerinde olmasa da olgu vardır ve çözümü de oldukça ilginçtir. Ayrıca, bu, kültür kavramını daha da açık bir hale getirmeye; özellikle de global toplumun kültürü ile, toplum içinde yer alan grupların alt-kültürleri arasındaki bağlantıları ortaya çıkarmaya yardım edecektir.

Bu inceleme için hareket noktası olarak; Almond ve Verba tarafından 1958-1963 arasında, beş ülkede, A.B.D., İngiltere, Almanya, İtalya ve Meksika'da yürütülen büyük ve karşılaştırmalı anketi alacağız. Bilimsel araştırma yöntemlerinden yararlanılarak yürütülmüş olmakla birlikte, ahlaksal yönleri de vardır, bu anketin; amaç yalnızca, in-

celeme konusu edilen ülkelerin siyasal kültürlerinin ne olduğunu araştırmak olmayıp, siyasal kültürün, bir ideal olarak benimsenen demokrasinin gelişmesine nasıl destek ya da köstek olduğunu ortaya koymaktır. O halde araştırmacılar, Yunan filozoflarınca yüceltilen, yurttaşlık erdemi-ne bir katkıda bulunmak çabasındadırlar. Yürüttükleri anketin de konusu, siyasal kültür değil; yurttaşlık kültürü; yani demokratik değerlere göre anlam kazanan bir siyasal kültürdür. Almond'la Verba'nın, daha araştırmamanın başında, A.B.D. ile İngiltere'yi demokrasinin tatmin edici bir tarzda işlediği ve iyi yurttaşlık kültürüne sahip ülkeler; diğer üç ülkeyi ise bu açılardan oldukça yetersiz kalan ülkeler olarak varsaydıkları açıktır.

Bütün bunlara karşın yürüttükleri anket oldukça ilginçtir. Gabriel Almond tarafından tanımlanan kavramlar kullanılmıştır. Almond'a göre kültürün üç yönü vardır; siyasal sistem hakkında sahip olunan bilgilerden oluşan **tanıma yönü**, önder ve kurumlara yönelen kişisel bir bağlılığa dayanan **duygu yönü** ve siyasal olaylar üzerinde varılan değer yargılarını içeren **yargı yönü**. Bu sınıflama, yalnızca siyasal alana özgü olmayıp kültürün tüm alanları için geçerlidir. Bu üç yön biraraya getirilerek üç büyük siyasal kültür tipinden oluşan bir sınıflama elde edilir. Bu tipler; «yöresel», («paroissiale» - parochial) kültür; uyruk-luk kültürü ve katılımcı kültürdür. Ulus düzeyinde ele alındığında, yöresel tipteki siyasal kültür; köy, klan, soy (ethnie), bölge v.b. gibi yersel siyasal kültürlerin biribiri-ne eklenmesinden oluşan, yani gerçek anlamda ulusal bir kültürün bulunmadığı bir kültür tipidir. Türdeş olmayan toplulukları biraraya getiren çoğu yeni kurulmuş devlette karşılaştığımız durum budur. Ama bazı eski ve gelişmiş devlette de rastlarız bu tip`kültüre. Amerikan yöreselliği, çoğu zaman, yöresel bir kültür biçimini almaktadır; Almond, Missisipi'li beyazların; zencilerle beyazların aynı

okulda okumalarına ilişkin olarak benimsedikleri tavrı örnek göstermektedir, buna.

Uyrukluk kültürü ile katılımcı kültür ise; buna karşılık, gerçek anlamda ulusal diyebileceğimiz bir kültürün iki biçimidir. Siyasal sistemle ilgili olan bilgi, duygu ve değer yargıları, yersel alt sistemlere yönelecek yerde, sistemin tümüne dönüktür, burada. Uyrukluk kültüründe, sistemin üyeleri, onun varlığından haberdardır ama, ona karşı pasif bir yöneliş içerisinde bulunurlar. Bir anlamda, sistem onların dışındadır. Sistemden birtakım hizmetler beklemekte ya da vergilerin artmasından korkmaktadırlar ama, sistemin işleyişi üzerinde önemli bir değişiklik yaratabileceklerini de pek düşünmemektedirler. Katılımcı kültürdeyse, aksine yurttaşlar değişik yollardan, seçimlerle, gösterilerle, dileklerle, baskı grupları kurmakla v.d sistemin işleyişi üzerinde bir etki yapabileceklerine inanırlar

Her kültür tipi, belli bir siyasal yapı tipiyle ilişki halindedir. Yöresel kültür ileri derecede merkezkaç bir düzene sahip, geleneksel bir yapıyla düşümdedir. Uyrukluk kültürü, merkeziyetçi ve otoriter bir yapıyla düşümdedir. Katılımın, yurttaşlığın temel bir ögesi olmasından ötürü de katılımcı kültür demokratik bir yapıyla düşümdedir. Almond ve Verba'ya göre; sistemin istikrarlı olabilmesi için, siyasal kültürle, siyasal yapı arasında bir uygunluk bulunması şarttır. Eğer aralarındaki fark büyükse, sistem iyi işleyemez ve yıkılma tehlikesiyle yüzleşir. Fakat, hiç bir kültür türdeş olmadığı içindir ki, bu uygunluk hiç bir zaman da tam olamaz. Eski kültür hiç bir zaman tamamen yıkılıp da tümüyle bir yenisi onun yerini almadığı için, her somut kültür, bu üç soyut kültür tipinin bir karışımıdır; yani her somut kültürde, yöresel kültürden de, uyrukluk kültüründen de, katılımcı kültürden de öğeler bulunur ve bunların oranları, kültürden kültüre değişir. Bu oranlar bir ülke nüfusu içerisindeki öğelere göre de

bir değişme gösterir genellikle; örneğin, köylüler, yöresel bir kültürden etkilenmeye çok daha yatkındırlar.

Almond ve Verba'ya göre siyasal kültürün karmaşık bir nitelik gösterme; karşıt kültürlerden öğeler içermeye durumu; demokrasinin gelişmesinden yana bir etki yapar. Nitekim, «yurttaşlık» kültürü de «yöresel» öğelerle, uyruklu ve katılımcı kültür öğelerini ahenkli bir şekilde dengeleyen bir kültürdür; görüldüğü gibi, daha Aristo zamanında, ortaya atılmış olan dengeli rejim düşüncesi, yeni bir biçim altında, çıkmakta karşımıza. Bu kültür aynı zamanda açık bir kültürdür; şu anlamda ki, siyasal değer ve davranışlar, toplumun diğer alanlarındaki değer ve davranışlardan kopuk değildir. Topyekün toplumsal kültürle olan uygunluk, zaten, siyasal kültürün önemli bir öğesidir. İngiltere ve A.B.D. de bu uygunluk mevcuttur (Almond ve Verba'ya göre) ve siyasal sistemin, genel toplumsal sistemle, yani global toplumla daha iyi bütünleşmesini sağlar. Almanya, İtalya ve Meksika'da ise, siyasal davranışlarla diğer toplumsal davranışlar arasında bir uçurum bulunduğundan, siyaset İngiltere ve A.B.D.'nin aksine, bütünü dışında kalan ayrı bir alan meydana getirecektir.

Almond ve Verba'nın yürüttükleri bu anket, onlara her ulusal siyasal kültürün, tarihsel oluşumuyla açıkladıkları bir profilini çizme olanağını vermektedir. İngiltere'de, demokrasinin ahenkli bir gelişme kaydetmesi, bu ülkede, üç siyasal kültür tipinin de kaynaşmasına yol açmıştır. Katılım burada, eski yöresel duygular üzerine dayandırılmakla birlikte, taça ve yerleşik egemen çevreye (establishment) gösterilen saygı —ki bu, uyruklu bağıllığının değişik bir biçimidir— nedeniyle, daha ılımlı bir niteliğe bürünmektedir. A.B.D.'inde katılım çok güçlü, buna karşılık, idare ve polise karşı beslenen kuşku nedeniyle, uyruklu bağı gereğinden çok zayıftır. Bu ise; Amerikan tarihinin baş-

langıcında, sömürge halklarının, İngiliz anayurduyla (metropol), İngiliz yönetimine başkaldırmış olmaları ile açıklanmaktadır.

Almanya'da, siyasal bilgi düzeyi yüksek ve katılım idare katında oldukça gelişmiş olduğu halde, siyasal sistemin kendisine karşı büyük bir uzaklık ve kayıtsızlık duygusu beslenmektedir. Bu hem, iktidara boyun eğme esasına dayanan Prusya geleneğine hem de nasyonal-sosyalizmin ardında bıraktığı burukluğa bağlanabilir. İtalya'da ise, yüz yıllarca sürmüş olan, parçalanmalar, çatışmalar ve yersel despotluklar nedeniyle, gerek katılım, gerekse bağlılık duygularının gelişimi engellenmişti. Hristiyan demokratlar ise, demokratik bir sistemin işlemesine pek de yatkın olmayan bir yöresel-uyrukluk kültürünü yaşatma eğiliminde görünmektedir. Zaten pek güçlü olmayan kalıtmacı eğilimse muhalifler, özellikle de komünistler arasında yaygındır. Meksika'da, kültür esas olarak yöreseldir; katılım ancak yersel bir düzeyde kalır, ulusal otoritelere boyun eğme eğilimi düşüktür, siyasal olaylar hakkında bilgi sahibi olma ise oldukça yetersizdir. Halkın beyanları ile olgular arasındaki aykırılığı ise, 1910 devrimine atfedilen değişik anlamlarla açıklamak mümkün olmaktadır.

Almond ve Verba'nın bu çalışmaları, bir çok yönden eleştirilmiştir. Siyasal yapıların özelliklerine kayıtsız kalmış olmaları, zaman zaman her türlü karşılaştırmayı yarıltıcı hatta anlamsız kılmaktadır. Meksika'nın, adeta bir tek parti niteliği taşıyan, hakim bir partinin egemen olduğu bir ülke olmasına karşın, diğer dört ülkenin çoğulcu demokrasiler oldukları ihmal edildiğinde, anketin bir kısmı tüm anlamını yitirmektedir. Üstelik, Meksika PRI (*)

(*) PRI: Kurumsal Devrimci Parti. Meksika Ulusal Devrimci Partisi, 1946'da bu adı almıştır. (Çev.)

partisini, salt beyanlarını kaale alarak ve Cardenas'ın (*) giriştiği ulusallaştırmaları anımsayarak, sol bir parti saymak, çağdaş durumu yanlış değerlendirmek olur. Amerikan siyasal kültürünü ise adeta masalsı bir bütünleşme imgesi olarak göstermek, araştırmanın yapıldığı yılların hemen ardından patlak veren köklü çatışma faktörlerini görmezlikten gelmektir. Anket sırasında bile siyahların bütünleşmiş oldukları pek söylenilemezdi.

Almond ve Verba'nın anketine, bunlardan daha ağır bir başka eleştiri yöneltilmiştir. Bu, doğrudan doğruya; ulusal kültür kavramını hedef almaktadır. Gerçekten de ulusal kültür, toplumun, toplumsal sınıflara bölünmüş olusundan tamamen bağımsız bir bütün olarak anlaşılmaktadır, yazarlarca. Almond ve Verba'nın çalışmalarına damgasını vuran bu kayıtsızlık; aynı bir ulus içindeki farklı toplumsal kategorilerin, yönetici sınıf tarafından benimsettirilmeye çalışılan ulusal kültürle, farklı ilişkiler içerisinde bulunduklarını göz önüne almamaktadır. Bu eleştiri yerindedir; çünkü, toplumsal sınıfların kendilerine özgü alt-kültürlere sahip olduklarından kuşku edilemeyeceği gibi; egemen sınıfın kendi kültürüyle, global kültürü özdeş kılarak onu herkese benimsetmek eğiliminde olduğu da doğrudur. Dolayısıyla, Almond ve Verba'nın anketleri, sınıflara ve sınıfsal alt kültürlere kayıtsız kalmaktan gelen bir yüzeysellikten kurtulamamaktadır.

Bütün bunlar bir yana; ulusal kültürün, sınıfsal alt kültürleri kısmen de olsa, birleştiren bir kültür olduğu da bir gerçektir; üzülmünecek bir durum da olsa bir gerçektir. Fransız işçisinin, Fransız burjuvasıyla da, Fransız köylü-

(*) Lazars Cardenas: 1934 ile 1940 yılları arasındaki Meksika Devlet Başkanı. Başkanlığı döneminde, petrol de dahil olmak üzere, ulusallaştırmalar yapmış ve köklü reformlara (toprak dağıtımları) girişmiştir. (Çev.)

süyle de paylaştığı bazı değerleri, inançları, normları, davranış modelleri, rolleri vardır; ve bunların tümü, Fransız kültürünü meydana getirirler. Ancak; bu kültürle, sınıfsal alt-kültürler arasında, çelişkilerin bulunduğu, yönetici sınıfların, global kültürü, kendi yararlarına kullanmak için çaba harcadıkları ve de; egemenliğin nesnel düzeyde sürdürülmesine yardım eden bu kültürel egemenliğe karşı, ezilen sınıfların savaş açtıkları da, unutulmaması gereken başka gerçeklerdir. Bu gerçeğin bir yüzüyse; sınıf çatışmalarını frenleyen ve onu, bugün gördüğümüz somut şekline sokan bir global toplum kültürünün var oluşu da, gerçeğin öteki yüzüdür. Ulusal kültürlere, gerçek değerlerinin altında bir değer atfetmek, marksist sosyolojinin, zaafiarından biridir. Buna karşılık, ulusal kültürler ile egemen sınıflar arasındaki bağlantının ve bunun, egemenliğin sürdürülmesi üzerinde yarattığı etkinin gün ışığına çıkarılması, kültür çözümlemesine yepyeni bir boyut kazandırmaktadır. Sorunun bu yönünü; az ileride ele alacağız.

KAYNAKLAR:

Genel olarak kültür üzerinde bkz. A. L. Kroeber ve C. Kluckhohn, **Culture; A Critical Review of Concepts and Definitions** (Cambridge, 1951), E. Sapir, **Anthropologie**, (Fr. çev. 1967), A. Kardiner ve Preble, **Introduction à l'ethnologie** (Fr. çev. 1966), A. Kardiner, **l'Individu dans la société** (Fr. çev. 1969), C. Kluckhohn, **Initiation à l'anthropologie**, (Fr. çev. Brüksel), C. Levi-Strauss, **Anthropologie structurale**, (1958), R. Linton, **Les fondements culturels de la personnalité**, (Fr. çev. 1959), Mikel Dufrenne, **La personnalité de base**, (1963), E. E. Evans Pritchard, **Anthropologie sociale**, (1969), M. J. Herskovitz, **Les bases de l'anthropologie culturelle**, (1967), P. Sorokin, **Culture and Personality; Their Structure and Dynamics**, (New York, 1947).

Normlar için, herşeyden önce hukuk normlarına ayrılan, ama sorunu genel bir düzeyde ele alan eserleri incelemek gerekir. Sosyolojik bir yaklaşım için bkz. M. ve R. Weyl, *La part du droit dans la réalité et dans l'action*, (1968), H. Levy-Bruhl, *Aspects sociologiques et droit*, (1958), G. Gurvitch, *Eléments de sociologie juridique*, (1940), N. S. Timasheff, *Introduction à la sociologie juridique* (1939), Tuluz kolloku «Droit, économie et sociologie», *Archives de la Faculté de Droit de Toulouse*, (1959, cilt VII), VIII. Uluslararası Sosyoloji Kongresi; *Sociologia del derecho*, (Meksiko, 1957), G. Nirchio, *Introduzione alla sociologie giuridico et diritto*, (Milano, 1946), F. W. Jerusalem, *Soziologie des Rechts*, (Münih, 2. baskı, 1929), E. Erlich, *Grundlung der Soziologie des Rechts*, (cilt I, 1925) Ayrıca, daha hukuksal yapılara da başvurulmalıdır. Özellikle bkz. F. Géný *Science et technique du droit privé positif*, (4 cilt, 1914-1924), L. Duguit, *Traité du droit constitutionnel*, (3. baskı, 1927), cilt 1, M. Hauriot, «Théorie de l'institution» *Archives du Philosophie du Droit* (1930 No. 1 ve 2), G. Ripert, *La Règle morale dans les obligations civiles*, (3. baskı, 1936) ayrıca bkz. M. Réglade, *La coutume en droit public interne* (1919) ve daha genel bir eser olan L. Julliot de Morandière, P. Esmain, H. Levy-Bruhl ve G. Scelle, *Introduction à l'étude du droit*, cilt I (1951), J. Brêthe de la Gressaye ve M. Laborde-Lacoste, *Introduction générale à l'étude du droit* (1947) C. du Pasquier, *Introduction à la théorie générale et à la philosophie du droit*, (Paris ve Neuchatel, 2. baskı 1942).

Değerler hakkında bkz. F. R. Kluckhohn ve F. L. Strodbeck, *Variations in Value Orientation*, (Evanston-III) 1961, G. Myrdal *Value in Social Theory* (Londra, 1958), L. R. Ward, *Ethics and the Social Sciences*, «Notre Dame, Indiana, 1959), E. Durkheim, «Jugements de réalité et jugements de valeur» «*Revue de Metaphysique*,» (1911, s. 437),

aynı makale, **Sociologie et philosophie** derlemesi içerisinde de yer almaktadır. F. Adler, «The value concept in sociology», **Amer. Journal of Sociology** (1956 s. 272), A. M. Rose, «Sociologie and the value», **The British journal of sociology** (1956 No. 1), B. M. Anderson, **Social Values**, (Boston 1911), Genel olarak değer kavramı üzerinde bkz. J. Piaget, **Le jugement moral chez l'enfant** (1932), S. C. Pepper, **The Sources of Value**, (Calif. 1958), A. Stern, **La philosophie des valeurs**, 2 cilt (1936), R. le Senne, «Obstacle et valeur (1934) ve «Qu'est-ce que la valeur?» **Bulletin de la Soc. Fran. de Philosophie**, (28 Nisan - 28 Mayıs 1945 oturumu), E. Dupréel, **Esquisse d'une philosophie des valeurs**, (1939), D. Parodi, **La conduite humaine et les valeurs idéales**, (1939), R. Ruyer, **Le Monde des valeurs** (1948) ve IX. Uluslararası Felsefe Kongresi (1937) ile III. Fransız Dili Filozofi Toplu­luğu Kongresi, (1947).

Çeşitli kültürler için bkz. ilk olarak, G. Almond ve S. Verba, **The Civic Culture, Political Attitudes and Democracy in Five Nations** (Princeton, 1963). Bu, ABD, İngiltere, Almanya, İtalya ve Meksika'da yapılan, 5000 denekli bir ankete dayanılarak girilen karşılaştırmalı bir kültür çö­zümlenme denemesidir. Ayrıca bkz. R. Benedict **Echantillons de Civilisations**, (1950), G. Gorer, **Les Americaines**, (1949) Fransa için bkz. R. Metreux ve M. Mead, **Thèmes de la culture de la France**, (1957, Havre Halklar Sosyolojisi tarafın­dan yayınlanan çok tartışmaya açık bir eser). Daha ciddi çalışmalar arasında L. Bernot ve Blanchard, **Nouvelle, un village français**, (1953) L. Wylie, **Un village de Vaucluse**, (1968) ve ayrıca N. Leithes, **Du malaise politique en France**, (1958), **Bulletin International des Sciences Sociales** ta­rafından yayınlanan «stéréotypes nationaux et compréhen­cion internationale» içinde birkaç ilginç inceleme ve kay­naklar yer almaktadır. (No. 3, 1951), H. C. S. Duijker ve N. H. Frijda, **National Character and National Stereotypes**,

(Amsterdam, 1960) içerisinde «eğilim raporu» ve kaynaklar bulunmaktadır. O. Klineberg, *Etat de tension et compréhension internationale*, (1951) - Kùltürlerin oluşmasında tarihin etkisi üzerinde bkz. R. Rémond, «Les tempéraments nationaux, produits de l'histoire» (*Revue Economique* içinde, 1956, s. 439)

Çağdaş Fransız «Halk Psikolojisi» Okulunda, ırkçı kùltür görüşlerine rastlanılmaktadır. Bu okul, bir yandan, her ulusta bulunduğuna inanılan psikolojik özelliklerin açıklamasını, «ana kişilik» ve «stereotip - kalıp ve inanç» kavramlarından yararlanarak yapmakta, ancak bu kavramları oldukça yüzeysel biçimde kullanmaktadır. Öte yandan, bu psikolojik özellikleri biyolojik birtakım öğelere bağlamaktadır. Kabul edilebilecek hiç bir yanı bulunmayan, «Etnik karakter bilimine» dayanarak, belli bir ulus içerisinde, şu ya da bu kan grubunun önemli bir yer tutmasının, şu ya da bu psikolojik karakterin egemen oluşuna yol açtığını ileri sürmektedir. Buna göre, batı Avrupa'da demokrasinin yaygın olması A kan grubunun, doğu Avrupa'da da diktatörlüğün yaygın olması B kan grubunun yaygın olmasına bağlanmaktadır! bkz. G. Heraud, *l'Europe des Ethnies* (1963), A. Muroglio, *La psychologie des peuples* (1958) ve P. Lavigne *Climats et Sociétés* (1965) de yer alan cleştiriler.

2 / KÜLTÜR AŞILAMA

Her kùltürün amacı bir uyum yaratmak, yeni rol ve davranış modellerinin temelinde yatan norm ve değerleri topluluğun tüm üyelerine kabul ettirmektir. Çok ender olarak, uyum geneldir. Buna karşılık, topluluğun üyeleri biçimsel olarak, bu üyeliklerini sürdürseler de, gerçekten o topluluğa üye olup olmadıkları konusunda cevaplandırılması zor bir sorun çıkar ortaya. Vatandaşlık yasaları na-

sıl bir çözüm getirirse getirsin, sosyologa göre bu soruya olumsuz bir cevap vermek gerekir. Fakat kültürden böyle bir mutlak kopuş da çoğu zaman bir görüntüden ibaret-tir. Norm ve değerlere gösterilen saygının bir ifadesi olu-şu gibi, o değer ve normların varlığını kabullenmektir bir bakıma. Nefret, bir sevgi türüdür.

Genellikle, bir topluluk (global toplum ya da grup) üyelerinin çoğu, norm ve değerlerinin bir kısmını yadsır-ken diğer bir kısmını da kabullenir. Pek hoşnutsuz kalma-dıkları bir bağlılığı sağlamak için ise bu yeterlidir. Nereye kadar gidebilir böyle bir sapma? Bu sorunun cevabı kültür tipine göre değişik olacaktır. Kimi kültür, önerdiği norm-lara oranla büyük bir sapmayı hoşgörüyüyle karşılayabilir-ken, kimi kültür bunu yapamaz. Bazan da normlar katı bir biçimde belirlenmiş olmayıp birden çok seçişe, almaşığa olanak tanır. Bu durumda ise artık, sapma, yani normdan uzaklaşma yerine esneklik (variance) yani normun belli bir durumda benimsenmek üzere bir davranış modelleri yelpazesi önermesi söz konusudur.

Tüm kültürler, fiilen, belirli bir sapma derecesini hoş görür ve minimum bir esnekliğe yer verirler. Ama gerek bu derece gerekse bu minimum çok farklı düzeylerde or-taya çıkar. Çok az bir sapmaya izin veren ve esneklik dü-zeyi düşük olan kültürlere, tekilci (monolithique) kültür-ler denir, diğerleri ise çoğulcu kültürlerdir. Fakat gerçek tekilcilik ve çoğulculukla; görünüşteki tekilcilik ve çoğul-culuk arasında çoğu zaman büyük bir fark vardır. Fiilen, bir kültür, kuramda öngörülmüş olandan çok daha hoş-görülü ve esnek olabileceği gibi, başka bir kültür de bu-nun tam tersi bir durumda bulunabilir. Az sonra, örneğin çoğulcu bazı kültürlerin nasıl, oldukça ileri bir tekilcilik kurmayı başardıkları, görülecektir. Demokratik kültür ise, her zaman, kendi ilkelerince saygı görmesi gereken, karşıt birtakım değerlerin yaşatılması ile; bir kültür olarak va-

rolabilmek için sağlanması gereken uyumun bağdaştırılmasında büyük zorluklarla yüzleşir.

Uyum, bir kültür aşılama süreci içerisinde sağlanır ve sürdürülür. Bu sürecin amacı, topluluk üyelerine, norm, değer, reçete ve rolleri kabul ettirmek ve benimsetmektir. Böylelikle her üye, benimsediği kültür tarafından oluşturulan ve Kardiner'in «temel kişilik» adını verdiği bir kişilik kazanır. Bu temel kişilik, bireysel kişilikler için bir destek görev görür. Bireysel kişiliklerse, ya bu temel kişiliğe bazı öğeler kazandırır, ya da söz konusu kültürün hoşgördüğü, sapma ve esneklik çerçevesinde kalaraktan, bazı öğelerini yadsır onun.

Kültürün aşılması, biri yoğun biçimde ve efgın yaştan önce, diğeri ise daha az yoğun biçimde ve ergin yaşta olmak üzere, iki aşamada gerçekleştirilir. Bunlardan birincisine genellikle «çocukların sosyalleştirilmesi» (socialisation) denilmektedir. Oysa «sosyalleştirme» terimi, sosyalist bir rejim kurmak anlamına da gelebileceğinden, yanıltıcıdır. (*) İkinci aşamaya ise, «sürekli kültür aşılama» aşaması adını vereceğiz. Çünkü sürekli öğrenimin okul ve üniversitede alman eğitimi sürdürmesi gibi bu da, çocuklukta edinilen sosyalleşmeyi devam ettirir.

Burada «kültür aşılmasını» esas olarak global toplumlar ve hatta yalnızca, modern global toplumlar çerçevesinde inceleyeceğiz. Çünkü süreç bu toplumlarda hem daha iyi örgütlenmiştir hem de, belirttiğimiz gibi, iki aşamada oluşur. Grupların pek azı, insanları tüm yaşamları boyunca, yani erginlikten hem önce hem de sonra barındırabilir içlerinde. Kiliseler, o da eğer müminleri, çocukluktan sonra, uzaklaşmamışlarsa onlardan, bunu gerçekleştirebilen

(*) Türkçede, bu ikinci anlam için daha çok «Kamulaştırma» terimi kullanıldığından, yanılma, Fransızcada olduğundan daha zor olur kanısındayız. (Çev.)

ender kurumlardan birisidir. Bunu da genellikle, global toplumla olan bağlarını sıkıca korudukları takdirde sağlayabilirler. Grupların kültür aşılması ise çoğunlukla, global toplumlarda gördüğümüz usullerin basitleşmiş ve grup katına indirgenmiş uyarmları yardımıyla gerçekleştirilir.

I. / ÇOCUKLARIN SOSYALLEŞTİRİLMESİ

Sistemli bütünü, bir kültür oluşturan norm, değer, rol ve davranış modelleri, soydan geçimle devredilemezler bir kuşaktan diğerine. Bireylerin bilincine ve hatta bedenlerine bile sinmiş olsa (hareketler, ses, tavır, fiziksel tutum gibi özellikler de kültürden etkilenmektedir.) bunlar hiç bir zaman gensel kalıtın bir parçası haline gelmezler. Lysenko'nun (*) inancının aksine yaşam boyunca edinilen tüm karakterler için doğrudur, bu söylediğimiz. Dolayısıyla, kültürel öğelerin başlıca iletilme yolu, çocuklara verilen eğitimidir. Yetişkinlerin eğitimi, ancak bir tazeleme, tamamlama ve düzeltme amacı taşır.

● Dil ve Kültürün Aşılması

Kültür, herşeyden önce, onu oluşturan ve koruyan başlıca araç olan dil yardımıyla iletilir. İnsan toplumlarının ve doğrudan insanın en temel özelliğidir, dil. Hayvanların da bir dili bulunmakla birlikte, insan diline oranla bu, hem daha az karmaşıktır hem de o kadar gelişmiş değildir. Norm, reçete, değer, yaptırım, rol ve davranış modellerini tanımlayan ve deyimleyen sözlerdir; sözler, onları yaşatır,

(*) Lysenko: S.S.C.B. genetik çalışmalarının Stalin dönemindeki önderi. Ortodoks genbilim teorilerine karşıt teorileri ortaya atmış ve «organizma» ile çevrenin birliği ilkesinden hareketle, çevrede gereken değişikliklerin yapılmasıyla kalıtsal özelliklerin de değişeceğini savunmuştur. (Çev.)

bir insandan diğetine, bir kuşaktan ötekine iletir. Kuşkusuz, araçlar, nesneler, desen ya da resimler, yapıtlar, heykeller gibi başka simge ve göstergeler de kültürün yaşatılmasına ve iletilmesine bir katkıda bulunur. Bunlar yardımıyla, okuyabildiğimiz bir yazılı iz bırakmadan kaybolmuş olan kültürler hakkında bilgi edinebilmekteyiz gerçi, ama bu bilgi yarım yamalıdır. Mısır hiyeroglif yazısının M.S. IV. y.y. da başlayan hristiyan baskısı sonucu karanlıklara gömülmesi, tarihin gelmiş geçmiş en güçlü ve en uzun ömürlü kültürlerinden biri hakkında bilinen hemen herşeyin unutulmasına yol açmıştı. Champollion'un tapınaklar ve papirüsler üzerindeki yazmaları çözmesinden sonradır ki ancak, yeniden kazanılabildi bu bilgi.

Kültürün bu diğer araçlarını da, sözler açıklayabilmektedir, en iyi şekilde. Bu açıklama olmaksızın anlamları muğlak kalmaktadır. Belki de nasıl kullanılacakları hareketlerle de öğrenilebilen birkaç araç, gereç nesne, bu genellenmenin dışında kalır. Bayraklar, giysiler, evlilik yüzükleri, arc de Triomphe, piramitler, Washington'daki Kapitol ya da Westminster gibi şeylerinse, Paskalya adalarındaki heykeller ya da tarihi öncesinden kalma Lasko mağara resimleri kadar çözümlenmesi güç bir niteliğe bürünmemek için, dilin desteğine ihtiyaçları vardır. (*) Dil, kültür öge-

(*) **Arc de Triomphe:** Paris'te, Fransız Cumhuriyet ve 1. İmparatorluk ordularını anmak üzere I. Napolyon tarafından yaptırılıp, 1836'da açılan anıt. 1920'de «Meçhul Askere» adanan mezar da zafer takının altına konulmuştur.

Kapitol: ABD'inde Senato binası olarak yapılmış, bu gün Yüce Mahkemenin çalışma yeri olarak kullanılan bina.

Westminster: Londra'da bulunan ve XIII. y.y.dan kalan bir kilise olup; İngiliz kralları ve büyükleri buraya gömülür.

lerinin anlamlarını, tek tek belirlemekle kalmaz, asıl onları birbirine bağlayan ve bir sisteme dönüştüren açıklığa kavuşturur. Bu bakımdan, çağdaş sinema ve televizyon yardımıyla görüntünün birinci plâna çıkması bizi yanıltmamalıdır. Salt görüntü çok ender olarak kullanılır. Çoğu zaman, bu görüntüleri anlamamıza yardım eden sözler eşlik eder onlara. Sessiz filmlerde bile alt-yazılar vardır. Zaten bunların gösterdikleri görüntüler de bizde başka birtakım imgeler uyandırır ki bunların anlamları bize daha önceden sözle anlatılmıştır.

Eğer kültür dille doğmuş ise, zenginleşmesi de yazıyla olmuştur. Çünkü yazı çok daha karmaşık ve çok daha fazla sayıda norm, reçete ve değerın yaşatılmasına ve iletilmesine olanak verir. İnsanların belleme yeteneği sınırlı olduğu için sözlü gelenek de sınırlı kalır. Bireyden bireye iletilebilen kültür öğeleri oldukça zayıf bir bütün oluşturmaktan öteye gidemezler. Kuşkusuz, özel bir kültür alanına ait öğelerin özümleme ve iletilme görevi, kâhin, papaz, yasa koyucu, büyücü, tabib, çiftçi, sanatçı vb. gibi uzmanlara devredilebilir. Ama bunlardan herbirisi yine de oldukça sınırlı bir bilgi birikimini saklayıp, yayabilir. Bu yüzden, sözlü kültürler oldukça yalın kalmaya mahkûmdurlar.

Belli bir kültürel öğeler bütününü, imgelerden yararlanarak ve simgesel bir biçimde birbirine bağlayan ve dile getiren efsane (mit); görünen şeylerin, görünmeyenin bir göstergesi olarak alındığı, bu dünyaya ait olanla, kutsal olanın içiçe girdiği, derin bir şekilde büyü etkisinde kalan bir düşünce tarzını yansıttığı kadar, belleği geliştirmek üzere kullanılan bir yol da olabilir. Her halikârda, sözlü kültürlerin sistemleştirilmesinde çok önemli bir yere sahiptir, efsane. Yazılı kültürlerde ise sistemleştirme, çok daha ussal bir biçimde; ideolojiler biçiminde yapılmaktadır. Bu arada, unutmayalım ki, mitler, yazılı kültürlerde de yaşanı-

larını sürdürmekte ve hatta ideolojilerin çekirdeğini oluşturabilmektedirler. Aslında, belleği geliştirmeye yarayan bir yol olmanın çok ötesinde bir anlamları vardır. Büyük olasılıkla, psikoanaliz tarafından gün ışığına çıkarılan, bilinç-altı kaynaklardan beslenmektedirler. Hatta Jung'un ortak bilinçaltı üzerince geliştirdiği kuramlar mitleri ortak bilinçaltı tarafından yaratılan ürünlerin ilk örneği (archetype) olarak görmektedir.

Öte yandan, modern dil bilimi (linguistique), dilin, sözlerin taşıdığı anlamdan bağımsız bir biçimsel yapıya sahip olan, sistemli bir bütün olduğunu ortaya çıkarmıştır. Düşünce ve haberleşme, bu biçimsel yapılarca belirlenmektedir. Dolayısıyla bunlar da bir kültür ögesidir. Kültürün dile olan bağlılığı, sözlerin taşıdığı anlamdan ötürü, dilin, kültürü yaşatan şey olmasından doğmakla kalmaz; dil ayrıca, kültüre bir biçim de kazandırır; kültür, dilin yapısından yararlanarak bir sisteme dönüşür. Ancak, dil sistemiyle, kültür sistemini, biribirine karıştırmamak gerekir; çünkü dil sistemi, çok daha kapsamlı ve karmaşık olan ikinci sistemin yalnızca bir ögesidir.

Yazının bulunması ile birlikte, kültürün yaşatılması ve iletilmesinde karşılaşılan tüm teknik engeller ortadan kalkar. Toplulukların tüm kültürel birikimi artık taş da yazılabilir, papirüs veya parşömene de yazılabilir, kitap halinde de basılabilir. Bunların tümü ise, herkesin gereğinde başvurabileceği bir tür ortak bellek yaratır. Ancak; yüzyıllar boyunca bu bellekten yararlanabilme hakkı okumayı bilen küçük bir azınlığın elinde kalmıştır. Bazen, kültürün özünü bilebilenler, bu azınlık içinde yer alan daha sınırlı bir seçkinler zümresinden ibaret kalmıştır. Örneğin; Eski Mısır'da hiyeroglif, herkesin kullandığından farklı ve kutsal bir yazıydı; dolayısıyla yalnızca rahipler anlayabilirdi, bunu. Başka yerlerde de bazı kitapları yalnızca rahipler (ya da bir başka oligarşiden olanlar) okuyabilirdi.

Fakat her halikârda, yazılı kültüre erişebilen bu grup, bel-
leğin sınırlı oluşuyla kösteklenmeden diğer topluluk üyele-
rine iletebilirdi kültürü, kısmen ya da tamamen.

● Aile, Okul, Yaş Grupları

Yazının gelişmesi, sözlü geleneği ortadan kaldırma-
mıştır; aile, çocuğun sosyalleştirilmesinde sahip olduğu çok
önemli yeri, bugün de korumaktadır. Sanayi toplumların-
da etkisi giderek azalmakla birlikte, kültürü ileten başlıca
araçlardan biri olmakta devam eder aile; okul ve yaş grup-
larının yanısıra. Doğası gereği tutucu olmak eğilimindedir.
Ebeveyn, çocuklarına kendi ana ve babalarından aldıkları
kültürü iletmeye yatkındırlar. Gerçi, ileride anlatacağımız
mekanizmalardan geçerek sürekli bir şekilde yenilediklerin-
den, çevrenin ve geçirdiği değişimlerin etkisine de açık-
tırlar. Ama bu, genellikle, eğitimin bıraktığı izi silmeye ve
ailenin etkisini tutuculuktan kurtarmaya yetmez.

Bu etkinin önemli bir bölümü de bilinçaltı olaylardan
gelir. Psikanaliz, ebeveynin çocuklar üzerinde yarattıkları
ilk etkinin, ilk çocukluk yıllarına ait olduğunu göstermiş-
tir. Sosyalleşme daha doğuştan başlar. İnsan yavrusu, do-
ğuşta, diğer memelilerin yavrularına oranla, fizik bakımın-
dan daha güçsüz ama düşünsel bakımdan daha ileridir. İn-
san psişizminin gelişiminde ortaya çıkan çatışmaların ço-
ğunun kaynağı, işte bu fizyolojik çelişkidir. Herhangi bir
genç yaratığa göre, ebeveynine çok daha bağımlı olan ço-
cuk, aynı zamanda derin bir şekilde de bağlıdır onlara. Bu
ilk özelliği onu, tüm hayvanların en toplumsalı, yani tür-
deşlerine en bağlı olanı haline getirir. İlk bağımlılık ve ilk
toplumsal ilişki ebeveyne karşı doğar ve o kadar etkilidir
ki sonradan kurulan toplumsal ilişkilerde hep ebeveynle
olan ilk ilişkilerin izinden gidilir, az çok.

Freud'un olsun, onu katı ya da yumuşak bir şekilde

izleyen öğrencilerinin olsun, çoğu psikanalitik kuram tartışmaya açıktır. Tartışma konusu edilemeyecek bir alan varsa, o da çocukların sosyalleşmesi üzerinde ilk yıllarda ebeveynle kurulan ilişkilerin yarattığı etkidir. Kùltürlerin hem oluşumu hem de iletilmesi üzerinde bir ağırlığa sahiptir, bu. Bununla ilgili olarak, Gerard Mendel, çok iddialı —ama kanıtlanabilir nitelikten yoksun— bir sav atmıştır ortaya. Buna göre, çocuk kendi benliğini kazanmadan önce ilkin ananın, peşisıra da babanın egemen olduğu birtakım simgelerin etkisi altındadır. Oysa, her bireyin geçirdiği bu kişisel evrim, insanlığın yaşadığı tarihsel evrimin bir tekrarından başka birşey değildir. Çünkü insanlık da ilkin taş devrinde (paleolitik) «anaerkil» bir kùltür aşamasından geçtikten sonra, neolitik çağda, tarımın gelişmesiyle birlikte «ataerkil» bir kùltür aşamasına geçmiştir.

Psikanalizden yararlanmaksızın da bazı antropologlar, ebeveynin küçük çocuklara karşı takındıkları bazı somut davranışların, insanların toplumsal yönelişleri ve bunlardan doğan normlar üzerinde nasıl bir etki yaptığını çözümlemişlerdir. Örneğin; Geaffrey Gorer, Rus kişiliğine özgü olan, büyük kayıtsızlıklar ve ardından gelen büyük patlamaları, bebeklik yaşantısıyla açıklamaktadır. Köylü analar, tarlaya giderken, bebeklerini yaramazlık yapmasınlar diye, çok sıkı bir şekilde kundaklayarak evde bırakmakta, eve dönüşlerinde ise, kundaklarını çözüp açmakta, temizlemekte, yedirmekte ve büyük bir canlılık ve neşeyle pohpohlamaktadırlar onları. Yalnızlık ve durgunluk içinde geçirilen bir süreden sonra gelen hareket ve büyük haz, bilinçaltı bellekte yer etmekte ve yaşantının daha ileri aşamalarında, yeniden çıkmaktadır karşımıza.

Başka bazı araştırmacılar da A.B.D. ve Romanya'da, anaçocuk ilişkileri üzerinde yapılan karşılaştırmalı bir incelemeden benzer sonuçlar çıkarmışlardır. Amerikalı ana, eğer uslu ise sevgisini göstermekte, yaramazlık yapmışsa, sert

bir tavır takınmaktadır, çocuğuna karşı. Böylece çocuk anasını etkileyebileceğini ve uslu durmakla, sevgisini kazanabileceğini anlamaktadır. Bu ise onda, bir etkinlik duygusu ve kaderine egemen olduğu inancı doğurmakta ve sonuç olarak Amerikalı çocuk iyimser bir tavır kazanmaktadır. Buna karşılık, Romen ana, uslu da dursa, yaramazlık da yapsa, çocuğuna aynı sevgiyi göstermektedir. Çocuk buradan; iyi ya da kötü davranmanın hiç bir önemi olmadığı ve hatta uslu durmakla, kabahat işlediği zaman kendisiyle uğraşılmasına oranla daha az ilgi çektiği, izlenimini edinmektedir. Davranışlarıyla anasının sevgisini etkileyememe olayı ise ona, kaderini de etkileyemeyeceğini düşündürtmekte ve kaderciliğe itmektedir onu. Bunlar tartışmaya açık çözümlemelerdir, kuşkusuz, ama bilinmesinde de yarar vardır.

Ailenin, çocukların bilinçaltı gelişimi üzerinde yarattığı etki, bize onun, bilinçli sosyalleştirmedeki rolünü unutturmamalıdır. Aile, toplumda geçerli olan temel ahlâk ve davranış kurallarını öğretir. «İyi yetişmiş bir çocuk» bu bakımdan, yeniden bir çiraklık sürecinden geçmiş olan çocuktur. Böyle bir çocuk, özel yaşantı, ebeveyn-çocuk, karıkoca, akraba, arkadaş, dost vb. gibi ilişkilerin bıraktığı imgeye göre düzenlediği yerleşik otoritelere karşı da saygılıdır. Dinsel değerlerin iletilişi de yine, genellikle, ailenin etkisi ya da denetimi altında olur.

Okul, kültürü ileten temel araçlardan, ikincisidir. Özellikle de bu amaç için kurulmuş bir kurumdur. Bazı çağdaş yeni-anarşistlerin düşlediği türden «okulsuz bir toplum», kültürün ancak, aileden, o da yaygın ve yarım yamalak bir biçimde iletilebildiği bir toplum olacaktır. Böyle bir toplumda insanlar herhalde mutlu olmaktan çok, şaşkına dönerlerdi. Aslında okul, çocukların sosyalleştirilmesi alanında, hiç de aile kadar uyum yanlısı bir kurum olmayabilir. Gerçi, günümüzün batı toplumlarında okul daha

çok, moda olan bir deyişle «üretim sisteminin yeniden üretilmesi» amacına yöneliktir. Ama başka ülkelerde, okulun, ailelerce zorla benimsetilmeye çalışılan tutucu ve geleneksel kültürün yerini alan, yeni ve ilerici bir kültürü yaymaya yardımcı olduğu da görülmüştür. 1917'den sonraki devrimci Rus okulları ya da XX. y.y. başlarında, Fransız Cumhuriyetinin kurduğu «layik» okullar; Saint-Juste'ün düşlediği türden «özgürleştirici» birer okul olma çabasındaydılar. Bu sorunu az ileride, siyasal sosyalleşmeyi inceleyenken yeniden alacağız ele.

Kültürün iletilmesini sağlayan başlıca araçlar arasında saydığımız okul ve aile, kültürel araçların en büyükleri olmakla birlikte, daha başka araçlar da vardır. Çocuğun sosyalleşmesinin büyük bölümü gerek ailenin, gerekse okulun dışında gerçekleşir. İlkın, yaygın sosyalleştirme diyebileceğimiz bir oluşum vardır ki bu, çevreyle, köyle, sokakla, mahalleyle ya da kitap, gazete, dergi, resimli roman, ve çağdaş dönemde de özellikle sinema ve televizyonla olan temasın bir sonucudur. İkinci olarak kendiliğinden oluşan gruplar diyebileceğimiz, köy, mahalle, arkadaş grupları tarafından gerçekleştirilen bir sosyalleştirme vardır. Bu gruplar, çocuğun yaşantısında çok önemli bir yer tutarlar. Kendilerine özgü birtakım normları, değerleri ve rolleri olan gerçek birer topluluktur bunlar.

Global toplum açısından bakıldığında, bunlar, hem bir kültür aşılama aracı, hem de, kültürün aşılmasını engelleyen birer duvar olarak görünürler. Çocuk, bu gruplar içerisinde; ailesinden, okuldan ya da çevreden öğrendiği rolleri uygulama olanağını bulur. Bir oyun gibi algılandığı halde, aslında oyun olmaktan da çıkan bir toplumculuk oyunu oynar, bir bakıma. Çoğu zaman da, yaş grupları, üyelerine, gerçek anlamda yaşama doygunluğu getiren, gerçek toplummuş gibi görünür; oku! ve aile ise onlara, zorla benimsetilen yapma, yabancı birer ortammış gibi gelir. Za-

man zaman bu iki özellik bir arada bulunur ve yaş grubu bu yüzden oldukça belirsiz bir nitelik kazanır. Çocuk bu sıcak ve kardeşçe topluluktan çıkıp, evrenle yüzleşmesi gerektiğini bilir; öte yandan; diğer tüm gruplardan daha içten bir şekilde yaşandığı için gerçek, ama ergeç terkedilmesi gereken ve ergin olmayan bir evrende yer aldığı için de sahte bir ortam olduğunun da farkındadır. Yaş grubunun değerleri, erginlerin evreninde geçerli olanlara karşıttır; ama bir bakıma da bir tür topluma kabul töresiymiş gibi, o evrene geçişi kolaylaştırır.

Oysa, bazı gençlik grupları, global toplumla bütünleşmeyi toptan yadsırlar; o topluluğun kültürüne taban tabana zıt bir karşıt kültür geliştirerek direnirler ona karşı. Örneğin; suçlu gençlerin oluşturduğu gruplar, hipi toplulukları, Bader çetesi(*) gibi aşırı eğilimli hücreler, hep bu tür gruplardır. Yerleşik kültürün zayıflamasını ve yenileşmesini yansıtan olağandışı dönemler bir yana bırakılırsa, oldukça ufak ve etkisizdir bu gruplar, genellikle. Üyelerinin pek çoğu; genç yaşlarda özellikle şiddetli bir şekilde ortaya çıkan bu özgürlük bunalımından kurtulup, topluma dönerler. Fakat bireylerin tek tek kazanılması, yaş grupları oluşturma eğiliminde oldukları bilinen çocukların, topluca, global topluma kazandırılmaları sorunundan çok daha önemsizdir. İşte bu yüzden, global toplum, sessiz sedasız bir yoldan, bu tür grupları örgütlemeye kendisi girer; herhangi bir sorun çevresinde oluşturulan «taraf-tarlar» kalabalığı; izciler, siyasal partilerin «gençlik kolları», katolik ya da protestan gençlik örgütleri vb. gibi gruplar, bunlardan birkaçıdır. Kültür aşılama sürecinde bu gençlik örgütlerinin önemli bir yeri vardır. Hükümetler, kiliseler,

(*) Bader - Meinhof çetesi; son yıllarda Federal Almanya'da şiddet eylemlerine girişen bir anarşist grup. (Çev.)

partiler, baskı grupları, aileler arasında bunlarla ilgili olarak çıkan şiddetli çatışmalar da bunun bir kanıtıdır zaten.

● Siyasal Sosyalleşme

Çocukların siyasal sosyalleşmesi ile ilgili çalışmalar, 1959'da Herbert H. Hyman'ın daha önceleri, psikoloji, sosyoloji, pedagoji gibi dallarda dağınık bir şekilde yapılmış olan araştırmaların ilk sentezini yapması ile birlikte gelişmeye başlamıştır. Hyman'e göre, «bireyler, siyasal tutumlarını, yaşantılarının çok erken bir döneminde ve bir tüm olarak öğrenir ve sonradan da bu tutumlara sadık kalırlar.» Böylelikle, istisnalar dışında kalan yetişkinlerin siyasal davranışlarını değiştirmek mümkün değildir, artık. Eğer bu sav doğruysa, bunun anlamı; çocukların siyasal sosyalleşmesinin, yetişkinler düzeyinde yürütülen propagandanın çok daha etkili olduğu ve propagandanın hükümetler, partiler ve baskı gruplarınca, bu yönde harcanan büyük çabalara rağmen, ancak sınırlı bazı sonuçlar sağlayabildiğidir.

Amerikalı siyasal bilimci (politikolog) David Easton, Hyman'ın çizdiği yolda, çalışmalarını sürdürmüş ve psikologlarla (Hess, sonradan Dennis) işbirliği yaparak, bazı anket uygulamalarına girişmiştir. Bu araştırmalar sonunda, çocukların siyasal bakımdan sosyalleşmesi hakkında kuramsal bir model kurmuştur. Easton'a göre bu sosyalleşme dört aşamada gerçekleşir. İlk aşamada çocuk, siyasal alana duyarlı bir hale getirilir. Easton bu aşamaya, «siyasallaşma» aşaması adını verir. Bunu, «kişiselleştirme» şeması izler; çünkü çocuk siyasal sistemle olan ilk temasını, otorite sahibi birkaç kişi aracılığıyla kuracaktır. Bundan sonraki aşamada, otorite sahibi olan bu kişiler değer yargılamasına konu olacaklardır: Kişiselleşmiş otorite, ideal bir düzeyde, ya iyiliksever ya da kötülükten yana bir nite-

lik kazanacağından, çocuğun da ona karşı sevgi ya da nefret duymasına yol açacaktır. Bu, «idealleştirme» aşamasıdır. Son aşamada ise çocuk «kurumsallaştırmaya» başlar; birbirlerinden kopuk durumda bulunan birkaç siyasal otorite sahibi kişiyi algılamak yerine; bir sistem meydana getiren bu otoritelerin tümünü algılayacaktır artık.

Sosyalleşmenin böylesine ussal bir sıra izlediği çocuğun, ilkin basitten başlayıp, giderek karmaşığa ulaştığı; tek bir kişiyi algılamaktan işe başlayıp, zamanla bir bütünün anlaşılmasına eriştiği, gerçekten doğru mudur? Siyasal olayları algılamakta gösterilen gelişme, bu derece, idealleştirmeye ve duygusal tutumlara bağlı mıdır? İşte bu iki noktaya, özellikle Fransa'da yürütülen araştırmalarda, itiraz edilmiştir. Belki de bu aşamalar, yalnızca Amerika için geçerlidir; zaten Easton'un modeli de bir Amerikan modelidir. Siyasal sistemle bağlantının ilk önce; başta Başkan olmak üzere, kilit noktalarda bulunan bazı kişileri tanımakla ve onları idealleştirmekle kurulduğu düşüncesi, Fransız çocukları arasında yapılacak bir ankette pek bir anlam taşımayacaktır.

Nitekim, bu çalışmaların başlıcaları olan, Annick Percheron'un Paris'te ve Charles Roig'in Grenoble'da yürüttükleri anketler, herşeyden önce, Fransız çocukları arasında kişiselleştirme eğiliminin oldukça zayıf olduğunu ortaya koymuştur. General de Gaulle döneminde bile, generalin adını bilen Fransız çocukları, soyut bir yaratık olarak algılıyorlardı onu. Ayrıca, de Gaulle, çocuklardan öylesine uzak bir kişi olarak algılanıyordu ki, sevilen biri mi, nefret edilen biri mi olduğunu saptamak olanaksızdı. Bu bakımdan, Easton anlamında idealleştirmede çok zayıftı, Fransa. Nihayet; kendilerine soru sorulan çocukların yaşları ilerledikçe, kişiselleştirme eğilimi, yerini kurumsallaştırmaya bırakacak yerde, daha da güçlenmektedir. Yaşları büyüdükçe, başkanın otoritesi daha güçlü görünmektedir,

çocuklara. Gerçi bu, araştırmaların yapıldığı dönemde, saygınlığı ve kişisel otoritesi büyük olan de Gaulle yönetimi altında bulunulmasıyla açıklanabilir. Fakat sonuç olarak, siyasal otorite, Fransız çocukları tarafından; «güçlü ama oldukça uzak ve soyut ve bu yüzden çocuğun kendini mesafeli tutup, duygusal yönden de bir ölçüde kayıtsız kaldığı bir otorite» olarak algılanmaktadır.

Annick Percheron ve Charles Roig, Fransız çocuklarının sosyalleşmesinde görülen bu özellikleri, ulusal kültüre bağlamaktadırlar. Her ikisi de Michel Crozier'nin, Fransız kültürüne atfettiği niteliklere başvurmakta. Crozier ise «Fransızların, kendilerinden uzakta kalan ve yaygın otoritelere düşkün olduklarından», «insanları, otoritelerin keyfi davranışlarına karşı koruyabilen ve otoritelere karşı olanları bağımsız kılan, genel (impersonnel) kurallar saptamaya meraklı olduklarından» söz etmektedir. Gerçekten de, bunların, Fransız ulusal kültürüne özgü nitelikler oldukları düşünülebilir. Ama esas çözülmesi gereken sorun, nasıl olup da, doğrudan siyasal sosyalleşme süreci içerisinde iletilmesi gereken bu niteliklerin, çocuklarda bulunabildiğini açıklamaktır. Bu nedenle, siyasal sosyalleşme kavramı bile, geçerliği tartışma konusu edilebilecek olan bir kavram haline gelir. Çünkü, eğer Fransız çocuklarının siyasal otoritelere atfettikleri nitelikler, ulusal kültür modeline uyuyorsa, bu ulusal kültürün onlara, bir bütün olarak iletilmiş olduğunu gösterir ki, bu durumda, siyasal sosyalleşme özel bir süreç olmaktan çıkar ve genel anlamda sosyalleşmenin bir yönü haline gelir.

Yukarıda değindiğimiz araştırmalar sosyal psikolojik bir yaklaşımla; okul yaşında çocuklara soru kâğıdı yardımıyla sorular yöneltilerek yürütülmüşlerdi. Çocukların siyasal sosyalleşmesi üzerinde yapılan başka bazı araştırmalarda, çok daha sosyolojik bir nitelik taşıyan başka yöntemler kullanılmıştır. Bir kısmı, kültürün içerdiği ideoloji-

lerin iletilişini araştırmak üzere, ders kitaplarını ele alarak çözümlemişlerdir. Christian Baudelot ve Roger Establet; belli bir görüş açısından sorunu ele alan çalışmalarında (1) bu yöntemle, iki öğrenim aşının bulunduğunu saptamaktalar, Fransa'da. Bunlar, «ilkokul meslek okulu» ağı ile, «orta dereceli okul - yüksek okul» ağıdır. Biribirinden farklı kültürler yerine aynı burjuva kültürünü, iki ayrı düzeyde iletir bunlar. «İlkokul - meslek okulu» ağında öğretilen kültür; «orta dereceli okul - yüksek okul» ağında aşılana kültürün, cılızlaşmış, yozlaşmış, basitleşmiş bir şeklidir. Yazarlara göre; «bir yandan, geleceğin proleterlerinin sırtına, basit burjuva düşüncelerinden oluşan yoğun bir yük yüklenirken, öbür yanda da, bir dizi uygun yetiştirme sürecinden geçirilerek, geleceğin burjuvaları, burjuva ideolojisinin küçük ya da büyük çapta yorumcuları, oyuncular ve yaratıcıları olmayı öğrenmektedirler.»

Bourdieu ve Passeron, eğitim kurumlarının yapısı üzerinde yaptıkları araştırmada, daha da öteye giderler. Yazarlar, ideoloji aşılama üzere doğrudan doğruya girilen çabaların (Baudelot ve Establet'nin ele aldıkları türden) oldukça sınırlı kaldıkları kanısmdadırlar; çünkü öğretim tarzı, hemen her zaman, öğretimin içeriğini etkisiz bir hale getirir. Öğrenim işlevinin hemen hemen bir bütün halinde, meslekten gelme uzmanlardan oluşan bir kadronun tekeline bırakılmış olmasından ötürü, öğretim sistemi, göreceli bir özerklik kazanmaktadır. Fakat bu özerklik altında, tüm tarafsız ve nesnel görünümüne rağmen, sistemin toplumsal tutuculuğa hizmet ettiğini gizlemekten başka bir işe yaramaz. Gerek halk sınıflarına gerekse egemen sınıflara karşı olan küçük burjuva sınıftan gelen öğretmenler, gerçekte burjuva kültür düzeyine hizmet etmeye

(1) Christian Baudelot ve Roger Establet, l'Ecole Capitaliste en France, 1971.

gönüllüdürler ama bunu ancak, hem kendilerinden hem de başkalarından saklayarak yapabilirler. Bir taraftan, okulların tarafsızlığı ilkesine, bir taraftan da burjuva kültürünün temel değerlerine bağlı olmaları; onları eğitim kanalıyla, burjuva kültürünün yeniden üretilmesine, en büyük yardımı yapan kişiler haline getirir.

İdeoloji, hiç bir zaman doğrudan doğruya iletilemez; bu daha çok, insanları, belli bir ideoloji doğrultusunda eyleme geçmeye hazırlayan, bilinçaltı eylem şemalarını aşılama ile yapılabilir. Bourdieu ve Passeron da, dilbiliminin aldıkları bir karşılaştırmadan yararlanarak; okulun, siyasal davranışlar üreten bir dilden çok bir gramer (dilbilgisi kuralları) öğrettiğini, önerirler. Böylece, okul, birbirinden farklı ve hatta karşıt olan inançlara yol açabilecektir ama, bunların ardında hep aynı eylem birliği bulunacaktır. İşte bu nedenledir ki bu yazarlar; iktidarın; halka bazı anlamları benimsetebilmesi, üstelik de, bunları, kendi gücünün temelinde yatan güç ilişkilerini gözden saklayarak meşru diye kabul ettirebilmesi olgusuna «simgesel zorbalık» adını vermektedirler. (1) Eğitim sistemi üzerindeki çözümlemelerine tümüyle katılmasak da; kültürel bütünleşmenin bazı yönlerini açıklığa kavuşturan ve özellikle, daha sonra ele alacağımız meşruluk ve muhalefet sorunlarını aydınlatan, simgesel zorbalık kavramından yararlanılabilir kanısındayız.

Burada da değinmeden geçemeyeceğiz bu sorunlara. Çocukların sosyalleştirilmesinde güdülen amaç, onlara yerleşik kültürü ve özellikle de otorite, iktidar, hiyerarşi olaylarının temelinde yatan değerleri iletmektir. Meşruluk ise; belirli bir iktidar, otorite ve hiyerarşinin, topluluk üyelerinin büyük bir kısmı tarafından meşru —yani değer sis-

(1) P. Bourdieu ve J. C. Passeron: **La Reproduction** (1970).

temine uygun— kabul edilmesi demektir. Örneğin, bir toplumda yurttaşların çoğu krallığın meşru rejim olduğunu inanıyor ve tahtta bulunan kişinin de oraya, toplulukça benimsenen normlara uygun biçimde geçtiğini kabul ediyorsa, o ülkede kral meşrudur. Bize iktidarın temel öğelerinden birini veren bu kavram üzerinde uzun uzadıya duracağız. Bu nedenle, burada, bu kısa tanıımı vermekle yetineyim. Ancak bu basit tanım bile, siyasal kültürleşmenin başlıca ereğinin, mevcut meşruluk sistemini korumak olduğunu göstermeye yetecektir.

Modern batılı rejimler, bu bakımdan özel bir nitelik taşırlar; çoğulculuk, bunların meşruluk sisteminin bir öğesidir. Demokrasinin kendi değerlerine göre meşru olabilmesi, bu değerlerin de belli bir ölçüde yadsınabileceğini kabul etmesiyle mümkün olur. Muhalefetsiz bir demokrasi, demokrasi olamaz. Fakat, muhalefet ve çoğulculuk da bazı sınırları aşamaz; eğer aşarsa, genel olarak kabul gören hiç bir değer de kalmayacağından, ortada meşruluk da kalmaz. Bu sorun da daha ileride ele alınacaktır. Fakat, Bourdieu ve Passeron'un kuramları demokratik bir değerler sisteminde, birlik ve çoğulculuğun nasıl uzlaştırıldığını açıklamaya dönük olduğu için, kısaca da olsa, bu soruna, burada değinmemiz gerekiyordu. Demek ki, bilinçli inancalar düzeyinde görülen çeşitlilik, aslında, temel eylem biçimlerinde görülen bir birlikte düşümdedir. Bunu da sağlayan; okul sistemince öğretilen kültürel gramerdir. (Yazarların deyişiyle, «üretken gramer») Sorun, sürekli kültür aşılması düzeyinde de çıkacaktır, karşımıza.

II. SÜREKLİ KÜLTÜR AŞILAMASI

Günümüzde, okul yıllarında edinilen teknik ve bilimsel eğitimi tüm yaşam boyunca sürdürebilmek için yetkinlere sürekli bir yetiştirme yönetiminin uygulanması ge-

rektiği kabul edilmiştir. Aynı şekilde, çocuklukta geçirilen sosyalleşmenin ardından da sürekli bir kültür aşılması gelecektir. Çok erken yaşta edinilen siyasal davranışların sonradan artık hiç değişmeyeceği düşüncesi; pek doğru olmayan bir düşüncedir. Toplumun çocuklukta edinilen kültüründe, sonradan fazla bir değişme görülmemişse ve toplum üyeleri üzerindeki baskı azalmamışsa, davranışlarda da fazla bir değişme olmayabilir. Modern çevreleme ve haberleşme araçları o derece güçlüdür ki, insanları, kendileri hiç farkına bile varmaksızın ve de okul sisteminkinden çok daha etkin bir «simgesel zorbalık»la derin şekilde etki altına almak mümkündür.

Biz sürekli kültür aşlamaya ayırdığımız inceleme-yi, sorunun siyasal yönleri üzerinde durarak ve iki büyük ve karşıt sistemi gözönüne alarak yapacağız; bu sistemler, tekilci tipten diktatörlüklerle; çoğulcu tipten batı demok-rasileridir. Her iki sistem de gelişmiş sanayi toplumların-da görülür. Öyle ise geleneksel toplumlarda sürekli kültür aşılama sorunu üzerinde durulmayacaktır burada. Oysa, bu toplumlarda da, sürekli kültür aşılama, değişik biçim-ler altında görülür ve din, bu bakımdan çok esaslı bir rol oynar. Geleneksel toplumların çok daha az hareketli oluş-ları, bu toplumlarda çocuklara aşılana kültürün çok da-ha kolay bir şekilde korunmasına olanak vermektedir. Ger-çekten de çocukların büyüdükten sonra içinde yaşadıkları toplum, hiç de onlara, ufakken anlatılan toplumdan farklı değildir. Çok daha hareketli olan modern toplumsal bi-çimlere ayak uydurması, sürekli sosyalleşmenin önemini arttırır burada.

Kültürün tekilci yoldan aşılınması ve çoğulcu yoldan aşılınması arasındaki ayırım ile daha önce (s.146) tekilci kültürle, çoğulcu kültür arasında yaptığımız ayırım tam olarak aynı anlama gelmezler. Tekilci ve çoğulcu kültür ayırımı, bir kültürün kendi normlarına göre hoşgörebildiği

sapma ve esneklik derecesine dayanır. Tekilci ve çoğulcu yoldan kültür aşılama ayrımı ise, bu değer ve normların topluluk üyelerine benimsetilmesinde kullanılan araçların doğasına göre belirlenir. Eğer bu araçlar tek bir elde toplanmışsa —ki bu genellikle yerleşik iktidardır (ve iktidarın bu anlamı daha sonra açıklanacaktır)— o zaman kültür aşılama da tekilcidir. Eğer araçlar değişik ellere dağılmışsa, o zaman kültür aşılama çoğulcudur. Unutmamak gerekir ki, kendini çoğulcu ilan eden bir kültür, yeni ve eski kültürün bazı öğelerinden gelen bir direnmeyle karşılaşılıyorsa, tekilci bir kültür aşılama yoluna başvurabilecektir rahatlıkla. İnsanlara, demokrasinin kurulabilmesi için gerekli olan yurttaşlık erdemini zorla benimsetmeye çalışan jakobinlerin «Terör» anlayışı bunu doğruladığı gibi, Marksist proletarya diktatörlüğü anlayışı da aynı sonuca varır. Kültür aşılama araçlarının, kısmen aşıladıkları kültürün içeriğini de belirledikleri inancında olan bazı kimseler; bu yöntemlerin, kendi ereklerine oranla hiç de etkin olmadıkları kanısına varmaktadırlar.

● Tekelci Kültür Aşılama Yöntemi

Tekelci kültür aşılama yönteminin halen, komünist, faşist ya da tutucu rejimlerde kullanıldığı görülmektedir. İkinci tür rejimlerde yöntem, sapma, esneklik derecesi çok düşük olan tekilci bir kültürle de bir arada bulunmaktadır. Komünist rejimlerde ise, kendisini çoğulcu sayan bir kültür çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Çünkü, burada kültür aşılama yöntemi, özgürlüklerin biçimsel olmaktan çıkıp gerçek özgürlükler haline geleceği, gerçek bir demokrasi kurmayı amaçlamakta; demokrasi ve özgürlük, tüm norm ve reçetelerin gerçekleştirilmesine yönelik olduğu temel değerler olarak kabul edilmektedir. Fakat, bu demokrasi ve özgürlüğün, ancak, üretim araçlarının ka-

mulaştırılmış ve kapitalizmin temellerinin yıkılmış olduğu ve bir daha geri gelmesinin artık mümkün olmayacağı bir toplumda, kurulabileceğine inanılmaktadır. Bu normlardan herhangi bir sapmaya yer verilmez ve esneklik de çok düşüktür. Öyle ise, çoğulcu demokratik kültür; geleceğin toplumuna özgüdür ve bu kültüre de, tekilci bir kültüre dayanan geçici bir toplumdan geçilerek ulaşılabilecektir. Görüldüğü gibi, kültürel tekilcilik çok katıdır, ama, bunu az çok yumuşatan bir de çelişki içermektedir.

Her iki rejim tipi de kültür aşılama araçlarını tekel altına alma eğilimi gösterirler. Bu araçlar, başlıca iki kategoride toplanabilir; çevreleme teknikleri ve kitle haberleşme araçları olmak üzere. Çevreleme teknikleri, tüm yurttaşları, global toplumun kültürü ile bütünleştirecek olan bir ilişkiler ağı içerisine almak üzere birtakım grupların örgütlenmesi demektir. Parti, sendika, yurtseverler derneği, kadınlar birliği, gençlik akımı, spor ya da edebiyat klübü, sinemaseverler ya da tiyatro dostları dernekleri, boş zaman uğraşlarını düzenleyen örgütler gibi gruplardan her birisi, insan yaşantılarının bir bölümünü kendine bağlar ve bir yandan onlara bir öğreti aşılama olanağını sağlarken, bir yandan da, yaşanmış bir deneyi onları topluluğa bağlamak amacını güder. İnsanları gözetlemek olanağı da doğmuş olur böylece; ama bu, kesinkes ikinci plânda kalan bir işlevdir. Örgütlenmiş gruplar herşeyden önce bir kültür aşılama aracıdır. Anglo-Saksonlarda gördüğümüz, kendiliğinden dernekleşme eğilimi, yerini burada, devletin belirlediği bir çerçeve içerisinde dernekleşme eğilimine bırakmıştır ve değişik gruplara katılma istemi her ne kadar çevreden gelen bir baskı ya da cezalandırma korkusu (ki bu korku, gerçek olabileceği gibi, gerçek bir dayanağı olmayan bir korku da olabilir) nedeniyle oldukça kısılmışsa da bireylerin, özgür kararlarına bağlıdır.

Modern örgütlere özgü olan yapı ise sistemi çok etkin

bir hale getirir. Siyasal partiler üzerinde yapılan çözümlemeler; herbiri komşuluk ya da aynı işte çalışmak nedeniyle birbirlerini çok yakından tanıyan az sayıda üyeyi bir araya getiren ve tabanda yer alan grupların çoğaltılması ve bu grupların dikey bir bağlantı sistemi yardımıyla hiyerarşik bir şekilde birbirlerine bağlanması sonunda, hem son derece güçlü bir dayanışmanın oluşturulabildiğini hem de merkez yönetimince kabul edilen kurallar çerçevesinde büyük bir görüş birliği sağlanabildiğini göstermiştir. İleride bu şemayı ele alıp, ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz. Başka örgütlerin yapıları da benzer sonuçlar elde etmeye olanak vermektedir.

Komünist ve faşist rejimler karşılaştırması, bu yapıların sahip olduğu etkinliğin, onlar tarafından yayılan ideolojiye de çok bağlı olduğunu göstermektedir. Eğer bu ideoloji, marksist ideolojide olduğu gibi, tutarlı, kesin, kapsamlı ve de özellikle çağdaş sorunlara uyabilen bir bütün oluşturuyorsa; her grubun kendi içinde tutarlı olması ve bu grupların aralarından birine; ideolojinin katıksızlığının bekçisi ve resmi yorumcusu olan tek partiye boyun eğmeleri de sağlanabilmiş olur. Ve nasıl ideoloji bu tür bir aygıtı yol açıyorsa, bu gruplardan ve onların tek parti çevresinde bir araya gelmesinden oluşan aygıtın tümü de, ideolojinin yurttaşlar arasında yayılmasına ve onlarca benimsenmesine yol açar. Tutucu ya da faşist rejimlerde ortak çevrelenmenin bu derece etkin olamaması ise kısmen, ideolojilerinin hem daha yüzeysel hem de kolayca benimsenebilen basit ilkelere dönüşmemiş olmasından; fakat daha da önemlisi; çağdaş dünyanın yapılarıyla pek uyumlu olmamasından gelmektedir. Fakat yine de, ulus, kan, ırk, şeref vb. gibi geleneksel mitlere başvurularak, bu zaaf kısmen de olsa, giderilebilmektedir.

Tutucu ve faşist rejimlerde, özel grupların, global toplum yöneticileri (başka bir deyişle, devlet yöneticileri) ta-

rafından tekelleştirilmesi; daha az başarılı oluyorsa, bunun nedeni kapitalist yapılardır. Kamu yöneticilerinin denetimi dışında kalan çok sayıda insanı burada, doğrudan doğruya özel girişimler çevreleyip, örgütlemektedir. Öte yandan, patron dernekleri de, hükümetin, hiç değilse kuramsal düzeyde onları bir denetim altında tutmak amacıyla, benimsettiği biçimsel yapıya rağmen, buna benzer bir bağımsızlıktan yararlanırlar. Burjuvazinin malî yondan sahip olduğu bağımsızlık da ona, sosyalist rejimlerde devletin dışında var olma olanağı bulunmayan, özel okullar, aile dernekleri, üniversiteler gibi başka bazı özel grupları desteklemek olanağı sağlar. Kiliseler de yararlanırlar bu destekten. Fakat din, sosyalist ülkelerde de etkisini sürdürdüğünden, faşist ve tutucu ülkelere oranla daha sınırlı olmakla birlikte, çoğu zaman da oldukça güçlü bir bağımsızlığa sahiptir, bu ülkelerde kiliseler.

Aynı farkı kitle haberleşme araçları konusunda da görüyoruz. Sosyalist ülkelerde bunların tümü, ya doğrudan doğruya kamu yöneticilerinin ya da onlarca denetlenen özel grupların elindedir. Kitap, gazete, tiyatro, sinema, televizyon, devlete yahut da resmi örgütlere bağlıdırlar. Faşist rejimlerde bunların bir bölümü, özel girişim niteliğindedir, yani onların mülkiyetine sahip olan kapitalistlerin denetimindedir. Fakat gerek örgütlenmiş gruplar gerekse haberleşme araçlarıyla ilgili olarak görünüşte var olan bu çoğulculuk, her zaman gerçek bir çoğulculuğa yol açmayabilir. Burada karşımıza, çağdaş, neo-liberal kuramcılar tarafından öne sürülen ve kapitalizmde karar merkezlerinin çoğulcu bir nitelik gösterdiğini savunan görüşün içine düştüğü çıkmazlardan birisi dikilmekte!

Kapitalistlerin ana amacı, kâr yapmak ve kendilerine bu olanağı sağlayan sistemi sürdürmek olduğuna göre, pekâlâ, devletin örgütlenmiş gruplara olsun haberleşme araçlarına olsun tümüyle el konmasını kabul edebilirler.

Gerçekten de, eğer kamu yöneticileri, mülkiyete, özel girişime ve bunlardan sağlanan yararlaraya saygı duyulması gerektiğini öneren bir kültürü yaymayı üstlenmişlerse, özel okulları, aile derneklerini, özel üniversiteleri ve hatta kiliseleri desteklemenin ne gereği olacaktır? Rejimin zayıf olması halinde, böyle bir destekleme, karşıt bir güvenlik tedbiri ya da rejim üzerinde baskı yapmaya olanak veren bir yol olarak gerekli olabilir; ama eğer rejim, bu özel kuruluşların dağıtılmasını şart koşacak kadar güçlüyse ve eğer onları bu şartlarda yaşatmak, yarardan çok zarar getirecekse; onları yaşatmak için hiç bir zorunluluk duymayacaklardır, kapitalistler.

Kitap ve plak basan basan yayınevleriyle, basın ya da radyo-televizyon işletmelerinin durumu, ayrıntılarda bazı farklar gösterebilmekle birlikte, özde aynıdır. Bunlar da herşeyden önce bir kâr yapmak amacını güderler. Gerçi, eğer rejime muhalif olan kitap, şarkı ya da gazeteler basabilseler ya da radyo ve televizyonda muhalefete söz verebilseler, uslu uslu hükümet buyruklarına uydukları duruma oranla daha büyük bir başarı kazanacak ve daha yüksek kârlar sağlayabileceklerdir. Ama bunu yapamazlar; yeter ki cezaevine girmeyi ya da mallarına el konulmasını göze alsınlar. Bu yüzden de özgür olup daha az kâr yapmayı ya da özgürlüklerini hepten yitirmeye yeğ tutarlar. Sonuç olarak, basın yayın ve radyo-televizyon kesiminin kapitalistleri, devletin propaganda buyruklarına uymayı kolayca kabullenir ve devlet de onları, kitap, gazete yayını kendisi yapıyormuş, yayın istasyonlarının sahibi kendisi imişçesine, sonuna dek kullanır. Nasyonal-sosyalist Almanya örneği, kitle haberleşmesi üzerinde kurulan böyle dolaylı bir denetimin, bunları doğrudan doğruya denetim altına almak kadar katı bir tekilciliğe yol açtığını göstermektedir.

Kültür aşılama araçları üzerinde kurulan tekilciliği

sınırlayan nedenler başka bazı faktörlerden; esas olarak da, çağdaş dönemde, bir ülkeyi başkalarından tecrit etmekte karşılaşılan zorluklardan doğmaktadır. Turistler, dil farklarına rağmen, yerli halkla bir temas kurarlar ve bu davranış bile onlara arada birtakım farklılıklar bulunduğunu anlatmaya yeter. Tüm yabancı radyoların yayınlarını karıştırabilme olanağından yoksun bulunan tekilci ülke topraklarına az çok yayılır, bunlar. Teknik adamlar, bilim adamları, üniversite üyeleri açısından, yabancı ülkelerde gerçekleştirilen ilerlemeleri izlemek zorunluluğunun bulunması, o ülkelere, bir takım dergi, kitap ve gazeteler getirtilmesini gerektirir. Bağlantı-uydularının kullanılmasıyla, yakın bir gelecekte, televizyon yayınları tüm evrene yayılabilecek ve bu bir ulusun ya da bir uluslar grubunun, diğer ülkelere tecrit edilmesini daha da zorlaştıracaktır. (Bu arada hemen belirtelim ki, hemen hemen tüm devletler ve bu arada en demokratik olanlar bile, pek de özgürlükçü sayılamayacak türel birtakım düzenlemeler yardımıyla; bu teknik ilerlemenin doğuracağı sonuçları engellemeye çalışmaktadırlar.) Çin'in daha bir süre için, kendi içine kapalı kalması düşünülebilirse de bu, SSCB, Avrupa Halk Cumhuriyetleri, İspanya, Portekiz ve Yunanistan için artık olanak dışıdır.

Böylece, tekilci kültür aşılama yöntemlerini kullanan sistemlerde de, kaçınılmaz olarak, belli bir çoğulculuk gelişmeye başlamaktadır. Ancak bu çoğulculuk hem çapı açısından çok dar hem de bundan yararlananlar açısından çok sınırlı kalmaktadır. Komünist ülkelere bundan, ancak, bilim adamları, teknisyenler, üniversite üyeleri, yazarlar ve sanatçılardan oluşan bir iç çevre yararlanabilmektedir ki bunların tümü, az çok «*Intelligentsia*» (*) kavramıyla dü-

(*) *Intelligentsia*: Rusça kökenden gelir ve «aydınlar sınıfı» anlamını taşır. (Çev.)

şümdeşmektedir. Zaten, keyfi takip ve tutuklamalara karşı alınan cephe burada oluşur; resmî otoritelere gönderilen protestolar ya da yabancı ülkelere gönderilip orada basılan eleştiri niteliğindeki raporlar burada kaleme alınır; samizdad (*) denilen gizli yayınlar burada yayınlanıp, dolaştırılır elden ele. Otoriteler, belirli bir aydın ve bilimsel seçkin zümresinin özgürlüklerden, başkalarına oranla daha fazla yararlanmasına göz yumar; çünkü bu özgürlükler uğruna başkalarından daha fazla çaba harcadıklarına göre; bunlara, başkalarından daha fazla gereksinme duyarlar. İşçiler ve halk kitleleriye, pek fazla bir baskıda bulunmazlar bu uğurda; yeter ki nesnel yaşantıları ve sendikaya ilişkin hakları tartışma konusu edilmesin. Aksi halde onlar da 1971 de Polonya'da gördüğümüz gibi özgürlük mücadelesine girerler.

Durum faşist ülkelerde de hemen aynıdır. Yalnız bu rejimlerden bazıları; mevcut olan kapitalist yapı, rejim ile proleterler arasında nesnel bir çıkar çatışması yaratacağından, işçilerden gelebilecek bir baskıyı da hesaba katmak zorundadır. Oysa bu çatışma sosyalist ülkelerde artık sona ermiştir. Bu durumda halk kütleleriyle intelligentsia arasında bir bağlaşma (ittifak) kurulabilir ve bu, rejimi bir miktar safra atmaya yani, daha az tekilci olmaya götürebilir. Bu bakımdan, İspanya ilginç bir örnek vermektedir. İspanya örneği, aynı zamanda da, böyle bir bağlaşmanın bir ağırlık taşıması için, işçi sınıfının belirli bir önem kazanması gerektiğini, bunun için de sanayide yeterli bir gelişme düzeyine erişmiş olmanın elzem olduğunu göstermektedir. Sanayileşmenin daha geri olduğu Portekiz ve Yunanistan'da; böyle bir bağlaşmayı engellemek hâlâ mümkündür. Sanayileşmenin oldukça gelişmiş

(*) Samizdad: SSCB'inde el yazması ya da teksir halinde yayınlanan ve gizlice elden ele dolaşan yazılar.

ama, henüz yeni olduğu Brezilya'da ise bu tür bir engelleme artık çok zordur, diktatörlüğün son derece güçlenmesinin nedeni de budur, bu ülkede.

Franko diktatörlüğünün yirmi yıldan beri geçirdiği evrim, bizi başka bir sorunu ortaya atmaya götürmektedir. Kültür aşılama izlenilen tekilcilik, aydın sınıf düzeyinde azalmıştır; yabancı dilde yazılan, liberal ve belirli bir aydın kafa yapısıyla düşümdeşen yapıtların çevrilmesi ve serbestçe satılması yol açmıştır buna. Ama nüfusun çok küçük bir bölümü yararlanmaktadır bundan; tıpkı, her yerde satılan ama çok küçük bir azınlığı ilgilendiren yabancı dergi, gazete ve kitaplar için de olduğu gibi. Halk kitleleri bu özgürleşmenin tümüyle dışında kalmaktadır. Bu şekilde, biri aydın seçkinler düzeyinde ve çoğulcu, diğeri ise halk düzeyinde ve tekilci olmak üzere iki kültürün birarada yaşaması sonucu doğmaktadır. Aslında bu duruma, demokratik rejimlerdeki duruma sanıldığından çok daha yakındır.

Fakat iki kültürün bu birarada yaşama hali, kitleler arasında yayılan kültürün onu, seçkinlerin kültüründe esas olan çoğulculuğa karşı oldukça kapalı tuttuğu varsayımına dayanır. Bu açıdansa, faşist kültürlerle komünist kültür arasındaki fark oldukça büyüktür. Komünizmin çoğulculuk karşısındaki çelişkili tutumu, çoğulculuktan yana olanlara; komünizme dayanarak, isteklerini öne sürme olanağını vermektedir. Ve zaten çoğulcu bir kültüre sahip olan intelligentsia, eğer SSCB'inde, İspanya'da olduğundan daha büyük bir baskıya maruz kalıyorsa bunun nedeni; gerek sosyalizmin amaçlarına gerekse Sovyet anayasası ve Haklar Bildirgesine dayanarak, çoğulculuğu talep edebilme olanağının, bu ülkede mevcut olmasıdır. Çoğulculuğun kitlelere bulaşma tehlikesinin var olması ise, onu sınırlandırmak için elde ne varsa seferber edilmesini haklı kılmakta ve bu durum, Rusya'nın geleneksel otoriteciliğinden gelen

birtakım faktörlere başvurulmaksızın da açıklanabilmektedir.

● Çoğulcu Kültür Aşılama Yöntemi

Batılı uluslar (ABD, Batı Avrupa, Japonya, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda) çoğulcu tipte bir sürekli kültür aşılama örneği vermekte; aynı zamanda da bunun sınırlılıklarını ortaya koymaktadırlar. Kitle haberleşme araçları burada tek bir elde -kamu yöneticilerinin elinde- toplanmaz, çok sayıda ele dağılmış durumdadır; bunlar arasında, kapitalist işletmeler, sendikalar, partiler, bölgesel otoriteler, özerk kamu kuruluşları (BBC) ve kamu yöneticileri (ORTF) sayılabilir. (*) Bu dağılma, yalnız haberin sunuluşunda bir çeşitlilik yaratmakla kalmaz; bu sunuluşun altında yatan ideolojiler de çeşitlilik gösterirler ki; bu farklı ideolojiler, farklı kültürlerin ürünüdürler. **Humanité** okuyucusu gazetesinden, hiç de bir **Aurore** yahut da **Parisien Libéré** (**) okuyucusunun kendi gazetesinden edindiği; dünya görüntüsünü, yaşam anlayışını, değer sistemini ve kültürü almayacaktır. Çocukların sosyalleşmesinde, eğitim kurumları aracılığıyla bir birlik sağlandığını kabul etssek bile, yetişkinlere aşılana kültür çoğulcu olacaktır.

Ancak haber alma araçlarındaki bu çoğulculuğun, farklı kültür aşılama yollarına yol açabilmesi, eğer gerçekten farklı kültürleri yansıtıyorlarsa mümkündür; eğer bu çoğulculuk aynı bir kültür içerisinde görülen, yüzeysel bir farklılaşmayı yansıtıyorsa, aynı sonuç doğmaz. Nitekim,

(*) BBC: İngiliz Radyo-Televizyon (özerk kuruluş)

ORTF: Fransız Radyo-Televizyonu (devlet kurumu)

(**) **Humanité**: Fransız Komünist partisinin organı, günlük gazete, **Aurore** ve **Parisien Libéré**: Fransız sağcı basınından gazeteler.

Amerikan radyo, gazete ve televizyonlarının, hükümet, idare, yargıçlar, yersel otoriteler ve kongre karşısında sahip oldukları özgürlük, birkaç ender **underground** (yeraltı) gazetesi ya da fazla okuyucusu bulunmayan birkaç dergi bir yana bırakılırsa, hep aynı kültürel şemadan esinlenmektedir. Batı kültürü kuramsal olarak çoğulcudur; şu anlamda ki; her türlü kaniya, inanca ve ideolojiye resmen saygı gösterir. Ama, herkesçe paylaşılan bir normlar ve değerler bütününe de sahip olmasa gerçek anlamda bir kültür oluşturmazdı. Bunun içindir ki çoğulculuğu her zaman sınırlıdır.

Uygulamada, çoğulculuğa getirilen bu sınırlılık, temel bir ideolojiye oranla sapmanın çok düşük bir düzeyde kaldığı ABD'inde çok fazladır. Burada görüş birliği hem siyasal liberalizm, hem kapitalizm, hem ulusun yüceltilişi hem de dine yöneltilen tutumlar (sektlerin çeşitliliği bir yana bırakıldığında) açısından tamdır. Yerleşik otoritelere muhalefet edebilme olanağı çok geniştir; ama kültürel uyum da en az o kadar geniştir. Batı Avrupa'da ise, sosyalist ideolojinin belli bir etkinliğe sahip olmasından ötürü, çoğulculuk yelpazesi burada daha açıktır. Kapitalizm hâlâ egemen olmakla birlikte; kapitalizm hakkında beslenen inanç, Amerika'da olduğu kadar tam ve yaygın değildir. Ancak birkaç ender ülkede (Fransa, İtalya, Finlandiya) halkın bir bölümünün, köklü bir biçimde liberal ideolojiden farklı bir ideoloji olan komünizmi benimsemesi daha derin bir çoğulculuk getirir sisteme. Ama batı komünizminin liberalizmden bazı öğeler almış olmasından ötürü, çoğulculuk yine hafifler burada. Gerek İtalyan komünist partisi, gerekse Fransız komünist partisinin evrimi açıkça gösterir bunu.

Kaldı ki, ideolojinin bir kültür sistemi içerisindeki yerini de abartmamak gerekir. Yerleşik bir kültürün yerine yeni bir kültür getirilmek istendiği zamanlarda, ide-

oloji önemli bir yer tutar. Çünkü, evren hakkında birtakım açıklamalar getiren ve onu dönüştürmenin neden gerekli olduğunu anlatan birkaç temel ilkedен hareketle önerilen norm, değer ve rollerin, ussallaştırılmasından başka, hiç bir dayanağı yoktur, yeni kültürün. Oysa bu, tıptına, ideolojinin tanımını verir bize. Ama eğer bir kültür uzun bir süreden beri yerleşmişse, yaşanılmış davranış ve alışkanlıklar, o kültürün ideolojik alt yapısından çok daha büyük bir önem kazanır; çünkü bunlar, çoğu zaman onları ortaya çıkaran ideolojiden uzaklaşmışlardır, artık. Yaşanılmış olan, yalnızca, söz konusu olan bu ideolojiyi ikinci plana itmekle de kalmaz. O ideolojiye karşı gelişen ve bir karşıt-kültür öneren ideolojileri de etkiler, azçok. Örneğin, Fransız ve İtalyan komünistlerinin iktidara gelme ve ellerinin kollarının serbest kalma halinde, doğu tipi halk demokrasilerine benzeyen bir toplum kuracaklarına inanmak çok saçmadır; batı ve Fransız kültürleri öylesine içlerine işlemiştir ki, hem kendilerinin hem de ideolojilerinin!

Günümüzün liberal toplumları, hiç de Fransa'da bazı kimselerin 1960'larda inandıkları gibisinden «siyasete yabancılaşmış» (dépolitisé) değillerdir. Ama oldukça «ideolojisizleşmiş» oldukları söylenebilir (désidéologisé) (hemen belirtelim ki bu sözü sırf alay olsun diye veya bir söyleyiş alıştırması olsun diye öneriyoruz!) O halde ideolojilerin çeşitliliği; çok sınırlı bir kültür çeşitliliğine yol açmaktadır. İtiraf edilen, beyan edilen ve az çok çoğulcu olan resmi ideolojilerin ardında, modern haberleşme araçlarıyla, ekonomik sistem giderek artan bir kültür birliği yaratmaktadır. Bu durumda, geniş halk kitleleri, son derece türdeş ve güçlü olan bir çeşit gizli alt-kültür içine hapsolup kalmakta ve çoğulcu kültür de giderek yaşanan bir kültür olmaktan uzaklaşarak ya da çok küçük bir azınlık tarafından yaşanılır hale düşerek değerini fiilen yi-

tirmektedir.

Bu alt-kültürün temelinde, kapitalist rejim koşullarında yapılan modern üretimin gereksinimleri yatmaktadır. Bu üretimin amacı artık, alıcının hoşuna giden ve serbest rekabet ortamında aralarında bir seçme yapabileceği malları üretmek değildir. En başarılı üreticileri ödüllendiren ve diğerlerini yıkıp ortadan kaldıran, piyasa yasalarıydı, bu sistemde. Aslında bu ideal mekanizmanın, her birlikte; günümüzün üretim süreciyle hiç bir bağlantısı kalmadığı, açıktır. Bugün mallar çok büyük bir ölçekte üretilmekte; bu ise maliyetleri önemli ölçüde düşürerek, genel tüketim düzeyini yükseltmektedir. Bu ise, işletmelerin çok yoğun biçimde birleşmelerini gerektirmektedir. Zanaat, hizmetler ve lüks mallar gibi birkaç kesim dışında, oligopol durumundaki birkaç çok büyük firma artık, bir önceki dönemde gördüğümüz pek çok sayıdaki fabrika, mağaza ve dükkânın yerini almıştır.

Bu düzeyde rekabet artık, ya anlaşmalarla ortadan kalktığı ya da büyük ölçekte bir reklam savaşı haline dönüştüğü için eskiden taşıdığı anlamı yitirmiştir. Rekabet olsa da olmasa da, reklâm, her halikârda, bir malı satmanın -bugün buna bir malı «tanıtma» denmektedir.- başlıca yolu olmaktadır. Reklâm, tüketimi sürekli olarak canlı tutmak için elzemdir. Tüm toplumsal yapının dayandığı dev üretim aygıtını çevirebilmek, ve de bunun motoru olan kârları arttırmak ya da hiç değilse aynı düzeyde tutabilmek için tek çıkar yol budur. Kitle haberleşme araçları -ilgililerin dilinde, uluslararası bir düzeyde kullanılan terimle «medya» ya da «mass medya»- bunu gerçekleştirmeye olanak verir; reklamsa giderek onların esas işlevi ve hatta varlık nedeni haline gelir.

Basın, radyo ve televizyonun asıl amacı artık ne insanları olaylardan haberdar etmek ne de onlara hükümet propogandalarını iletmektir. Bu, şu gazetenin ya da bu

radio veya televizyon yayınının amacı olabilir. Ama gazetelerden radio ve televizyon vericilerinden oluşan aygıtın başlıca ereği bu değildir; aygıtın ereği, reklam sayesinde mal satışını maksimum düzeye çıkarmaktır. Zaten reklam gelirleri, aygıtın başlıca finansman kaynağı haline gelmiştir. (partilerin ya da kamu fonlarının beslemediği basın organlarında bu kaynak finansmanın % 50 ilâ % 90'ını özel radio ve televizyon istasyonlarında ise % 100 ünü karşılar.) O halde amaç, herşeyden önce, reklam mesajlarını iletmek üzere en büyük okuyucu, dinleyici ve seyirci kitleşine ulaşmaktır. Bu ise bu kitleyi şaşırtacak, bölecek ya da ilk yaklaşımda ona sıkıcı veya güç gelecek olan herşeyi bir tarafa bırakmayı gerektirir.

Siyasal, toplumsal, dinsel uyumculuk (conformisme) heyecan doğurarı ve cazip olanı arayış, Guy Lux'un (*) simgelediği çocukça ve ucuz şakalar (başkaları da ondan daha az bayağı ve aşağılık değildir!) muhteşem cinayetler ve güzel kızlar Batıda, sürekli kültür aşılamanın başlıca temellerinden birini oluşturmaktadır. Bir başka temeli de ter kokusunu vücut kıllarını yok eden; tahrip etmeden zayıflatan; çamaşırı beyaz (ve daha da beyaz) yıkayan losyonlar, buzdolapları, çamaşır makinaları, hazır çorbalar, besleyici makarnalar, şişmanlatmayan enfes tatlılar, radyolar, televizyonlar, otomobiller için düzülmüş methiyeler ve bitmek tükenmek bilmeyen kadın modası destanını, elbiseden iç çamaşırına, baştan ayağa ve arada ne varsa hepsine el atarak erkeklerle de bulaştıran, şarkıdan şarkıya uçup giden ve hergün dinlediğimiz nakarat oluşturmaktadır.

Salt uyandıracağı beklenen heyecan dozuna göre seçilip sunulan, aslında ne kendi aralarında bağılıklar ne

(*) Guy Lux: Fransız radio ve televizyonunda eğlenme programlarında sık sık görünen bir komedyen.

de yansıttıkları toplumda nasıl bir bağlılık gösterdikleri hiç ortaya konulmayan gündelik haberlerin gelgeçliği içinde, kalıcılık gösteren tek şey reklâmdır. Ve reklâmcılık, kültür aşılamanın hem başlıca işlevi hem de başlıca düşünsel eksenine haline gelmektedir. Bu yoldan iletilen kültürün doğurduğu tek tutarlı sonuç, hiç durmadan yapılan tüketimdir. Oysa tüketmek için sürekli olarak daha yüksek bir kazanç sağlamak, bunun içinse, ekonomik gelişme için elzem olan mali ve siyasal istikrar ortamı içerisinde, işletmelerin koşullarına ayak uydurup çalışmak, hiç durmadan çalışmak gerekir. Sanayi demokrasilerinde reklam, diktatörlüklerin propagandasından çok daha başarılı bir şekilde, geleneksel kültürün yerini ne bir sürtüşme ne de bir çatışma olmadan alan yeni bir kültür yaratmayı başarmıştır. Bu yeni kültür, hemen hemen genel nitelikte bir görüş birliğine konu olmuştur ve kendileri bile zaman zaman «tüketim toplumuna» katılan, birkaç kıyıda köşede kalmış kişinin yürüttükleri protestoya, bana mısın dememektedir.

Bununla birlikte, kitap, dergi, sanat eseri, uzmanlaşmış sinema salonlarında gösterilen filmler, konferans ve kolokyumlar, Le Monde ve New York Times gibi gazeteler, televizyonda gece geç saatlerde yayınlanan birkaç program gibi yollardan beslenen bir başka kültür de aşılanmaktadır, bu toplumlarda. Kitleden giderek farklılaşan ve oldukça sınırlı kalan bir seçkin zümre katında yayılan çok ince ve derin bir kültürdür, bu. Görüldüğü gibi, otoriter sistemlerde varolduğunu söylediğimiz iki farklı kültür, başka bir biçim altında demokrasilerde de karşımıza çıkmaktadır. Halk kültürü burada da liberalizme rağmen çoğulculuktan yoksun ve türdeş bir kültürdür. Çoğulcu kültür ancak, «Seçkinler» düzeyinde ortaya çıkar ve oldukça önemli farklar gösterir burada. Öyle görülüyor ki, batı demokrasilerinde seçkin zümre biraz daha geniştir;

biraz daha ileri çoğulculuk gösterir ve iktidarların baskısına da daha az hedef olur.

Halk kültürü düzeyinde de belli bir çoğulculuğun, bazı liberal toplumlarda gelişebildiği görülmektedir. Bunlar, resmî ideolojiye gerçekten karşı olan bir ideolojinin, intelligentsia ve yönetici sınıflar dışında da bir yayılma gösterdiği toplumlardır. Buna verilecek en iyi örnek, Fransa ve İtalya'daki komünizmdir. Bu ülkelerde, halk ve orta tabakalardan bir bölümü, parti, sendikalar ve partiye bağlı diğer örgütler kanalıyla; kapitalist reklam şebekesinin yaydığı kültürden, içerik bakımından çok farklı ve düşünsel düzeyi de çok daha ileri olan bir kültür edinmektedir. Bu bakımdan daha önce değindiğimiz, yüksek kültür çevrelerince yayılan seçkin kültürene çok daha yakın düşmektedir. Öte yandan, Almond ve Verba'nın çözümlemelerinin de ortaya koyduğu gibi, bu kültürü edinmiş olanlar, diğer yurttaşlara oranla; batı kültürünün norm ve değerlerine çok daha uygun olan davranışlarda bulunmaktadırlar. Başka bir deyişle komünistler, diğer İtalyanlara oranla, özgürlükçü demokrasi şemalarına çok daha yakın olan bir yurttaşlık tavrına sahiptirler. Fransa'da da durum bundan pek farklı değildir. Çok daha derinlemesine bir incelemeye konu olmak gerekirdi, böyle bir olay!

KAYNAKLAR :

Çocukların sosyalleştirilmesi konusunda genel nitelikte bir inceleme için bkz. G. Rohcim, **Psychanalyse et anthropologie**, (1967), R. Bastide, **Sociologie et psychanalyse**, (1972), L. Malson, **Les enfants sauvages; mythes et réalités**, (1964), T. Parsons, **Family, Socialisation and Interaction Process** (Glencoe, 1955), H. H. Hyman, **Political Socialisation; a Study in the Psychology**, (Glencoe, 1959), D. Easton ve J. Dennis, **Children in the Political**

System, (New York 1969), F. Greenstein, **Children and Politics**, (New Haven, 1969), R. Hessve J. Tourney, **The Development of Political Attitudes in Children**, (Chicago, 1967), D. Easton, «Child's Acquisition of Regime Norms; Political Efficacy» (**Amer. Pol. Sc. Rev.** 1967 s. 25), J. Piaget ve A. M. Weil, «le developpement chez l'enfant de l'idée de patrie et des relations avec l'étranger» (**Bulletin Intern. des Sc. Soc.** 1961, s. 605 ve devamı), R. Ingelhart ve P. Abramson, «The development of systemic support in four Western democracies» **Comparative Political Studies**, 1970 s. 419), J. Piaget, **Le jugement et le raisonnement chez l'enfant**, (Neuchatel, 1969) a başvurmak da gereklidir.

Fransada çocukların sosyalleştirilmesi konusunda bkz. P. Bourdieu ve J. C. Passeron, **La Reproduction**, (1970) ve **Les Héritiers**, (1964) C. Bodelot ve R. Establit, **L'Ecole capitaliste en France**, (1971) Bu kitap hakkında iki karşıt eğilimli eleştiri için bkz. M. Amiot ve J. R. Treanton'un **Revue Française de Sociologie**, (1972 ss. 399-436) de yer alan makaleleri. C. Roig ve F. Billon - Grand, **La socialisation politique des enfants** (1968) C. Chiland, **L'Enfant de six ans et son avenir**, (1970), J. W. Lapierre ve G. Noizet, **Recherche sur le civisme des jeunes à la fin de la Vie Républicaine**, Aix-en Province, 1961), A. Percheron, «la conception de l'autorité chez les enfants français» **Rev. Fran. de Sc. Pol.** 1971, s. 103 ve devamı) F. Greenstein ve S. Tarrow, «The study of french political socialisation; toward the revocation of a paradox **World Politics** (1968. s. 95)

Sürekli kültür aşılması konusunda bkz. L. Althusser, «İdéologies et appareils idéologiques d'Etat», **La Pensée**, (Haziran, 1970), M. Duverger, **Janus; Les deux faces de l'occident** (1972) de yer alan sentez denemesi. -Propaganda ve özellikle tekilci rejimlerdeki propaganda üzerinde bkz. J. Ellul, **Propagandes**, (1962), J. Domenach, **La propagande politique** (1950), S. Tchakotine, **Le viol des**

foules par la propagande politique (1950), S. Tchakotine, **Le viol des foules par la propagande politique** (2. baskı, 1952) J. A. C. Brown, **Techniques of persuasion** (Londra, 1963), H. Eulau, **Behavioral Persuasion in Politics**, (2. baskı. New York, 1962), L. Fraser, **Propaganda** (Londra, 1957)-**Özgürlükçü rejimlerde haber alma konusunda** J. C. Servan-Schreiber, **Le pouvoir d'informer**, (1972), R. Cayrol, **La presse écrite et audio-visuelle**, (1973), J. Kayser **Mort d'une liberté; technique et politique de l'information** (1955), R. Clauss, **Les nouvelles**, (Brüksel, 1963) ayrıca bkz. B. Vuyenne, **La presse dans la société contemporaine**, (1962) ve ortaklaşa yazılmış bir eser olan, **Les techniques de diffusion dans la civilisation contemporaine**, (Chroniques sociales de France, 1955) -Reklâmın aşırılıkları hakkında bkz. V. Packard, **La persuasion clandestine** (1958) kitle kültürü, yani kitle haberleşme araçlarının yaydığı kültür konusunda bkz. R. Barthes, **Mythologies**, (1957), B. Rosenberg ve D. M. White, **Mass Culture**, (Glencoe, 1957), H. M. Enzenberger, **Culture ou mise en condition** (1965), E. Morin, **l'Esprit du temps**, (1961), M. Mac Luhan, **Pour comprendre les medias** (fr. çev. 1968).

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL YAPILAR

Yapı terimi on yıldan fazla bir süreden beri sosyolojide moda olmuştur. Antropolog Kroeber bu konuda şunu yazmıştır: «Yapı kavramı belki de modaya verilen bir ödünden başka bir şey değildir... Herhangi bir şeyin, tamamen şekilsiz bir kitle olmamak şartıyla mutlaka bir yapısı vardır; öyle ise yapı terimi, onu kullandığımızda, kafamızda yer etmiş olan düşünceye hoşça giden bir çarpıcılıktan öteye bir şey eklemesiz.» (1). Bu eleştiri biraz dar görüşlüdür. Çünkü, ilkin sosyolog, belirli bir araştırma eğilimini yansıtan böylesine bir modayı görmezlikten gelemesiz. İkinci olarak da Kroeber, «yapı» terimini burada gündelik dilde kullanılan anlamında ele almaktadır. Oysa ki terim çağdaş dönemde kazandığı tüm çekiciliği, gündelik dildeki anlamında oldukça farklı olan bir başka anlama; «yapıcılar» (*) ın ona verdiği anlama borçludur. «Yapı» teriminin bu iki anlam arasındaki farkın bilincine varmak hem sosyolojinin yöntemini aydınlatmak, hem de onu daha kesin bir hale getirmek açısından yararlıdır.

Biz «yapı» sözünü, aksi belirtilmedikçe gündelik dil-

(1) Claude Lévy-Strauss, *Anthropologie structurale* (1958, s. 304'de zikredilmektedir.)

(*) Strüktüralistler.

deki anlamında kullanacağız. Biyoloji de aynı şeyi yapmaktadır. Nitekim, Etienne Wolff, hiç bir biyolog grubunun aklına, «yapı» sözünün anlamı üzerine bir kollokyum düzenleme düşüncesinin gelmediğini söylemiş ve şunu eklemiştir: «Bunda da gösterdiği gibi terim apaçıktır, tartışma konusu olacak bir tarafı yoktur. Bizim dalımızda (biyoloji), etimolojik anlamını, gündelik dildeki anlamını, **Petit Larousse** sözlüğünde tanımlanan anlamını korumaktadır; bu da, bir yapının yapılış tarzıdır. Sözlüğün verdiği bir başka tanım da; bir beden yapısı anlamında, kullanılmak üzere, yapıyı, bir bütün parçalarının kendi aralarındaki düzenleniş tarzı olarak tanıtmaktadır... Yapı basit bir kavramdır, yalnızca anlaşılabilen bir şeyle değil, veri olan bir şeyle düşümdedir. Yapı kavramı, ayrıntıda karşımıza çıkabilecek olan ufak tefek farkları bir tarafa bırakırsak, örgüt kavramıyla eşanlamlıdır» (1).

Biz bu kitapta, yapı ve örgüt kavramlarını birbirinden ayıracağız, ve ikinci kavramı çoğul halde kullanacağız. Bize göre toplumsal yapı, tıpkı bir beden yapısında olduğu gibi, bir topluluğun (global toplum ya da grup) parçalarının kendi aralarındaki düzenleniş tarzıdır. Bu parçalar arasında önemli bir yeri de örgütler tutar. Örgütler ise, topluluğun belli bir kategori üyesine ait rollerin, nesnel bir dayanağa (yönetmelik, teknik aygıt, büro vb. gibi) dayandırılarak düzenlenmiş olan şeklidir. Örgütler toplumsal yapının ancak bir ögesini oluşturur; bu yapının diğer ögelerini ise hiyerarşiler ve iktidar olayları meydana getirir.

Yapıcılar «yapı» terimini başka bir anlamda; biyolo-

(1) Roger Bastide başkanlığında yazılan ortak bir yapıt olan **Sens et usages du mot «structure» dans les sciences humaines et sociales**. (La Haye 1962 içinde)

jide değil de dilbiliminde (lenguistik) taşıdığı anlamdan çıkarsanan bir anlamda kullanılmaktadırlar. Ferdinand de Saussure'u izleyen R. Jakobson ve N. Troubetzkoi, -bilindiği gibi, ölümünden sonra, 1916'da yayınlanan **Genel Dilbilimi Derslerinde** de Saussure, dilin, eşanlı olarak tüm öğeleri ele alınmak gereken bir sistem, bir bütün oluşturduğunu ileri sürmekteydi - «yapısal dilbilimi» denilen yöntemi geliştirdiler. Claude Lévy-Strauss da bu yöntemi toplum çözümlemelerine aktararak, adını «yapısal antropoloji» koyduğu yaklaşımı geliştirdi. Lévy-Strauss da bu yöntemi toplum çözümlemelerine aktararak, adını «yapısal antropoloji» koyduğu yaklaşımı geliştirdi. Lévy-Strauss, da bu yöntemi toplum çözümlemelerine aktararak, adını «yapısal antropoloji» koyduğu yaklaşımı geliştirdi. Lévy-Strauss, akrabalık sistemlerini incelerken, bunların, dilin yapısına denk bir yapıya sahip oldukları görüşünden hareket etmişti. Oysa dilin yapısı, karşılaşılabilecek tüm durumları açıklamaya olanak veren matematiksel bir deneyimlemeye çok yatkındı. Fakat Lévy-Strauss'un incelemekte olduğu yapı, somut, betimlenmiş, ve gözlemle saptanabilir türden bir düzenleniş değildir. Bu daha çok, gözlemlenilen olayları anlaşılır hale getirmek üzere araştırmacı tarafından kurulan, kuramsal bir modeldir. Kuşkusuz, bu soyut yapı gerçeklikte «gizli» olarak vardır. Ancak, bu var oluş, bilinçaltı oluşumların bilinç düzeyindeki olayların ardına saklanmış gibi, gizlidir (1).

Bu görüş, tüm çelişkilerden arınmış sayılamaz pek. Eğer modelin gerçeklikte, gizil biçimde var olduğu noktası üzerinde fazlaca durulursa; geleneksel yapı kavramına yaklaşılmış olunur. Bu durumda ise sorun, görünen

(1) Yapı kavramı konusunda daha geniş bilgi için bkz. R. Boudon: **A quoi sert la notion de structure** (1968) ve yapıcılık konusuna ilişkin kaynaklar s. (422 bis)

yapının ardındaki daha gerçek olan yapıyı bulup çıkar-
maktan ibarettir. Bu tıpkı, bir psikanalistin, bilinçli dav-
ranışlar ardındaki bilinçaltı gerekçeleri aramasına benzer.
Buna karşılık, eğer modelin kuramsal niteliği vurgulana-
cak olursa, yapı, gerçeği anlaşılabilir kılmaya yardım eden,
ama onun somut evrendeki düzenlenişinden son derece
uzak ve salt soyut bir şema haline gelecektir. Bu iki an-
lam arasında bir çelişki yoktur; çünkü gerçeği anlaşılabi-
lir hale getiren ve onun üzerinde etkili olmaya olanak ve-
ren şemaların gerçekte mutlaka bir ilişkisi vardır. Bura-
da, sosyolojinin yöntemini ilgilendiren ve daha önce de
değindiğimiz temel bir tartışma konusu çıkıyor karşımıza.
Çözümlenebilecek gibi bir tartışma da değildir bu. O hal-
de önemli olan, bunun bilincine varmaktır.

ÜÇÜNCÜ AYRIM

HİYERARŞİLER VE İKTİDAR

Toplumsal yapının birinci ögesi, eşitsizliktir. Eşitsizlik, önder ya da şeflerle grup üyeleri arasındaki bireysel eşitsizlik ve sınıflar ya da kastlar arasındaki toplumsal eşitsizlik olmak üzere, birbirinden çok farklı, iki biçimde ortaya çıkar. Hayvan topluluklarında, bunlardan yalnız birincisine rastlanılır. Bu söylediğimiz, hiç değilse, insan toplumlarıyla, bazı yönlerden karşılaştırılabilecek nitelikler taşıyan tek hayvan toplulukları olan yukarı omurgalılar için geçerlidir. Bunların çoğunda, oldukça katı, kişisel hiyerarşiler bulunduğu görülmektedir. Şu anlamda ki, 1 numaralı hayvanın, herkes üzerinde otoritesi vardır, 2 numaralı hayvanın, 1 numara dışında kalan herkes üzerinde otoritesi vardır, 3 numaralı olanın, 1 ve 2 numaralılar dışında kalan herkes üzerinde otoritesi vardır vd. ... Bu «otorite» uzay içerisinde özel bir yere sahip olmak şeklinde çıkar ortaya; bazı horozlarda örneğin, No. 1 kümesin en üstteki tüneğine No. 2 onun altındaki tüneğe, diğerleri de bu sırayı izleyerekten tünerler; bazı balıklarda ise 1 No.lu balık akvaryumun, öteki balıklarından çok daha geniş olan belirli bir bölümünü tutar. Otorite, yiyecek sağlamada da bir öncelik hakkına yol açar. Bazan da cinsel birtakım ayrıcalıklar getirir otorite; No. 1 ötekilere oranla, çok daha fazla sayıda dişiden yararlanır. Otorite aynı za-

manda «tartaklama» hakkını da bahşedebilir; No. 1 başkalarını dövebilir ama kimse onu dövemez; No. 2 bunu No. 1 dışında kalanlara karşı yapabilir, vd.

Buna benzer durumlarla insan hiyerarşilerinde de karşılaşırız; mevki, servet, kadınlar, başkalarından üstün olduğunu gösterebilme; bunların hepsi eşitsizliğin kazandığı başlıca görünümlerdir. Fakat eşitsizlik, hayvanlar arasında, salt kişisel bir eşitsizlik olarak kalır. 1 No.lu hayvanın soyundan gelenler, babalarının bu üstün durumunu devralmaz ve kimin buraya geçeceği, her seferinde yeniden saptanır. Buna karşılık, bireysel eşitsizlikler, insan toplumlarında az çok, toplumsal eşitsizliklerden doğan birer sonuç görünümündedir. Toplumsal merdivenin üst basamağında bulunanlar buraya kısmen, ebeveynleri de merdivenin yukarılarında bulundukları için erişirler. Genellikle, bunlar, oğullarını, üst basamaklarda tutmayı ya da hiç değilse, çok aşağılara düşmelerine engel olmayı başarırlar. Buna karşılık, babaları merdivenin aşağılarında bir yerde bulunanlar, yüksek bir duruma erişmekte oldukça büyük güçlüklerle karşılaşırılar. Sınıf ya da kastlar yani soydan devredilen hiyerarşiler, bu şekilde oluşur.

1 / İktidar ve Otoriteler

İlk önce; hepsi de, son çözümde, bir insanın, başka bir insanı bir şeyi yapmaya ya da yapmamaya zorlayabilmesi demek olan, bireysel eşitsizlikleri ele alıp, inceleyeceğiz. Polis memuru, otomobil sürücüsüne yol verir ya da onu durdurur; mülk sahibi, başkalarını mülküne saygılı olmaya zorlar; işveren, işçiyi emirlerine uymak zorunda bırakır, çavuş eri talime çıkartır, zengin, parası yardımıyla fakirleri, kendisi için ödün vermeye zorlar; müşteri fahişeyi arzusuna ram eder vd. Bireysel eşitsizlikler, tüm in-

san bütünlerinde, gerek global toplumlarda gerekse değişik gruplarda ortaya çıkar; ailede, ebeveynle çocuklar arasında, kabilede şef (ya da şefler)le üyeler arasında, derebeylikle, feodal beyle adamları arasında, modern devlette, yönetici ve onlara yardımcı olanlarla yurttaşlar arasında, parti ya da derneklerde yöneticilerle, üyeler arasında, işyerlerinde, patronlarla memur ya da işçiler arasında görülen eşitsizlikler bu türdendir. Eşitlikçi olmaya en büyük özeni gösteren gruplarda bile, örneğin yapay gruplarda, her zaman bir ya da birkaç fiili önder bulunur.

I. EŞİTSİZLİK VE İKTİDAR

İktidar kavramını açıklamak üzere, Amerikalı sosyolog ve politikologların kullandıkları etki kavramından hareket edilebilir. Etkinin iyi bir tanımını yapan Robert Dahl'a göre; «aralarında bir ilişki bulunan oyunculardan birisi, diğerlerine, eğer, «o» olmasaydı yapmayacakları bir şeyi yaptırabiliyorsa; işte o ilişki etkidir.» (1) Bu anlamda etki, eşitsizlikle eşanlamlıdır. A'nın B'yi, bu girişim olmasa yapmayacağı bir şekilde davranmaya götürmesi, A'nın B'den daha güçlü olduğunu gösterir. Söz konusu olan, güç ve fiili bir eşitsizliktir. Hukuksal açıdan B'nin A'yla eşit olması hiç önemli değildir. Önemli olan, fiili olarak B., A'ya boyun eğdiğine göre, bir eşitliğin bulunmamasıdır. Yani fiili eşitsizlik, hukuksal eşitliğe rağmen ortaya çıkar. Bunun tersi ise, hukuk açısından üst durumda bulunan bir şefin, altlarının kendisine itaat etmesini sağlayamaması halinde ortaya çıkar. Bundan böyle, açıklamalarımızda, 'etki' ve 'güç' kavramlarını, genellikle eşanlamlı olarak kullanacağız. Yine de, bize kalırsa, bir ya da daha fazla

(1) R. Dahl, *l'analyse politique contemporaine* (Fr. çev. 1973) s. 53.

sayıda kişiye, eğer girişimde bulunmasaydı, yapmayacakları şeyleri yaptırabilen kişinin niteliğini «güç» terimi çok daha iyi anlattığı için, bu terimi daha sık kullanacağız.

Etki —ya da güç— çok çeşitli biçimler altında ortaya çıkabilir. Robert Dahl, bunlardan 14.000'ini saymıştır! Çok değişik faktörlerden doğabilir, etki; kaba kuvvet, ceza verebilme yeteneği, servet, saygınlık, sevgi, norm ve değerler vd. bunlar arasında sayılabilir. Bu biçim ve faktörlerin çözümüne girişmemekle birlikte, etkinin özel tipi olan iktidarı diğer etki tiplerinden ayırmaya çalışacağız, burada. Amerikalı yazarlar iktidarı, genellikle, zorlayıcılık yardımıyla tanımlamaktadırlar. Zorlayıcılık ise, bu tehdide uğrayanların iradelerini kırabilecek nitelikte yaptırımlar uygulama yeteneği olarak anlaşılmaktadır. Nitekim Dahl, iktidardan, «ona boyun eğmekten kaçanları ağır kayıplara uğratan; özel bir etki tipi» şeklinde söz etmekte. (1) Lasswell ve Kaplan da, aşağı yukarı aynı şeyi; başka terimlerle söylerler; «iktidarı, genel anlamda etkiden ayıran; yaptırımlara başvurma tehdididir. İktidar etki kullanımının özel bir hali olup; benimsenilmiş olan belli bir siyasete uyulmadığı için, ya doğrudan doğruya ağır kayıplar verdirerek ya da bu yönde bir tehdit ileri sürerek, başkalarının siyasetlerini etkileme sürecidir.» (2)

Bu kitapta, «iktidar» terimini biz bundan tamamen farklı bir anlamda kullanmaktayız. Bize öyle geliyor ki, Dahl, Lasswell ve Kaplan'ın iktidar adını verdikleri etki (ya da güç) biçimine «zorlayıcılık» demek çok daha doğru olur. İktidarın da buna başvurabileceğinden, hiç kuşくumuz yok. Ama aslında, oldukça ender olarak başvurur iktidar,

(1) R. Dahl: *l'analyse politique contemporaine* (Fr. çev. 1973) s. 84.

(2) H. Laswell ve A. Kaplan, *Power and Society* (New York, 1950) s. 74.

zorlamaya; ve yine yaptırım korkusu da iktidara boyun eğmede, ancak ikinci derecede bir rol oynar. Yeri gelmişken burada Talcott Parsons'un yaptığı bir karşılaştırmaya değinelim; iktidarla zorlayıcılık arasındaki ilişki; altınla para arasındaki ilişkiye çok benzer, ona göre. Gerçekten de külçe altına, yalnızca buhran zamanlarında başvurulur; normal zamanlarda ise para değerini, başlıcası güven olan başka birtakım esaslardan alır. Aynı şekilde, iktidar da zorlamaya ancak olağan dışı hallerde başvurur; gündelik yaşantıda dayandığı temellerse bundan çok farklıdır. Lasswell ve Kaplan ise; «yasama hakkı, ölüme mahkûm etme ve dolayısıyla ölüm cezasından daha hafif cezalar verebilme hakkı» siyasal iktidar budur, diyen Locke'a atıfta bulunurlarken, belki de tanımlamanın en önemli yanını, baştarafını unutmaktalar. Oysa «hak» ve «yasama» terimleri, iktidarı tanımlamakta elzemdir.

Biz başkalarının «otorite» dediği şeye, «iktidar» diyoruz, burada. İktidar, kullanıldığı toplumun, normlarına, inançlarına ve değerlerine uygun şekilde oluşan bir etki (ya da güç) biçimidir. İktidarın temelinde yatan olgu ise, toplumdaki tüm grupların, açık ya da kapalı şekilde, şeflerin, hükûmetlerin, yöneticilerin (resmî sıfatın şu ya da bu olması önemsizdir!) varlığını kabullenmiş ve onları, diğer grupların üyelerine, «o» olmasaydı yapmayacakları bir şeyi yaptırmak üzere emir verme hakkıyla donatmış olmalarıdır. Gruplar bu etkiye boyun eğlerler, çünkü onu meşru, yani, grup norm ve değerlerine uygun görürler. O halde iktidar meşru olan bir etki (ya da güç)dir; diğer etki biçimleri bu özelliği taşımazlar. Ancak, bu ayrımın hiç de görüldüğü kadar basit olmadığını ve ikisi arasında yer alan durumların ortaya çıkabildiğini, ileride göreceğiz.

● Eşitlikçi ilişkiler ve eşitlikçi olmayan ilişkiler

Eğer aile toplulukların ilkiyse; ki insanlık tarihi açı-

sından bir hipotezden başka birşey olmayan bu önerme, insanın bireysel gelişimi açısından tartışmasız doğrudur; eşitlikçi olmayan ilişkiler de eşitlikçi ilişkilerden önce gelir. Aile bir eşitsizlik modelidir. Daha ilk yaştan, ebeveynin otoritesi, derin şekilde duyulur ve benimsenir. Amca, büyük baba, büyük anne gibi yaşlı kuşaktan olan kişiler de, daha az olmakla birlikte, hiç tartışmasız bir otorite sahibidirler. Kendilerinden daha güçlü ve daha ilerlemiş ağabeylerine oranla, küçük kardeşler kendilerini, daha aşağı bir düzeyde hissederler. Cinsler arasında, doğal olarak var olup, kültürün güçlendirdiği fark da bir eşitsizliğe yol açar. Bu genellikle, fizik bakımından daha güçlü olan erkeğin üstünlüğü şeklinde ortaya çıkar; bazan da soyun devamını sağlayan, doğurganlık simgesi «genitrix», doğal olarak yüceltilme eğilimi gösterilen bir ana-tanrıça ya da en kuvvetli arzuyu uyandıran bir sevgili olarak görülen kadına geçer, üstünlük.

Eşitlikten, ailenin dışında ve herbirisi kendi ailesi içerisinde aynı statüye sahip olan bireyler; aile şefleri, yaşlı kadınlar, aynı yaş grubundan olan üyeler arasında söz edilebilir. Aynı şekilde, birbiriyle eşit eşite bir ilişki kuran ve birer bütün olarak ele alınan aile ya da soylar arasında da bir eşitlik vardır. Mutlak anlamda eşitlikçi ilişkilerin ilk biçimi, büyük bir olasılıkla, «kan gütme» ya da «özel olarak öç alma»dır. Başka aileden birine herhangi bir zarar veren bir kimsenin ailesi, zarar gören aile tarafından, denk bir zarar verilerek cezalandırılır, burada. «Göze göz, dişe diş» isteme kuralı ise, ister bireyler, ister gruplar arasında geçerli olsun, eşitliğin, çok vahşice ama en açık bir ifadesidir. Zararı, fiziksel bir yoksunlukla ödemek yerine, parasal tazminatların öngörülmesiyle kural, modern hukuka da girmiştir. Daha eski zamanların toplumlarında gördüğümüz karmaşık birtakım düzenleme, uzaklaştırma, uyuşturma, arabuluculuk yolları da eşitlikçi bir

mekanizma uygulamasının örnekleridir. Ama bunlar zamanla, arabulucu ve uzlaştırıcılar yararına eşitlikçi olmayan bir iktidarın oluşmasına yol açarlar. Nitekim bunlar başlangıçta, taraflarca atanan ve onların birbirleriyle anlaşmalarına yardım eden bir memur durumunda iken yavaş yavaş birer hakem ve sonradan da yargıç yani, uzlaşma yaptırımları, saptamakla görevlendirilen birer kamu yetkilisi durumuna gelmişlerdir.

Aileler, soylar, klanlar ve kabileler arasında, zararın tazmin edilmesinden başka birtakım eşitlikçi ilişki biçimleri de gelişmiştir. Kaçınılmaz olarak ortak bir nitelik gösteren bazı mal ve yararların bölüşülmesi için bir anlaşma yapmanın zorunluluğu; bugün devletlerarası hukukta gördüğümüz andlaşma ve sözleşmelere benzeyen ve az önce değindiğimiz arabuluculuk ve hakemlik mekanizmalarını da hatırlatan birtakım usullerin yaratılmasına yol açar. Çölde, aynı bir dereden yararlanan berber köyleri arasında, sulamada kullanılmak üzere, dereden alınacak suyla ilgili olarak yapılan anlaşmalar buna verilecek en iyi örneklerden biridir. Çok farklı uygarlıklardan, dönemlerden ve ortamlardan, başka örnekler bulmak da mümkündür. Ve hatıta; bu alanda Lévy-Strauss'un akrabalık yapıları için geliştirdiğine benzer formelleştirilmiş yapısal modeller kurmaya bile girişilebilir.

Bu akrabalık yapıları; aileler, soylar, klanlar vd. arasında, aslında kendisi de çehiz ve başlık mekanizmaları yardımıyla mal dolaşımını sağlayan «kadın dolaşımı» sorununun bir düzene koymak amacıyla geliştirilen ve sözleşme esasına dayanan birtakım usullerin bulunduğunu ortaya koyar. Mal dolaşımı da, akrabalık ve evlilik bağlarından bağımsız olarak başka eşitlikçi ilişkilerin gelişmesine yol açacak ve bunlar üretimin artmasıyla giderek çoğalacaklardır. Ticaret toplumları da, sözleşme mekanizmalarını yavaş yavaş son derece karmaşık ve ayrıntılı bir biçime döke-

rek en gelişmiş halini kazandıracaklardır ona. Böylelikle; eşitlik düşüncesinin gelişmesine yardım edeceklerdir. Öte yandan, aile yapılarının giderek zayıflaması da, aile topluluğunun eşitlikçi olmayan ağına takılı kalan insanlar yerine bireyleri karşı karşıya getirerek; bu gelişimi hızlandırmıştır.

Böylelikle, eşitlikçi ilişkilerin iki büyük şeklini saptamış oluyoruz ; bir zarar ya da saldırının tazmininden doğan eşitlikçi ilişkilerle, mal ya da hizmet mübadelesinden doğan eşitlikçi ilişkiler. Bu bir topluluğun üyeleri arasında, borç doğuran ilişkilerin başlıca iki kaynağı olarak, sorumluluk ile sözleşmeyi gösteren hukukçuların sınıflaşmasına da uymaktadır. Bunlara en azından bir üçüncü eşitlikçi ilişki tipi daha eklemek gerekir; bunlar bağışın karşılıklı oluşu esasına dayanan ilişkilerdir. Armağan alan ya da bir çağrıyı kabul eden bir kişi, eğer armağanı verene oranla, çok üstün ya da çok aşağı bir durumda değilse; o armağanla denk değerde bir armağan verir genellikle; eline ilk geçen fırsatta. Bu bakımdan kendisini bir borçla bağlı hisseder. Herşeyin apaçık olması, armağanı alanın, verene «borçlu» kalmaması için dengeyi sağlaması ve onun da bir armağan ya da çağrıyla karşılık vermesi gerekir.

İster bir zararı tazmin etmek, ister bir sözleşme yapmak, isterse bir bağışa karşılık vermek olsun; bu şekilde kurulan tüm ilişkilerde, aynı temel düşünce egemendir: Eşitliği korumak ya da yeniden kurmak düşüncesi. Ancak, eşitlik burada bir anlam kargaşalığına yol açabilecek bir biçimde tanımlanmaktadır ve bu kargaşalık bazan toplumsal bir örtme (kamuflej) aracı olarak kullanılır. Örtme de, tıpkı simgesel zorbalık gibi, topluluğun yönetici sınıflarınca, egemenlik ve ayrıcalıklarını maskeleyerek için kullanılan araçlardan birisidir. Eşitlikçi ilişki kavramı hiç de ilk bakışta görüldüğü gibi açık seçik bir kavram değildir.

Şimdiye dek yaptığımızdan daha iyi açıklanması gerekir. Ve bu bakımdan, sözleşme usullerinin çözümü, oldukça etkin bir yaklaşım sağlayacaktır, bize.

Modern sanayi toplumlarının özel hukukları biçimsel olarak eşitlikçi ilişki modelleri sunmak açısından olağanüstü zenginlik gösteren bir bütün oluştururlar. Fakat, buna dayanarak kurulan somut ilişkilerin ne oranda gerçek eşitliğe yol açtıkları konusunda, iyice anlaşılmamız gerekir. Sözleşmeye taraf olanlardan hiç birisi, diğerleri üzerinde türel bir üstünlüğe sahip değildir; bu anlamda, hepsi eşittirler. Ancak, çoğu zaman taraflardan biri ya da birkaçı ortaklarından daha güçlü (ya da daha 'etkilidir') ve onlara kendi görüşlerini benimsetmeyi başarırlar. Bu, özel sözleşmelerde olduğu gibi, yine türel olarak eşit ama fiilen eşit olmayan taraflar arasında imzalanan uluslararası anlaşma ve sözleşmelerde de geçerlidir.

O halde birbirinden ayrılması gereken, iki değil, üç tip ilişki vardır: Bunlar, gerek türel açıdan gerekse fiilen eşitlikçi olan ilişkiler; gerek türel açıdan, gerekse fiilen eşitlikçi olmayan ilişkiler ve türel açıdan eşitlikçi olup da fiilen eşitlikçi olmayan ilişkilerdir. «Türel açıdan» deyişi, dar anlamında alınmamıştır burada. Deyiş, yalnızca «hukuka göre» yani salt hukuk normlarına göre, anlamını taşımakla kalmaz; çok daha geniş şekilde, «toplumca benimsenen tüm norm ve değerlere göre» anlamına gelir. Eğer taraflardan biri diğerinden daha güçlü (ya da «etkili») olup da değer sistemi bu gücü iktidar olarak tanımıyorsa; o ilişki fiilen eşitlikçi olmayan bir ilişkidir. Fakat eğer taraflardan biri, diğerinden daha fazla iktidar sahibi ise, yani, ortak değerler sistemine göre meşru sayılan bir gücü varsa o kişi üzerinde, o ilişki artık, «türel açıdan» eşitlikçi olmayan bir ilişkidir.

Olaylar aslında daha da karmaşıktır. Gerçekten de; toplumsal değerler sistemine göre az çok kabul edilebilir

sayıldığı halde, bir güç (ya da «etki»), iktidar şeklinde meşrulaştırılmamış olabilir; yani değerler sistemi fiilî bir eşitsizliği, gerçek bir iktidara dönüştürmeden de pekalâ onayabilir. Zaten, gücün ya da etkinin, bir güç ya da etki şeklinde tanınması da değişik dereceler gösterebilir. Hırsızın biri, bir apartmanı soyup soğana çevirsin; bu, topluluk gözünde meşruluktan tümüyle yoksun kalan bir davranış olur. Zengin bir adam, kısa zamanda evini satmaya ihtiyaç duyan bir fakirin evini satın alaraktan iyi bir iş çevirsin; bu topluluğu şaşırtır belki; ama ilk olaydakinden çok daha az! Çünkü topluluk sözleşmeye göre kuramsal açıdan eşitlikçi olan ilişkinin, çoğu zaman, tarafların güçlerinin farklı olmasından ötürü, eşitlikçi olmaktan çıktığını bilir ve kabullenir, bu durumu. Bir aşama daha öteye götürelim çözümümüzü! Eğer alıcı bu ehven fiyatı; ahlâkî yönden şantaj yaparak ya da fizik bir zorlamayla elde etmişse; bu, servet farklarından ötürü o noktaya gelinmiş olmasından çok daha şaşırtıcı olur insanlar için; çünkü kapitalist rejimde para geçerliliği tanınmış bir değerdir ve burada aynı nitelikteki bir başka değerle, sözleşmede eşitliğin esas olduğu ilkesiyle bir arada bulunur.

Ama yine de zenginin daha az zengin biriyle bir sözleşme imzalarken sahip olduğu güç, toplulukça bir iktidar olarak tanınmadığından, ancak bir güç olarak kalacaktır. İktidarı, iktidar yapan meşruluğudur ve bu, kültür sisteminin şu ya da bu güç (ya da etki) biçimine atfettiği değerle karıştırılmamalıdır. Fiilen bir gücü tanımak ve ondan doğan eşitsizliği onaylamak, o gücü iktidar haline dönüştürmez. Burada, belki de gücün, iktidar olarak değil de güç niteliğiyle meşrulaştırmasından söz etmek gerekecektir. Ama meşruluk ve meşrulaştırma terimlerini, bir gücün iktidar olarak tanınması olayına, yani iktidarı iktidar yapan olaya özgü terimler olarak kabul etmek çok daha yerinde olur. Böylece meşruluk, az ileride niteliğini belirt-

meye çalışacağımız özel bir değer kategorisiyle düşümdede-
şecektir; herhangi bir olumlu değerle özdeş kabul edile-
mez. Onaylanmış, iyi, yararlı ya da haklı güçler; mutlaka
meşru güç olmayabilir; yani bu güçlerin bir iktidar ola-
rak kabul edilmiş olmaları gerekmez.

Eğer değer sistemi bir güç olarak ya da bir etkiyi etki
olarak tanıdığı halde, bunları meşrulaştırıp bir iktidar ha-
line dönüştürmüyorsa bu, türel açıdan eşitlikçi olması ge-
reken bir ilişkinin fiilen eşitlikçi olmayan bir ilişki haline
gelmesini, topluluk kabul ediyor demektir. Bu yoldan, fiilen
var olan eşitsizlikleri, «türel» bir eşitlik görüntüsü ar-
dına saklayan bir çelişki yaratılmış olur, değer sistemin-
de; çünkü ilişkinin eşitlikçi olduğu ilkesi korunurken, bir
yandan da fazla göze batıcı olmayan gizil eşitsizlikler teş-
vik edilmiş olmaktadır. Liberal hukukta öngörülmüş olan,
sözleşmeye taraf olanların, eşitliği ilkesi yalnızca, sözleş-
melerin yorumuna yardımcı olan, teknik bir kuraldan iba-
ret değildir. Fiilen var olan eşitsizlikleri eşitlikçi bir örtme
(kamuflej) ile gizleyen siyasal bir hiledir de, aynı zaman-
da. Kapitalist ülkelerin özel hukukları; aslında eşit olma-
yan taraflar arasında ortaya çıkan sürtüşmeleri, demokra-
tik eşitlik kuruntusu ile gizlemeye yardım etmektedir,
kısmen.

● İktidar Kavramı

Başlangıçta, iktidar kavramı, yukarıda tanımladığımız
güç ya da etki (burada eşanlamlı olarak kullanılmaktayız
bu sözleri) kavramlarından tamamen farklıdır. Güç (ya da
etki) olgusal bir durumdur; toplumsal bir ilişki ya da et-
kileşim içerisinde bulunan kişilerden, kendi görüşünü, hiç
değilse kısmen, bir başkasına kabul ettirebilen birinin içın-
de bulunduğu durumdur, bu. Taraflar arasında varılan bir
uzlaşmayla sonuçlanacak yerde bu ilişki ya da etkileşim;

bir ya da birkaç kişi; bir başka kişinin (ya da kişilerin) iradesi önünde eğilmek ve ona tabi olmak zorunda kalmaktır. Böyle bir ilişki, türel açıdan eşitlikçi olsa ve örneğin bir sözleşme ya da andlaşma biçimini bile alsa, fiilen bir eşitsizlik ilişkisidir. İktidar ise normatif bir kavramdır: Toplumsal bir ilişki içerisinde bulunan talep etme hakkına sahip olduğu durumu yansıtır. Bu hakkı yaratan ve ondan yararlanacak olan kişiye veren ise; bu ilişkinin içerisinde geliştirdiği topluluğun norm ve değerler sistemidir. (1) Buyurma hakkı genellikle, etkin biçimde kullanılması sağlayan olanaklarla donatılır yani iktidarın yanı sıra güç de verilir. Fakat güçle iktidar, her zaman birarada bulunmazlar. İktidarsız pek çok güç bulunabildiği gibi güçsüz iktidarlar da vardır.

Toplumsal norm ve değer sisteminin iktidar sahibi yapmadığı bir kişiye neden itaat edilir acaba? Daha önce verdiğimiz birkaç kısa örnek, bu soruya bir değil, birçok cevap verilebileceğini düşündürmekte. Güç (ya da etki) çok büyük bir çeşitlilik gösterir; ve birbiriyle karıştırılmak gereken farklı sınıflamalara tâbi tutulabilir. İlk olarak, zorlamaya ya da cebire dayanan güçle, saygınlığa dayanan güç ayrılabilir birbirinden. İkinci olarak da, daha önce yaptığımız gibi, topluluğun değer sistemine aykırı olan güçle, buna daha uygun olan güç birbirinden ayrılabilir.

Bir adam, bir başkasını, tabanca tehdidi, dayak ya da işkence altında bir sözleşmeyi imzalamaya zorlamışsa, zor

(1) Bazı sosyologlar, «otorite» terimini, onunla aynı anlama gelen «iktidar» terimine tercih etmektedirler. Oysa, iktidar terimi, politikologların yerleşik sözlüğüne çok daha uygundur. Biz otorite terimini, çoğul halde, ve iktidarları ellerinde bulunduran kişileri anlatmak üzere kullanacağız.

lamanın en cebirsel şekli vardır, burada. Bir patron, bir bir memuruna, herhangi bir şeyi; tüm yaşantısının bağlı olduğu bir işi kaybetme tehdidiyle yaptırmışsa, cebir göze daha az çarpar, ama zorlama hiç de daha az değildir. Bürokratik bir aygıt, yurttaşlara, aslında pekalâ karşı çıkma hakkına sahip oldukları bir konuda, baskı yaparak; sabırları tükenen yurttaşların direncini kırarsa; bu kez cebir, üstü örtülü bir biçime girmekle birlikte; zorlama yine gerçek bir zorlama olmakta devam eder. Bir propaganda örgütü, insanların kafalarına ve yüreklerine; çok usturuplu biçimde, haklı da olursa meşru da olsa; güçlülere karşı gelmenin, baş eğmeğe oranla çok daha zararlı bir takım sonuçlar doğurabileceğini işlemekteyse; yine bir zorlama vardır ama bu kez cebir, acının, uyuşturucu etkisiyle dinmesi gibi azalır, hemen hemen yok olur.

Başka bir dizi durumda ise, eğer güç saygınlığa, önemsenmeye yani boyun eğen kişinin kendiliğinden benimseydiği bir çeşit ahlâksal üstünlüğe dayanıyorsa, zorlama; üstü örtülü biçimde bile olsa, yoktur artık. Bizden bir şey bekleyen kişinin, aslında bunu istemeye hiç de hakkı olmadığını, yani bir iktidar sahibi olmadığını biliriz ama; yine de onun beklentisine uyarız; çünkü onun, anlama, aydınlatma, değerlendirme yeteneğinin bizimkinden fazla olduğuna inanmışızdır, bir kez. Bunun içindir ki çömez, ustasının (ya da gourou' (*) sunun) dediğinden çıkmaz, birine hayran olan kişi, ona boyun eğer, sevdalı sevdiğine kapılır, cahil de saygı duyduğu bilginin peşini bırakmaz. «Önderlik» kavramı az çok bu durumla düşümdedir. Öndere, toplulukça tanınmış olan bir iktidar yüzünden değil; salt saygınlığından dolayı itaat edilir. Hepimizin gündelik ya-

(*) Gourou: Eski çağlardan kalan bazı toplumlarda, büyücüye verilen addır. Benzetme yoluyla; «üstad», «bilge» gibi kişiler için de kullanılır. (Çev.)

şantisında farkettiği bu durumun önemi, deneysel gruplar tekniği yardımıyla ortaya konulmuştur.

Zorlamaya ve saygınlığa dayanan güçler (ya da etkiler) arasındaki bu ayırım, daha önce belirttiğimiz, toplumsal değerler sistemine uygun ve aykırı olan güçler ayrımıyla özdeş değildir. Örneğin, patronun memuru üzerinde uyguladığı zorlama, kapitalist toplumların değerlerine hiç de aykırı düşmediği halde, devrimi amaçlayan bir eylemcinin, izleyicileri gözünde kazandığı saygınlık, aykırıdır bu değer sistemine. Fakat genel olarak, yerleşik iktidar dışında kalan herkese, cebir kullanımı yasak edilmiştir topluluklarca. Bu durumda, bir güç ne kadar açık bir şekilde ve dolaysız olarak cebir kullanımına başvuruyorsa, o oranda ters düşecektir değer sistemine. Buna karşılık, değer sistemleri, saygınlık çevresinde olumlu bir önyargı oluştururlar, genellikle.

O halde, temel ayırım, olumsuz değerlere dayanan güçlerle, olumlu değerlere dayanan güçler arasında yapılan ayırım olmakta devam eder. Aslında, zorlama ile saygınlık arasındaki ayırma atfedilen önem de çoğu zaman, bu iki ayırımın birbirine karıştırılmış olmasından gelir. Fiziksel cebire, tehdit ve işkenceye dayanan güçlere hemen hemen tüm değer sistemlerinde kötü gözle bakılmaktadır. Yurttaşların meşru direnme haklarını çiğneyen bürokratik aygıtlara dayanan güçlere de yine kötü gözle bakılır, ama birincilerden daha az olumsuzdur, yargı burada. Propaganda ya da simgesel zorbalık yoluyla gerçekleştirilen bir gizli iknaya dayanan güçlere ise daha az kötü olan bir gözle bakılır. (çoğu zaman da buna yöntemin daha az algılanmış olması yol açar) Paranın taşıdığı ağırlığa dayanan güçlerse demokratik-kapitalist ülkelerde, çelişik bir tarzda yargılanmaktadır; demokratik açıdan kötü gözle bakılırken; kapitalist bir açıdansa; para çalınmış para olmadığı sürece olumlu bir gözle bakılır, bunlara. Saygınlığa

dayanan güçlerse, genç olarak zorlamaya dayanan güçlere oranla ya daha az kötü ya da daha iyi bir gözle görülür. Bununla birlikte, yine tüm değer sistemleri; düzme saygınlıklara, düzme önderlere, düzme peygamberlere karşı çıkar—hatta bu karşı çıkış bazan oldukça sert biçimde yapılır—ve bunlara dayandırılan güçlere de dolayısıyla kötü bir gözle bakarlar.

Güce atfedilen bu olumlu ya da olumsuz nitelik, onun bir güç olarak algılanma yani bir iktidar olarak tanınmama haliyle yakından bağlıdır; güç sahibi olan kişinin, kendisine boyun eğilmesini talep etmeye hiç bir hakkı olmadığı ve taraf olduğu ilişkinin, toplumun değer normlarına göre biçimsel açıdan eşitlikçi bir ilişki olduğu bilinmektedir. Fiilî bir gücün gelip de bu eşitlikçi karaktere bir son vermesi, doğal olarak şaşırtıcıdır. Söz konusu güç eğer bir de olumsuz sayılan bir güç ise durum iki kat daha şaşırtıcı olur ve çok daha derinden kınanır. Fakat eğer bu, olumlu şekilde değerlendirilen bir güç ise, ona yönelen bu onaylama, taraf olduğu ilişkinin biçimsel eşitliğini bozma durumunu da hafifletir. Bu durumda, bir değer ve norm çatışması var demektir ortada; böyle bir güç tipini onaylama yanlısı olan değerlerle, onu bir iktidar şeklinde meşrulaştırmaya karşı çıkan ve ilişkinin eşitlikçi niteliğini korumasında direnen değerler arasında görülür, bu çelişki. Birinciler sonunda, ikincileri tamamen ezebilir ve güçle iktidar arasında hemen hemen hiç bir fark kalmayabilir. Genellikle önderlik böyle çelişik bir durum gösterir ve onu gerçek iktidar tanımamıza yol açar.

Buna rağmen, iktidarla olumlu bir değer taşıyan güç arasındaki fark oldukça belirgindir. Olumlu bir değeri olan güce boyun eğilir; çünkü, kişiliğe, parlaklığa, yeteneğe, paraya vd. beslenen saygınlıktan ötürü kişi boyun eğmek ister, buna. Ama türel açıdan, yani yerleşik normlar ve de-

ğerler açısından, boyun eğmenin hiç de gerekli olmadığını bilir kişi. Önderin meşru bir otorite olmadığı, yani elinde iktidar bulunmadığı bilinir. İktidar ancak, ona sahip olan kişinin emirler vermek, buyurmak ve kendisine boyun eğilmesini talep etmek hakkına sahip olması halinde vardır. O halde iktidarın var olabilmesi için, herhangi bir topluluğun kültür sistemince, «otoriteler» diye nitelenen bazı kişilere boyun eğme zorunluluğunun yüklenmiş olması ve böylece, eşitlikçi olmayan ilişkilerin resmen kurulmuş olması gerekir. Elinde iktidar bulunan kişinin bu niteliği, otoritedir; daha da basitçesi; elinde iktidar bulunan kişiye «otorite» denir.

İktidarın meşruluğu; onun, topluluk üyeleri ya da hiç değilse, bunların çoğunluğu tarafından, bir iktidar olarak tanınmış olması olgusundan başka birşey değildir. Bir iktidar, eğer meşruluğu konusunda bir görüş birliği varsa, meşrudur. Meşru olmayan bir iktidar, iktidar olmaktan çıkar; güçten başka birşey değildir artık; ve o da ancak kendisine boyun eğilmesini sağlayabildiği sürece vardır. Zaman zaman, meşruluğun «kökenleri» olarak adlandırılan, gelenek, karizma ve yasa, aslında birer ussallaştırma ve aklamadan ibarettir. İktidarın tek kaynağı; tek kökeni; o iktidarın uygulandığı topluluğun norm ve değerler sistemince saptanan meşruluk şemasına uygun olması ve bu şema konusunda da o toplulukta bir görüş birliğinin bulunmasıdır. Bilindiği gibi, toplulukların çoğu, kendi meşruluk sistemlerini «mutlak» bir sistem haline dönüştürmekte ve iktidarın, her yerde, her zaman, Tanrıdan, halktan, kral soyundan ya da bir başka kökten geldiğini ileri sürmektedirler. Sosyolog ise; toplumların, kendi değer sistemlerini, evrensel bir değer sistemi olarak görme; kendilerine özgü meşruluk anlayışını, mutlak meşruluğa dönüştürme eğilimlerine aldanmaz.

● Siyasal İktidar

Bu şekilde tanımlanan iktidar içerisinde, siyasal iktidarla, siyasal olmayan iktidarlara; örneğin, ekonomik, dinsel, ailesel vd. iktidarlara arasında bir ayırım yapmak gerekli midir? Gündelik dilde ve bilimsel olmayan gözlemlerde, böyle bir ayırım yapılmaktadır. Pek çok sosyolog tarafından da benimsenmektedir böyle bir ayırım. O halde, şu ya da bu şekilde, bir ayırım vardır. Sorun, bu ayırımın, toplulukların bilimsel yönden çözümlenmesine faydalı olup olmadığıdır. Bu soruna verilen cevaplar pek de açık değildir. Siyasal iktidar kavramı, bazı inceleme alanlarında ve bazı yaklaşımlar çerçevesinde faydalı olmaktadır. Ama çoğu zaman da sorulan soruları çözümsüz bırakmak ve devleti, tüm diğer toplulukların ancak ilkel birer başlangıç olabildikleri «en üstün toplum» tipi olarak gören idealist ve ahlakçı görüşlerin örtülü biçimde devam etmelerine olanak vermek bakımından, zararlı da olmuştur.

Bu durumda, yapılması gereken şey; «siyasal iktidar» terimine bağlı olarak ortaya çıkan kavramsal kargaşalığa bir son vermek ve bunun, kullanandan kullanana büyük değişiklikler gösteren anlamlar taşıyabildiğini hatırd tutmaktır. Bu konuda, kabaca, birbirine karşıt olan iki görüş bulunduğu söylenilebilir. Bunlardan birisine göre; iktidarın siyasal bir nitelik kazanması, ne tip bir toplulukta kullanıldığına bağlıdır; ve siyasal olan iktidar, özel gruplarda ortaya çıkan iktidarlara aksine yalnızca global toplumda ortaya çıkan iktidardır. Öyleyse; kabile şefleri, siltelerin yöneticileri, feodal beyler, modern ulusların hükümetleri siyasal iktidara sahip olacak; buna karşılık, sendikaların, derneklerin, işletmelerin ve idarelerin yöneticileri elinde bulunan iktidar, siyasal olmayacaktır.

Bazı kimselerin görüşü daha da dardır; çünkü bunlara göre, siyasal iktidarın ortaya çıktığı tek topluluk, ulus-

devlettir. Siyasal sosyolojiyi devlet bilimi olarak tanımlayan görüş arasındaki fark bazan da sözde kalır; çünkü diğerlerinin «global toplum» dedikleri şeye burada «devlet» denir ve feodal beylikler, siteler ve kabileler, modern devlet kadar ileri gitmese de onunla aynı doğayı paylaşan birer devlet olarak kabul edilir. Bu ortak «doğa» devletin (ya da global toplumun) en üstün; yani kendi dışında hiç bir topluluğa tabi olmayan bir topluluk olmasında toplanır.

Siyasal iktidarı, ortaya çıktığı topluluk tipiyle tanımlayan birinci görüş, bir bakıma, onu, iktidarın niteliğiyle tanımlayan ikinci görüşe bir atıfta bulunmaktadır. Gerçekten, devlet ya da global toplumun, kendinden başka hiç bir topluluğa tabi olmayan, en üstün topluluk olduğunu söylemek; o topluluğun yöneticilerinin de en üstün otoriteler olduğunu, yani kendilerinden başka hiç bir otoriteye tabi olmadıklarını söylemek demektir. Bu anlamda siyasal iktidar, filozof ve hukukçuların anladığı anlamda, egemen bir iktidardır. Bu ilk olarak, siyasal iktidarın; son aşamada, kararı veren; yani başka hiç bir iktidara tabi olmayıp başka bir iktidar tarafından sınırlandırılmayan bir iktidar olması anlamına gelir. Tek sınırlama, siyasal iktidarın başka global toplumların siyasal iktidarlara ile anlaşmazlık ve çatışmaları çözümlemek ve herbirinin kendi yetki alanlarını belirlemek üzere imzalamış olduğu andlaşma ve uzlaşmalardan doğabilir. Buna karşılık, özel gruplarda ortaya çıkan iktidarlara, siyasal iktidar sınırlandırır ve bu nedenle de bu iktidarlara siyasal iktidar olmaktan çıkar.

Bu görüş, temelinde yatan egemenlik kavramında da olduğu gibi daha çok felsefi ve hukuksaldır; sosyolojik değildir. Bu demektir ki; hukuksal açıdan yalnızca, devlet otoriteleri —ulus-devlet ve daha önceki global toplum otoriteleri— egemen bir niteliğe sahiptirler. Bunun anlamı her şeyden önce, evrenin belirli bir parçası üzerinde karar yetkisine sahip otoritelerin, bu otoriteler olması ve o toprak

parçası üzerinde faaliyette bulunan tüm grupların ona tabi olma zorunluğunda kalmalarıdır. İkinci olarak bu, ulus üstü otoriteler (yani devletlerden daha üstün otoriteler) çok az sayıda ve çok sınırlı alanlarda yetki sahibi olduklarından; devletler arası ilişkilerin, esas olarak; biçimsel açıdan eşitlikçi ilişkilerle gerçekleştirilen uzlaşma ve andlaşmalara bağlı kalması anlamını taşır. Üçüncü ve son olarak da; devlet sınırları içerisinde, almış oldukları kararlara uyulmasını sağlamak üzere egemen kamu gücünü, yalnızca bu otoritelerin kullandıkları anlamına gelir.

Oysa; geleneklere bağlı bir katolik için, kilisenin oluşturduğu topluluk içerisinde egemen olan otorite papadır ve inanmış katolikler genellikle, devletin buyruklarına karşıt da olsa, papanın buyruklarını izlemeye devam ederler. Aynı şekilde, bir sendikacı açısından, sendikasının aldığı grev kararı, hükümetin aldığı kararlardan daha üstündür. Yani sendikacı, sendika yöneticilerine, devletin yöneticilerinden daha üstün bir iktidar atfeder. Her iki durumda da etki ya da güçten söz edilemez; söz konusu olan bir iktidardır, çünkü bu, her iki topluluğun da (kilise, sendika) üyeleri tarafından meşru kabul edilmiştir. Bu insanlara, devlet hukukundan dem vurmamak anlamsızdır, çünkü her iki durumda da devletin hukukundan üstün tutulan başka normlara göre belirlemişlerdir tavırlarını. Meşrulukla, hukuksallık birbirine karıştırılmamalıdır.

Üstelik de, siyasal iktidarı eğer, egemen iktidar olarak tanımlayacaksak, bu niteliği ancak devletin en yüce otoritesi taşıyacak, diğer bütün otoriteler onun iktidarına tabi olacaklardır. Bu otoritelerin; yüce otorite tarafından yetkili kılınmakla iktidar sahibi oldukları düşünülebilir. Zaten, egemenlik kuramcılarının açıklamasıdır, bu. Ancak; zaman zaman en yüce otoritenin bile egemenliği dışında tutulmak istenilen bazı iktidarlar; örneğin yargıçlar

ya da yersel otoritelerle ilgili olarak, bir takım sorunlar çıkartır bu açıklama, ortaya. Siyasal iktidarı egemen iktidar şeklinde tanımlamak, hukukçu ya da filozof açısından oldukça basit bir olaya da; uygulanması, sosyolog açısından çetin zorluklar yaratır. Nitekim, bazı bakanlar ya da özerk servislerin yöneticilerinin elinde bulunan iktidar; hemen tümüyle egemen bir iktidar olarak kullanıldığı halde, teknik ve uzmanlaşmış bir nitelik taşıdığı için; özel firmaların, sendikaların ya da derneklerin yöneticilerine daha yakın hale getirir onları.

Bu yüzden; siyasal iktidarın yukarıda verilen tanımını değiştirmek ve onu global toplum katında ortaya çıkan iktidar olarak tanımlamak yerine, herhangi bir toplulukta (grup ya da global toplum) ortaya çıkan global —topyekûn— iktidar olarak tanımlamak yoluna da gidilebilir. Global iktidar; söz konusu topluluğun değişik faaliyetlerde bulunduğu özel kesimlerde karşımıza çıkan iktidarlardan farklı olarak; o topluluğun tümünü örgütleyen, koruyan, geliştiren ve başkalarına karşı savunan bir iktidar olacaktır. Bu durumda bir şirketin genel müdürü ve genel kurulu, ya da bir sendikanın genel sekreteri ile yönetim kurulu; personel müdürü, teknik müdür, sayman, halkla ilişkiler müdürü vd. den farklı olarak, o şirketin siyasal otoriteleri olarak kabul edileceklerdir. Aslında her iki formülün de altında aynı düşünce yatmaktadır; siyasetin, herhangi birşeyin tümü katında; genel kararlar, bütüncül emirler düzeyinde yer aldığı düşüncesi!

Siyasal iktidarın, bir toplum ya da grupta ortaya çıkan global iktidar olduğu görüşü, iktidarı «ortak bir örgütlenme sistemine katılan birimlerin, ortak bir amaca bir katkısı olacağı için meşru saydıkları borçlarını ödettiren yaygın yetenek» (1) olarak tanımlayan Parsons'un görüşü

(1) T. Parsons, **Politics and Social Structure** (New York, 1969) s. 364.

şüyle birleşmektedir. (İleride de göreceğimiz gibi) Par-
sonscu kuramı bundan çok daha karmaşıktır, aslında. Böy-
lece birisi, ortak yaşantının tümünü düzenleyen ve örgüt-
leyen, diğeri ise ancak belirli bir kesimi düzeye koyan iki
tip iktidarı biribirinden ayırmak oldukça büyük bir önem
kazanmaktadır. Ancak bu ayırım, iktidar kavramından çok,
iktidarın işleviyle ilgilidir. İktidar kavramı açısından önem-
li olansa bir toplum ya da grubun üyelerinin, aralarından
bazılarına, emir ve yönerge verebilme hakkını tanımış ol-
maları ve değer sisteminin de buna uygun olarak; eşitlikçi
olmayan, olmadığı da bilinen ilişkiler doğuracak olan, oto-
rite rolleri ve statüleri yaratmasıdır. Başka bir deyişle,
önemli olan, meşru olduğu kabul edilen iktidarların bu-
lunması ve bunun, olumlu ya da olumsuz bir değer taşı-
yan, güç (ya da etki)den farklı birşey olmasıdır. Buna kar-
şılık, siyasal olmayan iktidarlardan farklı bir siyasal ikti-
dar tanımlamak için harcanılan çabalar; bundan elde edile-
cek işlemsel sonuçlara oranla; gereğinden çok fazla imiş
gibi gelmektedir bize.

II / OTORİTELER

Bize göre otoriteler (çoğul olarak kullanıldığında) bir-
kaç sayfa önce tanımlandığı şekilde, iktidarı ellerinde tu-
tan kişilerdir; zaten otorite de (tekil olarak kullanıldığın-
da) iktidarla eşanlamlıdır. Fakat başkaları, bu sözcüklere
bizimkinden farklı bir anlam vermekte; bizim iktidar de-
diğimiz şeye (meşru kabul edilen etki ya da güce) otorite
demekte; iktidar terimini ise, ağır yaptırımlara başvurma
tehdidinde bulunarak insanları kendi iradelerine boyun eğ-
meğe zorlama yeteneği (ki biz buna zorlama dedik) ola-
rak anlamaktadırlar. Hangi terimin kullanılacağı hiç önem-
li değildir; önemli olan neden söz ettiğimizi iyice bilmek-
tir. Fakat yine de; bu alanda kullanılan terimlerde gör-

düğümüz kararsızlığın, çağdaş batı sosyolojisine egemen olan işlevsel (fonksiyonel) ve sistemsel yaklaşımlarda; iktidar kavramına gösterilen kayıtsızlığın yol açmış olabileceğini belirtelim. Bilinçaltı birtakım ideolojik varsayımlar (postula) da bu tutumu etkilemiş olabilir; gerçekten de, iktidarın zorlama demekle onun değerini düşürmüş, fiili güce ise etki demekle onun değerini arttırmış oluruz.

Bu şekilde tanımlanan «otoritelerle» diğer toplumsal rol sahipleri arasındaki ilinti, hiç de iktidar kavramının ilk bakışta düşündürttüğü kadar basit değildir. Bazı durumlar; yukarıda anlattığımız; eşitlikçi olmayan ilişki imgesiyle düşümdedir; buna göre otorite, kendi iradesini topluluğun diğer üyelerine benimsetirken; onlar da meşru saydıkları için bu iradeye boyun eğler. Başka bazı durumlarsa, bundan çok daha karışıktır; çünkü, otoritenin aldığı karar, yalnızca onun iradesinin bir görüntüsü olmayıp, oldukça uzun ve sayıları oldukça kabarık olan pek çok tarafın araya girip, kendi yararına olacak bir karar elde etmek için, ağırlığını şu ya da bu yana koyduğu bir süreç sonunda elde edilir. Sosyologlar araştırmalarını, bugün, otoriteler ve sahip oldukları iktidardan çok bu karar süreci üzerinde yoğunlaştırmak eğilimindedirler. Bir otoritenin elinde bulunan iktidarı ne oranda kullanabildiğini görmek açısından bu çok yararlı bir yaklaşımdır.

● Otoriteler ve önderler

Önderi, yukarıda tanımlamıştık; önder, kişisel bakımdan sahip olduğu, saygınlık, üstünlük ve çekicilik yüzünden kendisine itaat edilen bir kişidir. Otoritelerse kendilerine itaat edilmesi gerektiği, resmen toplulukça tanınmış olan kişiler olduklarından, önder kavramı otoriteler kavramına karşıt bir kavramdır. Fakat pek çok durumda, ikisi birbirine karşıdır. Bazan, fazla resmileşmemiş, klik, çete,

güruh ya da deneysel gruplar gibi ilkil gruplarda, önceden belirlenmiş bir otorite rolü bulunmadığından, önder durumunda olan kişi, önderliğini sağlamlaştırdıkça, otorite haline gelir. Benimsenen ve izlenen bir önder olma olgusuna, grup üyelerinin gözünde meşruluk kazandırır.

Daha genel bir düzeyde, Max Weber'in saptadığı meşruluk ideal tiplerinden üçüncüsü olan «karizmasal» meşruluk, şefin bir kişi olarak şef kabul edilmesi olayına dayanır; şefin, kişisel düzeyde sahip olduğu saygınlık ve çekicilik iktidarın kaynağı haline gelir, böylece. Yani aslında önderliği, iktidara dönüştüren bir meşrulaştırma olayı söz konusudur burada ve bu, sözünü ettiğimiz durumu genelleştirmektedir. Zaten Max Weber, hiç bir iktidarın tek bir meşruluk tipine dayandığını da düşünmemektedir. Dolayısıyla, ayırdığı diğer iki ideal tipte —yasal-ussal meşrulukla geleneksel meşruluk (bunları daha sonra tanımlayacağız)— karizmadan da bir şey bulunacak; ve böylece gerek yasal-ussal otoriteler, gerekse geleneksel otoriteler, kısmen birer önder olabileceklerdir.

Otorite ve önderlik kavramlarının, kısmen üstüste gelmeleri, bunları birbirinden ayırma gereğini ortadan kaldırmaz, aksine, bunu daha da ilginç kılar. Otorite kavramı, toplumsal yapının çok önemli bir ögesine ışık tutar; bu, belirli bir toplulukta genellikle, bazı kimselere, başka statülerde olanlardan, onlara itaat meşru sayıldığı için itaat görme hakkını bahşeden statüler ve bunlarla düşümdeşen bir roller sisteminin bulunduğu olgusudur. Bu anlamda bütün otoriteler kurumsaldır. Bununla anlatmak istediğimiz şey, her otoritenin o statüye sahip olan kişiyi aşan, o kişiden önce başkaları tarafından işgal edilip, devir mekanizması da söz konusu statünün bir ögesi olduğundan, ondan sonra da başkaları tarafından işgal edilecek olan bir statüye bağlı olma durumudur. Bu anlamda, kişisel diye nitelendirilen otoriteler bile kurumsaldır. Bu-

nun tek istisnası, yukarıda, otorite ve önderliğin biribirine karışması olayı için gösterdiğimiz ilk örnekte karşımıza çıkan; topluluğun varlığının, otoritelerin varlığına bağlı olma halidir. Çete, klik, güruh gibi topluluklarda, topluluk, önderin çevresinde oluşur, onun güruh gibi topluluklarda, topluluk, önderin çevresinde oluşur, onun varlığından ötürü birliğini korur ve onun ortadan kalkmasıyla, dağılır.

Kişisel iktidar deyişine genellikle daha farklı bir anlam verilir. İktidarı elinde bulunduran kişinin onu, sanki iktidar kendi malıymış gibi; hiç kimseye hesap vermeden kullandığı durumlar anlatılmak istenmektedir bu deyişle. Kişi onu iyiye de kötüye de kullanabilmektedir. İradesi yasadır o kişinin ve hiç bir şey sınırlandıramaz onu. Astları kişisel bağlılık duygusuyla bağlıdırlar ona. Aslında burada söz konusu olan mutlak ya da keyfî bir iktidardır. Max Weber bu nitelikleri uzun bir alışkanlığın sonunda ortaya çıkan gelenekçi meşruluğa dayalı iktidarlara özdeşleştirmektedir. Böyle bir iktidar sırf eski olduğu için bile doğal sayılmaktadır. Fakat sonunda bu iktidara sahip olan kişiye, kişisel saygınlığından ötürü değil; yerine getirmiş olduğu işlevden ötürü (kral, soylu, yaşlı, mülk sahibi vd. olduğu için) itaat edilir olmuştur. Taç, âsa, kılıç-kalkan, ve iktidarın sahip olduğu diğer nitelikler, hep bu özelliği gösterirler; diktatörün, karizmaya dayalı kişisel otoritesinden çok uzaklaşmıştır, artık. Kuramsallaşmış bir iktidardır, bu.

Bazı sosyologların, kişisel ya da bireysel iktidardan farklı olarak kurumsal iktidar adını verdikleri şey aslında, iktidarı elinde tutan kişinin, onu keyfinin dilediği gibi kullanmasını önleyen birtakım hukuk kuralları ve yerleşik usullerle sınırlanmış olan bir iktidardır. Oysa, mutlak krallıkta kralın sahip olduğu iktidar da kurumsal bir iktidardır; başka bir kurumsallaşma biçimiyle düşümdeşen;

başka bir kurumsal iktidar! Sınırlı iktidar az çok Max Weber'in üçüncü meşruluk tipi ile, «yasal-ussal» meşrulukla düşümdeşir. Bu meşruluk; mantıksal biçimde bir araya gelen ve üzerinde görüş birliğine varılan bir hukuk kuralları bütününe dayanmaktadır. İktidar kaynağını hukuk düzeninden alır. Otoriteye sahip her kişi, belirli bir yetki alanına sahiptir ve bu alanın dışında, kimsenin bir itaat borcu bulunmayan, herkes gibi, bir özel kişiden ibarettir. Otoriteler hep birlikte, bürokrasi dediğimiz, hiyerarşik bir piramid meydana getirirler.

Max Weber'in çözümlediği bu üç otorite tipi, klasik sivasal rejimlerin belli başlı biçimleriyle düşümdeşirler. Geleneksel otoriteye, feodal derebeyliklerde ve eski düzen krallıkları (ancien regime) (*) denilen krallıklarda rastlamaktayız. Yasal-ussal otorite, batıda, Amerikan ve Fransız devrimlerinden sonra kurulan demokratik-liberal devletlerde görülen otorite tipi olup, çağdaş komünist devletlerde bulunan otorite de budur. Karizmasal otorite ise kişi olarak, şefin yüceltilmesi üzerine kurulmuş olan diktatörlüklerde ortaya çıkar ve çağdaş faşizmlerde görülür. Ancak Weber ısrarla, bu otorite tiplerinin hemen her zaman bir arada bulundukları görüşünü savunmuştur. Geleneksel otoriteye dayanan rejimler de onları güçlendiren ve yerleşik gelenekler çerçevesine oturmalarına olanak sağlayan bir takım gelenekler yaratmaya çalışırlar; bunun en güzel örneği İngiliz demokrasisi tarafından kullanılan krallık rejimine özgü biçimlerdir. Karizmasal rejimlerse, ya yasal-ussal bir takım usuller geliştirerek ya da kendilerini geleneksel düzene uydurarak yasallaşmaya uğraşırlar. 1. Napolyon'un getirdiği kurumlar, bu bakımdan son derece anlamlıdır.

(*) Fransız Büyük Devrimi'nden önceki Krallık Rejimi.

Weber şeması, Weber'in onu asıl uygulamayı amaçladığı, çağdaş global toplumlardan başka topluluklara da uygulanabilir. Grupların çoğu, ya «gelenekseldir» ya da (yasal-ussaldır». Daha doğrusu, bu iki meşruluk biçimi, genellikle bir arada bulunmakla birlikte, bunlardan biri ya da diğeri daha egemen bir nitelik gösterir, gruplarda. Karizmasal otorite ise, yalnızca, bir bireye bağlı ve geçici olan gruplarda ortaya çıkar —klik, çetc, güruh, deneysel grup gibi...—; burada, önder ve otorite kavramları aynı şeyi dile getirme eğiliminde görünürler. Ama bu gruplar bile çoğu zaman, önderin iktidarını kurumsallaştırarak, onun ölümünden sonra da devam etmeye çabalarlar; kurumsallaşma, önderin iktidara geliş şemasını sürdüren (geleneksel meşruluk) iktidar devir kuralları ve mekanizmaları ve bunların sistemleştirilmesiyle (yasal-ussal meşruluk) sağlanır.

Bir otoritenin kurumsal niteliği ne denli köklü olursa olsun; iktidarına boyun eğen topluluk üyelerinin onun kişisel bakımdan saygın olup olmamasına kayıtsız kalmaları da olanaksızdır. Mutlak iktidara sahip olan geleneksel krallar için olsun, demokratik rejimlerin memur-yöneticileri için olsun; yönettikleri halklar her zaman, taçın ya da yasal kuralların ötesinde; kişisel bir çekiciliği bulunanlarla bulunmayanlar arasında bir ayırım yaparlar. Böyle bir çekiciliği bulunanlara, bulunmayanlardan çok daha kolay itaat edilir ve bundan ötürü de onlar, halklarından daha büyük çapta özveriler isteyebilirler. Bu yüzden, otoriteler meşru iktidarlarına önderin saygınlığını katarak, onu güçlendirmeye çalışırlar, genellikle. Ama bunun da kendine göre bir sakıncası vardır; göze batacak şekilde önderlik niteliği kazanmış olan otoriteler, iktidara geleneksel ya da yasal-ussal yollardan konulmuş olan sınırları aşma eğilimi gösterebilirler.

İşte otoritelerin gerçek anlamda sahip oldukları iktidara, bir de önderliğe ilişkin şeyler olan, kişisel saygınlık

ve çekiciliklerini ekleme eğilimlerine; «iktidarın kişiselleştirilmesi» diyoruz. Bu, küçük topluluklarda, otoritelerle, grup üyeleri arasında kurulan dolaysız bağlar biçimini alır; resmî iktidar böylece, arkadaşlık, sevgi ve hayranlıkla desteklenerek güçlenir. Büyük, modern uluslarda ise buna, kitlesel haberleşme araçları bambaşka bir nitelik verirler. Bir siyaset adamı ya da yukarı kademe yönetici; sanki tanıtılan bir sinema yıldızı ya da bir şarkıcı imiş gibi tanıtılır halka. Hatta bir siyaset adamını ortaya atmak daha bile kolaydır; çünkü eğer sinema yıldızı kötü oynuyorsa filmde, ya da şarkıcı, pek de iyi söylemiyorsa; seyirci kitlesi bunu farketmekte gecikmez. Oysa, siyasal yeteneklerin değerlendirilmesi, kısa dönemde olanaksızdır, ya da, bu kadar katı bir yargıda bulunmak istemiyorsak, çok daha zordur, hiç değilse. Böylece, sağlanan kişiselleştirme göstermeliktir; siyaset adamının gerçek kişiliğini yansıtmayan bir reklâm görüntüsü yaratılmış olur.

● Otoritelerin Atanması

Otoritelerin atanması son derece önemli bir eylemdir; çünkü, iktidarı ellerinde bulunduran ve bu nedenle toplumsal etkileşimlerin yönü ve gelişimi üzerinde büyük bir etkiye sahip olan kişileri, işbaşına getirir. İktidarın kullanılışı da kuşkusuz, hiç bir zaman görüldüğü kadar basit değildir; gerçek ilişkiler, norm ve rollerin öngörmüş olduğu biçimsel (olması gereken) ilişkilerle tıpatıpına düşmezler. Son aşamada karar alma yetkisini otoriteler ellerinde bulundurdıkları halde, her karar, otoriteler üzerinde pek çok faktörün bir etki yaptığı ve çok sayıda faktörün işe karıştığı, karmaşık bir süreç sonunda elde edilen bir üründür. Ama otoritelerin karar almada çok önemli bir rol oynadıklarından da kuşku edilemez.

Otoritelerin atanmasına ilişkin teknikler, birkaç ta-

neyi aşmaz. Bu teknikler çok eskiden beri bilinmektedir ve hemen hepsine, değişik usullere ve türlere bürünmüş şekilde eski çağ toplumlarında rastlamak mümkündür. Bunları, yukarı kademelerde bulunan otoritelerle onlara bağımlı olan otoritelere uygulanışlarına göre iki büyük sınıfta toplamak mümkündür. Gerçekten de biraz karmaşık olan gruplarda artık tek bir otorite ya da tek bir otorite türü bulunması söz konusu değildir; bazıları diğerlerinin daha üstünde yer alan pek çok sayıda otorite vardır bu toplumlarda ve bunların tümü bir hiyerarşi meydana getirir. Bu hiyerarşi içerisinde aşağı kademe otoritelerin, üst kademelerce atanması mümkün olabileceği gibi, bu atamayı, üst kademeye aralarından bir seçme yapmak üzere bir ya da çok sayıda aday önerme usulüyle birleştirmek de mümkündür. Bu ikinci yöntemde üst kademe, adayı ya da adaylardan birini atamayı reddedebilir ama, kendisine aday olarak gösterilmeyen herhangi başka bir kişiyi atayamaz. Aday gösterme de değişik yollardan yapılabilir; atanacak olan otoriteyle aynı durumda olanlar (yarı-koop-tasyon) kendi aralarından birini aday gösterebilecekleri gibi; o otoriteye tâbi olacak kişiler (yarı-seçim) ya da bağımsız kişiler (sınav jürileri, uzmanlar, «bilgeler» vd.) de bu girişimde bulunabilirler.

En üst kademe otoritenin ya da otoritelerin, yani hiyerarşinin tepesinde yer alanların atanmasına gelince, (kral, başkan, başbakan, hükûmet, yönetim kurulu vb. gibi) kendilerinden başka; atamayı yapabilecek hiç bir otorite yoktur, burada; çünkü atayan her zaman atananın daha üstünde yer alır. Bazan bu atama işini siyasal hiyerarşinin dışında kalan din ya da ahlâk otoriteleri gerçekleştirirler. Buna örnek olarak, eski Fas Krallığını gösterebiliriz; burada kral, alaüit ailesinin üyeleri arasından ulema, yani şer'i hukuk bilginleri tarafından seçilirdi. Orta çağ, hristiyan dünyasında da papalar, aynı şekilde, aynı taht üze-

rinde hak iddia eden kişiler arasında bir seçim yapmak üzere, işe karışmışlardır, zaman zaman.

Bu olağan dışı yöntemler bir yana bırakılırsa; üst kademeye yöneticilerin atanmasında başlıca dört teknik kullanılmaktadır: Bunlar, soydan devir, kooptasyon, seçim ve ele geçirme (zapt) dir. Çok daha az yaygın olan bir beşinci teknik de piyangodur. Bu teknikler, bazan sanıldığı gibi, birbirinin peşisıra çıkmış değildir ortaya. Eski çağ toplumlarının pek çoğunda, soydan devir mekanizmasının yanı sıra, seçim yönteminin kullanıldığı da görülmektedir. Soydan devir, en modern toplumlarda bile hâlâ kullanılmaktadır; örneğin, en üst düzeyde, ekonomik iktidarın sağlanmasına olanak veren, kapitalist işletmelerin mülkiyetinde olduğu gibi. Aynı şekilde, kooptasyon ve ele geçirmeye de çok değişik biçimler altında her dönemde rastlamak mümkündür. Ayrıca, bu değişik tekniklerin, birarada kullanıldığı da görülmektedir, sık sık; kooptasyon, seçim ya da ele geçirmenin, aynı bir kral ya da senyör ailesinde geçerli olabilmesinde görüldüğü gibi, örneğin.

İktidarın ele geçirilmesinden (zapt) söz edildiğinde, iktidarı elinde bulunduran kişinin onu kaba güç kullanarak elde etmiş olduğu söylenmek istenmektedir. Ama bu; kurallarla düzenlenmiş yerleşik normlara uyan ve kazanana meşruluk kazandıran bir ele geçirmedir. Örneğin, Afrika'da, Ankole ülkesinin sultanı olan **Mügab**, ölen mügabın oğulları arasında ortaya çıkan töresel bir iç savaş sonunda iktidara gelmektedir. Bu savaş bazan birkaç ay sürbilmekte ve kardeşlerinin hepsini öldürerek savaştan galip çıkan oğul mügab ilân edilmektedir. Buganda'da bu sistem biraz hafifletilmiştir; şöyle ki, **kabaka**, kendinden sonra iktidara gelecek olan veliahtı, kendi soyundan gelen prensler arasından seçerek, gizli bir vasiyetnamede belirtir. Bu kişinin adı, kabile şefleri tarafından açıklanır, yani aslında söz konusu veliahtı onlar seçmektedirler. An-

cak; seçilmeyen prenslerden birisi, bu seçimi tanımayabilir ve o zaman kabileler arası bir savaş çıkar. Kabaka ilân edilen kişi, bu savaşın galibidir. Avrupa yukarı-orta çağında da, aslında buna benzer, bu kadar formelleştirilmese de buna yakın birtakım mekanizmalar kullanılmaktaydı. Soydan devir sistemlerinin hepsi, doğal olarak bu tür çatışmalara yol açmaktadırlar. Veliâhtın, en büyük oğul olacağını saptayan çok ayrıntılı kurallar da yapılırsa eğer küçük oğul, büyüğü öldürürse, meşru varis olacaktır. Aynı şekilde, çocuklardan sonra gelen en yakın akraba da, onları öldürmekle varis olabilecektir. Shakespeare'in III. Richard'ı hayranlık verici bir biçimde anlatırken bu süreci; çağında çok olağan olan olayları sahneye aktarmaktan öteye gitmiyordu pek.

İktidarın, bir devrim ya da hükûmet darbesinden sonra gasp edilmesi ise, ele geçirmeden farklı bir olaydır ama, başlangıçta meşru bir otoritesi yoktur. Dolayısıyla, meşru bir otorite kazanması gerekir. Soydan devir sisteminde bunun için en iyi yol; erkek çocukların hepsini ortadan kaldırmak ve kadın akrabalar içerisinde eski krala en yakın olan kişiyle evlenmektir. Avrupa orta çağında sık sık başvurulan bir yoldu, bu. Bir hakem olarak kabul edilen dinsel otoriteye başvurmak da olağan bir yol olabilir. Fransa'da Karolenj Sülâlesi bu yoldan meşruluk kazanmış, kısa Papen, iktidarı gasp edişinden sonra papa tarafından takdis edilmiş ve bu takdis zamanla, meşruluğun bir göstergesi ve simgesi haline gelmiştir. Birkaç yüzyıl sonra; onu, I. Napolyon taklit edecektir. Otoritelerin seçimle belirlendiği modern sistemlerde ise, iktidarı gasp yoluyla ele geçiren kişi, kendisini seçimle meşrulaştırmaya çalışmakta; ama bunu yaparken de seçmenlere, kendisini onaylamama olanağını bırakmamaktadır.

Soydan devir, çoğu zaman seçimle birlikte kullanılır. Avrupa'da ya da başka tarihsel toplumlarda gördüğümüz;

feodal krallıkların çoğunda, kral, soylular tarafından kendi aralarından ya da daha sınırlı bir biçimde kral ailesi içinden seçilmektedir. Bu ikinci sistem Franklar ve öteki German kavimlerin benimsenen sistemdi. İlki ise, kutsal imparatorlukta, Polonya Krallığında vd. kullanılmıştı. Soydan devir bazan din ya da ahlâk otoritelerince yapılan atamayla birlikte kullanılır; geleneksel Fas Krallığında gördüğümüz gibi. Bazan da, kralın, varisini oğulları ya da ailesi içerisinde seçmesi ile, kooptasyonla da karışabilir; bazı kapitalist işletmelerde de yürürlükte bu sistem.

En yüksek otoritelerin belirlenmesinde kullanılan üçüncü teknik olan kooptasyon, selefin, halefi ataması (bi-reysel kooptasyon) ya da bir komite ya da kurulun ölen üyesinin yerine, hayatta kalanlarca birinin atanması (ortak kooptasyon) demektir. Bireysel kooptasyon, Roma İmparatorluğunda; imparatorun, halefi ataması yolundan, aslında uzun bir süre kullanılmıştı. Örneğin, Antoninler sülâlesi boyunca, durum budur. Bonapart, yaşam boyu konsüllükle birlikte, bu yöntemi diriltmiştir. Ortak kooptasyona ise, günümüzde akademilerde rastlamaktayız; çeşitli siyasal meclislerde de kullanılmıştı, eskiden. Bu ikisi arasında yer alan bir başka kooptasyon tipini ise, papanın atanmasında görüyoruz. Papayı, daha önceki papalarca; kutsal kardinaller kuruluna, yaşam boyu atanan kardinaller seçmektedir. SSCB'inde en yüksek otoritenin el değiştirmesi de az çok buna benzer bir yoldan olmakta; kutsal kardinaller kurulunun yerini burada, partinin siyasal bürosu almaktadır. Ancak, bu kurulun üyeleri resmî olarak seçimle oraya gelmiş olan kişilerdir.

Seçmenlerin az sayıda olması ve yüksek otoritelerden oluşması gibi bazı durumlarda, seçimle kooptasyonu birbirinden ayırmak zorlaşır; German-Roma imparatorluğunda imparatorun, ya da Polonya'da kralın seçiminde oldu-

ğu gibi. Daha sık görülen bir başka yol da, bu tekniklerin birbirine karışmasından çok, bilinçli olarak bir arada kullanılmaları halidir; burada, iktidarda bulunan otorite, kendinden sonra işbaşına geçecek olan kimseyi, aday olarak bir arada kullanılmaları halidir; burada, iktidarda bulunan otorite, kendinden sonra işbaşına geçecek olan kimseyi, aday olarak gösterir. Eğer bu aday tekse, seçim görüntüden ibarettir, atama aslında bir kooptasyondur. Aynı şey adaylardan birinin seçilme şansının rakiplerinden çok fazla olması halinde de doğrudur, ve kuramsal açıdan çoğulcu görünen pek çok seçimde de aslında olan budur. Zaten siyasal seçimlerde aday gösterilme, partilerin yönetim kurulları tarafından yapılan bir kooptasyonla olur, ve ne Amerika'nın «ön seçim» (primary) sistemi ne de Avrupa'nın parti kongresi sistemi, bunu tamamen yok edemez.

Seçimle piyango'nun ortak yanı, her ikisinin de eşitlikçi ve demokratik süreçler olmalarıdır. Ancak, servetleri ya da saygınlıkları nedeniyle seçilen kişilerle sınırlandırarak seçmenliği; bunu bozma olanakları da her zaman vardır. Eğer bir topluluğun tüm üyelerine açıksa seçim, iktidarı kullanma olanağı, soydan devirle gelen ayrıcalıklıların elinde kalmak yerine, herkese verilmiş olur. Piyango, başlangıçta, yarı-dinsel bir nitelik taşımaktaydı; çünkü iktidarı en iyi şekilde kullanabilecek olan kişinin belirlenmesi görevi tanrılara devredilmekteydi. Kuşkusuz, bu düşünüş tarzından bazı şeyler kalmıştır, bugün de. Ama günümüzde, piyango, ussal ve matematiksel bir temele de dayandırılmaktadır, oyun kuramı yardımıyla. Ancak, piyango yoluyla, yeteneksiz ve seçilmelerinde sakınca olacak kişilerin de seçilebilmeleri olasılığından çekinildiği için, bu teknik yalnızca, siyasal olmayan görevler için kullanılmaktadır. Artık, Atina Bules'sinde olduğu gibi, siyasal bir kurulun üyelerinin piyango yoluyla seçebileceği devir kapanmıştır. Piyango yoluyla, otoritelerin belirlenmesi tekniği bugün, an-

cak, bazı yargı kurallarının üye seçiminde kullanılmaktadır.

Günümüzde, yüksek otoritelerin atanmasında en yaygın olarak kullanılan yöntem, seçimdir. İktidar sahiplerinin, topluluk üyelerinin hepsi tarafından belirlenmesi demektir, seçim. Devletler düzeyinde kullanıldığında, seçim, tek partili sistemlerde bir formalite olmaktan öteye gitmez. Çoğulcu sistemlerde ise, genellikle değişik yollardan sınırlandırılmış olmakla birlikte, daha gerçektir, seçim. En etkili ve en yaygın sınırlama; yurttaşlar üzerinde çok büyük bir etki yapan ve de çok pahalı olan modern haberleşme araçlarının gücünden doğar. Başka bazı sınırlamalar da, dolaylı oy (dereceli seçim), temsilde eşitsizlik vb. gibi, seçim tekniklerinden doğar. Gruplar düzeyinde ise seçim, çoğu zaman, işbaşındaki yöneticilerce önerilen kişilerin, üyelerce onaylanması şeklinde işlediğinden, bir formaliteden ibaret kalır ve bu da aslında bir kooptasyondur.

Doğaldır ki bu farklı tekniklerden hangisinin benimseneceği, söz konusu topluluğun kültürel sistemine çok yakından bağlıdır. Güç kullanarak iktidarı ele geçirme, ilkel bir yoldur ve otoritelerin atanmasında meşru bir teknik olarak kullanılmaz pek. Soydan devir ve kooptasyon, otoriteleri, topluluğun diğer üyelerinden uzaklaştırma ve bir yönetici kategori olarak devam ettirme eğilimi taşıyan, tutucu ve eşitlikçi olmayan kültürlerle düşümdedir. Fakat kooptasyon, bilgi seçkinlerine dayanan teknokratik bir kültürde de gelişebilir; akademiler arasında yayılmasının anlamı da budur. Çağdaş sanayi toplumlarında, görünüşte geri plânda yer alan ama gerçekte çok önemli bir yetki sahibi olan ve ileride göreceğimiz gibi bir «teknik-yapı» oluşturan otoritelerin atanması düzeyinde büyük bir ilerleme göstermektedir, bu yöntem.

Seçim, günümüzde hemen hemen tüm kültür sistemlerinde, meşruluğun resmî temelini oluşturan demokratik

ve çeşitlikçi ideoloji ile düşümdedir. Aslında, bu sistemlerin çoğunda basit bir görüntü olmaktan öteye pek geçmez. Daha doğrusu; seçim, pek çok sistemde, topluluğun, otoritelerde, kendi kendini görüp tanıdığını, simgesel bir şekilde anlatan bir çeşit görüş birliği törenidir ve otoriteleri meşrulaştırır; tıpkı, kralın takdis edildiği ya da yeni bir kralın tahta çıktığı gün tutulan geleneksel alkışlar gibi. Çoğulcu ülkelerde, daha önce de belirttiğimiz sınırlar içerisinde kalmak kaydıyla, seçim daha gerçektir. Seçimin kuramsal açıdan böylesine genelleştirilmiş olması, onu, çağdaş dönemde iktidarı gasp edenler için başvurulacak en olağan meşrulaştırma sistemi haline getirir. Eskiden, güç darbesiyle iktidara gelen diktatör, kendini, dinsel takdisle ya da kral soyundan bir prensesle evlenmekle meşrulaştırmaktaydı. Bugün ise, referandum ya da güdümlü seçimlere başvurmaktadır.

KAYNAKLAR:

İktidar ve otorite kavramları için bkz. J. W. Lapierre, *Essai sur le fondement du pouvoir politique*, (1968), B. de Jouvenel, *Du Pouvoir*, (Cenevre, (1945) ve *le Pouvoir politique*, (1953), R. Dahl, *Qui Gouverne?* (Fr. çev. 1971), P. Plau, *Power and exchange in social life*, (1969), T. Parsons, «le concept du pouvoir», P. Birnbaum ve F. Chazel'in *Sociologie politique* (1971) içinde, R. Aron, «Macht, pouvoir, puissance» *Archives Européennes de Sociologie* (1964) içinde, F. Bourricaud, *Esquisse d'une théorie de l'autorité*, (1961), J. L'Homme, *Pouvoir et société économique*, (1966), J. Gaudemet, «Esquisse d'une sociologie historique du pouvoir» *Politiques*, (Temmuz-Aralık 1962) içinde, C. Merriam, *Political Power* (New York, 1934) ve *Systematic Politics*, (Chicago, 1945) H. D. Lasswell, *Politics* (New York, 1936), *Power and Personality*, (New York, 1948), H. D. Lasswell

ve A. Kaplan, **Power and Society** (Londra, 1952), Uluslararası Hukuk Felsefesi Enstitüsünün ortaklaşa çalışması **Le Pouvoir**, 2 cilt, (1956-57) Siyasal iktidarın örgütlenmesi konusunda bkz. M. Duverger, **Institutions politiques et droit constitutionnel, I. Grands systèmes Politiques** (13. baskı, 1973, kaynak için başvurulabilir.)

İktidar kavramıyla; «toplumsal denetim» ya da «toplumsal baskı» kavramları birbirine oldukça yakın kavramlardır. Bu nokta için bkz. E. Durkheim, **Les règles de la méthode sociologique** (1. baskı 1895) 1926'dan 1930'a kadar, G. L. Duprat tarafından değişik toplumsal baskı biçimleri üzerinde yürütülen anketin sonuçları, **Revue Internationale de Sociologie** (1927-30) da çıkmış; 1928 Ocak sayısında Duprat, tüm toplumsal baskı tiplerini kapsayan ilginç bir tablo geliştirmiştir. Amerikalıların, toplumsal baskıya çok yakın bir kavram olan toplumsal denetim üzerindeki çalışmaları için bkz. özellikle, J. S. Roucek ve diğerleri **Social Control**, 2. baskı (Princeton, 1956), T. T. Seegerstedt, **Social Control as Sociological Concept**, (Upsala; 1948), L. L. Bernard, **Social Control and its Sociological Aspects** (New York, 1901), Amerikan Sosyoloji Derneği'nce yayınlanan ortaklaşa çalışma, **Social Control** (bildiri ve tartışmalar c. XII. Chicago, 1930).

«Önderlik» kavramı için bkz. F. Bourricaud, **Esquisse d'une théorie de l'autorité** (1916) ve «La sociologie du leadership», **Rev. Fran. de Sc. Pol.** (1953, s. 445), J. Maisonneuve, «l'Etude psychologique des petits groupes», **Année Sociologique** (1951), D. Cartwright ve A. Zander, **Group Dynamics** (Evanston, 1953, P. Morre, E. F. Borgata ve R. F. Baies, **Small Groups** (New York, 1955) (derleme), A. W. Gouldner, **Studies in Leadership**, (New York, 1950), J. Klein **The Study of Group**, (Londra, 1956), G. J. Homans, **İnsan Grubu** (Türkçe çev. TODAİE, Ankara).

2 / Toplumsal Sınıflar

1967'de yayınlanan Fransızca bir sosyolojiye başlangıç kitabında; «Toplumsal sınıf kavramı artık modern sosyoloji çözümlemeleri için temel bir kavram olmaktan çıkmıştır; bir referans şeması olmaktan öteye bir değer taşımamaktadır» denilmekte, ancak «bütün sosyologların bu görüşü paylaşmadığı» yolunda bir de düzeltme yapılmış gereksinmesi duyulmaktadır. (1) Aslında bu konuda sosyologların takındıkları tavır, okuyucu kitlesinin eğilimleriyle de oldukça büyük bir benzerlik göstermektedir ki bu, onların kendilerini sağduyudan ve özellikle de ideolojilerden arındırmada ne denli güçlük çektiklerini ortaya koyar. Genellikle, sınıf kavramını yadsıyan ve araştırmalarında kullanmaktan kaçınanlar, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde tutucu olanlardır. Buna karşılık bu kavram üzerinde duran ve araştırmalarında ona geniş yer verenler, bilinçli ya da bilinçsiz şekilde; marksçıl ya da marksçıl olmayan bir yolda ama hep sola yakın olan sosyologlardır.

Sınıf kavramının bazı kavramlardan çok daha fazla tartışma konusu yapılmasının nedeni, toplulukların ve de özellikle global toplumların yapısında çok cananıcı bir nokta olmasıdır. Otoritelere resmen verilmiş olan bir iktidarın varlığı, hemen hemen herkes tarafından kabul edilir; çünkü toplumsal bütünlerin işleyebilmesi için elzemdir, bu. Çağdaş kültür sistemlerinin hepsinin temelinde yatan demokratik ideolojinin, hiç değilse açıkça ileri sürüldüğü kadarıyla kabul edebildiği tek hiyerarşi tipi de budur. Bu ideoloji özellikle, az çok soydan devredilen bir nitelik gösteren toplu hiyerarşilerin varlığına ve bunların iktidar hiyerarşisi üzerinde etkili olmasına karşı çıkar. Oysa top-

(1) Hendi Mendras, *Eléments de Sociologie*, (1967), s. 217.

lumsal sınıflar kesinkes böyle bir nitelik taşırlar.

İlk bakışta toplumsal sınıf kavramının, iki ögesi göze çarpmaktadır. Bunlar;

1. Herhangi bir toplumda, bireylerin aynı statü ve ayrıcalıklara sahip bulunmayan kategorilere ayrılmış olmalarından ötürü toplu eşitsizliklerin bulunması olgusu;

2. Resmî atamaların görünüşte eşitlikçi olmasına karşın, otoritelerin; geniş çapta, aşağı sınıflardan değil de yukarı sınıflardan gelmelerinden ötürü toplumsal eşitsizliklerin, iktidar hiyerarşisinin üzerinde de etkili olmaları olgusudur.

Bu şekilde anlaşıldığı zaman sınıf kavramı tüm ideolojilerden bağımsızdır ve herhangi biriyle bağdaşabilecek kadar geneldir. Toplu eşitsizlikler üzerinde yapılacak araştırmalarda kullanılmaya elverişli olacak biçimde de işlemseldir, bu kavram. Siyasal sosyolojide, kavramın nasıl kullanılabileceği konusuna birkaç örnek vermeden önce, biraz daha açık bir hale getirmeye çalışacağız, onu.

I.) Sınıflar ve Kastlar

Toplumsal sınıflar çok değişik şekillerde tanımlanmıştır; bunlardan bazıları biribiriyle çelişir, bazıları ise, aynı olayın değişik görünümelerini yansıtır. Bu tanımları gözden geçirmeye geçmeden önce, ilkin, gerçek anlamda toplumsal sınıf kavramı ile zaman zaman onunla karıştırılan yakın bazı kavramları birbirinden ayırmak gerekir. Bunlar kast, zümre, ya da meslek vb. gibi kavramlardır. (Bu son terimi, «Etats Généraux» (*) yani Meslekler Meclisi

(*) Bu açıklama gereklidir, çünkü, Fransızcada «etat» terimi, meslek anlamına geldiği gibi, «durum» ve büyük harfle yazıldığında da «devlet» anlamına gelir. **Etats Généraux**, ya da Meslekler Meclisi; Fransa'da büyük dev-

deyişindeki anlamda kullanmaktayız.) Böyle bir ayırımın yapılmasına olanak veren düşünce, sınıfların, olgusal bir toplu hiyerarşi meydana getirmelerine karşın, kast, zümre ya da mesleklerin, türel toplu hiyerarşiler olmalarıdır. Toplu hiyerarşi deyişiyile anlatılmak istenen şey, bir yandan, sınıfların (kast, zümre ve meslekler içinde olduğu gibi) bir bütün halinde algılanan ve yaşanan insan bütünleri olmaları, öte yandan da, bu bütünlerin belirli bir süreklilik göstermeleri; yani insanların sınıflara doğuştan girip, oradan çıkmalarının da son derece zor olmasıdır. Bu son öge üzerinde özellikle, bir sonraki paragrafta duracağız.

● Kastlar, zümreler, klanlar

İlk önce, kastlar, zümreler ve klanlar gibi türel toplu hiyerarşilerle, bizim anladığımız anlamdaki tek olgusal toplu hiyerarşiyi meydana getiren sınıflar arasında yaptığımız ayırımı biraz daha açıklamamız gerekiyor. Marksist kurama göre, burjuva sınıfını tanımlayan, üretim araçlarının özel mülkiyeti, bir hukuk kuralları demetidir; fakat bu kurallar kişisel statü belirlemezler. Her kim olursa olsun, doğuşu ne olursa olsun —soylu ya da halktan biri, beyaz ya da siyah derili biri vd.— eğer bir fabrika, mağaza ya da tarım işletmesine sahip olmasına olanak verecek kadar malî kaynağa sahipse, ya da daha önce onlara sahip olan kişinin varisi ise, bunların türel maliki de olabilir. Kapi-

rim öncesinde var olan, soylu, rahip ve diğer meslekler (tiers état) ya da burjuva kesimlerinden oluşan ve kralın önemli kararlardan önce toplantıya çağırdığı, danışma meclisleridir. Bunların sonuncusu, 1789'da toplanmış; diğer mesleklerden olanların, yani burjuvaların meclis denetimini ele geçirmeleriyle bir ulusal meclise dönüşmüş ve Fransız devrimi başlatılmıştır. (Çev.)

talist ile proleter arasındaki eşitsizlik, türel bir hiyerarşi değildir; çünkü gerek kapitalist, gerekse proleter, türel bakımdan aynı statüde bulunurlar; her ikisinin de hak ve görevleri aynıdır. Ancak bunlardan birisi, bu haklardan bazılarını kullanmasını mümkün kılan maddi olanaklara sahip değilken; diğerinde bu olanaklar vardır. O halde bu, olgusal bir hiyerarşidir. Buna karşılık, kast, zümre ya da «meslekler» ve klanlarsa, bazı insanların, başkalarında bulunmayan hak ve görevlere sahip olmalarından ötürü, kişilerin türel statülerinde görülen bir farklılığı yansıtır.

Hindistan'daki kast sistemi, kişisel statüler arasındaki bu eşitsizliğin, çok farklı yanları ve anlamları bulunduğunu ortaya koyar. Kastların temelinde, başlangıçta, esas olarak dinsel bir karşıtlık olan «temiz» ve «kirli» karşıtlığı yer almaktadır. Kastlar arasındaki fark, herşeyden önce, herbirinin, yiyecek, temizlik, temas, evlenme vb. gibi şeylerle ilgili olarak neyi yapıp, neyi yapmayacağı konusunda ortaya çıkar. Her durumda davranışlar, «temiz» ve «kirli» ayırımına göre bir hiyerarşi gösterir. Buna göre, örneğin, bitkisel besinler, hayvansal besinlerden daha temiz; ot yiyen hayvanların eti, et yiyenlerinkinden daha temiz; av eti, aşağı sınıfların beslediği evcıl hayvanlarinkinden daha az kirli sayılır. Aynı şekilde; kocanın ölümünden sonra, dulun da yakılarak kurban edilmesi, temizliğin en yüksek bir düzeyinde yer alırken; dulun, yeniden evlenmeksizin yaşaması, ikinci derecede, yeniden evlenmesi ise üçüncü derecede temiz bir davranış sayılır. Sınıfların, bu temizlik merdivenlerindeki sıralanışları; birbirlerine oranla sahip oldukları hiyerarşiyi de belirler.

Temiz-kirli hiyerarşisi, oldukça kapalı bir bütün oluşturan çok sayıda kastın (kendileri de alt-kastlara ayrılabilen) 200 kadar kast ortaya çıkmasına yol açar. Farklı kastlardan olan kimseler, bazı yiyecekleri, birlikte yiyemez, bazı içkileri, birlikte içemez, birlikte tütün ya da af-

yon çekemezler vd. Öte yandan, bazı genel temas yasakları da vardır; örneğin, anlamlı bir ad taşıyan «dokunulmazlar» kastına değgin olanlar gibi. Kastlar, genellikle kast-içi evliliklere izin verirler; ancak bu kural alt-kastlar arasında katılığını yitirir, çoğu zaman. Bu; temiz-kirli karşıtlığı ile, ondan doğan hiyerarşinin bir yönünü meydana getirir. Fakat temizle kirli karşıtlığına dayanan kast ayırımı, bir başka ayırım ve hiyerarşi ile; dört «varna» ya da «renk» ayırımıyla da birleşir bazan. Oysa bu iki hiyerarşi, gündelik dilde birbirine karıştırılmakla birlikte, aslında çok farklıdır.

Bu dört «varna», brahmanlar (rahipler), şastriyalar (şef ve savaşçılar), vaişyalar (çoban-çiftçi ve -bugün de özellikle tüccarlar) ve şudralar (hizmetkârlar, ya da düşük yaşama koşullarına sahip olanlar)dır. Bunlara bir de «varna dışı» olan, dokunulmayanları ya da paryaları eklemek gerekir. İlk üç kategori, yani rahipler, savaşçı-kral ve köylüler ayırımı, Dumézil'e göre, bütün Hint-Avrupalılarda görülen sosyo-dinsel alana ilişkin temel görüşlerle düşümdeşmektedir. Şudralar da bu durumda, hizmetkâr haline gelerek toplumla bütünleşen, daha eski halklarla düşümdeşecektir. Dokunulmayanların kökeni de az çok şudralarinkini andırır; ancak bunlar, üyeleri en kirli işleri yapmakla görevlendirilen, ilkel yerli kavimlerden oluşmuşlardır. «Varnalar» böylece; dar anlamda bir iş bölümünden çok, temel toplumsal işlevlerle düşümdeşirler. İş bölümü daha çok kast sisteminde ortaya çıkar; çünkü bunlardan herbirisi, az çok bir meslekle düşümdeşir, ve her mesleği belirleyen işin kendi de tüm sistemin temelinde yer alan temizlik-kirlik merdiveninde belirli bir yer tutar.

«Zümreler» ya da «meslekler» (Fransızcada «états», İngilizcede «estates», Almancada «stände») sistemi bundan çok daha basittir. Ortaçağda Avrupa'da gelişmiştir ama başka feodal rejimlerde de görülmektedir. Bu sistemde ge-

nellikle üç zümre bulunmaktaydı: Soylular, rahipler ve diğer mesleklerden olanlar, (ya da «üçüncü zümre») ki bu sonuncu zümre, ne soylu ne de rahip olmayan herkesi içine almaktaydı. Bununla birlikte bazı ülkeler, özellikle İskandinav ülkeleri, üçüncü zümreyi de «burjuvalar» ya da «kentliler» ve «köylüler» şeklinde ikiye ayırmaktaydılar. Doğaldır ki, bu sonuncular arasında da, özgür köylülerden serfleri (ırgatları) biribirinden ayırmak gerekiyordu. İlk iki zümre içinde de birtakım ayrımlar vardı; yukarı rahipler, aşağı rahipler, kılıç soyluları, giysi soyluları vb. gibi...

Her zümrenin ayrı bir hukuksal statüyle belirlenen özel hak ve görevleri vardı; dolayısıyla, bunlar arasında türel bir eşitsizlik bulunmaktaydı. Rahip ve soylular ayrıcalıklı zümrelerdi, buna karşılık üçüncü zümrenin hiç bir ayrıcalığı yoktu. Fakat kentlerde oturanlar burjuvalara özgü haklardan yararlandıklarından, başkalarına göre; özgür köylüler de serflere oranla yine de ayrıcalıklı sayılırlardı. Ayrıcalıklar, kuramsal olarak bazı hizmetlerle düşümdeşmekteydiler. Soylular açısından; çalkantılı bir dönemde bunlar halkın güvenliğini sağlayıp, ekonomiyi de beylikler çerçevesinde örgütlendiklerinden, kuramın, daha eski zamanlarda gerçekte bir tutarlılık gösterdiği söylenebilirdi. Ancak, kamu düzeninin sağlanması ve ekonominin alanının genişlemesiyle bu tutarlık ortadan kalktı ve soyluların ayrıcalıkları artık, onlara bağlı olan birtakım hizmetlerle haklı çıkartılamayacak bir hale geldi.

Ayrıcalıklı ya da ayrıcalıksız olma hali soydan devrediliyordu; kişi, soylu ya da halktan biri olarak doğuyor ve zümresinden çok zor çıkabiliyordu; tıpkı, serf olarak doğan kişilerin azat edilmesinin de çok zor olması gibi. Ancak, tek tük birkaç serf özgür köylü haline gelebildikleri gibi birkaç burjuva da soyluluğu beraberinde getiren bir görevi satın alarak soylu olabiliyordu; zaten giysi soyluluğunun da kökeni budur. Soydan devir mekanizmasını kul-

lanmayan tek zümre; rahipler zümresiydi. Orta çağlarda bu, sistemin katılığına biraz yumuşatan bir top'umsal tırmanma aracıydı. Ama zamanla, katolik ülkelerde soylular, piskoposluk (évêque) ve manastır başpapazlığı (abbés de monastères) gibi yüksek din görevlerinin tekeline de alarak, bunları kendi zümrelerinin bir uzantısı haline getirdiler. Bu durumda köy papazlığı (curé) ve papaz yardımcılığı gibi aşağı düzeyde görevler de üçüncü zümreye bırakılmış oluyordu. Bu şekilde; rahipler zümresi, biri soylulara, diğeri de üçüncü zümreye bağlanan iki alt-zümre olarak parçalandığından, üç yerine iki zümre kalmaktaydı ortada.

Halktan kimseleri aslında oldukça farklı; hem en hem en onların dışında bir kategori meydana getiren serflere gelince, bunlar kısmen kast sistemindeki paryaların durumunu hatırlatmaktaydılar. Kast-dışı kalan bu kişiler, gerçekte ayrı bir kast oluşturunyorlardı. Bunların statüsü antik çağda, gurbetçileri, yerleşik yabancıları (metek) azatlıları bir tarafa bırakırsak karşımıza çıkan başlıca iki zümreden; özgür insanlarla, kölelerden, bu sonuncuların statüsüne yakın düşmekteydi. Aslında bu ayırım toplumla az ya da çok bütünleşmiş olmaktan çıkan bir sonuçtu; çünkü, metek ve gurbetçiler, özgür yabancılar olarak görüldükleri halde, köleler, angaryaya koşulan yabancılarıydı. Bazı araştırmacılara göre, zümreleşme ve kastlaşmanın da kökeni aynıdır. Gerçekten, XIX. yüzyıldan itibaren, Fransız tarlıcıları, soylularla üçüncü zümre arasındaki savaşı, iki ayrı soy arasında eskiden yapılmış olan bir savaşın devamı olarak açıklamaktaydılar; söz konusu soylardan biri, soyluların ataları sayılan, barbar istilâsı döneminin galipleri ege-menler, diğeri ise, toprağın eski sahipleri olup, üçüncü zümrenin sayılan Gallo Romalılarıydı.

Hindistan kastlarına ilişkin olarak da buna benzer bir kuram geliştirilmiştir. Buna göre, paryalar, ilkel yerli halk-

ların soyundan gelen kimselerdir; brahman sastriye ve vaiş-yalarsa, fatih arilerin soyundan gelirler. İkisi arasında yer alan şudralar ise, yerlileri geri püskürten ve ari fethinden önce ülkeyi işgal eden dravidya (*) halkından gelmişlerdir. Yukarı kastlardan olanların çok daha açık renk derili olup, aşağı kastlara inildikçe deri renginin koyulması; bunun bir kanıtı olarak görülmektedir. Son derece tartışmalı savlar-dır, bunlar. Fakat Afrika ya da Amerika yerlilerinden olu-şan toplumlarda da, birbirleri üzerine egemenlik kurmuş olan etnik grupların devamı sayılabilecek, kast ve zümre benzeri tabakalaşmalara rastlamaktayız. Bu konuda Ge-orges Balandier; «Bazı toplumlar, özellikle, Senegal ve Mali toplumları, her birisi kendi iç tabakalaşma ve özgül hi-yerarşisine sahip olan bir zümreler sistemiyle (soylular, özgür insanlar, bağımlı durumda olan insanlar), meslekî kastlar sistemini birbirine bağlamaktadırlar» der ve «Bu yapının, etnik çeşitlilik, ekonomik ve toplumsa¹ işlevlerin son derece farklılaşmış olması ve iktidar tekeli fetih yo-lundan ele geçiren bir grubun giriştiği bu olayla (fetih) açıklanması mümkündür» (1) diye ekler.

Başka bazı tarihsel toplumlarda; bambaşka resmî top-lu hiyerarşi örnekleri bulmak mümkündür; klan ya da soylular gibi. Bunlardan oluşan toplumsal birimler, eşit değildirler; eşit olmayan statülere sahiptirler ve iktidar-dan da eşit olmayan bir pay alırlar. Burada eşitsizliği be-lirleyen şey; gerçek ya da efsanevî bir ortak ataya göre; uzak ya da yakın olmaklık gibi görünmektedir. Balandier buna örnek olarak Zambiya'nın Bembalarını göstermekte-dir; klan ve soyların sırası burada, fatih atimukulu'ya olan yakınlıkla belirlenmekte; onun soyundan gelenler iktidar

(*) Dravidya; Hindistan'da konuşulan bir dil.

(1) Georges Balandier, *Anthropologie politique* (1967) s. 100.

tekeline ellerinde bulundurmakta, ve onun klanı en şerefli klan kabul edilmektedir. Diğer klan ve soyların sıraları ise kurucuların, kahraman atımkulu ile aynı zamanda ya da ondan daha sonra gelmelerine bağlı olarak değişmektedir. Aynı orta Afrika'nın Svazilerinde, ilk bilinen kral, sonradan kralların içinden seçildiği, üstün klanı kurmuş ve kabileyi oluşturan soylar, bu üstün soyla olan ilişkilerine göre hiyerarşiye girmişlerdir.

Bazı Afrika toplumları ise gördüğümüz bu resmî toplu hiyerarşi tiplerinden tamamen farklı bir hiyerarşi tipine sahiptirler; çünkü bunlarda hiyerarşi ne soydar devredirlik ne de hatta yaşam boyu sürmeklik gibi bir özellik göstermez; burada, nüfusun tümünün yaşamlarının belli bir döneminde otomatik olarak dahil oldukları; dolayısıyla tümüyle gelip geçici bir hiyerarşi olan yaş grupları çıkar karşımıza. Yaş grupları hem yaşla, hem de gerek belli bir yaşa gerekse topluma kabulü düzenleyen kabul törenleri (rites d'initiations) tarafından oluşturulur. Zaman zaman, kesin bir biçimde belirlenmiş ve büyük bir önem taşıyan toplumsal işlevler görürler, bu gruplar. Her ne kadar, yaş grupları, eşit olmayan, farklı statülere yol açarlarsa da; yaşla herkesin o statülerden geçtiği, göz önünde bulundurulursa, sistemin aslında eşitlikçi olduğu da söylenebilir. Yaşlılar hükûmeti ya da savaş zamanları genç askerlerin topluma egemen olmaları, bu tür eşitlikçi kurumlardandır. Bu kısmen, otoritelerin atanmasında piyangoya bas vurmaya anımsatır.

● Toplumsal Sınıflar

Toplumsal sınıflar, türel toplu hiyerarşiler olan kast, zümre ve klanların aksine, olgusal toplu hiyerarşilerdir. O halde sınıflar sorunu, resmen eşitlikçi olan toplumlarda bile gerçekte var olan toplu eşitsizliklerle ilgilidir. Sınıfla-

rın varlığını inkâr konusunda, özellikle de Marx'ın sınıf kavgalarını tarihin itici gücü olarak nitelemesinden bu yana harcanan çabanın şiddetini anlamak, kolaylaşmaktadır, sorun böyle konduğunda ortaya. Bugün toplumsal sınıflardan söz eden herkes, bilinçli ya da bilinçsiz şekilde Marx'a dayandırmaktadır kendini. Oysa Marx, sınıf kuramını sistematik bir şekilde geliştirmemiştir; ve yer yer çelişiktir bu kuram. Marx'ın sınıf kuramı Kapital'in üçüncü ve son cildinin 2'nci ayrımında «sınıflar» başlığı altında yer alacaktı. Ama söz konusu ayırım yarım kaldı; bugün bu başlıktan yazılmış tek bir sayfa vardır elimizde. Öte yandan bu sayfa Marx'ın daha önce yazdıklarıyla da çelişik görünmektedir; çünkü burada üç sınıftan söz edilmektedir, buna karşılık ünlü **Komünist Manifestosunun** başlangıcı, iki sınıf ayırmaktaydı. «Toplum tarihi, günümüze dek sınıf kavgalarının tarihinden başka bir şey değildi. Özgür insanlar ve köleler, patrisyen ve serfler, ustalar ve çıraklar yani kısacası, ezenler ve ezilenler, her zaman karşı karşıya gelmiş; bazan açıkça bazan da gizli olarak; hiç bitmeyen bir savaş vermişlerdi; bu her zaman, ya tüm toplumun devrimci yoldan dönüşmesiyle, ya da kavga halindeki iki sınıfın da yıkılmasıyla sonuçlanan bir savaş olmuştu.»

Kapital'in yarım kalan ayrımı ise şöyle başlar: «Emeklerinden başka hiç bir şeyleri olmayanlar; kapital sahipleri ve toprak sahipleri —ki herbiri gelişi sırasıyla, ücret, kâr ve toprak rantıdır— başka bir deyişle; ücretli işçiler, kapitalistler ve toprak ağaları, kapitalist üretim biçimine dayanan modern toplumun üç büyük sınıfını meydana getirirler.» Fakat, Marksist sınıf kavramı aslında bundan da daha ayrıntılıdır. Gerçekten de Marx birkaç satır ileride şunu ekler: «İşte, herbirine üye olan bireylerin, sırasıyla, ücret, kâr ve rant ile yani emeklerini, kapitallerini ve topraklarını değerlendirerek geçindikleri üç büyük toplumsal grup bunlardır. Ancak bu açıdan bakıldığında, örneğin dok-

tor ya da memurlar iki ayrı sınıf oluşturalacaklardır; çünkü onlar da gelirlerini aynı kaynaktan sağlayan farklı toplumsal gruplara dahildirler. Aynı mantık, işbölümünün, işçiler arasında ortaya çıkardığı sonsuz sayıda çıkar ve durum bölünmelerine de uygulanmak gerekir; tıpkı kapitalistlerin ve toprak ağalarının kendi aralarında bölünmelerine uygulandığı gibi; nitekim toprak sahipleri aralarında bahçecilik yapanlar ya da çiftlik, orman, maden, dalyan sahipleri gibi bölümlere ayrılmaktadırlar.»

Aslında, sınıfların ikiden fazla sayıda oldukları düşüncesine Marx'ın yazdığı pek çok metinde rastlanılır. **Fransa'da sınıf kavgalarında**, bankacılara, esnaflara, alt-proletaryaya değinilir. **Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim**'de, tarım işçileriyle, fabrika işçileri biribirinden ayrılır. Hatta **Komünist Manifestosunda** bile, az önce aktardığımız, başlangıç bölümünün hemen ardından şu formülün geldiği görülür: «Tarihin ilk dönemlerinde, toplumun, hemen her yerde hiyerarşik bir bölünme gösterdiği, toplumsal durumların basamak basamak bir merdiven oluşturduğu görülmektedir. Antik Roma'da karşımıza, patrisyenler, şövalyeler, plebler ve köleler; orta çağda, senyörler, vasallar, ustalar, çıraklar, serfler çıkmakta ve bu sınıfların herbiri de kendi içinde özel rütbelere ayrılmaktadırlar.» Toplumsal durumların böyle kademeli bir merdiven oluşturduğu yolundaki açıklamanın bir kaç satır altında ise Manifesto şu açıklamayı getirmektedir: «Çağımızın, yani burjuva çağının bunlardan farklı olan niteliği; sınıfların karşıtlığını basitleştirmesidir. Toplum giderek iki büyük düşman cepheye; doğrudan doğruya biribirinin karşısında yer alan iki büyük sınıfa; burjuva ve proletarya sınıflarına ayrılmaktadır.»

İkili karşıtlık böylece bunun altında yatan ve aslında çok daha karmaşık olan sınıf bölünmelerinin, iki kutup arasındaki aykırılık (antagonizm) gerek siyasal

yaşantının gerekse toplumsal evrimin başlıca itici gücü olarak görünmektedir. Manifestodan üç yıl önce yazdığı **İngiltere’de işçi sınıfının durumu** (1845) adlı incelemesinde, genç Engels, kademeli merdivenden, ikili aykırılığa geçişi, sömürü olayının, sömürülen sınıf gözünde; onu sömürü olayının, sömürülen sınıf gözünde; onu sömüren sınıflar arasında mevcut olan çeşitliliği sağlamasıyla açıklamaktaydı. Şöyle diyordu Engels; «Soylular, soyludurlar; ama, bunlar yalnızca burjuvalara göre birtakım ayrıcalıklara sahiptirler, proletaryaya göre değil; proleter, bu iki insan kategorisinde de zengini, yani burjuvayı görür. Mülkiyet ayrıcalığının yanındaki bütün öteki ayrıcalıklar silinir, gider.» Aynı şekilde, serfiere göre, feodal toplum esas olarak senyörlerden ve köylülerden; kölelere göre de antik toplum, efendilerden ve kölelerden meydana gelmekteydi.

İkili modellerle, kademeli merdiven modelleri arasındaki karşıtlık, yalnız Marksizmde değil; toplumsal sınıf kavramlarının hepsinde ortaya çıkar. Bunlardan bazıları ilk modeli benimserken, bazıları da ikincisini esas alır; bazıları da Marx ve Engels’in yukarıya aktardığımız metinlerinde görüldüğü gibi, bu iki modeli bağdaştırmaya çalışır. Kuşkusuz bu, salt bilimsel bir sorun değildir. Sınıf farklarını basitleştirmek ve bunu; ayrıcalıkları, ayrıcalıksızlar; zenginlerle fakirler, güçlülerle güçsüzler ya da çalışanlarla çalışmadan yaşayanlar arasında ortaya çıkan bir düelloya indirgemek; ikinci kategorilerin daha aşağı bir durumda olduklarını ortaya koyarak ve onları birincilerin karşısına daha güçlü şekilde dikerek toplumsal düzeni altüst etme eğilimi taşır. Buna karşılık, toplumsal durumların çeşitliliği üzerinde durmak, hiyerarşi kademelerinin çok sayıda olup, içiçe geçtiğini önermek, bunlar arasındaki eşitsizlikleri daha az hissedilir hale getirmeye yardım eder ve yerleşik düzenin sürdürülmesini kolaylaştırır. Kaba çiz-

gilerine indirerek; ikili modellerin devrimci; kademeli modellerinse, tutucu olduğunu söyleyebiliriz.

Ancak bazan ikili sınıf görüşü, egemen sınıflar tarafından da bu egemenliği haklı kılmak ya da pekiştirmek amacıyla benimsenir. XVIII. yüzyılda Avrupa soyluları, zaman zaman oldukça garip delillere de başvurarak, kendi yararlarına bu tür savlar geliştirmişlerdir; 1727'de Henri de Boulainvilliers, Fransa'da soylularla, halktan gelenler arasındaki karşıtlığın, german ırkından fatihlerle, gallo-roma hakları arasındaki bir ırk çatışması olduğu düşüncesini atmıştır ortaya. (1) Kısa bir süre sonra da Hamilton A.B.D.'nde, toplumun az sayıda «zengin ve soylu» kişi ile «çok ender olarak doğru kararlar alabilen ve doğru yargılara varabilen» kitlelerden oluştuğu savını ortaya atmış ve birincileri temsil etmek üzere, servete dayanan bir soylular meclisi (senato) kurulmasını talep etmiştir.

İkili ve kademeli modeller değişik ayrıcalıklar ve eşitsizliklerle düşümdeşen, ortak temellerden hareketle kurulabilir. Örneğin Ossowski, üç tip karşıtlıktan söz eder; emredenler ve emirlere uymak zorunda olanlar (yöneten ve yönetilen karşıtlığı) zenginler ve fakirler (servet sahibi olanlarla olmayanlar karşıtlığı) ve başkasının emeğinden geçinenlerle, çalışanlar (sömürenlerle sömürülenler karşıtlığı) tipleridir, bunlar. Ossowski bu sınıflamayı; ikili modeller için bir temel olarak almaktadır; ama bu kademeli modeller için de geçerli olabilir. Gerçekten; yöneticiler karmaşık bir hiyerarşi meydana getirirler; zenginlik ve fa-

(1) H. de Boulainvilliers; **Histoire du gouvernement de la France**, La Haye 1727 (eser 1658'de doğup, 1722'de ölen Boulainvilliers'nin ölümünden sonra yayımlanmıştır. Sav, iki yüzyıl sonra, bu kez liberaller yararına kullanılmak üzere Augustin Thierry tarafından yeniden ele alınacaktır.

kirliğin pek çok derecesi vardır ve sömürme ile sömürülme arasında da çok çeşitli durumlar yer alır (Örneğin, hem kendileri çalışan, hem de elemeğinin ürettiği artık üründen pay alan memurların durumu gibi.)

Sınıf kavramını tanımlamak üzere, Ossowski'nin önerdiği ayırımdan işe başlanabilir; ancak açık seçik bir hale getirmek şartıyla yapılabilir bu, çünkü, böyle bir tanıma esas olabilecek ayrımlar, Ossowski'nin önerdiği üçlü ayırımdan ibaret olmadığı gibi, onun önerdiği ayrımlardan herbiri de değişik kavramlar içermektedir. İlk ayırım —yani her birisi, diğerleri üzerinde sahip olduğu iktidar ve başka sınıflara boyun eğme derecesine göre belirlenen yönetici ve yönetilen sınıflar ayırımı— belirginlikten çok uzaktır. Bu, «otoritelerin» yani iktidarı ellerinde bulunduranların, bir ya da birkaç belirli toplumsal kategoriden geldiği, yani eşitlikçi biçimde tüm toplum kategorilerinden sağlanmadıkları varsayımına dayanır. Fakat yöneticileri sağlayan bu toplum kategorileri yani egemen sınıflar kimlerdir? Nasıl belirleneceklerdir? Eğer doğuştan kazanılan hukuksal ayrıcalıklarla belirlenecekse bunlar (örneğin soylularda olduğu gibi), o zaman bunlara sınıf değil, zümre demek gerekir. Eğer servete göre belirlenecekse bu sınıf o zaman gerçek karşıtlık zenginle fakir, serveti olanla olmayan arasındaki karşıtlıktır ki, otoritelerin görünüşte eşitlikçi olan atanma usullerinin ardında, iktidara gelmeye gerçekten olanak veren araç servet mülkiyetidir. Marksist sınıf kuramının temel düşüncesi de budur; üretim araçlarının mülkiyeti, kapitalistlere gerçek iktidarı sağlarken; yöneticilerin seçiminde izlenilen demokratik usuller «biçimsel» kalacaktır.

Gerçek anlamda yönetici ve yöneten sınıflar arasındaki karşıtlıkta, doğrudan doğruya iktidarın kullanılmasının, ortak eşitsizliklerin kaynağı haline gelmesi durumunda ortaya çıkar. Bu bakımdan otoriteye sahip olmanın İbn-i Hal-

dun'un dediği gibi bir servet kazanma yolu olması (servet sahibi olmanın iktidar kazanmaya yol açtığı bir önceki durumun tersi olan hal) yeterli değildir. Ayrıca, otoritelerin, kendilerini ve yakın çevrelerini sürekli olarak iktidarda tutmak için bir çaba harcamaları ve bunu eğer varsa, eşitlikçi atama yollarına rağmen yapmaları gerekir. Bunu, ya, kooptasyon yoluyla, iktidar mevkilerine, eş-dostlarını atayarak, ya da, soydan devir ya da hısıım akraba kayırmacılığı ile ailelerini işbaşına getirerek yaparlar. Bu anlamda, komünist ülkelerde, devlet ve parti yöneticilerinin oluşturduğu bürokrasi tarafından yaratılan, ayrıcalıklı bir «yeni sınıf»dan söz edilmiştir. İleride bu soruna yeniden eğileceğiz. Zengin sınıflar, fakir sınıflar, servet sahibi sınıflar, servetleri olmayan sınıflar ayırımı ilk bakışta, daha açıktır; ama bu ayırım da aslında birbirinden çok değişik kıstaslar kullanmaktadır. İlk kıstas, zenginlik ve fakirlik derecesini belirleyen gelir düzeyi kıstasıdır. Dar anlamda fakirler, gelirleri, en düşük yaşam düzeyinin altında olanlar, zenginlerse, gelirleri bu düzeyin üstünde olanlardır; ikisi arasında kalanlar da, «ancak, iki yakalarını bir uca getirenler»dir. Fiilen karşılaştığımız somut sınıflar ise, karmaşık toplumlarda; bundan daha çok sayıdadır. Ancak doğaldır ki, bu sınıflar, yalnızca gelir düzeyiyle değil; herbiri belirli bir yaşam, davranış ve tutum tarzıyla belirlenen ve karmaşık bir bütün olarak algılanan toplumsal bütünlere sahiptir. Servet esasına göre ortaya çıkan sınıf farklılaşmasının en iyi örneğini Roma Cumhuriyetinde yurttaşların gelir düzeylerine göre (sans-cens) dahil oldukları alt sınıflı ayırmada bulmak mümkündür. Bu arada «proleterler» adının da buradan geldiğini ve en aşağı sınıftan (proletarii *) olanlar için kullanıldığını belirtelim.

(*) Proletarii: Kendilerinden başka hiç bir servetleri olmayanlar demektir. (Çev.)

Marx, sınıflar arasında ekonomik bakımdan yapılan bu ilk ayırıma, kesinlikle karşı çıkmıştır. **Kutsal ailede** şöyle yazmıştır: «kaba sağduyuya göre sınıf ayırımı, cüzdan şişikliğine bağlıdır. Oysa cüzdanın kabarıklığı, yalnızca, niceliksel bir fark yaratır. Bu fark ise aynı sınıftan olan iki bireyi de pekalâ karşı karşıya getirebilir. «Marxgil görüş, servet sahibi olan ve olmayan sınıflar ayırımına daha doğrusu, mülk sahipleriyle, mülk sahibi olmayan sınıflar arasındaki ayırıma daha yakındır. Ancak Marxgil görüş yalnızca üretim araçlarının mülkiyetini göz önünde bulundurur; bu, sahibine başkasının ürettiği artık-ürünün bir kısmına sahip çıkarak onun emeğini sömürme olanağını sağlayan bir mülkiyettir. Bu mekanizmayı daha sonra ele alıp, inceleyeceğiz. Burada şunu belirtmekle yetinelim ki; bu mekanizma, dolaylı yoldan bizi, zenginler ve fakirler ayırımına götürecektir. Gerçekten, artık ürüne sahip çıkmanın bir sonucu olarak, bundan yararlananların gelirleri artacak, bu mekanizmanın kurbanı olanlarınsa, gelirleri azalacaktır. Bunun içindir ki, Lenin **Büyük Hamle**'de (*) sınıfların birbirlerinden «toplumsal servetten aldıkları payın büyüklüğüne göre» ayrıldıklarını, ileri sürmekteydi.

Çalışmadan yaşayanlarla, çalışanlar sınıfı arasındaki farklılaşma, dolaylı olarak bir önceki farklılaşmayla çatışmaktadır. Aziz Jean Krisostom (**) eğer herkes zengin olsaydı, «hiç kimse, işçi, yapı ustası, ayakkabı tamircisi, çiftçi, emekçi, nalbant, halatçı ya da başka bir zanaatkâr, olmayacaktı» çünkü bu mesleklerden olmayı kimse istemeyecekti, der. Böylece, çalışma alanlarını seçmekte özgür olanlarla, ekonomik zorunluklar nedeniyle herhangi bir

(*) **La Granda Initiative.**

(**) Diğer adıyla, aziz «altındil», 344-407 arasında yaşamış bir kilise büyüğü ve İstanbul Piskoposu; güzel konuşmasıyla ün yapmıştır. (Çev.)

işi kabul etmek durumunda olanlar sınıfı arasında bir karışıklık doğmaktadır. Aristo da köleliği, aziz Jean Krisostom'un fakirlik için yaptığı gibi, gerekli sayıyordu; yapılması elzem ama hoş olmayan bir takım işleri yapacak kimselerin bulunması gerekiyordu. Günümüzün sanayileşmiş ülkelerinde bu yeri çoğu zaman, göçmen yabancı işçiler doldurmaktadır.

Ancak bu iki sınıfın karşıtlığı zaman zaman, bundan farklı ve hatta ters bir biçimde de ortaya konulmuştur. Saint Simon, bal arılarıyla, eşek arıları arasındaki ünlü ayrımını yaparken, bal arıları kategorisine, yalnızca el emeği gerektiren çeşitli işlerde çalışan fakir işçileri koymakla kalmıyor; bankacı, sanayici, tüccar, büyük çiftçi gibi zengin işçileri de koyuyordu bu kategoriye. Egemen sınıflar genellikle, fakirliği tembellikle açıklamak («tembellik tüm kötülüklerin anasıdır») ve tasarrufu, servetin kaynağı olarak görmek eğilimindedirler. İşçi, memur, hizmetçilerin, genel olarak, fakirlerin sürekli şekilde çalışmaya zorlanmaları gereken tembeller oldukları; buna karşılık, sanayici, tüccar ve zanaatkârların çalışkan kimseler oldukları düşüncesi, tutucu ideolojiye dahil olan bir görüştür. Liberal ideoloji bu farkı, ikincilerin, işleriyle birincilerden çok daha fazla ilgili olmalarıyla açıklamakta ve buradan giderek, üretimi arttırmak için özel girişimin en üstün bir yol olduğu sonucuna varmaktadır.

Marx da egemen sınıflar arasında çalışanlarla, çalışmayanlar arasında bir ayırım yapmıştır. Komünist Manifesto bu açıdan, burjuvalarla soyluları, çok çarpıcı bir biçimde, karşı karşıya getirir: «Burjuvazi, ortaçağda gerici-lerin o kadar hayran oldukları kaba kuvvetin doğal tamamlayıcısının, ne denli soysuz bir tembellik olduğunu ortaya çıkarmıştır. İnsan faaliyetinin neler yapabileceğini ilk kez, burjuvazi kanıtlamıştır. Mısır'ın piramidlerinden, Roma'nın su kemerlerinden ve gotik katedrallerden çok

başkadır yarattığı harikalar ve giriştiği atılımlar istilalar-
dan, haçlı seferlerinden çok farklıdır... Burjuvazi egemen
sınıf haline gelişinin üstünden daha bir çağ bile geçmeden,
tüm daha eski kuşakların bir arada üretebildiklerinden da-
ha fazlasını üretebilen yoğun ve muazzam üretim araçları
yaratmıştır. Doğa güçleri kontrol altına alınmış, makina-
laşmaya gidilmiş; kimya, tarım ve sanayiye uygulanmış bu-
harlı gemiler, demir yolları, elektrikli telgraf kullanılma-
ya başlanmış; kıtalar baştan aşağı tarla haline getirilmiş;
ırmaklar seyrü sefere elverişli hale gelmiş, halklar adeta
topraktan fışkırmış; daha önce hangi yüzyılda, toplumsal
emeğin bağrında bunca üretim gücünün saklı olduğu se-
zilebilmişti ki?»

İşin niteliği, sınıf ayrımının bir başka temeli olabilir
mi? Bu soru, birbirinden farklı iki düzeyde sorulmaktadır.
«İşin niteliği» dendiğinde bundan ilkin; ağır, zor ve daha
aşağı görülen bazı işlerin, o işi tutanları saygınlık bakı-
mından daha aşağı bir duruma getirdiği ve onları ayrı bir
toplumsal kategori içinde topladığı olgusu anlaşılabilir. Sa-
nayi toplumlarında bu tür işlerden bir kaçış gözlemlen-
mekte ve bu işleri, giderek, yabancılar, geçici bir süre için
ya da yerleşmek üzere gelen göçmenler, yahut da derileri
renkli olan yurttaşlar görmektedirler; A.B.D.inde zenciler
ve Filipinliler; ırktan çok birer sınıf oluşturmaktadırlar;
tıpkı Avrupa'da, Arapların, İspanyolların, Portekizlilerin,
Türklerin oluşturduğu sınıflar gibi. Marksistlere göre ırk-
çılığın ve yeni sömürgeciliğin bu türleri; doğrudan doğru-
ya belirli toplumsal kategoriler oluşturan ayrı bir temel
olmaktan çok; kapitalizmin yarattığı sınıfsal ayrımın bir
sonucudurlar. Bu durumda, zencilere oranla beyaz Ame-
rikalıları, göçmenlere oranla da Avrupalıları, renkli deri-
lilerle göçmenlerin sömürülmesi olayında; o ülkelerin ka-
pitalistlerinin oluşturduğu çekirdekle dayanışma halinde
olan gruplar olarak görmek gerekecektir.

«İşin niteliği» deyişini bundan biraz farklı bir anlamda da kullanmak mümkündür. Bu ikinci anlamda işin zor ya da aşağı görülen türden olmasından bağımsız olarak; işin bağlı olduğu teknik koşulları anlatır, işin niteliği. Köylü sınıfı kavramı böyle bir anlayışa dayanmaktadır. Kavramı, Marx'ın kendisi, özellikle; **Alman İdeolojisi**'nin çok ilginç bir bölümünde kullanmıştır. «Kol emeğiyle, kafa emeği arasındaki iş bölümünün en ileri biçimi, kentle, kıyın ayrılmasıdır. Kentle kıy arasındaki karşıtlık, barbarlıktan uygarlığa, aşiret rejiminden devlete, yersellikten ulusa geçiş aşamasında ortaya çıkar ve günümüze dek tüm uygarlık tarihi boyunca görülmüştür... Halkın doğrudan doğruya işbölümüne ve üretim araçlarına bağlı olarak, iki büyük sınıfa ayrılması, ilk kez, burada ortaya çıkmıştır.» Birkaç satır aşağıda ise Marx şöyle bir açıklama getirmektedir: «Kent-kıy karşıtlığı, ancak üretim araçlarının özel mülkiyetinin bulunduğu bir ortamda var olabilir.»

Sınıf farklılaşmasına yol açan esas nedenin üretim araçlarının özel mülkiyeti olduğu kabul edildiği zaman bile; üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlarla, olmayanlardan oluşan iki büyük sınıf içerisinde, emeğin teknik koşullarından ve bunların belirlediği üretim biçimlerinden doğan farklı toplumsal kategorilerin bulunacağı da açıktır; toprak ağaları ile sanayiciler; tarım işçileriyle sanayi işçileri; otomatlaşmış fabrika işçileriyle, eski tip fabrika işçileri, memurlarla işçiler gibi. Bizim sınıf kavramına verdiğimiz anlama göre, bu kategorilerin hepsi, birer sınıf oluşturacaktır. Görüldüğü gibi, sınıfın, üretim araçlarıyla olan ilişki ile tanımlandığı Marksist görüşten daha geniştir, bizim sınıfa verdiğimiz anlam.

● Sınıf Bilinci

Sınıf farklılaşmasının buraya dek incelediğimiz ögele-

rinin hepsi, nesnel, maddi ögelerdir. Oysa, bu ögelerle olan bağlantısı oldukça yoğun sorunlar ortaya çıkaran, önemli bir öge daha vardır; belirli bir sınıfa ait olma ve diğer sınıfların dışında kalma duygusundan oluşan öznel ögedir bu. Marksistler buna «sınıf bilinci» adını verdiler ve terim oldukça genel bir kabul gördü. Sınıf bilinci olmayan sınıf yoktur. Bu bilincin varlığı ya da yokluğu, sınıfları «katmanlar»dan (states) ayırır. «Katman» yalnızca, nesnel özellikleriyle tanımlanan (gelir düzeyi, yaş, saygınlık vb. gibi) yani belirli bir katmanda yer alan insanların ne aralarındaki dayanışmanın, ne de diğer katmanlarda bulunan insanlardan olan farklarının bilincine varmadıkları bir toplumsal kategoridir. Bu anlamda katman terimi, başka bazı sosyologların; gerçek kategoriler olarak değil de «nominal kategoriler olarak anlaşılan sınıflar» dedikleri şeyle düşümdedir. Katman, somut toplumsal sistemin bir ögesi olmayıp; bir çözümleme aracından ibarettir.

Sınıf bilinci az ya da çok gelişmiş olabilir. Genellikle, egemen ve ayrıcalıklı sınıflar, yerleşik düzeni sürdürmek amacıyla, sınıf bilincini; özellikle de egemenlikleri altında tutup sömürdükleri sınıfların bilincini zayıflatmaya çalışırlar. Devrimci partilerse, buna karşılık; bağımlı ve sömürülen sınıfların bilincini, bu bağımlılık ve sömürmeye son verme iradelerini güçlendirmek üzere, geliştirmeye çalışırlar. Marksistler arasında, proletarya bilincinin oluşması ve gelişmesi pek çok sorun doğurmuş ve tartışmaya yol açmıştır. Biribirine az çok karşıt düşen başlıca iki eğilim görülür, burada. Bir kısım marksiste göre sınıf bilinci, işçiler arasında kendiliğinden doğar ve güçlenir. Diğerlerine göre ise sınıf bilinci, herşeyden çok, kitlelere, kendi durumlarının ve sınıf çıkarlarının bilincini kazanmakta yardım eden devrimci bir partinin eylemi sayesinde gelişir. İki görüş arasındaki karşıtlık kuşkusuz, burada görüldüğü kadar net değildir; hemen herkes her iki ögenin

de bulunması gerektiğini kabul eder. Tartışma, bu öğelerin yerinin ne olduğunu saptama konusunda ortaya çıkar.

Marx, egemen sınıfa özgü düşüncelerin herkesçe benimsenmesi zorunluluğundan dolayı; herkesin düşüncesi haline geldiğini, bununsa, ezilenlerin kendi sınıflarının bilincine varmalarını zorlaştırdığını düşünmekteydi. Lenin ise, proletaryaya bir sınıf bilinci kazandırmakta, partiye çok önemli bir rol düştüğü görüşünü savunmuştur, ısrarla. **Ne yapmalı?** da, «sınıf bilincinin kendiliğinden yok olmasına yol açan», «kendiliğindenlik tapınmasına» karşı çıkar, Lenin. Kendiliğindenlik yalnızca, kısmi ve özellikle ekonomik nitelikte kavgalara götürebilir ancak, «siyasal sınıf bilinci ise işçiye **dışarıdan** (1); yani ekonomik **kavganın**, patron-işçi ilişkilerinin oluşturduğu alanın dışından götürülebilir.» partinin başlıca görevi de işte budur. **Ne yapmalı?** bu partinin, işlev ve örgüte ilişkin kuramını geliştirmektedir; parti, proletaryanın öncüsü (avant-garde) olup, sosyalizm bilimini derinleştiren ve onu kitleler arasında yayarak; onların sınıf bilincini güçlendiren insanlardan oluşacaktı.

Bu konuda Lenin'le Rosa Luxemburg arasında ünlü bir tartışma geçmiştir; Luxembourg, «bilinçaltının, bilinçten ve nesnel tarih sürecinin mantığının da o tarihi yapanların öznel mantıklarından önce oluştuğu» kanısındaydı. Ona göre proleteryanın sınıf bilinci edinebilmesi ancak kitlelerin doğrudan doğruya bir eylemde bulunmalarıyla, gerçekleşebilirdi; «en ufak bir işçi-patron çatışmasının da, en önemsiz bir seçim mücadelesinin de bunda bir katkısı olacaktır» diyen Rosa Luxembourg, «işçi sınıfı... kendi başına hata yapabilme, tarihin diyalektiğini kendi başına öğrenme hakkını talep etmekte karardır... gerçekten devrimci bir işçi hareketinin, düşebileceği yanlışlar tarihsel

(1) Vurgulayan Lenin'in kendisidir.

bakımdan, merkez komitelerin en iyisinin; hiç hata yapmamasından çok daha verimlidir.» diye ekliyordu.

Daha sonradan gelen Marksist yazarlar ve bunlar arasında, özellikle, Lukàcs ve Gramsci, sınıf bilincinin rolü ve önemi üzerinde, Marx, Engels ve Lenin'den çok daha fazla durmuşlardır. George Lucacs'ya göre, üretim gücü olarak proletarya, tarihe ait bir nesneden başka bir şey değildir; tarihin aktif öznesi haline gelmesi; ancak parti kanalıyla bir sınıf bilinci edinmesiyle mümkün olabilir. Bu görüşe, nesnel koşullara yeterince önem vermediği yolunda eleştiriler yöneltilmiş ve 1924'de resmî (ortodoks) marksizm tarafından yadsınmıştır. (1) Antonio Gramsci de Marx'ın egemen sınıfın kendi ideolojisini toplumun tümüne benimsettiği yolundaki düşüncesini işlemiştir. Buna göre burjuvazi, proleteryanın sınıf bilincini zayıflatan kültürel bir hegemonya kurmaktadır. İşçi sınıfının iktidarı ele geçirmesi ancak, Gramsci'nin «organik aydınlar» dediği, işçi sınıfının öncüsü olan kuramcılarının yetişip, «kültürel bir reform» gerçekleştirmeleriyle mümkün olabilir. Bu aydınlar, proleteryanın kendi sınıf bilincini geliştirmesine ve kendi kültürel hegemonyasını, burjuvaziye kabul ettirmesine yardım ederler.

Sınıf farklılaşmasının nesnel öğeleri ile sınıf bilinci arasındaki ilişkiler hakkında nasıl bir tavır takınılırsa takınılsın —Marksistlerle, diğer kuramlardan esinlenenleri kastediyoruz— gerçek anlamıyla toplumsal sınıflardan söz edebilmek için bu iki öğenin bir arada göz önüne alınması gerekecektir. Dolayısıyla, bazı Amerikalı sosyologların benimsedikleri; sınıfları, kişilerin, onlara ait olma bilinciyle yani salt öznel

(1) Georges Lukacs'nın **Histoire et conscience de classe** (Tarih ve sınıf bilinci) (Viyana, 1923) adlı eseri Enternasyonal tarafından mahkûm edildi. Daha sonra da yazarı, edebiyat ve estetik üzerine denemeler yazdı. 1956'da Macaristan olaylarına katıldı.

bir yaklaşımla tanımlanabilecek gruplar olarak gören görüşe katılmamız olanaksızdır. (*) Ancak bu görüşlerle, belirli bir sınıfa ait olma duygusunu değişik sınıfları, birbirine oranla saptarken bir kıstas olarak kullanan ampirik (olgusal) anketleri bir tutmamak gerekir. Bu tür araştırmaların en ünlülerinden birisi, Lloyd Warner ve yardımcılarının Yankee City adını verdikleri, ortalama bir Amerikan kenti üzerinde yaptıkları araştırmadır; ve bu araştırmada, o kentte yaşayanların öznel değerlendirmelerine dayanarak altı sınıf saptamak mümkün olmuştur. Bunlar; «yukarı-yukarı», «yukarı-aşağı», «orta-yukarı», «orta-aşağı», «aşağı-yukarı» ve «aşağı-aşağı» şeklinde adlandırılan sınıflardır. Görüldüğü gibi, sınıf bilinci, sınıf çözümlemelerinde kullanılabilir. Ancak sınıflar, hiç bir zaman salt bir bilinç olayı değildirler; aynı zamanda nesnel öğelere de dayanan insan bütünleridir.

II. / Toplumsal Hareketlilik ve Sınıflar

Bu başlık altında, bu kitapta benimsemiş olduğumuz sınıf kavramının bir başka ögesini; sınıfların sürekliliğini inceleyeceğiz. Eğer, yüksek gelir, saygınlık, etkililik, ve daha başka birtakım üstünlüklerden yararlanan bir kişi, bunları, salt, başkalarından daha zeki, daha yetenekli, daha dinamik ve daha çalışkan olduğu için elde etmiş olsaydı, bizim anladığımız çok belirli anlamda sınıflardan söz etmek mümkün olamazdı. Her karmaşık toplum, az çok katmanlaşmıştır. Doğal yetenekler eşit değildir ve bunlar her zaman, servet, saygınlık, zevk ve eğlence bakımlarından eşit olmayan bir dağılıma yol açarlar. Otoriteler yaratılması da zorunludur ve bunlar da benzer birtakım üstünlüklerden yararlanırlar. Aynı şekilde iş bölümü de bazı kimselerin, diğerlerinden, da-

(*) Bkz. özellikle R. Centers; **The psychology of social class** (Princeton, 1949)

ha zevkli, daha yüksek kazanç getiren ve daha saygın işlerde çalışmalarına yol açar.

Tanımladığımız bu farklı iktidar, servet, zevk-eğlence, saygınlık dereceleri, genellikle, kesiksiz bir dizi meydana getirmezler. Bunlar arasında da çeşitli kıstaslara göre, tıpkı sınıflarda olduğu gibi, hem nesnel hem de öznel kategorileri ayıran sınırlar bulunduğu görülür. Ancak, eğer bireyler, oldukça kolay şekilde, daha alt bir kategoriden daha yukarı bir kategoriye geçebiliyorlarsa, bu kategoriler, gerçek anlamda sınıflar sayılamazlar. Bizim görüşümüze göre sınıflar soydan devredilen ya da hiç değilse, bir yaşam boyu süren, ve dolayısıyla, içinden çıkılması oldukça zor olan insan bütünleridirler.

Öyle ise, sınıfsız denilen bir toplum da mutlak eşitliğin gerçekleştiği bir toplum olmayacaktır. Karmaşık toplumlarda olanaksızdır, bu. Sınıfsız denilen bir toplum, toplumsal hareketliliğin çok yüksek olduğu; servet, etki, saygınlık gibi üstünlüklerin, herşeyden çok kişisel nitelikler ve çabalarla elde edilebildiği bir toplumdur. Nitekim, kapitalist sanayi toplumları, fırsat eşitliğini gerçekleştirdiklerini; bunun ekonomik rekabetle, okul ve üniversitede rekabetle ve seçim ve parlamento mücadeleleriyle vb. gerçekleştirdiğini ileri sürmekteler. Buna göre; bu toplumlarda görülen, iktidar ve etki, servet ve mülkiyet ve saygınlık ve yüz akı hiyerarşileri, esas olarak bireysel yetenek ve çaba eşitsizliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkacaktır. Bu eşitsizlikler soydan devredilmeyecek, hatta bir yaşam boyu sürecekleri bile kesin olmayacak, aksine «seçkinlerin» sürekli şekilde yenilenmesini getirecektir beraberinde. Sosyalist toplumlar da aynı şekilde sınıfsız bir toplum olduklarını ileri sürerler, çünkü onlar da, onların gözünde tüm sınıf farklılaşmalarına yol açan üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete son vermişlerdir.

Aslında bu toplumlardan ne biri ne de diğeri gerçek anlamda sınıfsız toplum değildirler. Marksist kuram, batı top-

lumlarında sürekli olarak, toplu hiyerarşilerin bulunacağını öneren bir çözümleme getirmektedir. Bürokrasi ve eğitim eşitsizliği kuramları da, sosyalist toplumlar açısından; her ne kadar sınıflar burada daha değişik bir yapıya sahip ve süreklilikleri de batı toplumlarına oranla daha zayıf bir nitelikte görünmekteyse de, benzer bir sürekliliğin burada da varolduğunu ortaya koymaktadır. Bu iki farklı kuramı da inceleyeceğiz. Ama daha önce, batı toplumlarında çok yaygın bir kabul gören; ve bireyler arasında sürekli olarak yapılan rekabetin, batı toplumlarında toplu hiyerarşilerin yerini aldığını kanıtlamak üzere bir çeşit aklama ideolojisi olarak kullanılan «seçkin dolaşımı» kuramına değinmek istiyoruz.

● Seçkinler Kuramı

«Seçkin» ve «seçkin dolaşımı» kavramları; marksist sınıf kavramına karşı, liberal kuramcılar tarafından geliştirilmişlerdir. Bu kavramların geliştirilmesindeki amaç, kapitalist toplumlarda, insanın yaşam boyu bağlı kaldığı ya da soydan devredilen bir karakterdeki gerçek sınıfların bulunmadığını; bunun yerine, bu toplumlarda, girip çıkması oldukça kolay birtakım katmanların bulunduğunu ortaya koymaktadır. Sınıflar; istikrarlı ya da oldukça istikrarlı bir ekonomiyi yansıtan, tarım toplumlarının durgunluğuyla düşümdeşeceklerdir. Rekabet, yarışma, yenilenme ve değişme üzerine kurulmuş olan sanayi toplumlarında ise, sınıfların yerini çok yüksek bir hareketlilik alacaktır. Çalışkan, zeki, becerikli ve yaratıcı olan bireyler —ki «seçkinleri» bu bireyler oluşturur— yaşantılarının başında çok düşük bir düzeyde bile bulunsalar, toplumsal merdivenin basamaklarında tırmanabileceklerdir. Buna karşılık, doğuştan yüksek bir düzeyde yer alanlar, tembel, budala, beceriksiz ve geri kafalı (dokuları sertleşmiş, katı, kapalı) oldukları zaman,

daima daha aşağılara düşme tehdidiyle yüzyüze kalacaklardır.

Seçkinler kavramını sosyolojiye, Vilfred Pareto, sokmuştur. Ne anlama geldiği pek açık değildir. **Genel sosyoloji** (traité de sociologie Générale) adlı eserinde, Pareto, seçkinleri ilkin, olağanüstü nitelikleri bulunan ve hangi alanda, hangi faaliyet dalında olursa olsun, büyük yetenekleri olduğunu ortaya koyan insanların tümü olarak tanımlamaktadır. «İnsan faaliyetlerinin her dalında bireyle, herbirinin yeteneğini gösteren; okullarda, okutulan derslerin sınavlarında verilen notlar gibi birer numara verildiğini düşünelim, der Pareto; mesleğinde en başarılı olarak 10, tek bir müşteri tutmayı başaramayana 1 numara verdiğimizizi kabul edelim; 0'ı ise gerçekten budala olan bir kişiye ayıralım. Milyonlar kazanmayı başaran birine bunu ister iyi, ister kötü bir yoldan kazanmış olsun 10 numara; birkaç bin frank kazanabilene 6 numara, ancak açıklıktan ölmeyecek kadar para kazanabilene 1 numara ve düşkünler evinde barınan birine ise 0 numara vereceğiz, bu durumda... İnsan faaliyetlerinin hepsinde aynı değerlendirmeyi yaptığımızı düşünelim... Kendi faaliyet dağılımında en yüksek numaralara sahip olanları bir araya getirelim ve bir sınıf oluşturalım onlardan; işte bu sınıfa verilecek ad, seçkinler adıdır.» (1)

Fakat Pareto bu açıklamanın hemen ardından; «şimdi girişeceğimiz inceleme konusu olan toplumsal denge açısından, bu sınıfı ikiye ayırmak daha uygun olur» diye eklemektedir. «Hükümette dolaylı ya da dolaysız yoldan önem-seçkinleri meydana getirirler... O halde halk arasında iki li bir rol oynayanları bir tarafa ayırmamız gerekir; bunlar hükümet seçkinleridir. Geri kalanlarsa hükümet dışı

(1) V. Pareto: **Traité de Sociologie Générale** (1919, s. 1296 ve devamı)

tabaka vardır:

1. aşağı tabaka; seçkinlerin dışında kalanların oluşturduğu sınıftır bu; ve şimdilik bu sınıfın hükümet üzerinde nasıl bir etki yapabileceği bizi ilgilendirmemektedir.

2. yukarı tabaka, seçkinler ki bunlar da ikiye ayrılmaktadır:

a) hükümet seçkinleri, b) hükümet dışı seçkinler.» (1) Hükümet seçkinleri terimi, iktidara katılan herkesi içine alır. Buna sonradan Wright Mills, iktidar seçkinleri, Mosca da siyasal sınıf diyecektir. Öyle ise hükümet seçkinlerini tanımlayan şey, ona katılan seçkin kişilerin toplumsal rollerinin niteliğidir. Oysa bir önceki bölümde pareto seçkinleri, üyelerinin bireysel yeteneklerinin yüksekliği ile tanımlamıştı. İkisi çok farklı şeylerdir. Bu tanım karışıklığı, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, yöneticilik, hükümet ve başkanlık rolü oynayan kişilerin, en yetenekli kişiler oldukları yolunda bir izlenim yaratmaktadır. Bu anlamda seçkinler kavramı, marksist anlamdaki sınıf kavramıyla tam bir karşıtlık içinde bulunmaktadır.

Bu karşıtlık, seçkinler kuramının özünü meydana getiren «seçkin dolaşımı» kavramında daha da açık şekilde ortaya çıkar. Seçkinler grubuna katılma, bireysel niteliklere bağlı olduğundan, ilke olarak, soydan geçimli değildir; çünkü çocuklar mutlaka, ana ve babalarının yeteneklerine sahip olarak doğmazlar. Dolayısıyla, eski seçkinlerin yerini, hiç durmadan, halkın daha aşağı düzeylerinden gelen yeni seçkinler alır. İşte, «İki grup arasındaki, seçkinlerle, halkın geri kalanı arasındaki dolaşım budur» der Pareto. (2) Pareto'ya göre, «hükümet sınıfı, yalnızca sayıca değil, da-

(1) V. Pareto, *Traité de Sociologie Générale* (1919, s. 1296 ve devamı)

(2) V. Pareto, *Traité de Sociologie Générale*, s. 1304.

ha da önemli olarak nitelik yönünden, daha aşağı sınıflardan gelen aileler tarafından beslenir. Yukarı tabakada, seçkinlerden arta kalanlarsa giderek zayıflar; ta ki aşağı sınıflardan yükselen bir dalganın gelip onu güçlendirmesine dek.» (1)

Seçkinlerin böylece, bireysel yoldan dolaşımları, toplumsal dengenin sağlanmasına etki eden çok önemli bir faktördür. Eğer bu dolaşım düzenli bir şekilde ve yeterli bir düzeyde gerçekleşmiyorsa, toplum iyi işlemiyor ve devrimci bir ortamın hazırlanmasına uygun hale geliyordur. Devrim, bireysel yoldan seçkin dolaşımının yerine, seçkinlerin topluca yenilenmeleri sonucunu doğurur. «Seçkin dolaşımında ortaya çıkan önemsiz bir gecikme, iktidarı ellerinde bulunduran sınıflar içerisindeki bozulmuş öğelerin sayısını arttırırken; üstün yetenekli kişilerin de aşağı sınıflar içerisinde birikmelerine yol açar. Bu durumda toplumsal denge, kararlı niteliğini yitirir... en ufak bir sarsıntı çökertir onu. İktidarın ele geçirilmesi ya da devrim, herşeyi alt üst eder, iktidara yeni bir seçkin grubu getirir ve böylece yeni bir denge kurulur.» (2)

Seçkin dolaşımı kuramı sonradan Gaetano Mosca tarafından da benimsenmiştir. Mosca, seçkin dolaşımının hiç bulunmadığı ya da kötü işlediği durgun toplumlarla bu dolaşımın normal şekilde sağlandığı, hareketli toplumları birbirinden ayırır. Modern demokratik toplumlar bu bakımdan, Mosca'ya son derece hareketli toplumlar olarak görünmektedirler. Oysa Pareto, hiç de bu kanıda değildi. Mosca ise bu toplumların en göze çarpan özelliğinin, değişik toplumsal kategoriler arasında oldukça hızlı bir akış bulunması olduğunu düşünüyordu. «Yönetici sınıfların kademeleri, herkese açıktır, der Mosca. Aşağı sınıflardan gelen

(1) V. Pareto, *Traité de Sociologie Générale*, s. 1427.

(2) V. Pareto, *Traité de Sociologie Générale*, s. 11.

bireylerin yönetici sınıflara katılmalarını engelleyen duvarlar yıkılmış, hiç değilse alçaltılmıştır. Eski mutlakçı devletin, modern temsili devlete dönüşmesi; toplumdaki hemen bütün siyasal güçlerin ve hemen hemen tüm toplumsal değerlerin, toplumun siyasal yönetimine katılmasına olanak vermiştir.» (1)

Mosca'nın bu formülü aynen batı toplumlarının kendi kendileri hakkında besledikleri ve marksist toplumsal sınıf kavramlarına karşı öne sürdükleri imgeleri dile getirmektedir. Seçkin dolaşımı kuramcıları, seçkin tabakasında doğmuş olmanın —ki bu hükümet seçkinleri, ekonomik seçkinler ya da aydın seçkinler tabakası olabilir— daha işin başından itibaren, o kişilerin de seçkinlere katılmasını kolaylaştıran bir üstünlük yarattığını yadsımazlar. Ama, işin daha başında kazanılan bu üstünlüklerin, sonuç olarak bireyler arası rekabete karşı koyamayacağını ve seçkin olarak doğdukları halde orada kalmaları gereken yeteneklere sahip olmayanların, seçkinler dışına atılacaklarını, buna karşılık seçkin olarak doğmadıkları halde oraya erişebilmeleri için gereken yeteneklere sahip olanların seçkinlere katılacaklarını ileri sürerler. O halde, soydan devredilen toplu eşitsizliklerin yani sınıfların var olduğunu da inkâr etmemektedirler. Fakat onlara göre sınıflar, ikinci planda bir önem taşırlar; çünkü onlarca birinci derecede önemli olay olan seçkin dolaşımı üzerinde, ancak yavaşlatıcı bir etki yapabilirler.

Bu kavramsal şemanın olaylara uyduğunu kanıtlamak üzere somut birtakım araştırmalar yapılmıştır. Daha 1912'lerde, Pareto'nun bir öğrencisi olan Marie Kolabinska, 1789 öncesi Fransız toplumundaki seçkin dolaşımını incelemiştir. Fakat bu çalışma bilimsel bakımdan kesin olmak-

(1) Gaetano Mosca, *Elementi di Scienza politica*, C. II s. 211.

tan uzaktır. Daha yakın dönemlerde; toplumsal hareketlilik üzerinde yapılan araştırmalar çoğalmıştır. Bu çalışmalar, seçkin dolaşımı kuramlarını pek de inandırıcı bir biçimde kanıtlamamaktadırlar, yine de William Miller, Amerikan tarihçilerinin, aşağı halk tabakalarından gelen büyük iş adamlarının oranını fazlasıyla şişirdiklerini ortaya koymuştur. (1) C. Wright Mills ise, bu durumun günümüzde de fazla bir değişiklik göstermediğini saptamıştır. Mills'e göre, 1950'de A.B.D.'deki büyük patronların % 57'sinin babaları işadamaı, % 14'ünün babaları serbest meslek sahibi ve % 15'i de çiftçiydi. (2) İngiltere'de de kamu girişimlerinin başında bulunan yöneticilerden % 50 ilâ % 60'ının iş çevreleriyle ailesel bağılıkları bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Yine bu ülkede, yüksek memurların içinden çıktıkları çevre, 1929-1950 yılları arasında biraz genişlemiş olmakla birlikte, nüfusun % 30'unu oluşturan nitelikli ya da yarı-nitelikli işçiler açısından hâlâ oldukça kapalı bulunmakta; buna karşılık bunların % 30'u, nüfusun ancak % 3'ünü oluşturan toprak sahibi ve serbest meslek sahibi ailelerden gelmektedirler. (3)

S. M. Miller'in 1960'da ondört ülkede yaptığı karşılaştırmalı incelemeler, toplumsal akışın, genellikle, aşağı ve orta tabakalar arasında, oldukça güçlü olduğunu yani, kol gücüne dayanan mesleklerden, kol gücüne dayanmayan (memurlar gibi) mesleklere doğru bir akış bulunduğunu

(1) W. Miller, «American historians and the business elite» W. Miller ve diğerleri **Men and the Business: An Essay on the Historical Role of the Entrepreneur**. (New York, 1962 içerisinde)

(2) Wright C. Mills, **The Power Elite**, s. 119 (İktidar Seçkinleri, s. 173).

(3) R. K. Kelsall, **Higher Civil Servants in Britain**, s. 153.

göstermiştir. Toplumsal akış iki yönde de işlemekte ve büyük sapmalar gösterebilmektedir. Örneğin; Fransa'da bu akış, A.B.D.'ye oranla, yukarı doğru güçlü, aşağı doğru zayıftır. Orta sınıflar ve Pareto'nun «seçkinler» adını verdiği tabaka arasında ise bu toplumsal akış daha zayıftır. Gerçi burada da ülkeden ülkeye önemli değişiklikler görülür. (Örneğin, bu Fransa'da zayıftır) Nihayet, incelenen ondört ülkenin hiç birinde, halkın emekçi kesimlerinden yukarı tabakalara doğru, önemli sayılabilecek bir hareketlilik bulunmadığı görülmektedir. Dolayısıyla, sosyolojik araştırmalar, seçkin dolaşımı kuramını pek fazla desteklememekte, ya da bunu ancak sınırlı bir ölçüde yapmaktadırlar.

Bu araştırmalar daha çok, bizim anladığımız anlamda sınıfların, yani terkedilmesi oldukça zor olan toplu hiyerarşilerin var olduğunu ortaya çıkarmaktadırlar. Aşağı sınıflardan gelen son derece yetenekli birkaç kişi; büyük çabalar harcama pahasına sınıflarından çıkabilmektedirler belki; ama toplumsal merdivende çok yüksek basamaklara erişememektedirler yine de. Tepeye tırmanma ancak birkaç kuşakta gerçekleşebilmekte ve genellikle, olağandışı bir olay olarak kalmaktadır. Aynı şekilde yukarı sınıflarda bulunanların, aşağılara düşmeleri de, hiç rastlanılmayan bir olay değildir ama bu, tırmanmadan da daha enderdir ve ancak çok sınırlı bir çapta gerçekleşir. İbn-i Haldun'un varlığını sezdiği «üç kuşak yasası»ndan arta kalan birşeyler vardır belki de bu söylediklerimize ilişkin olarak. İbn-i Haldun; bileğinin gücüyle yükselen bir adamın oğlunun, bu durumu hiç değişmeden koruyacağını; torunun ise kolaylıklar içerisinde yetişmiş olduğu için; merdivenin basamaklarında düşmeye başlayacağını söylemekteydi. Üç beş ender sanayici ve tüccar sülâlesinin hikâyesi, çok benzerdir bu şemaya. Ama genellikle düşüş hem bundan daha yavaş olur, hem de çok daha sınırlı kalır.

● Sınıfların Kalımlılığı (stabilitesi)

Marksist kuram, batı toplumlarında, seçkin dolaşımının hızlanmasına rağmen gerçek anlamda sınıfların da varlıklarını koruduklarını açıklamaya elverişli bir çözümleme şeması getirmekte bize. Gerçi bu toplumlarda sınıflar, kuramın önerdiği kadar katı ve kalımlı değildirler ama, bu özelliklere, seçkin kuramın önerdiğinden daha fazla sahiptirler. Buna karşılık, marksist modeli, tüm insan toplumlarına uygulanabilen genel bir şema olarak görmek çok daha zordur. Özellikle, çağdaş sosyalist toplumların çözümü açısından çok daha yetersiz görünmektedir. Çünkü bu kuram, sınıf farklılaşmasının tek temeli olarak gördüğü üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin, ortadan kalkmış olmasından ötürü, bu toplumları sınıfsız toplumlar sayar. Oysa bu toplumlar da, üretim araçlarının mülkiyetinden bağımsız olarak oluşan —ve benzerlerine batı toplumlarında da rastladığımız— yeni tip sınıfların ortaya çıkmasına sahne olmuşlardır.

Sorun, bir bakıma, sözcüklere verilen anlamlardan doğan bir sorundur. Marksistler, yalnızca, üretim araçlarının özel mülkiyetinin yol açtığı kalımlı toplu hiyerarşilere «sınıf» demekle, biz ise bu terimi, kalımlı toplu hiyerarşilerin tümü için kullanmaktayız. Eğer, kapitalist mülkiyet dışındaki faktörlerin yol açtığı hiyerarşilere «tabaka» (couche) ya da «kategori» demiş olsaydık; bu anlaşmazlık belki de ortadan kalkardı. Aslında böyle bir ayırıma gitmek pek de yersiz sayılmayabilir. Çünkü sınıfların dışında kalan bu «tabaka» ya da «kategoriler» sınıflara oranla daha az süreklili ve daha az kalımlıdır. Fakat bu ayırımın bir de sakıncası vardır; «tabaka» ve «kategorilerin» ancak ikinci derecede bir önemleri varmış gibi bir izlenim doğurmak! Kalımlı tüm toplu hiyerarşilere «sınıf» demekle; kendimizi, belirli bir toplum tipindeki eşitsizlikleri öncül (à priori)

olarak haklı çıkarıp, başka bir toplum tipindeki eşitsizlikleri, aksine vurgulamak gibi bir eğilimden, kurtarmış oluyoruz. Sınıfların hepsi arasında bir karşılaştırma yapmak, bize, öncül bir görüş tarafından daha az saptırılmış ve daha nesnel bir yöntem olarak görünmektedir.

Marksist sınıf kuramının bir üstün yanı da, batı toplumlarında, kamu hukukuna, ekonomik rekabete ve girişim özgürlüğüne dayandırılan resmi eşitliğin büyük çapta aldatıcı olduğunu ortaya koymasıdır. «Kapitalizmi» tanıttıran, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet, bu biçimsel eşitliğin ardında, kalımlı toplu hiyerarşilere, yani sınıflara yol açan gerçek bir eşitsizlik doğurur. Yaşamak için çalışma güçlerinden başka hiç birşeyleri olmayanlar; emeklerini, üretim araçlarına —yani ekilebilir toprağa, hayvan sürülerine, avlanma araçlarına, gemilere, fabrika, makine, araç gereç, mağaza gibi şeylere— sahip olanlara satmak zorundadırlar. Çünkü bunlar olmadan üretim yapılamaz. Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olan kişi —ya da «kapitalist»— ise, mülkiyetin ona sağlamış olduğu üstünlükten yararlanarak, başkasının emeğini sömürebilecektir. Kapitalist emekçiye, kıtı kıtına, yaşaması için ona elzem olanı verir ve işçinin ürettiği «artık-ürünü» çekip alır onun elinden. İşçinin «sömürülmesi» denen olay budur. «Artık-değer», sınıf oluşumunun ve onları karşı karşıya getiren temel çatışmanın temelinde yatar.

Bu konuda, kabaca ve oldukça yüzeysel bir bilgi vermekle yetineceğiz. Marx, insan emeğinde yaratıcı bir nitelik bulunduğuna inanır. İnsan, var olan şeylere emeğiyle, birşeyler katar. Mamul bir maddeden onu üretmek için gerekli olan herşey (ham madde, makine ve teçhizat amortismanı, üretim yapanların geçimini sağlayan ücret ve hatta onların, gençliklerini, yaşlılıklarını, dinlenmelerini, kaza ve hastalık olasılıklarını «amorti» eden paylar) çıktıktan sonra arta kalan bir şey vardır; ve bu insanın salt ça-

lışmakla yarattığı bir şeydir. Bu şey az çok, Marksist «artık-değer» kavramıyla düşümdedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu, artık değerın oldukça yaklaşık bir tanımıdır; çünkü kavram aslında daha karmaşıktır ve çok daha kesin biçimde tanımlanmaktadır. Fakat burada önerilen bu yaklaşık tanımlama, Marx'ın sınıf kuramını anlayabilmek için yeterlidir. Sınıf çatışmalarının ne denli derin —hatta hayati diyebilirdik buna— bir nitelik taşıdığını göstermeye yetmektedir. Kapitalistin el koyduğu «artık-değer», emeğin yaratıcı ögesidir; onu yaratan işçinin bir parçasıdır, adeta.

Marksistlere göre, insanlık ilkin, bir ilkel komünizm dönemi yaşamıştır. Bu dönemde malların tümü ortak mülktü ve henüz sınıflar yoktu ortada. Avcılık, balıkçılık ve toplayıcılıkla geçinen halkların durumu buydu. İlk tarım teknikleriyle birlikte, üretim araçları üzerindeki ilk mülkiyet de, toprak mülkiyeti biçiminde ortaya çıktı. Daha sonraları, bu özel mülkiyet, tarih boyunca değişen biçimler aldı. Üretim araçlarının biçimi ve içeriği, «üretim güçlerinin» niteliğine göre yani teknik gelişme düzeyine göre değişir ve değişik mülkiyet rejimlerine yol açar; çünkü, ileride de göreceğimiz üzere (bkz. ileride) «toplumsal ilişkilerle, üretim güçleri arasında çok sıkı bir bağlılık vardır.» Buna göre marksistler, tarih boyunca ortaya çıkan antik mülkiyet rejimi arasında bir ayırım yaparlar. Üretim araçları üzerindeki mülkiyet rejimlerinden her birisiyle, iki aykırı sınıf tipi düşümdedir: antik toplumun efendi ve köleleri, feodal toplumun senyör (toprağa malik olan bey) ve serfleri, ve kapitalist toplumun burjuva (fabrika ve işletmelerin mülkiyetine sahip olanlar) ve proleterleri.

Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyet, her zaman iki temel sınıfın oluşumuna yol açmakla birlikte; marksist çözümleme mülk sahibi sınıflarla, mülk sahibi olmayan sınıflar arasındaki bu temel ikili bölünmeyi daha karmaşık-

laştırır. Daha önce de değindik buna. İlk önce, üretim sistemi ve onunla düşümdeşen mülkiyet rejimi, hiç bir zaman bir çırpıda ve bir bütün olarak oluşmaz ve ortadan kalkmaz. Yeni sistemler, mevcut sistemler içerisinde yavaş yavaş oluşurlar. Eski sistemler de ağır ağır ölür ve uzun süre yerlerini alan sistemlerin yanında var olmakta devam ederler. Böylece, belirli bir zaman kesitinde, birden çok sayıda aykırı sınıf sistemi bir arada bulunacaktır. Bunlardan genellikle biri, egemen sınıf sistemidir. Fakat bu temel sınıfların yanı sıra; ya yeni doğmakta olan (feodal toplumlarda burjuvazi ve proletaryanın olduğu gibi) ya da artık kaybolmakta olan (sanayi toplumlarında feodaller ve köylüler için olduğu gibi) ikinci derecede sınıflar da bulunur.

İkinci olarak da, belirli bir üretim gücü sisteminde var olan üretim araçları mülkiyeti tipleri ile, mülk sahipleriyle sömürdükleri işçiler arasında kurulan ilişki tipleri değişiktir. Bankacı, sanayici, toprak ağası, toptancı ya da parçacı tüccar gibi kişiler, hepsi de kapitalist oldukları halde tamamen aynı durumda değildirler. Aynı şeyi, hepsi de çalışan kimseler oldukları halde, sanayi işçileri, satıcılar, ufak ya da orta dereceli memurlar, kâhyalar için de söylemek mümkündür. Gelir düzeyi ve yaşam tarzları da, örneğin, büyük toprak ağası ile küçük tarım işletmecisi, küçük esnaf-la büyük mağaza sahibi yüksek memurla, küçük ücretli vd. arasında farklar ortaya çıkmasına yol açar. Bu arada, örneğin; ücretlerin farklılaştırılması, kapitalistin işine gelir; çünkü bu ona, teknokrat ve idarecileri kendi saflarına çekme olanağını sağlar. Bunun gibi, işçiler de büyük girişimlere karşı, zanaatkâr, küçük tüccar ve bazı serbest meslek sahipleriyle birleşebilirler.

Bütün bu oluşumlara rağmen, üretim araçlarının özel mülkiyeti, sınıf farklılaşmalarına yol açan esas neden olmakta devam eder. Sözüünü ettiğimiz sınıfsal çeşitlilik, üre-

tim araçlarına malik olma ya da emeğini kullanma sırasında ortaya çıkan çeşitliliği yansıtır. Bu sınıflar temelde aykırı iki grup halinde karşı karşıya gelirler; çünkü bu sınıflardan bir kısmı; diğerlerinin ürettiği artık değeri elinden alarak, sömürür onları. Sınıflar kalımlı bütünlerdir; çünkü üretim araçlarının özel mülkiyeti miras yoluyla devredilir. Kuşkusuz, işçiler de emeklerinin karşılığı olarak kazandıkları şeyden bir kısmını tasarruf ederek, kuramsal düzeyde, mülk edinebilirler. Guizot (*) işçilere «zenginleşiniz» derken bunu söylemek istiyordu. Ama bu çoğu zaman bir göz boyamadan başka bir şey değildir; çünkü ücretler en düşük yaşam düzeyinde yani, herhangi bir yatırıma olanak verecek her türlü tasarrufu olanaksız kılan bir düzeyde belirlenirler. Öyle ise sınıflar; Eski Düzen' in (**) «zümreleri» kadar katıdır ve eşitlik görüntüsüne rağmen, onları yeniden diriltir.

Marksistlere göre, salt biçimsel kalan demokratik ve eşitlikçi yapıların ardındaki gerçek toplum yapısını bu sınıf hiyerarşileri oluşturur. Batıda, tüm yurttaşlar «türel açıdan» eşit doğarlar, ama bunlardan bir kısmı emeklerini başkalarına satarak yaşamaya mahkûmdurlar; ve bu durumdan kurtulma olanakları çok kısıtlıdır. Türel açıdan herkes özgür doğar; ama gerçek anlamda özgür olabilenler ancak maddi olanakları bulunanlardır ki, bunlar da esas olarak üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlardır. Hükümetler de resmen, iktidarı egemen bir parlamentoya veren seçimlerle oluşurlar; ama seçmenler paranın, yani kapitalistlerin denetiminde olan propogandayla istenilen yö-

(*) Fransız tarihçisi ve devlet adamı; tutucudur. Louis Philippe'in nazırlığını yapmış ve liberallerin isteklerine karşı koyması, 1948 devrimine yol açmıştır. (Çev.)

(**) Fransa'da 1789 öncesi dönemi anlatan deyiş. (Çev.)

ne çekildiği gibi; kapitalistler, temsilcileri de avuçları içine alırlar.

Marksist sınıf kuramı böylece, efsaneleri yıkan bir görünüm taşır. Bu kuram, kapitalist toplumların resmî yapılarının ikincil bir nitelik taşıdıklarını; bunların, üretim güçleri ile onlara bağlı olarak oluşan mülkiyet ilişkileri ve bunlardan doğan sınıfların yarattığı birer üst yapı olduklarını ortaya koymak eğilimindedir. Normların, değerlerin, kuralların, davranış modellerinin amacı da, bu sınıfları ve mülkiyet ilişkilerini; daha kolaylıkla kabul edilebilir hale getiren görüntüler ardında gizleyerek, sürmektedir. Resmi şefler, yöneticiler, anayasal organlar ve meşruluk sistemi, aslında tüm devlet aygıtının korumak amacını güttüğü, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanların gerçek egemenliğini, maskeleymektedir.

Liberal demokrasi, zümreleri ve «meslekleri» ortadan kaldırarak, eşitliği getirmiş gibi yapmıştır. Ama, aslında bunları, en az onlar kadar köklü toplu eşitsizliklere yol açan sınıf biçimi altında devam ettirmiştir. Daha doğrusu, eski krallık rejimlerinde, sınıflar, hukuken, zümre ve meslekler biçiminde tanınmıştı. Bu ise o dönemin temel üretim aracı olan toprağı elinde bulunduran soyluların egemenliğini korumaya yardım ediyordu. Sanayi kapitalizmi ise rekabeti, kısıtlayıcı yasaların kaldırılmasını ve liberal ideolojiyi benimsediğinden, burjuvazi ve proleteryanın varlığını, soylularla, diğer mesleklerden olanların sahip oldukları statülere benzer statülere bağlayarak, açıkça tanıyamazdı. Ama, eşitsizliklerin kamu hukuku ve siyasal normlar düzeyinde kaldırılmış olması, devlete üretim araçlarına sahip olanların egemen olmasında, köklü bir değişiklik yaratmadı.

Marksizmde sınıf kuramı, tüm siyasal sistemlerin gerek kökenlerini, gerek yapılarını gerekse evrimlerini açıklamaya yardım eden en temel ögesidir. Bu bakımdan, ile-

ride yeniden ele alacağız bu kuramı. Burada yalnızca bir yönüyle; modern kapitalist toplumlarda yurttaşların eşitliği ve hükümetlerin demokratik niteliği açısından; biçimsel ve gerçek yapılar arasında nasıl bir uzlaşma olduğunu açığa çıkardığı oranda incelemekteyiz bunu. Marx'ın çözümlemesi, liberal rejimlerin XIX. yüzyıldaki ilk gelişme dönemlerinde, içinde bulundukları durumu —ki bazı ülkelerde günümüze dek gelmektedir bu durum— oldukça başarılı bir biçimde ortaya koymaktadır. O dönemde haber alma, kültür ve propaganda araçlarının hepsi, üretim araçlarına sahip olanların elinde bulunuyordu ve bu kimseler aynı zamanda, parlamenterleri, bakanları, yüksek memurları vd. da denetliyorlardı.

İşçi sendika ve partilerinin gelişmesi ise onların gücünü dengeleyen başka ağırlık merkezlerinin doğmasına olanak verdi ve bu; eşitlikçi ve demokratik normları salt biçimsel kalmaktan çıkararak, daha bir gerçeklik kazandırdı onlara. Bu noktada, Marksist çözümlemenin biraz yumuşatılması gerekmektedir. Bununla birlikte, kapitalistlerin gücü, batılı uluslarda geniş çapta egemen olmakta devam etmekte ve hatta, bazı işçi sendika ve partilerini kendi saflarıyla bütünleştirebildikleri oranda da artmaktadır. Örneğin; Amerikan sendikaları, işçilere, üretim araçlarına sahip olanlarla aralarında mevcut olan temel eşitsizliği, hiç bir yönden değiştirmeksizin, artık-değerin bir bölümünü geri alma yollarını sağlamakta, buna karşılık işçiler de sistemin meşruluğunu tanımayı kabul etmektedirler. Sosyal-demokrat partilerin pek çoğu da aynı biçimde, kapitalizm saflarına geçmişlerdir. Yaşam düzeyinin genellikle daha yüksek olması, bugün, işçilerin durumunu belki daha kabul edilebilir bir hale getirmekte; ama, işçilerin ne «toplumsal servetten» ne de iktidardan aldıkları payda önemli bir artış görülmemektedir.

Bununla birlikte, teknik ilerleme ve yaşam düzeyinde

görülen genel yükselme, batı toplumlarında sınıfların kalımlılığını azaltmıştır. Seçkin dolaşımı yeni liberallerin iddia ettikleri kadar yaygın bir duruma gelmemiş olmakla birlikte, giderek yaygınlaşmaktadır. Eğitimin parasız olması ve yüksek öğrenimle büyük okullara giriş koşullarının gevşemesi, işçi çocuklarının belirli bir teknik formasyona ve kültür düzeyine ulaşarak, yüksek memur, yukarı kademe yönetici ve hatta, özel firmalara genel müdür olma olanaklarını arttırmaktadır. Firmaların giderek ortak bir yapı kazanmaları da soydan devrin etkisini sınırlandırarak, bu yükselmeyi daha da kolaylaştırmaktadır. Üretim araçlarının özel mülkiyeti artık, bireysel kalıtım-yolundan çok, büyük sermaye ve sanayi ortaklıklarının oluşturduğu «teknik yapı» aracılığıyla devredilmektedir. Öte yandan sınıflar arası farklar da eskisi kadar şiddetli değildir. Büyük ölçekte seri üretim, tüketimi genelleştirmekte, kitle haberleşme araçları, yaşam tarzlarını ve davranışları tek-düzeyleştirmekte ve bunların tümü, «orta sınıfın» yaygınlaşmasına yol açmaktadır.

Fakat sınıflar arasındaki duvarlar ve düzey farkları, herşeye rağmen, hâlâ ayaktadır. Üretim araçlarının mülkiyeti, her ikisinin de devamını sağlamaktadır. Kapitalist ya da emekçi olarak doğmuş olmak; çok olağandışı durumlar bir yana bırakılırsa; değiştirilemeyen ve daha işin başında ortaya çıkan bir eşitsizlik yaratmaktadır. İkinci kuşaklara da birşeyler kalmaktadır, genellikle, bundan. Seçkin dolaşımı hem çok yavaş olmakta; hem de hiç bir zaman da tam olarak gerçekleşmemektedir. Ayrıca, yine doğuştan gelen ama, üretim araçlarının özel mülkiyetine daha az bağlı olan başka eşitsizlikler de vardır. Maliye müfettişi, danıştay üyesi, ünlü bir avukat, büyük bir doktor ya da özel bir firmanın genel müdürü olabilmeyi başarmış bir işçi çocuğu, kendi çocuklarına doğuşlarında, ayrıcalıklı bir ortam sağlayacaktır. Yüksek bir aydın çevrede, özüm-

leme (osmos) yoluyla alınan ilk eğitimin sağladığı üstünlük; okul sisteminin az çok bu seçkin kültürüne dayalı olması ve bu yüzden zaten evlerinde bu kültürü alanlardan yana işlemesi; rahat çevrelerin, çocuklarına daha uzun bir süre okumak ve değişik deneyler kazanabilmek olanağını sağlamaları; daha ilk işe başlarken, eş ve dostun en iyi işi sağlamak üzere araya girmeleri; ailenin sahip olduğu servetin gence sağladığı maddi destek ve güvenlik (yazlık evde oturabilme, güç dönemlerde yardım görebilme, armağanlar, kullanılan eşyaya, soydan devredildiği için sahip olma gibi faydalar); bunların tümü, daha yüksek bir toplumsal ortamda doğmuş olanlara oldukça önemli avantajlar sağlar. «Seçkin» kişilerin bireysel başarısı; kendilerini aşma eğilimi gösterir. Kapitalist ailelerde bu kalıta bir de üretim araçlarının mülkiyeti eklenir. Üretim araçlarının mülkiyeti bulunmadığı zaman bile bu kalıt, bizim anladığımız anlamda sınıfların ortaya çıkması için yeterlidir.

Batı toplumlarında, bu yeni sınıflar, üretim araçlarının özel mülkiyetinden doğan geleneksel sınıflara eklenir. Geleneksel sınıfların ortadan kalkmış olduğu sosyalist toplumlarda ise, yalnızca bu yeni sınıflar mevcuttur; ama sınıfsız bir toplumdan söz edilemez. Parti aygıtı, kitle örgütleri, devlet organları, kamu işletmeleri, üniversiteler, araştırma ve plânlama merkezleri gibi örgütleri kontrolleri altında tutan kişiler; tıpkı batı toplumlarında onlara denk düşen toplumsal kategorilerin de yaptığı gibi, kalıtsal yoldan kendilerini devam ettirme eğilimini taşırlar. Derinlemesine araştırmaların yapılmamış olması nedeniyle, bu olayın boyutlarını gösterecek olan istatistiklere sahip değiliz. Ama değişik kaynaklardan gelen bilgiler, olayın varlığını doğrular niteliktedir. Bazı yöneticiler arasındaki aile bağları; iktidar seçkinlerinin çocuklarının eğitimi sağlamak için daha büyük kolaylıklara sahip olmaları; bürokratik sistemlerde, kişisel ilişki ağlarının taşıdığı büyük

önem; tüm bu olaylar; sosyalist toplumlarda da belirli bir kalıtımsal eşitsizliğin doğmasına yol açmaktadırlar.

Yöneticilerin, kendi yararlandıkları avantaj ve saygınlıktan çocuklarını da yararlandırma eğilimini taşımaları, tüm toplumsal sistemlerde görülen doğal bir olaydır. Marksizmin yanılığı, bunun yalnızca, üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin bulunduğu bir ortamda ortaya çıktığına ve özel mülkiyete bir son vermekle, bu eğilimin de ortadan kalkacağına inanmasıdır. Oysa, tüm bürokrasiler, tüm yönetici kategoriler, tüm daha zengin ve saygın tabakalar, tüm ayrıcalıklı gruplar ve tüm seçkinler; kalıtımsal yoldan devam ettirmeye çalışırlar kendilerini. Bunu başaramamaları için, onları engelleyen kurumsal mekanizmaların bulunması gerekir. Üstelik bu mekanizmaların işletilmesi de zordur, çünkü; onları işler halde tutacak olanlar genellikle; ayrıcalıklarını iletmeleri önlenilmek istenen kişilerdir. Sınıfların, kapitalizmle birlikte ortadan kalkacağına inanmaları, Marksistlerin, sosyalist ülkelerde bu bakımdan alınması gereken tedbirleri öngörememelerine, ve sürekli olarak uyanık bulunma gereğini ihmal etmelerine yol açmıştır.

Bütün bu söylenenler bir yana; gerçek odur ki, üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanmayan sınıflar —ister sosyalist bürokrasiler, ister batının «seçkinleri», isterse kendini kalıtımsal olarak sürdürmeye çalışan herhangi başka bir kategori olsun— kapitalist sınıflara oranla çok daha az katıdırlar. Kapitalist bir işletmenin sahibi, o işletmeyi tümüyle oğluna devreder; tıpkı bir soylunun, soyluluğunu devrettiği gibi. Bu karışıklık; bir üst kademe yöneticisi, bir büyük memur, bir üniversite üyesi ya da siyasal bir önder, çocuklarına ancak, en iyi eğitim olanakları, toplumsal dayanaklar ve buna benzer başka birkaç üstünlük sağlayarak, daha işin başında, onların da yukarı toplum düzeyinde kalmalarına yardımcı olabilir. Ama bu-

nu hiç bir zaman güvence altına alamaz. Ana-baba, hısım-akraba kayırmacılığı her zaman, ekonomik gücün soydan devredilerek iletilmesinden daha az etkili olmuş; ve sonuçları her zaman çok daha kolayca sınırlandırılmıştır. Üretim araçlarının özel mülkiyeti dışında birtakım nedenlerle ortaya çıkan sınıflar; özel mülkiyetin yol açtığı sınıflara oranla hem daha yumuşaktır hem de daha güçsüzdür.

KAYNAKLAR:

Kastler için bkz. L. Dumont, **Homo hierarchicus; essai sur le système des castes** (1966), M. N. Sirinivas, Y. B. Dandle, S. S. Hahabi, A. Beteille, «Castes, a trend report and bibliography» **Current Sociology**, 1959 s. 135-183), C. Eouglé, **Essai sur le système des castes**, (1935), Zümreler için bkz. R. Mousni, **Les hierarchies sociales de 1450 à nos jours**, (1969), H. Sée, **Les classes sociales in Bretagne du XV. siècle à la Révolution** (1906).

Sınıflar hakkında, genel olarak bkz. ilk olarak, Osowski, **La structure de classes dans la conscience sociale**, (Fr. çev. 1971), ve yine, G. Gurvitch, **Etudes sur les classes sociales; l'idée de classe sociale de Marx à nos jours** (1966), M. Halbwachs, **Esquisse d'une psychologie des classes sociales** (1964), Wright C. Mills, **Les cols blancs; éssai sur les classes moyennes aux Etats-Unis**, (Fr. çev. 1966), D. Reismenn, **Les classes sociales aux Etats-Unis**, (Fr. çev. 1963), S. M. Lipset, R. Bendix, **Class, Status and Power**, (Glencoe, 1953).

Marksçı sınıf kavramı için bkz. K. Marx ve F. Engels, **Manifeste du Parti Communiste**, K. Marx ve F. Engels, **Fransa'da Sınıf Çatışmaları**, Louis Bonaparte'm 18 Brumaire'i N. Poulantsaz, **Pouvoir politique et classes sociales** (1966), Marksçı kurama karşıt olan görüşler için bkz. R. Aron, **Sanayi Toplumu** (Tr. çev. 1974), R. Dahrendorf,

Classes et conflits de classes dans la société industrielle, (Fr. çev. 1972).

Seçkin kuramı için bkz. T. Bottomore'un derlemesi, **Elites et Sociétés** (1967), C. Wright Mills, **l'Elite du pouvoir**, (1968), James H. Miesel **The Myth of the Ruling Class**; Gaetano Mosca **and the elite**, (1958), V. Pareto, **Traité de sociologie Générale**, (2. cilt, 1929), R. Miliband, **The State in the Capitalist Society**, (Londra, 1969) Toplum-sal hareketlilik üzerinde bkz. S. M. Miller, «Comperative social mobility» **Current Sociology** içinde (1960, s. 1-8) A. Girard, **La mobilité sociale en France**, (1961), J. Meynaud, **Rapport sur la classe dirigeante Italienne**, (Mornex, 1964), P. Birnboum, **La structure du pouvoir aux Etats-Unis**, (1971), W. L. Guttsman, **The British political elite**, (Londra, 1963), S. Keller, **Beyond the Ruling Class**, (New York, 1963), D. Marwick, **Political Decision-Makers**, (Glen-coe), S. M. Lipset, ve R. Bendix, **Social Mobility in Industrial Society**, (Berkley, 1949), W. Miller, **Men in Business; essay on the historical role of the entrepreneur**, (New York, 1962), E. D. Baltzwell, **An American Business Aristocracy**, (New York, 1962), G. H. Copeman, **Leaders of British industry; a study of careers of more than a thousand public company directors**, (Londra, 1955), Lloyd Warner ve James W. Abbeglen, **Big Business Leaders in America**, (New York, 1955), R. K. Kelsall, **Higher Civil Servants in Britain** (Londra, 1955), J. A. Armstong, **The Soviet bureaucratic elite; a case study of the Ukranian apparatus** (Londra 1959).

DÖRDÜNCÜ AYRIM

ÖRGÜTLER VE İŞLEVLER

Çözümleme amacıyla, toplumsal yapıların iki ögesini birbirinden ayırmıştık. Bunlardan biri, bir önceki ayırmada ele aldığımız hiyerarşi ve iktidar olayları, diğeri de şimdi inceleyeceğimiz örgütlerdi. Örgütleri de kabaca topluluğun belirli bir kategoriyle ilgili rollerin nesnel bir dayanağa bağlı olarak, (yönetmelikler, tesisler, teknikler, bürolar vb. gibi) düzenlenmesi olarak tanımlamıştık. Siyasal partiler, sendikalar, «toplumsal akımlar», baskı grupları, idareler, kamusal ve yarı kamusal işletmeler vd. hep bu tanıma girmektedirler.

Örgütleri yerine getirdikleri işlevlerden ayırmak mümkün değildir. Bazı araştırmacılar örgüt ve işlevin aynı kavramın iki yönünden başka bir şey olmadığını düşünürler. Nitekim Persons'un kuramları çoğu zaman bir «yapısal-işlevcilik» olarak nitelendirilmekte ve deyişin ilk terimi örgüt kavramıyla bir tutulmaktadır. Bizce bu tartışılabilir bir görüştür; gerçekten, aynı bir örgüt, eşanlı olarak birden fazla işlev görebilir; daha önemlisi; farklı ortamlardan hiç de aynı işlevleri görmeyebilir. Örneğin; komünist partiler, hemcn her yerde, aşağı yukarı aynı biçimde örgütlenmişlerdir. Oysa; iktidarda bulundukları tek parti rejimlerinde; zayıf oldukları çoğulcu rejimlerde (İngiltere

ve İskandinav ülkeleri) ve oldukça güçlü oldukları çoğulcu rejimlerde (Fransa, İtalya ve Finlandiya) gördükleri işlevler aynı değildir. Çoğu zaman örgütler çok-işlevlidir.

1 / Örgütler

Örgütler sosyolojisi, sanayi toplumlarıyla aynı zamanda, yani bu yüzyılın başında gelişmiştir, 1911 yılı, bu dalın iki temel yapıtı olan; Frederick W. Taylor'un **The Principles of Scientific Management** (*) ve Roberto Michels'in **Siyasal Partiler: Demokrasilerde oligarşî eğilimleri** adlı yapıtlarının yayınlandığı yıldır. Bunlardan birincisi, sanayi işletmelerinde işin örgütlenmesi hakkındaydı, ikincisi ise sosyalist partilerle, işçi sendikalarının yapısını incelemekteydi. 1922'de Max Weber ünlü bürokrasi kuramını yayınlıyordu. Kuram, herşeyden önce, idare üzerinde yapılan çözümlemelere dayandırılmıştı; ama kapsamı daha geneldi. 1945'den bu yana da, işlevsel yaklaşımın çok moda olmasına rağmen, örgüt çözümlemeleri hızla çoğalmakta devam etti. 1968'de basılan büyük **Uluslararası Toplum Bilimleri Ansiklopedisi** (International Encyclopedia of Social Sciences) «örgütler» maddesine 46 sayfa ayırmıştır.

Örgüt kavramının burada yer alan tanımı Peter M. Blau'nun şu tanımıdır: «Belirli hedeflere erişmek üzere bir grubun faaliyetlerini düzenleştiren usuller açıkça saptandığı andan itibaren, bir örgüt kurulmuştur.» Bu tanım bizim daha önce önerdiğimiz; örgütü, topluluğun belirli bir kategorisiyle ilgili rollerin, nesnel bir dayanağa bağlı olarak (yönetmeciler, tesisler, teknikler, bürolar vb. gibi) düzenlenmesi olarak gören tanımla çelişik değildir. Bizim rol dediğimiz şey, Blau'nun terimlerinde «açık usullerle», rollerin düzenlenmesi, bu usullerin düzenleştirmesiyle, dü-

(*) Bilimsel İşletmeciliğin Esasları. (Çev.)

şümdeşmektedir. Bir «grubun belirli hedefleri» ise bizim, «topluluğun belirli bir kategorisi» dediğimiz şeyi açık bir hale getirmektedir.

Bizim önerdiğimiz bu son formül, örgütlerin, ister global toplum, ister başka bir topluluk tipi olsun; kendinden daha geniş bir bütünün bir ögesi olduğunu vurgulamaktadır. Bu konudaki görüşler hâlâ çelişiktir. Çünkü; her örgütün kendisi de bir grup yani bir topluluk oluşturur. Biz bu kitapta, tek başına ele alınan bir topluluğun rollerinin düzenlenmesinden (ya da açık usullerin düzenleştirilmesinden) söz ettiğimizde yapı terimini kullanmaktayız. «Örgütler» dediğimiz zaman ise, daha geniş bir topluluk içerisinde yer alan ve şimdi değindiğimiz anlamda, o topluluğun yapısının bir ögesi olan rollerin düzenlenmesiyle (ya da açık usullerle düzenleştirilmesiyle) oluşan grupları anlatmak istiyoruz. Kuşkusuz, bu örgütlerin herbiri, tek başına ele alındığında, kendi de çok sayıda örgütü içerebilen bir topluluk meydana getirecektir.

1) Örgütler ve Genel Kuramı

Peter M. Blau'ya göre, tüm gruplar bir örgüt değildir; kendiliğinden oluşan grupların tersine, yalnızca resmî şekilde belirlenen usullerle donatılmış olan gruplar örgüt sayılırlar. Aslında her grup az çok düzenli birtakım usuller edinme eğiliminde olduğundan, burada önerilen iki kategori arasındaki fark pek net değildir. Şunu söylemekle yetinelim ki, örgütlerden söz ettiğimizde, toplumsal bütünleri herşeyden çok yapıları açısından ele almaktayız; oysa, topluluklardan söz edildiğinde, daha çok aynı bütünleri oluşturan insanlar ve kültürlerden söz ettiğimiz zaman da, onların roller ve davranış modelleri yönü üzerinde durmaktaydık. Bunlar, değişik yönleri ile ele alınan aynı global olaya yöneltilen farklı yaklaşımlardır.

Doğaldır ki, eğer bir gruptan, bir topluluk ya da bir kültür olarak söz etmek yerine bir örgüt olarak söz ediliyorsa, bu, o grubun yapısal yönlerinin, özellikle gelişmiş olmalarından ötürü, bu yöne daha fazla önem verilmesinin bir sonucudur. Örneğin, siyasal partilerin evriminde «örgüt» (ya da «aygıt») teriminin, partiyi anlatmak üzere kullanılmaya başlanması XIX. yüzyılın az örgütlenmiş ve yumuşak partilerinin yerini XX. yüzyılın güçlü şekilde örgütlenmiş partilerine bırakmasıyla birlikte olmuştur. Örgüt sosyolojisinin gelişmesi de sanayi toplumlarının ortaya çıkmasıyla eşanlıdır; sanayi toplumlarının başlıca özelliği, bunların yurttaşlarını, ekonomik işletmeler, idareler, partiler; baskı grupları vb. gibi ileri derecede yapılaşmış büyük örgütler içerisinde topluca çevrelemeleridir.

Bununla birlikte, toplu çevrelemede büyük bir başarı gösteren, çok güçlü bazı örgütler daha eski zamanlarda da görülmüştü. Arkaik (*) toplumlar denilen toplumlarda görülen aile gruplaşmaları ya da soylardan ve feodal bağlılık esasına dayanan gruplardan söz etmesek bile, gizli derneklerden, din tarikatlarından ve ordulardan bazılarını örnek diye gösterebiliriz, bu bakımdan. Belki de cizvitlerin, masonların ve Prusya ordusunun etkisi gereğinden fazla büyütülmüştür; abartılmıştır, ama bu abartma bile, örgütlerin taşıdığı önemli yerin uzun zamandan beri bilindiğini ortaya çıkarmaktadır. XX. yüzyıl sanayi toplumlarında örgütlerin sayısı her geçen gün artmakta ve çeşitli toplu çevrelenmeler içerisine kısılıp kalan insanlar zaman zaman boğuluyorlarmış gibi bir izlenime kapılmaktalar. Ancak bu konuda var olan genel kanıya rağmen, olayın yeni olduğu görüşü pek de doğru değildir; arkaik denilen toplumlar da örgütler yardımıyla, türlü yollardan çevrelemeye çalışmışlardı insanları. Günümüzün yeniliği, örgütlerin çoğal-

(*) Tarihsel, eski çağlara özgü.

masından çok; modern örgütlerin, ileride inceleyeceğimiz bazı özel niteliklerinde aranmalıdır.

● Oligarşinin Tunç Yasası

Her örgüt az çok, hiyerarşik bir modele göre kurulmuştur. İktidar, örgüte katılanlar arasında karmaşık bir biçimde dağıtılmıştır; dikey düzeylerden oluşan bir piramitle, yatay bölünmeler, birbiriyle kesişirler. Örgütleri incelemek demek, yeniden, ama bu kez biraz farklı bir biçimde, iktidar ve hiyerarşiyi incelemek demektir. Bu kez, eşitlikçi olmayan ilişkiler ve bunların kültürel dayanaklarıyla; doğuştan gelen toplu eşitsizliklerle olan bağıntılarını incelemekle yetinmek yerine, bu ilişkilerin bir yapı gereğince nasıl düzenlendikleri açıklanmak istenmektedir. Aslında iktidar, örgütler içinde kullanılır ve zaten, örgüt öğelerinden biridir, iktidar. Belli bir topluluğun şeflerinin üyelerinden, «yönetilenlerinden» ayrılması, bir organigrama göre belirlenir ve karmaşıklaşır; öyle ki, pek çok kimse, kendinden aşağı düzeylerde yer alanlara göre yönetici, daha yüksek düzeylerde yer alanlara göre yönetilendir; yatay bağlantılar düzeyindekilerle de eşit durumdadır.

Organigramın farklı düzeylerinde şefler, daha önce sözünü ettiğimiz atanma yollarına; üstü tarafından atanma, seçim, kooptasyon, doğuş vb. gibi yollara uygun biçimde atanırlar. Bazı örgütler otokratiktir; örneğin özel sanayi firmaları! Bu firmaların yöneticileri kapital sahipleridir ve kapitali mirasçılara, soydan devrederler. Bazı örgütlerse demokratiktir; her basamaktaki yöneticileri seçimle belirlenir; örneğin, batı ülkelerinde mevcut olan sendika, parti ve derneklerin çoğu böyledir. Bazı örgütlerse, karma örgütlerdir; iki yöntem bir arada kullanılır, bunlarda. Mevcut yöneticilerin kendi yerlerini almalarını istedikleri kişileri üyelerin oyuna sundukları çoğu siyasal parti, sendi-

ka ve dernekte, seçimle kooptasyon birlikte kullanılır.

Roberto Michels, Avrupa ve özellikle Almanya'daki sosyalist partilerle işçi sendikaları üzerinde yaptığı çözümlemelere dayanarak; 1911'de, bu konuya değgin ünlü bir kuram atmıştır ortaya. Bu kurama göre, otoritelerin atanmasında başvurulmuş yol ne olursa olsun; —isterse açık ve özgür seçimlere başvurulmuş ve hatta bu seçimler düzenli aralıklarla yenilenmiş olsun— değişik kademelerdeki yöneticiler iktidarlarını sürdürme eğilimi taşırlar ve kendilerinden sonra gelecek olanları, bir çeşit kooptasyonla belirlerler; resmî seçimler de bu durumda, onaylamanın ötesinde bir anlam taşımazlar. Böylece örgütlerin tümü; hatta yapıları resmen demokratik olanlar bile, yapılarını fiilen oligarşiye dönüştüren «tunçtan bir yasa»ya tâbi olacaktırlar.

Michels'in şeması, kısmen, gerçeği yansıtmaktadır. Ellere bir otorite geçiren insanlar, genellikle bunu, uzun bir süre korumaya; çevrelerine hep kendilerine bağlı olan kişileri toplamaya, ve çekilme zamanları geldiğinde de bu kişileri yerlerine geçirmeye çalışırlar. Öte yandan, otoritenin kullanılışı, yöneticilerin, diğer grup üyelerinden oldukça farklı bir görüş çevresinde birleşmelerine yol açar. Robert de Jouvenal'in dediği gibi; «karşıt partilerden olan iki milletvekili arasındaki fark; aynı partiden olan bir milletvekili ile bir militan arasındaki farktan çok daha azdır.» Tüm örgütlerde; «sorumlular», üyelerle karşı karşıya gelme; oldukça kapalı bir çember oluşturma ve bu iç çember içerisinde kendilerine otokratik yollardan devam ettirme yönünde bir eğilim taşırlar. Bu sorumluların, yer yer kesişen kademelerden meydana gelen bir piramid oluşturmaları, olayı hiç bir şekilde değiştirmez; değişik kademelerdeki yöneticiler arasında kurulan dayanışma, genellikle, onları «tabana» bağlayan dayanışmadan daha güçlüdür.

Örgütlerin çoğunda, hatta demokratik olanlarla bile oligarşik bir eğilim görülür.

Ancak bu eğilim tüm örgütlerde aynı güçle çıkmaz ortaya ve demokratik örgütler bu eğilime diğerlerinden daha fazla direnebilirler. Sosyalist partilerle, işçi sendikalarında bu oligarşik eğilimin varolduğunu, çok açık bir biçimde ortaya koyarken, tutucu Roberto Michels, bu eğilimin demokratik olmayan örgütlerde daha da güçlü olduğunu unutturmuştur bizlere. Demokratik olmayan örgütlerde, herşeyden önce, yöneticilerin atanmasına ve denetlenmesine ilişkin resmî kurallar; oligarşik eğilimi güçlendirici yönde bir etki yaparlar. Yöneticilerin, örgüt üyelerince seçilmesi, oylamanın gizliliği; yetkilerin düzenli aralıklarla yenilenmesi, «iç çemberin» aldığı kararların gözden geçirilmesi için kurultay ya da kongrelerin toplanması gibi usullerse hep, bir oligarşinin gelişmesine sınırlar koyan olanaklardır.

Kuşkusuz; yönetici durumunda olan kişiler, iktidarda kalabilmek ya da kendi seçtikleri kimseleri işbaşına getirebilmek için seçimleri kontrol etmeye çalışırlar. Kuşkusuz, bu yöneticiler, kendi görüşlerinden yana ya da hiç değilse, onlara en az rahatsızlığı verecek türden, kaypak, «ne ak ne de kara» («nè-re-blanc») türünden önergeleri benimsetmek için, kurultay ve kongreleri avuçları içine almaya kalkışırlar. Ve yine kuşkusuz, başarırlar bunu, çoğu zaman. Ama bu başarı hiç bir zaman tam değildir. İstenmeyen yöneticiler, eninde sonunda elenirler. Kendi yerleri için önerdikleri adaylarsa, eğer tutulan kişiler değilse, pek zor gelebilirler, iktidara. Zaman zaman, kurultay ve kongrelerin önderler üzerindeki denetimi oldukça etkin olmayı başarır. Demokratik süreçlerden yararlanarak, kitlelerin özlemlerini dile getirdikleri için onlar tarafından desteklenen yeni önderler ortaya çıkabilir ve ikti-

darı ele geçirebilirler. Demokratik olmayan örgütlerde ise, bunlardan hiç birisi görülmez.

Roberto Michels'in ihmal ettiği bir başka öğeyi daha gözönünde bulundurmamız gerekir. Bu, yöneticilerle örgüt üyelerinin kendi açılarından gerçekleştirmeyi umdukları hedeflerin türüyle ilgilidir. Her örgüt ortak bazı hedefleri gerçekleştirmek üzere kurulmuştur. Fakat üyelerin bu hedefleri benimseme dereceleri, durumdan duruma değişir. Bu açıdan, başlıca iki tip örgütten söz edebiliriz. Birinci tip örgütlerde, tüm üyeler; yönetici, üye, ya da taraftar olsunlar; aynı temel hedefleri benimserler. Partiler, sendikalar, baskı grupları, kiliseler, dernekler hep bu kategoride yer alırlar. Gerçi şeflerin çıkarları, üyelerinkiyle tamamen aynı değildir; bunların, örgüt hedeflerini gerçekleştirme çabasının ardında, genellikle güç kazanma özlemi gizlidir. Ama her şeye rağmen, örgüt hedeflerini onlar da benimserler. Kişisel çıkarları ile bu ortak hedefler arasında bir özdeşlik kurmak yönünde bir çaba harcarlar; ama bu ortak hedefler gerçekten de, hem onlarca hem de üyelerce benimsenmektedirler.

Buna karşılık ikinci tip örgütlerin belirgin niteliği; yöneticiler ve onlara yardım edenlerle, düz üyelerin hedefleri arasında derin bir fark bulunması ve bunun aralarında derin bir aykırılığın doğmasına yol açmasıdır. Bu aykırılık, Roberto Michels'in betimlediği, oligarşinin «tunç yasası» ile aynı yönde bir etki yapar ve az önce ele aldığımız örgütlerinkinden çok farklı bir yapı çıkartır ortaya. Buna, ilke olarak özel ekonomik işletmelerin örneğini verebiliriz. Bu örgütlerde, «sömürücü» kapitalistlerle «sömürülen» işçiler arasında aşılması mümkün olmayan bir çelişkinin var olduğu savını benimsemesek de, bu iki kategori arasındaki karşıtlığın son derece şiddetli olduğunu görmezlikten gelemeyiz. Bu öylesine şiddetli bir karşıtlıktır ki; iki kategori arasında çeşitli çatışmalar çıkar; bunları azaltmak

ya da çözmek üzere özel yöntemler geliştirilir (ki bunlar uluslararası hukukta, devlet arasında çıkan çatışmaları çözmek üzere kullanılan yöntemlere çok benzerler) ve bu kategorileri birbirlerine karşı savunmak üzere örgütler (patron ve işçi sendikaları) kurulur.

Kuşkusuz; firmanın sahibi olan patronların, orada çalışan kimselerin ve alıcıların, hepsinin, firmanın yaşatılmasından sağlayacakları bir çıkar vardır. Gerçekten, firma batacak olsa, patronlar paralarını, çalışanlar işlerini kaybeder, alıcılarsa alacak mal bulamazlar. Fakat firma sahibi patronların asıl amacı; alıcıdan en yüksek kârı sağlamak olduğundan, ücretleri düşük tutmaları ve ürün kalitesini yükseltme yönünde hiçbir çabada bulunmamaları olağandır. Bu ta ki, toplumsal bir baskıyla ya da satışların düşmesiyle karşılaşarak, davranışlarını değiştirmelerine dek sürer. Çalışanların amacı, en yüksek ücretleri ve en iyi çalışma koşullarını elde etmektir. İşlerini kaybetmek endişesinin ötesinde, ne kârların artması ne de ürün kalitesinin yüksek tutulması, onları pek ilgilendirmez. Alıcılarsa herşeyden önce en uygun fiyata en iyi kalitede ürün almaya bakarlar. Ne kapitalistin kârı ne de çalışanların ücretleri ve çalışma koşulları onları hiç ilgilendirmez, ya da ancak dolaylı olarak ilgilendirir.

Kapitalizmle ilişkisi olmayan başka bazı örgütlerde de yöneticiler ve onlara yardım edenlerle, diğer üyelerin hedefleri arasında, böylesine büyük —hatta bazan daha da büyük— iç aykırılıklar görülebilir. Cezaevi, ordu, okul gibi örgütlerde; genel olarak söylersek, kalıtımın zorla olduğu tüm örgütlerde, durum böyledir. Mahpuslar, örgütlü bir grup olan cezaevinin, silâh altına alınmış olan erler, aynı tip bir grup olan ordunun ve öğrenciler de, devam zorunluluğu bulunan okullar açısından, okulun üyeleridirler. Ancak bu üyeler, söz konusu örgütlere katılmak ve onların yöneticileriyle onlara yardımcı olanlara boyun eğmek zo-

runluluğunda kalmışlardır. Dolayısıyla bu iki kategorinin hedefleri arasında, kapitalist işletmelerde var olandan da daha şiddetli bir karşıtlık vardır.

O halde, katılımın özgür olduğu, gönüllü örgütlerle; katılımın bir zorunluluktan doğduğu zorunlu örgütler arasında bir ayırım yapılabilir. Ama böyle bir ayırma gidildiğinde, insanları katılmaya zorlayan «zorunluluğun», açık mı, örtülü mü olduğu gözden kaçırılmaktadır. Askerlik görevini yapacak nitelikte bulunan bir kişi, resmen ve açıkça, askerlik görevini yapmak; okul çağına gelindiğinde okula gitmek ve hüküm giymişse, cezaevine girmek zorundadır. Ücretli olarak bir işletmeye girip girmemekte ise, kişi resmen özgürdür. Yalnız, uygulamada, çoğu zaman, kişi yaşamını kazanmak zorunda olduğu için, o işi kabul etmek zorunda kalabilir. Zaten bu açıdan, özel işletmeler, kamu işletmeleri ya da devlet daireleri arasında temelde bir fark yoktur. Çalışanlar için bunların hepsi, yöneticilerle çalışanların ayrı hedeflere yöneldikleri yarı-zorunlu örgütlerdir. Yine de kamu kesimi ya da kamu işletmelerinde yöneticilerle, çalışanlar arasında ortaya çıkan aykırılık, yöneticilerin, kendi kişisel çıkarları peşinde koşmamalarından ötürü; kişisel kâr arayışının geçerli olduğu kapitalist firmalara oranla daha az şiddetlidir. İleride, bürokrasi kavramını çözümlerken, bu sorunla yeniden karşılaşacağız.

● Organigramlar ve Görünen Yapılar

Örgütlerin yapısı, organigram denilen bir şekilde anlatılabilir. Aynı hiyerarşi düzeyinde yer alan ögeler, bu şekil üzerinde aynı yatar çizgi üzerinde gösterilirler; örneğin bir işletmede, eğer, idarî müdürlük, mali müdürlük, teknik müdürlük ve personel müdürlüğü, eş düzeyde bulunan kademelerse, aynı çizgi üzerinde yer alırlar; ya da

bir partinin, Gironde, Bouche du Rhône, Meurthe ve Moselle, Lot ve Garonne (*) gibi federasyonları aynı bir çizgi üzerinde gösterirler. Farklı hiyerarşi düzeyleri ise dikey olarak, bazıları diğerlerinden daha yukarıda yer alacak şekilde ve en üst yönetim kademesi tepede, düz üyeler ya da çalışanlar kademesi tabanda olmak üzere gösterilirler. Değişik ögeler birbirlerine, yöneticilerin nasıl atandığını gösteren; alt kademece mi seçilmişler; daha yukarı kademelerce mi atanmışlar, yoksa kooptasyonla mı atanmışlar; bunu gösteren oklarla bağlanmıştır. Ayrıca, bu şekil üzerinde, örgüte çapraz şekilde bağlanan komşu örgütler de gösterilebilir. (bkz. şekil 3 de gösterilen organigram örneğine).

Organigram örgütün resmî yapısını gösterir; oysa bu hiç bir zaman tam anlamıyla gerçeği yansıtmaz. Ayrıca organigram oldukça yüzeysel bir düzeyde kalır. Bunun altında çok daha derin ve kısmen farklı olan gizil (latent) yapılar gelişir ki bunların incelenmesi, örgüt sosyolojisinin belli başlı ilgi alanlarından birisini oluşturur. Yine de bu, gerçek yapıların önemli bir ögesi olmakta devam eden resmî yapıların incelenmesini unutturmamalıdır, bize. Bizim siyasal partiler (1951), Jean Meyraud'nun da baskı grupları (1958) üzerinde yaptığımız incelemeler, çoğu örgüt tipine uyarlanabilecek ve bunların resmî yapılarını karşılaştırmalı bir biçimde çözümlemeye olanak sağlayacak olan bazı şemalar ortaya çıkarmıştı.

Komünist partilerin, işçi sendikalarının, cizvit tarikatının, Katolik kilisesinin, bazı devlet daireleriyle bazı işletmelerin gerçek işleyişleri, geniş çapta organigramlarına bağlıdır. Komünist partilerin, gerek dayanıklılığına, gerek parçalanmalara karşı koyabilmelerine, gerekse çevreleme konusundaki güçlerine yol açan en önemli etkenlerden bi-

(*) Fransa'da idarî bölgelerden bazıları.

merkeziyetçi hem de son derece dağınık bir yapı gösteren çatısı ve hiyerarşi kademelerinin az sayıda oluşu; bu kilisenin nasıl olup da bir taraftan, çok geniş bir coğrafi alana yayılmış olduğu halde birliğini koruyabildiği, öte taraftan da coğrafi dağılımın gerekli kıldığı farklılaşmayı nasıl gerçekleştirebildiğini açıklamaktadır. İnananlarla papa arasında yalnızca, iki ara kademe vardır; papazlar ve piskoposlar. Piskopos da doğrudan doğruya papa ile görüşme olanağına sahiptir. (Uygulamada oldukça zor bir iş olabilir bu). Ancak böyle bir organigram papanın görevlerini artırır ve çevresine çok sayıda yardımcı toplamasını zorunlu kılar. Böylece papanın çevresini denetlemesi zorlaşır ve bu da merkezî aygıtı işlemez hale getirir.

Her iki örnekte de organigramı, kültürel öğelerden, özellikle de ideolojiden ayırma olanağının bulunmadığı görülmektedir. Marksizmin, tutarlı, güçlü ve etkileyici oluşu, onu komünist partilerin birliğini sağlayan başlıca öğelerden biri yapmakta, ve ideoloji bir yandan parti yapısını güçlendirirken, bir yandan da kendisi ondan güç kazanmaktadır. Aynı şekilde, katolik kilisesinin dayanıklılığı da, iktidarın, aslında papadan oldukça uzakta bulunan üç bin kadar piskopos arasında dağılmış olmasına rağmen, hepsinin aynı temel dinsel dogmaları benimsemiş olmalarından gelmektedir. Bu dogmalar şu ya da bu konuda modernleşme yolunda bir istek doğduğu zaman bile ciddi şekilde tartışma konusu yapılmazlar.

Organigramlar üzerinde karşılaştırmalı ve derinliğine yapılan çözümlemeler yine de bize, örgütlerin fiilen daha iyi işlemelerine yol açan birkaç ortak temele sahip olduklarını göstermektedir. İki örnek vereceğiz, bu konuda. İlkin, üyelerin, komünist hücreler tipinde küçük ve çok sayıda taban ögesine dağılması daha iyi bir çevreleme sağlayabilir, (çünkü bu küçük öğeler içerisindeki dayanışma güçlüdür ve gündelik sorunlarla bağlantılarını sıkı bir şe-

kilde devam ettirirler) ama, bu ancak örgütün, birliğini koruyacak şekilde ileri derecede merkezileşmiş olması halinde mümkündür. Komünist partiler, direnme akımları, bazı faşist partiler bu tip bir yapıyı sürdürmeyi başarmışlardır. Buna karşılık, başka bazı örgütlerde ve özellikle, kendi içlerine kapandıkları ve örgütün parçalandığı, sosyalist ve aşırı sol (gauchiste) partilerde bu yapı modeli iflâs etmiştir.

Başka bir yapı tipi de yine, ancak çok belirli koşullar sağlandığı takdirde işleyebilmektedir; bu, ordularda ve faşist partilerde görüldüğü üzere, hiyerarşi kademelerinin çoğalmasıyla oluşan yapı tipidir. Burada, tabanda yer alan gruplar, ikiye, üçer birleşerek daha büyük bir grup oluşturur; bu grup birkaç başka grupla birleşerek daha büyük bir grup meydana getirir ve böylece; en küçük askerî birlikten, ordu gruplarının oluşmasına dek sürer gider. Böylesine karmaşık bir zincirlemenin bir keşmekeşe dönüşmemesi ve otoritenin peşpeşe sıralanmış çok sayıda kademe arasında dağılıp gitmemesi için, örgütün son derece merkezî ve disiplinli olması; her aşamadaki şefin, bir üstündeki şefe, körü körüne itaat etmesi gerekir. Böyle bir şema ise, zaman zaman bazı bürokrasilerde de görülmekle birlikte, esas olarak, askerî tipte yapılara özgüdür.

● Gizli Yapılar

Organigramlarda gösterilen resmî yapıların çözümünün ihmal edilmemesi gerekmele birlikte —ki bazı sosyologlar bunu ihmal etme eğilimindedirler— bu çözüm mutlaka, bunlardan çok daha derin ve gerçeğe daha yakın olan gizil incelemesiyle tamamlanmalıdır. Bu bakımdan başvurabileceğimiz araştırma yollarından ilki; karar üzerinde yapılan incelemelerdir. Herhangi bir örgüt çerçevesinde belli bir kararın nasıl bir süreçten geçerek alın-

dığının içyüzü ortaya konulursa, söz konusu karar üzerinde resmî hiyerarşinin değişik öğelerinden herbirinin gerçek etkisinin ne olduğu açıkça görülebilir. Aynı örgüt içinde buna benzer incelemeler çoğaltılarak, gelip geçici bir nitelik taşıyan öğeleri bir tarafa itmek ve böylece örgütün gerçek yapısı hakkında oldukça kesin bir görüntü elde etmek mümkündür.

Temel sorun, resmî yapının ardında bulunan ve kararın oluşumunu belirleyen etkenlerin neler olduğunu saptamaktadır. Michels'in oligarşi eğilimi üzerindeki kuramları bu konuda hiç bir açıklık getirmemektedir. Önemli olan, iç çevrenin nasıl kendini örgüt üyelerinden az çok özerk kılabilirdiği değil, bu iç çevre içerisindeki şu ya da bu yönetici kategorinin, diğer kategorilerle yürüttüğü savaşta, nasıl egemen duruma geçtiğini ortaya çıkarmaktır. Bu bakımdan çok ilginç bir hipotez, 1963'de Perrow tarafından önerilmiştir, biz de bunu bir örnek niteliğinde aldık buraya. Perrow'a göre bir örgütün, belirli bir dönemdeki gerçek yönetici kategorisi; söz konusu dönemde örgüt açısından en önemli olan görevleri «normalleştirme» (yani örgüt çerçevesinde çözümlemeye) en yatkın durumda olan kişilerden oluşur.

Perrow bu görüşe, bir Amerikan hastanesinin gerçek yönetiminin kuruluşundan günümüze dek geçirdiği evrimi inceleyerek ulaşmıştır. 1885'den 1929'a kadar bu hastahane; hastahaneye bağışta bulunan özel kişilerin egemenliği altındaydı; çünkü bu dönemde esas olan liberal bir sağlık hizmeti çerçevesinde, parasız bakım sağlamaktı ve bu tür yardım hizmetleri büyük bir saygınlık sağlıyordu. 1929'dan 1942'ye dek örgütün denetimi doktorların eline geçmişti; çünkü bu dönemde kaydedilen bilimsel ilerlemeler, yeni tekniklerin zaman kaybedilmeden uygulanmasını gerektiriyordu, ayrıca bu dönemde, gördükleri tıbbî bakımın karşılığını ödeyebilecek güçte olan rahat toplum tabakaları

genişlemekteydi. 1942'den 1952'ye dek idareciler, bağışta bulunan kuruculara dayanarak doktorlara karşı bir savaşa giriştiler; çünkü artık çok büyüyen örgütü ve giderek artan maliyetleri ussallaştırmak gerekiyordu. 1952-1958 arasında ise doktorlar, idareciler, bağış verenler, uzmanlar, araştırmacılar, hastabakıcılar, birbirleriyle sürekli bir çatışma halinde bulunuyorlardı; bu çatışmalarsa güdülen farklı hedeflerin karmaşıklığını ve kararsızlığını yansıtmaktaydı. Buna benzer araştırmalar örgütlerin çoğunda yürütülebilir.

Fakat bu tür araştırmalar da yeterli olmayan bir derinlikte kalırlar. Biçimsel yapının ve hedeflerin değişimine paralel olarak bu yapıda ortaya çıkan değişimlerin ardında, genellikle örgütün işleyişini açıklayan çok daha derin bir gizil yapı bulunduğu görülmektedir. Ancak bu açıklama, bir seri örgüte uygulanabilecek nitelikte, tutarlı bir kuramsal modelin kurulmasını gerektirir. Böyle bir modelin kurulması için olayların gözleminden hareket edilir ama bu model, olgusal düzeyde olanı yorumlamaya yardım eden, soyut nitelikte bir düşün yapısı olacaktır. Bu modelin kaçınılmaz olarak keyfi bir tarafı bulunacaktır, çünkü sosyolog bu tip bir modeli, işlemsel olacağı umuduyla; bilerek seçecektir.

Böyle bir yaklaşımın çok iyi bir örneğini, Goffmann'ın psikiatri klinikleri üzerinde yürüttüğü incelemede bulmak mümkündür. Yazar bu hastahaneleri «totaliter (bütüncül) kurumlar» adını verdiği bir örgüt tipinin bir türü olarak görmektedir; cezaevleri, toplama kampları, kışlalar, manastırlar, yatılı okullar bu tipin öteki türleridir. Böyle bir kavramsallaştırmada kuşkusuz, ideolojinin de bir rolü olmuştur. Ama, hiç bir sosyoloji araştırması, mutlak olarak ideolojik art-düşüncelerden arınmış olamaz. Sözünü ettiğimiz araştırmada da ideoloji bazı niteliklerin abartılmasına ve genelleştirilmesine yol açmaktaysa da önerilen mo-

del, uygulandığı örgütlerin derinden derine nasıl işlediğini anlamamıza yardımcı olmaktan geri kalmaz. Ancak, bize öyle geliyor ki burada önerilen «bütüncül kurumlar» kavramı yerine «kısıtlayıcı örgütler» (organisation carcérale) kavramının kullanılması çok daha yerinde olurdu; çünkü, ne erler, ne mahpuslar, ne de yatılılar kapatıldıkları örgütün ideolojisini paylaşmak durumunda değildirler. Oysa bütüncüllüğü nitelendiren böyle bir paylaşmadır.

Kısıtlayıcı örgütlere bu niteliği veren, iki kopma olayıdır. Bunlar, dış evrenden olan kopma ve örgüt içinde, «kısıtlılar» ile onları kısıtlılık durumunda tutan (gardiyan, subay, gözcü, doktor, hastabakıcı gibi) kişiler arasındaki kopmadır. Bu kopmalardan ikincisine, zorlayıcı nitelikteki tüm örgütlerde rastlandığına daha önce de değinmiştik. Tüm kısıtlayıcı örgütlerde benzer davranışlar gelişmektedir. Örneğin, yöneticilere, gardiyanlara ve doğrudan örgüte yöneltilen «kötü niyet» yalan söyleme ve saklama, kendi içine kapanma, ve gardiyanlarla, yöneticilerle ve hatta öteki kısıtlılarla konuşmaktan kaçınma, çöp kutularını karıştırıp, içinden kullanılabilir birşeyler arama; yasaklanmış olan bazı şeyleri yapabilmek, örneğin sigara içebilmek için toplantılara katılma (doktorla ya da öbür hastalarla kurulan temas, âyinlere, vaizlere katılma vb. gibi) ortak eğilimlerdir, bunlar.

Bu tür araştırmanın neyle ilgilendiği açıktır. Bazı akıl hastalıklarının kısıtlayıcı örgütlerden başka bir yoldan iyileştirilmelerine doğaları elverişli değildir. Fakat bu bu durumda doktorun, hastaların bazı davranışlarının hastalıkla hiç bir ilişkisi bulunmadığını, ve tüm kısıtlılarda görülen ve onlara zorla benimsetilen yaşam türüne bir tepki olarak ortaya çıkan davranışlar olduğunu bilmesi gerekir. Patolojik davranışlardan çok, bir yere kapatılmış kişilerin içinde yaşamak zorunda oldukları ortama ayak uydurmak bakımından gösterdikleri ussal bir çabanın sonucudurlar.

Mahpuslar, yatılılar ve askerler gibi, hastalar da yaşamlarını «kabul etmek zorunda oldukları kısıtlılık durumuna bir tepki» olarak düzenleme yoluna giderler.

Gizil toplumsal yapıların çözümlenmesinde kullanılabilecek bir başka yöntem de yapısal yöntemdir. Bu yöntem, resmî yapıların ardında yatan ve ancak daha derinlemesine bir gözlemin ortaya çıkarabileceği gerçek yapılarla ulaşmak yerine, biçimsel (formel) nitelikte kuramsal yapıları ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Yapıcılığın (structuralisme) modern dilbiliminin tekniklerini sosyolojiye uyguladığını söylemiştik. Söz konusu teknikler üçlü bir yaklaşıma dayanmaktadırlar; 1. Modern dilbilim, bir dilin öğelerini, birbirinden ayrı birer birim olarak değil de bir sistemin parçaları olarak ele almakta ve sistemin yapılarını saptamayı amaçlamaktadır. 2. Söz konusu yapılar gözlemci tarafından algılanamazlar; olayların ardında gizli olarak bulunurlar. Troubetskoï'nin dediği gibi «fonoloji (ses bilimi) bilinçli dil olaylarının incelenmesinden, onların bilinçaltı altyapılarını incelemeye geçer.» 3. Bu gizil yapılar modern matematik denilen yöntemlerle (başlıcası, cümle kuramı) çözümlenirler. Örneğin Chomsky ve Miller, İngilizcedeki söyleyiş kurallarının, bu şekilde saptanan az sayıda belirten (aksiyom) türediğini ortaya koymuşlardır.

Claude Lévi-Strauss, akrabalık yapılarını bu yoldan incelemiş ve bunları, sanayi öncesi toplumların başlıca örgütlenme esaslarından birisi olan evlilik ilişkilerinin karmaşık bir bütün haline gelmesine yol açan ve kadın değiş-tokuş ve dolaşımını düzenleyen, simgesel bir sistem olarak yorumlamıştır. Göz önüne aldığı yapılar, incelenen toplumun, örneğin evlilik normlarından çıkartılabilecek olan resmî yapıları değildir. Çünkü her zaman uygulanmaz, bunlar. Araştırdığı yapılar, gizil yapılardır; ki bunları ortaya çıkarmak için fiilen kurulan tüm evlilik bağlarının; gözlem yoluyla bir dökümünü yapmış ve sonradan

bu gözlem sonuçlarına matematiksel bir işlem uygulamıştır.

Böylece, gözlemlenen tüm olayları açıklayabilen ve gerçekleşme olasılığı bulunan tüm durumları öngörebilen, kavramsal bir yapı elde etmiştir. Bu tür bir model ayrıca; öğelerinden birinde meydana gelen bir değişimin, modeli nasıl etkileyeceğini de öngörme olanağı sağlamaktadır. Böylece bu modeller, gerekli değişiklikler yapılarak, başka modeller türetmeye de elverişlidir. Görüldüğü gibi yapısal yöntem sosyolojiye, matematik bir kesinlik getirmeye çalışmaktadır; ancak bunu yaparken, nicelendirme ve istatistiğe başvurmak yerine, cümle kuramında kullanıldığı anlamda cebirsel bir uslamadan yararlanmaktadır. Amaç, «biçimsel nitelikleri, karşılaştırma ve açıklama yönünden, farklı stratejik düzeylerde yer alan başka modellerin niteliklerine indirgenebilen, modeller kurmaktır.» (Lévi - Strauss) Ancak bu farklı düzeylerin bağdaştırılması görüşüne, karşı çıkar yapıcılık. Nitekim, yapısal yöntemlerle mitleri çözümleyip, onları birbirine bağlayan «mitem»leri —dilbilimcilerin «fonem»i tanımladıkları gibi tanımlamaktadır, bu kavram— saptamaya çalışan Claude Lévi-Strauss incelemesinin sonunda şu açıklamayı yapmaktadır: «Her kültür, bir simgesel sistemler bütünü olarak kabul edilebilir... ama, hepsi bir arada kültürü meydana getiren farklı simge sistemlerinden hiç birisi, diğerine indirgenemez.»

Yapısal yöntem, yapısız toplumların çözümlemesinde önemli sonuçlar elde etmiştir. A. Weil ve G. Th. Guilbaud cebirsel olarak bazı akrabalık yapılarını incelemeyi başarmış ve böylece Lévi-Strauss'un elde ettiği sonuçları doğrulamışlardır. Murgin kabilesinde sekizinci bir soy dalının bulunduğunu keşfetmişler ve bu hem Lévi-Strauss'un hipotezlerinden birinin deneyimsel olarak kanıtlanmasına hem de Lévi-Strauss'un tamamen tümden gelimci bir yoldan ortaya attığı, bu toplumların akrabalık sistemlerinin dört soy dalına indirgenmesi gerektiği yolundaki önerisi-

nin doğrulanmasına olanak vermiştir. Yapısal çözümleme, yazının bulunduğu ve dolayısıyla bir tarihleri olan toplumların incelenmesinde bu kadar etkili olmamaktadır. Yine de, Emmanuel Leroy-Laduric yöntemin, Fransa'da, eski düzen aile yapısını incelemek üzere kullanılabileceğini önermiştir; ve pek çok başka alanda kullanılabileceğini de düşünebiliriz. 1960'larda görülen yapıcılık modasının aşırılıkları —ki Lévi-Strauss bunları hiçbir zaman onaylamamıştır— yönetime yüklenilmemeli ve bize değerini unutturmamalıdır.

II) Bürokrasi ve Teknik-Yapı

Çağdaş sanayi toplumlarında örgütlerin özel bir takım nitelikler kazandığı görülmekte ve bu olay sık sık kullanılan fakat her zaman açık bir biçimde tanımlanmayan iki kavramla deyimlenmektedir; bürokrasi ve teknokrasi kavramları. Bunlardan birincisi, bundan elli yıl kadar önce; Max Weber'in onu örgüt ve devlet kuramının merkezi yapmasından bu yana oldukça geniş bir sosyoloji edebiyatının doğmasına yol açmıştır. Michel Crozier, «çağdaş toplum bilimlerinin, anahtar kavramlarından biri olarak» görmektedir, bürokraasiyi. İkinci sözcük bilimsel araştırmalarda bu kadar sık kullanılmamakta ve daha çok siyasal polemiklerde yer almaktadır. Alfred Sauvy'nin dediği gibi, «sevilmeyen teknisyene, teknokrat deriz.» Bununla birlikte James K. Galbraith, en gelişmiş toplumlarda görülen teknokratik örgütlenme biçimini «teknik yapı» adını verdiği bir kavram yardımıyla incelemektedir. Kavram bizce de incelenmeye değer bir kavram olarak görünmekte.

● Bürokrasi

Michel Crozier'ye göre, bürokrasi sözcüğünün üç an-

lamı vardır. Başlangıçta, sözcük, «dairelerle» hükümet etmeyi, yani son derece güçlü bir merkezî otoriteye bağlı, atanmış ve katmanlaşmış memurlardan oluşan devlet örgütleriyle yönetimi anlatmaktaydı. Fakat teknik zorunluluklar nedeniyle bu mekanizma, modern sanayi toplumlarında yalnızca siyasal ve idarî alanlarla sınırlı kalamadığından, bürokrasi zamanla, tüm örgütlere uygulanabilen ve görev ve usullerin «normalleştirilmesi», otoritenin kişilerle özdeşleştirilmekten çıkması ve katmanlaşma gibi özelliklere sahip olan, belirli bir yapı tipi anlamına gelmeye başladı. Üçüncü olarak da, bürokrasi gündelik dilde kötüleyici bir anlam kazandı; bu anlamda bürokrasi, işin ağır yapılması, hep aynı şeylerin yapılması, insanlara zorluk çıkarma, insancıl olmama, gereksinmelere uzak düşme gibi hem çalışanlarda, hem yükümlülerde hem de; bürokratik hizmetin alıcısı durumunda olanlarda, oldukça derin yoksunluklar doğuran durumları akla getirmektedir. Aslında bu sonuncuya, ayrı bir anlamdan çok, ilk iki anlama eklenen kötüleyici bir vurgulama demek daha doğru olur.

Bürokrasi kuramını ilk kez, Max Weber, 1922'de son derece hayran olduğu Prusya idaresi üzerinde yaptığı bir çözümlemeye dayanarak ortaya atmıştı. Kavramın, düşünürce üç tip otorite; alışagelmeye dayanan geleneksel otorite, önderin kişisel saygınlığına dayanan karizmasal otorite ve mantıksal olarak düzenlenen bir hukuk kuralları demedine dayanan, yasal-ussal otorite arasında yapılan sınıflamayla da bağlantısı vardı. Bürokrasi yasal-ussal otoritenin en ileri biçimidir. Açık bazı özelliklere sahiptir. İlkin, yetki ve görevler, bürokraside kişilerin malı değildirler; bir işte görevlendirilen kişi, o işin ne sahibidir, ne de varislerine devredebilir onu, görevi son bulduğunda o işi terketmek zorundadır. Bu özelliğin iktidar ile mülkiyet arasında çok yakın bir bağlılığı öngören geleneksel oto-

riteden —ister aile tipi, ister feodal tip, ister kapitalist tip-te olsun— çok farklı olduğu açıktır.

Öte yandan, yetki ve görevler, kişiselikten de arınmıştır, burada. Bu görevleri gören kişilerin saygınlığına bağlı değildirler ve hiç bir karizmasal nitelikleri yoktur. Kişisel çekicilikleri ne olursa olsun, servis şefine, bir servis şefi olduğu için ve bir yüzbaşıya da yüzbaşı olduğu için itaat edilir. Kişiselikten arınmayı, bürokratik örgüt en yüksek bir düzeye çıkarmaya çalışır; herkese verilen sınırlar (sıfatlar), üniforma giyilmesi, disiplin kuralları hep bu amaca dönüktürler. Dolayısıyla görevlerin birbirinin alanına taşmasını önlemek için, her işin yetki alanı kesin şekilde belirlenir; hiç kimse bu şekilde belirlenen yetkiler dışında bir şey yapamaz. Başka bir deyişle; çok kesin biçimde tanımlanmış olan roller çok dikkatli bir şekilde dağıtılmıştır.

Söz konusu roller hiyerarşik bir biçimde bağlanmışlardır birbirlerine. Herkes, bir üstünde yer alan görevlinin emirlerine uymalı ve ancak kendisinin bir altında bulunana emir verebilmelidir. İlke olarak, hiç kimse; her iki yönde de tek bir hiyerarşi kademesini bile atlamamalıdır. Böylece iktidar tüm hiyerarşi merdiveni boyunca ufak parçalara bölünmüş olur. Bu bölünme, yine ilke olarak, iktidarı zayıflatmaz; çünkü, gitgide daha farklılaştığı ve belirginleştiği her aşamada ona uymak zorunludur. Görevleri yalnızca sahip olduğu otorite derecesi belirlemez; teknik uzmanlaşma düzeyinin de etkisi vardır bunda. Her görev, onu yerine getirebilecek niteliklere sahip olan bir kişi tarafından görülmeli ve bu iş o kişinin mesleği olmalıdır. Ancak, her uzmanlık alanı içerisinde belirli yükselme koşullarına uyularak, hiyerarşinin daha üst basamaklarına geçilebilir.

O halde bürokrasi, özel bir dikey kesiti bulunan bir kariyer yapan, meslekten memurlardan oluşur. Mesleğe gi-

riş, meslekte ilerleme, meslek disiplini, mesleğin yarar ve sakıncaları, meslekten çıkış, hep, son derece ayrıntılı biçimde düzenlenmiş ve kurallara bağlanmıştır. Kişisel nitelikteki rekabetler, mümkün olduğu kadar sınırlandırılmıştır. Her düzeyde, görevlilerde bulunması aranan nitelikler objektif olarak; diploma, yarışma, sınav gibi yollardan saptanır. Bunlar dışında, hiyerarşinin üst basamaklarına tırmanmayı sağlayan bir yol da meslekteki eskiliktir. İş güvenliği, diğer mesleklerden daha yüksektir. Genellikle tüm demokratik örgütler, gerek örgüt içi otorite ilişkilerinde ve çalışanlarla olan ilişkilerde, önceden çok ayrıntılı şekilde saptanan ve kişisellikten mümkün olduğu kadar arınmış olan yönetmeliklere uygun olarak işlerler.

Bu tanımladığımız şekliyle bürokrasi, bazı demokratik öğeler de içerebilir; çünkü en tepede ya da bazı ara kademelerde, kararlar seçilmiş kurullarda alınır ya da bu kurullarda denetlenir. Ancak Max Weber; «insanlar üzerinde mutlak bir denetim kurmanın bilinen en ussal yolu» olduğuna inandığı katıksız otokratik bir yapının daha üstün olduğu kanısındadır. Bu tipin başarısının, seri halde üretimde, ayarlama aygıtlarının sağladığı başarı kadar kaçınılmaz olduğunu düşünür ve bürokrasinin bu nedenle, giderek tüm örgütlere yayılacağına inanır. İlkın Prusya ordusunda oluşturulan ve sonradan kamu yönetimine sıçrayan bürokrasi, sonunda, hastaneler, işletmeler, baskı grupları, sendikalar, siyasal partiler, kiliseler, okullar, üniversiteler ve daha başka örgütlerce de benimsenecektir.

Gerçekten, Max Weber'in kuramlarını, ortaya atılışlarını izleyen elli yıl içinde sanayi toplumlarının geçirdiği evrim, geniş çapta doğrulamıştır. Çok farklı doğrultularda kullanılmıştır, bu kuramlar. Lenin ve Sovyet deneyinin ardından, Marksistler yeni tip bir siyasal parti ve kitle örgütü geliştirdiler; bu örgütlerde Weber modelinin bazı yönlerini görmek mümkündür. Öte yandan, özgür girişim

tarafıtarları da, özgür girişimin, giderek, mülkiyete olan bağılılığını yitirdiğini ve «iş idarecisi» ya da «organizatör» denilen, bürokratik nitelikte, kişisellikten uzak şefler tarafından yönetilmeye başlandığını, ortaya koymaya çalıştılar. James Burnham gerek komünist gerek kapitalist ülkeler örgütlerinin giderek benzeşmekte olduklarını kanıtlamaya girişti. Böylelikle, hem sol (Trosky, Wright, C. Mills, Herbert Mercuse vd.) hem de sağ (H. Wyte jr.) öğretide düşünürler, bürokrasi ve büyük örgütlerin giderek 1 No.lu halk düşmanı haline geldiğini ve özellikle mücadele edilip ortadan kaldırılmaları gerektiğini savunmaya başladılar.

Bununla birlikte, örgütlerin gösterdiği genel gelişim, Max Weber'in anladığı anlamdaki bürokrasiyle tam bir özdeşlik göstermemektedir. 1930'lardan başlayarak Amerikan sosyolojisi, kavramın etkinliğini tartışma konusu yapmıştır. Mayo'nun yaptığı deneyler, kişisellikten arınma ve hiyerarşi ilişkilerinin, işletmelerin iyi işlemesi bakımından sakıncalı bazı psikolojik tepkilerin doğmasına yol açtığını saptamıştır. R. K. Merton, P. Selznick ve A. W. Gouldner, Weber modelini daha da köklü bir biçimde eleştirmiş ve modelin temelinde yatan, insan davranışlarının mekanik bir oluşum gösterdikleri varsayımının oldukça ağır işlev bozukluklarına yol açtığını ortaya koymuşlardır. Örgütün yapısı; yöneticileri, alt kademedekilerin davranışları üzerinde giderek artan bir denetim kurmaya götürmektedir. Bu, Menton'a göre bir çeşit törenciliğe (ritualisme) yol açmaktadır; kararlar soyut kategorilere göre alınmakta, örgütte kurallar esas olmakta, ilişkiler giderek daha az bireysel hale gelmektedir. Selznick ise hiyerarşi kademeleince benimsenen daha altta olanları denetleme gereğinin, otorite devirlerini çoğalttığını, bunun uzmanlaşma eğilimini daha açık hale getirdiğini, bununla örgütün alt-grupları arasındaki çıkar farklılaşmasını arttırdığını ve alt-grupların, kendi çıkarlarını, örgüt çıkar ve hedeflerinden

daha önde tutmalarına yol açarak; onları birbirlerine karşı çatışma haline soktuğunu, söylemektedir. Gouldner de bürokratinin giderek daha ayrıntılı bir hale gelmesi ve otomatik ilişkilerinin eski açıklığını yitirmesi üzerinde durmaktadır ki bu son görüş sonradan Michel Crozier tarafından da derinleştirilecektir.

Öte yandan bürokratik modelin, yeni sorunlara ayak uydurmasına, pek olanak bırakmayan sertlikler de yarattığı farkedilmiştir. Bürokrasi aynı zamanda, yöneticilerle uygulayıcılar ve uygulayıcılarla halk arasında da sürtüşmeler yaratmakta ve örgüt hedeflerini gerçekleştirmeyi bir yana bırakıp bu sürtüşmeleri gidermeye çalıştığından, büyük bir enerji israfına yol açmaktadır. Pek çok kimse, bu aksaklıkların gerçek anlamda düzeltilmesinin mümkün olmadığı kanısındadır; çünkü bunları gidermek için başvurulabilecek yollar, eninde sonuna örgütün bürokratik niteliklerini daha da güçlendirmekten başka bir sonuç vermeyecektir. Gerek iç sürtüşmeler gerek halkla olan uyumsuzluklar yeni düzenlemelerin ve yeni denetleme yollarının aranmasına yol açacak ve bunlar sistemi daha da ağırlaştıracaktır.

Ordu, idare ve benzeri başka örgütlerin evrimleri bu tanımlamayı (teşhis) kısmen doğrulamaktadır. Buna karşılık, yeni müşteriler kazanma ve onlarla olan ilişkileri sürdürme gereği, özel firmalarda aynı olayların ortaya çıkışını frenlemiştir. Öğretisel ya da uygulamadan doğan bazı gerekler, yine bazı kamu işletmelerinde de bu yönde gelişimleri sınırlı tutmaya olanak vermiştir; Yugoslavya örneği ile özel sektörle rekabet halinde bulunan bazı ulusal girişimlerde durum böyledir. Her birisi göreceli bir girişimde bulunma, karar alma ve sorumluluk yüklenme özerkliğine sahip olan ve giderek merkezden bağımsızlaşan birimlerin öngörülmesi, bazı büyük örgütleri bu bürokratik yapıdan kurtarabilmiştir.

Ancak bu yol herkes açısından elverişli bulunmayabilir. Bürokratik örgüt katı olabilir, çevresel değişimlere pek kolay ayak uyduramayabilir, hatalarını düzeltme ve yenilik getirme yeteneği sınırlı olabilir ama yine de onun parçası olan kişilere, büyük faydalar sağlar. Kariyerin gösterdiği kararlılık; ilerlemenin düzenli oluşu, herkesin hak ve yükümlülüğünün kesin olarak belirlenmiş olması, keyfi davranışlara karşı konulan güvenceler, bürokratik personele; başka türden örgütlerde ve hele; hareketliliğin fazla, hiyerarşi merdiveninde tırmanabilmek için girilen rekabetin kesintisiz ve yöneticilere bağımlılığın son derece yüksek olduğu özel firmalarda çalışanların hiç sahip olamayacakları düzeyde bir güvenlik ve onur kazandırmaktadır. Bir örgütün etkinliğini ortaya koyan hedeflerine erişebilme yeteneği ile bu ortak hedeflerden doğrudan doğruya bir pay almayan kişiler olan örgüt üyelerinin çıkarlarına hizmet edebilme yeteneği, her zaman orantılı değildir.

Michel Crozier, bürokrasinin bu saydığımız özelliklerinden bazıları üzerinde durmakta ve bürokrasinin eşitsizlikleri azalttığı ve iktidarın kullanımından doğan bağımlılık ve egemenliği zayıflattığı görüşüne varmaktadır. Crozier'ye göre, örneğin Fransız idaresinin temelinde, otoriteyi kullanan kişilerle onlara boyun eğmesi gereken kişiler arasında kurulacak dolaysız bir ilişkinin yadsınması esası yatar. Bir servis şefiyle, onun kararlarını uygulamak durumunda olan astları arasında hiç bir temas yoktur. Şefle astlar arasına bazı bağlaç kişiler girer, ama astlar bu kişilere hiç bir itirazda bulunamazlar; çünkü bu kişiler de daha üst kademeden yöneticilere tabidirler ve uygulanacak kararların tüm sorumluluğunu onların üstüne atabilirler. Böylece iktidar, aygıt içerisinde dağılır ve şefle ast hiç bir zaman ilişki halinde olmadıklarından, astın şefi önünde uğrayabileceği, onur kırıcı durumlar ortadan kalktığı için, çok daha kolay kabul edilebilir bir duruma gelir.

Crozier, yüz yüze ilişkiden duyulan bu korkunun, özellikle Fransa'ya özgü olduğu kanısındadır. Nitekim Fransa'da örgütlerin kendilerine özgü başka bazı özellikleri de vardır; bireylerin ve kategorilerin birbirlerinden uzaklaşmaları, ve otorite karşısında takınılan tavrın çelişik olması gibi... Böylece Crozier dikkatleri, her bürokrasinin, kültürel çevresine bağlı olarak değişkenlik gösterebileceği olgusuna çekmektedir. Ancak bu kültürel çevreyi çok genel bir düzeyde ele almakta; örgütleri içine alan ve onları gerek yapılarında gerekse değer ve norm sistemlerinde etki altında tutan kurumlar üzerinde yeterince durmamaktadır.

Yine de bürokrasi üzerinde kültürün yarattığı etki üzerinde durmuş olma övüncü Crozier'ye aittir. Kültürün bu etkisine, daha önce, Max Weber'in modelinin özellikle Prusya örgütlerinden esinlendiğini söylerken de değinmiştik. Roberto Michels'in çözümlemelerinin bir yanılışı da bu boyutu hiç göz önünde bulundurmamış olmasından gelmektedir. Oysa, ele aldığı Alman sosyal-demokrasisi bu bakımdan özgül yönleri sahipti. Hedefleri ve değerleri ile Alman sosyal-demokrasisi, yerleşik Prusya toplumuna göre karşıt bir toplum olmak istemiş fakat; karşıt toplum da bir bakıma, yıkmağa çalıştığı bu bürokratik toplum modelini, başka bir düzeye kaydırarak yeniden üretmiştir. Toplumun dışına ittiği işçiler için o toplumun bir dengini yaratarak, onlara bu yoldan toplumla bir bütünleşme olanağı sağlamıştır. Örgüt yapıları ile onları çevreleyen kültür sistemleri arasındaki ilişkiler üzerinde yapılacak araştırmaların ne kadar yararlı olduğu görülmektedir, böylece.

● Teknik-Yapı (Techno-Structure)

1848 Devriminin hemen ardından, Ernest Renan; «İlkel toplumlarda, tanrı adına rahipler kurulu hükümet eder-

di, yarının toplumlarında ise, ussal yoldan en iyiyi bulma adına, bilim adamları hükümet edecekler» (1) diyor ve geleceğin toplumunda sözcüğün etimolojik anlamıyla teknokrasinin egemen olacağını öngörüyordu. Günümüzde, doğaya egemen olmaya ve makinaları kullanmaya olanak veren yeni gizleri elinde tutan bilim adamı ve teknisyenlerin, bu yoldan, modern evrenin en temel güç kaynağını da ellerinde tuttukları görüşü, oldukça yaygın bir kabul görmektedir. Çok gelişmiş ülkelerde gördüğümüz otoriter devletlerin, onlara büyük saygı göstermesi, bu bakımdan oldukça anlamlıdır. Rus (Hidrojen) bombasının babası olan Andrei Sakharov, Sovyetler Birliğinde, diğer yurttaşlarınkinden çok geniş özgürlüklerden yararlanmakta; onun kadar olmasa da meslektaşları da bazı ayrıcalıklara sahip bulunmaktadır.

Ancak hemen hiç bir yerde bilim adamı ve teknisyenler önemli sayılabilecek şekilde siyasal iktidar sahibi değildirler. Renan'ın düşlediği teknokrasiden bugün çok uzakta bulunduğumuz gibi, günün birinde bunun gerçekleşebileceği yolunda da hiç bir kanıt yok elimizde. Bugün teknokrasi dendiğinde, biraz farklı bir olay anlatılmak istenmektedir; bu, kamu yönetimi, özel işletmeler, ordu, üniversiteler ve genel olarak her türlü örgütte herhangi bir karar alabilmek için elzem olan bilgileri ancak uzmanların biraraya getirebildikleri ve dolayısıyla alınan karar üzerinde bir etkiye sahip olduklarıdır. Sözcük zaten kötü bir anlama da gelmemektedir. «Teknokratların» sevilmeyen teknisyenler olduğunu söyleyen Alfred Sauvy'ye daha önce de atıfta bulunmuştuk. Kapitalist sistemlerde, idare ve kamu girişimleri hizmetinde çalışan ve ulusun, ekonominin ve özel firmaların nasıl işlediğini daha iyi anlamasına ve

(1) Ernest Renan, *l'avenir de la Science* (1890), yapıt, yazılışından ancak kırk iki yıl sonra basılmıştır.

dolayısıyla onları denetlemesine yardım eden teknisyenle-
teknokrat denilmektedir.

Amerikalı iktisatçı John K. Galbraith, 1967'de, teknisyenlerin, büyük sanayi ve Amerikan yönetimi içindeki rollerini betimlemek amacıyla, daha kesin ve daha işlemsel bir kavram olan «teknik-yapı» kavramını geliştirmiş ve teknisyenlerin bu iki tür örgüt arasında bir geçişme sağladığını ortaya çıkarmıştır. 1972'de batı sistemleri üzerinde karşılaştırmalı bir çözümleme yaparken biz de bu kavramı kullandık; çünkü kavram bize siyasal örgütlere de uygulanabilecek nitelikte göründü. Kavram henüz yeterince kesin bir şekle girmemiştir ve bir «ideal-tip» gibi kurulan olgusal esaslı bir tema olmak niteliğini, hâlâ sürdürmektedir. Daha ileri bir kesinlik ve soyutluk derecesine ulaşabilmek için daha derin bazı araştırmaların yapılması gerekmektedir. Yine de teknik-yapı kavramını incelemek ilginç olur; çünkü kavram, sanayi toplumlarında örgütlerin geçirdiği evrimin bir yönüne ışık tutmaktadır.

İlkin, Galbraith'in yaklaşımını; daha önce «iş idareci-leri» ya da «organizatörleri» kuramına değindiğimiz Burnham'ın yaklaşımından ayırmak gerekir. Burnham'ın yaklaşımı, firma, idare ve derneklerin esas olarak girişimcilerin kişisel dinamizmi ile harekete geçirildiği yolundaki geleneksel Amerikan düşüncesi içerisinde kalmaktaydı. Buna eklediği tek şey; bu harekete geçirme eyleminin özel firmalarda artık, eskisi gibi kapitalist girişimciler tarafından değil de tüm örgütlerde olduğu gibi teknokrat girişimcilerce yapıldığını söylemesiydi. Galbraith ise sorunu farklı şekilde koymaktadır, ortaya. Ona göre; gözönüne alınması gereken temel olgu, büyük sanayi işletmelerinin artık, ancak ortak bir şekilde yönetilebileceği olgusudur. Çünkü yönetim artık, üretim tekniklerine; öngörme ve planlamaya, işletmenin toplumsal sorunlarına, finansmanına, pazarlamasına ilişkin karmaşık bir bilgi birikimine bağlı

hale gelmiştir. Oysa hiç bir birey tek başına, temel kararların alınması için elzem olan bu bilginin tümünü toplayamaz.

«Teknik-yapı» dediğimiz şey, herşeyden önce büyük firmaların artık bir tek girişimci ya da işletmeci tarafından yönetilebilir durumdan çıkıp, ancak bir grup tarafından yönetilebilir bir duruma gelmeleri olgusudur. Bu grup, her birisi, herhangi bir karar alabilmek için tümü gerekli olan bilgilerin bir parçasına sahip bulunan uzmanları biraraya getirir. Bu uzmanların yönetici grup içerisinde yüzleşmeleri, her özel katkının doğruluğunu, güvenilirlik derecesini değerlendirebilmek ve giderek en doğru seçimi yapabilmek için baş vurulabilecek tek yoldur. Galbraith'e göre, bu yönetici gruba, kapitalistler dahil değildir. Mâkul bir kâr sağladığı sürece eli kolu serbest kalan teknik-yapının hazırladığı raporları dinleyen bir kuruldan ibarettir, artık, pay senedi sahiplerinden oluşan meclisler.

Galbraith'in kuramlarında tartışmaya en açık nokta da bu sonuncusudur. Teknik-yapının «firma asgari bir kazanç sağladığı sürece, mutlak» bir iktidara sahip olduğunu söyler, Galbraith. Bu ise; bu asgari kazancın sağlanamaması halinde, teknik-yapının iktidarının zayıflayacağı anlamına gelir. Nitekim, böyle bir durumda, pay senedi sahipleri, teknik-yapının halihazırdaki üyelerini tasfiye edip yerlerine yenilerini atayarak üstün durumlarını yeniden kazanırlar. Kralın yönetimi, XIII. Louis'nin Richelieu'ye devredışı gibi, baş nazırına bırakması ve ona kendi halefini -Richelieu'nun Mazarin'i seçişi gibi— belirleme hakkını tanıması, baş nazırını her an def edip, yerine keyfinin dilediği bir başkasını getirmekten alıkoymaz onu; yani kral iktidarını ortadan kaldırmaz. Kapitalistler de teknik-yapı üzerinde buna benzeyen bir iktidara sahiptirler. Teknik-yapı üyeleri, normal zamanlarda, birbirlerini, kooptasyon yoluyla seçer ve daha az ehil görünenleri, aralarında tasfiye ederler. Böy-

lelikle bir çeşit «değerliler iktidarı» kurulmuş olur. Ancak kapital sahiplerinin keyfine yine de tabi kalırlar. Oysa bunlar da kendi başlarına yönetme olanağını yitirmişlerdir. Teknik-yapının üyelerini değiştirebilirler gerçi, ama teknik-yapının kendinden vaz geçemezler, artık.

Öte yandan, Galbraith teknik-yapıyı, yalnızca işletmeler düzeyinde ele almıştır. Oysa bu alt düzey teknik-yapılar, daha üst bir düzeyde; önemli işletmelerin hemen hepsini denetleyen, dev işletmelerin, holdinglerin, finans şirketlerinin, yatırım bankalarının yönetici gruplarından oluşan, bir çeşit üstün teknik-yapı tarafından düzenleştirilir ve ussallaştırılır. Hatta bunların da daha üstünde, üçüncü bir düzeyden söz edilebilir; burada, bir seri dev firmanın, holdingin, finans şirketinin, yatırım bankasının, paylarına sahip olanlarla, bunların uzmanları, danışmanları ve idarecileri yer alır. Ve son aşamada özel firmaların teknik yapıları, kamu kesimindeki idareler ve servisler içerisinde oluşan teknik yapıyla birleşme eğilimi gösterirler. Galbraith, A.B.D.'inde, özel firmalar, ordu ve N.A.S.A. (*) arasında hükümet siparişleri nedeniyle kurulan içiçeliği çok açık bir şekilde koymuştur, ortaya.

Söz konusu bu siparişler; onlar olmasa yaşayamayacak olan bazı işlerin varolmasına ve gelişmesine olanak verirler. Bu işletmelerde kurulan teknik-yapı, aynı nedenlerle; benzer bir teknik-yapının, kurulup geliştiği kamu idaresiyle yakın bir işbirliğine gidilmesini sağlar. Her iki teknik yapının üyeleri, aynı eğitim sürecinden geçmişlerdir, aynı dili konuşurlar ve çoğu zaman aynı kökenden gelirler. Giderek yaygınlaşan bir geçişme olayına uyarak, bir teknik-yapıdan diğerine geçmeler olur. Çıkarları da aynıdır: gerek özel gerekse kamu kesimi teknisyenlerinin, her ikisi

(*) National Aeronautics and Space Agency; ABD'nin Ulusal Havacılık ve Uzay Örgütü.

de, kendi güçlerini arttırmak amacındadırlar. Bu onlara daha yüksek bir saygınlık ve bazan da daha yüksek bir gelir getirecektir. Fakat çoğu zaman, belirli bir gelir düzeyi ve toplumsal durumun ötesine geçmiş olan bu adamlar için esas aranılan şey saygınlıktır. N.A.S.A. ve N.A.S.A. için çalışan firmaların ortak çıkarı; uzay programının geliştiğini görmektir; hava kuvvetleri ve uçak yapımcıları da denizaltılar yerine, avcı ya da bombardıman uçaklarının çoğaltılmasını ortak çıkarları olarak görürler. Böylece, firmalar ve idareler arasında yaşamlarını birbirlerine borçlu olmaktan doğan bir birleşme olur ve bunlar son derece güçlü, yeni baskı gruplarını oluştururlar. Amerikan ordusunun 60 milyar doları bulan harcamaları nedeniyle, Eisenhower'ın bir keskin görüşlülük anında sözünü ettiği ve «askeri-sınai aygıt» sanayi dünyasının en güçlü, planlı merkezi haline gelmektedir.

Buna benzer olaylara sanayileşmiş ülkelerin hepsinde rastlanılmaktadır. Ancak, aralarında, teknolojik gelişme düzeyi ile kültürel özelliklerinden gelen bazı farklar da bulunacaktır, doğal olarak. Örneğin Fransa ve İtalya'da, kentleşmenin hızla gelişmesi, belediyeler, bölgeler ya da ulus düzeyinde, «idare ile inşaat şirketlerinin işbirliğine» dayanan pek çok «aygıtın» ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu işbirliğinin nasıl işlediğini; İtalyanların çevirdiği birkaç filmde görmek olanağı vardır. Otoyolların yapımı, ve genellikle, tüm haberleşme araçları, elektrik, telefon, nakliye araçları, idari binalar ve okul binalarının yapımı için, çoğu zaman, az önce değindiğimiz «idare-inşaat şirketi aygıtlarıyla» da bağlantıları olan «kamusal-özel bayındırlık aygıtları» kurulmuştur. Mali aygıtlar belki bunlarda da daha önemlidir; çünkü bunlar, para ve yatırımlar kanalından, tüm ekonominin alacağı yön ve gelişme üzerinde söz sahibidirler. Her ülkede, maliye bakanlığı, devlet hazinesi, merkez bankası, özel bankalar, kapitalist finansman şirketleri, (varsa)

kamulaştırılmış bankalar; hükümetin hizmet kurumları ve kamu kuruluşları, son derece güçlü bir bütün meydana getirmektedir. Ve bunların ekonomik ve siyasal teknik-yapıları öylesine içiçe geçmiş bir hal almışlardır ki, birinin nerede başlayıp öbürünün nerede bittiğini bile ayırma olanağını yitirmiş bulunuyoruz, artık.

Fakat teknik-yapı yalnızca, kamu kesimi ile özel kesim arasındaki bu geçiş alanında ortaya çıkmakla kalmamaktadır. Siyasal düzeyde de, sorunların karmaşıklaşması ve giderek teknik bir nitelik kazanması, tek bir kişinin bunların tüm yönlerini kavramasını olanaksız kıldığı gibi; geniş kurulların da bunları ciddi bir şekilde ele alabilmesine engel olmaktadır; tıpkı, büyük firmalar ve idarelerde olduğu gibi. Bu yüzden, sorunların; bilinmesi gereken her konuda bilgi sahibi olan kişilerden oluşan küçük kurullarda incelenmesi gerekmekte ve bu kişiler ister istemez karara katılmaktadırlar. Böylece doğrudan doğruya siyasetle ilgili olan bir teknik-yapı kurulmuş olmaktadır. Siyasal partilerin, iç yöneticiler ya da geleneksel komiteler şeklinde; meclislerin, komisyonlar ve parlamento grupları şeklinde, hükümetlerin de bakanlıklar arası komiteler, teknik komisyonlar ve çalışma grupları şeklinde örgütlendikleri hatırlanırsa; bunların hepsinin aynı genel şemaya uydukları görülecektir.

Artık kararlar, küçük bir grup içerisinde ortaklaşa olarak alınmaktadır; tek bir kişi (başkan, başbakan, karizmatik önder gibi) ya da geniş bir kurul (parlamento, parti kongresi gibi) tarafından alınan kararlar giderek azalmaktadır. Bu karar gruplarının çoğu ise, yasama ile yürütme ve kamu kurumlarıyla, özel örgütler arasında yapılagelen biçimsel farkları aşarak, her iki tarafa da taşmaktadırlar. Yer yer, bakan, yüksek kademedeki memur, parlamenter, parti başkanı, sendikacı, baskı grubu yöneticisi, uzman,

teknisyen ve hatta bazan «bilge» denilen oldukça bağımsız kişileri bir araya getirir, bu gruplar.

Teknik-yapının gelişmesi, siyasal örgütlerde, demokrasinin sonunun geldiği anlamına gelmez. Nasıl ki ekonomik teknik-yapılarda kapitalistler, eninde sonunda temel rolü oynuyorlarsa, yurttaşlarca seçilmiş olan kişiler de siyasal teknik-yapılara katılır ve son kertede, kararı onlar alırlar. Halk tarafından seçilen başkan, başbakan, bakanlar, çoğunluk partilerinin başkanları, parlamenter muhalefetin temsilcileri, sendika yöneticileri, meslek kuruluşlarıyla, baskı gruplarının temsilcileri; karar gruplarında halkı temsil eden kişilerdir. Tüketicilerin seslerini hiç bir şekilde duyuramadıkları özel (ekonomik) teknik-yapılara oranla, bu önemli bir fark sayılır. Fakat, iki teknik yapı arasında varılan gizli kapaklı anlaşma, kapitalizmin devlete egemen olmasına yol açar ve böylece devlet yeni biçimler kazanır. Bu değişik öğelerin etkisinin ne olduğunu ölçmek ve farklı teknik-yapıların işleyişini daha kesin biçimde saptamak, ancak; kesin ve çoğu zaman, yapılması çok zor olan anketler yardımıyla gerçekleştirilebilir. Bu bakımdan yukarıda önerilen betimlemenin oldukça şematik ve olgusal bir düzeyde kaldığını yineleyelim.

KAYNAKLAR:

Genel olarak örgütler için bkz. J. March ve H. Simon, **Les Organisations**, (1964), D. Zilverman, **The Theory of Organisations; a Sociological Framework**, (Londra, 1970), O. Grusky ve G. A. Miller, **The Sociology of Organisations**, (New York, 1970), P. M. Blau, W. Richard Scott, **Formal Organisations; a comparative approach**, (San Fransisco, 1962), A. Etzioni, **Les Organisations Modernes**, (Fr. çev. Belçika, 1972), **A Comparative Analysis of Complex Organisations**, (New York, 1961), Roberto Michels, **Les partis po-**

litikler, **essai sur les tendances oligarchiques des démocraties**, (Fr. çev. 1914) (1971'de R. Rémond'un girişıyle yeni baskı), M. Duverger, **Siyasi Partiler** (1. baskı 1951) (Tr. çev. Bilgi, 1974), M. Weber, **Economie et Société** (cilt I, 1971), Bir organigram örneğı için, bkz. G. Dupuis ve diğeri, **Organigrammes des institutions françaises**, (1971).

Yapıcılık için bkz. C. Lévi-Strauss'un eserleri ve kaynaklar s. 405, J. Piaget, **Le structuralisme**, (1968), O. Ducrot, T. Todorov ve D. Sperber, **qu'est-ce que le structuralisme?** (1969), L. Sebag, **Marxisme et structuralisme**, (1967) **Esprit** dergisinin 1963 Kasım ve 1967 Mayıs özel sayıları ve ayrıca bkz. J. Viet, **Les méthodes structuralistes dans les Sciences sociales**, (1965).

Parti, sendika ve baskı grupları için, M. Duverger, **Organisations politiques; partis et groupes de pression** ders kitabına bakılabilir. Siyaset Sosyolojisi'nin devamı olan bu kitapta ayrıntılı biçimde kaynaklar bulunmaktadır.

İdareler için bkz. P. le Breton, **Comparative Administrative Theory**, (1968), H. Simon, **Kamu Yönetimi** (Todaie 2. baskı 1972), P. Selznick, **Leadership in Administration**, (Evanston, Ill, 1957), S. Dillick ve E. H. Van Ness, **Concepts and Issues in Administrative Behavior** (Englewood Cliffs N. J., 1962), P. Gournay, J. F. Kestler, J. Siwek, Pouydesseau, **Administration publique**, (1967), G. Vedel, **Traité de science administrative**, (Paris, La Haye, 1966)

Özel firmalar için bkz. R. Cyert ve J. March, **A Behavioral Theory of the Firm**, (Englewood-Cliffs, N. J. 1963, Fr. çev. 1972), E. S. Mason, **The Corporation in Modern Society**, (Cambridge, Mass 1966), R. A. Gordon, **Business Leadership in the Large Corporations**, (Berkley, 1945), S. P. Kindleberger, **The International Corporation**, (Cambridge, Mass. 1970).

Ele alıp çözümlediğimiz, Perrow'un incelemesi, E. Fri-

edson ve diğerleri, **The Hospital in Modern Society**, (Chicago, 1963) içinde yayınlanmıştır. Psikiatri hastahanelerinin yapısı, betimlediğimiz şemaya göre, F. Goffmann'ın, **Asiles**, (1968) de yapılmaktadır. Örgütlerin çevresine ilişkin genel kuram için bkz. P. R. Lawrence ve J. W. Larsh, **Organisations and Environment**, (Boston, 1966).

Bürokrasi konusunda bkz. Michel Crozier, **Le Phénomène Bureaucratique**, (1963), A. Downs, **Inside Bureaucracy**, (Boston, 1967), W. H. White, **L'Homme de l'organisation**, (1959), K. R. Merton, **Readers in Bureaucracy**, (Glencoe, Ill, 1952), P. M. Blau, **Bureaucracy in Modern Society**, (New York, 1956), G. Tullock, **The Politics of Bureaucracy**, (Washington, 1965), A. Sauvy, **La Bureaucratie**, (1967, Que sais-je? serisi, 1967), Léon Trotsky, **La Révolution trahie** (1936), **De la Bureaucratie**, (1971), - Teknik yapı konusunda bkz. J. K. Galbraith, **Le nouvel Etat industriel**, (1968), siyasal teknik yapı için bkz. M. Duverger, **Janus; les deux faces de l'occident**, (1972).

2 / İşlevler (Fonksiyonlar)

İşlev kavramı, çağdaş sosyolojide büyük bir yer tutmaktadır. Kavram, ilkin Molinowski'nin ardından, «ilkel» denilen yazı öncesi toplumların çözümlenmesi için, antropologlar tarafından kullanılmıştır. Sonradan Merton ve Parsons tarafından genelleştirilmiştir bu kullanım.. Siyasal sosyolojide de kavramın kullanımında aynı evrim görülmüştür. İlk, Almond tarafından, gelişmekte olan ülkelerin karşılaştırmalı olarak incelenmesinde kullanılmış, ve az gelişmiş ülkeler incelemelerinde pek verimli olmadığı görülen örgütsel çözümün yerini almış, fakat sonradan, tüm siyasal sistemlere uygulanmıştır. Bu dalda işlevsel çözüm, örgütsel çözüme oranla daha modern, moda olan, en gözde bir yöntem sayılmaktadır. Üstünlüğünü, sorunlara

yeni bir bakış açısından eğilmek ve böylece daha önceden yapılmış olan yanlışları düzeltmeye ya da boşlukları doldurmaya yardımcı olmaktır. (Örgütsel çözüm de önceleri pek kullanılmamış olduğu, sanayi firmaları ve hastahaneler gibi alanlara girdiğinde aynı rolü oynamaktadır.)

Aslında, işlev ve örgüt kavramları birbirinden ayrılmazlar. İşlev ve örgüt; aynı bir örgütün birden fazla işlevi görebilmesi ve aynı bir işlevi, birden çok örgütün karşılayabilmesinden dolayı tam anlamıyla, aynı bir gerçeğin iki yüzü olarak görülemeseler de, bunları birbirinden ayırmak, ancak düşünsel bir işlemle yapılabilir. Her örgüt, onun varlık nedenini oluşturan bir ya da daha fazla örgüte gerek vardır. Çoğu zaman işlevler, örgütlerin amacı olarak kabul edilir. Nesnel amaçlarla, bir örgüte katılmayı açıklayan öznel nedenleri birbirine karıştırmamak şartıyla bu formülün geçerli olduğunu düşünebiliriz. Bu noktayı açıklamak olanağını daha önce bulmuştuk. (bkz. yukarıda)

I. / Sosyolojide İşlev Kavramı

Sosyoloji, işlev kavramını daha önceden onu çok farklı alanlarda kullanmış olan başka disiplinlerden almıştır. Anlam kargaşalığına düşmemek için, kavramın sosyolojiye girmekle kazandığı yeni anlamla daha önceden taşıdığı anlamları karşılaştırmak, ilk iş olarak yapılması gereken şeydir. Bundan sonra da işlev kavramının, sosyoloji içinde geçirdiği evrimi gözden geçirmek gerekir. Çünkü kavram bugün, hiç de onu sosyolojiye ilk kez getirenlerin ona vermiş oldukları anlamını taşımamaktadır.

● İşlev Kavramının Kökeni

Sosyologlar tarafından kullanılmaya başlanmadan önce işlev kavramının başlıca dört anlamı vardı. Kavram, ilk

önce taşıdığı, hâlâ da taşımakta olduğu, birinci anlamına göre; Robert sözlüğünde kullanılmış olan formülle söylersek; «kişinin toplum, veya bir toplumsal grup içerisindeki rolünü gerçekleştirmek üzere yapması gereken şey»dir. Kavram fiilen, hem rolün kendisini hem de onunla düşümdeşen görevler, edimler ve sorumluluklar demedini anlatmak üzere kullanılmaktadır. Bu tanım, «işlev» sözcüğünün, gündelik dilde taşıdığı en genel anlama uygun düşmektedir. Bu aynı zamanda, etimolojiye de uygundur. İşlev —fonksiyon— in kökeni olan *functio* sözü, latince gündelik dilde «bir şeyi gerçekleştirmek» latince hukuk dilinde de «kamu hizmeti» anlamına gelmekteydi. Kavramın diğer tanımları ise, birincinin tersine, belki daha kesin ama daha dar kapsamlı olan, teknik karakterde özel anlamlara gelmektedirler.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda işlev terimi, hukukçular tarafından, devletin faaliyetlerini sınıflandırmak üzere kullanılmıştır. İlk Locke'un sonradan da Montesquieu'nun kullandığı sözcük, bu alanda geniş ve sürekli bir kabul görecektir. Yasama, yürütme ya da idare ve yargı olmak üzere üç işlev arasında yapılan ayırım, Batıda anayasa hukukunun temeli haline gelmiş ve sonradan da az çok biçimsel olarak genellik kazanmıştır. Ayırımın bu kadar tutulmasının nedeni, uzun bir süre (ve de bir bakıma, hâlâ) siyasal bakımdan çok önemli bir anlam taşımış olmasıdır. Bunun temelinde yatan düşünce, her işlevin, devletin, diğer organlarından ayrı ve belirli bir organı tarafından görülmesi gerektiği düşüncesidir. İşlevler ayırımının hedefi, «kuvvetler ayrılığını» ussal bakımdan haklı kılmaktır. Kuvvet, kendisine uygun bir işlevle donatılmış olan, bir organdır.

Böylece ortaya konulduğunda, işlevler ayırımı ve kuvvetler ayrılığı, kralların mutlakçılığına karşı öne sürülen güçlü bir silah olmuştur, ilkin. Locke'un bu kavramları or-

taya attığı ve Montesquieu'nun onları yeniden ele aldığı dönemlerde, Avrupa'da henüz hiç kimse yerleşik krallık rejimlerini yıkmayı tasarlamıyordu. Ama kralın iktidarını sınırlandırarak, bu rejimleri değiştirmek isteyen çok kimse vardı. Yasama işlevi, yürütme işlevi ve yargı işlevi üzerindeki bu kuramın amacı da buydu. Bu işlevlerden yalnızca ikincisi krala verilecek; birincisini seçilmiş bir parlamento, üçüncüsünü de bağımsız yargıçlar üstlerine alacaklardı. İşlevleri bölen bu basit işlem bile kralın iktidarını zayıflatacaktı; çünkü parlamento ve yargı kuvveti, ona ait olan yetkilerden bir kısmını onun elinden alacak ve Montesquieu'nün de dediği gibi «kuvvet, kuvveti durduracaktı.»

Bu üç işlevin tanımlanması ile, kralın yetkileri daha da kısıtlanmaktaydı. Krala düşen işlev, parlamentonun kabul ettiği yasaları «yürütmek» olduğundan, parlamento kralın hangi sınıflar içinde kalarak hareket edebileceğini belirlemekte ve bu sınırlar içinde izleyebileceği yolun da genel yönünü ve ilkelerini saptamaktaydı. Eğer kral bu sınırları aşar ya da uygulaması gereken şeylere karşı çıkarsa; görevleri yasaların uygulanışını denetlemek olan yargıçlar işe karışarak kralı, yasalara saygı göstermeye zorlayabilirlerdi. Bu şekliyle kuvvetler ayrılığı, koşullarından doğduğu belirli bir rejimin çerçevesini aşmaktadır. İster krallık, ister başka bir biçimde olsun, her türlü otoriteciliğin gelişmesini frenlemeye yardım eden bir araç olmaktadır. Kuvvetler ayrılığının karşıtı olan kuvvetler birliği, otoriter rejimleri tanıtlar.

Kuvvetler ayrılığı kuramı, işlev kavramının siyasal alana ilk uygulanış şeklidir. Sosyolojik bir yaklaşım değil; ideolojik bir yaklaşımdır. Bu düşünsel yapının amacı toplumsal olayları bilimsel yoldan çözümlemek değildir; başkalarından daha üstün olduğuna inanılan belirli bir rejim tipini yüceltmektir. Oysa bu kuramı geliştirenler, kuramda

ortaya koydukları şekliyle devlet işlevlerinin, var olabilmek ve varlığını sürdürebilmek için her devlet tarafından yerine getirilmesi gereken gerçek işlevler olduklarını düşünüyor, ya da böyle düşünüyormuş gibi gösteriyorlardı kendilerini.

Bu «iddianın» modern işlevcilerinkinden daha az geçerli olduğu, yani modern işlevcilerin tanımladıkları toplumsal işlevlerin, yasama, yürütme ve yargı işlevlerine oranla gerçeğe daha yakın ve daha az keyfi oldukları da pek açık seçik değildir. Genel normların yaratılması, bu normların saptadığı rolleri benimseyen kişilere, somut olarak uygulanmaları ve bu uygulamanın söz konusu normları bozup bozmadığının denetlenmesi, düzenlenmiş tüm topluluklarda, tüm toplumsal sistemlerde karşılaştığımız üç tip işlevi soyut bir düzeyde tanımlamaktadır. Devletin işlevleriyle ilgili klasik tanımın, salt hukuksal bir nitelik taşıması, ona, sosyolojik çözümlemeden uzak düşen biçimsel bir görünüm vermiştir. Oysa bu tanım pekâlâ sosyolojide de kullanılabilir.

Üçüncü olarak işlev-fonksiyon kavramı, matematikçiler tarafından; bir x değişkeninin alacağı değerin bir y değişkeninin değerine bağlı olduğunu anlatmak üzere kullanılmaktadır. Eğer y 'nin belirli bir değeri için x de tek bir değer kazanıyorsa, fonksiyon doğrusaldır (uniforme) eğer y 'nin belirli bir değerine karşı x birden fazla değer kazanabiliyorsa fonksiyon paraboliktir. (multiforme) Fonksiyon kavramı, değişkenlerin niceliksel olmalarını gerektirmez, dolayısıyla fonksiyon mantık düzeyine kaydırılabilir ve burada, iki olay arasındaki bağımlılık ilişkisi olarak tanımlanır. Bu şekliyle işlev (fonksiyon) kavramı, diğer bilimlerde de olduğu gibi, sık sık kullanılmakta ve giderek «neden» kavramının yerini almaktadır. Oysa neden kavramı, John Stuart Mill'in tanımladığı gibi; «sonuç» dediğimiz bir olayın her zaman ve her koşul altında sonurtu

(conséquent) olarak ortaya çıktığı öneri ya da öneriler (antécédent) dizisi olarak anlaşılmaktadır.

Nedensel ilişki, tek yönlü bir ilişkidir; sonurtu öneriye, sonuç, nedene, ve aralarında karşılıklılık ilişkisi bulunmaksızın, bağılırlar. Oysa bu tür ilişkiler, sosyolojide pek enderdir; ilişkiler, burada genellikle, matematik anlamda fonksiyonel bir karakter taşırlar. x 'in değeri ile y 'nin değeri arasındaki bağımlılık, iki yönlüdür; yani ilk önce verilen değişken x de olsa y de olsa; söz konusu bağımlılık ilişkisi vardır. Bununla birlikte, biz eğer, bir değişkeni ele alıp onun başka bir (ya da birkaç) değişkenle olan bağılılığını ortaya koymak istiyorsak, çözümleme amacıyla ters bağımlılık ayrılarak, bu yine de yapılabilir. Bu durumda açıklanmak istenen değişken bağımlı, onu açıklayabilen değişkenler de bağımsız değişken olarak kabul edilir. Bu değişkenler arasında, hangisinin en önemlisi olduğu, yani, bağımlı değişken üzerinde en güçlü etkiyi yapan değişkenin hangisi olduğu da belirlenebilir. Faktör analizi bu amaçla kullanılabilecek olan yollardan birisidir; bu kadar kesin olmamakla birlikte daha başka yöntemler de vardır.

Dördüncü olarak işlev (fonksiyon) kavramını, biyolojide kullanılır ve burada Robert sözlüğüne göre; «canlı yaratıkta, aynı amacı gerçekleştirmek üzere etkili olan özelliklerin (hassaların) tümü»nü anlatır. Daha açık bir deyişle; işlev, bir ögenin, ögesi olduğu organizmaya yaptığı katkıdır. Bu anlamda, üreme işlevinden, düzenleme işlevinden, sindirim işlevinden, solunum işlevinden, klorofil özümlemesi işlevinden vd. söz edilecektir. Bichat, yaşamın, bu anlamda, ünlü bir tahımını yapmıştır: «yaşam; ölüme direnen işlevlerin tümüdür.» Lamarck dönüşümcülüğü (transformisme), organı işlevin yarattığını ileri sürmekteydi. Oysa, sonradan devrimcilerin (mutationisme) gösterdiği gibi, bunun doğru olmadığı anlaşıldı.

Biyolojide kullanılan işlev kavramı altında; genellikle, birbirinden oldukça farklı iki görüşün birbirine karıştırıldığını, belirtmek gerekir. İşlev, bazan; organizmaya yaptığı katkı, nesnel ögelere dayanılarak saptandığı için, açık seçik olan ve kolaylıkla tecrit edilebilen, bir organın ya da bir organ grubunun belirli özelliklerini anlatır. Glikojen işlevden (karaciğerin glikoz biriktirme ve düzenli olarak ifraz etme işlevi), kloroform özümlemesi işlevinden, solunum işlevinden, sindirim işlevinden söz edildiğinde durum budur. Fakat kavram bazan da, daha kapsamlı ve pek kesin biçimde tanımlanmayan; somut öğelerinden çok genel erekliliğine (finalité) göre belirlenen bazı özellikleri anlatır. Bu anlamda, örneğin bir düzenleme işlevinden; "bir korunma işlevinden, ya da dıştan gelen saldırıya karşı savunma işlevinden, vd. söz edilir. İşlev kavramının sosyolojiye uygulanması sırasında da böyle bir ayırımla karşılaşacağız.

Çünkü bu uygulama, esas olarak, kavram biyolojiden alınarak yapılmıştır. Sosyologlar, biyologların organizma çerçevesinde tanımladıkları işlev kavramını, topluluklara ve gruplara uygulamışlardır. Bu bakımdan Herbert Spencer'in etkisi büyük olmuştur. Spencer **Descriptive Sociology (Betimsel Sosyoloji, 1873)** adlı yapıtında, «biyolojide, değişik hayvan tiplerinin yapı ve fonksiyonları betimlendiğinde nasıl biyologların sonuçları doğrulanıyorsa; sosyal bilimin de aynı türden bir doğrulamaya olanak veren, veriler toplamaya başladığını» söylüyor ve «biyolojide böyle sistematik betimlemelerle, değişik türden örgütlenmelerin parçalarını; ilişkiler, biçimler, eylemler ve köken açısından karşılaştırmak olanağı ortaya çıkana dek hiç bir ilerleme kaydedilmediğini» belirtiyordu.

Bu metinde çok açık olarak görüldüğü gibi işlevler örgütleniş biçiminden ayrılmamakta; aynı bir gerçeğin iki ögesi olarak, birlikte ele alınmaktadırlar. Gerçekleştirilmek istenen hedef bir «yapılar ve işlevler» tipolojisi kurmaktır.

Fakat Spencerci yaklaşım aslında işlevselden çok, «örgütsel» kalmakta bu yüzden de «organcılık» olarak nitelendirilmektedir. Yine de yaklaşımın temelinde bulunan düşünce; bir organizmanın ancak yerine getirdiği işlevlerle açıklanabileceği görüşüdür. Biyolojiye, önemli bir atılım yapma olanağını kazandırmış olan bu görüş, olduğu gibi, sosyolojiye aktarılmıştır. Biyolojik işlevlerin ana amacını, organizmayı hayatta tutmak, «ölüme direnmek» olarak ortaya koyan Bichat'ın bu görüşü, hemen hemen hiç değiştirilmeden, toplumsal işlevlere uygulanmıştır. Buna göre, toplumsal işlevlerin amacı, insana «daha büyük bir mutluluğun peşinde koşma» olanağını sağlayan toplum düzenini korumak olacaktır.

● Toplumsal İşlevler

O halde işlev kavramının sosyolojiye uygulanışı, esas olarak ona biyologların verdiği anlamda olmuştur. Bu uygulama, canlı organizma ve toplum düzeni arasında kurulan bir özdeşliğe dayalıdır. Bunların her ikisi de, tüm öğeleri arasında düzenleşme ve karşılıklı bağımlılık bulunan; çevreden gelen baskılara bir bütün olarak cevap veren ve yine varlık ve dengesini bir bütün olarak koruyan bir bütün şeklinde anlaşılmaktadır. Herhangi bir işlev ancak; çalışmasına («işlemesine») korunmasına veya dönüşmesine bir katkıda bulunduğu, böyle bir bütüne göre tanımlanabilir. Burada, kullanılan terimlerle ilgili bir açıklama yapmak gerekli olmaktadır. Çünkü bugün sosyologlar, canlı organizma modeline uygun biçimde tasarlanan, düzenlenmiş toplumsal bütünlere, artık «düzen» ya da «örgütlenme biçimi» demek yerine sistem adını vermekte ve «örgütler» terimini tek bir sistem kategorisini anlatmak üzere kullanmaktadırlar. Bizim de bu ayrımın baş tarafında yaptığımız gibi...

Alvin Gouldner; «sosyolojide işlevsel çözümlemenin düşünsel temeli, sistem kavramıdır.» (1) derken, yukarıda belirttiğimiz gibi, işlevlerin ancak, tüm öğeleri değişik yollardan aynı amacın gerçekleşmesine yardım eden ve aralarında karşılıklı bir bağımlılık bulunan, düzenlenmiş bir bütün çerçevesinde var olabileceğini, söylemek istemektedir. Oysa bu, bugün sistem için kabul edilen tanımdır. Bu açıdan bakıldığında, bir örgüt de bizim bu terime verdiğimiz anlama uygun olarak bir sistemdir; daha doğrusu, sistemsel çözümlemenin terimlerini kullanacak olursak, bu bir «alt-sistemdir.» Global bir sistem, kendileri de birer sistem meydana getiren, alt-bölümlerden oluşabilir; ve bu bütünlerden bir kısmı da örgütler halinde yapılaşmış olabilirler.

Alt-sistemlerin hepsi birer örgüt değildir; örneğin, kültür alt-sistemi, örgüt değildir. Oysa her örgüt, içerisinde faaliyet gösterdiği bütüne göre ele alınırsa bir alt-sistemdir; ayrı olarak ele alındığında da bir sistemdir. O halde işlev ve örgüt kavramları arasında ikili bir ilişki vardır. İlk olarak; bir alt-sistem olarak örgütün, bir öğesi durumunda olduğu daha geniş sistem içerisinde yerine getirdiği işlevler ele alınabilir; (bu ayrımın başında bizim de yaptığımız gibi) ve örneğin, partilerin, baskı gruplarının, basın kuruluşlarının vd. siyasal sistem içindeki işlevleri incelenebilir. İkinci olarak da; bir örgütün, bir alt-sistem olarak işlemesini, korunmasını ve gelişmesini sağlayan, ve örgütün içinde yer alan farklı işlevler ele alınabilir.

İşlev kavramını sosyolojiye daha önce de belirttiğimiz gibi Herbert Spencer getirmiş olmakla birlikte; sistema-

(1) Alvin W. Gouldner; «Reciprocity and autonomy in functional Theory» L. Gross, **Symposium on a Sociological Theory** (New York, 1959) içindeki mak.

tik olarak bir çözüm aracı şeklinde kullanılması, herkesten önce, iki antropolog, Bronislaw Malinowski (1884-1942) ve Alfred R. Radcliff-Brown (1881-1955) tarafından gerçekleştirelmıştır. Her ikisi de, kendilerinden önceki çoğu antropologun, sözünü ettikleri eski çağlardan kalma toplumları gezgin ve misyonerlerin anlattıklarına dayanarak çözümlmelerinden farklı olarak bu toplumları yerinde incelemek gibi bir üstünlüğe sahiptirler. Bu ise onları, doğal olarak; incelenen her toplumu; değişik kısımların özgül bir bileşimi olan bir bütün olarak görmeye ve her tekil ögeyi anlayabilmek için toplumu tümüyle açıklama gereğine yöneltmişti. Yaptıkları sentezlerin incelenen toplumlara dayandırılması bir zorunluktan ve kendileri bu toplumları, birer yapı ve işlev bütünü olarak kabul ettiler.

Oysa, toplumları, dolaylı ve değişik zamanlarda yapılan gözlemler yoluyla daha kısmî şekilde tanıma olanağına sahip olan, daha eski antropologlar; farklı toplumlarından alınan kültür özellikleri ya da kurum tiplerinden işe başlayarak, bir bütün olarak ele alınan toplumsal gelişmenin evrimi hakkında geniş sentezler kurmaya çalışmışlardı. İşlevsel yaklaşım —yapısal yaklaşımda da olduğu gibi— olayları zaman içerisinde ele alan (diyakronik) bakış açısına bir son verdi ve olayları eşanlı olarak ele alma (senkronik) yolunu benimsedi. İşlevsel yaklaşıma göre, her özel ögeyi, davranış tipini, kültür belirtisini ya da kurumu, toplumsal sisteme bağlayan; temel bağlaç, o davranış, kültür belirtisi, ya da kurumun işlevidir.

Nitekim Malinowski, herhangi bir toplumda kullanılan nesnel araçlar kadar, kültürel öğelerin de (töre, hukuk, din, büyü, ideoloji, sanat, ya da mitler olsun) fizyolojik, teknik, ekonomik, toplumsal ya da kültürel gereksinmelere cevap verdiklerini ve işlevlerinin, o gereksinimleri gidermek olduğunu söyler. Malinowski'nin bu görüşü.

nü, Tobriand adaları yerlileri üzerinde yaptığı incelemeden alınan ünlü bir örnekle açıklayalım. Tobriand yerlileri, iki tür balıkçılık yapmaktadırlar. Bunlardan biri sahil balıkçılığıdır; kolaydır, tehlikesizdir; ve düzenli şekilde ürün elde etmeye olanak verir. İkincisi ise, açık deniz balıkçılığıdır; zordur, tehlikelidir ve sonucu da belirsizdir. Bu tür balıkçılık, büyüsel bir takım törenlere bağlı olarak yapılır; oysa sahil balıkçılığında böyle bir şey görülmez. Malinowski'ye göre bu törenlerin işlevi; balıkçılara güven getirmek ve korkularını aşmalarına yardım etmektir. Bunun dışında başvurabilecekleri bir çare yoktur, Tobriand yerlilerinin.

Görüşünü şöylece özetler, Malinowski; «kültür üzerinde yapılan işlevsel çözümlemenin başlangıç ilkesi; tüm uygarlık tiplerinde, her töre, araç, düşünce ve inancın dırimsel bir işlev gördüğü, yerine getirmek zorunda olduğu bir görevi bulunduğu ve organik bir bütünün vaz geçilmez bir parçasını meydana getirdiği esasıdır.» (1) Böylece, bir sistemin her ögesi, sistemin tümü için bir işlev görecektir. Her sistem, işlevsel bir birimdir, sistemin her ögesinin bir işlevi vardır ve tüm işlevler sisteme yararlıdır. Radcliff-Brown'a gelince, o da, yapısal yönler üzerinde durmakla birlikte, bunları çok sıkı bir şekilde işlevlere bağlayarak; (ki buna yapısal-işlevcilik demek, kendisi) işlevler hakkında, Molinowski'ninkiyle hemen hemen aynı sayılabilecek bir tavır takınmaktadır. İşlevlerin hepsinin amacının, sistemi korumak olduğunu, ısrarla belirtmektedir. «Herhangi bir faaliyetin işlevi, bir bütün olarak toplumsal yaşam içerisinde oynadığı rol ve dolayısıyla, yapısal sürekliliğin sağlanmasına yaptığı katkıdır» der.

(1) B. Malinowski; **Encyclopedia Britanica** içinde «Antropoloji» maddesi.

Yine de, Radcliff-Brown'in işlevciliği, Malinowski'ninki kadar mutlak değildir. Onları izleyenler, daha da yumuşak bir tavır takınmışlardır; bugün işlevcilik R.K. Merton'un saptadığı sınırlar içerisinde kalan, göreceli bir işlevcilik haline gelmiştir. Merton ilk olarak, toplumsal sistemin tüm öğelerinin bir işlevi olduğunun ileri sürüleceğini, böyle bir evrensel işlevciliğin yol açtığı acayip ve fanteziye kaçan yorumlardan örnekler vererek, saptamaktadır. Kluckhohn'dan aldığımız bir örnek verelim buna: «Avrupalı erkeklerin kostümlerinde kola konulan düğmeler; bugün hiç bir faydaları kalmadığı halde, alışkanlıkları ve bir geleneği sürdürme işlevini görür» demektedir Kluckhohn. Gerçekteyse, toplumsal sistemin bazı öğeleri, ya işlevlerini yitirdikleri ya da belki de hiç bir zaman bir işlevleri bulunmadığı için, hiç bir işe yaramayan, gereksiz öğeler niteliğini taşırlar. Biyologlar aynı olayların canlı organizmada da görüldüğünü saptamışlardır.

Merton, ikinci olarak, «işlevsel çözümlemenin temel teorisi olan; tek bir öğenin birden fazla işlev görebileceği gibi, bir işlev de birbirinin yerini alan birden fazla öğe tarafından görülebilir; önermesini» ortaya atar. Bu işlevsel eşdeğerlilik (équivalence) kavramını tanımlamaktadır. Bu da biyologların benimsediği çağdaş görüşle düşümlüştür. Onlara göre de belirli bir işlev, yerine göre, birbirinin yerini alabilen değişik öğelerce görülür. Merton buna örnek olarak; inananlara bir güven duygusu veren —tıpkı Tobriand yerlilerinin açık deniz avcılığında olduğu gibi— ama gerektiğinde çok daha «dünyaevi» ve daha etkin başka tekniklere yerini bırakan, dinsel alışkanlıkları göstermektedir.

Üçüncü olarak Merton açık (manifeste) işlevlerle gizil (latent) işlevler arasında bir ayırım yapmaktadır «Açık işlevler, sistemin ayarına veya uyumuna katkıda bulundukları için sistem üyelerince anlaşılan ve istenilen nesnel sonuçlardır. Gizil işlevlerse; buna bağlı olarak, ne anlaşıl-

lan ne de istenilen işlevlerdir.» Bu ayırım, görünen işlevlerle, gizli işlevler arasındaki ayırımla aynı değildir. Açık işlevlerin «nesnel sonuçlar» oldukları söylendiğine göre, bunlar da gerçek işlevlerdir ve Merton bunları, gizli işlevlerden daha önemsiz saydığı yolunda bir açıklama da vermez. O halde burada, daha çok, toplumsal bir grubun üyeleri tarafından algılanan işlevlerle; grubun dışında bulunan gözlemciler tarafından algılanan işlevler arasında yapılan bir ayırım söz konusudur.

Son olarak da Merton işlev kavramını «işlev bozukluğu» (dysfunction) kavramıyla tamamlayarak, Malinowski'nin iyimser ve neredeyse tanrısal bir kusursuzluk örneği sayılabilecek olan tasarımını, düzeltir. Eğer işlevler, «gözlemlenen sonuçlardan, veri olarak aldığımız» bir sistemin ayarına ya da uyumuna bir katkıda bulunanlar ise; işlev bozuklukları da «sistemin ayarını ya da uyumunu bozan» sonuçlar olacaktır. Örneğin, Hindistan'da, inek ve maymunlarla ilgili olarak uyulan din kurallarını, işlevden çok işlev bozukluğu saymak gerekir; çünkü bunlar sistemin ayarını ve uyumunu bozan ağır ekonomik zararlara yol açarlar. Fakat neyin işlev bozukluğu olduğunu saptamak; acaba, bu ayırımı yapan kişinin değer yargılarına bağlı kalmayacak mıdır? Burada gerçekten, işlevsel çözümlemenin kusurlu yönlerinden birine değinmiş oluyoruz; ileride yeniden döneceğiz, bu soruna.

Merton'un yaptığı bu gözden geçirme sonunda işlevler kavramı büyük bir kabul görmüş ve başlangıçta kullanıldığı antropolojinin sınırlarını aşarak, sosyolojinin tümünde kullanılmaya başlanmıştır. Talcott, Parsons, bu kavramı, toplumsal olayların bilimsel çözümünde kullanılmak üzere temel bir araç olarak önerdiği soyut sistemin bir ögesi yapmıştır. Ona göre her toplumsal sistemin cevaplandırması gereken dört işlevsel gereklilik (impératif) vardır; çevreye uyma, amaçlara ulaşma, üyelerini bütün-

leştirme ve norm kararlılığı. İşlevler, giderek, tüm sistem-
sel çözümlerin, açık ya da gizil bir öğesi olmaktadır. East-
on gibi, kavram üzerinde fazlaca durmayanlar bile, üstü
örtülü biçimde kullanılmaktadırlar, bunu.

Fakat işlevler, hiç bir zaman, yapılardan tamamen ay-
rılmış değildir. Nitekim Parsons'a ilişkin olarak, aslında
Radcliff-Brown için kullanılan terimler, biraz değıştirile-
rek «yapıcı-işlevcilik» şeklinde kullanılmaya başlanmıştır.
Öte yandan şalt yapıcılar da, işlev kavramından yararlan-
maktadırlar. Claude Lévi-Strauss'un mit çözümü bu ba-
kımından çok aydınlatıcıdır. O halde vurgu bazan işlevlere
bazan da yapılar ve örgütlere vurulmaktadır. Bu iki yak-
laşım her zaman, az çok birbirine karışmakta, hatta bazan
aynı şey haline gelmektedirler. Ama yine de, her zaman,
hiç değilse başlangıç noktaları açısından birbirinden fark-
lıdırlar. Çoğu zaman da zaten, işlevsel yaklaşım, yapıların
işlevlerine göre saptanması ile sonuçlanmaktadır. Yaban-
cısı oldukları toplumları gözlemleyen ve işlevsel yoldan
giderek saptayabildiklerinin dışında, bu toplumların baş-
ka hiç bir yapısını seçemeyen antropologlar açısından bu,
en olağan yaklaşımdır.

II. / Siyasal Sosyolojide İşlevsel Çözüm

İşlevsel çözümleme, siyasal sosyolojide, diğer sosyolo-
ji dallarına oranla daha geç gelişmiştir; çünkü siyasal sos-
yolojinin inceleme alanı başka dallarda olduğundan çok
daha fazla, işlevsel yöntem dışındaki başka yöntemlerin
özellikle, tarihsel ve kurumsal ya da örgütsel çözümleme-
nin kullanılmasına elverişlidir. Yazı öncesi toplumlar, kü-
çük gruplar ve kişilerarası ilişkiler üzerinde yapılan araç-
tırmalarda sözünü ettiğimiz yöntemleri kullanma olanağı
oldukça sınırlı olduğđ halde, global toplumlar (ulus-dev-
letler) ya da global toplum içinde iktidarın kullanılmasına

ilişkin özel gruplar (partiler, sendikalar, kiliseler, baskı grupları v.b. gibi) bu tür yaklaşımlarla incelenmeye çok yatkındı. Zaten bu ikinci topluluk türlerinde, kurumsal yaklaşım, uzun zamandan beri de kullanılmaktaydı. Her iki yaklaşım da sosyolojiye uygun hale getirildiler, zamanla; yapısal ve karşılaştırmalı tarih, olaylar tarihinin yerini alırken, kurumların gerçek işleyişleri ve fiili örgütler üzerinde yapılan çalışmalar da, anayasalar ve türel yapılar üzerinde yürütülen çözümlemelerin yerini aldı.

Bununla birlikte, son birkaç yıldan beri işlevsel çözüm, az ileride görüleceği üzere, siyasal sosyolojide de büyük bir aşama yaptı. Doğal olarak pek çok da eleştiriye yol açtı, bu çözüm tarzı. Ancak bu eleştiriler çoğu zaman, yöntemin siyasal olaylara uygulanmasından çok, doğrudan kendisine yöneltilmişlerdir. Fakat, işlevsel çözümün kusurları, siyasal sosyoloji alanında, diğer dallarda olduğundan daha açık şekilde görülebilmektedir. Burada, işlevciliğin eleştirisi, siyasetin temel bir niteliğine bağlanmakta ve doğrudan doğruya işlev ve toplumsal bütünleşme kavramlarını, tartışma konusu yapmaktadır. Bu yüzden yöntemin eleştirisine özel bir yer verilecektir.

● Siyasal İşlevler

Siyasal işlevler her zaman açıkça ya da üstü örtülü olarak, toplumsal sistemin tümünün duyduğu gereksinimlere göre tanımlanmıştır. O halde siyasal işlevler «işlevsel gereklilik» ya da «işlevsel önkoşullar» (préquis) dediğimiz şeylere tabidirler. Bu kavramlar; herhangi bir toplumun var olabilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için yerine getirilmesi gereken temel işlevleri anlatmak üzere kullanılır. Talcott Parsons'a göre bu işlevler dört tanedir. İlk olarak, her sistem, onu çevreleyen ortama, yani kendisi dışında kalan sistemlere uymalıdır. İkinci olarak sistem

kendine özgü bir amaca ulaşmalıdır; yani bu amaçları önce saptayıp, sonra da onları gerçekleştirmek için, kaynak ve enerji seferber etmelidir. Üçüncü olarak her sistem iç dayanışmasını ve dayanıklılığını yüksek tutmak üzere üyelerinin bütünleşmesini sağlamalıdır. Dördüncü ve son olarak da, her sistem, üyelerinin amaçlara bağlılık duymalarını, yani norm ve değerlerine bağlı kalmalarını sağlamalıdır. Parsons, buna, «gizlilik» (latence) der. Bu işlevsel gereklilikler, Parsons'cu toplumsal sistem kuramının bir ögesi olduklarından, ileride kuram anlatılırken, yeniden ele alınacaklardır.

Başka sosyologlar, bu işlevsel önkoşulların neler olduğu hakkında daha uzun ve ayrıntılı listeler geliştirmişlerdir. Aberle, Cohen, Davis, Lévi ve Sutton'un birlikte saptadıkları önkoşullar, dokuz tanedir. Onlara göre her örgütün ve daha genel olarak her toplumsal sistemin 1. fizik ve toplumsal çevreyle ilişki kurmasını ve üyelerinin üremesini sağlayacak; 2. rol farklılaşmasını ve bunların dağıtımını sağlayacak; 3. haberleşmeyi sağlayacak araçlara, 4. ortak bilgilere bir yön verilmesine; 5. açıkça deyimlenmiş bir ortak amaçlar demedine; 6. olanakları bir düzene koyan mekanizmalara; 7. duygusal deyimlemeyi düzenleyen mekanizmalara; 8. sosyalleştirme araçlarına ve 9. davranışlardaki sapmalar üzerinde etkin bir denetime, sahip olması gerekir. Bu yazarlardan biri; Marion J. Lévi, sonradan, onuncu bir önkoşul daha eklemiştir; bu, yeterli bir kurumlaşma düzeyine sahip olmaktadır. Bir toplumsal sistemin var olması ve varlığını koruması açısından gerekli görülen koşullar, değişik biçimler altında ortaya konulmakla birlikte, hemen her yazar benzer hususlar üzerinde durmuştur.

Siyasal işlevler, iktidar ve otorite mekanizmaları yardımıyla bu temel gereksinimlerden bazılarını cevaplandırır. Nasıl ki işlevsel gereklilikler değişik terimlerle ama

hemen hiç değişmeyen bir tarzda tanımlanmaktaysa; siyasal işlevler de yazardan yazara değişen adlarla anılmakta; ama hemen hepsinde, temelde aynı işlevler yer almaktadır. Değişik yazarlar arasında gördüğümüz başlıca fark: işlevlerin az ya da çok kapsamlı bir biçimde tanımlanmasında toplanmaktadır. Kimi yazar; oldukça kapsamlı, az sayıda işlevi tanımlamayı yeğ tutarken, kimi yazar da son derece uzmanlaşmış, pek çok sayıda işlevden söz eder. Fakat genellikle, bu ikinci tip tanımlamalar, birincilerin, alt-bölümlerinden başka bir şey değildir.

Biz burada, salt bu konuda bilgi vermiş olmak için, son yıllarda siyasal sosyoloji dalında, oldukça önemli bir etki yapan iki sosyologun tanımladıkları siyasal işlevleri gözden geçirmekle yetineceğiz. Bu sosyologlar; David Easton ve Gabriel Almon'dur. Easton, doğrudan doğruya bir işlevci değildir. Geliştirdiği siyasal sistem görüşü, canlı organizma modelinden çok, sibernetik makineler modelinden esinlenir; ancak, bu iki model oldukça yakındır birbirine. Easton'a göre siyaset dediğimiz şey özü bakımından, bir değeri olan şeylerin, otoriteye dayanarak dağıtılmasından ibarettir. Bu dağıtımı, siyasal sistem, girdiler (inputs) ve çıktılar (outputs) arasında gelişen karmaşık bir oyunla gerçekleştirir. Easton sistemini, ileride ayrıntılı bir biçimde anlatacağız. Bu yüzden, şimdilik, bu sistemin, Easton'un saptadığı siyasal işlevleri anlamamız için elzem öğelerine değinmekle yetineceğiz.

Easton'un toplumsal sisteminde, iki girdi serisi vardır; talepler ve destekler. «Talepler», değeri olan herhangi bir şeyin; otorite kullanımına başvurarak dağıtılmasını istemektedir; örneğin, bir işçi sendikasının, sendika özgürlüklerinin genişletilmesini, ya da ücretlerin arttırılmasını talep etmesi gibi. Oysa her talep; bunları ancak, belirli sınırlar dahilinde cevaplandırma yeteneğine sahip olan sisteme ek bir yük yükleyecektir. O halde sistem ya bu ta-

lebi karşılayacak; ya onu azaltmaya çalışacak; ya başka birşeyle, yerini dolduracak; ya da onu karşılayamamaktan doğan duruma katlanacaktır. Bu girişiminde sistem «destekler»den yardım görür. «Destekler», sistemden yana olduğunu açıkça göstermek; sistemin meşru olduğuna inanmak; ona yöneltilen duygusal destek gibi şeylerden oluşur. Sistem aldığı talep ve desteklere göre; çıktılarla cevap verir; bu çıktılar arasında, yeni yasalar, kamuoyunu aydınlatma kampanyaları, baskı tedbirleri v.d. sayılabilir.

Bu genel şemaya göre, her toplumsal sistemin temel bazı işlevleri yerine getirmesi gerekir. İlk, taleplerin etkin bir biçimde ortaya çıkmasına olanak veren bir talep deyimleme işlevinin bulunması geerkir. Baskı grupları, basın kampanyaları, parlamento soruşturmaları v.d. hep bu işleve bağlanırlar. Ancak eğer tüm talepler deyimlennmiş olsa; yani tüm gereksinmeler talep haline dönüşmüş olsa; sistem kısa sürede, bunun altından kalkamayacak duruma gelir. Bu nedenle sistemde bir de taleplerin ayarlanması işlevinin görülmesi gerekecektir. Bu konuda, Easton, talepleri deyimlemede uzmanlaşan rollerin belirlenmesi şeklinde ortaya çıkan yapısal ayarlama ile; bazı gereksinmelerin talep haline dönüşmelerini engelleyen tabular ve yasaklar şeklinde gerçekleşen, kültürel ayarlama arasında bir ayırım yapmaktadır. Üçüncü bir temel işlev ise, taleplerin azaltılması ya da «derleme» işlevidir. Bu, talepleri genel talepler haline dönüştürme işlevidir. Temel işlevleri talep deyimlemesi olan baskı gruplarından farklı olarak, örneğin siyasal partilerin görmüş oldukları işlevlerden birisi de budur.

Bu saydığımız işlevler, taleplerle ilgilidir. Başka bazı işlevlerse, «destekler»le ilgilidir. Easton bu açıdan işlev ve yapıları, kesin biçimde ayırmaz birbirinden. Başlıca üç tip destekten söz eder bunlar, siyasal topluluğa yönelen destekler, rejime yönelen destekler, ki rejim, oyunun kural-

ları, normlar ve rol dağılımı olarak anlaşılmaktadır, ve son olarak da otoritelere, yani rollerin sahiplerine yönelen desteklerdir. Bu açıdan, siyasal sosyalleşme, yurda olan bağlılığı, rejimin meşru olduğu duygusunu, ve kurumlara beslenen saygıyı yaratmak ve pekiştirmekle, çok temel bir işlev yerine getirir. Parsons'un ortaya attığı bütünleştirme ve «gizlilik» işlevi yeniden çıkar, burada, karşımıza. Öte yandan, Easton'un önerdiği, desteklerin güçlendirilmesi işlevleri, Aberle, Cohen, Davis, Lévi ve Sutton'un saptadıkları dokuz (ya da on) işlevden çoğunu içine almaktadır.

Gabriel Almond'un kuramlarını anlayabilmek için, Easton sisteminin bu genel çizgilerini bilmek gerekmektedir. Ancak Almond'un bakış şekli, Easton'unkinden farklı olarak, temelde işlevseldir. Almond kuramlarını, ardarda yayınlanan yapıtlarında biraz farklı biçimde ortaya koymuştur. Biz burada, 1966'da yayınlanan Almond'un Bingham Powell ile birlikte yazdığı **Comparative Politics**'i (karşılaştırmalı siyaset) temel alarak açıklayacağız Almond'un görüşünü. Almond ve Powell'in çözümünü üç farklı düzeyde yer alır. İlk düzeyde, yazarların «yetenekler» (kapasiteler) adını verdikleri şey ele alınmaktadır. Almond'a göre sistemin ilk olarak, bireysel ve ortak davranışları düzenleyecek —özellikle normlar yardımıyla olur bu— bir «ayar-lama» (régulative) yeteneği bulunmalıdır. İkinci olarak, sistemin, iç ve dış çevresinden, ekonomik ve malî kaynaklar, siyasal destekler gibi, gerekli olan kaynakları «çıkarma» (extractive) yeteneğine sahip olması gerekir. Sistemin ayrıca, bu çıkardığı kaynakları bireyler ve gruplar arasında bölüştüren bir «dağıtım» (distributive) yeteneği bulunacaktır. Son olarak da çevreden gelen baskı ve taleplere cevap verebilmesi için sistemin bir «cevaplama» (responsive) yeteneğine sahip olması gerekecektir. Burada, bir bakıma, Easton'un önerdiği, talep-cevap, girdi ve çıktı mekanizması bulmaktayız, karşımızda. Saydığımız bu fark-

lı yeteneklerse, aslında birer işlevdir.

Çözümün ikinci düzeyinde Almond, «döndürme» işlevleri (convension) dediği ve girdileri çıktılara, talepleri cevaplara dönüştüren değişik yolları ele alır. Bunlardan ikisi taleplerle ilgilidir. Çıkarların «hecelenmesi» (articulation) işlevi, talepleri deyimler; çıkarların «derlenmesi» işlevi de (agrégation), talepleri tarar, basitleştirir, sıralar ve türdeş hale getirir. Easton'un saptadığı işlevlerden ikisiyle hemen hemen aynıdır, bunlar. Easton gibi Almond da birinci işlevin daha çok baskı gruplarınca, ikinci işlevin de siyasal partilerce görüldüğü kanısındadır. Ancak her iki işlev de, daha başka yollardan görülebilirler.

Döndürme işlevlerinden geriye kalan dördü, «cevaplarla» (réponses) yani çıktılarla ilgilidir. Almond'la Powe'l bunlara, hükümet işlevleri adını verirler. Bunlardan üçü, Locke ve Montesquieu'nün saptadıkları, yasama, yürütme ve yargı işlevleriyle hemen hemen aynıdır. Ancak, yasama işlevine burada, kural yapma işlevi; yürütme işlevine, kuralların uygulanması işlevi ve yargı işlevine de kuralların kesinleştirilmesi (adjudication) işlevi adı verilmektedir. Yazarlar bunlara bir dördüncü işlev; haberleşme işlevini eklerler. Bu, yönetici ve yönetilenler arasındaki haberleşme kadar, siyasal sistemin değişik öğeleri arasındaki haberleşmeyi de içine alır.

Üçüncü çözüm düzeyi, sistemin korunması ve koşullara uyumunun sağlanması ile ilgilidir. Almond'la Powell, bu başlık altında ilkin, siyasal kadroların oluşturulması işlevinden (recrutement) söz ederler. Bu işlev onlara göre, siyasal rolleri dolduran kişilerin seçilmesi ve yetiştirilmesi anlamını taşır. Aslında bu işlevin, sistemin korunması ve koşullara uyumunun sağlanması kavramını aşarak, öteki çözüm düzeylerini de ilgilendirdiği düşünülebilir. Buna karşılık yine bu başlık altında sayılan, siyasal sosyalleştirme işlevinin, gerçekten yerini bulduğu kanısındayız. Bu işlev

siyasal kültürün iletilmesiyle ilgili olup; siyasal tutumların yani, şu yönde değil de bu yönde devinmeye hazır olma ya da bu yönde eğilim gösterme durumunun aşılandığı süreçtir. Bu süreç, değişik yollardan aile, okul, meslek yaşamı, gruplar, bilgi edinme vb. gibi— sağlanır ve tüm yaşam boyu sürer. Bu işlev; sistemin düzenli şekilde işlemesi ve varlığını koruması sonucunu doğurur.

Almond ve Powell'in kuramları, siyasal sosyolojide gördüğümüz, en eksiksiz işlevsel yaklaşımdır. Onların geliştirdiği ve tüm sistemlerde görülmesi gereken işlevleri içeren bu genel tabloya, şu ya da bu yazarın saptadığı, özel bir kesimle ya da özel bir durumla ilgili olarak önem kazanan işlevler de eklenebilir. Örneğin, Georges Lavau, bazı azınlık gruplarını savunan ve şiddet yoluyla devirmeyi öngörmemekle birlikte, yerleşik siyasal sisteme karşı olan bazı partilerin gördükleri işleve «tribün» (*) işlevi (tribunicienne) demeyi önermektedir. Bu işlev üç koşulun bir araya gelmesini öngörür; 1. Tribüncü partiler, devrimci niteliklerini yitirmişlerdir. 2. Bu partilerin sistemi işlemez hale getirecek güçleri vardır; buna karşılık, sistem onları ortadan kaldıramaz. 3. Temsil ettikleri gruplar üzerinde, onların kendi başlarına boykot ya da şiddet yoluna gidecek sistemi işlemez hale getirmelerine engel olacak kadar otoriteleri vardır. Bu şema, 1960'ların Fransız komünist partisi esas alınarak geliştirilmiştir. Bu arada tribün iş-

(*) Burada «tribunicienne» sözcüğünün kökeninde yer alabilen iki sözcükten yararlanılarak bir sözcük oyunu yapılmaktadır. «Tribün» eski Roma'da, halkın çıkarını savunan yargıçlara verilen addı. «Tribüne» ise söylev vermeye elverişli yer, kürsü anlamına gelir. Oysa, Lavau'nun sözünü ettiği partiler, hem, azınlıkları savunmakta (tribün), hem de sadece parlamenter muhalefetle; kürsü faaliyeti ile yetinmektedirler (tribüne). (Çev.)

levinin, aslında, işlevselden çok yapısal öğelerden yararlanılarak saptandığını da belirtelim.

Bir başka öneri de siyasal partilerin iki işlevinden söz eden Théodore Lowi'den gelmiştir; bunlar, kuruculuk işlevi ve programlama işlevidir. Kuruculuk işlevi partilerin, bir ögesi oldukları siyasal sistemin işleyişine katılmaları anlamına gelir. O halde partilerin bu açıdan sahip oldukları rol «iktidarın kullanılması düzeyinde değil, oluşturulması düzeyinde» ortaya çıkar. Siyasal partileri, örneğin aday gösterme; parlamenterleri çevreleme ve otoritelerle, yurttaşlar arası temas kurma görevlileri olarak görebiliriz, bu bakımdan. Programlama işlevi de aksine, bir ideolojinin, bir eylem programının, gelişmesinin ortaya çıkardığı sorunlarla zorunlu kıldığı değişikliklere getirilebilecek genel çözümlerin deyimlenmesi anlamına gelir. Lowi'ye göre, Amerikan partileri yalnızca kuruculuk işlevini yerine getirmektedirler. Buna karşılık, batı Avrupa partileri, çift-işlevlidirler; yani hem kuruculuk işlevini hem de programlama işlevini görürler.

● İşlevciliğin Eleştirisi

İşlevsel çözüm, gerek genel sosyolojide, gerekse siyasal sosyolojide, örgüt ve sistemler üzerinde yürütülen incelemeleri yenilemiştir. Toplumsal olayların başka türlü anlaşılması mümkün olmayan bazı yanlarını gün ışığına çıkarma olanağı sağladığı için de vazgeçilmez bir yöntemdir. Örgütsel çözümün tamamlanması açısından gereklidir bu yüzden. Ancak sorun, son yıllarda çok moda olan bu yöntemin, örgütsel yaklaşıma oranla çok üstün tutulup, tutulamayacağı hatta onun yerini alıp alamayacağını saptamaktır. Malinowski'den beri işlevcilik pek çok eleştiriye yol açmıştır. Gerçi bunların hepsi geçerli değildir; ama yine de sistemin sınırlarını ve temelinde yatan ideolojik var-

sayımları gün ışığına çıkarırlar. Bunların bilincine varmak elzemdir.

İşlevsel çözüme yöneltilen ilk eleştiri, toplum olaylarının incelenmesine erekçiliği (finalisme) sokmasıdır. «Kurumların işlevlerine göre betimlenmesi, bizi zorunlu olarak, tutucu bir erekçiliğe götürür» demişti, Gunnar Myrdal. Durkheim de bu konuda, çok yerinde bir uyarıda bulunarak; «toplumsal olaylar, genellikle doğurdukları yararlı sonuçlar için varolmazlar» demektedir. Gerçi işlevçiler, (ve bu arada Durkheim da) Michelet'ye «çocuk doğar doğmaz, kendisiyle uğraşacak bir ara bulduğuna göre, doğa herşeyi öngörmüştür,» ya da Bernardin de Saut Pierre'e «kavun dilimiyse, bu, aile içinde yermek için yaratıldığından, böyledir» dedikten, açıkça savunulan bir, «erekçiliğe karşı çıkarlar. Ama, işlevsel yaklaşımda her zaman gizil bir erekçilik bulunur.

Durkheim, «yapılması gereken şey, göz önüne alınan bir olayla, toplumsal organizmanın genel gereksinimleri arasında bir düşümdeşme olup olmadığını ve istenerek mi, yoksa istenmeden mi ortaya çıktığına bakılmaksızın, bu düşümdeşliğin ne olduğunu saptamaktır» derken, toplumsal organizmanın yine de bazı gereksinimleri karşılamak üzere varolduğunu varsayıyordu. R. K. Merton; «işlevsel çözümün; mevcut toplum yapılarının, toplumun işlevsel gereksinmelerini karşılamak için gerekli olduğu varsayımını benimsediği andan itibaren anlamını yitirme tehdidiyle karşı karşıya kalacağını» kabul eder. Önerdiği «işlev bozukluğu» kavramınınsa, bu eğilimin yanlışlığını düzeltebileceği kanısındadır. Oysa; doğrudan doğruya, bu «genel gereksinimler» ya da «işlevsel gereksinimler» kavramı da eleştiriye açıktır. De Tockville'in şu gözlemi ne kadar da doğrudur; «gerekli kurumlar dediğimiz kurumlar; çoğu zaman, yalnızca, alışkın olduğumuz kurumlardır.» İşlevleri belirlerken, başvuru toplumsal gereksinimlerin tanımın-

da da genellikle bu tür bir yanılgıya düşeriz; içinde yaşadığımız kültür sistemine göre tanımlarız bunları. İşlevsel çözümün tutuculuğu da, işte burada çıkar karşımıza.

Açıkça deyimlenmeyen varsayımların birisinde ise bu özellik çok daha açık bir hal alır; bu, her toplumsal örgüt ya da sistemin, onu oluşturan öğeler arasında ahenkli bir işbirliği yaratma eğiliminde olduğu varsayımdır. Radcliff-Brown, şu formülde, bunu çok açık biçimde koymaktadır. ortaya; «Herhangi bir toplumsal törenin işlevi, toplumsal sistemin, bir bütün halinde işleyişi olarak anlaşılan toplum yaşantısına yaptığı katkıdır. Bu tanım ise, toplumsal sistemde (ki bu, toplumun yapıları ile bu yapıları açık hale getiren ve toplumun sürekliliğini sağlayan törelerden oluşan yapısal bütündür), işlevsel birlik diyebileceğimiz ve toplumsal sistemin tüm öğeleri arasında bir tutarlılık ve çözümü olanaksız sürekli çatışmalara yer vermeyen, ahenkli bir işbirliğinin bulunması şeklinde tanımlayabileceğimiz bir birliğin bulunmasını öngörür.» (1)

Ama ya bu sürekli çatışmalar, Marksistlerin ve Marksist olmayan pek çok kimsenin düşündüğü gibi, toplumun temel bir ögesi ise? Bu temel bir sorudur, özellikle de siyasal sosyolojide! İnsanların ortak yaşantıları üzerinde düşünmeye başladıkları günden bu yana, iktidar konusunda birbiriyle sürekli çatışan iki görüş ortaya atılmıştır. Bir görüşe göre, iktidarın amacı, Aristo'nun da sözünü ettiği adil siteyi kurmak üzere, düzeni, ahengi, dengeyi sağlamak ve sağlamlaştırmaktır. Diğer görüşe göre ise, iktidarın amacı, bir avuç insanın, geri kalan kitlelere oranla sahip oldukları ayrıcalıkları korumaktır; iktidarı elinde tutan azınlık, kurduğu hukuk ve baskı aygıtı yardımıyla, kendi yararına sömürdüğü çoğunluğu baskı altında tutar. Ço-

(1) **Structure et fonction dans la société primitive** (Fr. Çev. 1969) içinde.

günlük da eline geçirdiği her fırsatı kullanarak, bu baskıdan kurtulmaya çalışır. Böylece «sürekli çatışmalar» toplumsal sistemin ana dokusunu, temel ögesini oluştururlar; bunlara ne bir sön vermek ne de ikinci plâna itmek mümkün değildir.

Abartılmış olduğunu düşünsek bile, bu görüşün yanlış olduğunu söyleyemeyiz, önsel olarak. Toplumsal sistemlerin, bütünleşme, denge ve ahenge yönelmeleri olağandır, ve yalnız olağan değil, bazı durumlarda güçlü bir olasılıktır. Ama, bütünleşmenin eksik, dengenin dayanıksız ve ahengin yüzeysel kalması da olağan ve olasıdır. Birinci eğilimi, ikincinin aleyhine önemsemek, toplumsal sistemle ilgili olarak kurulan modelin kusurlu olmasına yol açar. Bu yüzden; «incelenen şeylerin, varlıklarını neden sürdürebildikleri gayet iyi açıklar, işlevcilik; ama neden değiştiklerini açıklayamaz» diyen Roger Bastide'e hak vermek elde değil!

Merton'un önerdiği «işlev bozukluğu» kavramı, sayılan bu kusurları, kısmen düzeltmektedir. Eğer işlevlerle ilgili incelemeler tutucu ise, işlev-bozukluklarıyla ilgili olanlar, devrimci olacaktır; çünkü bunlar değişim gereksinmelerini dile getirecek ve onların gerçekleşmesine yardım edeceklerdir. Öte yandan, yine Merton'un, açık ve gizil işlevler arasında yaptığı ayırım da, düzme işlevleri, düzme bir ahengi, düzme bir bütünleşmeyi açığa çıkarmaya yardımcı olur. Fakat; önerilen «işlev-bozukluğu» terimi bile, «işlemlerle karşılaştırıldığında; üstü örtülü biçimde de olsa, birincilerin, ikincilere oranla anormal bir niteliğe sahip oldukları» varsayımının yapıldığını düşündürmektedir. «İşlev bozukluklarının» varlığı, işlevsel yaklaşımın her zaman için, uyum ve bütünleşme önkoşuluna dayandırılacağı gerçeğini değiştirmez; yalnızca, bu uyum ve bütünleşmenin, diğer öğelere yön veren temel öğe olarak kalmalarına rağmen, tam olmadıklarını ortaya çıkarır.

Ancak bize kalırsa, işlevsel esas hatası başka yerde yatar. Bu, toplumsal işlevlerin, sosyologlarca tanımlanan şekliyle keyfi bir nitelik taşımasından doğar. Daha önce de işlev teriminin, birbirinden oldukça farklı iki kavramı içerdiğini belirtmiştik. Siyasal partilerin seçim işlevinden söz edildiğinde, belirli bir toplum tipinde duyulan belirli bir gereksinme ele alınmakta ve gereksinmenin şu ya da bu organ yardımıyla (ele aldığımız örneğe göre de siyasal partiler yardımıyla) nasıl giderilebileceği inceleme konusu edilmektedir. Biyologlar da bu anlamda sindirim işlevinden, klorofil özümlemesi işlevinden, solunum işlevinden söz ederler. Buna karşılık, uyum, ayarlama, bütünleşme gibi işlevlerden söz edildiğinde, son derece genel, geniş ve belirsiz bir takım kavramlar dile getirilmektedir. Kuşkusuz bu kavramlar da somut bazı gerekliliklerle düşümlendirirler —hiç bir örgüt ya da toplumsal sistem; asgarî bir uyum ve bütünleşme sağlamadan varlıklarını sürdüremezler— ama bunlar oldukça belirsiz ve kaypak gereklilikler olarak kalırlar. Bir sistem ya da örgütün her ögesinde; bu şekilde tanımlanan uyum ya da ayarlamaya yardım eden bir taraf bulunabilir. Ama bu bize, fazla birşey öğretmez.

Biyologlar da zaman zaman geniş olarak tanımlanan işlevlere başvururlar; ama onların tanımları, kesindir. Bir örnek verelim; insanın iç bünyesinin ayarlanması üzerine yapılan çalışmalar, son yıllarda önemli bazı tıbbî ilerlemelere; özellikle, Jean Hamburger'ın anladığı anlamda reanımasyon tekniklerinin geliştirilmesine olanak vermiştir. Fakat ayarlama kavramı, burada, kesindir. Yaşam için elzem olan iç bünye bileşimini korumak anlamına gelir bu, ve, örneğin bir litre suda 200 miligram potasyum, şu kadar miligram sodyum, şu kadar kalsyum, şu kadar glikoz vd. bulunmasını gerektirir. Yirmi kadar madde saptanmıştır böylece ve bunların, organizmanın kaldırabileceği değişim sınırları ölçülmüştür. Her bir maddenin doğal

ayarlama mekanizmalarının neler olduğu (bu işte uzmanlaşan hücreler, böbrekler, böbrek üstü bezler vd.) ve gerektiğinde onların yerini hangi işlevsel denklerin alabileceğı belirlenmiştir.

Bu sıraladığımız öğeler, keyfî değildir ve gözlemcinin hayal gücüne bırakılmış olan asgarî düzeye indirilmiştir. Buna karşılık; Easton'un önerdiği talep deyimlemesi ya da taleplerin ayarlanması işlevleri; Almond'un önerdiği «döndürme işlevleri» ya da Parsons'un «işlevsel önkoşulları» herşeyden önce, birer düşün yapıtı ve kavramsal şemadır ve yazarların seçişleridir, bunları esas belirleyen. Sosyolojide, tüm işlevsel çözümler, ister istemez, aynı niteliğı taşırlar; çünkü, sınırları açık seçik olarak belirlenmiş, nesnel toplumsal işlemlerin saptanma, ve birbirinden ayırılma olanağı yoktur, burada. Bu tür kavramsal şemalar, toplumsal olayların sınıflanması, düzenlenmesi, sunulması ve bunlara ilişkin açıklayıcı hipotezlerin geliştirilmesi açısından yararlıdırlar. Ama, doğaları gereğı, geniş çapta ideolojik kalmaya da mahkûmdur, bunlar.

Görüldüğü üzere, işlevsel çözüme, bugün yapıldığı gibi bir öncelik tanımak, pek de doğru değildir. Gözlemcinin, üzerinde çok daha az etkili olabileceğı, daha nesnel öğelerden hareket eden, örgütsel yaklaşım, bu bakımdan, daha sağlamdır. Kuşkusuz, kadro partisi, kitle partisi, katı parti, yumuşak parti, çift particilik, çok particilik gibi kavramlar da belirli bir keyiflik payı taşıyan düşünsel kategorilerdir. Ama bu pay daha sınırlıdır; hiç değilse, derleme, döndürme, uyum gibi kavramlar için olduğundan çok daha sınırlıdır. Resmî yapıların ve organigramların ardında yatan gizil yapılar, bu amaçla geliştirilecek araştırma yöntemleri kullanarak, pekâlâ ortaya çıkartılabilirler. Böylelikle, işlev incelemesine girişmeden, elimizde bulunan göreceli olarak daha sağlam temellere dayanma, ve

bir bakıma bizi suya düşmekten alıkoyan «babalara» tutunma olanağı sağlanmış olur.

Her topluluğun, grubun, sistemin, çözümü, soruna nem örgütsel, hem de işlevsel bir bakış açısından eğilme-yi gerektirir. Ama bunun için ilk önce örgütler ele alınmalı ve işlevlere oradan gidilmelidir; bugün yapıldığı gibi, bunun tersi olan yaklaşım izlenilmemelidir. Bu, örgütlerin toplumsal süreçte ilşevlerden daha önemli bir yer tutmasından değil; nesnel olarak belirlenmeye, işlevlerden daha yatkın ve ideolojik saptırmalara da onlardan daha dirençli olmalarından ötürü benimsenmelidir. İşlevsel çözümün gelişmesi; karşıt ideolojileri benimseyenlerce de kullanılmış olmasına karşın yöntemin, belirli bir ideolojiyle düşümdeşir, aslında.

KAYNAKLAR:

Malinowski ve Radcliff-Brown'a göre işlev kavramı için bkz. B. Malinowski, **Une théorie scientifiqne de la culture** (1944, Fr. çev. 1968), **Les Argonautes du pacifique occidental**, (1922, Fr çev. 1963), A. R. Radcliff-Brown, **Structure et fonction dans la société primitive**, (1923-49, Fr. çev. 1969), Merton'un eleştirileri için bkz. R. K. Merton, **Eléments de méthode sociologique** (1953, **Social Structure and Social Theory**'den yapılan derleme).

Farklı işlevler konusunda bkz. D. F. Aberle, A. K. Cohen, A. K. Davis, M. J. Levy ve F. X. Sutton, «The functional prerequisites of a society» **Ethics**, (1950, ss. 100-111), M. J. Levy, **The Structure of Society**, (Princeton 1952) Siyasette işlevsel çözüm için bkz. R. E. Jones, **The Functional Analysis of Politics**, (Londra 1967), Talcott Parsons ve David Easton için bkz. daha sonraki bölümlerde yer alan kaynaklar ss. 317-327 ve 337, Gabriel Almond için bkz. G. Almond ve G. B. Powell, **Comparative Politics; A Deve-**

lopmental Approach, (Boston, 1966), G. Almond ve James S. Coleman, **Politics of Developping Areas**, (Princeton, 1960), 1956-1968 arasında yayınladığı makalelerin değerlendirildiği **Political Development, Essays in Huristic Theory**, (1970) ve ayrıca, G. Almond ve S. Verba, **The Civic Culture** (Princeton, 1963) (daha önce, s. 121 ve devamında incelenmişti).

İşlev kavramının eleştirisel çözümü için bkz. K. Davis, «Le mythe de l'analyse fonctionelle» (**Amer. Soc Rev.**, 1959), H. Mendras, **Eléments de Sociologie** (Metinler, ss. 93-128, Fr. çev.), W. Goldschmidt, **Comperative Functionalism**, (Los Angeles, 1966).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL SİSTEMLER

Sosyolojinin konusunu, etkileşim sistemlerinin incelenmesi olarak gördüğümüze ve her «toplum», «topluluk» (Collectivité veya communauté) «grup» ve «gruplaşma» da bir etkileşim sistemi meydana getirdiğine göre, bu kitabın sonunda, toplumsal sistemleri bir bütün olarak ele alıp incelemek en olağan yaklaşım olacaktır. Aslında toplumsal sistemlerden söz etmeye daha kitabın ilk sayfasından başladık. Ama, metnin açıklığını sağlamak için şimdidek, sistemlerin yalnızca bazı yönlerini ele aldık. İlk, değişik sistemlerin dağılımını ve birbirlerine oranla nasıl bir yer tuttıklarını inceledik. Daha sonra sistemleri oluşturan öğeleri ve yapıların birbirine nasıl ayak uydurduklarını inceledik. Şimdi de sistemin bir sistem olarak; yâni, sözkonusu öğelerin, birbirleriyle olan bağılıklarının ve dağılımlarının tümünden oluşan, birleşik bir bütün olarak çözümlemesine girişeceğiz.

Bu kitapta kullandığımız şekliyle, sistem kavramı oldukça kesin bir kavramdır. Belirli bir insan etkileşimleri bütünü, bir sistem oluşturduğunu söylemek; a) O bütünü oluşturan öğelerin birbirlerine bağlı olduklarını, b) Bu öğelerin düzenli bir uyum içinde örgütlendiklerini; c) Bu öğelerin tümünden oluşan bütünü, öğelerin toplamına

indirgenemeyeceğini; d) Bu bütünün, dışarıdan ve kendi iç öğelerinden gelen etkilere, bir bütün halinde tepki gösterdiğini kabul etmek demektir. Yine de belirli bir kavramsal karışıklığa yol açan, iki belirsizlik vardır; bu sistem kavramında. Birincisi, bir sistem oluşturan etkileşimler bütününe, büyüklüğü ile ilgilidir. Bu bakımdan soruna, birbiriyle karşılaştırılmamak gereken üç ayrı düzeyden bakılabilir.

İlk olarak, sistem terimi, insan etkileşimlerinin tümünden oluşan bir bütünü anlatabilir. Bu durumda kosmogonya kurucularının, fizik evrenin tüm öğelerine ilişkin olarak benimsedikleri varsayıma benzer şekilde; toplumsal evrenin tüm öğelerinin, birbirlerine bağlı oldukları ve bir bütün oluşturdıkları varsayımı kabul edilmektedir. Bu anlamda, bir Newton ya da Kopernik sisteminden söz ettiğimiz gibi, bir Aristo ya da Marx sisteminden söz edilebilir. En geniş anlamda, toplumsal sistem, eşanlı (senkronik) öğelerle birlikte zaman içinde değişen öğeleri de (diyakronik) yani bazı bazı kosmonya kurucularının evrenin bugünkü durumunun yanı sıra, oluşumunu da açıklamaları gibi, toplumların güncel işleyişleri kadar nasıl oluştuklarını da açıklamak zorundadır. Zaten, zaman içinde değişme (diyakroni), toplumsal yani insanı ilgilendiren alanlarda; fizik evrene oranla çok daha yakın, adına çağdaş diyebileceğimiz bir zaman dilimine aittir. Çünkü değişimlerle bunların bireysel bellek ve ortak kültür aracılığıyla bugüne malolması arasında geçen süre, ikisinde farklıdır.

İkinci olarak sistem terimi; göreceli bir kültürel türdeşlikle nitelenen bir etkileşimler bütününe anlatabilir. Bu durumda, bir sistem ya global bir toplumla, ya da «uygarlık» denilen ve birbirine az çok yakın olan global toplumlardan oluşan bir global toplumlar bütünüyle düşümdeşektir. Siyasal sosyolojide; sistem, bu anlamıyla, sık sık kullanılır. Örneğin; çoğulcu batı sistemi, Sovyet tipi sos-

yalist sistem, aşiret sistemi, eski düzen krallıklar sistemi ya da Amerikan sistemi, Fransız sistemi, İtalyan sistemi v.d. derken, sistemi hep bu anlamda kullanmaktayız.

Son olarak; sistem terimi, büyüklüğü ne olursa olsun, daha önce tanımladığımız özellikleri gösteren tüm toplumsal bütünleri; özellikle de bu kitabın birinci bölümünde «grup» adını verdiğimiz bütünleri anlatmak üzere kullanılabilir. Bugün sözcük, en yaygın olarak, bu anlatımda kullanılır. Sözcüğün bu kullanımıyla, ilk iki kullanım arasında bir çelişki yoktur; tersine terim burada, ilk ikisini de içeren daha genel bir kavram niteliği kazanmaktadır. Ancak belirtelim ki, sosyologların güncel dilinde, az çok global toplumla düşünceden bir sistem içinde yer alan özel bütünleri «alt-sistem» adını verme eğilimi vardır. «Alt-sistem» sözcüğü; bu sistemlerle öğelerinden bir kısmını oluşturdıkları sistemin ilişkilerini incelediğimizde çok daha geçerli bir terimdir. Onları ayrı ayrı ele aldığımızda ise aynı derecede geçerli görünmemektedir.

Birinci belirsizliği gidermek oldukça kolay bir iştir; oysaki birinci belirsizlik yalnızca, kavramın uygulanışı sırasında ortaya çıkar. Sorun, sistem oluşturan bir etkileşimler bütünü, somut, olgusal, gerçek bir bütünle mi düşüncede olduğu yoksa yalnızca bir düşün yapısı olarak mı var olduğu sorunudur. İncelememizin her aşamasında karşımıza çıkan temel bir sorunla karşılaşırız, burada yeneden. Daha önce de, bu iki görüşün iki kutup oluşturduğunu ve sistem, yapı, örgüt, işlev, model v.b. gibi kavramları kullanırken, azçok bu iki kutubun ortasında bir yerde, yer aldığımızı söylemiştik. Şimdi bu soruyu daha derin bir biçimde ele almak gerekiyor.

BEŞİNCİ AYRIM

SİSTEM MODELLERİ

Fransız siyasal sistemi, katolik kilisesi sistemi, batı siyasal sistemi, çift parti sistemi gibi somut sistemlerle, bu sistemleri sınıflamaya ve incelemeye yardım eden, Marksist model, liberal model, parsons modeli gibi soyut modelleri, birbirinden ayırmak gerekir. Model kurmak, yani olayları açıklamak ve onlar üzerinde etkili olmak amacıyla maketler yapmak, yalnızca sistem alanına özgü değildir; sistem modelleri olduğu gibi, işlev modelleri, örgüt modelleri, kültürel modeller de vardır. Fakat sistem modelleri daha tamdır. Sistem, dediğimiz şey, tanımı gereği bir bütün olarak davranan yapılaşmış ve düzenleşmiş bir toplumsal etkileşimler bütünü olduğundan, modellerin de esas olarak sistem çerçevesinde kurulması olağandır.

Sistem modelleri de bütün modeller gibi iki kategoriye ayrılabilir. Bunlara sırasıyla, formel modeller ve kuramsal modeller diyeceğiz. Formel modeller, açıklamaya çalıştıkları somut öğelerle doğrudan ilişkisi bulunmayan, kuralsal (conventionel) şemalardır. Bunlardan bir kısmını, eğer gelişme ve değişimleri açıklamaya çalışan dinamik şemalar olmasalar, sınıflama kutularına ya da, eşya dolaplarına benzetebilirdik. Çoğu, Sibernetik (*) modellerden esinle-

(*) Canlılarda ve makinalarda, haberleşme ve kontrolü sağlayan mekanizmaları inceleyen bilim dalı. (Çev.)

nerек geliştirilmiştir. Diğer bazıları ise, matematik usula yoluyla kurulmuş olup, mantıksal ve simgesel bir nitelik taşırlar. Buna karşılık, kuramsal modeller, somut öğelerin soyutlanmasının temelinde yer alan, tüme varım yöntemleri ile gözlemlenmesinden hareketle elde edilen genellemelerdir. Bunlar az çok, Max Weber'in «İdeal Tip» dediği şeyle düşünmektedirler.

İkisi arasındaki fark pek kesin değildir. Daha önce de belirtildiği gibi, tüm formel modellerin; gerçeği açıklamak ve onun üzerinde etkili olmak amacıyla geliştirildiklerine göre; gerçekte mutlaka bir bağlantısı vardır. Salt bir imgeleme ürünü olsalardı; amaçlarına nasıl erişebilirlerdi ki? Buna karşılık; tüm kuramsal modeller, onları somut gerçekten giderek uzaklaştıran ve belirli bir formellik kazandıran bir genelleme ve soyutlama düzeyi içerirler. Gerek marksist; gerekse «gelişmeci» model de birer düşünce yapıtıdır. Her iki model tipi de, diğerine özgü bazı öğeleri kapsar. Aralarındaki fark, bu öğelerin yoğunluğunda görülen farktan ibarettir. Formel dediğimiz modeller, deneyden daha uzaktırlar ve daha yoğun olarak kuramsal bir uslamaya bağlı kalırlar; kuramsal dediğimiz modellerse, herşeyden önce deneye dayanırlar ve bunlarda formelleştirme hem daha az gelişmiştir hem de daha az kuralsaldır.

1) Formel Modeller:

Biri eski, diğeri modern iki tanımı karşılaştırarak, sistem kavramının, formelleştirme düzeyine ilişkin belirsizlik ortaya konabilir. XVIII. y. yılda Buffon, sistem «nesnelerin ve onları temsil eden düşüncelerin düzenlenmesi; düşünülmüş bir bileşimdir» diyordu. Bu az çok, kuramsal model kavramıyla düşünmektedir. 1954'de Rosenbluth ve Wiener ise formel model kavramını şöyle tanımlıyorlardı; «Formel bir model, oldukça basit bir durumla ilgili olarak ku-

ruhan mantıksal ve simgesel bir yapıt olup, düşünce yoluyla elde edilir ve esas alınan olgusal sistemin tüm yapısal özelliklerini taşır.» (1) Bu iki tanımdan hareket ederek, formel model kavramını belirlemeye çalışabiliriz.

I. Formel Model Kavramı:

Az önce verdiğimiz iki tanımın ortak yanı, her ikisinin de sistem modelinin, hem kavramsal bir niteliğe sahip olduğunu, hem de deney verileriyle bağlantılı olduğunu vurgulamalarıdır. Buffon, nesneler ya da onları temsil eden düşünceleri akıl yürüterek sınıflayan, sıralayan, bileştiren ve düzenleyen insanın, bu önemli girişimi üzerinde durmaktadır; fakat ona göre bu bileşim ve düzenlemelerin temelinde nesneler ve onları temsil eden düşünceler yatar ki bu, kuramsal model kavramıyla düşümdedir. Rosenbluth ve Wiener ise formel modelin hem mantıksal ve simgesel bir yapı taşıdığını, hem de temeldeki «olgusal sistem»le özdeş olduğunu söyleyerek, ortaya bir sorun çıkartırlar. Gerçekten böyle bir model, olgusal gözlemlerden yararlanarak değil de düşünsel bir işlemle kurulduğuna göre; neye dayanacaktır bu özdeşlik? Bu, formel bir modelle sistemleştirdiği olgular arasında nasıl bir bağıllık olduğunu sormaya geliyor. Aslında, formel bir modelin mutlaka, olgu düzeyinde var olan bir sistemin modeli olması gerekmez. Bu durumda sistemleşme, mutlaka olgusal bir sistemle düşümdüşmeden, yalnızca model düzeyinde yapıyor olabilir.

● Formelleştirme Dereceleri:

Deneyle formelleştirme, olgusal sistemlerle formel mo-

(1) A. Rosenbluth ve Norbert Wiener; The Role of Models in Science «**Philosophy of Science**», cilt 12 (Ocak 1954) S. 317.

deller arasındaki ilişki tartışılabilir bir ilişkidir. Ludwig von Bertalanffy'in kurduğu, «Genel sistemler» denilen kuram, fizik, mekanik, biyolojik, toplumsal tüm sistem kategorileri için geçerli olan; somut uygulamaları da bulundukları birlikte, tamamen formel, matematik mantığa dayanan bir disiplin yaratma eğilimindedir. Kuram örneğin, olasılıkların ve örgütlenmiş bütünlerin incelenmesini de kapsar. Genel sistemler incelemesinden, somut içeriklerden tamamen bağımsız birtakım ilkeler ve yasalar çıkarılmaktadır. Bertalanffy bu konuda, şöyle der: «Doğanın bazı yasaları, yalnızca, deneyimsel bir tabana dayanarak değil, tamamen formel bir akıl yürütmeye de keşfedilebilir. Önerilen denklemler, daha çok, genel bir denklemler sisteminin Taylor serilerine göre geliştirilmesi ve bunun için gereken koşulların tanımlanmasından başka bir anlam taşımaz. Bu bakımdan bu yasalar, fiziksel, kimyasal, biyolojik ya da sosyolojik yorumlarından bağımsız ve önsel (a priori) bir nitelik taşırlar. Başka bir deyişle, sistemlerin formel özelliklerini ele alan bir genel sistemler kuramı kurulabilir.» (1)

Bu görüşlerle, anlaşılan sosyologların kuramsal modellerden, formel modellere geçme çabalarını etkilemiş olan, klasik fizikten modern fiziğe geçiş üzerinde, Arthur March'ın söyledikleri arasında bir yakınlık bulunabilir: «Eski zamanların fizikçileri, gündelik yaşantıda duyu organlarımızla doğrudan doğruya algılayabildiğimiz bir evren üzerinde çalışmaktaydılar. Bu yüzyılın başından beri ise araştırmalar, makrokozmanın alt düzeyinde yer alan ve madde parçacıklarından oluşan bir evrene doğru yönelmiştir... Quan-

(1) L. von Bertalanffy: **General Systems Theory: Foundations, Development, Applications**, New York. 1968.

tum fiziği, giderek artan bir soyutluk düzeyine erişmiş ve anlaşılması son derece güç hale girmiştir. Dolayısıyla mikroskop düzeyin olup bitenlerden somut bir görüntü verebilmek olanağı yoktur artık. Bu olanaksızlığın nedeni; alışık olduğumuz mikroskop düzeyi evrenden söz ederken kullandığımız kavramların, ilkel parçacıklardan oluşan mikroskop düzeyindeki evrende geçerli olmaması ve dolayısıyla o evreni betimlemekte hiçbir işe yaramamasıdır. Modern fiziği, düşünüş tarzında köklü bir değişime iten ve matematik semboller açısından çok kesin bir anlam taşımakla birlikte somut düzeyde anlaşılma olanağı bulunmayan kavramlarla çalışmaya zorlayan neden budur. Modern fiziği, aşına olmayan birinin anlaması, hemen hemen olanaksızdır. Bunun sebebi, fizikçilerin anlaşılır türden semboller kullanma zahmetine girişmemeleri değil; doğrudan somut olarak deyimleme olanağı olmayan acayip bir araştırma konusu üzerinde çalışmış olmalarıdır.» (1)

Buraya aktardığımız bu birkaç metin, formel model kavramının oldukça belirsiz kaldığını göstermektedir. Toplum bilimlerinde sistem kavramının kullanılması konusunda geçirilen evrim çizgisi içerisine oturtulmadığı sürece de, pek iyi anlaşılamayacaktır. Bu evrim, formelleştirme tipleri ve derecelerindeki çeşitliği gün ışığına çıkartır. Formelleştirme ve kuramlaştırma arasındaki farkı gösterir. Aynı zamanda da her ikisinin, basit benzetmeci yaklaşımdan (analogie) olan farklarını ortaya çıkartır. Kuramlaştırma, olgusal düzeyde incelenen sistemlerden hareket ederek soyut bir şema kurmaktır; formelleştirme; aksiyomlara (belirtilere) dayanarak kuralsal bir sistem kurmaktır. Benzetmeci yaklaşımsa; bir sistemi, başka bir alandan alınan bir görüntüyle anlatmaktan, göstermekten ibarettir;

(1) Arthur Mach, *La Physique moderne et ses théories* (Fr. çev. 1965).

bir açıklama getirmekten çok; örneklerle aydınlatmaya yardım eder bir sistemi.

Benzetmeci yaklaşımın ne olduğunu, birkaç örnekle açıklayalım. Mısır piramidleri; toplumsal hiyerarşiyi anlatmak üzere kullanılmıştır, bugün de bir nüfus'un yaş gruplarını anlatmak üzere kullanılmaktadır. Merdiven, tabalaşma ya da değer ölçütünü temsil eder. Terazî, yasa, adalet, hak v.d. gibi kavramları deyimler. Bütün bu durumlarda, bir örnekle aydınlatma niteliğinin bulunduğu açıktır; imge ile imgelenen nesneyi birbirine karıştırmak olanaksızdır. Daha karmaşık benzetmelerde ise, bunu yapma olanağı doğar. Somut bir sistemi bir saatla ya da canlı bir organizmayla karşılaştırdığımızda; yine bir benzetme yapmış oluruz. Ancak çoğu formel model, böyle bir yaklaşımla kurulmaktadır. Bu modellerin formelleştirmesi aldatıcıdır; ve nitekim pek çok kimseyi de aldatır.

Sosyolojideki kuramlaştırma ve formelleştirmeler zaten, hemen her zaman doğa bilimlerindeki kuramlaştırma ve formelleştirmelerden aktarmalar yapılarak, geliştirilmiştir. Girişim, doğa bilimlerinde, gerçeklik kazandıkça, sosyolojide de kazanmaya başlamıştır. Ama bu her zaman, sosyolojide de tam bir gerçekliğe ulaşılabilceği anlamına gelmez. Çünkü, fizik ya da biyolojik olaylarla, toplumsal olaylar özdeş değildir. Başlangıçta toplumsal sistemler, fizik ve biyolojik sistemlerin de ilk aşamalarında olduğu gibi, aşırı şekilde ideolojiye bulanmış, felsefî yapıtlardı. Her iki sistem için de Auguste Comte'un pozitif çağ dediği düzeye erişme sözkonusu değildi. Eflatun'un —sosyopolitik kormologyası— hattâ Aristo'nun kormologyası tıpkı Demokrit'in nesnel evrenle ilgili kormologyası gibi sezgi ve ahlâka dayalı felsefe sistemleriydi. Bu kuramlar, olgusal nitelikte öğeler de içeriyorlardı gerçi, ama kurulan yapının önemine oranla çok sınırlı bir yer tutabiliyorlardı, bun-

lar. Bu kuramlar, insan ve toplumun özü hakkında sahip olunan önsel görüşlere dayandırılmışlardı.

Sonradan, felsefeye dayanan kuramlardan, olgulara dayanan kuramlara geçildi. Olgusal bilginin boşluklarını doldurmak üzere ideolojik öğelere yine başvurulmakla birlikte, bu kuramlara artık, deneyimsel öğeler egemendiler. Bu geçiş iki aşamada gerçekleşmiş gibi görünüyor. Rönesansta, fiziğin gösterdiği ilerleme ve ona bağlı olarak makinelerin mükemmelleştirilmesi; daha sonradan otomatların moda oluşunun da gösterdiği gibi, onlara büyük bir hayranlık beslenmesine yol açtı. Bunun üzerine toplumsal sistemler de mekanik bir modele göre tasarlanmaya başlandı. Gözlemlenen olaylara bir anlam verebilmek ve onları yorumlayabilmek için, az çok bilinçsiz şekilde; saat ya da benzeri makinalardan esinlenen şemalar etrafında toplanmaya başlandı, bunlar. Toplumsal makinanın işleyişini denetlemek üzere, kumanda noktaları aranmaya çalışıldı. Siyasetin gizli yanlarını gün ışığına çıkaran Makya-vel'in çözümü bu tür bir yaklaşıma dayanıyordu.

Biyolojinin ilerlemesiyle de, canlı organizmalar, toplumsal sistemlerin kurulmasında model olarak makinaların yerini aldı. Aslında bu çok eski bir düşüncedir. Esop'ü izleyerek Aristo, zenginlerle fakirler arasındaki bağımlılığı; en üstün olan organın değerlerine kumanda ettiği, insan bedeninin değişik organlarıyla karşılaştırmıştı. Bu eski imgeyi, yüzyıllar boyunca tutucular hep savunacaklardır. Fakat bu yüzeysel benzetmeler, XVIII. y. yıldan itibaren yerlerini daha derinlemesine olarak yapılan karşılaştırmalara bırakacaklardır. Spencer'den çağdaş işlevcilere dek, toplumsal sistemler artık, biyologlar tarafından da giderek bir etkileşim sistemi olarak görülmeye başlanan canlı organizma modeline göre tasarlanacaktır. Her zaman bilinçli şekilde olmasa da, organcı yaklaşım çağdaş sosyolojide çok önemli bir yer tutar. Kuramsal dediğimiz top-

lumsal sistem modellerinin çoğu, hiç değilse kısmen, bu yaklaşıma bağlıdır.

Modern fizik ve matematikte kaydedilen ilerlemelerse, formelleştirme eğiliminin, üçüncü bir aşamasını başlatmıştır. Bu aşamada eğilim, kuramsal modeller yerine formel modeller geliştirmektir. Yukarıda Arthur Marc'ın da altını çizdiği; çağdaş fiziğin, somut ve anlaşılabilir kavramlardan kendini sıyırmakla eriştiği büyük başarı, sosyolojinin de aynı doğrultuya yönelmesi üzerinde etkili olmuştur. Öte taraftan Sibernetiğin (Ashby'ye inanmak gerekirse, siberetik «elektronik, mekanik, sinirsel, ekonomik, gerçek makinalara oranla geometrinin; yeryüzündeki nesnelere oranla olduğu şeydir» (1) gelişmesine yol açan otomatlaşmış makinaların yapılması, toplumsal sistem modelleri kurmaya elverişli yeni bir kavramsal şema çıkardı ortaya. Nice verimli olduğunu, bu şemanın, ileride göreceğiz.

Modern matematikteki gelişmelerse, benzetmeci bir yaklaşımın aşılıp; belitsel bir yola girilmesini mümkün kılan başka olanaklar yaratmıştır. Böylece, formel modellerin somut gerçeği yansıttığı ve onunla olan bağlantısını koruduğu düşüncesinden kurtulmak ve tüm somut gerçekten bağımsız; salt kuralsal bir yapıya sahip olan tamamen formel modeller kavramına ulaşmak mümkün olmaktadır. Kuşkusuz; somut gerçeği etkileme olanağını taşıdıklarına göre bu modellerin; onunla bir ilintileri vardır. Ama artık bu ilintilerin niteliği üzerinde durulmamakta ve Robert Blanché'nin «belitsel bölünme» (dédoublement axiomatique) dediği; «ussalla, deneyimsel; mantıksalla sezgisel arasında bir kopca» olayının olduğu saptanmakla yetinilmektedir. Böylece her bilimde «biri soyut, ussal ve

(1) Ross, Ashby: Introduction à la Cybernétique (Fr. çev. 1956).

formel, diğeri, somut, olgusal ve nesnel iki ayrı düzeyde inceleme yapmak» olanağı doğmaktadır. (1)

Toplum bilimlerinin, bu açıdan diğer bilimlerden olan farkı, daha az gelişmiş olmalarından ibarettir. Fakat tüm bilimlerde ortak olan bir gelişme yasasını izleyerek onlar da sonunda aynı yola gireceklerdir. «Tüm bilimlerin, kaçınılmaz olarak uydukları ve hiyerarşideki yerlerine göre, birbirinden peşi sıra geçtikleri; dört aşamalı bir gelişme yasaları vardır. Bu dört aşama sırasıyla, betimsel, tümevarımsal, tümünden gelişimsel ve belitsel aşamalardır. Eğer daha önceden geliştirilen, tümünden gelişimsel bir kuram yoksa, belitsel bir kuram kurmaya çalışmak boşunadır. Tümünden gelişimsel bir kuram, ancak tümevarımsal olarak elde edilen çok sayıda yasadan oluşan bir bütüne bir düzen veriyorsa, bilimsel bir değer taşır. Tümevarımsal yasalar da ancak, olayların, uzun uzadıya incelenmesiyle kurulabilir.» (2) Böylece sosyolojide de, diğer bilimlerde olduğu gibi, formel modeller, giderek, kuramsal modellerin yerini alacaklardır; bugün, onlardan çok daha az önemli olsalar bile!

● Formelleştirmenin Sınırları:

Formelleştirmenin sınırı yoktur, yukarıda savunulan görüşe göre. Geleceğe doğru baktığımızda bu görüş doğru olabilir. Her halükârda, önümüzdeki birkaç on yıl için, toplum bilimlerinin matematiksel çözümleme ve formelleştirme yoluna girmeleri olasılığının yüksek olduğu söylenilebilir; ve bu yönelişin, kısmen gelecekteki gelişmeleri belirleyeceği de açıktır. Ancak gözden kaçırılmaması gereken bir nokta, insan ve toplum olaylarının, formelleştirmeyi başka alanlardan daha zor hale getiren ve halen çok sınırlı

(1) R. Blanché, *l'axiomatique* (1967)

(2) R. Blanché, *l'axiomatique* (1967)

alanlarda yapılabilmesine olanak veren, kendine özgü niteliklere sahip olduğu gerçektir.

Giderek daha karmaşılaşan formel modellerin geliştirilmesi ile açıklama yapabilmek her zaman aynı anlama gelmemekte ve bu modeller çoğu zaman en önemli bazı sorunları, özellikle, siyasal sosyoloji sorunlarını bir kenara itmektedirler.

Formelleştirmede karşılaşılan ilk engel; böyle bir model geliştirmekte kullanılabilecek olan verilerin sınırlı olmasıyla ilgilidir. Bu durumu, Anatol Rapoport aşağıya aktardığımız metinde çok iyi bir şekilde anlatmaktadır; «Fizik bilimlerle tekniklerin incelediği göreceli olarak basit ve yapay sistemlerin sınırını bir kez aşınca, bir sistemin durumunu en iyi şekilde anlatan değişkenlerin neler olduğunu kestirmek çok zorlaşmaktadır. Bunlar artık, kitle, elektrik yükü, yığılma gibi fizik değişkenler değildir. Çok önemli görünen bazı değişkenler seçilebildiği zaman bile bunların değişim oranlarını belirleyen etkileşim yasalarının ne olduğu bilinmemektedir. Çünkü bu değişkenler fizikteki gibi basit ve iyi bilinen yasalara tâbi değildirler.» (1)

Ancak, Rapoport'un da eklediği gibi: «Fizik dışı gerçeğin bazı yönleri de, sistem kuramının, matematik yaklaşımı ile oldukça başarılı şekilde çözümlenebilmektedir». Rapoport buna örnek olarak ekonomik sistemi gösterir. Bu sisteme ilişkin bazı değişkenler kesin olarak saptanmıştır; fiyat, üretilen mal miktarı, üretim için harcanan zaman, sermaye yatırımları, faiz haddi, vergi ve harçlar, dış ticaret miktarı, altın rezervi, sirkülasyondaki para miktarı v.d. gibi... Fakat; «Laboratuvarda incelenen fizik değişkenlerin aksine (Örneğin, bir kimyasal tepki sisteminin

(1) Anatol Rapoport: «Analyse des Systèmes en Sciences Sociales» *Revue Française de Sociologie* özel sayısı,, (1970, s. 33).

aksine) ekonomik sistemin değişkenleri kesin şekilde kontrol edilemezler. Üstelik, iktisatçıların bazı değişkenleri, anlamlı görerek seçmeleri; anlamlı değişkenlerin, bunlardan ibaret olması anlamına da gelmez. İktisadın incelediği olaylar, insan davranışlarıyla ilgili olup, siyasal, kültürel tarihsel ve psikolojik faktörlere bağlı olarak değişim gösterirler».

Sonuç olarak Rapoport, insanlardan oluşan bir bütünlle ilgili olarak, formel bir sistem kurmanın ancak, «yeterli sayıda anlamlı değişken ve bunların aralarındaki etkileşimler incelenabiliyorsa» mümkün olacağı kanısındadır Bu koşulu yerine getirmek, toplum bilimlerinden bazılarında, örneğin iktisat ve demografyada, diğerlerine oranla daha kolaydır. Eğer model, Rosenbluth ve Wierer'in önerdikleri gibi «göreceli olarak basit bir duruma uygulanacak ise» bu koşulu yerine getirme olanağı yine daha fazladır. Ancak, bu iki koşul, son yıllarda geliştirilen pek çok formel modelde, özellikle de Easton ve Parsons tipi geniş sistemlerde, pek kolay unutulmuştur.

Rapoport formülünün, en sık unutilan terimi de «yeterli sayıda» terimidir. Zor olan, formel bir modelde kullanılması anlamlı olan değişkenler bulmak değildir; salt, formelleştirmeye direndikleri için bazı çok önemli değişkenleri modele almama eğilimine karşı koymaktadır. Örneğin, oyun kuramı, partiler ya da devletler arasında kurulan koalisyonlara uygulandığında, oyun kuralları ve kazançlarını o derece basitleştirmek gerekmektedir ki, çok temel olan bazı öğeler göz önüne alınmamaktadır. «Farklı koalisyon olanaklarından hepsini olası ve kurulması düşünülebilir sayan, siyasal hoşgörü hipotezi» esas alındığında, somut koşullardan öylesine uzaklaşılmaktadır ki modelin işlemsel (opératoire) niteliği, hemen hemen yok olmaktadır.

İktisatta bile, formel modeller kurulması buna ben-

zer sakıncalar taşır. Aslında, belitsel modellerin, inanmış bir savunucusu olan Jacques Attali bile örneğin, Hicks ve Arrow'un onlara 1972 Nobel iktisat ödülünü kazandıran genel denge kuramlarını, çok şiddetli biçimde eleştirmektedir. Kuramın dayandığı varsayımları gözden geçirerek; ne kadar «safdilce» olduklarına şaşmaktadır. Gerçekten, modelde, ekonominin «devletsiz, baskı grupsuz, teknik ilerlemesiz ve ussal biçimde işlediği» varsayılmaktadır. Attali eleştirisini şöyle sürdürmekte; «gerçek ekonomik yaşantıdan o derece uzaktır ki bu varsayımlar, incelemeye değer bir tarafları yoktur. Aslında iktisat biliminin karşısına dikilen gerçekten zorlu sorunlar bu varsayımların işlemediği koşullarda ortaya çıkarlar. Kuram, kendi iç sorunlarıyla, yüklü kapalı ve karmaşık bir evren içine sıkışıp kalmakta ve uzmanlar bu evrende, somut güçlüklerden uzak bulunmanın rahatlığına gömülmekteler.» (1)

Bu eleştiriler; 29 Aralık 1970'de Vasili Leontief'in **Amerikan İktisatçılar Derneğinin** yıllık toplantısında yaptığı başkanlık konuşmasında ileri sürdüğü acımasız suçlamalarla aynı yöndedir; «Olgusal araştırma yapılan alanlardan hiç birinde, bu kadar az sonuç almak için, bu kadar ince istatistik yöntemler, bu kadar yoğun şekilde kullanılmıştır. Yine de kuramcılar, model üstüne model kuruyor; istatistikçiler giderek daha karmaşık matematik teknikler geliştirmeye devam ediyorlar. Bu üretimin çoğunluğu, hiç bir pratik uygulaması yapılmadan ya da biçimsel açıdan geçerli olan basit bir ispattan sonra arşivlere yığılmaktadır. Kısa bir süre için kullanılan modellerin geçerliğini yitirmesine ise, yerine konulan yöntemlerin daha üstün olması değil; yalnızca yeni ve değişik olmaları yol açmaktadır... Bir seri veriden daha önce bilinmeyen ek bir parametre elde etmeyi sağlayan, istatistiksel bir yöntem —kul-

(1) Le Figaro, 2-3 Aralık 1972.

lanılış alanı ne kadar sınırlı olursa olsun— aynı parametrenin etkisini belki daha az ustaca ama daha güvenilir bir şekilde ölçmeye yardımcı olacak yeni bilgi toplamak amacıyla yapılacak araştırmalardan daha önemli bir bilimsel katkı sayılmaktadır. Üstelik bunca çaba harcanırken, araştırmacı üzerinde çok ince istatistik çözümlemelere giriştiği veri scrisinin anlamlılığı ve gerekliliği üzerinde hemen hemen hiç durmamaktadır.»

Jacques Attali'nin vardığı sonucu buraya aktarmakta yarar görüyoruz: «İnsan bilimlerinde, matematik modeller kullanılmadan bir ilerleme yapılamayacağı açıktır. Ancak modelleştirmede sağlanan bir sözde ilerlemenin, gerçekten giderek daha fazla uzaklaşan ve matematik kuramın bağımsız olarak sağladığı gelişmeye giderek daha bağlı hale gelen bir belirtmeden ibaret kalmaması gerekir» (1). Bu sonuç bize, toplum bilimlerinde formel modellerin «oldukça basit» bazı özel sistemlerin çerçevesini aşmasının oldukça zor olduğunu düşündürmektedir. Genel sistemler, formel modelleri ise o kadar çok sayıda anlamlı değişkeni ihmal etmektedir ki, az önce değindiğimiz geçerlilik koşullarını yerine getirmeleri olanak dışı kalır. Ekonomide, genel denge kuramına yöneltilen eleştiriler; üretim, bölüşüm, fiyatlar, maliyetler, yatırımlar gibi alanlarda elde edilen ölçülebilir ve sayılarla deyimlenebilir türden değişkenlerin son derece ender ve elde edilmesi çok zor olduğu alanlarla ilgili olarak kurulan, Parsons ve Easton'un ki gibi kapsamlı, toplumsal ve siyasal sistemler açısından: daha da geçerli hale gelmektedir. Yine de bu modellerin en büyük kusuru, bu değildir. Anlamlı değişkenlerden pek azını göz önünde bulundurduğu için ister istemez çok şematiktir, fakir ve gerçekdışı kalan bir belitsel şema bile, toplumsal sistemlerin bazı önemli mekanizmalarını aydınlat-

(1) Le Figaro, 2-3 Aralık 1972.

mayı başarabilir. Örneğin, gerçek duruma uymasa bile, partiler arasında kurulma olanağı bulunan tüm koalisyonları olası ve kurulması düşünülebilir koalisyonlar olarak kabul edip, matematiksel bir koalisyonlar modeli kurmak tamamen yararsız bir iş olmayabilir. Böyle bir model tüm koalisyonlarda bulunan bazı ussal öğelerin neler olduğunu anlamamıza olanak verir. Aynı şekilde, toplu seçimlerin, ussal olamayacağını kanıtlayan ünlü Arrow teoremi de ikinci dercede önemi olan bir nokta da olsa, demokratik yöntemlerin belli bir yönünü aydınlatır ve modern ekonominin, devletsiz, baskı grupsuz, teknik gelişmesiz ve tamamen ussal biçimde işleyen bir ekonomi olmaması, genel iktisadi denge kuramını da tümüyle anlamsız kılmaz.

Fakat toplumsal sistemin tümünü ya da global siyasal sistemi kapsayan formel modellerle bu modeller arasında önemli bir fark vardır: O da toplumsal sistemlerin ve global siyasal sistemlerin belitsel değil, benzetmeci modeller olmalarıdır. Matematikten yararlanmazlar bu modeller; grafiklerle şekillendirme yoluna giderler. Oysa bu, çok değişik bir sistemden esinlenmektedir. Gerek Easton'un, gerekse Deutsch'un modeli sibernetik bir kendi kendini ayarlama şeması çevresinde kurulmuşlardır: Parsons'un modelinde de bunun bazı öğelerine rastlamak mümkündür. Son yirmi yıldan beri kurulan tüm kapsamlı toplumsal ve siyasal modellerin temelinde, bilinçli ya bilinçsiz olarak kullanılan; sibernetik bir şema; canlı organizmaların yapısı, ekonomik mücadele mekanizmaları ve özellikle de Leontief'in kare tablosu bulunmaktadır.

Bu tür modellerin olayları sınıflamak açısından bir yararı bulunabilir. Örgütlere ve kuramsal çerçevelere dayanan geleneksel sınıflamaların yerine yeni sınıflama yöntemleri koyarak, gerçeğin bazı yanlarının daha iyi anlaşılmasına ve başka türlü göremediğimiz bazı etkileşimlerin

gün ışığına çıkmasına, bir yardımları olmuştur kuşkusuz. Bir sınıflama sisteminin yerine bir başkasının; çekmeceleri olan bir dolabın yerine; başka türlü çekmeceleri olan bir dolabın kullanılması; sonuçlar bakımından etkisiz olmayabilir. Fakat, bu girişime; aslında sahip olmadığı bir önem atfetmek gereksizdir. Unutulmamalı ki —atasözü—nün de dediği gibi— «karşılaştırmak, anlamak demek değildir». (*) Charles Roig'nın Easton modeli üzerindeki yargısı, toplumsal ve siyasal alanlarda geliştirilen, çoğu kapsamlı ve genel, formel model için de geçerlidir. «Easton'un kuramı, **heuristik** (açıklama amacı taşıyan kuram) olmaktan çok; bir **taksinomi** (sınıflama sistemi) olma eğilimindedir. Nesne ve durumları, sibernetik kategoriler halinde sınıflamaya olanak vermekte; ama sistem analizinin asıl çözümlemeyi amaçladığı soruna, bu nesne ve durumların, anlamlı değişkenler haline getirilerek davranışlarını çözümleme sorununa gerçek bir çözüm getirememektedir.» (1)

Formel sosyolojik modellere yöneltilen son bir eleştiri de, nesnel bir görüntü ardında, bunların aslında bir ideoloji gizledikleri eleştirisidir. Bu eleştiriye göre, söz konusu modeller, aynı, işlevsel çözümün taşıdığı tutucu eğilimi taşırlar. İşlevsel çözümün temel varsayımına göre toplum; kendi kendisini olduğu gibi koruma amacını taşıyan bir bütündür. Sibernetik şema da, temel ögesi, toplumun kendi kendini ayarlaması olduğundan, aynı görüşe dayanır. Bu nedenledir ki, Claude Polin, Easton'cu şema için, «Yıllanmış klasik liberalizmi modern hattâ moda olan terimlerle yeniden dile getiren» aslında Amerikan siyasal yaşantısından derin şekilde etkilenen, «bir şemadan başka

(*) «Comparaiston n'est pas raison.»

(1) Charles Roig, «Analyse des systèmes en Sciences Sociales, **Revue française de sociologie** (Özel sayı 1970 içinde s. 60).

bir şey olmadığını» söyleyebilmektedir (2). Bu oldukça yüzye kalan bir yargıdır, ama bir gerçek payı da taşır. Buna karşılık sibernetik modeller, Easton'un, Parsons'un modelleri ve diğer bazı modeller, dinamik niteliktedirler, yani değişimi, modele dahil etmeye çalışırlar. Zaman zaman, olgusal temelli kurumsal modellerden daha da başarılı olurlar, burda.

Sosyolojide ve özellikle siyasal sosyolojide, formel modellerin tutucu bir karakter göstermeleri, yapılarından çok, gelişme süreçlerinin bir sonucudur. Çağdaş toplum bilimlerinde «somut çözümleme, tamamen formel nitelikteki matematik uslamadan daha aşağı görülmektedir» buna karşılık, Leontief'in de üzülmeye değer olduğu gibi, formel modeller henüz önemli sayılabilecek hiç bir sonuç elde edememişlerdir. Bu durumda araştırmalar, ne fazla bir sakıncası bulunan, ama ne de fazla ilginç bir tarafı olmayan sorulara yönelmiş ve iktidar ve servet bölüşümü; iktidarın giderek daha ezici olma eğilimi taşıması gibi önemli sorunlar unutulmuştur. Bu anlamda, formelleştirme bir kamuflej (örten) ideolojisi; sosyologların afyonudur.

II / Formel Model Örnekleri:

1960'larda çok sayıda formel model kurulmuştur. Çoğu Amerikalılar tarafından geliştirilmiştir. Daha önceki yirmi yıl boyunca, A.B.D.'inde yeni araştırma tekniklerinin (kamu oyu yoklamaları, tutum ölçütleri, içerik analizi, derinlemesine soruşturmalar v.b. gibi) uygulamaya konulmasıyla, bir çeşit, «aşırı-olguculuk» dönemi yaşanmıştı. David Easton bu durumu, «siyasal bilimin bir sosyografya düzeyine indirgemesi» olarak nitelemişti. Sonradan Amerika-

(2) Claude Polin, *Revue Française de Sociologie* (Özel sayısı 1970, s. 193).

lılar, aynı enerji ve kaynaklarla, bunun tam tersine bir eğitime girdiler ve bu kez sosyolog ve siyasal bilimciler iktisatçıların izinden gitmeye başladılar. Bu akım, Léontief'e göre, «Üniversite çevrelerinde üyelerin bilimsel çalışmalarını değerlendirmek için kullanılan resmî olmayan değerlendirme ölçütünün bozulmasına yol açtı; bu ölçüte göre artık, olgusal düzeyde yapılan araştırmalar salt formel matematik uslamaya oranla daha düşük bir değer taşıyabiliyorlar.»

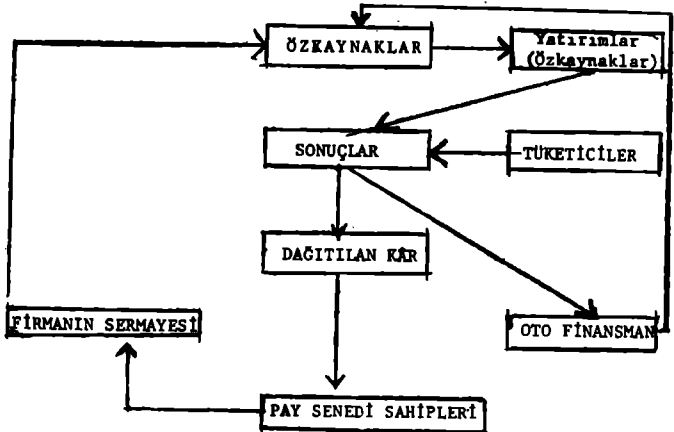
Avrupalılar bu akımı, biraz gecikmeyle izlediler. Avrupalıların çoğu, Amerikan modellerini uyarlamak ya da geliştirmekle yetinmektedir. Bununla birlikte özgün modeller geliştirmeye girişen birkaç Avrupalı da vardır. Batı sosyolojisini kapsayan bu model kurma çılgınlığı, şimdiden birkaç olumlu sonuç vermiştir, gerçi, ama, elde edilen bu sonuçlar, yapılan düşünsel yatırıma oranla yine de oldukça cılız kalmaktadır. Modellerin çoğu ya tümüyle ya da kısmen benzetmecidir. Pek çoğu, yetersiz sayıda ve zaman zaman pek de anlamlı olmayan değişkenlerle kurulmuşlardır. Temel alınan veriler, genellikle çok az sayıdadır ve yeterli derecede kanıtlanmış değildir. Jacques Attali'nin siyasal modellere ilişkin olarak öne sürdüğü vargı, diğer koşullar aynı kalmak şartıyla, sosyolojik modellerin hepsi için geçerlidir: «Siyasal bilimde model kullanımı, çoğu durumda iktisat kuramından yapılan bir aktarmacılığa dayanmaktadır... Bu yöntemlerin kullanılmasında görülen aşırı ilerleme, bilimsel bir çabaya bağlanabileceği gibi, düşünsel bir «terör»e ve züppeliğe varan bir mit düşkünlüğüne de bağlanabilir. Bu nedenle, siyasal çözümde oynayabilecekleri önemli ama sınırlı role inananların, bu gidişten kuşku duymaları gerekir. Modellerin bir yarar sağlaması için giderek daha işlemsel bir nitelik kazanmaları, elzemdir.»

● Kısmî Modeller:

Kısmî modeller, etkileşimlerin tümünü kapsayan ve bu nedenle bir çeşit kosmogonya niteliği gösteren genel modellerden farklı olarak, ancak belli birkaç etkileşim kategorisine uygulanan modellerdir. Toplumsal ilişkilerin az ya da çok geniş bir alanıyla ilgili olmalarına göre, az ya da çok kısmî olurlar. Genellikle en ciddi olanları; en dar kapsamlı olanlarıdır. Çünkü bunların işlemsel alanlarının sınırlı olması anlamlı değişkenlerin neler olduğunu belirtmeye ve bunlar arasından en önemli görülenlerin seçilmesine olanak verir. Akrabalık ilişkileriyle ilgili olarak, yapısal bir çözümden hareket edilerek kurulan antropolojik modellere daha önce de değinmiştik. Burada vereceğimiz örnekler daha çok, siyasetle iktisadın sınırında yer alan birkaç model olacak; bilindiği gibi, iktisatta çok sayıda değişkeni oldukça kesin şekilde ölçme olanağı vardır.

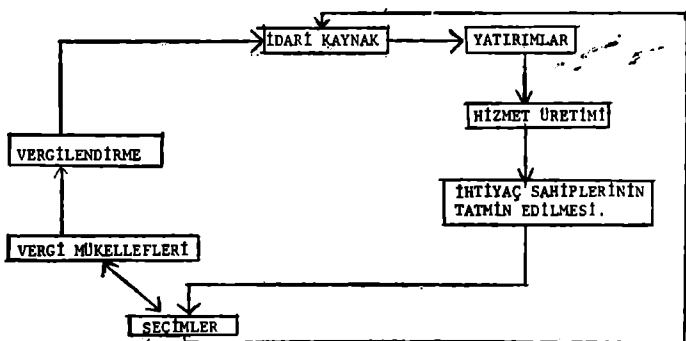
İlk olarak bütçe seçişlerinin ussallaştırılma modellerini ele alabiliriz. Bu seçişler, temel siyasal kararlar arasında yer alırlar. Bu modellerden en gelişmiş olanı, Amerikan P.P.B.S. (Planning, Programming, Budgeting System) ya da planlama, programlama, bütçeleme sistemidir. Bu model, 1961'de Savunma Bakanlığı tarafından geliştirilmiştir. Buradaki temel düşünce, her idareye düşen hedeflerin neler olduğunu saptamak; bu hedeflere göre görev ve programları oluşturmak; birkaç bütçeyi birden içine alan programlar gereğince de, bütçe kredilerini, bu farklı görevler arasında dağıtmaktır. Hedeflerin saptanması, onlar arasında bir öncelik sırasının belirlenmesini; 10 ilâ 20 yıl süreyle bu hedeflere erişmek üzere kullanılabilecek olan farklı araç bileşimlerinin herbirinden umulan fayda ve bütçe yükünün hesaplanmasını ve böylece elde edilen sonuçlar karşılaştırılarak en ussal bileşimin hangisi olduğuna karar vermeyi gerektirmektedir. Aynı modelden, karşılaştırmak amacıyla: farklı hipotezler türetilmektedir.

Hedefler bu şekilde saptanıp, fizik ve mali yönlerden nicelendirildikten sonra, her bir hedef için, belirli bir süre kullanılmak üzere, tutarlı bir olanaklar bütününden oluşan ve alt programlara ayrılmış bulunan bir program geliştirilmektedir. Bütçeden yapılan yıllık tahsisler, bu programın üzerinden yapılır. Amerikalıların P.P.B.S.'i Fransa'da, R.C.B. (rationalisation des choix budgétaires) yani bütçe seçişlerinin, ussallaştırılması adı altında kullanılmaktadır. Yöntem ilk başlarda, sınırlı ve belirli birkaç sorunla ilgili pilot deneyle kullanıldı. Bu deneylerden bazıları; İç İşleri Bakanlığınca yapılan «polis gücünün optimal dağıtımı» projesi; Posta ve Telefon Bakanlığının hazırlattığı «telekomünikasyon siyaseti» projesi; Bayındırlık Bakanlığınca yürütülen, «Karayolları kazalarının azaltılması» projesi gibi projelerdir. Sonradan yöntemin kullanımı geliştirildi ve 1968'de kararlaştırıldığı üzere, Maliye Bakanlığı yeniden örgütlendirilmeye başlandı. Ama idari yapıların direnci, gerekli dönüşümün yapılmasını zorlaştıracaktır.

Şekil 4 — Gordon'un özel bir firma için önerdiği örgütlenme modeli

P.P.B.S. ve R.C.B. özel firmalarda kullanılan karar modellerinin idareye aktarılmış şekilleridir. Bunlar birer örgütlenme sistemi tipi olarak kabul edilebilir. Bilindiği gibi, örgütlenme sistemleri çok çeşitlidir. Örnek olarak, bir işletmedeki malî hareketleri çok kabaca gösteren; (Şekil 4) Gordon modelini verebiliriz. Jacques Attali de Gordon'un özel bir firma için geliştirdiği örgütlenme modeliyle benzer ilkelere dayanan bir kamu kesimi örgütlenme modeli önermiştir.

Şekil 5 — Attali'nin Kamu Örgütü Modeli

Bu iki model arasındaki fark, kamu örgütlerinin, tüketici ve pay sahiplerinden gelen çifte baskıya tabi olmalarından ve sorumluluğun burada çok daha yaygın biçimde söz konusu edilebilmesinden doğar. Öte yandan, bunların hedefleri, gerek pay sahiplerinin yerini alan seçmenlere, gerekse tüketicilerin yerini alan ihtiyaç sahipleri (Öğrenci, hasta, sigortalı v.b. gibi) önünde, özel bir firmanıninkine denk olacak kesinlikle nicelendirilememektedir.

Dolayısıyla, sistemin doğası, modelin Şekil 5'deki şemasında da görüldüğü gibi, tamamen farklıdır.

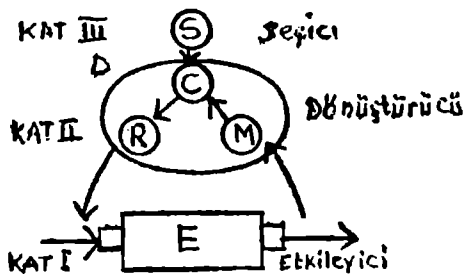
Değindiğimiz bu iki model de oldukça kaba modellerdir. Lucien Mehl; otomatlaşmış üretim birimlerinde görülen Sibernetik modeli esas alarak, bunlardan daha karmaşık ve daha gelişmiş bir model önermiştir. Modelin, ilk olarak, «değerlerin belirlenmesi ve amaçların saptanması amacıyla girişilen, değer seçimine ilişkin (axiologique) eylemleri yapan bir «seçicisi» vardır. Toplumsal sistemde bu seçici, parlamento ve hükümet gibi siyasal organlardan oluşur. İkinci olarak, Mehle, modelin «dönüştürücülerinden» söz eder. Bunlar, «insandaki duyu organlarının, son derece gelişmiş benzerleri olup, görevleri, stratejik bir konumdan, üretimin durumunu ve yersel mekanizmaların davranışlarını izlemek ve bu bilgiyi, bilgi sayar diline (langage informationnel) çevirmektir.» (1). Yerine göre üç ayrı çevirmenlik işlemi bulunacaktır; elde edilen sonuçları ölçme işlemi (M: bilgi edinme ve tasarlama örgütlerince gerçekleştirilir.); bu sonucun, elde edilmek istenen sonuçtan olan farkının saptanması işlemi (C: Siyasal-idarî organlar olan bakanlarca yapılır.) düzeltme işlemi (R: Karar alıcı ve uygulayıcı idarî organizmanın amaçlarını gerçekleştiren organdır.) Mehl'e göre, etkileyici; toplumun tümünden oluşur.

Mehl'in modeli aslında, farklı idare örgütleriyle ilgili bir modelden çok, idari eylem ve örgütleşmenin tümüyle ilgili bir modeldir. Aşağıdaki şekilde şematik olarak gösterilmiştir. (Şekil 6).

Charles Roig, Mehl'in modeline totolojik olma eleştirisini yöneltmektedir: «Eninde sonunda, sibernetik; ne türden olursa olsun, organizmaların formelleştirilmesinden

(1) Robert J. von Etgen: «Automation et cybernétique» (1968, Marabout-Université) içinde. s. 130.

başka birşey değildir. Öyleyse, sibernetiğin geliştirdiği en genel modellerin, kabaca idari bir organizmaya da uygulanabilmesinde, şaşılacak bir taraf yoktur. Fakat bu uygulama, organizma hakkında zaten sahip olduğumuz bilgiye, hiçbirşey eklemeyiz.» (1) Ayrıca, çok önemli olan psiko-sosyolojik faktörlerin de modele dahil edilebileceğinden kuşku etmektedir. Sibernetiğin kurucularından biri olan Norbert Wiener'in, haberleşme kuramı ile tabakalaşmış örgütler (devlet, üniversite, kilise gibi) arasında bir benzerlik bulunduğunu belirtmekle birlikte daha ileri gitmekten kaçındığını ve «insan toplumlarında haberleşme modellerinin çok çeşitli olduğunu» söylemekle yetindiğine de dikkat çekmektedir. Bu eleştirilerin, sibernetiğe dayandırılan genel modeller içinde geçerli olduğunu, daha önce söylemiştik.

Şekil 6 — Mehl'in İdare Modeli

(1) Charles Roig, *Revue Française de Sociologie* (Özel Sayısı: *Analyse des Systèmes en Sciences Sociales* 1971) içinde s. 57.

Başka bazı formel modeller de oyun kuramından yararlanılarak kurulmuştur. Bunlar, çok sayıda duruma uygulanabilen daha geniş modellerdir. Kısmî model olarak kalmalarının nedeni, toplumsal etkileşimlerin tümüne değil de yalnızca bir bölümüne uygulanmalarıdır. Örneğin, partiler arası koalisyonlar üzerinde pek çok model kurulmuştur. Von Neumann ve Morgenstein, hiçbir koalisyonun, kazanmak için elzem olmayan bir tarafı içine almayacağını öne sürmüşlerdir; çünkü kazanabilecek durumda olanlar bu kazançlarını, kazanmak için elzem olanlar dışında kalan hiç kimseye paylaşmak istemezler. Riker bu düşünceyi geliştirmiş ve ancak en ufak koalisyonların kurulacağı öngörüsünde bulunmuştur. Bilgi derecesini de gözönünde bulundurduğunda ise, eksik bilgi halinde; bir koalisyonun iktidara gelebilmesi için öznel olarak gerekli sayılan asgarinin, gerçekten gereken en ufak koalisyondan, biraz daha büyük olacağını öngörmektedir.

Riker'in yanılığı, koalisyon kurma olanaklarında hiç bir sınırlılık bulunmadığı varsayımını benimsemesidir; sanki, örneğin komünistlerle aşırı-tutucular arasında bir koalisyon kurulması mümkün olabilirmişçesine! Axelrol, bu açıdan partiler arası yakınlık (connexité) kavramını geliştirmiştir. Bu, partilerin birbirleriyle kolaylıkla bir ittifaka girme eğilimleri ile tanımlanmaktadır. Kimi yazara göre, bu temellere dayandırılan koalisyon modelleri, somut durumların çoğunu çözümleyebilmektedir. Nitekim, yirmi yıldır kurulan İtalyan koalisyonlarının dörtte üçü, en ufak yakın koalisyonlardır. Öte yandan, «en ufak-yakın» koalisyon kavramının; siyasal partileri, «aralarında ideolojik bakımdan kurulması mümkün koalisyonun, en ufak koalisyon olmasını sağlayacak şekilde büyüklüklerini ayarlamaya yönelttiği» (1) saptanmıştır. Bu nedenledir ki, iki

(1) Jacques Attali, *Les modèles politiques*, (1972), s. 101

parti arasındaki farkın % 10'dan büyük olduğu çift parti sistemlerine hemen hemen hiç rastlanılmaz. Ama bu partilere oy veren ve dolayısıyla onların güçlerini belirleyen seçmenler acaba, bu oyun gerekliliklerinin bilincine varmış ve bunu gözönüne alarak davranan kişiler midir?

Parti stratejileri hakkında daha karmaşık ve daha gelişmiş bir model, 1957'de Anthony Downs tarafından, piyasa ekonomisindeki mal ve hizmet mübadeleleri modeline benzetilerek kurulmuştur. Üreticiler piyasaya mal arzederler ve bunu satmak için rekabet halinde bulunurlar. Hükümet yurttaşlara ortak mallar arzeder ve değişik partiler, seçmenlerin desteğini sağlayarak, devleti yönetmek üzere bir rekabete girerler. Her partinin sağladığı oy miktarı, iktisat kuramındaki fiyatla düşümdedir. İktidardaki parti seçimlerde, yurttaşların, ondan sağladıklarını düşündükleri faydaya göre değişen bir oy artışı ya da azalışıyla ödüllendirilir ya da cezalandırılır. Muhalefetteki partiler de yurttaşların, onların iktidara gelmesi halinde sağlayacaklarını umdukları faydanın bir fonksiyonu olarak oy toplarlar.

Downs'un modeline göre yurttaşlar siyasette, tüketicilerin ekonomideki davranışlarında olduğu gibi, en yüksek faydayı sağlamaya çalışırlar. Böylece hükümet bir taraftan, muhalefet partileri öbür taraftan, öyle bir program (yani kamu harcamalarının belirli bir dağılımı) ve öyle bir vergi siyaseti seçerler ki; kamu harcamalarının en son birimi onlara vergilendirmenin son biriminin kaybettireceği oydan fazlasını kazandırsın. Benimsenen siyasetin onlara en düşük maliyetle, en fazla oyu kazandırması gerekir. Şu halde seçmenlerle partiler arasındaki çekişme tek bir kıstasa indirgenmiş olmaktadır; partiler açısından kıstas, en fazla temsilciyi çıkarmak; seçmenler açısından da kendilerine en büyük faydayı sağlayacak olan partiyi seçmektir. Seçmen açısından en büyük fayda, devletten sağlanan ortak mallar olarak kabul edilmektedir.

Downs ideolojileri de dahil eder modeline. Şöyle ki; seçmenlerin bilgileri eksik olduğundan, her parti, iktidara geldiğinde kurmayı vaad ettiği; en düşük maliyetle, en büyük faydayı sağlayan, ideal bir toplum görüntüsü önerecek, onlara yardımcı olmaya çalışır. Bu görüşe göre ideolojiler aslında, ekonomideki mal dağıtımını sağlayan reklam yöntemleri gibi, yarı gerçekçi, yarı efsanevi nitelikte, ikna yollarıdır. İdeolojinin, böylelikle bir pazarlama görevine indirgenmesi, Amerikan geleneği ile az çok düşümdeşmekle birlikte, çoğu toplumun gerçek yaşantısını yansıtmaktan uzaktır. Hatta A.B.D.'inde bile siyaset, bu «hizmet satın alma - vergi ödeme» şemasına indirgenemez. Bu yüzden «Downs modeli; uzun süredir A.B.D.'nin kendini içinde avuttuğu felsefi rahatlığın ilginç bir göstergesidir» denilmiştir. Yine de, ulaştığı sonuçlar; görmezlikten gelincek türden değildir.

● Global Siyasal Sistem Modelleri:

Şimdi inceleyeceğimiz David Easton ve Karl Deutsch'un modelleri de aslında kısmî modellerdir; çünkü bunlar da yalnız bir seri etkileşimi, siyasetle ilgili olan etkileşimleri ele almaktadırlar. Fakat bu etkileşimlerin tümüne, yani global olarak ele alınan siyasal sisteme uygulanmaktadırlar. Bu bakımdan, daha önce incelediğimiz modellerle; yalnızca siyasal sistemlere değil; toplumsal olayların hepsine uygulanan Parsons'un genel modeli arasında, adeta geçiş durumunda olan daha geniş modellerdir. Aynı şekilde, genel denge modeli denen ve ekonomik sistemin tümüne uygulanan başka modeller de vardır. Bu ara modeller de aynı Parsons modelinin karşılaştığı zorluklarla karşılaşır; kapsamları nedeniyle, yeter sayıda anlamlı değişkeni ele almaları ve bunların kesin şekilde ölçülebilmeleri olanaksızdır.

Parsons modelinden belki bir az daha az olmakla birlikte, yine çok önemli bir derecede karşılına çıkan bir sorun da, Rosenbluth ve Wiener'in, formel model tanımının, ana öğelerinden biri olarak gördükleri bir noktayı, modelin «oldukça basit bir durumla ilgili» bir simgesel ve mantıksal yapıt olma özelliğini; ihmal etmeleridir. Çok sayıda değişken arasında keyfi şekilde seçilen birkaç değişkenle yetinmek zorunda olduklarından, bu modellerin bugünkü halleriyle, işlemsel olduklarını söylemek de olanak dışıdır. Bununla birlikte; siyasal evren hakkında yepyeni bir görüntü vermek ve bazı sorunlara yeni yaklaşımlar getirmekle, olgusal araştırmaları geliştirebilecek bazı yönler de taşımaktadırlar. Bu, özellikle, model, yer aldığı genellik düzeyinden indirip, göreceli olarak sınırlı alanlara uyguladığımız zaman doğrudur. Son olarak unutmamamız gereken bir nokta da, bunların, açıklamadan çok karşılaştırma olanağı sağlayan, benzetmeci modeller olmasıdır.

David Easton'un siyasal sistem modeli, kapalı devre halinde işleyen bir sibernetik modele benzetilerek kurulmuştur. Çıkış noktasında, siyasal bilimcilerin, sistemin genellikle yapılarını ve karar alma mekanizmalarını inceleme yönündeki geleneksel tutumundan kopma çabası yer alır. Easton, ilk yaklaşımda, siyasal sistemi bir çeşit «kara kutu» olarak kabul eder ve bunun içinde ne olup bittiğine hiç ilgi göstermez. Çözümlemeye çalıştığı şey, sistem ile «çevresinin» ilişkileridir. Çevreye ilk olarak; incelenen global toplumun öteki sistemleri, ekonomik sistem, kültürel sistem, din sistemi vd. girer. Çevreye ayrıca; aynı global sistemin, bu kez toplumsal olmayan yönleri dahildir; ekolojik sistem, biyolojik sistem, psikolojik sistem vd. Çevre, son olarak da global toplumun dışındaki sistemleri; uluslararası sistemleri (ekonomik, siyasal, ekolojik, psikolojik, biyolojik sistemler gibi) içerir.

İncelenen siyasal sistemle çevresinin ilişkilerini, iki tür öge sağlar; bunlar, çevreden gelen ve sisteme itici bir güç veren «girdiler» ile; sistemin, girdilere cevap şeklinde çevreye gösterdiği tepkiyi dile getiren «çıkıtlar»dır. Çıkıtlar, çevrede bir tepkime (rétroaction) yaratır ve yeni girdilerin doğmasına yol açar; Sistem, bunlara yeni çıkıtlarla cevap verir; v.d.; bu, sibernetik devre ilkesine uygun olarak, sürer, gider. Bunların tümü, ne başlangıcı ne de sonu olmayan, sürekli bir akış halinde bir kapalı devre meydana getirir. Aristo mantığına dayanarak yürütülen statik (durgun) çözümlemeden bir kopma gibi görerek bu sibernetik şemayı çok yararlı bulan bazı kişilere, diğer bazıları da, bunun, Heraklit mantığını sürdüren Hegel ve Marx diyalektiğinin «bozulmuş ve etkisiz hale getirilmiş» bir şekli olduğu karşılığını vermişlerdir.

Daha önce de gördüğümüz gibi Easton, iki tür girdiden söz eder; bunlar talepler ve desteklerdir. Talep, sistemden değerli bir şeyi tahsis etmesini istemektedir; Siyasa, değerlerin emredici yoldan dağıtımını demek olduğundan, taleplerin karşılanması, siyasal sistemin temel sorunudur. Örneğin, ücretliler asgari ücretin (S.M.I.C.) arttırılmasını; küçük tüccarlar, katma değer vergisinin (T.V.A.) azaltılmasını, öğrenci ve öğretim üyeleri, üniversitelere ayrılan kaynakların arttırılmasını talep ederler. Her talep, sistem üzerinde, ancak bazı sınırlar içerisinde tatmin edebileceği ek bir yük yarattığından, sistemi zayıflatır. Aşırı yük, nicel olabilir. Eğer, çok sayıda talep varsa; buna karşılık ne parlamento tüm yasa taslaklarını, ne de hükümet tüm başvuruları ele alabilecek durumda değilse, tıpkı çok sayıda uçağın hava alanına inmesini düzenleyemeyen bir kontrol kulesinin durumuna benzer bir durum çıkar ortaya. Eğer talepler çok karmaşıksa, aşırı yük, bu kez nitel bir görünüm alır.

Easton modelinin üzerinde en fazla çalışılmış kısmı;

taleplerin, sistemin kapasitesine uydurulmasını inceleyen bölümüdür. Bu bakımdan, Easton üç temel işlevden söz eder; bunlar, talep deyimleme işlevi, taleplerin ayarlanması işlevi ve indirgeme ya da taleplerin «derlenmesi» işlevidir. Talep deyimleme işlevi esas olarak baskı grupları tarafından yerine getirilir. Baskı grupları doğrudan bu amaçla kurulan lobiler, bir çıkarı savunmak üzere kurulan savunma örgütleri gibi) örgütler olabileceği gibi, başka toplumsal amaçlarla kuruldukları halde, belirli bir dönemde talep deyimleme girişimlerinde de bulunan örgütler olabilir. (Patronlar üzerinde etkili olmak için kurulan işçi sendikaları, kamu yöneticilerine de işçi taleplerini, deyimlerler; eski muharipler tarafından kurulan ~~dernekler~~ de savaş arkadaşlığını sürdürmek amacıyla kurulmuş oldukları halde, üyelerinin maddi ve manevi çıkarlarını korumak üzere de hükümetler katında bir girişimde bulunurlar. v.d.)

Ayarlama işlevi iki farklı mekanizma ile yerine getirilir. Bunlara Easton, yapısal ayarlama ve kültürel ayarlama der. Yapısal ayarlama, taleplerin girişini sınırlandıran, süzen, bir çeşit kapıcı ya da bekçiler tarafından sağlamır. Toplumlar geliştikçe bu kapı ya da bekçilerin sayıları artar ve görevleri karmaşıklaşır. Milletvekilleri, eşraf, siyasal partiler, bu tür, talep ayarlayan organlardır. Bazı talep deyimleme organları, aynı zamanda ayarlama organı da olabilirler. Örneğin, işçi sendikaları, kitlelerden gelen talepleri süzgeçten geçirir ve onları denetler. Doğrudan siyasal otoritelerin kendileri de, seçmenlerini memnun etmek ve onlar katındaki görüntüleri güçlendirmek için, bir çeşit talep besleme işlevini üstlenebilirler. Böylece sisteme çevresinden gelen girdilerin yanı sıra, içerden gelen girdiler de vardır.

Kültürel ayarlama, değer, norm ve inanç sistemlerinin, bazı taleplerin belirlenmesini engelleme ve onları kı-

sıtlama yolunda yaptığı etkide ortaya çıkar. İlk toplumlarda «tabular»ın taşıdığı büyük önem; pek azı tatmin edilebilecek olan taleplerin sıkıca kontrol edilmesi- ni sağlamalarına bağlanabilir. Her siyasal rejim, kendi temelinde yatan ilkelerin tartışma konusu yapılmasını az ya da çok engeller. Aynı zamanda kültürel sistem, genel olarak; ve özellikle de sanayi toplumlarında, taleplerin şiddet yoluyla deyimlenmesi üzerinde kısıtlayıcı bir etki yapar. Batı ülkelerinde, şiddetin artması, bu bakımdan, kültürel bastırmanın azaldığını gösteren bir kanıttır. Kuşkusuz, yapısal ve kültürel ayarlamalar, birbirinden bağımsız değildir; eğer yapılar talep akımlarının gereği gibi çözülmesine olanak vermiyorsa, bunlar serbestçe deyimlenebileceğinden, kültürel frenlemeler de giderek yetersiz duruma geleceklerdir.

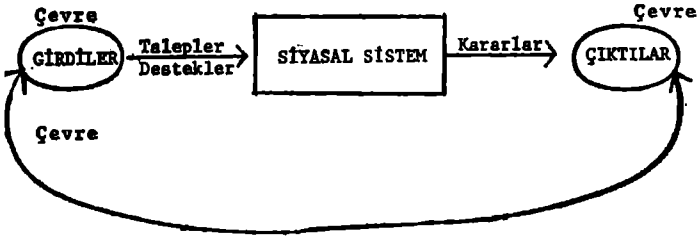
Taleplerin indirgenmesi ve derlenmesi işlevi, bir bakıma onların ayarlanması anlamını da taşır. Bu, ilk olarak birbirine benzeyen talepler toplamak, kaynaştırmak ve tek bir talep bütünü halinde sistemleştirmek demektir. Örneğin bir sendika konfederasyonunun, çeşitli bölgelerde ve sektörlerde, emeklilik yaşına ilişkin olarak işçi sendikalarının ortaya atılan istekleri genel bir işçi talebi haline getirmesi bir derleme işlemidir. Diğer taraftan bu işlev, özel ve özgül talepleri, sistemli ve tutarlı bir talep bütünü şeklinde birleştirir; siyasal parti programları bu süreci aydınlatan bir örnektir. Zaten, Easton'a göre, batı demokrasilerinde talep indirgemesini sağlayan başlıca yapılar da siyasal partilerdir.

İkinci «girdi» kategorisini oluşturan «destekler» de Easton'a göre talepler kadar önemlidir. Destekler olmasa, sistem, en ufak bir aşırı talep yüklemesinde, çöker. Daha önce, desteklerin, topluluğa, rejime ve otoritelere yönelen destekler şeklinde ayrılması gereğine de değinmiştik. Bir Fransız yurtsveri (Patriot) Beşinci Cumhuriyetten nefret

de etse, Easton anlamında sistemi destekleyecektir; çünkü sistemin önemli bir ögesi olan siyasal topluluğu desteklemektedir. Rejime yönelen destek de, anayasa kurallarının benimsenmesinden ibaret değildir; rejimin temelinde yatan değerlerin (örneğin, düşünce özgürlüğü, ya da siyasal çoğulculuk v.b. gibi değerlerin) benimsenmesi anlamına gelir. Otoritelerin desteklenmesi ise, belirli rollere sahip olan kişilere yönelen bir destektir. İnsanlar, Mr. Nixon'dan nefret edebilirler ama bu A.B.D. rejimini desteklemelerine engel olmaz; ya da Beşinci Cumhuriyet kurumlarından nefret edebilirler ama yine de General de Gaulle'ü destekleyebilirler. Karizmasal şeflerin belirmesi, genellikle, rejime yönelen destekte bir zayıflama olduğunu ifade eder. Bazı genç uluslarda ise bu, henüz siyasal topluluğa yönelen güçlü bir desteğin bulunmamasıyla düşümlü değildir.

Siyasal sistemin, indirgeme ve ayarlama organlarından süzülerek gelen talepler hakkında sisteme yönelen destek yardımıyla, aldığı kararlar; onun çıktılarıdır. Bunlar, bir yandan taleplere ve desteklere verilen bir cevaptır; bir yandan da yeni taleplerin ve desteklerde meydana gelebilecek olan kaymaların kaynağını oluşturur. Bu yeni taleplerin ve destek kaymalarının, şiddetini ve içeriğini belirleyen esas olarak, geri-tepkime (feed-back) mekanizmasıdır. İşçi sendikalarının öne sürdüğü bir ücret artış talebini gözönüne alalım. Sistem bu talebe, istenilenden daha düşük bir ücret artışını kabul ederek cevap verebilir; bu ise, taleplerin gücünü azaltır. Fakat eğer bu artış yeterli görülmezse, taleplerin, gücünde bir azalma olmaz, hatta aksine, öfkenin yolaştığı bir talep artışı bile olabilir. Buna karşılık, eğer ücret artışı, ileride istenmesi beklenen artışları da gözönünde bulundurarak geniş tutulmuşsa, uzun bir süre için yeni taleplerin ileri sürülmesi artık olanaksız hale girer.

Sistem, bu talebe, başka türlü bir cevap da verebilir; örneğin fiyatları düşürebilir. Bu durumda da, kararın başarılı şekilde uygulanması halinde talepler azalabilir ya da ortadan kalkar; başarısızlık halinde ise taleplerin çoğalmasına yol açılır. O halde, geri tepkime mekanizması, sistemin kendi kendisini, yanılmalar yoluyla ayarlaması demektir. Eğer çıktılar, girdilere tam bir uyum göstermiyorsa, yeni girdiler yaratılır; bunlara yeni çıktılarla cevap verilir ve bu yeni çıktılar da, uyumu sağlayacak yönde olabilecekleri gibi, onu daha da bozabilirler. Sistemin sürekli olarak işleminin nedeni; mutlak bir dengeye hiç bir zaman ulaşamamasıdır. Çünkü bir taraftan, uyum tam olarak sağlanamazken, bir taraftan da çevre sürekli olarak değişir. Bütün bu söylenenleri, Easton, aşağıda yer alan (Şekil 7) tabloda özetlemiştir.

Şekil 7 — Easton'un Basitleştirilmiş Modeli

Ancak Easton, siyasal otoritelerin, ileride doğacağını bekledikleri talepler hakkında, daha bunlar deyimlenmeden bazı tedbirler alarak bir anlamda, bunların önünü keşbileceğini de kabul eder. Böylece; taleplerin kendiliğinden beslenmesi, dediğimiz sistem-içi girdiler yaratma hali ortaya çıkar. Bu durumda, bunun sonucu olarak alınan

karar da —ki bir çıktıdır, bu— sistem ii bir karardır. O halde, kendisi ne derse desin, Easton siyasal sistemi, yalnızca çevreyle olan ilişkileri açısından incelediği bir «kara-kutu» olarak görmemektedir. Aslında bu kutunun ii-ne girmeye ve onu biraz aydınlatmaya da çalışmaktadır. Bu amaçla, aslında oldukça klasik olan bazı işlevsel ve kurumsal kavrama başvurmaktadır. Talep deyimlemesi, ayarlaması, derlemesi ya da destek ve cevap kavramları; aslında, yeni birtakım adlar altında, oldukça yaygın şekilde kabul gören işlevlerle dşmdeşmektedirler.

Topluluk, rejim ve otoritelerin birbirinden ayrılması ve baskı grupları ile siyasal partilere getirilen zmlmeler de yeni değildir. Zaten sistem içinde bu farklı öğeler arasında ne tür ilişkiler kurulduğu da pek açık olarak söylenmemektedir. Bu nedenle sistemin bir «kara-kutu» olduğu da doğrudur. Easton'un özgünlüğü, siyasal sistemle çevresi arasındaki ilintileri, sibernetik bir şema yardımıyla betimlemesinden gelmektedir.

Yanılma yoluyla, sibernetik bir kontrol sağlama mekanizması, Karl Deutsch'un kurduğu modelde; aslında daha sadık kalınarak aktarılmıştır. Burada, siyasal sistem, kendi kendini ayarlayarak hedefe ulaşan, roket tipi bir elektronik beyine benzetilmektedir. Deutsch'un deyişiyle; «Bize yle geliyor ki, bu uçuş, hedef arama ve özerk kontrol süreçleriyle, siyasette zmlenilen bazı süreçler arasında, çarpıcı bir benzerlik vardır. Hükümetler, i ve dış siyaset hedeflerine ulaşmaya çalışırlar. Bu amaçla benimseyecekleri tavrı ise; o hedeflere oranla kendilerinin nerede bulunduğu hakkında sahip oldukları bilgi demedinin, onlarla aralarında kalan uzaklığın ve o hedeflere ulaşmak üzere aldıkları son tedbirler ve giriştikleri çabalardan elde edilen gerçek sonuçların ışığında ayarlarlar.» (1)

(1) K. W. Deutsch, *The Nerves of Government*, New York, 1963, s. 183.

Böylece, bir geri-tepkime sistemi olarak tasarlanan siyasal sistemin etkinliği, Deutsch'a göre, dört ögeye bağlıdır. Bunlardan birincisi, sistemin aldığı bilgi yüküdür. (po-ids de l'information) Nesnel bir kendi-kendini yönlendiren mekanizmada bu yük, hedefin yer değiştirme sıklığı ne kadar çok ve yer değiştirme hızı da ne kadar yüksekse, o kadar ağır olacaktır. Siyasal sistemde de bu yük, hükümetin cevap vermek zorunda bulunduğu iç ve dış sorunlardaki değişimler ne kadar sık ve yoğunsa, o kadar artacaktır. Bu ise, siyasal örgütler, özel gruplar ve sınıflar düzeyinde karar alan sistemin, değişimlere katlanma gücünü azaltır.

İkinci öge, cevabın gecikmesidir. Bu, bir önceki bilginin alınmasıyla, kendikendini yönlendiren mekanizma tarafından gerekli ayarlama tedbirlerinin alınması arasında geçen zaman olarak tanımlanır. Siyasal sistemde ise bu, hedefe ulaşmak üzere alınan kararlar arasında geçen zamandır. Böylece; herhangi bir hükümetin yeni bir duruma cevap verebilmekte geciktiği zamana; sorumluların, yeni bir durumun bilincine varmalarına dek geçen zamana; gerekli kararları alabilmeleri için ihtiyaç duydukları zaman ve alınan kararların iletilmesi ve uygulanması için gereken zamana değgin sorunlar üzerinde durmak mümkün olmaktadır. Üçüncü öge; düzeltici işlemlerle sağlanan kazançtır ve bu işlemleri izleyen davranışlarda meydana gelen gerçek değişimlerle ölçülür. Çok yüksek bir kazanç; hedefin ya da amaçların ötesine geçmeye yol açabilir. Gecikme ve kazanç arasındaki farkın, Deutsch'un kafasında çok berrak olmadığı görülmektedir; çünkü Deutsch «siyasal bir sistemin bilincine vardığı yeni durumlara gösterdiği tepkinin hızı ve önemine» cevabın sağladığı kazanç demektedir.

Dördüncü ögeye ise fark adı verilmektedir; bu, hareket halindeki hedefin, roket ona ulaştığı zamanki durumu

ile, en son bilgi alındığında bulunduğu yer arasındaki uzaklıktır. Bu farkı kapatmak için avcı, uçmakta olan kuşun ilerisine ateş eder. Siyasal sistemde «fark», hükümetin ileride çıkabilecek sorunları öngörebilme ve tedbir alabilme yeteneğini tanımlar. Bilgi edinme, haber alma ve öngörme servislerinin görevi bu fark oranını arttırmaktır. Deutsch'a göre, hedefe ulaşmadaki başarı şansı her zaman, «yük» ve «gecikme» ile ters orantılıdır. Belirli bir düzeye kadar, «kazanç» ile doğru orantılı gider. Fakat eğer kazanç çok fazla ise, ilişki tersine dönebilir. «Fark»ın büyüklüğü ile her zaman doğru orantılıdır.

Deutsch'un modeli Easton'un modeline oranla çok daha kesin şekilde belirlenen bir sibernetik modele dayalıdır. Easton'un kullandığı işlevsel kavramlar ve özellikle «destekler» kavramı, sibernetiğin uygulandığı mekanik evrende hiç yeri olmayan, ortak tasarımlar, değerler ve inançları, işin içine katmaktadır. Aynı şekilde, Deutsch'un modeli, toplumsal davranışlarla, makinaların davranışları arasında bir özdeşlik yapıldığını çok daha açık şekilde göstermektedir. Oysa, yöneticilerin yurttaşların taleplerine ve yurttaşların, yöneticilerin kararlarına gösterdikleri tepkilerin «kendi kendine yön veren» bir sistemin «geritepkimesiyle» aynı olduğunu söylemek pek doğru olmayabilir. İlginç olan nokta; mekanik modellerin, yeniden, toplumsal sistemlerin çözümü için kullanılmaya başlanmasıdır.

Mekanik modeller artık yapılarla ilgili olarak değil kararlarla ilgili olarak kullanılmaktadır. Çünkü kararlar, onları alan örgütlerden bağımsız olarak çözümleme olanağını sağlamaktadırlar. Bu bakımdan, Deutsch ve Easton'un modellerini, daha önceleri incelenmesi ihmal edilen bazı alanlara ışık tutan, ilginç birer çözüm çerçevesi olarak kabul edebiliriz. Ancak bunlar siyasal sistemin yalnızca bir yönünü ele almaktadırlar; oysa siyasal sistem, buna indirgenemez. «Kara-kutunun» çevresiyle olan ilişkileri ve gir-

dilerle çevredeki değişimlere nasıl cevap verdiğini incelemek önemlidir, gerçi. Ama siyasal sosyolojinin esas konusu, bu kara kutunun içinde ne olup bittiğini çözümlemek değil midir? Easton ve Deutsch tipi formel modelleri Devlet ve Kamu otoritelerini hiçe indirmeye çalışan klasik liberal ideolojinin; kuramsal bir deyimlemesi gibi görmek bunların önemini haksız yere azaltmak olacaktır. Bununla birlikte, böyle bir eğilimi taşıdıklarını da hatırd tutmak gerekir.

● Talcott Parsons'un Genel Modeli:

Talcott Parsons'un modeli bir bakıma Einstein'ın $E = MC^2$ formülünün fizik evrenin tümünü açıklamaya yönelmesi gibi, tüm toplumsal olayları kapsama amacını taşır. Çağdaş Amerikan sosyolojisini çok köklü biçimde etkilemiş ve bu yoldan batı sosyolojisinin tümü üzerinde etkili olmuştur. Bu yüzden ihmal edilmesi mümkün değildir. Fakat burada, bu modelin ancak çok şematik bir görüntüsünü vermekten öteye gidemeyiz. Okuyucuya, Guy Rocher'nin Talcott Parsons'a ayırdığı yeni küçük kitaba başvurmasını salık veririz. (Bkz. kaynaklar) Biz de buradaki açıklamalarımızda bu kitaptan, geniş çapta yararlandık. Modelin temel çerçevesini; Parsons'un genel eylem kuramı dediğı şey oluşturmaktadır. Parsons anlamında toplumsal eylem, «oyuncunun dış dünyada keşfettiğı anlamlara göre belirlenen (motivé) ve yönlendirilen, tüm insanın davranışlarıdır; oyuncu bu anlamları gözönünde bulundurur ve bunlara cevap verir. (Guy Rocher). Oyuncu, bir grup, örgüt, toplum ya da uygarlık olabileceğinden, sözkonusu davranışlar yalnızca bireysel davranışlar olarak anlaşılmamalıdır. Ayrıca, her toplumsal eylem, iki veya daha fazla oyuncu arasında bir etkileşimdir. Etkileşimler, birtakım davranış kuralları, normlar ve değerler çerçeve-

sinde oluşur ki bunların tümü bir kültür meydana getirir. Bu kurallar, normlar, değerler, oyuncular birbirine bağlayan birtakım göstergeler ve simgeler yaratır.

Her eylem, belirli bir eylem sisteminde yer alır ve onun bir ögesidir. Parsons'a göre, bu anlamda, başlıca dört temel ortam vardır. Biyolojik ortam, nörofizyolojik alandır. Psikik ortam, kişilik ortamıdır. Toplumsal ortam, oyuncular ve gruplar arası etkileşimlerin alanıdır. Kültürel ortamsa, bilgi, ideoloji, değer, model ve normların alanıdır. Bu dört ortam aslında, kendi içerisinde tabakalaşma gösteren bir genel eylem sisteminin, alt sistemleridir. Parsons'a göre bu tabakalaşma sibernetik bir nitelik gösterir. Şu anlamda ki, bilgi açısından daha zengin olan ve dolaşımıyla daha güçlü bir yönlendirme ve kontrol olanağına sahip olan ögeler, hiyerarşinin yukarısında yer alırlar. O halde hiyerarşi sıralaması yukarıda bu ortamları sıralarken verdiğimiz düzenin tam tersidir. Kültür sistemi merdivenin en üstünde; toplumsal sistem onun bir altında, kişilik sistemi onun altında ve biyolojik sistem de merdivenin en altında yer alırlar. Buna göre, toplumsal eylem sistemi, yapısını esas olarak kültür sisteminden alır; kültürel modeller, eylem sisteminin, yapısal ögeleridir.

Sistem kavramı daha önce de gördüğümüz gibi, işlev kavramını da beraberinde getirir. Talcott Parsons'un, bu bakımdan, her eylem sistemi için, modelin çekirdeğini oluşturduğu görülen, dört işlevsel «önkoşul» (prérequis) saptadığını, söylemiştik daha önce. «Uyum» (adaptation) sistemin, gereksinme duyduğu kaynakları, kendi dışındaki sistemlerden sağlaması, kendi tüketimi için bunları düzenlemesi ve kendi ürünlerini de diğer sistemlere sunması, demektir. «Amaç kovalama» (poursuite des buts), (*) sistemin hedeflerinin belirlenmesi ve bunları gerçekleştir-

(*) İngilizcede «Goal-atianment» (Çev.)

mek üzere, kaynak ve enerji seferber edilmesi, demektir. «Bütünleşme» (intégration) sistemin ani değişimler ve ağır çalkantılara karşı korunması; yani yaşamını sürdürebilmesi için elzem olan, denge halinin korunması demektir. Son olarak da sistemin eyleme geçebilmesi için ona gerekli itici gücü sağlayan bir istem deposu bulunması gerekir ki Parsons buna «gizlilik» (latence) der.

Parsons bu işlevsel önkoşulları, iki boyuta göre sınıflandırmıştır. Araçlar (uyum-gizlilik) ve amaçlar (amaç kovalama-bütünleşme) ile dışa dönük ilişkiler (uyum-amaç kovalama) ve iç öğeler (gizlilik-bütünleşme) boyutları birbirinden ayrılmakta ve böylece bir U.A.B.G. (İngilizce adlarıyla, işlevsel önkoşulların baş harflerinden tüketilen AGIL adı verilmektedir, bu tabloya) tablosu elde edilmektedir. Parsons bu tabloya sık sık başvurur; tabloyu, saat yelkovanlarının yönünde okumak gerekir. (Şekil 8).

	U	Araçlar	Amaçlar	A
DİŞA DÖNÜK İLİŞKİLER		Uyum	Amaç Kovalama.	
İÇ ÖĞELER		Gizlilik	Bütünleşme	
	G			B

Şekil 8 — UABG Tablosu (1'inci düzey).

Parsons ayrıca, yukarıda önerilen dört eylemsel alt sistemle, bu dört işlevsel önkoşulun, genel bir düzeyde birleştirilebileceği inancındadır. Biyolojik organizma uyum işleviyle düşümdedir; çünkü dış evrenle, onu kullanmak, ondan yararlanmak ve onu dönüştürmek için kurulan temas, duyu organları yardımıyla sağlanır. Psişik öge, kişilikse, amaç kovalama işleviyle düşümdedir; çünkü hedefleri, psişik sistem belirler ve onlara ulaşmak için ge-

reken enerjiyi o seferber eder. Toplumsal sistem bütünleşme, işleviyle düşümdedir; çünkü dayanışmayı o sağlar; zorlamalara o başvurur ve bireysel enerjileri o birleştirir. Kültürse gizlilikle düşümdedir; çünkü eylemin istem ve haklı çıkarma kaynağı olan normları, ideolojileri, değer sistemlerini, inançları o belirler. Buna uygun olarak UABG tablosu; şekil 9'daki şekli alır.

Biyolojik Organizma (Uyum)	Kişilik (Amaç kovalama)
Kültür (Gizlilik)	Toplumsal Sistem (Bütünleşme)

Şekil 9 — UABG Tablosu (2. Düzey)

Bu şekilde tanımlanan alt-sistemlerden herbirisi, bir sistem olarak ele alınabilir ve dört ilkil işleve göre alt-sistemlere ayrılabilir. Guy Rocher'nin dediği gibi; «Parsons' un sistemi; herbiri açıldığında içinde daha küçük biri çıkan Rus bebeklerine benzemektedir.» Çözümleme yaptığımız düzeye göre, herhangi bir alt sistemi, başlangıç noktası olarak alabiliriz. Ancak bu bize, dört alt-sistem arasında sıkı ve karmaşık bir ilişki bulunduğunu unutturmamalıdır; bilindiği gibi, her sistemden diğerine, kesintisiz bir «ürün» akımı olur. Bu karşılıklı ilişkiler, Parsons sisteminde merkezî bir yer tutarlar.

Şimdi de sosyolojinin konusu olan, toplumsal sistemi alalım ele. Bunu iki düzeyde çözümleyebiliriz. Dört eylemsel alt-sistem çerçevesinde; toplumsal sistem üzerinde bir çözümlemeye girecek olsak; diğer üç sistem; bunun «çevresini» oluşturacaktır. Belirli bir düzeyde: alt-sistemlerden herbirisi için, diğerleri, çevreyi meydana getirirler. An-

cak unutmayalım ki, sibernetik tabakalaşmada kültür alt-sistemi, en üst düzeyde yer almakta ve bir bakıma, toplumsal sisteme belirli bir yön vermektedir. Öte yandan, bir toplumsal sistemi de temel sistem olarak alabiliriz; bu durumda, bu sistem Parsons'un genel modeline uygun olarak; ama daha alt bir soyutluk düzeyinde, dört alt-sisteme ayrılacaktır. Bu iki düzeyi birbirinden ayırmak üzere Parsons; toplumsal sisteme, bu doğrudan doğruya inceleme konusu yapıldığında «toplum» demektir. O halde Parsons'a göre, «toplumun» dört alt-sistemi; eylemin dört alt-sistemine oranla, somut gerçeğe çok daha yakındır

Bu çözüm düzeyinde, uyum, tüketim mallarının üretimi, ve bölüşümüyle ilgili girişimlerin tümü, yani ekonomi tarafından sağlanır. Amaç kovalama, ortak hedeflerin bulunması ve bunlara ulaşmak amacıyla girilen seferberliktir; ve Parsons'a göre, siyaseti oluşturur. Siyaset, bir işletme, bir örgüt, bir dernek düzeyinde ya da devlet düzeyinde ortaya çıkar. Toplum düzeyinde, «gizlilik» oyun-culara, kültürün iletilmesi, benimsetilmesi ve toplumsal davranışlarına yön veren temel öğe haline getirilmesi demektir ki bu sosyalleştirmedir. Son olarak da bütünleşme, toplum içi dayanışmaların oluşturulması ve korunması işlevini yüklenen kurumların tümünü (türel ve diğer kurumları) kapsar. Parsons buna, «toplumsal topluluk» (communauté sociétale) adını verir. Bu düzeyde UABG modeli, Şekil 10'daki duruma gelir.

D	İktisat	Siyaset	A
	Sosyalleştirme	Toplumsal Topluluk	
G			B

Şekil 10 — UABG Tablosu (3. düzey)

Şimdi de, daha somut bir dördüncü çözüm düzeyine inmek üzere, toplumun dört alt-sisteminden yalnızca birini inceleyeceğiz: Siyaseti! Bu çerçevede siyaset de bir sistem oluşturur. Ancak Parsons, siyaset için, bu düzeyde ele alındığında, hangi alt sistemlerden oluştuğunu saptayacak kadar derin bir çözüme girişmemiştir. Bunu, ekonomi için yapmış; ve aşağıdaki UABG tablosunu elde etmiştir. (Şekil 11).

U Kapital birikimi ve yatırım (Uyum)	A Üretim ve bölüşüm (Amaç kovalama)
G Ekonomik bağıllık: Fizikî kaynaklar teknik ve kültürel kaynaklar (Gizillik)	B Ekonomik örgütlenme (Bütünleşme)

Şekil 11 — UABG Tablosu (4. düzey)

Parsons, siyaset için, ekonomide kurduğu bu tabloyla düşümdeşmesi gereken tabloyu kuramamıştır. Siyasal sistemin, yalnızca, kaba hatlarıyla yapısını belirlemiş ve daha çok, siyasal sistemin çevresini oluşturan, toplumun diğer alt sistemleriyle arasında bulunan ilişkileri çözümlemiştir. Siyasal sistem kavramsallaştırmasına egemen olan temel bir eğilimi vardır; o da, temel kavramların hepsini ekonomik sistem için geliştiren kavramlara dayandırmaktır.

İlk olarak, siyasetin temeli olan iktidarı, sistem içinde, iktisadî sistemde paranın oynadığı role benzer bir rol oynayan, bir değiş-tokuş aracı ve değer simgesi olarak tanımlar. Otoriteyi elinde bulunduran kişi; yönelttiği toplumun gereksinmesini duyduğu mal ve hizmetleri sağlamak üzere ödemesi gereken iktidarı bir çeşit iktidar deposundan çekecektir. İktidar önceden miktarı belirlenmiş

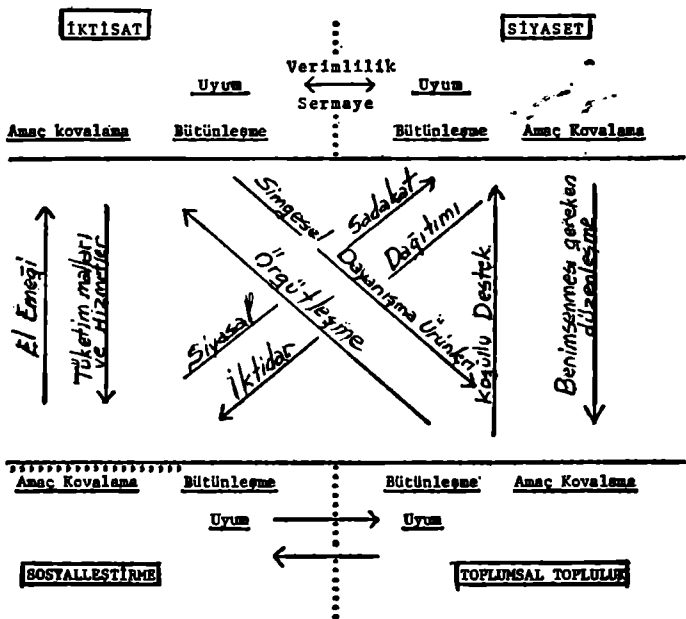
ve değişmeyen bir kitle değildir; sirkulasyondaki iktidar miktarı, tıpkı para gibi, artar, azalır. Ekonomik sistemde parasal bir enflasyon ve deflasyon olabildiği gibi, siyasal sistemde de iktidar enflasyonu ya da deflasyonu bulunabilir. Karizmanal bir şef, iktidara geldiğinde, ona beslenen inançtan yararlanarak ek bir iktidar miktarı yaratabilir. Bu, bir çeşit iktidar kredisi sayılır.

Para gibi iktidar da kendi başına hiç bir şey değildir; bir başına ancak simgesel bir değer taşır. İktidarın gerçek değeri, elde etmeyi sağladığı şey kadardır. Aslında iktidar, ortak bir takım amaçlar belirlemeye ve bunları elde etmeye yarayan bir aratır. Taşıdığı değerin kıstası da bu alandaki etkinliğidir. Bu açıdan bakıldığında fizik zorlamaya başvurma, iktidara göre; altının paraya göre taşıdığı anlamı taşır: Yani buhran dönemlerinde, değerini kanıtlamak için başvurulan son çaredir. Altın stokuna ancak böyle bir durumda başvurulur; normal zamanlarda ise paranın değerini, altın stokuna hiç bakılmaksızın, paranın sağlayabildiği ticaret hacmi belirler. Aynı şekilde iktidar da zora, ancak, topluluk üyelerinin, normal zamanlarda yaptıkları gibi ortak amaçlara uygun biçimde davranmalarını sağlayamadığı zaman başvurur.

Parsons, iktidarı otoriteden ayırır. Otorite, iktidarın biriktiği yerdir; paranın biriktiği yer olan kasa ya da banka hesapları gibi. Otorite; belirli bir statüde bulunan bir kimsenin,  tür karar alabilme yeteneği olarak tanımlanır: a) Topluluk üyelerini belli bir tarzda davranmak zorunda bırakan kararlar; b) Söz konusu topluluk üyelerine sorumluluk dağıtan ve bu sorumlulukların kullanılmasını denetleyen kararlar; c) Olanakları dağıtan, (rneğin kaynak ve malların denetiminde olduğu gibi) kararlar. Bu sibernetik olarak tabakalaşan  tip otoriteyle dşmlenir. Birinci tip kararları alabilecek kadar iktidar sahibi olan bir otorite, kendiliğinden, diğer iki tip kararı da alır. İkinci tip

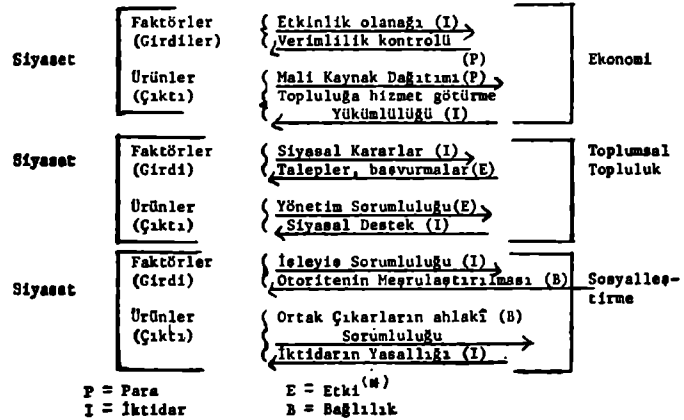
kararları alabilen bir otorite de üçüncü tip kararları alır. En sonuncusu ise ancak üçüncü tip kararları alabilir.

Parsons, bu şekilde tanımladığı otorite ile kural ko-yabilmeyi birbirinden ayırmaktadır. Kural koyma; toplum-sal kontrol ve otoritenin çevresini belirleyen kural ve normların saptanması demektir. Dar anlamda hukuk, ör-gütlerin yönetmelikleri, araştırma usulleri, standartları, ahlâk kuralları, meslekî kurallar, dernek ve partilerin tü-

Şekil 12 — Siyaset ve Toplumun diğer alt sistemleri arasındaki alışveriş sistemleri

zükleri, yönetmelikleri hep bu kategoriye girerler. Parsons aynı zamanda, otorite ve iktidarla, kurumlaşmış önderlik dediği şeyi de ayırır. Siyasal sistemin çok önemli bir kurumu saymaktadır, Parsons bunu. Bu önderlik, ona göre ekonomik sistemdeki sözleşme ile aynı şeydir. Fakat bu kavramın tanımı pek açık değildir. Ve kısmen otorite tanımına karışmaktadır. «Önderliğin kurumsallaşmasıyla, herhangi bir topluluğun amaçlarını gerçekleştirmek üzere, topluluk içinde işgal ettikleri duruma göre, bazı alt-gruplara, tüm topluluğu bağlama hakkını bahşeden girişimlerde bulunma ve karar alma yetkisini hatta sorumluluğunu veren, normatif nitelikte bir model anlıyorum» (1) diyor, Parsons.

Şekil 13 — Siyaset ile toplumun diğer alt sistemleri arasındaki iki yönlü alışveriş ağı.

(1) Talcott Parsons, **Structure and Process in Modern Societies**, s. 149-150.

(*) P.I.E.B. kavramların Türkçe karşılıklarının baş harfleridir. Fransızcadaki simgeler; M.P.I.E'dir.

Bu şekilde tanımlanan siyasal sistemle, toplumun diğer alt sistemleri arasındaki ilişkileri, ayrıntılı biçimde anlatmayacağız. Bunlar, Şekil 12 ve 13'de yer alan iki tabloda özetlenmiş olup, yorumları Guy Rocher tarafından çok başarılı bir şekilde yapılmıştır. (2)

Birinci tablo, toplumun diğer alt sistemleriyle, bir yandan siyaset, diğer yandan da ekonomi arasında yer alan alışverişleri tek bir şemada toplamaktadır. İkinci tablo ise, siyasetle, her bir alt-sistem arasındaki, iki yönlü faktör ve ürün değiş-tokuşlarını ayrıntılı şekilde göstermektedir. Parsons'un burada da ekonomik ve siyasal sistem arasında katı bir paralellik kurduğunu belirtmek yerinde olur. Ekonomik sistem açısından betimlediği faktör ve ürün değiş-tokuş tiplerinden herbirinin, siyasal sistemde de bulunacağı inancındadır, Parsons.

KAYNAKLAR:

Sistem formel modelleri için bkz. *Revue Française de Sociologie*'nin özel sayı şeklinde çıkan iki fasikülü; «Analyse des systèmes en sciences sociales» (1971). Burada yer alan kaynaklara göndermekle yetiniyoruz. Charles Roig'ın katkısı özellikle ilgi çekicidir.

Siyasal sistem modelleri için bkz. O. R. Young, *Systems of Political Science*, (Englewood-Cliffs, 1968), J. C. Charlesworth ve diğerleri, *Contemporary Political Analysis* (New York, 1967), H. Weiseman, *Political Systems Some Sociological Approaches*, (New York, 1967), L. Dion «Méthodes d'analyse pour l'étude de la dynamique et l'évolution des sociétés» (*Recherches Sociographiques*, 1969. ss. 101-115), S. Bernard, «Esquisse d'une théorie structurelle-fonc-

(2) Guy Rocher, *Talcott Parsons et la Sociologie Américaine*, 1972, s. 130 ve devamı.

tionnelle du système politique», (Revue de l'institut de Sociologie, (Brüksel 1963, s. 515), G. Bergéron, **Le Fonctionnement de l'Etat**, (1966) - Sınırlı modeller için bkz. J. Attali, **Les modèles politiques**, (1972) ve **Analyse Economique de la vie politique**, (1972), metinde değindiğimiz örneklerin çoğu bu eserden alınmıştır. D. Dion, «A la recherche d'une méthode d'analyse des partis et des groupes d'intêret», (Canadian Journal of Political Science-**Revue Canadienne de Science Politique**, 1969, s. 45), A. Downs, **An Economic Theory of Democracy** (New York, 1957) bu çalışmanın sonuçları, ayrıntılı biçimde, J. Attali'nin **Analyse économique de la vie politique** a.g.e. de ss. 161-164'de yer almaktadır. J. Melèse, **La gestion par les systèmes** (essai de praxeologie) (1968), J. A. Seiler, **Systems Analysis in Organisational Behavior**, (Hemowood, 111, 1967), H. Lévy-Lambert ve H. Guillaume, **La rationalisation des choix budgetaires** (1970) yine, H. Simon, **Models of Men; Social and Rational**, (New York, 1957), J. J. Coleman, **Introduction to Mathematical Sociology**, (Glencoe, 1964).

Easton modeli ve uygulanması üzerine bkz. D. Easton, **The Political System**, (1953), **A Framework for Political Analysis**, (Englewood-Cliff, 1965), **A Systems Analysis of Political Life**, (New York, 1965) ve ortak yayın olan, **Variations of Political Theory**, (Englewood-Cliffs, 1966) - Easton modelinin Fransız komünist partisine uygulanması konusunda bkz. G. Lavau'nun **Revue Fran. De Science Politique**, (1968 ss. 445-466'da yayınlanan makalesi) A. Percheron'un eleştirisi a.g.d. 1974, ss. 75-92) Deutsch modeli için bkz. Karl W. Deutsch, **The Nerves of Government**, (New York, 1963). Siyasal sistemlerin karşılaştırmalı olarak çözümü için kullanılan ve sibernetik modele dayandırılan bir başka şema, J. T. Dorsey «An information-energy, model», F. Headley ve S. L. Stokes (ve diğerleri) **Papers in**

Comparative Public Administration, (Ann Arbon, 1962) içinde yer almakta.

Parsons modeli için bkz. G. Rocher'nin kitabı, **Talcott Parsons et la sociologie Americaine**, (1972). Bu çalışmada ayrıntılı bir kaynak listesi bulmak mümkündür ve konuyu en iyi şekilde ortaya koyan çalışma budur. Bu nedenle incelenmesini salık veririz. - Parsons modelinin siyasal toplumlara uygulanması konusunda bkz. W. C. Mitchell, **The American Polittcy**, (New York, 1962), J. L. ve W. C. Mitchell **Political Analysis and Public Policy** (Chicago, 1969) de Mitchell Parsons'tan göreceli bir uzaklık kazanmaktadır. S. N. Eisenstadt, **The Political Systems of Empires**, (New York, 1963) ve S. M. Lipset, ve S. Rokkan, **Party Systems and Voter Alignments**, (New York, 1967'nin girişinde Parsons etkisi açık olarak görülmektedir). Parsons'un ki kadar tanınmış olamayan başka genel modeller de vardır. İnceleme konusu yapmadığımız bu modellere bir örnek olarak. A. Kuhn, **The Study of Society, a Unified Approach**, (Hornwood, III, 1965) de geliştirilen, global toplumla ilgili sibernetik modeli gösterebiliriz.

2 / Kuramsal Modeller:

Kuramsal modeller, birbirine göreceli olarak yakın birkaç somut siyasal sistemin çözümünden hareketle; en anlamlı ortak öğelerinin neler olduğunu, bu öğeler arasında ve dışarıyla ne tür ilişkiler kurulduğunu, sistemlerin tarihsel kökenlerini ve evrimlerini ortaya koymak üzere kurulan modellerdir. Çözümlenen öğelerin, daha önce tanımladığımız kesin anlamda bir sistem meydana getirmeleri halinde, söz konusu sistem; çözümü üzerine kurulduğu somut sistemlerin ve onlara benzeyen tüm diğer sistemlerin, kuramsal bir modelini verecektir, bize. Bu şekilde kurulan bir modelin ilk özelliği açıklayıcı oluşudur. Şu anlam-

da ki; bu model ondan türetilen sistemlerin işleyişini, her bir sistemin tek tek ele alınıp incelenmesi halinden çok daha derinlemesine ve kesin biçimde çözümleme olanağı sağlar. Ayrıca böyle bir model, herhangi bir somut sistemin evrimini de; bu evrim, modelin belirli bir etkenler topluluğunun baskısı altında göstereceği genel evrime bağlı olduğu ölçüde, öngörme olanağını da sağlar bize.

Kuramsal modeller hernekadar, somut sistemlere dayanarak kurulmuşlarsa da; düşünsel bir soyutlama işleminin ürünüdürler; bu tanım bize, kuram kavramını vermektedir, zaten. Somut bir istem kavramı bile aslında böyle bir işlemi gerektirir. Olgusal öğelerin, çeşitliliği, birbirleriyle olan bağılıkları, birleşmeleri arasından, gözlemci bir seçme yapar, bir düzen ve sınıflama verir onlara. Kuşkusuz, hangi öğeleri seçeceğini, nasıl bir düzenlemeye ve sınırlamaya koyacağını onları; deneylerine dayanarak kararlaştırır gözlemci; ama bu işlemde belirli bir keyiflik taşıyan, bilinçli bir seçim de vardır. Aynı nitelikler, sonradan, bu şekilde tanımlanan sistemlerin birbirine yaklaştırılması ile genel ve soyut bir model kurma aşamasında da çıkar karşımıza. Hiçbirinin kabul edilmesi için bir zorunluluk bulunmayan pek çok şema geliştirmek mümkündür. Sonunda benimsenen model, diğerlerine oranla açıklama gücü daha yüksek olduğu varsayılan bir modeldir.

Bu şekilde tanımlanan kuramsal modeller, az çok, Max Weber'in «ideal-tip» kavramıyla düşümlenirler. Zaten bu tür modellere verebileceğimiz örneklerden birisi de Weber'in bürokrasi modelidir. Bizim 1951'de geliştirdiğimiz, siyasal parti sistemleri modeli, Jean Meynaud'nun kurduğu, baskı grupları modeli, Michel Crosier'nin önerdiği bürokrasi modeli, örnek olarak verebileceğimiz, başka modellerdir. Bütün bu modellerde söz konusu olan yapısal modellerdir. Bunlardan başka, özellikle Moreno'nun kullandığı sosyogramlar yöntemiyle kurulan ilişkisel model-

ler ve karar modelleri de kurulmuştur. Hepsi aynı derecede doyurucu olmamakla birlikte, kuramsal bir model, herhangi bir esastan hareket edilerek kurulabilir.

Kuramsal modeller, formel modellerde de olduğu gibi, her düzeyde; global bir toplum sistemi düzeyinde, özel etkileşimlerden oluşan sistemlerin daha sınırlı düzeyinde veya bunlar arasında yer alan herhangi bir başka düzeyde kurulabilirler. Az önce verdiğimiz örneklerin hepsi kısmi modellerdir. Bu bölümde ise yalnızca genel kuramsal modelleri inceleyeceğiz. Bu bize, bir sonraki bölümde geliştireceğimiz somut siyasal sistemler tipolojisi için gerekli olan bir çözümleme aracı sağlayacaktır. Global toplumla ilgili olan bu kuramsal modellerde, kaçınılmaz olarak ideolojik bir taraf bulunacaktır. Somut sistemlerin öğeleri arasından, bu düzeyde bir seçim yapıldığında ve bunlar arasındaki düzenin genel hatları model haline getirildiğinde; ister istemez gözlemcinin az çok önyargısal nitelikteki düşüncelerinden esinlenilmektedir. Gözlemcinin objektifliği, model uygulandıkça; ona getireceği düzeltmelerde ortaya çıkar. Fakat, hiçbir zaman tümüyle objektif olamaz. Farklı kuramsal modeller, bu nedenle, büyük toplumsal öğretilerden çıkarsanmışlardır, az çok.

I / Farklı Kuramsal Modeller:

Bugün kullanılmakta olan kuramsal modellerin hemen hepsi; bilinçli ya da bilinçsiz şekilde az çok egemen öğreti durumunda bulunan marksizme göre tanımlanmışlardır. Bununla, marksizmin ne en yaygın olarak benimsenen, ne de en geçerli olan öğreti olduğunu söylemek istemiyoruz. Söylemek istediğimiz şey; marksizmin, günümüzün en güçlü düşünsel etkiye sahip olan ve diğerlerine, kendisinin sorunlara yaklaşma tarzını benimseterek, onları değiştiren ve sorunlara uymalarına yol açan bir öğreti olduğudur.

Eğer Amerikan sosyolojik düşüncesi hâlâ, geniş çapta bu etkinin dışında kalıyorsa, bunun nedeni; artık genel kuramsal modeller kullanmak yerine, formel modeller kullanmayı yeğ tutmasıdır. Oysa bu modeller ona, çoğu zaman, eski, geleneksel liberal ideolojiyi, deneylerle edinilen yeni verilerin ışığında düzeltme zorunluluğunu dıymadan, sürdürme olanağını sağlamaktadır. Ancak tüm batılı ülkelerde ve bu arada A.B.D.'inde yayılmakta olan, gelişme ideolojisi, marksist bir yaklaşım kullanır; ama, bunu liberal modelle bütünleştirmeye çalışarak yapar.

● **Klasik Marksist Model:**

Marksist kuramı birkaç sayfada özetlemek söz konusu olamaz; böylesine bir basitleştirmeden, tanınmaz hale girebilir. Biz burada yalnızca, toplumsal etkileşimler genel sistemi hakkındaki marksist modeli, genel hatlarıyla ele almak istiyoruz. Bu ise, somut uygulaması açısından ele alındığında marksist kuramın ancak bir bölümünü meydana getirir. Bu model, yalnızca felsefi bir yaklaşımla değil, aynı zamanda da toplumsal olaylar üzerinde yapılan geniş ve derinlemesine gözlemlerle kurulmuştur. Marx'ın çözümü, herşeyden önce, kendi yaşadığı dönemin toplumsal sistemi ile daha eski dönemlerin sistemleri hakkında genel bir açıklama yapma girişimidir; yani, bilinçli bir model kurma çabası vardır burada. Bu model kurma girişiminin ardında, evreni yalnızca anlamak değil; aynı zamanda da onu dönüştürmek isteğinin bulunmuş olması, sonuç olarak pek de o kadar önemli değildir; çünkü Marx da onu anlamadan, dönüştürme olanağının bulunmadığını düşünmekteydi.

Marksist model ilk olarak, bir gelişme modeli şeklinde görünmekte bize; yalnızca belirli bir dönemdeki yapıları ele alınan yerleşik toplumsal sistemlere uygulanmakla kal-

maz model, buna ek olarak ve daha çok, sürekli olarak tâbi oldukları değişimlere uygulanır. Zaten, «yerleşik» bir sistemle, «değişim halindeki» bir sistemin birbirinden ayrılabilceği düşüncesi bile marksist kurama aykırıdır. Heraklit'in «herşey değişir» özdeyişini benimsemiştir, kuram. Tabanında yer alan Hegel felsefesi de özü bakımından heraklitçidir; evren hakkında tüm durgun görüşü yadsır. Evren, diyalektik bir şemaya göre sürekli bir devinme halindedir. Diyalektik sözü ise hegelci ve marksist sözlükte özel bir anlam taşır.

Diyalektiğin kökeninde, karşısındakini inandırmak üzere tüm araçlara başvurabilen bir tartışma sanatı anlamı yer almaktaydı. Tartışma, taraflar arasındaki çelişkiyi aşmayı amaçladığından, Hegel diyalektik sözünü, çelişkileri bağdaştırmaya çalışan bir düşün uğraşına uyguladı. Bununla, özdeşlik (bir nesne kendidir ve kendinin karşıtı olmaz) ilkesine dayanan Aristo mantığına köklü şekilde karşı çıkan ve her nesnenin kendi içinde çelişik öğeler taşıdığı olgusuna dayanan yeni bir mantık kurulmak isteniyordu. Aristo mantığı durgundur, Hegel mantığı ise devinmeyi içermektedir. Her olay, şematik olarak ikiye; sav ve karşı sava (tez-anti-tez) indirgenebilecek olan karşıt yanlar taşır. Karşı sav, savın karşıtıdır. Karşıtlar arasındaki bu çatışma, olayın ilk şeklini yıkar ve Hegel'in sentez adını verdiği yeni bir olay yaratır. Bu yeni olay sav ve karşı savın bir toplamı değildir; onların yadsınmasıdır; çünkü onların çelişkisini yadsır yeni olay. Bu olay da kendi içinde, sav, karşı sav şeklinde çelişik bir ikili yaratır. Bu yeni bir senteze yol açar ve bu, böylece sürer gider.

Hegel'in şeması bir formel mantık modelidir. Marksistler bu modeli değiştirerek, toplumsal sistemle ilgili kuramsal modellerine temel yapmışlardır. Hegel'e göre, gerçek evrenin temeli; düşüncelerin bu diyalektik devinimidir. Onun idealist felsefesinde düşünce evrenden önce var-

dır; evren düşüncenin gerçekleşmesidir. Marx ve onu izleyenler ise maddeci bir felsefe tavrını benimserler, yani onlara göre, Hegel'in tam tersine; evren düşünceden önce vardır ve düşünceler evrene göre şekillenir; evren düşünceye göre değil. Çelişkilerin diyalektik şekilde oluşumu, bir düşünce mekanizması olmayıp, gerçek olayda var olan bir şeydir ve düşünce bunu yansıtır. Kapital'in ünlü bir cümlesinde Marx, bu konuda şöyle der: «Benim diyalektik yöntemim, temelinde, hegelci yöntemden farklı olmakla kalmaz; aslında onun tam karşıtıdır... Bana göre, düşüncenin devinimi, gerçek devinimin, insan kafasına aktarılan ve ona uygun hale getirilen bir yansımasından başka birşey değildir... Hegel diyalektiği tepe taklak etmişti, ben yeniden ayakları üzerinde doğrulttum onu.»

Kuram böylelikle açıkladığı deneyle ilişkiye girmektedir. Marksist model, toplumsal gerçeğin öğeleri arasındaki iki temel kategorinin birbirinden ayrılması üzerine kurulmuştur; toplumsal öğelerden bir kısmı tabanı oluşturur; bunlar da üst yapıları meydana getiren diğer öğeleri yaratırlar. Kuşkusuz, üst yapılar da, ileride göreceğimiz gibi taban üzerinde bir etki yaparlar; fakat uzun dönemde ve son kertede toplumsal sistemleri belirleyen, onların tabanlarıdır. Marksistlere göre toplumsal sistemlerin tabanını «üretim güçleri» oluşturur. Üretim güçleri, bir yandan üretim araçlarının ve tekniklerin tümünden; öbür yandan, üretimin uygulandığı modellerden ve son olarak da insanın emek gücünden meydana gelir. Bu şekilde tanımlanan üretim güçleri, belirli üretim biçimlerine ve üretime bağlı toplumsal ilişkilere yol açarlar; bunların tümü diğer bütün toplumsal ilişkileri belirler.

Bazı kimseler, tabanı gerçek anlamda yalnız, üretim güçlerinin meydana getirdiği görüşündedirler; bu ise marksist modeli, batılıların geliştirdiği «gelişmeci» modellerle yakınlaştırır. Diğer bazı kimseler ise tabanı, üretim güç-

leri ile, insanlar arasında üretim nedeniyle kurulan ilişkilerin birlikte oluşturduğu görüşündedirler; bu iki öge, birlikte, üretim biçimini meydana getirir. Bu tartışma oldukça biçimseldir. Marx, tabanla üst yapılar arasında katı bir sınır belirlememiştir; buna karşılık, bir çeşit tabakalı bir piramit önermiştir açıkça. Buna göre her düzeydeki ilişkiler, daha alt düzeylerdeki ilişkiler tarafından belirlenecektir: Üretim güçleri, üretime ilişkin toplumsal ilişkileri (üretim ilişkilerini); her iki öge bir arada (üretim biçimi) toplumsal örgütlenmenin tümünü; siyasal sistemi, düşünceleri, değerleri, hukuku, kültürleri, sanat biçimlerini v.d. belirleyecektir.

Aşağıya aktardığımız üç metin, bu bakımdan oldukça açıktır. **Felsefenin Sefaletinde**, Marx, şöyle yazmaktadır: «Toplumsal ilişkiler; üretici güçlere sıkıca bağlıdır. Yeni üretim güçleri kazandıklarında, insanlar üretim biçimlerini değiştirirler; ve üretim biçimlerini; hayatlarını kazanma biçimini değiştirdiklerinde de tüm toplumsal ilişkilerini değiştirirler. Kol değirmeni size, derebeyi toplumunu, buhar değirmeni, sanayi kapitalizmi toplumunu verecektir... Nesnel üretkenliğe uygun biçimde toplumsal ilişkiler kuran bu insanlar; bu toplumsal ilişkilerine uygun biçimde de, ilkeler, düşünceler ve kategoriler üreteceklerdir.»

Kapital'in I. cildinde de Marx yine aynı şeyi söyler: «Darwin dikkatlerimizi, doğal teknoloji tarihine, yani, bitki ve hayvanların, yaşamlarını üretme araçları olan organlarının oluşumu üzerine çekmiştir. Tüm toplumsal örgütlenmenin maddi tabanını oluşturan, toplumsal insanın üretim organlarının tarihi de üzerinde bu tür araştırmalar yapmağa değer bir tarih değil midir?.. Teknoloji, insanın, doğayı etkileme biçimini; nesnel yaşantısını üretme sürecini ve dolayısıyla toplumsal ilişkilerin ve onlardan doğan düşünce ve düşünsel görüşlerin kökenini gün ışığına çı-

karttır.» **Ücretli İş ve Sermaye'nin** (Travail Salaré et Capital), aşağıya aktardığımız bölümünde ise, biraz farklı bir görüş ileri sürülmektedir: «Üretim sırasında insanlar yalnız doğa üzerinde değil, birbirleri üzerinde de etkili olurlar. İnsanlar ancak belirli bir biçimde işbirliği yaparak ve faaliyetlerini aralarında değiş-tokuş ederek üretim yapabilirler. Üretimde bulunmak için insanlar, birbirleriyle belirli ilişki ve bağılıklar içine girer ve ancak bu toplumsal ilişki ve bağılıkların sınırları içinde kalarak, üretim üzerinde bir etki yapabilir, üretimi gerçekleştirebilirler.»

Eğer, üretim ilişkilerini, üretim güçlerinin belirlediğini kabul ediyorsak; üretim biçiminin bu iki ögesi arasında çelişkiler de bulunabileceğini kabul etmemiz gerekir. Üretim güçleri, buluşlar tarihinin ve teknik ilerlemelerin gösterdiği gibi, sürekli değişim halinde olan, dinamik bir ögedir. Buna karşılık, üretim ilişkileri daha kalımlıdır; üretim güçlerindeki evrimi kolayca izleyemezler. Bu nedenle, devrimci bir duruma yol açan çelişkiler doğar. Marx, bu süreci, aşağıdaki metinde açık bir şekilde ortaya koymuştur. «Gelişmelerinin belirli bir aşamasında toplumun maddi üretim güçleri ile o güne dek uyum halinde oldukları üretim ilişkileri ya da bunun hukuksal bir yansımasından başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkileri arasında bir çelişki doğar. Eskiden, üretim güçlerinin gelişmesine yardımcı olmuş olan bu üretim ilişkileri giderek üretim güçleri karşısında birer engel haline gelirler. Ve işte o zaman toplumsal bir devrim dönemi açılır.» (1)

Üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasındaki bu çelişki ile sınıfsal aykırılıkları birbirine karıştırmamak gerekir. Sosyalist olmayan, yani üretim araçlarının özel mül-

(1) **La Contribution à la Critique de l'Economie Politique** (1859), (Ekonomi Politığın Eleştirisine Katkı). (Sol, 1974).

kiyetine dayanan tüm üretim biçimlerinde, sınıf aykırılıkları vardır. Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlar, yaşamak için emek güçlerinden başka birşeyleri olmayanların ürettiği sonuçlardan bir kısmına el koyarak, sömürürler, onları. Emek gücüne, işçinin varolabilmesi için gereken en az ücreti verir ve onun ürettiği artık değeri kendilerine saklarlar. İşte buradan, tarihin her döneminde gördüğümüz, iki temel sınıf arasındaki köklü karşıtlık doğar. Çağdaş dönemin; burjuva ve proleter karşıtlığından önce; «özgür insanlar ve köleler, patrisyenler ve plebler, baronlar ve serfler, ustalar ve çıraklar, her zaman karşı karşıya gelmişlerdir» der, Komünist Manifestosu. Ancak tabandaki bu ikileşme her zaman, her sınıf içerisinde görülen bölünmeler modern üretim sistemiyle düşümdeşen ikili karşıtlığın üst üste binmesi nedeniyle karmaşıklaşır.

Sınıf kavgaları, marksist toplumsal sistem modelinin en önemli ögesidir. Devlet, idare, polis, adliye, ordu, tek bir sözcükle söylemek gerekirse, siyasal iktidar ve kurumları hep bu kavga çevresinde ortaya çıkarlar. Bunlar, esas olarak, üretim araçlarına malik olanların, emekçiler üzerindeki egemenliklerini sürdürmelerine yardım eden bir araçlar bütünüdür. Lenin de Devletin «bir sınıfın, diğer bir sınıf üzerindeki egemenliğini sürdürmek için yapılmış bir makina» olduğunu söylemiştir. Fakat bu makina aynı zamanda, sınıf kavgalarının yumuşamasına, belirli sınırları aşmasının engellenmesine ve düzenli bir toplumsal çerçeveye içerisinde yapılmasına yardım eder.

Engels bu konuda şöyle yazar: «karşıt ekonomik çıkarları olan aykırı sınıfların, kısır çatışmalar içerisinde, hem kendilerini hem de toplumu yok etmelerini önlemek için; görünüşte toplumun üstünde yer alan bir iktidarın, çatışmayı «düzen» sınırları içinde tutarak, güvenlik altına almakla görevlendirilmesi gerekmiştir. Aslında toplumun içinden çıkan ama onun üstünde yer almak isteyen; ve gi-

derek ondan uzaklaşan bu iktidar, devlettir». Engels, devletin, sınıflar arasında görünüşte bir denge sağlamasının bile mümkün olduğunu kabul eder; «Olağan dışı bazı durumlarda, kavga halindeki sınıfların, neredeyse birbirini dengeledikleri dönemler görülebilir; bu dönemlerde devlet iktidarı, bir aracı görünümü olarak, kısa bir süre için her iki sınıftan da bağımsız hale geçebilir.» (1)

Toplumun kültürel öğeleri de, bizim tanımladığımız şekliyle, normlar, değer sistemleri, davranış modelleri de, devletle aynı niteliğe ve işlevlere sahiptirler. Bunlar, marksist anlamda «ideolojiler»; yani, toplumun yapısını; esas aranırsa da üretim araçlarına malik olanların egemenliğini haklı çıkaran, kavramlar ve değerleri meydana getirirler. Engels, protestan reformu hakkında şunları yazmaktaydı: «Kalvenci dogma; o dönemin en ileri burjuvazisinin gereksinmelerine bir cevaptı. Adanmışlık öğretisi, rekabetçi ticaret dünyasında, başarı ya da başarısızlığın ne insanın girişimlerine ne de ustalığına bağlı olmayıp, insanın kontrolü dışında kalan, üstün ve ne olduğu bilinemeyen ekonomik güçlerce belirlenen durumlara bağlı olduğunu anlatan, dinsel bir dile getirmeydi.» (2). Engels XVIII. y. yıl felsefi öğretileri hakkında da; «Bugün biliyoruz ki, aklın saltanatı; idealleştirilmiş bir burjuva saltanatından başka hiç bir şey değildi» (3) diyordu.

Üretim güçlerinin gelişmesiyle, üretim ilişkileri arasında bir uyumsuzluk bulunabileceği gibi; üretim ilişkilerinin gelişmesiyle devletin, siyasal kurumların, ideolojilerin v.d., oluşturduğu üst yapılar arasında da bir uyumsuz-

(1) F. Engels; *l'Origine de la famille, de la propriété privée et de l'Etat*. (1884). Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni, Sol. (1967).

(2) *Etudes philosophiques* içinde.

(3) *Anti-Dükring*'den.

luk bulunabilir; ve bundan doğan çelişkiler, az çok devrimci bir durum yaratabilirler. Toplumsal ilişkiler, kurumlar, ortak tasarımlar, davranış biçimleri, teknik dönüşümlere oranla; daha büyük bir durgunluk gösterirler. Üretim sürecinden daha uzakta bulunan, dolayısıyla üretim güçlerinden daha az etkilenen toplumsal ilişkiler ise, üretim güçlerinden de daha durgundurlar. Toplumsal sistemin iki katı —taban ve üst yapılar— arasındaki ayırım aslında daha karmaşıktır. Bu bakımdan; marksist toplumsal modeli açıklamak üzere, üretim güçleri, üretim ilişkileri ve diğer toplumsal ilişkilerden (ki bunlar, üst yapıları oluştururlar) meydana gelen üç katlı bir ayrım yapmak ~~belki~~ daha yerinde olur.

Üst katların yapı ve gelişimlerini, alt katların yapıları ve gelişimleri belirlemekle birlikte, bu ancak uzun dönemde ve son kertede doğrudur. Üst katların, herşeyden önce, daha durgun olmalarından gelen belirli bir özerklikleri vardır. Bu nedenle onlar da daha alt katlar üzerinde etkili olabilir ve onların başlattığı gelişmeyi yavaşlatabilirler. Fakat özerklikleri kısmen de alt katların belirlediği gelişmeye, belirli bir biçim hatta kendine özgü bir stil (tarz) vermelerinden doğar; oysa bu, sürekli olarak kalıcı bir etki de yaratabilir.

● **Klasik Marksist Modele Getirilen Düzeltmeler:**

Klasik marksizm, alt yapının (ya da tabanın), üst yapılardan daha etkili olduğu üzerinde çok durmuştur. **Komünist Manifesto**, günümüze dek gelen insanlık tarihinin, sınıf çatışmaları tarihi olduğunu ileri sürer. Sınıf çatışmaları ise üretim güçlerinin doğurduğu toplumsal ilişkiler tarafından belirlenir. Marx'ın tüm endişesi; siyasal yaşamının belirtilerini, ekonomik temellerine bağlamaktadır.

İdeolojiyi bir «çeşit yansıma» olarak kabul eder. Marksist model, az önce belirttiğimiz şemada görüldüğü gibi, üst katların sıkıca alt katlara bağımlı olduğunu savunur. Bu ise, XIX. y.y. sonu Alman sosyal-demokratlarını; üretim güçlerinin gelişimiyle, kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak olan sosyalist devrimi beklemeye yöneltmişti.

Engels bu gelişmeyi esefle karşılamakta ve bunu, marksizmin gelişme ortamından gelen, yalnız bir yoruma dayandığını düşünmekteydi. 21 Eylül 1890 tarihli bir mektupta, şöyle diyordu, Engels: «Gençlerin, zaman zaman ekonomik yana, gereğinden fazla ağırlık vermelerinin sorumluluğu kısmen, Marx'a ve bana aittir. Hasımlarımıza karşı onların inkâr ettiği temel ilkeyi vurgulamak zorunda kaldığımızdan, karşılıklı olan bir etkileşmeye giren diğer faktörlere gereken yeri vermek için ne zaman, ne yer, ne de olanak bulamadık». Ve şöyle devam ediyordu, Engels: «Ekonomik durum, temeldir; ama üst yapının çeşitli öğeleri; sınıf çatışmalarının aldığı siyasal biçimler ve doğurduğu sonuçlar; —galip sınıfça, bir kez zafer kazanılınca benimsenen anayasalar— hukuk kalıpları ve hatta bu gerçek çatışmaların, çatışmaya katılanların belleklerinde bıraktığı izler; siyasal, hukuksal, felsefi kuramlar, din anlayışları ve bunların sonradan büründükleri dogmatik sistemler; tarihi çatışmalarda her zaman etkili olmuşlardır. Ve hatta çoğu durumda, çatışmanın biçimini belirleyen başlıca etkenler onlar olmuşlardır.»

XX. yüzyılın Marksist kuramcıları, çözümlemelerini esas olarak bu doğrultuda geliştirmişlerdir. Üst yapıların, alt yapıya oranla sahip oldukları özerkliğin derecesini ve toplumsal sistemlerin oluşum ve gelişiminde nasıl bir rol oynadıklarını; kuşkusuz uzun dönemde ve son kertede, tarihsel evrimin ana faktörünün üretim güçleri olduğu temel düşüncesini, tartışma konusu yapmaksızın; açıklama-

ya çalışmışlardır. Biz burada; bize bu bakımdan en ilginç katkıları yapmış gibi görünen iki kavram üzerinde kısaca duracağız; bunlar; Gramsci'nin geliştirdiği «tarihsel blok» kavramıyla, Althusser'in önerdiği; «üstün-belirlenme» kavramlarıdır.

İtalyan komünist partisi genel sekreteri olan Antonio Gramsci, eserinin önemli bir kısmını; yaşamının onbir yılını geçirdiği (1926-1937) ve nihayet orada öldüğü; Mussolini cezaevlerinde yazdı. Ana hedefi; batı demokrasilerinde sosyalizme hangi koşullar altında geçilebileceğini belirlemektir. Batı demokrasilerinde, burjuvazilerin, üretim güçlerinin gelişiminden doğan baskılara karşı koyduklarını gözlemlemekteydi, Gramsci. Bu karşı koyuş, ona göre, kapitalist toplumda, üst yapıların «tarihsel bir blok» niteliği kazanacak biçimde özel bir gelişme göstermeleri sayesinde mümkün oluyordu. Bu «tarihsel blok» içerisinde burjuvazi, diğer sınıflar ve bu arada proletarya üzerinde gerçek bir hegemonya kurmuş durumdaydı.

Gramsci, üst yapılar arasında iki öğeyi birbirinden ayırır; «Sivil toplum» ve «siyasal toplum». Sivil toplum, ideolojinin tüm dalları (bilim, iktisat, hukuk, sanat, felsefe, din, kültür, folklor v.d.) ve ideolojiyi yaratan ve yaygın örgütler de dahil olmak üzere, ideolojinin aldığı tüm biçimlerle (okul, kitaplık, haber alma araçları, v.d.) ilgilidir. Siyasal toplumsa; yönetme ve zorlama aygıtından, yani devlet ya da geniş anlamda hükümetten oluşur. Her ikisi de, egemen sınıfa bu egemenliğini sürdürebilmesi için hizmet ederler. Eğer sivil toplum, mutlakçı devletlerde görüldüğü gibi «ilkel ve kaygansız» (g  latineuse), egemenliğin ana ögesi, devlet olacaktır. Bu koşullar altında, sosyalist devrim esas olarak, devletin zorlayıcı aygıtını ele geçirmekle yetinebilir. Bu ele geçirmeden sonra, sosyo-ekonomik alt yapıyla uyum halinde bir sivil toplum kurmaya girişilebilecektir.

Sivil toplumun çok güçlü biçimde örgütlendiği ülkelerde ise, durum bundan farklıdır. «Sallantı halinde bir devletin ardında sağlam bir sivil toplumun bulunduğu görül-en» batı demokrasilerinde de durum budur. Burada, burjuvazi, toplum üzerinde düşünsel ve ahlakî bir egemenlik kurmayı ve sistemin tümünü, ideolojik yönden etkisi altına almayı, başarmıştır. Nüfusun çoğunluğuna, kendisini yönetici sınıf olarak kabul ettirmiştir. Kendi çıkarlarından hiç bir şey kısımadan; yönetilen sınıfların bir kısım çıkarlarını koruma külfetini de üzerine almıştır. Kendi değerlerini, ahlakını, dinini, ideolojisini, ona tabî olanlara benimsetmiş ve onlar üzerinde kültürel bir hegemonya kurmuştur. Öyle ki, proleterya bile, ortalama bir burjuva ideolojisini; «sağ duyu» imiş gibi kabullenmektedir.

Sivil toplumun gelişmesinde, belirli bir toplum kategorisi, özel bir rol oynar; bu, aydınlar kategorisidir. Bunlar ayrı bir sınıf oluşturmazlar; farklı sınıflara bağlı özel gruplar meydana getirirler. Bazıları, sosyo-ekonomik alt yapıya göre egemen durumda olan sınıfa, bazıları, eskiden egemen olan sınıfa, diğer bazıları da yükselmekte olan sınıfa bağlıdırlar. Gramsci'ye göre aydınlar, sivil toplumun örgütleyici ögesidir. Bu nedenle, egemen sınıfa bağlı olan aydınlara Gramsci, «örgütsel» aydınlar (veya «organsal» 'organique' (aydınlar) adını verir. Bunlar, eski egemen sınıfa bağlı olup da kendilerini, az çok çaresiz durumda bulunan «geleneksel» aydınları da kendi saflarına çekme eğilimi taşırlar. Öte yandan; bağımlı sınıfların aydınlardan çoğunu da, onlara benimsetilen kültürel ve ideolojik sistem yardımıyla, kendi saflarına çekerler. Böylece, sivil toplumun yönetimi ve bu yoldan, egemen sınıfın kurduğu hegemonya esas olarak, bu aydınlar tabakası tarafından sağlanır.

Bu şekilde, sosyo-ekonomik alt yapı ile üst yapıların sıkıca birbirine bağlandığı ve, üst yapıların da egemen sı-

nıf çevresinde güçlü biçimde örgütlediği, bir «tarihsel blok» kurulur. Birinci aşamada alt yapı, tarihsel bloku yaratır; bu, alt yapısız oluşamaz ve üst yapılar da bu alt yapının bir yansımasıdır. Ancak bir kez tarihsel blok kurulduktan sonra, tarihin ilerlemesini belirleyen ana faktör olur: O derecede ki, tarihsel blok, alt-yapının evrimini bile engelleyebilir (bloke eder). Bu nedenle, Gramsci, «bazı ülkelerin proleteryalarda, devrimci kitle kültürünün bulunmayışını, kurtuluş hareketinin gelişmesine engel olan, hatta yapısal gelişmeyi bile durduran bir gerçek olarak» kabul eder. (Burada kullanılan yapı kavramı, Gramsci'de olağan olduğu gibi, alt yapıyı anlatmaktadır.) Burjuvazinin ideolojik hegemonyasına bir son verecek ve yeni bir tarihsel blokun doğmasını hazırlayacak olan böyle bir kültürün yaratılması, ancak, proleteryanın kendi «organsal» aydınlarına sahip olmasıyla mümkün olabilir, Gramsci'ye göre.

Öte yandan, Gramsci, örgütlerin bir kez kurulduktan sonra, doğrudan doğruya alt-yapıya bağlı olmayan birtakım iç gereksinmeler nedeniyle evrimleştiklerini de belirtmektedir: «Pek çok siyasal eylemin, örgütsel bir deyişle, bir parti, grup ya da topluma belirli bir tutarlılık kazandırma gereğine cevap verdiği, sık sık, gözden kaçırılmaktadır» der. Buna örnek olarak da Katolik kilisesinin örgütünü gösterir: «Eğer, kilise içindeki, her ideolojik çatışmaya, doğrudan, birincil ya da yapısal bir açıklama getirmeye kalkışsaydık, başa çıkamazdık. Pek çok ekonomik-siyasal roman yazılmıştır, bu amaçla. Oysa bu tür tartışmalardan büyük bölümünün, zümresel (sekte) ve örgütsel gerekliklerin bir sonucu olduğundan kuşku edilemez.» Engels de yine; alt yapıdan gelen bir itmeyle kurulan bazı meslek kategorilerinin, kendilerine özgü bir dinamizm ve kendi iç çelişkilerini kazandıklarını belirtmiş ve buna örnek olarak, burjuva hukukçularının meslek örgütlerini vermişti.

Gramsci gibi, Althusser de esas olarak üst yapıları ve bunların etkilerini incelemektedir. Bunun aslında zor bir iş olduğunu ve daha henüz yeni yeni incelenmeye başlandığını belirtir. «Üst yapıların ve diğer koşulların özel etkinliği» kuramı büyük bölümüyle, henüz geliştirilmemiştir; yine etkenliklerinden önce ya da onunla aynı zamanda geliştirilmesi gereken (çünkü öze, etkenlikleri gözlenilerek ulaşılabilir, ancak); üst yapılara özgü öğelerin özünün ne olduğunu açıklayan bir kuram da geliştirilmemiş, henüz. Bu kuram şimdilik, büyük keşifler öncesinin Afrika haritası gibi, sınırları, büyük sıradağları ve büyük ırmakları bilinen ama birkaç iyice incelenmiş bölge dışında ayrıntıları genellikle bilinmeyen bir alan olarak durmaktadır, karşımızda.» (1)

Bu büyük sıradağ ve ırmakları araştırmak üzere Althusser, «üstün belirlenme» kavramını ortaya atmıştır. Herhangi bir tarihsel durumun belirlenmesine bir katkıda bulunan çeşitli öğeler arasından bazıları, egemen bir etki yapar ve tüm diğer öğeleri, «üstün şekilde belirleyerek» belirli bir yöne doğru yöneltir. Althusser, bu arada, her tarihsel durumun, tekil olduğunu da belirtir. Tarihsel bir olayın, bir modele göre yapılan açıklaması sırasında «olağan dışı» koşullara başvurma düşüncesini eleştirerek, «Aslında her zaman olağandışı içinde bulunmuyor muyuz?» sorusunu sorar.

Örneğin, 1917 Ekim devrimi, Marx'ın, çelişkilerin, sanayileşmeyle birlikte giderek artacağını öngören kuramına göre; olağandışı bir olay gibi görünmektedir; çünkü geri kalmış bir ülkede patlak vermiştir. Lenin'se, bu olayı; «en çürük halka» kuramıyla açıklar; buna göre, bir zincir, en çürük halkası ne derse, odur; kopan halka, en çürük olan halkadır.

(1) L. Althusser, *Pour Marx*, (1965).

1917'de insanlık, toplu olarak devrimci bir duruma girdiğinde, kopma Rusya halkasında oldu, çünkü Rusya, çelişkilerin birikimi sonucu zincirin en zayıf olan halkası idi. Kırsal alanda, feodal rejimle ilgili çelişkiler vardı; İmparatorluk içinde sömürge savaşları çelişkisi vardı; son derece modern bir sanayi kesimiyle (40.000 işçisiyle Putilov fabrikası dünyanın en büyük fabrikasıydı!) Ortaçağ kalıntısı olan bir kırsal kesim arasında çelişkiler vardı; ilerici ve devrim yanlısı seçkinlerle, geri bir düşünüş biçimi arasında çelişkiler vardı, v.d. Ama, Althusser'e göre, çelişkilerin böylesine birikmesi, devrimi başlatmak için yine de yeterli değildi. Birikim, uzun süre, buhranı hazırladı. Fakat eğer devrim 1917 Ekim'inde patlak verdiyse, bunun nedeni, bu çelişkilerin buraya gelmeleri ve kopuşu başlatan bir birim haline dönüşerek, rejime karşı genel bir ayaklanmaya yol açmalarıydı. Çarlığın düşüşüne ve sosyalizmin kurulmasına yol açan «üstün-belirlenme» işte burada yatar.

Althusser'in verdiği bir başka «üstün belirlenme» örneği de Stalin dönemi baskılarıdır. Buradaki temel olay, alt yapılarla uyum halinde olmaktan çıkmış bazı üst yapıların, hâlâ yaşamakta devam etmeleriydi. Lenin, bolşevik partisinde, Ekim devriminden sonraki dönemde de, geleneksel Rus düşünce ve davranış biçimlerinden bazılarının devam ettiğini saptamıştı. Mao da aynı şekilde, yeni Çin'de eski Çin'den bazı öğelerin arta kaldığını, ve bunlarla kültürel devrim yardımıyla mücadele ettiğini söylemişti. Çarların mutlakçı geleneği, çarlığın yok olmasından sonra da görülmüştü. Stalinci iktidar yapısı kendini, buna dayandırmış ve bir anlamda ona yeniden canlılık kazandırmıştır. Bu şekilde de 1930'larda ve daha sonraları, Sovyet rejiminin gösterdiği gelişimi «üstün şekilde belirlemiştir.» Sosyalizmin kuruluş aşamasının gerektirdiği otoriter merkezîyetçilik böylece, en sağlam desteği; hem beslenip gü-

cünden yararlandığı hem de yeniden canlandırdığı keyfi ve mutlakçı bir iktidar geleneğinden almaktaydı.

Buna benzer «üstün belirlenme» mekanizmaları, sosyalist ülkelerde görülen ulusal duyguların yeniden uyanışını da açıklayabilir. Oysa marksist kuram, kapitalizmin tasfiyesi gerçekleştikçe, enternasyonalizmin de güçleneceğini öngörmekteydi. Aslında ulusal duygular, her zaman halk arasında, soylu ve burjuva yönetici sınıflar arasında olduğundan daha köklü olmuştur. Dolayısıyla, halktan gelen önderlerin iktidara geçmesi bu duyguların önem kazanmasına yol açmaktadır. Öte yandan, sosyalizmin, Doğu Avrupa'da kurulması; S.S.C.B.'nde ise güçlenmesi, işgalci Almanlara karşı verilen mücadeleler yardımıyla olmuş; Çin ve Vietnam'da ise, sömürgeci ya da emperyalist güçlere karşı kurulmuştur sosyalizm. Gelişmekte olan ulusların hepsinde, sosyalist mücadele ve ulusal bağımsızlık için verilen mücadele, paralellik göstermektedir. Ayrıca, 1939 öncesinde ve soğuk savaş sırasında, burjuva ülkelerin, S.S.C.B.'ni, çevreleme yolunda giriştikleri çabalar da ulusal duyguyu pekiştirmiştir. Dolayısıyla bu duygu, sosyalizmin gelişmesiyle buluşma ve birleşme eğilimi gösterir. Bu birleşme ise sosyalizmin gelişimini belirli bir doğrultuya yönelten, bir «üstün belirlenme» yaratmaktadır.

● Marksist Olmayan Genel Modeller:

Marksist olmayan modellerden, ne klasik biçimi ne de Gramsci, Althusser, Lukacs ve daha başkalarının belirlemeye çalıştıkları yeni biçimi altında ortodoks marksizmden esinlenmeyen modelleri anlıyoruz. Bunlardan bazıları, örneğin, idealist batılı modellerde olduğu gibi, marksizmin tam karşısında yer alırlar. Diğer bazıları ise, örneğin «gelişmeci» modelde olduğu gibi, üretim güçlerinin gelişmesine öncelik tanıdıklarından, marksizme oldukça yakın gö-

rünebilirler ama, yine de marksist olmayan modellerdir. Çünkü, üretim güçlerinin gelişmesinin, kaçınılmaz olarak sosyalizme yol açacağını kabul etmedikleri gibi, bunların mutlak olarak toplumsal sistemlerin tabanını oluşturduğu görüşünü de paylaşmazlar. Görünüşlerinin aksine, marksist olmayan modeller de marksist model kadar ideolojiktir; değişen yalnızca dayandıkları ideolojilerdir.

Batılı modeller, uzun zaman, özel gruplara ya da sınırlı bazı toplumsal ilişki alanlarına ilgi göstermişlerdir; aile ve cinsel ilişkiler, toprak mülkiyeti, sözleşmeden doğan ilişkiler, yaptırımsal baskı v.d. gibi alanlarda kurulan modellerde olduğu gibi. Bütün bu alanlar ve gruplar arasındaki ilintinin, tüm yönleriyle global topluma uygulanabilen bir genel model çerçevesinde ele alınması, Marx'dan önce söz konusu olmamıştı. Ya da bu tip modeller, idealist biçimde; yani; tüm toplumların benzemeleri gerektiğine inanılan, bir «iyi» toplum modeli kurmak şeklinde yapılmıştı. Bu açıdan, büyük geziler ve buluşlar da XIX. y.y. sonundan önce pek bir değişiklik yaratmamışlardı. Batı toplumundan farklı birtakım toplumların varolduğu biliniyordu gerçi; ama bunlara, ilkel, barbar ve aşağı gözüyle bakılmaktaydı ve nasıl ki misyonerler, onları «gerçek» dine kazanmaya çalışıyorlarsa; aynı şekilde, onlara «uygar» gelenekler, ticaret ve sanayi, monogam evlilik gibi şeyler de benimsetilmek isteniyordu.

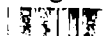
XVIII. y.yıldaki kültürel devrim, bu yaklaşımı az çok değiştirdi, fakat idealist karakterine pek dokunmadı. Liberal filozoflar, feodal biçimde olsun, krallık biçiminde olsun, hristiyan toplumların da en az —hatta daha bile çok— bu Hintli, Çinli ya da zenci toplumlar kadar kötü ve saçma olduklarını düşünüyorlardı; ve hepsinin yerine yeni ve nihayet iyi olan bir toplum, akla, eşitliğe, özgürlüğe dayanan bir toplum koymak istiyorlardı. Bu yüzden, varolan toplumların çözümünde kullanılabilecek bir şema yerine;

bu iyi toplum modelini belirlemeye çalışmışlardı. Ama yine de, böyle bir çözüm şeması da geliştirmişlerdi; çünkü din ve inançlar yani bir sözcükle, ideoloji; bu öğretiyeye göre, tüm toplumların alt yapısını (terimin marksist anlamında meydana getirmekteydi. Hristiyanlık onlara, eşitsizliğin, ezilmenin, batıl inançların; insanları karanlıkta bırakmanın temelinde yatan neden olarak görünüyordu. Hristiyanlığı yıkmakla yeni bir toplum kurulabileceğine inanıyorlar; ve nasıl varolan toplumları, hristiyanlık ve diğer inançlardan hareketle belirlenen şemalarla açıklıyor idiyeler, kurulacak yeni toplumun da akılcı (rasyonalist) bir ideolojiden hareketle kurulan bir şemaya uygun olacağını düşünüyorlardı.

Liberallerin bu idealist modeli, başka siyasal sistemlerin çözümü için de esas alınmıştı; çünkü bu sistemleri, insanlığın evriminin aşamaları olarak görüyor ve insanlığın söz konusu modelde betimlenen, akılcı, eşitlikçi ve demokratik sistem doğrultusunda geliştiğine inanıyorlardı. Sosyoloji, XIX. y.y. ve XX. y.y. başlarında, Auguste Comte ve Durkheim ile çömezlerinin etkisi altında gelişmeye başladığında, açık ya da gizli şekilde işte bu temel hipoteze dayanmaktaydı. Eğer sosyologların hepsi; üç aşama yasasını benimsemiyorlardıysa; hepsi de insanlığın ilerlediğine inanıyor ve bu ilerlemeyi de herşeyden önce, düşünsel ve ahlaksal bir ilerleme, ve bir çeşit, aklın egemenliğinin yayılması şeklinde anlıyorlardı. Yazısız toplumlara «ilkel» toplumlar denilmesi bu bakımdan çok anlamlıydı. Levy-Bruhl'e göre, bu terim, yalnızca toplumsal biçimleri nitelendirmekle kalmamakta; asıl.. bunları da belirleyen düşünüş biçimini, düşünce mekanizmalarını nitelendirmekteydi.

Bu idealist model XX. y. yılda batılı sosyologlar tarafından yavaş yavaş terkedilecektir. Etnografya ve tarihte kaydedilen ilerlemeler, onlara daha kesin bir görecelik an-

layışı kazandıracaktır. Zaten, 1914 Savaşı, 1930'lardaki bul-
ran ve nazizm, düşünsel ve ahlaksal ilerlemeye, akla da-
yanan bir toplumun kurulacağına beslenen güveni de sars-
mıştı. Öte yandan, marksizmin etkisiyle, toplumların geli-
şiminde, ekonomik koşulların oynadığı rolün bilincine va-
rıldı. Marx'ın maddi gerçekleri düşünceden türetmek yeri-
ne, düşünceyi maddi gerçeklerden türeterek, hegelci pira-
midi, ayakları üzerinde doğrultması gibi batılilar da; top-
lumların evriminin insan aklının ilerlemesiyle değil; tek-
niğin ilerlemesiyle belirlendiğini kabul ederek, kendi pira-
midlerini ayakları üzerinde doğrultacaklardı. 1945'den son-
ra, dünya uluslarının, gelişmiş uluslar ve az-gelişmiş ulus-
lar şeklinde iki büyük kategoriye ayrıldığı görüşü tüm ba-
tıda yayılmış ve «gelişmeci model» (développementaliste)
denilen yeni bir toplumsal sistem modelinin doğmasına
yol açmıştır.

Bu modelin temelinde, üstü örtülü olarak, marksist
modelin de temelinde yatan düşünce bulunmaktadır, top-
lumların yapı ve evrimlerini, üretim güçlerinin durumu-
nun ve gelişmesinin —batılilar buna «teknikler» demek-
ter— belirlediği düşüncesi. Bu iki kavram tam anlamıyla
eşanlamlı değildirler. Marksist anlamda üretim güçleri,
üretim teknikleri ve araçları kadar; bunları kullanan in-
sanları ve bunların uygulandığı doğal kaynakları da içere-
mektedir. Fakat batılilar da, üretim tekniklerinin, onları
kullanan insanlardan ayrı olarak ele alınamayacağı gö-
rüşünü benimserler. Modern makinaları kullanabilecek ye-
tenekte olan bir işgücü ve uzman mühendis ve teknik kad-
roların varlığı, teknik kalkınmanın öğelerinden birisi olup,
bu öğenin bulunmayışı az gelişmiş ülkelerin ilerlemesini
aksatmaktadır. Doğal kaynakların bulunup, bulunmaması
da önemli olmakla birlikte; onlara göre bunun önemi gi-
derecek azalmaktadır; çünkü azgelişmiş ülkeler kendi kay-
naklarını işletemezken; gelişmiş ülkeler, başkalarının kay-
naklarını işletmekteler.

«Gelişmeci» modelde, teknik ilerlemenin alt yapıyı oluşturduğu ve toplumun diğer öğelerinin, ona oranla üst yapıda yer aldıkları; batılıların, bu terimleri kullanmamalarına rağmen, söylenilebilir. Modern tekniklere dayandırılan üretim araçlarına sahip olmak, herşeyden önce kıtlığa, yani günümüze dek tüm toplumlara egemen olan, eldeki malların, giderilmesi gereken gereksinimlerden daha az olması haline bir son verme olanağını sağlamaktadır. Bu şekilde, nüfusun tümünün, yalnız birincil gereksinimlerini değil (beslenme, yerleşme, giyinme); ikincil gereksinimlerinin (güvenlik, konfor, dinlenme, kültür) de önemli bir kısmını, yeterli bir düzeyde karşılamak olanağı doğmaktadır. Kuşkusuz, hiç bir sanayi toplumu, henüz bolluğun bu derecesine ulaşmış değildir, ama çoğu, buna yaklaşmıştır.

Her halükârda, gelişmiş toplumlar halklarına, daha önceki toplumlarda insanların içinde yaşadığı ve bugün de az gelişmiş ülkelerde hâlâ içinde yaşanan nesnel koşullardan çok daha yüksek yaşam koşulları sağlayabilmektedirler. Sağlığın korunmasında ve tıpta kaydedilen ilerlemeler, doğustaki yaşama umudunu, iki katından da fazlaya çıkarmıştır. (Bu umud, bugün, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da 70'den fazla, Afrika'da ve XIX. y.y. öncesinde tüm evrende, 35 yaştır.) Halkın hemen tümü okuma yazma bilmekte ve bir-iki yüzyıl öncesinin yönetici sınıflarının sahip olduklarına denk bir kültür düzeyine erişmiş bulunmaktadır. Oysa ki, sanayileşmemiş olan ülkelerde, okur-yazar olmamak ve kültürsüzlük egemendir. Çalışma süresi önemli bir oranda kısalmış ve insanların işde karşılaş-tıkları zorluklar, makinalar yardımıyla, büyük ölçüde azaltılmıştır. Hastalık, kaza, doğum, yaşlılık risklerine karşı korunma oldukça iyi bir biçimde sağlanabilmektedir. Sinema, televizyon, radyo, resimli dergi, cep kitapları, spor, gezi, tatil ve eğlenceler çoğalmış, ve insan yaşantısı daha

az tek düze (monoton) ve daha zevkli hale gelmiştir.

Eşitsizlikler azalmakta, toplumsal gerginlikler yavaşlamaktadır. Kuşkusuz, zenginler ve fakirler yine vardır; ama aralarındaki fark, özellikle yaşantı biçimi açısından, daha azdır. Üretimin karmaşılaşması; üretim kategorilerinin çeşitlenmesine yol açmakta, bu ise iki karşıt sınıf arasında kavganın öngören Marksist şemanın uygulanmasını zorlaştırmaktadır. Üretim araçlarının mülkiyeti açısından yeri pek belirli olmayan ama yaşantı biçimi açısından oldukça türdeş bir orta sınıf, nüfusun en büyük kısmını içine almak eğilimindedir. Çatışma ve rekabetler; aralarında, indirgenmesi mümkün olmayan bir karşıtlık bulunan iki büyük sınıf yerine, çok sayıda, uzmanlaşmış kategori arasında hemen genel bir görüşbirliği bulunan bir siyasal rejim içerisinde, anayasal yöntemlerle bir çözüm bulmak mümkündür.

Demokratik rejim, özelliklerini böylece sıraladığımız, gelişmiş uluslarla düşümdeşmektedir. Bu ulusların yurttaşları, temel siyasal seçimlerini, seçimler yoluyla yapmalarına olanak sağlayan bir kültür düzeyine erişmişlerdir. Aralarında; sınıf çatışmalarının, hassas liberal yöntemleri yıkmasına yol açacak derecede şiddetli karşıtlıklar yoktur. Tüm taraflar, ve toplumsal gruplar, rakiplerinin hükümet etmesini kabul edebilirler; çünkü iktidarı kötüye kullanmayacaklarından ve eğer seçmenler parlamenter çoğunluğu ya da başkanı değiştirecek olurlarsa, yerlerini bırakacaklarından emindirler. Teknik ilerlemenin bir sonucu olarak, kültür düzeyinin yükselmesi ve toplumsal gerginliklerin azalması böylece, çoğulcu demokratik rejimlerin işlemesine elverişli olan koşulları yaratmaktadır.

Bununla birlikte, üretimin teknik koşulları, sanayi ve ticarete büyük işletmelerin kurulmasını gerektirmekte ve bunların yanı sıra, çoğulcu demokrasilerin yapısını dönüştüren, büyük idarelerin, örgütlenmiş partilerin ve sendika-

ların, kitle haberleşme araçlarının gelişmesini zorunlu kılmaktadır. Bireyci ve merkezkaç rejimlerden, ortak örgütlere dayanan ve giderek artan bir merkezileşme eğilimi gösteren rejimlere geçmektedir. Bu aynı zamanda, kırsal yerleşmenin giderek kaybolduğu; kentleşmenin genelleştiği, büyük yerleşme merkezlerinin (megapol) kurulduğu; yani geleneksel yaşantı çerçevelerinin alt üst olduğu bir gelişimle düşümdeşmektedir. İnancılar, davranışlar, örf-ler, değer sistemleri de buna benzer şekilde altüst olmakta ve akılcılık ve faydacılık, egemen bir nitelik kazanmaktadır.

Görüldüğü gibi; sanayi toplumları modeli, esas olarak, batının siyasal sistemlerini açıklamaya yöneliktir. Bunun karşısında yer alan bir az gelişme modeli de üçüncü dünya sistemlerini açıklar. Bu sistemlerin özelliği, burada tarımın, özellikle de geleneksel tarımın egemen oluşudur. Modern sanayi teknikleri yaygın biçimde kullanılmaz; üretimin ancak çok küçük bir bölümünü sağlar. Genel yaşam düzeyi çok düşüktür ve nüfusun büyük kısmı, asgari yaşam düzeyinin altında yaşar, zaman zaman, yerleşik nitelik kazanan açlıkla ya da ağır bir besin maddeleri kıtlığıyla kırıılır. Herkesin temel gereksinmelerini karşılamak söz konusu olamadığı gibi; nüfusun büyük kısmı için, ikincil gereksinmelerin karşılanması hiç söz konusu değildir. Doğuşda sahip olunan yaşam umudu, sanayileşmiş ülkelerde görülenin yarısı kadardır. Toplumsal risklere karşı güvenlik ya hiç yoktur ya da çok zayıftır. Sağlık, çoğu zaman esef verici bir durumdadır.

Bu sefil kitlelerin üstünde çoğu zaman, çok zengin bir ayrıcalıklı azınlık yer alır. Sınıflar arası fark çok büyüktür. Kitleler, kendilerini sömüren azınlığı alaşağı etmek isterken, azınlık, ayrıcalıklarını şiddete başvurarak koruduğundan, toplumsal gerginlikler çok şiddetlidir. Çoğulcu bir demokratik rejimin işleme olanağı yoktur burada, çün-

kü bir yandan sınıf çatışmaları çok şiddetlidir; öbür yandan da, nüfusun okur yazar olmayan ve kültürsüz bırakılan, büyük kısmı, yurttaşlık haklarını gerçek anlamıyla kullanacak durumda değildir. Bu söylenen saklı kalmak üzere, halk, çoğu zaman, zanaat ve estetik açısından oldukça değerli bir geleneksel ve sözlü kültürü yaşatır. Ama, sanayi teknikleriyle yüzleştğinde, yıkılma eğilimi gösterir bu kültür.

Batılı yazarların, toplumsal sistemler hakkında yaptıkları çoğu somut çözümleme, bu iki modelden esinlenmektedir. Sosyalist sistemleri çözüm dışı bıraktıkları eleştirisi yöneltilebilir, bunlara. Bu sistemler, az çok bir geçiş modeli olarak görülmekte; sosyalizmin, az gelişmiş ya da yarı gelişmiş ülkelerin daha hızlı bir şekilde sanayileşmesine ve böylece daha üstün bir sisteme geçmelerine olanak sağlayan bir yöntem olduğu kabul edilmektedir. Bu aşamaya erişildiğinde, merkezî planlamaya dayanan Sovyet tipi bir sosyalizmin yenilikleri ve üretimin çeşitlenmesini engelleyeceği düşünülmektedir. Bazı yazarlar da çok ileri bir teknik toplum düzeyinde, kapitalist ve sosyalist sistemlerin birbirine yaklaşacağı savını ileri sürmüşlerdir. Bu aşamada; üretimin bir bütün olarak planlanması; para dengesinin ve genel toplumsal dengenin korunması; gelir dağılımının sağlanması, yatırımlara yön verilmesi ve kazanç amacıyla yapılmayan hizmetlerin çoğaltılması için; kapitalizmin giderek artan bir devlet müdahalesini gereksineceği düşünülmektedir. Öte yandan sosyalizmin de, teknik yenilenmeyi sağlamak üzere bireysel girişimcilik ve işletme özerkliğine daha fazla yer vereceği; giderek farklılaşan gereksinimlerle üretim arasında bir uyum sağlamak üzere de piyasa kurallarının işlemesine olanak sağlayacağı, ileri sürülmektedir. Böylece, ileri derecede sanayileşen tüm toplumların, karma bir sisteme doğru evrimleşecekleri görüşü benimsenmekte ve bu sistemin düzenleniş biçimi bu-

günden kesin olarak saptanmasa da genel olarak alacağı yönün kestirilebileceğine inanılmaktadır.

II. Genel Bir Kuramsal Model Taslağı:

Batılı ve marksist sosyologların kurdukları modelleri bağdaştırarak; onlara ortak bir yaklaşım sağlayacak olan genel bir kuramsal model kurmak, acaba mümkün müdür? Böyle bir girişim, ister istemez sınırlı kalacaktır: Çünkü söz konusu modeller bağdaştırılma olanağı bulunmayan ideolojiler üzerine kurulmuşlardır. Fakat tamamen olanak dışı olduğunu da düşünmüyoruz, böyle bir girişimin. Bugün kullanılan farklı kuramsal modellerin hepsi —açıkça ya da üstü örtülü bir biçimde— aşağı yukarı aynı temel değişkenler arasındaki ilişkiler üzerinde durmaktadırlar. Gerçi bu değişkenlerin iç yapılarını ve karşılıklı bağılıklarını aynı biçimde çözümlememektedirler; ama bu ayrılıklar, her zaman, görüldüğü kadar da köklü değildir. Karşılaştırma şeması olarak kullanılacak olduğu için ister istemez, soyut bir çerçeve niteliğini gösteren böyle bir model kurulurken, bu ayrılıkları ihmal etmek o kadar sakıncalı olmasa gerektir.

● Genel Modelin Öğeleri:

Böyle bir model kurulurken; bütün özel kuramsal modellerde rastlanılan ve toplumsal sistemlerin hepsinde var olan dört temel değişkenden yararlanmak gerekir, bizce. Bunlardan birincisi, ekonomik değişkendir; (E) marksist anlamda üretim güçlerinden, ya da batılı anlamda teknik-ekonomik gelişme düzeyinden oluşur. Toplumsal sınıflar (S) (*) ikinci değişkeni meydana getirir; herhangi bir top-

(*) Modelin Fransızcadaki simgeleniş biçiminde; toplumsal sınıflar için (S) yerine (C) (Classes) kullanılmıştır. (Çev.)

luluk içinde; göreceli eşitsizlikler ve bunların kalıtımsal yoldan süreklilik kazanmasından oluşan, alt topluluklarla düşümdeşirler. Üçüncü değişken, ideolojidir (I); ele alınan toplumun tabanında bulunan, açık ya da örtülü, temel değerler sistemini anlatır. Seçilen dördüncü değişken; geniş anlamdaki siyasal örgütlenmedir (P) (**); yani hukuksal aygıtı da içerir. Bu değişken; otorite rollerini belirleyen, bu rolleri işgal edenlere iktidar veren, ve topluluğun diğer üyelerinin bu iktidara boyun eğmelerini sağlayan kurumlarla düşümdeşir. Uygulamada, tanımın son ögesi, hukukun tümünü ve «zorlamaya» başvurma da dahil olmak üzere; hukukun tüm uygulanma yollarını içermektedir.

Toplumsal sistemler, hiç kuşkusuz; bunlardan daha başka ve bazıları daha önceki sayfalarda gördüğümüz gibi son derece önemli olan değişkenler de içerirler: Örneğin sistemin benimsenme derecesi; (Easton anlamında «destekler») tarihsel gelişmenin yarattığı düşünme biçimleri ve kültürel modeller; ele alınan sistemin çevresini meydana getiren dış sistemlerden gelen baskı v.b. gibi değişkenler bunlar arasındadır. Fakat biz bütün bu değişkenlerin sistem üzerinde yarattıkları etkinin, seçilen dört değişkene oranla çok daha sınırlı olduğu kanısındayız; tabii, bu, eğer söz konusu sistem, çok özel bir grubun sistemi değilse ve olağandışı ve geçici durumlar bir yana bırakılırsa; doğrudur. Gerçekten; tarihsel düşünme biçimleri ve kültürel modellerin örneğin Fransız Akademisi (l'Académie Française) gibi başlıca görevi bunları saklamak olan bir kurul veya ona benzer bir başka kurul üzerindeki etkisi çok önemli olacaktır. Yine, diplomatlar, ya da ithalat-ihracat şirketleri üzerinde, dış sistemlerin yarattığı baskı da

(**) Politikanın baş harfi; (S) simgesi daha önce sınıflar için kullanıldığından, siyaset için (P) kullanılmıştır. (Çev.)

çok önemli olacaktır. Buna karşılık, özel bazı sistemlerde, seçtiğimiz bu dört değişkenden herhangi birinin bulunmaması veya ikinci planda kalması da düşünülebilir; ama bu değişken, diğerleri aracılığıyla, sistemi yine de etkileyecektir.

Gerçekten de biz, seçilen bu dört değişkenin birbirlerine bağlı oldukları kanısındayız ve bunları esas alarak bir model kurmaktaki amaç da, bunlar arasındaki bağıllığın yön ve derecesini belirlemekten başka birşey değildir. Bu amaçla, marksizmin ve «gelişmeciliğin» ortak varsayımı olan, ekonomik değişkenin egemen değişken olduğu görüşünden hareket edeceğiz. (İleride, bu varsayımın bazan ancak düzeltilerek uygulanabildiğini de göstereceğiz; ancak bu, varsayımın, modelin genelleşmesine yardım ettiğinin de bir kanıtıdır.) Üretim güçleri (E) üretim ilişkilerinin temelidir. Üretim ilişkileri ise marksistlere göre sınıf ilişkileridir (S). Sınıflar, üretim araçlarının özel mülkiyete konu olmasıyla ortaya çıkar ve bunların kamulaştırılmasıyla ortadan kalkmaya yüz tutar. İdcoojiler (I) ve Siyasal aygıt (P), üretim güçleri ve onların yarattığı sınıflarca belirlenen, üst yapıların belli başlı öğeleridir. (Onlardan başka öğeler de vardır üst yapılar arasında) Buna göre, Marksist modeli, $(E \text{ — } S) \text{ — } (I + P)$ formülüyle şematik olarak gösterebiliriz. Buradaki birinci parantez, iki ana ögesiyle «taban»ı deyimlerken, ikinci parantez de «üst yapılar»ın, bizim de genel değişkenler olarak seçtiğimiz iki temel ögesini gösterir. Oysa daha önce, üretim ilişkilerinin —ki toplumsal sınıflar bunun nihaî bir deyimlemesi ol-maktaydı— üretim güçlerinden doğduğunu görmüştük. O halde, marksist modeli hiç bozmadan, birinci parantezi kaldırmak ve formülü; $E \text{ — } S \text{ — } (I + P)$ şeklinde yazmak, mümkündür.

İkinci parantez de kaldırılabilir. Gerçi, marksizm üst-yapı öğelerinin ortaya çıkış sıralarını belirlemez ve onları

bir blok halinde ele alır. Ancak, ideolojilerin, sınıfsal durumları haklı kılmaya ve böylece ayrıcalıklıların egemenliğini sürdürmeye yardımcı olduklarını; siyasal ve hukuksal aygıtın da bunu gerçekleştiren uygulama aracı olduğunu belirtir. O halde mantıken, ideolojilerin siyasal aygıttan önce geldiği söylenilebilir. Çünkü, siyasal aygıt, hiç değilse görünüşte, ideolojinin belirlediği ilkelerin bir sonucu olarak çıkmaktadır ortaya. Tarihsel açıdan bakıldığında da, liberal ideolojinin, batının siyasal aygıtları henüz yapısal bir bütün oluşturmadan önce bir öğretiler demeti yarattığını ve siyasal aygıtın büyük çapta bunların etkisi altında geliştiğini görmekteyiz. Aynı şekilde, sosyalist ideoloji de; sosyalist devletlerin oluşumundan önce ortaya çıkmış ve bu oluşuma katkıda bulunmuştur. O halde, marksistlerin çözümlediği şekilde, toplumsal süreci şu basitleştirilmiş formülle özetlemek pekâlâ mümkün olabilir: E—S—I—P (1. Formül).

Aynı formül, batılı «gelişmeci» modele de uygulanabilir. Gerçi, üretim ilişkileri burada, aynı şekilde anlaşılmaktadır. Neo-kapitalizme göre teknik ilerleme, toplumsal durumları bir yandan farklılaştırır, öbür taraftan da birbirine yaklaştırır onları ve böylece de sınıf çatışmalarının azalmasına yardımcı olur. Oysa marksistler bunun tam tersini düşünmektedirler. Aynı şekilde, üretim güçlerinin gelişmesi ve üretim ilişkilerinin evrimiyle ortaya çıkan ideolojiler ve bu değişkenlere bağlı olarak ortaya çıkan siyasal aygıtlar da aynı değildir, burada. Fakat yine de toplumsal sistemin genel işleyişi içerisinde; yukarıdaki formülde kullanılan aynı değişken kategorileri arasında, aynı yönde ve aşağı yukarı aynı sırada bir bağlılık ortaya çıkar.

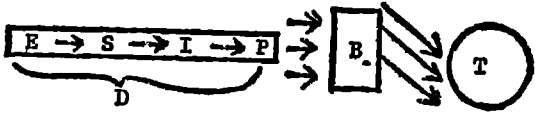
Fakat bu formül ancak iki koşul altında geçerli olabilir. İlk olarak, değişkenleri birbirine bağlayan oklar (—) esas bağımlılığın ne yönde olduğunu belirlemekle birlikte, bu, değişkenler arasındaki bağımlılığın yalnızca bir tek yönlü

olduğu anlamına gelmez. Üst yapıların taban üzerinde, sınıfların üretim güçleri üzerinde, ideolojinin, sınıfsal ilişkiler üzerinde ve siyasal ve hukuksal aygıtın da ideolojiler üzerinde her zaman bir «tepkisi» vardır. İkinci olarak da, bağımlılık, esas bağımlılıkta olsun, tepkimede olsun, mutlaka bir değişkenden, bir sonrakine olmayabilir. Aradaki bir ya da daha fazla değişkeni atlayarak da kurulabilir. Üretim güçleri, ideolojilerin bazı öğeleri üzerinde, sınıflardan geçmeden de etkili olabilecekleri gibi (Örnek; sanayi toplumlarında görülen «ilerleme miti» ve «verimlilik» düşkünlüğü); siyasal ve hukuksal aygıtın bazı öğelerini de, sınıf ve ideoloji değişkenlerinden geçmeden doğrudan doğruya etkiliyebilirler. (Örnek; planlama ve ekonominin düzenlenmesi) Sınıf yapıları, bu aygıtın bazı öğeleri üzerinde, ideoloji ara değişkeninden geçmeden, doğrudan bir etki yapabilirler. (Örnek; kısıtlı oy hakkı, temsil eşitsizlikleri, eğitim ve kültür olanaklarında toplumsal eşitsizlikler). O halde burada kullandığımız formül, değişkenleri birbirine bağlayan, esas bağımlılığın hangi yönde olduğunu ve nasıl bir sıra içinde etkili olduğunu göstermekle yetinmektedir.

Ulaştığımız bu aşamada, «kültürel baraj» (B) adını vereceğimiz bir beşinci değişkeni daha modele almayı uygun görüyoruz. Bununla anlatmak istediğimiz şey, tarihsel gelişmenin, düşünme biçimleri yaratarak, yetenekler oluşturarak, davranış biçimlerini kalıplaştırarak, meydana getirdiği, kalımlı olma eğilimi gösteren ve yeniliklere karşı koyan, birikimdir. Yukarıda tanımladığımız haliyle, kültürün önemli bir bölümünü oluşturur bu. Birinci formülde şemalaştırılan bütünse bu durumda, kültürel barajın durgunluğuna çarpan ve sürekli olarak onu değiştirmeye çalışan bir devinme gücü (D) meydana getirecektir. Kültürel baraj dediğimiz şey de aslında bir barajdan çok, bir süzgeç, bir fren ve bir kaynaştırıcı rolü oynar. Yenilenme sü-

recini yavaşlatır, yeniliklerden ancak bir bölümünün geçmesine izin verir ve bunların, geçmişten gelen, düşünme biçimleri, davranışlar ve modellerle kaynaşmasını sağlar. Toplumsal sistem işte bütün bu işlemlerin oluşturduğu bir sonuçtur (T). Bunu, şekil 14'de görüldüğü gibi şematik bir biçimde gösterebiliriz.

Ancak böyle bir simgeleme, bizde olayların yanıltıcı bir izlenimini uyandırabilir; çünkü, kültürel baraj dediğimiz şey ayrı bir değişken oluşturmaktan çok, daha önce sayılan bütün değişkenlerde var olan birşeydir. Üretim güçlerinde, mevcut araçlara ve yöntemlere olan bağıllıktan doğan bir baraj vardır; toplumsal sınıflarda, kendi kendilerini, geçmişin imgeleriyle görmekten geleni ve bugünkü durumlarının bilincine varmalarını engelleyen bir baraj vardır; yerleşik düşünce ve değerlere bağıllık demek olan bir ideolojik baraj vardır; ve yine yerleşik kurumların süregitmesi şeklinde ortaya çıkan bir siyasal aygıt barajı

Şekil 14 — «Kültürel Baraj»

vardır. Yenilenme ve kültürel baraj payları her değişkene ve her toplumsal sisteme göre değişir; ama her yerde ikisi birlikte bulunur. Herhangi bir sistemin durgunluğu; diğer öğelerinden ayrılabilen ve bir değişken haline getirilebilecek olan bir öğede toplanmaz; öğelerden herbirinin içinde vardır.

● Siyasal Aygıtların ve İdeolojilerin Özerkliği:

Genel bir modeli deyimlemek üzere, $E - S - I - P$ formülü bir yönden daha tamamlanmalıdır. Şöyle ki; P ve I değişkenleri, yalnızca, E ve S değişkenlerinin etkisiyle ortaya çıkan; onlardan türeyen değişkenler değildirler; zaman zaman, değişkenler arasındaki esas bağımlılığın yönünü bile değiştirecek kadar etkili olabilen bir özerkliğe sahiptirler. Bu durumda artık, taban yine, bütünün aldığı yönü belirlemekle birlikte, üst yapıların, bu taban üzerinde bir tepkide bulunmaları değildir söz konusu olan; taban ve üst yapıların tam anlamıyla bir yer değiştirmesidir.

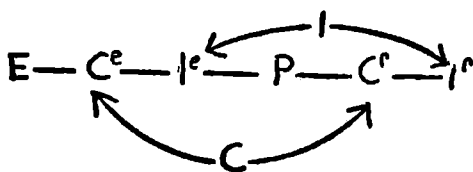
İlk düzeltme, P değişkeni ile ilgilidir. Tüm toplumsal sistemlerde, siyasal yönetim aygıtı ve onun elindeki egemenlik araçları; daima; sosyo-ekonomik tabana oranla oldukça geniş bir özerkliğe sahiptirler. Liberaller; iktidarı kullanmanın hemen her zaman o hakka sahip olanları değiştirdiğini saptamışlardır. Başlangıçta, bir sınıfın temsilcileri bile olsalar; zamanla ondan ayrılma eğilimi gösterirler. İktidar sahipleri ayrıca, bu iktidarı ve ondan sağladıkları ayrıcalıkları, devam ettirme; yani kendileri, başlı-başına bir sınıf oluşturma eğilimini de taşırlar. Komünist sistemlerde bürokrasi ve **apparachikler** (*), batı ülkelerinde de siyasal ve idari teknik yapılar üzerinde yapılan çözümler bu süreci gün ışığına çıkarmaktadır.

Bu süreç, beraberinde ideolojik bir aklama çabasını da getirir, hiç kuşkusuz. Üretim güçleri ve bunların yarattığı sınıfların ürettikleri ideolojilerin yanı sıra, siyasal aygıt ve bunun yaratma eğiliminde olduğunu sınıfların da başka bir ideolojinin kaynağı haline geldikleri görülür. Eğer birinci tip sınıf ve ideolojilere (1. formüle göre) Se

(*) Sovyetler Birliği'nde; Parti ve örgüt yöneticilerine verilen ad.

ve I e; ikinci tip sınıf ve ideolojilere de S p ve I p dersek; genel modelden elde edilen şu formüle ulaşmış oluruz: E — S e — I e — P — S p — I p (2. formül). Bu durumda, ele alınan herhangi bir sistemin toplumsal katmanlaşması (S) ve toplam ideolojisi (I), S e, S p ve I p, I e arasındaki çatışma ve çelişkilerin bir ürünüdür. Bunu şekil 15'de olduğu gibi şematik olarak gösterebiliriz; şema 2. formüle açıklık getirmekten başka birşey yapmamaktadır.

Öyle sanıyoruz ki bu formül diğer modellere olduğu kadar, sosyalist modele de uygulanabilir. Çağdaş komünist sistemlerin evrimini, 1. formülden daha iyi açıklamaktadır, örneğin. Bu formül, üst yapıların taban üzerindeki tepkisini hiç bir zaman yadsımamış olan marksist ~~kuramla~~ da bağdaşmazlık göstermez. Kuşkusuz, burada önerildiği üzere, üretim ilişkileri ve özel mülkiyet dışında nedenlerle bir sınıfın oluşması, ortodoks marksizme pek uymaz. Ama biz sınıf sözünü burada marksist anlamdan daha geniş bir anlamda kullanmaktayız. Eğer sınıf yerine «kategori» ya da «tabaka»dan söz edilirse bu güçlük ortadan kalkmaktadır. Gramsci ve Althusser'in çözümleri, bu şekilde tanımlanan genel model içerisinde yer alabilecektir.

Şekil 15 — Siyasal Aygıtların ve İdeolojilerin Özerkliği

Bu arada belirtelim ki, bazı durumlarda, bir taraftan S e ve I e, öte taraftan da S p ve I p arasındaki karşıtlık

öylesine büyüyebilir ki, P, durumun bir çeşit **hakemi** haline gelebilir. Bu bazı pretoryen (Prétorien); örneklerini en sık olarak askerî diktatörlüklerde gördüğümüz rejimlerde, ortaya çıkar. Bunlar, çoğu zaman, ayrıcalıkları tehdit edilen yönetici sınıfların, tasfiye olmamak için başvurdukları son çaredir. Fakat siyasal aygıtın gücü böyle durumlarda o kadar artar ki, kendini, teknik ve ekonomik tabandan kopartarak, sistemin gerçek tabanı haline gelebilir. Pretoryen sınıfla (Sp), askerî diktatörlüğü işbaşına getirmiş olan ekonomik yönetici sınıf (Se) arasındaki çıkar çatışması, birincilerin yararına bir gelişme gösterebilir. Ancak böyle bir durum, yalnızca geçici de olabilir. Fakat eğer üretim güçlerinin durumuna bağlı olarak, onların yarattığı sınıflar kalımsız ve yıkılabilir türdense, durum farklı bir gelişme gösterebilir. Kendilerini egemen sınıfların işbaşına getirmiş olmalarına karşın, pretoryenler, egemen sınıfın yerini almaları için, ezilen sınıflara yardımcı olabilirler. Bu çelişki, bazı çağdaş Latin Amerika ve Orta Doğu, askerî diktatörlüklerinde görülmektedir.

Genel modele getirilen ikinci düzeltme I değişkeniyle ilgilidir. Bazı sistemlerde I öyle bir özerklik ve güç kazanır ki, herşeyi belirleyen taban haline o geçebilir. Bu özellikle, dinin çok önemli bir rol oynadığı eski toplumlar açısından doğrudur. Dinin, genellikle üretim güçlerinin gelişimiyle ortaya çıkan sınıfların egemenliğini örttüğü (kamufle ettiği) ve onları benimsitmeye yardımcı olduğu; tartışmasız doğru olabilir. Fakat onu her zaman, her yerde «halkın afyonu» durumuna indirgemek de olanak dışıdır. Ölüm korkusu ve ölümsüzleşme umudu, insan eyleminin temel etmenlerinden biridir ve bu özerk bir etmendir; yani, üretim güçlerinin durumundan bağımsız olarak var olan bir etmendir. İnsanlar taştan yaptıkları ilk anıtı —hayranlık verici Sakkara anıtlarını— ölen firavunlarına ölümsüzlük bahşetmek için dikmişlerdi. Üç bin yıl sonra filozoflar

beldesi Yunanistan'da dayanıklı bir maddeden yapılan tek yapıtlar, tapınaklardı.

Gerçi, hiç bir din ve hiç bir toplumsal sistem, tekniklerin durumu ve onların sağlanmasına olanak verdiği üretim kapasitesiyle çelişen bir gelişme gösterememiştir. Fakat tarih boyunca gördüğümüz büyük teokrasilerden (Din devletlerinden) hiç birisi, ekonomik, tabanın basit bir yansımından ibaret de değildir. Amenofis IV (*) ün giriştiği devrimde belki, üretim güçleri ve sınıf ilişkilerinde ortaya çıkan bir gelişmenin de katkısı olmuştur; ama bunun, birinci planda bir rol oynamış olduğu (eğer varolduysa) görülüyor pek, bu seriivende. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Teknik ekonomik tabanın ve onlara bağlı olarak da üretim ilişkileri ve sınıfların değişim göstermediği kalımlı toplumlarda, ideolojiler ve siyasal aygıtlar onlara oranla oldukça geniş bir özerklik kazanırlar. Kuşkusuz bunları belirleyen yine tabandır; çünkü hiç bir ideoloji ve hiç bir siyasal-hukuksal aygıt, eğer üretim güçleriyle çelişki halindeyse, ayakta kalamaz.

Fakat eğer bu üretim güçleri, kalımlı ise —binlerce yıl boyunca, Nil sulamasına dayanan, Mısır ekonomisinde olduğu gibi— bu durumda, toplumsal sistemin değişme sınırlarını çizen bir çerçeveden başka bir rolü kalmaz; sistemin geçirdiği dönüşümlerin tabanı olmaktan çıkar. İdeolojinin içsel gelişiminden ya da onlar üzerinde bir şok etkisi yapan dışsal ideolojilerin etkisiyle, sistemi köklü biçimde dönüştüren, dinsel devrimler patlak verir, bu durumda. Tekniklerin durumu ve üretim ilişkileri, bir bakıma, sistemin çevresine itilmiş gibidir. Sistem, insanın su-

(*) Ya da Akenaton; M.Ö. 14. y. yılda, Mısır'da, büyük bir din devrimine girişen firavun. Girişimi, tarihte görülen ilk, tek tanrıcı dini benimseme niteliğinde görülür. (Çev.)

ya olan bağıllığı gibi bir bağıllık gösterir onlara. Gerçekten, eğer vahalarda olduğu gibi su bolsa; suya ilişkin bir değişim gereği ya da olanağı düşünülmez artık ve su, toplum yaşantısının tabanı olmaktan çıkar.

Marksizm, ekonomileri alt üst olmakta olan ve yaşam koşullarını dönüştürmenin, ezilen sınıflar için, Fransız devriminin ortaya attığı kuramsal özgürlüklere bir gerçeklik kazandırmanın tek yolu olarak görüldüğü; üretken toplumlarda gelişmiştir. Bu toplumlar aynı zamanda dinin etkisini yitirmekte olduğu maddeci toplumlardı. Bütün toplumsal sistemler bu karaktere sahip değildir. Bolluk toplumunun modern kuramcıları; halkın tümünün bir kez **primum vivere** ye (yaşamın asgari gereklerine) ulaşmasıyla, **deldende philosophori** —yani ideolojinin— toplumsal süreçte yeniden birinci plana geçebileceğini sezmeye başlamışlardır, bugün.

Ancak **primum vivere** toplum tipine göre değişen, öznel bir kavramdır. İlkel denilen bazı topluluklar; büyük bir yalınlık düzeyinde bile belirli bir doyuma ulaşabilmektedirler. O zaman; bu toplumların temel uğraşısı, dinsel ve büyüsel bir nitelik kazanmaktadır. Kaldı ki bu toplumlarda, ekonomik yaşantının da, akıldışı bazı güçlerin etkisinde olduğuna ve bol av ve ürün elde edebilmek için bu güçleri denetlemek gerektiğine inanılmaktadır. Böylece, ideoloji, bu sistemlerin asıl tabanı haline gelmekte ve sınıfsal tabakalaşma ve iktidar dağılımını da o biçimlendirmektedir. Bu yapının bazı öğelerine daha gelişmiş pek çok toplumda, hatta çağdaş toplumlarda rastlamak olanağı vardır. Bu toplum modeli, genel modelin değişik bir biçimi olan üçüncü bir formülle deyimlenebilir. E(—S—P) Bu formülde, üretim güçleri artık sistemin işleyişini belirleyen bir etken olmaktan çıkmakta; yalnızca, onun hangi koşullar içerisinde bulunduğunu belirleyen bir öge durumuna girmektedir.

Geliştirmeye çalıştığımız bu genel model taslağının, ortaya koymaya çalıştığı ilk şey; ideolojik öğelerinde bazı farklar bulunmasına karşın, tüm kuramsal modellerin, aynı bir şemayla gösterilebileceğidir; bu onların karşılaştırılmasını kolaylaştırmaktadır. Oldukça yüzeysel ve kaba olmakla birlikte, bu taslak, gerek ortaya konusu gerekse, farklı tipteki somut sistemlere uygulanışı açısından; geliştirilebilir nitelikte bir taslak olarak görünmektedir, bize. İkincil olarak da bu taslak, ilk kavramsallaştırma biçimleriyle, birbirinden çok uzak gibi görünen bazı modellerin—örneğin üretim güçlerinin ve onların yarattığı toplumsal sınıfların rolüne değgin kavramsallaştırmaları açısından farklı gibi görünen bazı modellerin—aslında birbirine sınıldığından daha yakın olduklarını ve karşılaştırılabilir türden çözümlemelere olanak verdiklerini ortaya çıkarmaktadır. Tümüyle ihmal edilebilecek kadar önemsiz olmakla birlikte; önemini de abartmamak gerekir, yine de!

KAYNAKLAR:

Bugün artık pek moda olmayan kuramsal model kavramına ilişkin kaynaklar da sınırlıdır. Burada, Max Weber'in *Essai sur la théorie de la science*, (Fr. çev.) 1965 de geliştirilen «ideal-tip» kavramına bakılabilir. Weber bu kavramı şu şekilde özetler: «İdeal bir tip, tutarlı bir düşünce tablosuna ulaşmak üzere, bir ya da daha fazla bakış açısını vurgulayarak ve bazan pek çok sayıda; bazan da az sayıda ve hatta zaman zaman hiç görülmeyen olayları, tek tek, yaygın ve dağınık biçimde ortaya çıkan olayları, önceden tek yönlü olarak seçtiğimiz görüş açısına göre düzenleyip, birbirine bağlayarak elde edilir. Kavramsal saflığı içindeki bu tabloya, olgusal düzeyde, hiç bir yerde rastlayamayız: bu bir ütopyadır.» Weber ayrıca, «ideal-tip»in (biz buna formel modellerden ayırmak amacıyla,

«kuramsal model», demiştik) hiç bir zaman tümüyle deneyimsel olamayacağını, bir ideoloji üzerine kurulmuş olduğunu belirtir.» Bilgi ağacının tadını almış bir kültür döneminin yazgısı, evrensel oluşumun anlamını, ne kadar üstün biçimde gerçekleştirilirse gerçekleştirilsin, ona ilişkin araştırmalar sonucunda çözemeyeceğimizi bilmektir; onu kendi kendimize yaratmak zorundayız. Evren hakkındaki görüşlerimiz hiç bir zaman, olgusal bilgi birikiminin bir sonucu olamaz ve bizi köklü biçimde etkileyen yüce idealler, her zaman, onların bizim için kutsal olduğu kadar başkaları için kutsal olan ideallerle savaşıarak gerçekleştirilebilir, ancak.» Bu formüllerle R. Aron'un sanayi toplumlarıyla ilgili çözümlemelerinde savunduğu görüş arasında benzerlikler bulunabilir; Aron, şöyle der: «Burada gerçekleştirmeye çalıştığımız şey, rejimlerin nasıl işlediğini betimleme ve çözümlemekten çok... her rejimin iç mantığının anlaşılmasını sağlayacak olan belli başlı niteliklerini saptamaktır.» (R. Aron, *Sociologie des Sociétés Industrielles; éssqulsse d'une théorie des réglmes politiques*, 1959, teksir)

Marksist model konusunda bkz. özellikle, N. Poulantzas, *Pouvoir Politique et Classes Sociales*, (1968) ve *Fascisme et dictature*, (1970). Ayrıca, marksist düşünceyi de kavramak gerekir, genel olarak. Bu amaçla başvurulabilecek pek çok kaynak vardır. Biz, ilk yaklaşım için yararlı olduğunu düşündüğümüz bazı kaynakları belirtmekle yetineceğiz. İlk olarak H. Lefevre'nin eserlerine başvurulabilir; bkz. *Marks'ın Sosyolojisi* (Tr. çev. S. Hilav, Üncü Yayınevi), *Pour connaître la pensée de Karl Marx*, (2. baskı, 1956), *Pour connaître la pensée de Lénine* (1957), *Marx (1818-1883)*, (Cenevre, 1947), *Le Marxisme* (9. baskı 1964 Que sais-je? dizisi) (Eski bir Komünist Parti üyesi olan H. Lefevre, Marksizm yanlısıdır.), C. H. Desroche, *Signification du Marxisme*, (1949) (sol eğilimli bir hristiyanın yo-

rumunu vermektedir.), P. ve M. Favre, **Les Marxismes après Marx**, (1970, Que sais-je dizisi) ayrıca resmî Sovyet el kitabında verilen iyi özet bilgiye bkz. **Les principes du marxisme-léninisme** (2. baskı, 1962) Yukarıda belirtilen eserlerde incelenen siyasal görüşler ayrıca, A. Cornu, **La Jeunesse de Karl Marx (1817-1845)**, (1934) ve **Karl Marx et Frederick Engels; leur vie et leur oeuvre**, (4 cildi yayınlandı, 1955-1990) (önemli bir eserdir.), ve J. Lacroix, **Marxisme, existentialisme, personnalisme**, (2. baskı, 1951) Felsefî yönü, özellikle bu eserde ve H. Lefevre'in **La Matérialisme Dialectique** (2. baskı, 1949) içinde incelenmektedir. M. Rubel'in **Karl Marx; éssai de biographie intellectuelle**, (1957) ilginç ama tartışmaya açık bir çalışmadır. (bkz. L. Goldman'ın **Les Temps Modernes**, 1957, ss. 729-751'de yer alan fevkalade makalesindeki eleştiriler), ayrıca bkz. A. Schaft, **Le Marxisme et l'individu** (Fr. çev. 1968). Kuşkusuz, Marx ve Engels'in kendi yapıtlarına başvurmak da gereklidir. J. Tuchard'ın **Histoire des idées politiques**, (cilt II, 4. baskı 1967), s. 660 ve devamında) kısa bir eleştirili kaynak dizisi bulunmaktadır. Daha tamam bir kaynak derlemesi için bkz. M. Rubel, **Bibliographie des oeuvres de Karl Marx**, (1956) (ekleri, 1960'da yayınlandı) Öğretiyi özetleyen temel yapıtlar, K Marx ve F. Engels, **Manifeste du Parti Communiste**, ve F. Engels'in yalnız olarak yazdığı, **M. Eugene Duhring bouleverse la science**, (Anti-Duhring denilen) Ayrıca bkz. Marx'ın Fransa için yazdığı eserler, Fransa'da sınıf mücadeleleri (1848-1850), Sol, 1967, **Louis Bonaparte'm Hükümet Darbesi** (18. Brümer) (Ankara, 1967), Fransa'da iç savaş (Tr. çev. Köz, 1968), **Felsefenin Sefaleti** (Prudhon'a karşı) (Tr. çev. Sol, 1966). Seçilmiş parçalar arasında, bkz. ilk olarak çağdaş marksist yazarların yazılarını içeren, K. Papaioannou, **Marx et les Marxistes**, (2. baskı 1973), ayrıca H. Lefevre ve N. Guterman, **Karl Marx, Oeuvres choisies**, (idée serisi, 2. cilt, 1963-66), J. Ka-

napa, **Karl Marx, textes**, (1966), M. Rubel, **Pages choisies pour une éthique socialiste**, (1948) (seçilen metinler ilginç olmakla birlikte, yazarın savlarını destekler yöndedir.)

«Gelişmeci» model konusunda bkz. yukarıda belirtilen, R. Aron, **Sanayi Toplamları** (age) ve devamı olan, R. Aron **La lutte des classes; nouvelles leçons sur les sociétés industrielles**, (1964) ve **Démocratie et totalitarisme**, (1965), D. Dahrendorf, **Classes et conflits de classes dans les sociétés industrielles**, (age) da az çok benzer görüşler önermektedir. Ayrıca bkz. M. Duverger, **Diktatörlük üstüne** (Tr. çev. Dönem y.) Ekonomik gelişme tipleri sınıflaması için bkz. W. W. Rustow, **Les Etapes de la croissance économique** (Fr. çev. 1952), yine bkz. R. Barre, **le développement économique**, (1958) (S.A.E. dosyaları), Y. Lacoste, **Az gelişmiş ülkeler**, (age). Bunlara temel olarak ayrıca L. Mumford, **Téchnique et civilisation** (Fr. çev. 1950) ve J. Ellul'un eserleri, özellikle, J. Ellul **La téchnique, ou l'enjeu du siècle** 1954 ve **l'illusion politique** (1965)'c bakılabilir. Teknik ilerlemeyi eleştiren görüşlerdir bunlar.

İdealist model için bkz. ilkin, J. Tucharđ ve diğerleri, **Histoire des idées politiques**, (cild 2. 4. baskı, 1967) de yer alan liberal düşünceler, ve R. Aron, **Les Etapes de la pensée sociologique**, (1967) ye bakılmalıdır. Ayrıca, pek çok Amerikan eseri, açık ya da gizli şekilde bu modelden esinlenmektedir. Bkz. özellikle, S.M. Lipset, **Siyasi İnsan** (Tr. çev, SBFY, Ankara, 1964) ve R. Dahl, **Après la Révolution; l'autorité dans une société modèle** (Fr. çev. 1973, v.d.)

ALTINCI AYRIM

SİYASAL SİSTEMLER

— Siyaset belirli bir toplum tipine özgü bir uğraş, (Devlet, global toplum, v.d.) olmayıp, tüm toplumlarda ve tüm gruplarda ortaya çıkan bir uğraş tipidir. Dolayısıyla, topluluklar, yani insan bütünleri ne kadar çeşitliyse, siyasal sistemler de o kadar çeşit gösterecektir. Tek bir siyasal partinin, belirli bir ülkede bulunan partilerin tümünün, değişik ülkelerde var olan aynı tip bir partinin siyasal sistemleri kurulabilir ve çözümlenebilir. Aynı yaklaşım, sendikalar, dernekler, idareler, köyler, bölgeler, kiliseler, ordular için de kullanılabileceği gibi global toplumların ve özellikle devletlerin de siyasal sistemleri kurulup, çözümlenebilir. Bazan, aynı modeller —formel ve kuramsal— birçok siyasal sistem tipine uygulanabilir; fakat bazı sistem tipleri de ancak özel modeller yardımıyla incelenebilir.

Burada, çok sayıda olan ve büyük bir çeşitlilik gösteren tüm siyasal sistemleri gözden geçirmemiz söz konusu olamaz. Bu ayrımın genel bir başlık taşımasına karşın, biz burada aslında yalnızca global siyasal sistemleri; yani daha önce tanımladığımız anlamdaki global toplumlarda görülen siyasal sistemleri inceleyeceğiz. Bu düzeyde, siyasal sistem, global toplum sisteminin tümünden; gerçek anlamda farklı bir şey olamaz, siyasal sistem, global toplum sisteminin bir (daha doğrusu birkaç) yönünden meydana

gelir. Siyasal sistem, bir bakıma, toplumsal sistemin değişik öğelerinin birbiriyle uyuşmasını sağlayan genel bir çerçevedir. Bir bakıma da bu öğelerden yalnız bir kategoriyle; iktidar kurumları, devlet aygıtı ve devletin eylem yolları ile bunlara bağlı olan tüm diğer şeylerle ilgilidir.

Birkaç sayfa önce önerilen genel modelin formülünden yararlanma yoluna gidersek; siyasal sistem, formülün hem tümüyle; (Örneğin $E - S - I - P$), hem de bu formülün yalnızca P öğesinden oluşan sistemle düşümdeşecektir. Bu durum, iktidarın, iktidar kurumlarının ve iktidarın örgütlenmesinin iki şekilde incelenebilmesinden doğar; bir taraftan, kendine özgü bir sistem halinde incelenebilir bu öğeler; diğer taraftan da, toplumsal sistemi düzenleyen ve düzenleştiren araçlar olarak ele alınabilirler. Bu son işlevi, toplumun genel çıkarı ya da egemen sınıfın çıkarı açısından gerçekleştirmiş olmalarının hiç önemi yoktur. Önemli olan bu işlerin görülmesidir. Ekonomiye, ideolojiye, toplumsal sınıflara oranla, siyasal sistem, tümleyicidir (Globalisant). Fakat aynı zamanda da bu tümleşmenin, özel bir kesiminden; iktidar aygıtı ve onun kurumlarından meydana gelmiştir. Dolayısıyla her siyasal sistemin çözümü; aslında sıkıca birbirine bağlı olan bu iki yönden de yapılmalıdır.

Biz burada; belli başlı olgusal siyasal sistem tiplerinin bir betimlemesini yapacağız. Bu tiplerden herbirisi farklı somut sistemleri açıklamak üzere; deneyden hareketle kurulan bir kuramsal modeldir. Herbir kuramsal modeli geliştirirken, bir önceki ayırında önerilen genel model taslağını izlemeye çalışacağız, az çok. Ancak böyle bir modeli, birbirinden çok farklı sistemlere uygulamaktan doğan zorlukları da gözönünde bulunduracağız. Birkaç sayfa içinde, geçmiş ve çağdaş tüm siyasal sistemlerin genel bir

tablosunu verebilmek olanaksızdır. Bu yüzden, bu ayırimda yapmaya çalıştiğimiz şey; bize birkaç hareket noktası sağlayacağını umduğumuz bir tipoloji geliştirmekten ibarettir. Bu bakımdan, bu ayırım, belli başlı siyasal sistemlerin daha derinlemesine bir çözümünü konu alan başka bir kitabımıza bir başlangıç niteliğini taşımaktadır (1).

Son on yıldır; global sistemleri, iki büyük sınıfa ayırmak gelenek haline gelmiştir; gelişmekte olan toplumların sistemleri ve sanayi toplumlarının sistemleri, olmak üzere. İkincisi, sınırları göreceli olarak daha iyi belirlenmiş bir kategoridir. Birinci kategori ise, birbirinden çok farklı sistemleri biraraya koymakta ve aslında sanayi toplumları dışında kalan sistemlerden de ancak bir kısmını içine almaktadır. Ekonomik gelişme kavramını hemen hemen hiç tanımadıkları halde, eski Yunan siteleri; Mısır İmparatorluğunu, eski düzen krallıklarını, gelişmekte olan ülkeler kategorisi içinde ele almak ne derece doğrudur? Bu toplumlarda, ekonomik büyüme, temel amaçlar arasında yer almazdı. Gerçi, çoğunun, askeri fethi, uzak bölgelere yayılmayı ve üretken bayındırlık çalışmalarını, gerekli kılan bir benzinleşme özlemine tamamen yabancı kaldıkları söylenemezdi bu toplumların; ama değer sistemleri bu hedefe, birinci derecede bir önem atfetmemekteydi. Bugün kullandığımız kıstaslara göre, bu toplumlar, az ya da yarı gelişmiş toplumlardı; ama kendileri bunun bilincine varmış değillerdi. Bu nedenle bu toplumları «gelişme dışı kalan» toplumlar olarak adlandırabilir ve «gelişmekte» olan çağdaş toplumlardan ayırabiliriz.

(1) M. Duverger, *Institutions Politiques et Droit Constitutionnel* Cilt I. *Les Grands Systèmes Politiques*, Cilt II, *Les Systèmes Politiques*; 13. baskı, 1973.

1 / Gelişme Dışı Kalan Toplumların Sistemleri:

«Gelişme dışı kalan» diye adlandırdığımız toplumların ortak yanı, ekonomik büyümenin, bu toplumların başlıca amacı olmamasıdır. Ekonomik büyüme; değer sistemlerinde ya hiç yer almaz ya da ancak ikinci planda bir yer tutar. Aslında bu, ekonomik büyümenin, gündelik endişeler arasında yer almaması anlamına gelmez, ama, bu durumda, resmî değerler sistemi, onu az çok örtmeye çalışır. Bu halde bile, birinci derecede ağırlık taşıyan başka değerlerin varlığı, gelişme dışı kalan toplumların siyasal sistemlerine özgün bir yapı kazandırır. Üretim artışı zaten çoğu zaman, bireyler açısından yarattığı sonuçlar bakımından bir önem taşır; ortak gelişme açısından hiç bir anlam taşımaz. Ulusal kaynakların tümüyle artırılmasından çok, bazı bireylerin, bundan daha büyük bir pay almalarıdır, söz konusu olan.

Genel olarak, sözünü ettiğimiz bu toplumlar ya durulmuş toplumlardır ya da çok yavaş büyüyen toplumlardır. İki hal dışında, sahip oldukları teknik düzey, daha hızlı bir büyümeye olanak vermez; bu iki hal ise, fetih ve dış egemenlik ile deniz ticaretidir. Bu iki özelliği birleştiren Roma İmparatorluğu ve benzeri birkaç sistemde ise, modern büyüme tipine yakın bir büyüme görülmüştür. Gelişme dışı kalan toplumların durulmuşluğu, genellikle, bugünkü normlarımıza oranla, oldukça düşük sayılabilecek bir yaşam düzeyiyle düşümdedir. Ekonomik açıdan bunlar, az ya da yarı gelişmiş toplumlardır. Fakat kültür sistemleri maddî gereksinimler düzeyini oldukça düşük tuttuktan, yoksunluk ve doyumsuzluk duyguları, çağdaş sanyai toplumlarında duyulandan çok daha zayıftır; ya da hiç yoktur.

Gelişme dışı kalan toplumlar kavramı oldukça açık bir kavram olmakla birlikte, çok geniş ve değişken bir

gerçeği; insanlığın başlangıcından, XIX. y.yıla kadar ortaya çıkan tüm toplumları içine alır. Bu yüzden, bu kavramla düşümdeşen toplumların hepsini sınıflamak olanaksızdır. Üstelik bunlardan pek çoğunun özellikleri hiç bir zaman şaptanmamıştır. Burada ancak, çoğunlukla ileride yapılması gereken araştırma alanlarını belirlemeye yardım eden birkaç noktaya değinmekle yetineceğiz. İlk olarak bu toplumları, etnografların incelediği yazısız toplumlarla; genellikle tarihsel toplumlar adı verilen ve yazının bilindiği toplumlar şeklinde iki büyük kategoriye ayırmak uygun olur.

I. / Yazısız Toplumların Sistemleri:

Yazısız toplumlar iki tiptir. Bunlardan bir kısmı, insanlığın uzak geçmişinde; yazının bulunuşundan yani tarihten önce yaşamış olan toplumlardır: Bunlara tarih öncesi toplumlar diyoruz. Diğerleri ise, bugün de dünyanın ücra köşelerinde (Pasifik adaları, Afrika ve Amazon ormanları v.d.), sanayi toplumlarıyla hiç bir temasda bulunmadan, ya da çok sınırlı bazı ilişkilerde bulunarak yaşayan toplumlardır. İlk sosyologlar bu ikinci tip toplumların, birinci tip toplumlardan arta kalan ve varlıklarını ücra köşelerde kalmalarına borçlu olan toplumlar olduklarını düşündüklerinden, bunlara «eski çağlardan kalma» (ar-kaik) ya da «ilkel» toplumlar adını vermişlerdi.

Böyle bir özdeşliği, bilim düzeyinde, bugün artık kimse kabul etmiyor. Fakat sokaktaki adamın bilgi düzeyinde olsun ve zaman zaman bilim adamlarının bilinç altında olsun, bu özdeşlik hâlâ geçerliğini korumaktadır. Çağdaş yazısız toplumlar üzerinde edindiğimiz bilgiler, tarih öncesi toplumların davranışları hakkında da bizi bir dereceye kadar aydınlatmaktadır, hiç kuşkusuz. Her iki kategorinin; grup boyutları, yaşantı koşulları ve yaşam biçim-

leri bakımından bazı benzerlikler gösterdikleri açıktır. Ama buna dayanarak, toplumsal ve kültürel sistemlerinin de derin bir benzeşme gösterdiği sonucuna varılamaz. Çünkü bu iki tip toplumu birbirinden ayıran binlerce yıl boyunca evrimleşmiş olmaları; büyük bir olasılıktır. «İlkel düşün biçimi» kavramı geçersizdir. Yazısız toplumların siyasal sistemleri dendiğinde bundan anlaşılmak gereken yalnızca, etnograflar tarafından gözlemlenilen çağdaş toplumların sistemleridir. Kazılar da bize, tarih öncesi toplumların gündelik yaşantıları hakkında bilgi sağlamaktadır. Ama bu bilgiler öylesine parça buçuktur ki bunlardan yararlanarak, bu toplumların yapıları ve siyasal yaşantıları hakkında bir sonuca varmak mümkün olamamaktadır.

● Sistemlerin Öğeleri:

Yazısız toplumların en göze çarpan özelliği; onları bu şekilde adlandırmamıza yol açan özellikleridir. Yazının bulunmayışı, bireysel bellemeyi olsun, kültürün toplu iletilişini olsun, çok zorlaştırır. Karmaşık bir düşünce geliştirebilmek ve toplumsal birikimi korumak için yazmalar ve yıllıklardan başka yöntemlere başvurmak gerekir. Mitlerin gelişmesi bu gereksinimle düşümdedir. Çoğu zaman topluma kabul törenlerinde (rites d'initiation) söylenen; sözlü geleneklerle iletilip, toplumsal sistemin dayanaklarını birleştiren ve açıklayan simgesel öykülere, mit denmektedir.

Mitler hakkında pek çok açıklayıcı kuram önerilmiştir. İlk etnologlara göre mitler; ilkel, akıldışı, belirsiz, karışık ve J. G. Fraser'in deyişiyle «tohum aşamasında» bir düşünceyi dile getirmekteydiler. Sonradan Malinowski ve işlevçiler; mitleri, yazısız toplumların «pragmatik yasaları» (charte pragmatique) ve «doğmasal omurgaları» (épine dorsale dogmatique) halinde görmeye başladılar. Buna gö-

re mitler; toplu yaşamı ve onun temelinde yatan değerleri; değişik bir dilde anlatan reçeteler olarak görülüyordu. Mitlerdeki simgesellik ve gerçek dışılık, (fantasmogorie) düşüncedeki herhangi bir sakatlığa bağlanamaz; bunlar, çevreyle olan ilişkilerle; evrenin algılanışıyla belleğin geliştirilmesine değgin gereklerle bağlı olarak düşüncenin kazandığı farklı bir biçimde düşümdeşmektedirler. Claude-Lévi Strauss ve yapıcılar; mitlerin; farklı somut deyimlenişlerinden herbirinin «altta yatan ve her düzeyde ortak olan bir mantıksal yapının dönüşümü» şeklinde ortaya çıkıp aslında soyut düşünce mekanizmalarına nasıl olanak verdiklerini ortaya çıkarmışlardır.

Mitler; yazı gibi; yalnızca düşünme ve bellemeye olanak veren bir teknikten ibaret değildirler. Kutsal bir nitelikleri de vardır. Buradan giderek yazısız toplumların ikinci bir özelliği olan, din ve «kutsal»ın önemi üzerinde durabiliriz. Bu toplumlarla, kutsal ve kutsal olmayan değerler arasında bir ayırım yapılmaz. Değerler sisteminin tümü kutsaldır, yani dinseldir. Yararlı ve zararlı şeyler arasındaki fark da az çok saf ve günahkâr arasındaki ayırımla karışır; toplumsal yasaklar; dinsel tabular şeklini alır v.d.

Siyasal sistem açısından bunun sonuçları önemlidir. Georges Balandier; «yönetenlerin, tanrıların akrabaları, benzerleri ya da aracıları olduklarını» belirterek, «iktidar ile kutsalın ortak yeteneklere sahip olduklarını» (1) söylemektedir. Ancak burada da yazısız toplumlarla, diğerleri arasında ve hatta en modernleri arasında bir süreklilik vardır. Bugün iktidarla kutsal arasındaki ilişkiler çok daha gevşek olmakla birlikte tamamen kesilmiş değildir. Luc de Heusch, bu nedenle, şaşırtıcı ama kısmen de doğru bir formül kullanarak, «Siyasal bilim karşılaştırmalı dinler ta-

(1) Georges Balandier, *Anthropologie Politique* (1967) s. 116.

rihidir» (1) savını ileri sürmüştür. Zaten yazısız toplum-
larda da siyasal şeflerle, rahipler arasında bir ayrım var-
dır; her ikisi de tanrıların aracılarıdır ama bunu farklı
alanlarda ve farklı biçimlerde gerçekleştirirler.

Marksistlerse, yazısız toplumların bir başka özelliği
üzerinde durmaktadırlar. Bu, üretim araçları üzerinde özel
mülkiyetin bulunmayışıdır ve toplumsal sınıfların yoklu-
ğuna yol açar. Bu durumu marksistler, «ilkel komünizm»
olarak nitelendirmektedirler. Ancak bu, yazısız toplumla-
rın ancak bir bölümünde; yalnızca akrabalık ilişkilerine
dayanan ve bu nedenle henüz gerçek anlamda bir devlet
oluşturmayan toplumlarda görülen bir durumdur. Engels,
Morgan'ın **Societas** ve **Civitas** ayırımı hakkındaki düşün-
celerini uygularken, üretim araçlarının özel mülkiyeti, sı-
nıflar ve devletin aynı zamanda ortaya çıktıklarını kabul
eder. Göçebe olmayan çiftçilerin toprağa yerleşmesi, üre-
tim araçlarının özel mülkiyetine, bu ise, mülk sahibi olma-
yanların, mülk sahibi olanlarca sömürülmesine, yani aykırı
iki sınıfın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Egemen sınıf,
egemenliğini sürdürmek amacıyla birtakım zorlama araç-
ları icad etmiştir; işte bu araçlar da devlet aygıtını mey-
dana getirir.

İleride bu görüşü, yazısız toplumlar arasında, devletli
toplumlarla, akrabalık toplumları şeklinde iki tipi kesin
şekilde birbirinden ayırdığı ve yalnızca devletli toplum-
ların gerçek anlamda siyasal ilişkilere sahip oldukları öne-
risinde bulunduğu ölçüde eleştireceğiz. Uzun süre hemen
hemen genel bir kabul görmüş olan bu ikili sınıflama, bu-
gün sosyologların çoğu tarafından geçersiz sayılmaktadır.
Yazısız toplumlarda sınıfların ortaya çıkışma gelince; bu-

(1) L. de Heusch; «Pour une dialectique de la Sac-
ralite du pouvoir»; **Le Pouvoir et le Sacré** (Brüksel, 1962,
Annales du Centre d'étude de Religion) içinde.

rada Marksistler bile görüşlerini kısmen değiştirmişlerdir. Sovyet sosyologları bu konuda daha çok, «öncül sınıflardan» (proto-classes) söz etmektedirler. Yazısız toplumlar da çoğu zaman karmaşık bir katmanlaşma vardır. Ancak bu katmanlaşma, sınıflardan çok (hatta, marksist anlayıştan daha geniş olan bizim bu kitapta benimsediğimiz sınıf tanımına göre bile), kast, soy, klan v.d. tipinde katılımsal hiyerarşilerden meydana gelir.

Bununla birlikte bazı toplumlarda, bizim anladığımız anlamdaki sınıflara da rastlanılmakta; bunlar arasında aykırılıklar zaman zaman siyasal çatışmalara yol açmaktadır. Örneğin Ruanda'da, egemen azınlık grup olan Tutsilerle, bağımlı çoğunluk olan Hutular arasındaki çatışma, gerçek bir sınıf savaşı halini almış ve 1960 devrimine ve bu devrimden beri süregiden şiddetli çatışmalara yol açmıştır. Fakat bu tür olaylara oldukça ender olarak rastlanılır. Genellikle bu tür aykırılıklar mit ve din düzeyinde açıklanmakta ve siyasal düzene de bu biçimde katılmaktadırlar. Ruanda'da Hutular, uzun süreden beri, eşitlikçi bir din olan Kubanduva'yı yaratmışlardı; bu, eşitsizlik üzerine kurulmuş olan gerçek topluma karşı, hayali bir toplum çıkarıyordu.

Yazısız toplumlarda, ekonomik koşullar ve üretim güçleri, sistemin örgütlenme ve eylem olanaklarını sınırlayan çevreyi meydana getirirler. Bu toplumların, küçük boyutları, bununla açıklanabilir; üretim tekniklerinin basit bir nitelik taşıması ve yazının bilinmeyişi; büyük toplulukların kurulmasını zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, böyle, birkaç büyük topluluk da mevcuttur; Afrika'da, Sudan ve Kongo kara krallıkları, Polinezya'da, Tonga deniz krallığı; bazı kabile konfederasyonları v.b. gibi...

Üretim güçleri ve ekonomik tekniklerle (E) bu şekilde koşullanmakla birlikte, yazısız toplumların siyasal sistemleri, yapıları ve gelişmeleri açısından, doğrudan doğruya

bunlar tarafından belirlenmez. Yaşam düzeyi, genellikle bu toplum yaşantılarının birincil amaca olmadığı gibi, birey ve gruplar da daha geniş maddi olanaklar elde etmeye çalışmazlar. Bunun bir amaç haline dönüştüğü hallerde bile, çoğu zaman dolaylı olarak, ve Ruanda'nın Hutuslarının geliştirdiği Kubanduva dininde görüldüğü gibi, dinsel yoldan dile getirilmiş biçimde çıkar karşımıza. Genel olarak bu tip toplumlara, din ve kutsal, yani ideolojinin belirli bir biçimi, egemendir. Bunlar, geçen ayrımda tanımlanan E(I—S—P) tipi genel modele girmektedirler. Kaldı ki, toplumsal hiyerarşiler (S) de siyasal sistemle, ideoloji (I) arasında bir ara değişken olmaktan çok, doğrudan doğruya, siyasal sistemin bir ögesi olduğundan, S ve P öğelerini birbirinden ayırmak da çok zordur. Böylece, genel modelin, E [I—(S+P)] şeklini alan, değişik bir türü elde edilmiş olmaktadır.

● Bölünmüş Toplamlar (Soclétés Ségmentaires) ve Devletler:

Yazısız toplumların geçerli bir sınıflamasını, bugün için yapmak henüz mümkün değildir. İlk sosyologlar soruna çok genel bir açıdan yaklaşmışlar ve «klandan imparatorluklara» (1) dek siyasal sistemlerin ortaya çıkışlarını belirten kapsamlı bir şema kurmaya çalışmışlardır. Fakat sonradan, ilk elde yapılması gereken işin, somut sistemlerin çözümlenip, özel sistem tiplerinin tanımlanması gereği olduğu anlaşılmıştır. Yazık ki elde bulunan bu tür çözümler henüz yetersizdir. Siyasal antropoloji, en fazla, otuz yıldan beri gelişmektedir. Max Gluckman ve Fred Eggan'a göre, disiplinin «gerçek» kuruluşu, 1940'da **African Political**

(1) G. Davy ve A. Moret; **Des clans aux empires** (1922) adlı ünlü bir yapıtın başlığı.

System (*)in yayınlanmasıyla başlamıştır. Georges Balandier de buna; «antropolojide görülen bu gecikmiş uzmanlaşma; şimdiden oluşmuş bir inceleme alanından çok, henüz gerçekleştirilmeye çalışan bir proje gibi görünmektedir» diye ekler. Halen yazısız toplumların farklı siyasal sistem tiplerini, geçerli bir tablo halinde toplamak mümkün değildir.

Kimi antropolog bunları, devletsiz toplum sistemleri ve devletli toplum sistemleri şeklinde iki büyük sınıfta toplamak gerektiğini düşünmektedir. Uzun süre, yalnızca bu ikinci kategorinin, siyasal bir sistemin tabanında yer alabileceğine inanılmıştır. Bugün ise, ilkin siyasal iktidarın devlet dışında da var olabileceğinin kabul edilmesi, ikinci olarak da devletsiz toplumlarla devletli toplumlar arasında bazı geçiş tiplerinin yer aldığının gözlenmesinden ötürü, bu görüş terkedilmektedir. Yazısız toplumların siyasal sistemlerini üç kategoriye ayırma konusunda, bugün az çok bir uzlaşmaya varılmıştır. Bu üç kategori, bölünmüş toplum sistemleri (*sociétés segmentaires*), merkezi devletli toplumların sistemleri ve bölünmüş devletli toplumların geçiş halindeki sistemleri (*sociétés à Etats segmentaires*) şeklindedir.

Bölünmüş toplumlar esas olarak akrabalığa dayanmaktadırlar. Bunların, devletli toplumların karşısında yer alan bir kategori meydana getirdikleri, çok eskidenberi düşünülmüştür. Sosyoloji ve antropoloji, bir yüzyılı aşkın bir süre, ilk kez 1861'de Henry Maine'in ünlü kitabı *ancient law (*)* de önerilen ve 1977'de de L. H. Morgan tarafından

(*) Afrika Siyasal Sistemleri; Evans-Pritchard ve M. Fortes'in derledikleri ünlü yapıt. (International American Institute, Londra, 1940).

(*) «Eski yasa»

Ancient Society (**) de yeniden ele alınan bu ikili sınıflamaya dayandırılmıştı. Bu ikili sınıflama; Morgan'ın **Sociétés** adını verdiği, yalnızca, kişilere ve kişisel ilişkilere dayanan toplumla, **civitas** adını verdiği, hem toprağa hem de mülkiyete dayanan toplumun birbirinden ayrılması üzerine kurulmuştur. Bu karşıtlığı marksist kuramda da görüyoruz; zaten F. Engels, Morgan'ın etkisi altında kalmıştır. Bugün benimsenen görüşle, bu görüşlerin farkı; bugün, bu iki toplum tipi arasında geçiş toplumlarının bulunduğu kabul edilmesi ve akrabalıkla siyasal iktidarın sanıldığı gibi birbirinden arınmış kategoriler olmadıkları görüşünün benimsenmesidir.

Oysa; siyasal iktidarla, akrabalığın, birbirinden arınmış olduğu görüşü Freud'un kuramlarıyla yeni bir dayanak kazanmaktaydı. Freud'a göre siyasal otorite, akrabalığa dayanmayan bir otorite olup, babanın katledilmesiyle ortaya çıkmaktaydı. **Totem ve Tabu** (1913) nun ünlü bölümünü, hatırlayalım: «Kovulmuş kardeşler bir gün biraraya geldiler; babayı öldürüp yediler ve böylece baba sopunun (hordo paternelle) varlığına bir son verdiler. Bir araya geldiklerinde, girişimcilik kazandılar ve herbirinin bir birey olarak yapamayacağı şeyleri, birlikte gerçekleştirdiler. Kızgın ataları; bu kardeşler topluluğunun herbir üyesi için, kuşkusuz hem imrenilen hem de çekinilen bir modeldi. Oysa, babalarını yiyerek, herbiri onun gücünden bir kısmına sahip çıkıyor ve kendini onun benliğiyle özdeşleştiriyordu. İnsanlığın belki de ilk şöleni olan, totem yemeği; toplumsal örgütlenme, ahlak kısıtlamaları, din gibi pek çok şeyin başlangıcında yer alan o unutulması mümkün olmayan, caniyane davranışın, yeniden yaşanmasıydı ve bu eylemi anmak için düzenlenen bir şölendi.» O halde ilk siyasal eylem işlenilen ilk suça dayanıyordu. Fakat hemen belirtelim

(**) «Eski toplum»

ki, Freud'un bu kuramı, tarihsel bir oluşumu anlatmıyor, açıklayıcı bir imge niteliğinde öneriliyordu. Yine de hatırlanmaya değer bir açıklamadır.

Bölünmüş toplumlar esas olarak soylara (lignages) dayanmaktadır. Soylar ise; «aynı ve tek bir dölden gelip, doğrusal olarak birbirine bağlanan; ve aynı soy ağacı içinde bulunan insanların» tümüdür. (Georges Balandier) Soylar da onları oluşturan kuşaklarla düşümdeşen birçok (bölümünden) (ségments) meydana gelir. Bölünmüş toprakları nitelendiren, bu soy grupları ile bölümler arasında düzenlenen karşılıklı ilişkilerdir. Sürtüşmeler, çatışmalar, ittifak sistemleri; uzlaşma tarzları gibi, esas olarak siyasal olan ilişkileri meydana getiren tüm ilişkiler, bu soy gruplarıyla, bölümlerin birbirlerine göre düzenlenişlerine bağlıdır. İlke olarak, iktidarı ve dolayısıyla kimin egemen olduğunu soy sırası belirler.

Bunun aşırı şeklinde karşımıza, siyasetin soylar arasında aracılık ve arbuluculuk tipi ilişkilere indirgendiği ve gerçek anlamda bir şefin bulunmadığı toplumlar çıkmaktadır. Örneğin, Evans Pritchard'ın 1940'da anlattığı ve «düzenlenmiş anarşi» diye nitelenen, Sudan'ın Neurlerinde görülen durum, böyledir. Ancak soylardan bazıları, aristokratça diyebileceğimiz daha üstün bir yer tutabilir ya da arabuluculuk ve törenleri yapma gibi görevleri yerine getirebilirler. Öte yandan, soy sistemi çoğu zaman, fetih, toprakların denetimi, köle edinme, dinsel ve ayinsel açıdan sahip olunan bazı yeteneklere v.d., bağlı olan başka katmanlaşma biçimleriyle de birleşebilir. Böylece, E.R. Leach'in incelediği; Birmanya'nın Kaşinlerinde olduğu gibi, soy sistemiyle, sınıf sistemi arasında bir bağlantı bulunabilir. Ancak burada söz konusu olan sınıflar; bu kitapta benimsediğimiz terimlere göre, sınıftan çok kast sayılmak gerekir. Sınıf kavramını gerçek anlamda ortaya çıktığı ortamdan çok farklı olan toplumlarda kullanırken karşılaştı-

ğımız zorluğa daha önce de değinmiştik. Ne var ki akrabalık ve soya dayanmayan hiyerarşilerin ve iktidarın, daha bölünmüş toplumlarda bile ortaya çıktığı görülmektedir.

Bölünmüş toplumlar akrabalık ve soya dayanmakta iken, devletli sistemler, toprak komşuluğu ve mülkiyet üzerine, yani yersel bağılıkların üstünlüğü üzerine kurulmuştur. Bu özellik, belirli bir büyüklüğe ulaşan soyların yine belirli bir toprağa bağlandıkları bazı bölünmüş toplumlarda da görülür. Lowie'nin dediği gibi; «Devlete ilişkin temel sorun, eski halkların, kişisel ilişkilere dayanan bir yönetimden, salt toprak komşuluğu üzerine dayanan bir yönetime geçerken yaptıkları o tehlikeli sıçrama değildir. Asıl araştırılması gereken nokta, yersel bağılıkların hangi süreç içerisinde güçlendiğini ortaya koymaktır. Çünkü unutulmamalıdır ki, yersel ilişkiler de kardeşlik ilişkilerinden daha az eski değildir.» (1)

Akrabalık grupları belirli bir yerde toplaşır ve L. White'in deyişiyle toprak birimleri oluşturmaya başlarlar. «Zamanla, uzmanlaşmış bir düzenleşme, bütünleşme ve yönetim mekanizması kurulmuş ve akrabalığın yerini, toplumsal örgütlenmenin temeli olarak mülkiyet almıştır. Artık siyasal örgütlenmenin temelinde yatan ilke, akrabalık grubu olmaktan çıkmış ve, toprak birimi, bu bakımdan anlam kazanmaya başlamıştır.» der, L. White (2). Yazısız toplumların devletleri genellikle, tarihsel toplumların devletlerinden daha çok ve daha az karmaşıktır. Bunun başlıca nedeni, doğrudan yazının bulunmayışıdır. Ancak bu genel eğilimin bazı istisnaları olduğunu da görmüştük, daha önce. Aslında, tarihsel toplumların devletleriyle, yazısız top-

(1) R. Lowie, *The Origine of the State*. (New York, 1927).

(2) L. White, *The Evolution of Culture* (New York, 1959).

lumların devletleri arasındaki ayırım, pek de katı değildir.

Zaten, bölünmüş toplumlarla, devletli toplumlar arasında yer alan bazı geçiş durumları da vardır. A. Gouthall, bununla ilgili olarak «bölünmüş devlet» adını verdiği bir kategori önermiştir (1). Gauthall'a göre, antropologlarca incelenen toplumlar da, «dünyanın çoğu bölgesinde ve çoğu zaman erişilen siyasal uzmanlaşma derecesi birleşik tipten çok, bölünmüş tiptedir.» Siyasal sistemi oluşturan birimler arasındaki ilişkiler; iktidarın idare kademelerini birleştiren bağlardan çok; klasik bir toplumun bölümleri (segments) arasındaki ilişkileri andırmaktadırlar. Merkezleşme, siyasal eylem düzeyinden çok, törensel bir düzeyde ortaya çıkar. Bölünmüş devlet, açık, net bir kategori olmaktan çok, akrabalık ve soyların; gerçek anlamdaki devlet içerisinde varlıklarını sürdürdükleri bir durumu yansıtan bir kategori gibi görünmektedir. Öte yandan, yerleşik tarımın gelişmesi ile gerçekleşen, belirli bir toprak parçasına yerleşme olayı da doğal olarak, yersel dayanışmanın aile ve soy dayanışmalarının aleyhine olarak güçlenmesine yol açmıştır. Bu sözünü ettiğimiz olay; gerçek anlamda devletin, henüz ortaya çıkmasından önce olmuştur.

II / Tarıhsel Toplumların Sistemleri:

Toplumlar, yazı ile, kültürlerini daha iyi koruyup iletebilir ve gelişmelerinin bilincine daha iyi varabilirler. Mitler, durgunluk izlenimi yaratırlar: aslında da çok yavaş bir şekilde evrimleşirler. Yazılar, kayıtlar, yıllıklar, arşivlerse, zamanın geçişinin bilincine varmaya, bu akışın aşamalarını ve hızını saptamaya ve bundan bir iz saklamaya olanak verirler. Toplumsal sistemlerin eşanlı görünümü-

(1) A. W. Gauthall, **Allur Society: A Study in Processes and types of domination** (Cambridge, 1954)

nün yerini, zaman içinde değişen bir görünüm alır. Bu bize, ilk görünüme uygun düzen yapıcılığın (strüktüralizm) yazısı, toplumları açıklamakta oldukça başarılı olduğu halde, neden tarihsel toplumlara çok zor uygulanabildiğini anlatabilmektedir. Tarihın akışından soyutlandıkları zaman, tarihsel toplumları anlamak olanaksızdır.

Oysa bazı siyasal sistemler, yazısız toplumlarla, tarihsel toplumların sınırında yer alırlar, örneğın, bazı Afrika krallıklarında olduğu gibi. Az önce, toplumsal sınıflar ve mülkiyetle az çok aynı zamanda ortaya çıkmış olan devletin, yazının ortaya çıkmasından daha eski olduğunu söylemiştik. Devletin ortaya çıkışı, siyasal sistemlerin eyriminde, en az yazının bulunuşu kadar önemli, ama, ~~bü~~ kadar açık seçik olmayan bir kesinti meydana getirir. Bölünmüş devlet kavramı, devletsiz toplumlarla, devletli toplumlar arasındaki sınırı çizmenin çok zor olduğunu; ve aslında bu sınırda yer alan bazı geçişmelerin bulunduğunu ortaya koymaktadır. Yazısız toplumlarla, yazı kullanan toplumların birbirinden ayrılması; çok daha açıktır. Bu ayrımın, yeni bir tekniğın —ekonomik bir üretim tekniğı değil de, kültür, düşün ve siyaset aracı olan bir tekniğın— yazının bulunuşu ile ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Tarihsel toplumlarda görülen tüm siyasal sistemleri gözden geçirmeyeceğiz burada. Bunlardan ancak bir kısmını; iki büyük kategori içinde topladığımız sistemleri inceleyeceğiz. Bu kategoriler; bir yanda, kent cumhuriyetleri ve imparatorlukları; öte yanda da Avrupa feodaliteleri ve krallıklarını içine almaktadır. Bu ayrım kabaca ilkçağ tarihiyle, orta ve modern çağlar tarihi arasında yapılan ayrımla düşümdeşmektedir. Fakat bu ayrımın tarihsel olduğu kadar coğrafi olduğu da söylenebilir. Avrupa feodalite ve krallıkları; çağdaş batı sistemleri yaratan aynı bir sistemin iki dönemi ve iki aşaması sayılır. Kent cumhuriyetleri ve imparatorluklarsa, daha çok sayıda ve daha dağı-

nık durumda olan ülkelere uygulanabilen; daha yaygın ve birinci kategoriye göre, daha az sınırlı olan bir zaman kesiti içinde geçerli olan sistemlerdir. Bu sisteme örneğin, ortaçağ İtalyan kentlerini ya da Napolyon imparatorluğunu koymak da mümkündür.

● Kentler ve İmparatorluklar:

Antik kentler, büyük bir olasılıkla; daha önce global toplum kavramını çözümlerken anlamını belirlemeye çalıştığımız devletin, ilk biçimlerinden birisini oluştururlar. Biz, bu çerçeve içerisinde oluşan siyasal sistemlerden yalnız bir tipi; kent cumhuriyetlerini gözden geçireceğiz. Bunlar özellikle Yunanistan'da, İtalya'da ve tüm Akdeniz çevresinde, İsa'dan önceki 10 yüzyıl boyunca ve ortaçağ ve Rönesans Avrupa'sında görülmüşlerdir. Fakat kent cumhuriyetlerinin, bu kadar gelişmiş ve gözde olmayan başka tiplerine de rastlamaktayız. Örneğin, Magribin berber toplulukları; bu daha az gelişmiş ve oldukça yaygın olan kent cumhuriyeti biçimlerinden biridir. Ancak bu topluluklarda, siyasal sistem oldukça karmaşıktır. Yazısız toplumlarda da buna benzer kent tipleri vardır.

Yunanistan ve Roma'da kent cumhuriyetinin siyasal sistemleri, az çok aynı ekonomik, toplumsal ve ideolojik temeller üzerine kurulmuştur. Küçük ve orta boy mülkiyet çerçevesinde yapılan tarımsal üretimle düşümdeşir bu kentler. Üretim, temel gereksinmelerin doyum düzeyinin üstünde ve zanaatçı, tüccar, tapınak yapıcısı, rahip, yargıç, memur ve asker beslemeye olanak veren bir düzeydedir. Genel yaşam düzeyi sadedir, ama kabul edilebilir bir düzeyin altına düşmez. Büyük mülk sahipleri ve büyük tüccarlar da vardır gerçi, ama esas kitleyi oluşturanlar, orta boy, çiftçi, tüccar ve zanaatçılardır. Hizmetçi; kâhya gibi, aşağı görülen işleri yerine getirenler de vardır; bun-

lar çoğu zaman köledirler. Genellikle, her patron ya da efendi, ancak az sayıda köleye sahiptir. İnsan sömürüsü, toprağın kullanımında da olduğu gibi, daha çok küçük üretim birimleri çapında olur.

Kentlerin, o halde en belirgin özelliği, göreceli bir eşitlik ve üyelerin sahip olduğu, göreceli bir özerkliktir. Bu hiç değilse, kentin esasını oluşturan yurttaşlar açısından doğrudur. Bununla birlikte, yurttaşlık faaliyetlerinin, bir vergi mekanizması yardımıyla yalnızca, en zenginlere ayrılmış olduğu, aristokratik kentler de vardır. Ama burada bile, bu faal yurttaşların sayısı diğerlerine oranla oldukça yüksektir; öyle ki, bu yurttaşlar bir oligarşi meydana getirmezler. Çoğu zaman, zengin yurttaşların siyasal ağırlığı, orta hallilere oranla daha fazladır; ama orta halliler de herşeye rağmen, siyasal kurumlara katılırlar. Nitekim Roma meclislerinde, «Senturilere» göre (yüzlük gruplar) yapılan oylama; fakirleri oy hakkından yoksun bırakmadan, zenginlerin üstün duruma gelmelerine olanak verir. Fakat her halükârda, köleler; siyasal sistemin dışında kalmaktaydı ve bu yüzden, Atina tipi demokratik kent tipleri bile bugün benimsenilen çağdaş kavramlara oranla, aristokratik bir nitelik taşıyorlardı.

Antik kentlerin siyasal sistemleri, açık seçik olarak belirlenmiş bir modele uygun olarak kurulmaktaydı. Tabanda, ilke olarak tüm yurttaşların katılmasıyla oluşan bir halk genel meclisiyle deyimlenen; dolaysız demokrasi yer almaktadır. Antik kentler, genel olarak, temsil mekanizmasını ve seçilmiş meclisleri tanımazlardı. Halk genel meclislerinin yapı ve etkileriye, kentten kente büyük değişim gösterirdi. Yunanistan'da, yurttaşlar basamaklarda oturur ve eşitlikçi bir biçimde, tek tek oy verirlerdi; toplantılar sık sık yapılırdı ve meclisin yetkileri genişti. Roma'da ise yurttaşlar, yargıçların önünde ayakta durur ve beş gelir sınıfına göre sıralanan «sentüriler» (yüzlükler) çerçevesinde

oy verirlerdi. (Her sentürinin bir oyu vardı ve ilk üç sentüri anlaştığı zaman oylamaya son verilirdi.) Meclis çok ender olarak toplanırdı; sahip olduğu yetkilerse çok sınırlıydı.

Halk meclislerinin karşısında, kentin diğer iki organı olan, yargıçları ve konseyi bulmaktayız. Yargıçlar (ya da halk jürileri) idare ve hükümetin yönetimini sağlardı. Görevleri kısa süreliydi. (Genellikle bir yıl) ve genellikle ortak biçimde yürütürlerdi, görevlerini; yani aynı görev için birden fazla yargıç bulunurdu ve kararları birlikte alırlardı. Atanma yolları değişti; kooptasyon, seçim ve piyango (Yunanistan'da sık kullanılan bir yoldu.) yoluna başvurulabilirdi. Konsey birkaç yüz üyeli bir kurul olup, (Atina «Bule»si 500, Roma Senatosu, önce 300, sonradan da sırayla 600 ve 900 kişilikti) yargıçları denetlerdi. Yunanistan'da çok geniş yetkilere sahip olan halk genel meclisine oranla, konseyin önemi sınırlıydı; Roma'da ise Senato, kısa sürede en önemli organ haline gelmişti.

Orta çağın İtalyan kentleri, antik kentlerden köklü biçimde farklıydılar. Bunlar, feodalitenin egemen olduğu ve meşruluğun ana kaynağının da doğuş (aristokratik ya da monarşik) olduğu bir evrende ortaya çıkmışlardı. Bu evrenin bazı değer ve kurumlarıyla, modern batılı sistemlerin bazı değer ve kurumlarını birbiriyle kaynaştırmaktaydılar. Bunlar, temel özelliği, servaja dayanan büyük mülkiyet olan orta çağ toplumuyla, günümüzün sanayi ve ticaret toplumları arasındaki geçiş aşamasında yer alıyorlardı. Yarı sanayileşmiş bir zanaat erbabının ve ülke içi ve uluslararası ticaretin yeniden doğması; bankaların gelişmesi, soylular iktidar ve ayrıcalıklarıyla mücadele eden bir burjuva sınıfının doğmasına yol açmıştı.

Uygarlık, XII. y. yıldan itibaren, çoğalan kentlere doğru kayar. Kentlerin hemen hepsinde, yarı oligarşik, yarı demokratik özerk bir örgütlenme görülüyordu. Kentlerin

yönetimini, burjuvaların seçtikleri konseyler sağlardı. Burjuvalarsa genellikle meslek korporasyonlarının (loncalar) üyesiydiler. Böylece kurulan «komünler», genellikle, topları üzerinde yerleştikleri kral ya da senyöre bağlıydılar ve sözkonusu kral ya da senyör onlara, bir topluluk yasası; bir ayrıcalık belgesi verirdi. Bu şekilde bir tür ortak senyörlük meydana getirirlerdi. Kentsel uygarlığın hemen hemen hiç kesintisiz varlığını sürdürdüğü; bir kralın ardında birleşmenin olmadığı ve başka yerlere oranla büyük feodallerin de az sayıda olduğu İtalya'da, bazı komünler bağımsızlıklarını kazanacak ve birer Kent Cumhuriyeti şeklinde örgütleneceklerdi.

Floransa ve Venedik bunların en güçlüleri olacaklardır. Floransa, yün, kumaş, giyim eşyası ticaretinde, sanayiinde, ihracatında; Venedikse, denizcilikte öne geçecek ve her ikisinde de kambiyo ve bankacılık geliştirecekti. İtalyan kentlerinin çoğu aynı biçimde örgütlenmişlerdi. Kurumları çok karmaşıktı. Çok sayıda konsey ve yargıç vardı; bunların görev süreleri genellikle çok kısaydı; (Floransa'da 14 «senyör»den herbiri bir ay yönetimi üstüne alırdı.) herbirine fayda ve haktan çok görev ve yüküm yüklenilmişti. «İtalyan komünlerinin çoğunda, senyörler, görevli oldukları süre boyunca saraylarına kapanır, orada yer içer, evlerine ancak çok olağandışı durumlarda gidebilmelerine izin verilir; özel kimselerle olan kişisel ilişkileri ise çok sıkı bir gözetim altında tutulurdu.» (1) İktidar, dönemin tacir ve bankerleri arasındaki ilişkileri ve toplumsal çatışmaları yansıtan, hassas ve karışık bir uzlaşma üzerine dayanırdı. Soylularla burjuvalar, burjuvalarla halk arasındaki sınıf kavgaları, kent cumhuriyetlerinin siyasal yaşantılarına egemen durumdaydı.

(1) Julien Luchaine, **Les démocraties Italiennes**, (1915).

İmparatorluk kavramı, kentsel cumhuriyet kavramı kadar kesin şekilde belirlenmemiştir. Örneğin, Mısır İmparatorluğundan söz ederken, onu, Asur ya da İran imparatorluklarıyla karşılaştırdığımızda bir yanılgıya düşeriz. Çünkü aslında Nil vadisinde; ilk ulus, yani bir kent sınırını aşan, birçok kenti, oldukça yaygın bir alan üzerinde bir araya getiren ilk yerleşik global toplum ortaya çıkmıştır. Coğrafi koşullar Mısır'a, siyasal sistemlerin gelişimi açısından, büyük bir avantaj sağlamaktaydı. Şöyle ki, ırmağın suladığı topraklardan, merkezî bir devlet aygıtını ayakta tutabilmek için elzem olan olağanüstü bir verim sağlanırken rasyonel bir sulamayı örgütleyebilmek açısından da merkezî devlet gerekli bir aygıt haline gelmekteydi. İrmak boyunca kolaylıkla sağlanabilen ulaşım, Mısır ulusunun parçalanmasını engelliyor; çevreleyen çöllere, dış dünyadan oldukça uzakta kalmasını sağlayarak güvenliğini artırıyor ve zenginliği besleme olanağını verdiği orduların caydırıcılığını daha da güçlendiriyordu.

K. A. Wittfogel, «doğu despotluğu» adı altında, bu anlattığımız koşullara sahip olan Mısır'ın durumunu genelleştiren bir imparatorluk kuramı atmıştır, ortaya. Buna göre, tarihte görülen, büyük, merkezî bürokratik devletler, «hidrolik toplumlar» denilen (suya bağımlı toplumlar da diyebiliriz buna) yani, suyun ya kurak alanlara düzenli biçimde boşaltılmasını sağlayan büyük bayındırlık çalışmaları sayesinde gerçekleştirilen yoğun bir tarım rejimine dayanan toplumların oluşmasına yol açan coğrafi ve teknik alt yapıların, siyasete yansımış bir şeklidir. Asur, Sümer, Babil, Mısır, İran (Pers), İslâm ve Kuzey Çin İmparatorlukları da ikinci durumla düşümlüşirler. Önerilen çözümleme gerçi çok ilginçtir, ama, çoğu zaman farklı durumları birbirine karıştırmaktadır, göçebe imparatorlukların özelliği üzerinde yeterince durmakta ve herşeyden önce de fetih imparatorluklarıyla, yerleşik krallıklar ara-

sında görülen farkları ihmal etmektedir ve son olarak da çözümleme, yazarın siyasal taraflılığı nedeniyle saptırılmıştır. Gerçekten de Wittfogel; Sovyet komünizminin; Rusya'da daha önce egemen olmuş olan doğu despotluklarına özgü alışkanlıkları, sosyalist bir rejimde sürdüren, «hidrolik toplum»ların son ve bozulmuş bir şekli olduğunu kanıtlamaya çabalamaktadır.

Dar anlamda, bir imparatorluk, üç farklı özellik gösterir. İlk olarak imparatorluk; fetih üzerinde kurulan ve hükûmeti bir orduya dayanan bir devlettir. Bu bakımdan, imparatorluklar, askerî diktatörlüklerin bir türünü meydana getirir. Yabancı askerler, fethedilen topraklarda, ulusal askerlerin, milislerin, hassa askerlerinin yerini alır ve iktidarın tabanını oluşturur. İkinci olarak imparatorluklar, çok uluslu devletlerdir; ve uluslardan biri diğerlerine egemen durumdadır. Bir kent ya da ulus, ordusunun gücüne dayanarak komşu kentleri ya da ulusları ele geçirerek, onlar üzerinde egemen olduğu geniş bir topluluk kurmuştur. Bu iki özellik çoğu zaman, bir üçüncü özelliği de beraberinde getirir; imparatorluklar, geçicidir. Askerî diktatörlükler de; genellikle ulusal bir çerçeve içerisinde kaldıkları halde geçicidirler. İmparatorluklarda, bağımlı duruma düşen halkların ulusçuluğu, özgürlük özlemiyle birleşerek muhalefeti yoğunlaştırdığından: bu durum daha da yoğun bir hal alır.

Diktatörlüklerden de daha fazla, imparatorluklar, tek bir insanın kurduğu ve onunla birlikte yok olan kişisel rejimlerdir. Olağanüstü bir kişilikle; dönemin diğer ordularından üstün olan yani bir askeri tekniğin birleşmesiyle ortaya çıkarlar. Sirüs'le Pers atlıları, İskender ile Makedonya falanjlari, Cengiz Han ve step atlıları, Napolyon ve ulusal ordu, Hitler ve zırhlı birlikler, bu süreci tanımlayan örneklerdir. Jean Brunhes'nün kuramlarını da bu çerçeveye yerleştirebiliriz; göçebelerin, neden atın iyi kullanıl-

1
dığı takdirde orduların vurucu gücü olduğu ve göçebeliliğin, uzak yörelerde yapılan savaşların lojistik sorunlarını çözmeye olanak verdiği dönemlerde, askerî bakımdan daha üstün olduklarını açıklamaktadır, bu kuramlar.

İmparatorluklar arasında da birkaç farklı türü, ayırmamız gerekir. Bunlardan birincisi, yukarıda verdiğimiz betimlemeye uyar ve temel modeli oluşturur. İmparatorluk, başka ulusları fetheden bir ulusun egemenliği altında kurulan çok uluslu bir devlette uygulanan, kişisel bir diktatörlüktür. İkinci imparatorluk biçimi, kurucusunun ölümünden sonra parçalanan bir imparatorlukla düşümdeşir. Aslında yabancı oldukları ve yabancı bir orduya dayandıkları halde, yönettikleri ulusla bütünleşebilir ve bu durumda uzun süre saltanat sürebilirler, bu hanedanlar. Bu duruma gösterilebilecek olan en iyi örnekler İskender'in haleflerinin; Lajidler'in Mısır'da, Selusidler'in Asya'da, Antigonid'ler'in, Yunanistan'da kurdukları krallıklardır.

Bundan daha ilginç olan bir imparatorluk türü de, egemenliğin yalnız silah zoruyla değil; aynı zamanda da bir ideoloji ve daha üstün bir tekniğe dayanılarak gerçekleştirildiği imparatorluklardır. Bunun en iyi örneği Roma İmparatorluğu'dur. Fetihleri, lejyonların üstünlüğünü açıklamaktadır. Ama eğer bu lejyonlar beraberlerinde, eşitlikçi ve demokratik bir ideolojiyi götürüyor olmasalardı, egemenlik altına giren halkların benimsedikleri durulmuş bir siyasal sistem kurmaları mümkün olamayacaktı. Irkçılığa ve yabancı düşmanlığına yer vermeyen; egemenlik altına giren halklara, Roma vatandaşlığını kazandıran o ülkelere, kent kurumlarını götüren; doğu krallıklarında geçerli olan, kişisel egemenlik ve soydan devir ilkelerini yıkan Roma siyasal sistemi de, imparatorluğun uzun süre yaşamasına en az lejyonlar kadar katkıda bulunmuştur.

633'den 713'e kadar, Muhammed'in halefleri tarafından kurulan Arab İmparatorluğu da, sistemin, tek dayanağı-

nın, fetih ve kişisel iktidar olmakla kalmadığı türden bir imparatorluğa verilebilecek, ikinci örnektir. Bu aynı zamanda; çok uluslu olup da dayanıklılık gösterebilen imparatorlukların da ikinci örneğidir. Gerçi, İspanya, Fas gibi uzak bölgeler, bağımsız birer ulusal devlet haline gelmiş; geri kalan bölgelerde de pek çok iç çatışma, halife ve sülâle değişimleri görülmüştür ama; imparatorluğun getirdiği göreceli uygarlık ve iktidar birliği; Roma İmparatorluğunda olduğundan bile daha uzun bir süre yaşatılabilmektedir. Bu gelişmede, dinin ve değerler sisteminin birleştirici etkisi ile; egemenlik altındaki ülkelerde, bunların benimsenmesinin önemli bir rol oynadığından, kuşku edilemez.

● Feodalite ve Krallıklar:

Derebeylik ve krallık sistemleri, çok farklı dönemlerde; değişik coğrafî alanlarda ve pek çok ülkede görülmüştür. Biz incelememizi, bunların X. ve XIX. yüzyıllar arasında görüldüğü batı Avrupa ülkeleri üzerinde yoğunlaştıracamız. Feodalite ve krallık, birbirine bağlıdır bu ortamda. Feodallerin egemen olduğu dönemde bir kral vardır ve feodalistlerden türemiş olan aristokrasi de, merkezî krallıklarda önemli bir rol oynamıştır. Çoğu ülkede, feodal krallıktan, mutlak krallığa doğru bir evrimleşme görülmüştür. Bazı ülkelerde de feodal krallıktan, sınırlı krallığa ve oradan da parlamenter rejime geçilmiştir. Bu son süreç ileride görüleceği gibi, çağdaş batı sistemlerini oluşturmuştur.

Derebeylik ve krallık sistemlerinin ortak yanı, siyasal iktidarın burada, soydan devir üzerine kurulmuş olmasıdır; soyluluğun soydan devrinde, krallığın soydan devrinde olduğu gibi. Bu yalnız, bu sistemlere özgü bir öge değildir, gerçi. Buna, özellikle az önce incelediğimiz,

imparatorluk sistemlerinin bazılarında da rastlanılmaktadır. Ancak, imparatorluk kavramının askerî fetihe bağlı olduğu ölçüde; iktidarın tabanını soydan devir değil, fetih oluşturur; soydan devir yalnızca, kazanılmış iktidarı pekiştirmeye ve sürdürmeye yardım eder. Bu amaçla bile, başka yollara başvurulabilir. Roma İmparatorluğu iktidarın soydan devredilmesi ilkesini hiçbir zaman benimsemedi; doğu krallıklarına özgü bir öge olarak görüldüğünden; Roma'da hiç bir zaman tutulan bir yöntem olamamıştı. İmparatorun, Senatoca atanması kurgusu ardında; peşpeşe ya da eşanlı olarak; evlât edinme yoluyla yapılan bir kooptasyon; doğal halefin atanması ile ortaya çıkan bir kooptasyon-soydan devir; lejyonların ya da hassa askerlerinin gerçekleştirdiği bir hükûmet darbesini onaylama ya da bir iç savaşın sonucuna boyun eğme gibi değişik yöntemler yatmaktaydı. Resmî olarak soydan devre dayanan firavunlar Mısır'ı; lajidlerin Mısır'ı, Darius'un ya da Seluçidler'in İran'ı gibi imparatorluklarsa aslında birer kralıktı.

Derebeyliklerde soydan devir; küçük toprak parçaları üzerinde ve çoğu aynı soydan gelen senyörler arasındaki kişisel bağılıklarla birlikte işler ve hem siyasal iktidarın hem de ekonomik varlığın devrini düzenler. Ekonomik varlığı esas olarak toprak mülkiyeti oluşturur. Sistem oldukça belirgin üretim koşullarına bir yanıt vermektedir. X - XI. y. yıllarda derebeylik Avrupa'da yerleştğinde, barbar istilâları ve Roma İmparatorluğunun çöküşü, arkaik yaşantı koşullarına yeniden dönülmesine yol açmıştı. Nüfus: «Çok azdı ve birbirinden geniş, bomboş, çorak doğayla ayrılan köy adacıklarında birikmişti». «Yolu izi bulunmayan, parçalanmış, taşımamanın ancak ırmak koylarında sallarla ya da, atlıların bile tuzağa düşmekten ürktüğü izler boyunca, insan sırtında yapılabildiği» bir ülkedir, bu artık. «Kent kalmamıştır; ya da antik kentlerden arta kalan,

tarla ve bahçelerin tümüyle örtmediği kalıntılar üzerinde; sağlam kalabilen şato ve ünlü manastırların kıyısına yığılan kulübeciklerden ibarettir artık, kentler» (1).

Üretim esas olarak tarımsaldır; ilkel tekniklerle yapılır ve çok yetersizdir. Salt tüketime yönelir; çalışmadan yaşayan çok sayıda tembeli beslemeye yetmez. Nesnel üretim tekniklerinin ve yaşam düzeyinin gerilemesi; düşün araçlarının da gerilemesine yol açar; bu ise doğrudan doğruya iktidar mekanizmasına yansır. Georges Duby'nin dediği gibi! «İnsanların düşünsel ve kültürel düzeyleri öylesine düşüktü ki; soyut bir otorite kavramını algılayamayacak kadar gerilemişti bilinçleri. Varlığını fizik kanıtıyla ortaya koyup, kişi olarak yönetilenlerin karşısına çıkmadığı takdirde; kendine itaati sağlayamıyordu, bir şef.»

(2) Kısaca; hemen hemen kavim toplumlarında görülen bir düzeye inmişti, yaşam koşulları. Yalnızca bunların bölünmüş yapıları ortadan kalkmıştı. Feodalite bunları, yeni bir biçim altında, yeniden diriltecekti.

Derebeylik, her şeyden önce; Jacques Le Goff'un dediği gibi; «toplumun egemen zümrelerini, bir hiyerarşi içinde birbirine bağlayan kişisel ilişkiler bütünüdür.» Bu egemen zümreler kendilerine tanınan bazı ayrıcalıklardan, özellikle de başkasının emeğinden geçinme ayrıcalığından yararlanmaktadırlar. Barbar istilâlarından sonra, büyük malikâneler (yurtluklar) kurulmuştu; bunlar fatih «soylulara» (ya da fatihlerle ittifak halindeki soylulara) aitti ve bu soyluların halk üzerindeki egemenliği sınırsızdı. Malikânelerin idaresi için, vekilharç, memur, meslekten asker gibi kimselere dayanan merkezî bir yapı kurma olanağı yoktu. Nesnel ve düşünsel teknikler buna elvermiyordu.

(1) Georges Duby; *Histoire de France* (Cilt I, 1970) s. 253.

(2) Georges Duby, aynı eser, s. 253.

Böylece «fief» (tımar) usulü; yani toprağın işletilmek üzere; karşılığında bir hizmette bulunacağına (askerî, malî destek, «danışma» v.d.), kişisel bir sadakat yeminiyle söz veren bir kişiye verilmesi usulü doğdu. Fief başlangıçta bir çeşit kullanma hakkı (usufruit) idi. Zamanla ise, tam anlamıyla vasal'ın mülkiyeti haline gelmese de, soydan devredilir hale gelecektir. Fiefi veren senyör, onun üzerindeki **dominium** (mülkiyet hakkı) hakkını korur. Bu fiiliden çok, kuramsal bir haktır, ama yine de, vasalın feodala olan saygı borcunu ifa etmesini gerekli kılar. Fieflerin soydan devredilir hale gelmesi —ki derebeylik sisteminin çekirdeğini, bu oluşturur— Fransa'da X. y.y. yıl ile XI. y. yılın başlarında, Almanya ve Kuzey İtalya'da XI y. yılda, İngiltere'de de XII. y. yılda, kesinleşir. Aynı zamanda, fiefler üstüste binmeye de başlar; çünkü Vasallar, kendi topraklarından bir kısmını fief verirken, krallar ve büyük feodaller de, o zamana dek bağımsız kalabilmiş olan beyleri kendilerine bağlı kılmaya çalışırlar.

Egemen sınıf, böylece, karmaşık ve devinim halinde bir hiyerarşi içerisinde belirlenir; yersel güç durumlarına ve bunun evrimine göre, bu hiyerarşi kurulur ve çözülür. Her düzeyde, ekonomik, siyasal ve askerî iktidar arasında sıkı bir bağlantı vardır; ve bunların her biri, sistemin temel özelliği olan, hem mülkiyete hem de kişiye bağlı olma niteliğini taşır. Feodal bey, hem büyük toprak sahibi, hem yönetici, hem yargıç, hem polis hem de askerdir. Kendi fiefinde düzeni korumak ve bağlı olduğu bey (süzeren) savaşa girdiğinde onun emrinde savaşmak için asker toplar. Bütün bu hakların dayanağı, hem mülkün soydan devredilirliği hem de feodal sadakat borcudur.

Marksist terimlerle deyimlemek gerekirse, derebeylikte, siyasal ve askerî iktidarın; doğrudan doğruya ve mülkiyetin bir ögesi halinde, üretim araçlarının mülki-

yetine sahip olan sınıfça kullanıldığı söylenebilir. Oysa ki başka sistemlerde, bu iktidar; üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlara çok sıkı biçimde bağlı da olsa; ayrı bir toplumsal kategorinin («yönetici sınıf» ya da «iktidar seçkinleri» vb.) elinde bulunur. Başka bir deyişle, derebeylik sisteminde üretim aygıtından ayrı bir devlet aygıtı yoktur; ikisi birbirine katılmıştır. Bu arada unutulmamalıdır ki, üretim araçlarıyla, siyasal ve askeri olanakların mülk edinebilmesi, sistemin ancak bir yanını oluşturur; sistemin öbür yanı ise, kişisel saygı bağlarıyla vasallık sözleşmesinden oluşur. Fakat, birinci yan giderek daha ağır basacaktır.

Böylece yapılaşan egemen sınıfın karşısındaki bağımlı sınıfın esasını köylüler ve onlara eklenen birkaç zanaatçı oluşturur. Köylülerin hepsi serf (ırgat) değildir; bazıları da, «borcu olmayan topraklar denilen» (alleux), özgür tarlaları ekerler. Fakat; köylülerin hepsinin yerine getirmek zorunda oldukları başka borç ve yükümlülükleri olduğundan, çok sıkı biçimde, senyöre bağımlıdırlar. Nüfusun az ve el emeğinden çok değerli olduğu bu dönemde senyör de zaten, en önemli ögeyi oluşturan köylüleri toprağına bağlamaya çalışmaktadır. Böylece, köylülerin tümü ve hatta zanaatçılar bile, «manant» yani etimolojiye göre aynı yer ve meslekte kalan kimseler haline gelirler. Feodal toplum, esas olarak donmuş bir toplumdur.

Bu ekonomik ve siyasal yapıyla; onu destekleyen ve sürdüren bir değerler sistemi, bir ideoloji düşümdedir. Yüceltilen değerler, kişisel sadakat, dürüstlük, yemin verme, ve vasallık bağlılığının sağlamlığını güvence altına alma gibi değerlerdir. İhanet yapılabilecek kötülüklerin en büyüğüdür. İnsanlarda aranılan en temel nitelik olan onurun belli başlı iki ögesi vardır: vasalı süzerene bağlayan yemine gösterilen saygı ve askerî bakımdan sahip olunan yüreklilik. Her bey, yurtluğunda oturanların güvenliğini sağ-

lamak zorundadır. Eli silahlı adamları ve saldırı halinde halkın kaçıp içine sığınabileceği sağlam duvarlarıyla, yurtluk kalesi; şato, bu güvenliğin hem nesnel bir aracı hem de bir simgesidir. Başlangıçta, şatosu olan beylerle, ardından, kendisine kişisel olarak bağlı bulunan birkaç kişi bulunan şövalyeler birbirinden ayrılıyordu. Ama sonradan, bunlar da kendi «kaleleri»ni (maison fortes) kurdular.

Derebeylik ideolojisinin bir başka önemli yanını da; buraya kadar saydığımız sistem öğelerinin kısmen dışında kalan; fakat sistemin daha büyük bir siyasal bütünle olan bağlılığını sağlayan bir öge meydana getirir. Bu, dinin işlevidir. Din, ilkin, tanrının istediği bir düzen gibi göstererek, mananlara, senyörlerin egemenliğini kabul ettirmeye yarar. Fakat aynı zamanda din, tüm bey, süzren, vasal, şato beyi, ve şövalyeleri de mananlar gibi, daha büyük sistemler içinde bir yere yerleştirir; hristiyanlık, imparatorluk ya da krallık sistemleri içinde bir yere! Kilise, Roma İmparatorluğundan devraldığı, «Batının» birliği düşüncesini yaşatır. Feodallere, bir disiplin, kurallar ve yükümlülükler kabul ettirmeye çalışır.

Ezilen sınıflara, ölümden sonraki sonsuz yaşantıda, hak edenlerin eşit olacağını vaadedederek, bu dünyadaki kaderlerine razı olmalarını telkin eden kilise; egemen sınıfın hizmetindedir, aslında. Ama, egemen sınıfa da, kendi sınıf çıkarlarını aşan bir ahlak kabul ettirerek; onun gücünü kırmaya ve hırslarına gem vurmaya çalışır. Hristiyan derebeyleri; sonsuza dek yaşanacak yaşama. göğşe, cehenneme, İsa'ya, günaha; merhamete, gerçekten inanmışlardı. Gerçi bu onların büyük suçlar işlemelerine, büyük haksızlıklar yapmalarına engel olamamıştır, ama belki de bu suç ve haksızlıkları bir miktar azaltmıştır. Din ayrıca, derebeylik değerler sisteminin tümüne de damgasını vurmuştur. Öbür dünyada bağışlanma umudu, bu değer sisteminde, çağdaş şanayi toplumlarında, ekonomik

büyümenin tuttuğu yeri tutmaktaydı. Bu yönüyle, ortaçağ ideolojisi; basit bir üst yapı olmanın çok ötesine geçmekteydi.

Din, gözleri yalnız gökyüzündeki krallığa yöneltmekle kalmamış; yeryüzü krallıkları için de yol gösterici olmuştur. Orta çağ insanlarına göre kral; «Tanrının elçisi, İsa'nın sevgili kulu ve öbür dünyaya egemen olan güçlerin, hizmetkârı olup; onun şefaati dileyen duaları sayesinde ki, tanrı insanları korur ve hem yeryüzündeki, hem de doğa üstünün görünmezliği içindeki geleceklerini belirler.» (Georges Duby) Bu tanrısal kral, kutsal kral anlayışı, ilk çağın doğu krallıklarında görülen krallık anlayışı olup oraya da büyük olasılıkla Mısırdan gelmiştir. Bu anlayış Krala, tüm derebeyler üzerinde, önemli bir üstünlük sağlamaktadır. Kral yalnızca, derebeylik hiyerarşisinin en tepesinde yer alan bir beyler beyi değildir. Görevin kendisine tanrı tarafından verilmiş olması, saygınlığını, vassallık ilişkilerinin sağlayabileceğinden çok daha fazla artırır ve onu; kendinden daha güçlü bazı beyler kadar serveti ve orduları olmasa da, krallığın tüm hakkından daha üstün bir yere erdirtir.

Nüfus artışı ve tarım tekniklerindeki ilerleme, XII., XIII. y. yıllardan itibaren, üretim düzeyini yükseltir. Bu ise, zanaatlerin, atölyelerin ve ticaretin gelişmesine, yeniden bir güç verir. Pazarların ve sanayi ve ticaret loncalarının çevresinde kentler yeniden doğmağa başlar. Haberleşme canlanır, alışverişler çeşitlenir, para ve kredi yeniden önemli bir rol oynamaya başlar. Böylece yeni bir sınıf; burjuvalar ya da kent (bourg) sakinleri, kentliler sınıfı ortaya çıkar. Burjuvalar henüz, egemen durumunu koruyan tarımsal üretim kitlesi içinde kaybolmuş gibidirler ama maddi ilerlemenin vurucu gücü artık onlardır. İyi eğitilmiş ve zengindirler; giderek büyüyen bir ekonomik

güçleri vardır. Siyasal bir rol oynamaya da çalışacaklardır.

Üretim koşullarında görülen bu dönüşüm, derebeylik sistemini alt-üst eder ve onu, kendisini dönüştürmek zorunda bırakır. Ancak bu dönüşüm, ortak bir başlangıcın ardından, her ülkede ayrı bir yol izleyecektir. Zanaat ve ticaretin büyümesi, alışverişlerin çeşitlenmesi, haberleşmenin gelişmesi, beyliklerin kapalılığını çözecek ve onları ulusal bütünler içinde eritmeye başlayacaktır. Kralar, yeni kentlerin kurulmasını destekleyerek ve krallığın idari gücünü arttırarak, kendi güçlerini de çoğaltmaya çalışacaklardır. XIV. y. yılda, eski bir derebeylik kurumu olan vasal meclislerine, laik ve dinsel senyörlerin yanısıra burjuvaların temsilcilerini de çağırarak bu kurumun niteliğini değiştirirler. Böylece tüm Avrupa'da «meslek meclisleri» (Assemblées d'états) toplanmaya başlar. (Burada, «état» sözcüğü, toplumsal durum anlamına gelmektedir.) (*)

Bu aşamadan sonraki evrim, üç farklı yoldan olur İngiltere'de, küçük ve ortaboy soylulardan bir kısmı, kapitalist akıma katılarak, topraklarını, kazanç amacıyla işletmeye başlarlar; onlar için toprak artık, feodal hizmet ve saygınlığın temeli olmaktan çıkmıştır. Bu soylular, burjuvalarla yakınlaşır ve büyük senyörler tarafından desteklenen krala karşı, onlarla bir çeşit amaç ortaklığına varırlar. Londra'da «parlamento» adını alan meslekler meclisi, burjuvalarla soyluların bir kısmı arasındaki bu itti-

(*) Bu not yazarındır; biz «état»yı meslek olarak çevirdik. Çünkü, bu meclislerdeki üyelik, temelde, dönemin belli başlı mesleklerini yansıtmaktaydı; esas meslekleri savaşçılık haline gelmiş olan soylular; din adamları, rahipler ve zanaat ve ticaretle uğraşan burjuvalar olmak üzere (Çev.)

fakın oluşmasına yardım eden bir araç niteliği taşır. Par-
lamentonun yetkilerinin genişlemesi, feodal krallığı, ilkin
yasaları, vergileri ve bütçeyi kabul eden parlamenterler
tarafından sınırlandırılan bir sınırlı krallık haline dönüş-
türür; kralın elinde yalnızca yürütme gücü kalmıştır. Son-
radan, avam kamarası; kralı, yönetimde kendisine yardım
eden ama temsilcilerin güvenini yitirmiş olan bakanlarını
iştten el çektirmeye zorlama hakkını ele geçirir. En sonun-
da da parlamento, bakanların, başbakanın otoritesi altın-
da yer alan bir kurul oluşturması ve bundan böyle yürüt-
me yetkisini kralın yerine bu kurulun kullanması usulünü
kabul ettirir. Böylece kral, giderek bir gösteriş rolüyle
yetinmek zorunda kalacaktır. Bu yoldan, çağdaş batı sis-
teminin temel biçimlerinden birisi olan, parlamenter kral-
lığa ulaşılmış olunur. Aynı yoldan geçerek doğrudan doğ-
ruya bir Cumhuriyete ulaşmak da mümkün olabilirdi:
Cromwell yönetimi altında İngiltere'de, ya da Flemenk
Cumhuriyetinde görüldüğü gibi.

Fransa'da bununla taban tabana zıt bir gelişme çiz-
gisi izlenmiştir. Genel olarak burjuvalar, iş hayatına ve
kapitalistleşme sürecine pek girmeyen ve derebeylik ge-
leneklerine daha bağlı kalan soylularla bir ittifak kurma-
yı başaramazlar. Buna karşılık; «büyük» senyörlerle gi-
riştiği mücadelede, kralı desteklerler. Onlar sayesinde kral,
feodal krallığı, mutlak ve merkezi bir krallığa dönüştür-
meyi başarır. Senyörler, Versayda, kralı çevreleyen «saray»
içinde bir dekor ve eğlendirme rolüne indirgenirler. Ger-
çek idari görevler, Colbert tipi burjuvalarla devredilmiş
olduğundan, soyluların kralın yanında bir gösteriş işinden
başka görevleri kalmaz.

Başka bazı mutlak krallıklara, biraz farklı temellere
dayanarak kurulmuştur. Örneğin Prusya'da bu siyasal sis-
tem, orduya dayanarak kurulmuştur; çünkü kral, soylu-
lar ve halktan bazı kişiler için, askeri görev görmeyi zo-

runlu hale getirmiştir. Kralın, aslında doğrudan doğruya krallığın güçlenmesine hizmet eden bu tip görevler yükleyebilmesi, kuşkusuz; ülkenin töton şövalyelerinin fetihleriyle kurulmuş olmasına rağmen, gerçek bir derebeyliğin burada köksalamamış olmasıyla açıklanabilir. «Yeni-den Fetih» (*) in önemli bir rol oynadığı; merkezleşmenin hiç bir zaman tamamlanamadığı İspanya'da ise mutlak krallığın durumu hep sallantıda kalmıştır. Mutlakçılık burada kolonilerden sağlanan zenginliğe ve özellikle de dinsel hoşgörüsüzlüğe dayanmıştır. Ve sonuç olarak burjuvaların etkisi, «enkizisyon» yargıçlarındakinin daha az olmuştur.

Üçüncü bir gelişme yolu ise, İngiltere'de olduğu gibi, soylularla, burjuvalar arasında yapılan bir ittifaka dayanır; fakat bu ittifak İngiltere'dekinin tam aksi yönde bir sonuç verir. Çünkü, soyluların, kapitalist değer ve davranışları benimsemesi yerine, burjuvalar, soylu değer ve davranışlarını benimseyebilirler. Bu durumda da XVII. ve XVIII. y. yıl Polonyasında en iyi örneğini gördüğümüz, bir «soylular cumhuriyeti»ne ulaşılabilir. Fransız burjuvaları da bu yol ile, kralla bir ittifak kurma yolu arasında bir duraksama geçirmişlerdi, bir dönem. Düzenli şekilde, kamu görevlerini satın alarak soylulaşma girişiminde bulunmuş ve derebeyliğin devamında yer alan soyluların karşısında, «giysi soyluları» kategorisini oluşturmuşlardı. XV. ve XVI. Louis'lerin saltanatı sırasında ayrıcalıklılar arasında kurulan ortaklık; büyük burjuvaların, soylularla ittifaka gitmek üzere, kralla olan ittifaklarını bozduklarını

(*) «Reconquête» (Reconquista) İber yarımadasından müslümanları atmak için, hristiyan devletlerin 8. y. yıldan 15. y. yıla kadar sürdürdükleri haçlı seferleri. Tarihçilere göre; sonraki İspanya tarihinin özellikle, dinsel hoşgörüsüzlüğün; temelinde yatan bu dönemin olaylarıdır. Çev.)

gösterir; 1789 Devrimine yol açan nedenlerden biri de budur.

KAYNAKLAR

Yazısız toplumların siyasal sistemlerine başlangıç niteliğinde bkz. G. Balandier, **Anthropologie Politique**, (1967), J. W. Lapierre, **Essai sur le fondement du pouvoir politique**, (1968) (edebiyat dalında yapılmış bir doktora tezidir.), M. Banton, (ve diğerleri) **Political Systems and the distribution of Power**, (ASA, Londra, 1965), M. Schwartz, V. Turner, A. Tudend, **Political Anthropology**, (Chicago, 1966), L. Schapera, **Government and Politics in Tribal Societies**, (Londra, 1956), L. P. Meir, **Primitive Government**, (Hardmordsworth, 1962), M. Gluckman, **Politics, Law and Ritual in Tribal Societies**, (Oxford, 1965), J. Middleton, D. Tait, **Tribes without Rulers** (Londra, 1954), R. Bastide, **Formes élémentaires de la stratification** (1965) - Çok başarılı bir monografi örneği olarak bkz. E. Leach, **Les systèmes politiques des hautes terres de Birmanie**, (fr. çev. 1972) Bu yapının sonunda J. Poillon'un bir de eleştirisi yer almaktadır. Eleştirmen, Leach'in yöntemiyle, C. Lévi-Strauss'un çalışmalarına bkz. **Les structures élémentaires de la parenté** (1949), **Tristes tropiques**, (1955), **Anthropologie structurale** (1958), **Le Cru et le cult**, (1964), **Du Miel aux cendres** (1967), **l'Origine des manières de tables**, (1968), Ayrıca bkz. Forster, ve E. E. Evans-Pritchard (ve diğerleri), **Systèmes politiques africaines**, (fr. çev. 1964).

Antik kent hakkında bkz **Receulls de la Société Jean Bodin**, (cilt VI.) **La ville**, (Brüksel, 1959) J.O.A. Larsen, **Representative Government in Greek and Roman History**, (Berkley, 1956), C. Mossé, **Institutions Grecques**, (1968) G. Glotz, **La Cité Grecque**, (yeni baskı, 1968), P. Grimal, **La Civilisation Romaine**, (1960), T. R. S. Broughton, **The Ma-**

glistature of the Roman Republic, (3 cilt, New York, 1952), C. Nicolet, *L'Ordre équestre à l'époque républicaine*, (1966), -Ortaçağ kentleri için bkz. D. Waley, *Republiques médiévales Italiennes*, (1969, J. Lestocquay, *Les Villes de Flandre et d'Italie, sous le Gouvernement des Patriciens*, (XI-XV e siècles), (1952), J. Luchaire, *Les démocraties italiennes*, (1915), ve *Les sociétés Italiennes du XIII'e au XV'e siècles*, (1954), Y. Renouard, *Les villes d'Italie de la fin du X e siècle au début de XIVe siècle*, (1969), A. Tenenti, *Florence à l'époque des Médicis*, (1969), J. Heers, *Gènes au XVe siècle*, (1961), H. Pirenne, *Les anciennes démocraties des Pays-Bas* (1910), ve *Les villes au moyen âge*, (1971),

İmparatorluklar için bkz. K. A. Wittfogel, *Le despotisme orientale*, (fr. çev. 1964, amerikanca baskısı 1957), Mısır için bkz. A. Dumas, *La civilisation de l'Egypte pharaonique*, (1971), Frankfort, *La Royauté et les Dieux*, (1951), Büyük İskenderin imparatorluğu hakkında bkz. P. Cloche, *Alexandre le Grand et le démembrement de son empire*, (1945), L. Homo, *Alexandre le Grand*, (1951), ve C.A. Robinson'un, *The History of Alexandre the Great*, (1953-1963), Lajidler hakkında bkz. P. Jouguet, *l'Imperialisme macédonien et l'hellénisation de l'Orient*, (2. baskı, 1961) P. G. Elgood, *Les Ptolemées d'Egypte*, (1943), E. Will, *Histoire politique du Monde hellénistique*, (2 cilt, Nancy, 1967) İran İmparatorluğu için bkz. M. Mole, *l'Iran ancien*, (1965), E. Posada, *Iran ancien*, (1962), W. Hinz, *Das Reich Elam*, (1966), D. Schulumberger, *l'Orient Hellenidé*, (1970) ve E. Will'in daha önce anılan yapıtı. - Moğol imparatorluğu için bkz. P. Grousset, *l'Empire des Steppes*, (1939), ve *Le conquérant du monde; vie de Gengis khan*, (1944), P. Spuller, *Les Mongols dans l'Histoire*, (1961), B. Vladimirtsov, *Le régime sociale des Mongols; le féodalisme nomade*, (fr. çev. 1948), Farklı bir ortamda yer alan Napolyon İmparatorluğu için bkz. G. Lefebvre ve A. Saboul, *Napoléon*,

(1965), E. Tersen, **Napoléon**, (1959), J. Mistler, **Napoléon et l'Empire**, (1968), J. Godechot, **Les institutions de la France sous la Révolution et de l'Empire**, (2. baskı, 1968).

Feodalite hakkında bkz. M. Bloch, **La société féodale**, (2 cilt, 1939-1940), ve **Les Rois thaumaturges**, Strasbourg, (1924), F. L. Ganshof **Qu'est-ce que la féodalité?** (Brüksel, 3. baskı, 1957), R. Boutruche, **Seigneurie et féodalité**, (1959), R. Rawtier, **Les Capétiens de la France**, (1942), F. Lot ve R. Fautier, **Histoire des institutions françaises au moyen age** (3. cildi çıktı 1957-63), C.H. Petit-Dutaillis, **La monarchie féodale en France et en Angleterre**, (X-XIII. e siècles), (1933).

Krallıkların, 14. yıldan sonraki gelişimleriyle ilgili olarak, bkz. R. Doucet, **Les institutions de la France au XVI e siècle**, (2 cilt 1948), G. Zeller, **Les institutions de la France au XVII - XVIII e siècles**, (1964), R. Mousnier, **Le Conseil du Roi de Louis XI à la Révolution**, (1970), G. Durand, **Etats et Institutions (XVI e - XVIII e siècles)** (1969) - İngiliz krallığının evrimi hakkında bkz. W. Stubbs, **Histoire constitutionnelle de l'Angleterre**, (fr. çev. 3 cilt, 1907-1972) D. L. Keir, **The Constitutional History of Modern Britain (1485-1937)**, (7. baskı, Londra, 1968), M. Braure ve L. Cahen, **L'Evolution politique de l'Angleterre moderne (1485 - 1660)**, (1960).

2) Gelişmekte Olan Toplamların Sistemleri :

«Gelişmekte olan toplumlar»la, çağdaş toplumlar anlatılmak istenmektedir. Bunlar, daha önce incelenen toplumlardan ortak bir özelliklerle ayrılırlar; bu, teknik ve ekonomik gelişme düşüncesinin, bu toplumlarda, merkezi bir yer tutmasıdır. Büyümenin, tüm değerler sistemi ve maddi uğraşların temeli haline geldiği sanayi toplumlarında, bu düşünce, egemen düşüncedir. Az gelişmiş veya yarı ge-

leşmiş ülkelerde, geleneksel değerler ve uğraşlar hâlâ önemli bir yer tuttuklarından; buradaki etkisi belki daha sınırlıdır. Ama burada da yönetici grupların karar ve eylemlerine yön veren düşünce olduğundan, toplumsal gelişme üzerinde etkili olmaya burada da devam eder.

Gelişmekte olan toplumların sistemlerini incelerken, çok yaygın şekilde yapılan bir ayırım olan, gelişmiş toplumlar (ya da sanayi toplumları) ile, gündelik dilde yanlış olarak «gelişmekte olan toplumlar» diye adlandırılan, az gelişmiş ya da yarı gelişmiş toplumları ayırımından hareket edebiliriz. Yukarıda, «gelişmecî modeli» anlatırken genel katlarıyla vermiştik bu ayırımı. Fakat bu çok yaklaşık ve kaba bir ayırımdır. Gelişmiş ve az gelişmiş toplumlar kavramları, birbirine oranla, az çok kesin diyebileceğimiz bir biçimde tanımlanmış olmakla birlikte, bunlardan yalnızca birincisi, türdeş bir kavramla düşümdedir. İkincisi ise, herbiri kendine özgü bir siyasal ve toplumsal sisteme sahip olan çok farklı toplum tiplerini içine alır. Ayrıca bu ayırımın bazı ideolojik uzantıları da vardır: bu ayırım, sanayi toplumlarının daha üstün bir toplum biçimi olduğu ve az ya da yarı gelişmiş ülkelerin onlara yetişmeleri gerektiği düşüncesiyle düşümdedir. Oysa az gelişmiş ülkeler sanayi toplumlarını yakalayabilecek gibi görünmüyorlar pek. Dolayısıyla bu ayırım; «uygarlar» ve «barbarlar» arasında yapılagelmiş olan ayırımı bir başka biçimde yeniden öne sürmektedir.

I. Az Gelişmiş Ya da Yarı Gelişmiş Toplumların Sistemleri:

Az gelişmiş toplumlar deyimi, kötüleyici bir deyiş olarak kabul edildiğinden, gündelik dilde onun yerine gelişmekte olan toplumlar deyimi kullanılır olmuştur. Oysa hiç de doğru bir kullanım değildir bu. Çünkü, teknik ve ekonomik büyümeye temel hedefleri arasında yer verdikleri

oranda, çağdaş toplumların tümü, gelişmekte olan toplumlar denen toplumlar; diğerlerinden daha az gelişmektedirler; çünkü ilerlemeleri, sanayi toplumlarınkinden daha yavaş olmaktadır. Yanıltıcı bir biçimde gelişmekte olan toplumlar denilen toplumların daha düşük olan büyüme hızları arasındaki fark giderek artmaktadır. Ne var ki bu durumun, günün birinde değişmesi de her zaman için mümkündür.

Gelişmenin ileri bir düzeyinden sonra, ekonomideki azalan randımanlar yasasının, sanayi toplumları açısından geçerli olması olasılık dahilindedir. Buna karşılık, az gelişmiş ülkelerin de belirli bir eşiği aştıktan sonra, büyüme hızlarının birden yükselmesi de beklenebilir. Bu hızın, bir gün, azalan randımanlar yasasının frenlediği, aşırı gelişmiş toplumların büyüme hızını aşması da beklenebilir. O halde iki eşikten söz edebiliriz: Bunlardan biri, belirli bir gelişme düzeyinin ötesinde yer alan, hızlanma eşiği diğeri de, daha yüksek bir gelişme düzeyinin ötesinde yer alan yavaşlama eşiği olacaktır. Ama bugün için, ne az gelişmiş ya da yarı gelişmiş toplumlar henüz ilk eşiğe erişmiş; ne de sanayi toplumları, henüz ikinci eşiğe geçmişlerdir.

● Az Gelişmiş Toplumların Genel Nitelikleri:

Tüm gelişmekte olan toplumları, bir arada yaşayan iki ayrı nüfus kategorisi nitelendirir; bunlar; iki ayrı ekonomik kesimle, iki ayrı değer sistemiyle, iki ayrı davranış tipiyle, iki ayrı yaşam düzeyiyle düşümdeşen kategorilerdir. İlkin, gelişmiş toplumların insanlarına benzeyen bir azınlık vardır bu toplumlarda; bu azınlık, gelişmiş ülkeler insanlarıyla aynı teknik ve düşünsel düzeye; aynı ideallere ve aynı yaşantı biçimine sahiptir ve bu benzerliği azami bir düzeye çıkarmak ister. Az gelişmiş ülkelerde bu azınlık

çok ufaktır ve nüfusun geri kalanından çok uzaktır. Yarı gelişmiş toplumlarda, biraz daha kalabalıktır ve özellikle, iki nüfus kategorisi arasındaki bölünmeyi biraz daha az çarpıcı hale getiren bir orta sınıfın belirmesiyle, kendi içerisinde çeşitlilik gösterir.

Her iki durumda da çoğunluk, aşağı yukarı aynı haldedir. Çoğunluğu esas olarak köylüler meydana getirir; ve sayıları oldukça az olan işçiler zaman zaman, orta sınıfların ilk ögesini meydana getirirler. Tarım geri ve verim düşük olduğundan, çoğunluğun yaşam düzeyi çok düşük, çoğu zaman da askerî yaşama düzeyinin altındadır. Bu durum giderek de ağırlaşmaktadır, çünkü tarımda sağlanan gelişme, nüfus artışını dengeleyecek bir düzeyde değildir. Salgın hastalıklara karşı yapılan mücadeleler; doğumda bakım ve çocuk sağlığını koruma tedbirlerinin gelişmesiyle ölümler; özellikle çocuk ölümleri düşüş göstermekte; fakat doğurganlık yüksek düzeyde kaldığından; gerçek bir nüfus patlaması olayı ortaya çıkmaktadır. Ortalama yaşam süresi herşeye rağmen, düşüktür ve bu, nüfusun ortalama yaşını da düşürür. Eğitim esas olarak sözlü ve gelenekseldir; çünkü okur yazar sayısı çok düşüktür.

Yine de, nüfusun bu iki kategorisi arasındaki fark bu betimlemenin düşündürebileceğinden daha azdır, aslında. Çünkü, modern azınlık; büyüme idealini, kültür şemalarını ve yaşantı biçimini benimsediği, sanayi toplumu yurttaşlarıyla tamamen özdeş de değildir. Bu kategori de yönettiği toplumun geleneksel kültürünün etkisi altındadır. Psikolojik yönden; istese de tamamen kopamaz bundan. Siyasal yönden; işine gelmez bunu yapmak, çünkü geleneksel değerlerin etkisi altındaki kitlelerle olan ilişkisini sürdürmesi gerekir. Senegal Cumhuriyeti devlet baş-

kanı ve eski Normal (*) li Léopold Senghor'un geliştirdiği «zencilik» kavramı, modernleşmenin azınlığın, kendini köklerinden koparmamak konusunda duyduğu bu gereksinmeyi çok iyi anlatır.

Öte yandan, halk kitleleri de modern kültürün tamamen dışında sayılamazlar. Bu kültürle ilişki kuramayanlar yalnızca, en fakir tabakalarla, ülkenin, ülkenin en ücra köşelerinde yaşayanlardan ibarettir. Tropik ve ekvator ormanlarında, ulaşımı güç dağlık bölgelerde veya uzak bazı adalarda yaşayan ve hâlâ, nüfusun geri kalanıyla hiç bir teması olmayan ya da çok az olan bazı yazısız toplumlara rastlanılmaktadır; bunlar, bir yüzyıldan beri antropologların inceledikleri toplumlardır. Ancak bu toplumlar, çağdaş toplumla temasın yol açtığı fizik şok (salgın hastalıklar) ya da psiko-sosyal bir buhran (değer sistemleri ve kurumsal çerçevelerin çökmesiyle) sonucu, kısa sürede, yok olmaktadırlar.

Bu olağandışı durumlar bir yana bırakılırsa, nüfusun büyük bir çoğunluğu, şu ya da bu yoldan, modern dünya ile temas halindedir. Transistorlu radyolar, hemen her tarafa, kentlerden gelen yayınları yayarlar. Köy başına en az bir radyo ve hatta bir pikapın bulunması, ender bir olaydır. Gezici sinemalar, filmler göstermekte ve görüntünün etkisi, özellikle okur yazar olmayanlar üzerinde yarattığı etki çok köklü olmaktadır. Her bir yana giden otobüsler, yollar boyu, insan, mal ve gazete taşımaktadır. Helle gazetelerin; içeriği bir kez okur yazar olan eşrafça özümledikten sonra, haber, kulaktan kulağa yayılıp gitmektedir. Böylece, değişim düşüncesi, gelişme düşüncesi, her köşeye girmektedir. Oysa bu düşüncelerin, özellikle genç kuşaklar üzerindeki çekiciliği çok şiddetlidir.

(*) Ecole Normale Française; Fransa'nın en gözde yüksek öğrenim kurumlarından birisidir.

Ama herşeye rağmen, bu iki nüfus kategorisi, iki ayrı üretim biçimiyle, iki ayrı ideolojiyle, iki ayrı sınıfla, ya da sınıf grubuyla; iki ayrı coğrafi yerleşme tipiyle ve az çok da iki ayrı siyasal sistemle düşümdedir. Köylü kitlesi, geleneksel tipte bir tarımsal üretim yapar. Siyah Afrika'da hâlâ geleneksel şeflerin otoritesi altında, köy ve kabilelerin topluca ekim yaptıkları görülmektedir. Latin Amerika'da ve başka yerlerde, büyük toprak mülkiyetine dayanan feodal sisteme daha yakın bir sistem görülür ve bu ülkelerde, fiili siyasal iktidarı, bu mülkiyeti ellerinde tutanlar kullanır. Köylüler, yazısız toplum kültürünün devamı sayılabilecek; sözlü ve mitlerin ağır bastığı bir kültürün etkisi altındadırlar. Bazan bu kültürün üstünü, ithal malı bir din kaplar; ama bu kültür, alttan alta, derinlemesine şekilde yaşamını sürdürür. Bazan da bu kültürlerde bazı modern öğelere; örneğin, ekonomik gelişme ya da ulusal devlet kavramları gibi kavramlara rastlarız; ama genel olarak, pek açık olmadıkları gibi, tuttıkları yer de pek geniş değildir.

Geleneksel sistemin etkisi altında kalan kırların karşısında, kentler, modern öğeyi oluştururlar. Fabrika, mağaza, büro, kışla ve idareler hep kentlerde toplanmışlardır. İşçi, ücretli, memur, asker ve işsiz kitleleri, hâlâ geçmişin kültürünün etkisindedirler ve aile bağlarıyla bağlı oldukları köylülerden henüz kopmuş değildirler, ama bakış açıları, sanayileşmiş ülkelerde onlarla düşümden sınıflarinkine daha yakındır. Bireysel olarak zenginleşme, ekonomik kalkınma, seçim, partiler, sendikalar; hep aşına oldukları kavramlardır. Ve nasıl ki geleneksel kültürlerinden ötürü köylüler, büyük toprak sahiplerine yakın düşüyorsa, bu kitleler de, fabrika patronları ve devlet aygıtının yöneticilerine; paylaştıkları bu modern kültür nedeniyle daha yakındırlar.

Bu, her grup içerisinde, yani, geleneksel ve modern

kesimlerde, biri egemen diğeri de bağımlı ve az çok sömürülen iki sınıfın karşı karşıya gelmelerine engel olamaz. Siyasal sistem, genel olarak, hepsi de kararsız olan bir takım dengelere dönüşebilen çok sayıda çelişki üzerine kurulmuştur. İlk olarak bir taraftan geleneksel kültürün öbür taraftan da modern öğelerin çekiştirdiği, yurttaşların kendi içlerindeki çelişki vardır. Her bireydeki bu iki kültürün bileşimi değişir, ama herkeste, ikisinden de birşeyler vardır.

İkinci bir çelişki toplu olarak, geleneksel yönelişteki kırsal nüfusu, daha modern yönelişli kentsel nüfusun karşısına çıkarır. Eğer bu çelişki, egemen çelişkiyse, temel siyasal çatışma, iki egemen sınıf arasında, toprak mülküne sahip olanlarla, kentli burjuvalar arasında geçer. Bu kısımdan, 19. yy. ilk yarısında Avrupa'da gördüğümüz çatışmaları andırır: Şu farkla ki, çok az gelişmiş olan ülkelerde kentsel burjuvalar, sanayi ve ticaret burjuvasından çok, sivil ve asker bürokratlardır. Bu durumda her ezilen sınıf az çok, kendini ezen sınıfın davasını benimser; kalkınma ve ulusçuluk temaları, kentsel burjuvalarla ücretlileri birleştirirken; gelenek, din ve toprak dayanışması temaları da köylüleri ve büyük toprak ağalarını bir araya getirir.

Bu grupların herbirisi içinde de üçüncü bir tip çelişki, ezen ve ezilen öğeleri, marksist sınıf kavgası anlamında karşı karşıya getirir. Marx da zaten, sınıf kavgası kuramını; o sırada, yarı gelişmiş toplumlar olan, XIX y. yıl Avrupa toplumlarındaki çatışmaları çözümleyerek geliştirmişti. Gelişmenin ilk aşamasında, modernleşmeye bağlı olan toplumsal gruplarla, geleneklere bağlı olan toplumsal gruplar arasındaki çatışmayı yansıtan kır-kent çelişkisi ön planda yer alır. Sonradan, ezenlerle ezilenler arasındaki çelişki genellikle birinci plana geçmeye başlar.

Kalkınmaya ilişkin maddi güçlülere bağlı olan başka çelişkiler de vardır. Teknik ve sanayi alt yapıyı kur-

mak için sağlanması gereken, üretim fazlası (surplus) (yani öncül sermaye birikimi) zaten çok düşük olan genel yaşam düzeyini daha da düşürmeyi zorunlu kılar. İlk sağlık tedbirlerinin uygulanmaya başlanmasıyla ortaya çıkan demokratik patlama, ekonomik durumu giderek daha da ağırlaştırır ve bu iki olay, daha önceden sözünü ettiğimiz çelişkilerin etkisini arttıran, çok sert gerilimler yaratır. Bunların tümü ise, az ya da yarı gelişmiş ülkeleri, çok zor ve çok dengesiz bir duruma iter.

● Az Gelişmiş Toplum, Sistem Tipleri:

Az gelişmiş toplum sistemlerinin hemen hepsi otoriterdir. Aşiret ya da kent ölçeğinde görülen mikro-demokrasi, ulusal devletlerin koşullarına uygun olmaktan çıkmıştır. Seçimlere ve siyasal temsile dayanan, ulus çapında bir demokrasi ise; modern kültürün, halk kitleleri arasında; hiç etkisiz ya da çok az etkili kalması; okur-yazarlığın düşük düzeyde olması ve çözülmesi gereken sorunların neler olduğunun bilinmemesi nedeniyle olanak dışı bir hale gelir. Öte yandan, temsili ve özgürlükçü kurumlar da, sınıflar ve diğer toplumsal kategoriler arasındaki çok köklü ve şiddetli çatışmalarla parçalanmış bu toplumlarda gerçekten işleyemeyecek kadar hassasdırlar. Şeklen var olsalar bile; çoğu zaman, ardında diktatörlüklerin geliştiği birer görüntü olmanın ötesine pek geçemezler. Olağandışı haller çok enderdir. Bunlar da genellikle; ya geleneksel dengenin henüz çözülmediği çok azgelişmiş ülkelerde ya da, artık modern bir dengeye ulaşmaya başlayan, sanayi düzeyine hemen hemen erişmiş olan toplumlarda görülür.

Bununla birlikte, az gelişmiş toplumların siyasal sistemleri çok çeşitlidir. Bunları sağlam bir tipoloji içerisinde sınıflamak çok zordur. Az gelişmişlik düzeyi bu bakım-

dan kullanılabilecek ilk kıstas gibi görünmekle birlikte, kesinlikten yoksundur. Fakat yine de bir tarafta Uganda ve Guatamala'nın, öbür tarafta, Hindistan, ve Brezilya'nın, aynı kategoriye konulamayacak ülkeler oldukları da açıktır. Buna dayanarak, az gelişmiş ülke sistemlerini; dar anlamda az gelişmiş ve yarı gelişmiş toplumların sistemleri şeklinde iki sınıfa ayırmak mümkündür. Ancak bu iki tip arasındaki sınırı tanımlamak olanaksızdır; çünkü arada, kopukluk göstermeyen bir dizi geçiş tipleri yer almaktadır.

Yine de bu kıstas, iki model kategorisi oluşturmak için esas alınabilir. Çünkü teknik ve ekonomik gelişme düzeyindeki farklılık; gerçekten; toplumsal yapı, inanç, ideoloji ve bunların sonucu olarak da siyasal sistemler arasında görülen farklarla düşümeşmektedir. Çok az gelişmiş olan toplumlarda, modern üretim ve kültür kesimi, eskiden kalma üretim ve kültür kesimine oranla çok küçüktür. Çok ufak bir politikacı, memur, yargıç, asker, öğretmen, sanayici, tüccar zümresi, inançları, yaşantı biçimi ve davranışlarıyla, esas olarak geleneksel kalan geniş kitlelerin içinde kaybolmuş gibidir. Kitleler üzerinde, genellikle bu birinci zümre egemendir; bunu, tamamen biçimsel kalan bazı seçim ve parlamento oyunlarıyla az çok maskelenen ilkel bir askerî diktatörlük kurmakla gerçekleştirir.

Bu diktatörlükler genellikle dayanıksız ve dengesizdir. Fakat buna, isyan etme olanaklarından yoksun bulunan yönetilen kitlelerin baskısından çok, yönetici grup içindeki klik kavgaları yol açar. Bu iki kategori; yönetenlerin kitleleri sömürmesi dışında aralarında gerçek hiç bir bağlantı bulunmaksızın, yan yana yaşarlar. Bu rejimlerden bazıları diktatörün, birtakım ayrıcalıklar ve kayırmalarla, bir çeşit hassa askerine dönüştürdüğü ordunun sadakatı sayesinde oldukça dengeli bir görünüm kazanırlar. Hatta

diktatör, iktidarı, kendi ailesinden kişilere devrederek fiili bir krallık rejimi bile kurabilir. Halk, bu yönetici çekirdeğin sömürüsüne terkedilmiştir. Sömürü bazan, pek göze çarpıcı ve şiddetli olmayabilir. Orduyu asgariye indirerek; kırsal yörelere egemen olan yöresel şeflerle işbirliğine giderek; kabileler üzerinde onların saygınlığından yararlanarak ve kentli tüccar ve memurların çıkarlarını kollayarak bazı Afrika devlet başkanları; otoriteciliğin daha liberal ve hafif yöntemlerle birleştirildiği bazı sivil rejimler kurmayı da başarmışlardır.

Çok az gelişmiş toplumların sistemleri arasında, önemli bazı farklara yol açan bir başka ayrım daha vardır. Bazı ülkelerde halkın hemen hepsi ya da çok önemli bir kısmı yerlilerden oluşmuştur. Siyah Afrika devletlerinin, sömürgeciliğin son bulmasından sonraki durumlarında olduğu gibi. Bu ülkelerde, yönetici çekirdek, geleneksel kitlelerin içinden çıkmakta ve onunla olan bağlılığını sürdürmektedir. Dolayısıyla; yönetilen kitleler; kendilerini temsil eden kişiler tarafından yönetildikleri duygusunu beslemektedirler. Yöneticilerin; yabancı bir metropolden gelen, beyaz idareci ve işletmecilerin yerini aldığı ölçüde de bu duygunun gerçek bir dayanağı vardır. Başka bazı, çok az gelişmiş ülkelerde ise; egemen zümre buradakinin aksine; ülkenin sömürgeci ülke tarafından ele geçirilmesinden sonra burada yerleşen ve yerli halktan tamamen kopuk bir yabancı grup oluşturan koloniciler arasından çıkmaktadır. Panama kıta kordonu üzerinde bulunan küçük Amerikan devletleri bu tipin en belirgin örnekleridir; bu ülkelerdeki diktatörlüklerin çok daha sert oluşunu da kuşkusuz buna bağlı olarak açıklamak mümkündür.

Bu devletlerde, nüfusun iki büyük kategorisi olan kırsal kitlelerle kentsel çekirdek arasındaki uzaklık, toplumsal düzeye göre değişir. Fakir köylü yığınlarıyla, kent proleterleri arasındaki uzaklık, büyük toprak ağalarıyla, bur-

juvalar arasındaki uzaklıktan daha büyüktür. Bu iki egemen sınıf arasında da çatışmalar görülür, çünkü birinciler eski düzeni savunurken, ikinciler modernleşmeyi hızlandırmak isterler. Ancak bu çatışmalar genellikle, gelişmenin daha ileri bir aşamasında ortaya çıkarlar. XIX. y. yıl Avrupası ve XX. y. yıl başları lâtin Amerika'sında tutucu ve liberaller arasında görülen çatışmalarda olduğu gibi siyah Afrika'da da geleneksel şeflerle, modern stili benimseyen politikacılar arasında da bu tür çatışmalara rastlanmakla birlikte, çoğu zaman bu iki kategori ittifak halindedir. Buna karşılık, tarım işçileriyle, kentlerde yaşayan ücretliler arasındaki ayrılık; birincilerin geleneksel düzen içinde sıkışıp kalmaları nedeniyle daha köklüdür. ~~Aralarında~~ Aralarında, egemen sınıflara karşı ve eğer kurulabilse, sistemi altüst edebilecek türden bir ittifak kurmalarına olanak verecek bir toplumsal bilinç düzeyine sahip değildirler

Yarı gelişmiş toplumlar ise, gerek üretim araçlarının daha üst bir düzeyde bulunması, gerekse geleneksel ve modern kesimler arasında daha iyi bir dengenin kurulmuş olması nedeniyle, bu anlattığımız toplumlardan ayrılırlar. Modern kesim yine küçük bir azınlıktır. Ama bu azınlık, hem daha kalabalıktır hem de gelişmiş ülkelerde görülen bilimsel, teknik ve idari kadrolara daha yakın bir iç farklılaşma gösterir. Hindistan, Brezilya ve Çin'de, yetenekli bir personelin yönetimi altında yüksek nitelikte, üniversiteler, laboratuvarlar, işyerleri, hastahaneler bulunduğu görülür. Sanayi, ticaret, idari hizmetler ve ordu bir bütün olarak bu yüksek düzeye erişemezse de; bunlar; sanayileşmiş ülkelerde bunlarla düşümdeşen örgütlere, Georges Conchon'un çok acımasız bir görünümünü verdiği «vahşi devletlerinkinden» çok daha yakındır.

Kentlerde yaşayan, işçi, memur ve ücretliler oldukça kalabalık ve bilinçli bir sınıf oluşturur; yöneticilerin egemenliğini hiç tartışmasız olarak kabul etme durumunda

değildirler, artık. Kentsel kümeleşmelerde, sendika örgütleri ve siyasal partiler güçlenmeye başlar böylece. Kırsal yörelerde tutunmaları daha yavaş olur, bu örgütlerin. Buna rağmen, haberleşme ve giderek artan temaslar sonucu köylülerin uzaklığı ve geriliği azalmaya yüz tutar ve ezilen sınıflar arası yakınlaşma, halâ güç olmakla birlikte, tümüyle olanaksız olmaktan çıkar. Gerek ezilen gerekse egemen sınıfların giderek farklılaşması sonunda ortaya çıkmaya başlayan bir orta sınıf ise bu durumu daha da karmaşıktır.

Bu durum, modernleşmeyi, ülkeyi sanayi toplumları düzeyine geçirecek biçimde hızlandırmakta karşılaşılan güçlükler nedeniyle oldukça ağırlaşır. Çok az gelişmiş olan ülkelerde modernleşme ancak, yabancı sermayenin egemen olduğu ve kolonicilik hedeflerine yönelik bir kaç ender sektörü ilgilendirmektedir. Öncül sermaye birikimi zayıftır (hiç değilse ulusal kaynaklardan sağlanan birikim azdır) ve modern kesimin, ulusal ekonomi üzerindeki etkisi sınırlıdır. Yarı gelişmiş ülkelerdeyse, modern kesim, ulusal ekonominin tümü üzerinde etkili olacak kadar gelişmiştir. Öte yandan; az gelişmiş ülkelerde henüz başlangıç aşamasında olan sağlık hizmetlerinin, burada gösterdiği ilerleme; sinai üretimde beklenen «kalkışdan» (décollage) önce, demografik bir «kalkışa» yol açar. Toplumsal dengeyi, klasik diktatörlüklerle sağlamak, artık yeterli değildir. Teknik ilerlemeyi sağlamak gerektir; bunsuz artık denge hiç bir şekilde kurulamaz. Bu gereksinimleri yanıtlayan, birkaç siyasal sistem tipi vardır.

XIX. y. yıl Avrupa toplumları, Marx'ın oldukça iyi betimlediği, ve etkinliği kanıtlanmış olan, siyasal liberalizmle, ekonomik sömürü karması bir yol izlemişlerdi. Kentsel yönetici sınıflar, toprak aristokrasisine, ulusal temsil, seçim, parlamento ve kamu özgürlüklerini zorla benimsetmişlerdi. İşçi sınıflarına da, yaşantılarını günümüzde top-

lama kamplarında görülen yaşantıya benzeten, korkunç bir çalışma rejimi uygulamışlardı. İsyân halinde hiç acımasız bir baskı (Paris komününden sonra 25 ilâ 30.000 idam cezası verilmişti) yoluna başvurularak, kamu «düzeninin» geri gelmesi sağlanıyordu. Sanayi kalkışı için gerekli olan öncül sermaye birikimi bu yoldan sağlandı ve sonradan muazzam kapitalist kârların elde edilmesine olanak verdi. Sonradan, genel yaşam düzeyinin yükselmesi ile birlikte, işçilerin yaşama koşulları da yavaş yavaş düzeldi.

İkinci bir kalkınma modeli de Stalinci komünizmdir. İşçilerden talep edilen ödünlere burada da, demirden bir disiplin uygulayan ve bunu gerçek toplama kamplarıyla güvence altına alan dehşetli bir diktatörlük sayesinde, batı modelindekinden daha aşağı kalmıyordu. Ağır sanayiye öncelik verilmesi ve kırların kollektifleştirilmesinde karşılaşılan zorluklar nedeniyle, yaşam düzeyinde birden bir düşüş görüldü. Fakat teknik modernleşme hızla gerçekleştirildi ve bu yapılırken, büyük eşitsizliklerin doğmasına yol açan ve kazanç getirmeyen kollektif hizmetlerin gelişmesini engelleyen kapitalist derebeyliklerin oluşmasına da fırsat verilmedi.

Birçok yönden, Çin komünizmi, bu modelin bir çeşnişi gibi görülmektedir; ne var ki, sermaye birikimi için gerekli olan ödünlere burada, zorla değil ikna yoluyla ve insanların kendiliklerinden giriştikleri, yaşam düzeyini kısıtlı tutma yöntemiyle (austérité) gerçekleştirildi. Ayrıca burada sanayileşmenin daha ağır bir tempoda, ama hem doğaya hem çevreye daha saygılı bir biçimde ve yaşamın belirli bir niteliği korumasına çaba gösterilerek gerçekleştirilmesi istenmektedir. Ancak bu ülke ile ilgili olarak kesin bilgi elde edebilmenin zorluğu, yorum yaparken de daha dikkatli olmamızı gerekli kılmaktadır. Bu arada unutmamalıyız ki, bu kalkınma modeli; çok eski ve köklü bir kültürel gelişmesi olan ve geleneksel değerler sistemi ve dav-

ranışları bizimkinden çok değişik olan bir toplumda uygulanmaktadır.

Birkaç yıldanberi uygulanmaya başlandığı görülen üçüncü bir modele de Brezilya modeli adını verebiliriz. Bu, XIX. y yıl Avrupa kalkınma modelini andırmaktadır. Çünkü kapitalizme, ve kârın itici gücüne dayandırılmıştır. Bu modelden olan farkı ise, her türlü karşı akımı daha yumurtasında iken şiddetli bir şekilde ezerek engelleyen; askerlere dayalı bir diktatörlük sistemiyle düşümdeşmesidir. Avrupa modelinden ayrıldığı bir başka nokta da sanayileşmeye yardım eden sermayenin, çoğu zaman ve çoğunlukla yabancı sermaye olmasıdır. Brezilya, bugün; aynı pencerenin iki kanadı gibi görünen polis işkencesi ve inanılması zor bir büyüme hızıyla, bu kalkınma modeline gösterilebilecek en iyi örnektir. Yunanistan da onu taklide çalışmaktadır. İran da yine aynı şeyi yapıyor; şu farkla ki, petrolden sağlanan servet sayesinde sermaye burada daha ulusaldır ve rejim de krallıktır. Ancak, şah, toprak ağalarından uzaklaşmakta ve giderek, Atina ve Brazil'deki diktatörler gibi orduya yaslanmaktadır.

II. Gelişmiş Toplamların Sistemleri

Gelişmiş toplumlar genellikle yeryüzünün, ılık iklim kuşaklarında ve çoğunlukla kuzey yarı küresinde yer almaktadırlar. 40. paralelin kuzeyinde bulunan, Avrupa - Asya kıtasını, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda'yı içine almaktadır. Bunlara, Şili, İsrail ve gelişme ile yarı gelişmenin sınırında bulunan, marjinal ya da yarı marjinal durumdaki birkaç başka ülke daha eklenebilir. Bu toplumlara, sanayi toplumları denmektedir; çünkü sanayi ekonomilerinin temelidir ve tüm sisteme egemendir. Teknik ilerleme, emeğin verimliliğini önemli bir ölçüde arttırma ve doğaya egemen

olma olanaklarını sağlayarak; yaşam düzeyini oldukça yüksek bir yere getirmiş ve insanların bağlı olduğu koşulları değiştirmiştir.

Gelişmiş ülkelerin en bellibaşlı özelliği; kırsal ve kent-sel kesim; yani birincisi geleneksel, ikincisi modern olan iki nüfus kategorisi arasındaki farkın giderek azalmasıdır. Köylüler yerlerini çiftçilere bırakmakta; bunlarsa, kültür sistemleri, davranışları ve üretim biçimleri açısından, giderek kentleşmiş yurttaşlara benzemektedirler. Amerikan kıtasında bu benzeşme hemen hemen tamdır. Avrupa ve Sovyetler Birliği'nde hâlâ gerçek köylülere rastlanılır ama; tarım tekniklerinin geçirdiği dönüşüm, televizyonun yayılması, işin ve evişinin makinalaşması, onların ~~kent~~ ^{insan}larından olan başkalıklarını giderek ortadan kaldırmaktadır.

Nüfusun gösterdiği bu birleşme; modernlik ve kentleşme temeli üzerindedir. Sefaletle bir son verilmesi, herkesin okur-yazar olması, yaşam süresinin uzaması, çalışma süresinin kısılması, sosyal güvenliğin yayılması; tüm bu öğeler, tüketim ya da bolluk toplumu denilen bir toplum tipinin tanımlayıcı öğeleridir. Bu kavramla, bu toplumda yaşayan herkesin, hemen hemen tüm gereksinmelerini, yalnız temel gereksinimleri değil; (yiyecek, giyecek, barınma gibi) aynı zamanda ikincil gereksinimlerini de (güvenlik, dinlenme, kültür, konfor, gibi) giderebildikleri anlatılmak istenmektedir. Ancak, henüz hiç bir toplum erişememiştir bu düzeye; hepsinde bazı fakirlik kesimleri kalmıştır.

Bu şekilde tanımlanan gelişmiş toplumlar arasında; iki büyük siyasal sistem tipine rastlamaktayız. Batı sistemi ve sovyet sistemi. Bunlar; biri kapitalist diğeri merkezileşmiş sosyalizm süreci olmak üzere; iki farklı sanayileşmenin iki değişik aşaması ve iki farklı gelişme düzeyini yansıtır. Batı sistemi, ilk önce kalkınan ve bugün en

ileri üretim düzeyine erişmiş olan toplumlarda işler. Sovyet sistemi ise sınıai kalkınmaya daha geç bir tarihte başlayan ve bugün henüz batının sanayileşmiş toplumlarının daha altında bir düzeyde yer alan toplumlarda işler.

● Batı Sistemi

Batı sistemi; oluşumunu, yayılışını ve dönüşümünü, tarih boyunca, yukarıda anlattığımız genel modelin E. formülüne, $E - S - I - P$ göre izleyebileceğimiz çok belirgin bir modelle düşümdedir. Hatırlayacağımız gibi; E üretim tekniklerini, S onların belirlediği toplumsal tabakalaşmayı, I, bu tabakalaşmayı haklı kılan ideolojiyi, P de, sistemin işleyişini ve devamını sağlayan siyasal kurumları simgelemektedir. Bu formül, kendi de zaten, XIX. y. yıl batı avrupasında kaydedilen gelişmenin gözlemine dayanan marksist çözüme uygundur. Batı sistemini incelerken, marksizmi benimsemeyen de marksgil yöntemlerden yararlanmak mümkündür; çünkü bu yöntemler, hiç değilse, batı sisteminin ilk gelişme aşamasının çözümünü açısından, en geçerli olan yöntemlerdir.

Gelişmeyi başlatan ilk itme, tüm üretim koşullarını alt üst eden teknik ilerlemeden gelmiştir. Zaten tarımda kullanılan yeni bazı usuller (Üç yılda bir, ekilen tahılı değiştirme; hayvanları nallama, çift çemberi, simetrik kulaklı saban, demirden kirizme araçları, su ve yel değirmenleri gibi), XI. y. yıldan beri, derebeylik rejimini sarsmış, ve burjuvazinin çekirdeğini oluşturmuş bulunuyordu. XV. y. yılda; baskı makinasının icadı, pusulanın kullanılmaya başlanması, gemicilikte kullanılan yöntemlerin geliştirilmesi; kredi verme yollarının uygun hale getirilmesi; başlamış olan yeni akıma, ikinci kez bir hız verdi. Ama asıl darbe; 1780'le 1880 arasında; «neolitik çağdan beri insanları en köklü biçimde etkileyen hamle olan, sanayi dev-

rimi» (1) ile gerçekleşecektir.

Bu yeni tekniklerin uygulanması; aristokratik krallıklara özgü olan, korporasyon kısıtlamalarının ve zanaat, ticaret ve manifaktürün, kollektif biçimdeki örgütlenişine bir son verilmesini gerektiriyordu. Böyle bir uygulama riskliydi; ve bu yüzden risk almaya karşı, yüksek kârlar sağlamak gibi bir ödüllendirme de haklılık kazanıyordu. Soylu ve memurdan tamamen farklı, yeni tip bir insan yaratıyordu, bu süreç. Bu, kapitalist girişimciydi, yani, üretim araçlarına sahip olan ve bunları; daha fazla kazanç elde etmek için, uğraşını genişletmek ve yenilemekte kullanan kişiydi.

Böyle bir üretim biçimi doğal olarak, iki 'aykırı' sınıf yaratıyordu; bunlardan biri, az önce betimlediğimiz türde insanlardan oluşan sınıftı. Aslında, her kategori içinde farklılaşmalar vardı ve aristokrat toplumun sınıfları, daha uzun bir süre, burjuva toplumu içinde yaşamaya devam edecekti. Gerçek sınıflar, ikiden fazlaydı; Marx ve Engels'in kendilerinin de bunu teslim ettiklerini daha önce görmüştük. Ancak, burjuvazi ve proletarya arasındaki genel aykırılık, bu çeşitliliğe rağmen ortaya çıkmakta ve bu, iki uç çevresinde kutuplaşma eğilimi göstermekteydi. Bu kutuplaşma olayı, hiç değilse, bazı dönem ve bazı toplumlarda görülmüştür. (Örneğin, Amerikan toplumunun tersine, Avrupa toplumlarında görülmüştür, bu olay).

Burjuvazi, kendi çıkar ve hırslarını yansıtan ve bunları haklı kılan bir ideoloji geliştirmişti. Bu liberal ideolojidi. Bir yandan bütün insanlara ortak, evrensel bir takım istekler öne sürerken, bir yandan da yalnızca kapitalistlere özgü; ve onların ilkin aristokrat ve krallık sistemlerini yıkmalarına, daha sonra da proleterlerin baskısına

(1) Jean-Pierre Rioux, **La Révolution Industrielle (1780-1880)**, (1971).

karşı koymalarına olanak verecek olan bazı istekleri dile getiren, dikkate değer bir ideolojiydi, bu. Yasalar önünde eşit olmayı, doğuştan gelen ayrıcalıkların kaldırılmasını, düşünce ve deyimleme özgürlüğünü, toplanma ve dernekleşme özgürlüğünü, siyasal temsili, seçilmiş meclisler tarafından yönetilmeyi talep etmek, yalnızca kapitalistleri değil, herkesi ilgilendirmektedir ve bu yüzden, kapitalistlerin kral ve soylulara karşı, çevrelerinde büyük bir ittifak kurmalarına olanak vermişti.

Ama bu ideoloji aynı zamanda da, yurttaşların sahip olduğu hakların, onları fiilen kullanmak için gereken maddi olanaklardan yoksun olmak nedeniyle geniş çapta, göstermelik kalmanın ötesine gidemediği biçimsel bir demokrasi sistemi kurmaya olanak veriyordu. XIX. y. yıl Fransa ve İngilteresinde, oy hakkı sınırlıdır; basının tamamı kapitalistlerin elindedir, partilerin hepsi, burjuva partileridir; seçimlerin mali kaynaklarını kapitalistler sağlamaktadır, parlamenterlerin ve siyasal kadroların tümü egemen sınıftan gelir ve sanki onun hükümetteki delegeleridir. Siyasal sistem marksistlerin yaptığı çözüme büyük bir uygunluk göstermektedir.

Bununla birlikte, E — S — I — P formülüne oranla bazı düzeltmeler yapılması da gerekli görünmektedir, bize. Liberal ideoloji XVIII. y. yılda geliştirilmiştir. Oysa bu dönemde, bu gerçek bir kültürel devrim niteliği taşır; çünkü henüz, burjuva sınıfına tüm gelişme olanaklarını sağlayan sanayi devrimi gerçekleştirilmemiştir. Kapitalistler, henüz esaslı tarımsal olan bir ekonomiye egemen olmaktan uzak bir küçük azınlıktan ibarettirler. İşçi sınıfı henüz ilk oluşum aşamasındadır. Liberal ideoloji ise evrensel niteliğinden ötürü, halkın büyük bir kısmı; özellikle de kentlerde yaşayan ve geleneksel kültürden daha az etkilenen küçük insanlar arasında, çok tutulmuştur.

O halde eski krallık rejimlerinin yıkılmasına yol açan

temel sınıf çatışması, marksistlerin öngördüğü ve ezenlerle, ezilenleri karşı karşıya getiren sınıf çatışması değildir; herbiri kendi ezdiği sınıfça desteklenen, iki egemen sınıf, yani bir tarafta ücretlilere dayanan burjuvalarla, öbür tarafta köylülere dayanan soylular arasındaki sınıf çatışmasıdır. Soyluluk ve krallık sistemi yerinde kaldıkça da burjuvalar ve işçiler arasındaki birlik devam eder. Bu birlik, liberal sistemin yerleşmesiyle birlikte bozulacaktır. Ve yine ancak bu sistem kurulduktan sonradır ki burjuvalar ve soylular, düşmanlarına karşı mülkiyeti savunmak için birleşecekler, mülkiyete karşı olanlarsa, giderek, liberal ideolojiden kopup, sosyalist bir ideoloji çevresinde toplanacaklardır. Olayların aslında bu basitleştirilmiş şemanın önerdiğinden daha az net ve daha karmaşık olmaları, gelişimin de yavaş olması, doğaldır.

Öte yandan, ülkeden ülkeye değişen kültürel koşullar da önemli bazı farklara yol açar. Avrupa'da tutucu soylularla, liberal burjuvalar arasındaki savaş her ülkenin kendi koşulları içinde gelişir. Bu savaş, birbirinin tam zıddı olan, evrene ve insanın kaderine ilişkin iki görüşü karşı karşıya getirerek, ulusal görüş birliğinin çökmesine yol açar; bir bakıma, din savaşlarının yaptığı gibi... Birleşik Amerika'daysa bu savaş; bağımsızlık savaşı nedeniyle, daha çok uluslararası bir alanda verilir. Amerika'da soylu yoktur, yalnızca, İngiliz kralına ve soylularına karşı bir savaş veren burjuvalar vardır. Dolayısıyla daha kuruluştan itibaren, yeni cumhuriyette derin bir görüş birliği doğar ve tümüyle liberal ideolojinin çevresinde kenetlenir.

Avrupa, tutucularla liberaller arasındaki çatışma, katolik ülkelerde; kilisenin bir blok halinde; tutucuları, liberallere karşı desteklemesinden ötürü çok daha şiddetli olur. Protestan ülkelerde ise din, liberal ideolojiyle daha kolay bağdaşabilecektir; çünkü, tanrının sözünü yorumlamada insanların eşit olmaları ve bunu özgürce yapabilme-

leri bu dinin hem kökenlerinden biri hem de belli başlı özelliklerinden biridir. Ama bu özgürlük, tutuculuğun seçimini de haklı kılabilir; bu ise daha geniş bir hoşgörü sağlar. Katolik ülkelerde, tutucu ve liberaller arası savaşlar sırasında görüş birliğinin, protestan ülkelerden daha fazla bozulmuş olması; belki de aynı ülkelerde, bu birliğin, kapitalist ve sosyalistler arasındaki savaş sırasında da daha da derin şekilde bozulmuş olmasını açıklayabilir. Fransa ve İtalya'da, Sosyal demokrasinin daha az güçlü oluşuna; buna karışık bu ülkelerde büyük bir komünist partinin gelişmesine yol açan faktörlerden birinin (ama tek faktör değildir, bu) de bu olması olasılığı yüksektir.

A.B.D.'inde, daha başlangıçta, soyluların bulunmayışlarıyla yerleşen ideolojik uyumculuk (conformisme) geleceği; sosyalizmin de burada fazla güçlenememesi nedeniyle, sürüp gitmiştir. XIX. y. yılda, Amerika'da görülen işçi koşulları, Avrupa'dakinden daha iyi olmadığı gibi, kapitalist sömürü de burada, en az Avrupa'daki kadar güçlüdür; hatta çoğu zaman daha bile şiddetli ve hatta vahşicedir. Ama, en çok sömürülen işçiler, Amerika'ya en son gelenlerdir. Oysa bu işçiler; asıl yurtlarıyla ilişkilerini kesmiş; ve ülkeden kopma biçiminde dışa vuran bir çeşit bireysel devrime atılmış; seçtikleri yeni toplumla kaynaşma özlemi çeken, insanlardır. Öte yandan, hemen hemen boş bir ülkedir, Amerika; muazzam bir ekilebilir ve sahipsiz (ya da kızılderililerin katledilmesiyle sahipsiz kalmış) toprak rezervine sahiptir; çok hızlı şekilde sanayileşmektedir ve önemli miktarda göç çekmektedir, dışardan; bu durumda, yeni gelenler, durmadan, en ağır ve en düşük ücretli işlerde çalışmak üzere, kendilerinden bir önceki dalgada gelen ve hızla toplumsal merdivende yükselenlerin yerini alacaklardır. Ücretliler arası bireysel rekabet, proleterya koşullarından kurtulmaya az çok olanak vermekte ve insan-

ların liberal sistem içerisinde bütünleşmelerini kolaylaştırmaktadır.

Siyasal çoğulculuğun derecelerinde görülen farklar bu yoldan açıklanabilmektedir. Oysa bu farklar, sistemin merkezinde yer alan öge ile ilgili olduğundan çok önemlidir. A.B.D. de çoğulculuk sınırlıdır; çünkü, birkaç marjinal grup bir yana bırakılırsa, halkın tümü, gerek siyasal gerek ekonomik yönüyle liberal ideolojiyi benimser ve hem kapitalizmi hem de demokrasiyi, yani batılı Janus (*) un bu iki yüzünü de desteklemeye hazırdır. Siyasal yelpaze bir anlamda, Bay Tixier - Vignancout'dan, Bay Jean-Jacques Servan Schreiber'e (**) dek açılmaktadır. Batı Avrupa, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Japonya'da ise, siyasal demokrasi, hemen hemen genel bir uyuşum konusudur, ama kapitalizm değildir. Yurttaşların yarıya yakın bir kısmı, patronların iktidarını meşru saymamakta ve sosyalizmin daha adil ve daha istenir bir rejim olduğunu düşünmektedir.

Ancak bu insanların çoğu, kapitalizmin, üretimde sağladığı etkinlik ve sosyalizmin Sovyet sisteminde kazandığı

(*) Janus; eski bir Roma tanrısı; kapı kemer ya da iki yüzlü bir insan başı ile simgelenir herşeyin başlangıcını dile getiren bir tanrıdır (Örneğin bazı batı dillerinde, yılın ilk ayı, adını Janus'un adından alır. Janvier, January gibi...) (Çev. bkz. Encyclopodia Britornica; Microped. V. 517).

(**) J. L. Tixier Vignancourt; Fransız siyasal yaşamının sağ ucunda yer alan politikacı, 1965 başkanlık seçimlerinde aday olmuştur. J. J. Servan Schreiber: Fransız ortacılığına (centrisme), Jean Lecanuet ile birlikte yön veren politikacı: V. G. d'Estaing'in ilk kabinesinde teknoloji bakanı olup istifa etmiştir.

diktatörce görünüm nedeniyle, kapitalizme razı olmaktadırlar. Yalnızca, Fransa, İtalya ve Finlandiya'da (belki de başka birkaç ülkede daha...) yurttaşların önemli bir kısmı, siyasal demokrasiyi koruyarak, sosyalist bir ekonomik rejim kurmak istemektedirler. Çoğulculuk yelpazesi, bu son kategoriye giren ülkelerde sonuna dek açılmıştır. Oysa ki, batılı sistemin Amerika yorumunda, yelpaze en kapalı şekline bürünürken, diğer Avrupa ülkeleri de orta dereceli bir açılmadan yararlanabilmektedirler. Çok yaygın olan bir kanının aksine, çoğulculuk yelpazesi ne kadar açıksa; liberal ideoloji ilkelerinin de o kadar doğru biçimde uygulandığını, belirtmemiz gerektir.

Siyasal rejimdeki farklar; tümüyle ihmal edilebilecek kadar önemsiz olmasa da; çoğulculuk derecesinden daha az önemlidir. Yine de bunlara değinmek ilginç olur; çünkü, bu farklı rejimler, batı kurumları modelinin oluşumundaki farklı aşamalarla düşümdeşirler. Batı kurumlarının hepsi, İngiliz kurumlarının şemasına uygun olarak geliştirilmiştir. Oysa İngiliz kurumları, eski bir çerçeve içerisinde yeni bir siyasal sistem kurmaya olanak vermişti. Eskiden kalma artıklardan yararlanma ve olanaklardan tasarruf etme, toplumsal sistemlerin kuruluşunda görülen genel bir niteliktir. Amerikan başkanlık rejimi; XVIII. y. yıl başında İngiltere'de mevcut olan sınırlı krallığı cumhuriyetçi bir çerçeveye aktarmış; seçilmiş başkan kralın yerini alırken, kongre de parlamentonun yerini almıştır.

İngiliz kurumları, Avrupa ve İngiliz dominyonlarına ise daha sonraki bir tarihte, Londra'da artık, yetkisiz bir kralla, asıl hükümeti ele geçiren milletvekilleri karşısında topluca sorumlu olan bir başbakan ve bakanlardan oluşan, parlamenter bir krallığın bulunduğu bir dönemde yerleşmişlerdir. Fransız yarı başkanlık rejimi de, yine daha sonraki bir dönemde; artık İngiliz başbakanının «seçilmiş bir kral» haline geldiği; aslında genel seçimlerde yurttaş-

lar tarafından atandığı halde ,hâlâ avam kamarası üyeleri önünde sorumluluğu devam edip; onlara karşı, meclisi dağıtma yetkisine sahip olduğu bir dönemde kurulmuştur. Fakat bu aynı zamanda; 1914'e kadar batıda işlemiş olandan çok farklı bir sistem tipiyle düşümdeşmektedir.

Aslında, XIX. y. yıl sonundan günümüze dek, batıda, birbirinden çok farklı iki sistemin birbirini izlediği görülmektedir. Bunlar liberal demokrasi ve «teknik-demokrasidir». Birincisi, rahatlıkla, 1914'e kadar gelmiş, ikincisi ise 1945'den sonra işlemeye başlamıştır: İki savaş arası ise bir geçiş dönemi durumundadır. Her iki sistemde de, ekonomik yapılarla siyasal yapılar arasında güçlü bir korrelasyon vardır. Liberal demokrasi, rekabet ve piyasa ekonomisi koşulları içinde gelişen, girişimcinin dinamizmine çok bağlı olan, küçük ya da orta boy bireysel işletmelerle ve aile işletmeleriyle düşümdeşmektedir. Çok büyük bazı girişimler bile —örneğin Amerikalı milyarderlerin girişimleri— sanayi ve bankacılığın baronları sayabileceğimiz tek bir adamın ya da bir ailenin malıdır, genellikle, siyasal temsil de, aynı şekilde, önemli kişiler çevresinde oluşup, az çok onların destekçisi (clientèle) durumunda bulunan kadro partilerine dayanır. Her parlamenter, oyunu, değişken bazı ittifaklara ayarlayarak, dilediği gibi kullanır. Yalnız İngiltere'de, o da kuşkusuz parlamenter geleneği daha eski olduğu için, disipline daha çok uyulduğu farkedilir.

Teknik demokraside, ekonomi artık, ulusal ya da çok uluslu büyük ve kollektif girişimlere dayanmaktadır. Bunların sermayelerini, başka bazı şirketler, holdingler, finansman şirketleri, bankalar denetlemektedir. Bunların ardındaysa; karmaşık kararların alınması için, bulunmaları gereken herkesi çevresine kümeleyen yani teknik yapıyla bütünleşen, birkaç büyük kapitalist hanedan bulunmaktadır. Piyasa ekonomisi yasalarının yerine muazzam yatırımlar gerektiren uzun dönemli üretim plânları alınmıştır. Bu

yatırımlardan bir kısmı; kamunun bu sistemi benimsemesini sağlamak üzere bilimsel şekilde yapılan, bunaltıcı bir reklâmcılığa ayrılmaktadır. İdareler, kamu hizmeti gören kuruluşlar, ulusal ekonomi girişimleri, siyasal partiler ve sendikalar da disiplinli örgütler haline gelmiştir ve bunları, zaman zaman ekonomik teknik yapıyla karışan bir teknik yapı yönetir.

Bu evrimin sonunda parlamenter rejim köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Sayıları az çok ikiye inmiş olan ya da iki kutuplu koalisyonlara katılan büyük ve disiplinli partiler, sisteme büyük bir durulmuşluk, ve çoğunluk partisinin önderi olan hükümet başkanına da büyük bir otorite kazandırmaktadır. Partilerde görülen bu yenileşmenin, 1958'de henüz gerçekleşmediği Fransa'da; yarı başkanlık rejimi kabul edilerek, sistemin zaafı ve istikrarsızlığı giderilmek istendi ve bu değişim, parlamenter disiplin ve çift kutuplaşma yönünde bir baskı yapmaya başladı. Avrupa'da, bu evrimin dışında kalan tek ülke İtalya'dır. Öte yandan, güçlü sendikaların ve büyük sosyalist ve komünist partilerin gelişmesi batı sistemini daha iyi şekilde dengelemekte ve kapitalist iktidar karşısında göreceli bir karşı güç yaratmaktadır.

Bu evrimin dışında, hemen hemen yalnızca, Amerika Birleşik Devletleri kalmaktadır. Avrupa'dakinden hem daha ileri hem de daha köklü olan, ekonomik yapı dönüşümleri bu ülkede; siyasal yapıların dönüşümüyle paralel olarak gitmemiştir. Disiplinsiz iç tutarlılığı bulunmayan ve hâlâ önemli bazı kişiler çevresinde şekillenen kliklerin egemenliğinde olan eski kadro partileri sistemi, XX. y. yılda, XIX. y. yılın batı sistemini devam ettirmektedir. Sosyalizmin yokluğu, eskiye olan bağlılığı daha da açık hale getirir. Batının sanayileşme açısından en ileri giden bu ulusu, en geri (rétrograde) siyasal araçları yaşatmaya devam etmektedir. Büyük şirketlerin kurulması ve ekonomi-

nin, denetlenen ve yönlendirilen bir nitelik kazanmasına paralel olarak gelişen yürütme aygıtı; onu dengeleyebilecek türden hiçbir halk örgütü kurulmaksızın, güçlenmektedir. Partiler zayıftır ve sendikalar yalnızca meslekî hakların korunması ile ilgilidirler. Kendine özgü bir tabana sahip olmayan siyasal teknik yapı, idarî ve ekonomik teknik yapının denetimi altına girmektedir. Birkaç gürültücü ama sesleri, sessiz çoğunluk içinde boğulup giden azınlık bir yana bırakılırsa, ideolojik yönden ulaşılmış olan görüş birliği; tüm alanı, gücünü hiç kimseyle paylaşmayan kapitalizme terketmektedir.

● Sovyet Sistemi:

Sovyet sistemi Rusya'da çarlık ordusu ve devletin, askerî yenilgi sonunda çökmesiyle 1917'de kuruldu, 1945'de de, kırmızı ordunun etkisi ve aslında, Tahran, Yalta ve Potsdam konferanslarında kararlaştırılan dünya bölüşümüne uygun olarak, Doğu Avrupa ülkelerine yapıldı. Çin, Vietnam, Kuzey Kore, Arnavutluk ve Küba da şu ya da bu yoldan sisteme dahil oldular. Sistem, Çin ve Rus komünizmleri arasındaki anlaşmazlıklara rağmen, bir bakıma protestanlığın hristiyanlığın bir dalı oluşu gibi, bütünlüğünü korumaktadır. Ancak Sovyet sistemine sonradan katılan bu ülkeler, az ya da yarı-gelişmiş toplumlardır. Sovyetlere bağımlı durumdaki, halk demokrasilerinin büyük kısmı da 1945'de aynı durumdaydı. Bu ülkeler sanayileşmiş Batı Avrupa'nın aksine, yeşil Avrupa'yla, tarımsal Avrupa'yla düşümdeşiyorlardı. Yeni bir sanayi kesimine sahip olmakla birlikte, S.S.C.B. de 1917'de pek çok yönden, aynı durumdaydı. Yalnızca Çekoslovakya ve Doğu Almanya, komünizmin bu ülkelere yerleştiği dönemde sanayileşmiş olan uluslardı.

Sovyet sistemi, bazı değerleri, çoğulcu demokrasilerle

ortak olarak paylaşmakla birlikte; aslında onun tam karşısı olan bir kutupta yer almaktadır. Burada, tek bir partiye dayanan, tekelci (monolithique) bir diktatörlük söz konusudur. Partinin elinde bulunan, devlet ve idare; sosyalizmi kurmak üzere kullanılan birer araçtan ibarettir. Parti bir hükümet aygıtı olarak, itici, harekete geçirici ve denetleyici bir role sahipken; halk kitleleri açısından da sınıf bilincini ve devrimci duyguları geliştiren bir öncü (avant garde) rolü oynar. Yönetici sınıfı oluşturan, rejime en bağlı ve en inanmış kişileri biraraya getirir. Öğretisel ortodoksluğun korunmasını sağlar ve düşünce birliğini devam ettirir. Amaç kapitalizmi yıkmak ve sosyalizmi kurmaktır; gerçek demokrasi ancak bundan sonra kurulabilecektir. Diktatörlük ancak geçicidir ve tek varlık nedeni de «gerçek» özgürlük koşullarını yaratmaktır. Bu açıdan bakıldığında, Sovyet sistemi batı sistemiyle aynı değerleri benimsemektedir.

Sovyet sisteminin katılığı ilk olarak, kuruluşu sırasında geçerli olan koşullarla açıklanabilir. Bu bakımdan geçilen süreç, batı sistemini oluşturan sürecin tersidir ve görünüşte, marksist şemaya da pek uygun düşmez. Bu oluşumu; E — S — I — P formülü yerine; I — P — E — S formülüyle özetlemek mümkündür. Rusya'da, Lenin ve komünist partisi vasıtasıyla iktidara gelen sosyalist ideolojinin (I) ilkelerine uygun olarak yeni bir devlet kuruldu. Bu yeni devlet, proleterya diktatör'lüğü tabanına dayanmaktaydı (P) ve amacı sosyalist bir ekonomi kurmaktı (E), sosyalist ekonomi ise kapitalist sınıf sistemini yıkacak ve sınıfsız bir toplum (S) yaratacaktı. Yalnız, bu arada unutmayalım ki, sosyalist ideoloji kapitalist devletin gelişmesiyle; kapitalist devlet ise doğrudan doğruya sanayi devriminden doğmuştu ve bu devrim, kapitalist devletten önce de, burjuvazi ve proleterya'yı ve liberal ideolojiyi yaratmıştı. Eğer, kapitalist sistemin öge-

lerine, Ek, Sk, Ik, ve Pk, sosyalist sisteminde bunlarla dü-
şümdeşen ögelere de, Es, Ss, Is, Ps dersek; bu faktörlerin
birbiriyle olan bağlantısını çok şematik olarak aşağıdaki
formüldeki gibi gösterebiliriz:

Ek — Sk — Ik — Pk — Is — Ps — Es — Ss.

Burada da görüldüğü gibi, batı sistemi yeni bir ege-
men sınıfın —burjuvazi— doğması ve onun yarattığı yeni
bir ideolojinin, liberalizmin yayılmasından sonra kurulmuş-
tur. O halde daha kuruluşunda, çok yaygın bir toplumsal
ve ideolojik tabanı vardı batı sisteminin ve bu yüzden de
kuruluşunu gerçekleştirmek için aşırı şiddet tedbirlerine
başvurmak gerekli olmamıştı. Ve eğer 1793-1794'de şiddet
yoluna başvuruldu ise, bunun nedeni, sistemin ~~o~~ sırada,
toplumsal evrimin ötesinde bulunuşu idi. Oysaki Sovyet
sistemi, ona karşıt olan yönetici sınıfların egemen olduğu
ülkelerde kurulmuştur; ve bu kuruluş aşamasında, socya-
list ideolojiye göre, Sovyet sisteminden yana olmaları ge-
rekenler de henüz oluşumlarının başında bulunmaktaydı-
lar. 1917'de Çarlık rejiminin, askerî ve siyasal yönden çö-
küşü; ve 1945'de Hitler'in müttefikleri olan devletlerin yenil-
gisi, komünistleri, ekonomik toplumsal ve ideolojik koşul-
ların henüz sosyalist bir rejim kurulması için yeterli ol-
madığı bir dönemde, iktidara getirmişti. Bu, ister istemez,
otoriter tedbirlere başvurulmasını gerekli kıldı.

Hızlı sanayileşmede ve öncül sermaye birikimini sağ-
lamada karşılaşılan zorluklar da aynı yönde bir baskı ya-
ratmıştır. 1930'lar Rusyası'nda; ona büyük bir ekonomik
güç kazandıracak olan ağır sanayiın kurulması için harca-
nan dev çabalar: Stalin'in karakterinden tamamen bağım-
sız olarak da, katı bir diktatörlük kurulmasını gerektiri-
yordu. 1950'lerde Orta Avrupa'da girişilen benzer dönü-
şümler de; aynı yönde bir baskı yaratıyordu. Üstelik, bu-
rada savaşın ve faşizmin yarattığı başka bazı çelişkiler ve
S.S.C.B.'nin kendi sanayiini yeniden kurmak için bu ülke-

lere yüklediği ek bir ağırlık vardı. Ve nihayet, modernleşmenin; burada olduğu gibi, tekilci, otoriter ve polis tedbirlerine dayalı bir rejim çerçevesinde, katı bir merkezî plânlama mekanizmasıyla sağlanması sonradan vazgeçilmesi zorlaşan bazı yapılar ve alışkanlıklar da yaratmıştı

Sovyet sisteminin kapitalizm tarafından çevrelenmiş olması da doğal olarak bu eğilimleri ağırlaştırmıştır. Rusya'da, henüz kuruluş aşamasında olan komünizm, beyazların ordularına yardım ederek, sistemi çökertmeye çalışan batılı müttefiklerce muhasara edilmişti. Daha sonra ise; diplomatik ilişkilerin yavaş yavaş kurulmuş olmasına rağmen; Sovyet devleti, uluslararası sistemin az çok dışında tutulmuştu: Münih konferansına çağrılmamış olması bu bakımdan çok anlamlıdır. Daha sonradan da sağcı Avrupa tarafından desteklenen Hitler istilâsının açıkça beyan edilen amacı; Rusya'da komünizmi yıkmak olmuştu. Büyük ittifakın, kısa süren balayının hemen ardından gelen soğuk savaş aynı amacı benimsemiş, yalnız bu kez, geri püskürtme (roll-back) yerine, çevreleme (endiguement-containment) yolunu tutmuştur. Bugün izlediğimiz yumuşama ise, düşmanca ilişkilerin yerine kibarca ilişkiler koymakta fakat ilişkileri temelde değiştirmektedir. Sovyet sisteminin «liberalleşmesine» pek de yardımcı olmamaktadır, bu durum.

S.S.C.B. ve halk demokrasileri arasındaki gerginlikler de pek yardımcı olmamaktadır buna. Müttefiklerin 1945'de Moskova'nın vesayetine terkettikleri doğu Avrupa ülkeleri, hem Rus düşmanı (Bulgaristan hariç) hem de komünizm düşmanıdırlar. Bunlar genellikle; geri kalmış köylülerin büyük toprak ağalarıyla geleneksel din adamlarının etkisi altında bulunduğu, tarımsal ülkelerdir. Rusya'ya karşı yürüttüğü savaşta Hitler'i desteklemiş ve savaşın yol açtığı feci yıkıntılara onlar da yardım etmişlerdi. Bu nedenle Sovyetler, halk demokrasilerine hem savaşta kazanı-

lan toprak muamelesi yaparak; ürettikleri tarımsal ve sınai ürünlere el koyacaklar hem de bu ülkelere, sıkıca Moskova'ya bağlı olan hükümetler aracılığıyla zorla Sovyet sistemini benimsetmeye çalışacaklardır.

Bu, yersel komünistlerin bastırmakta başarısız kaldıkları, ulusal tepkilere yol açmaktadır. Bu tepkiler ise, batılılarm, komünist cephenin Saksonların (Almanlar) sürekli olarak kendi saflarına çekme fırsatı kollamalarından ötürü, tehlikeli bir hal almaktadır. 1956'da isyan eden Macaristan, Ruslarla olan ittifak andlaşmasına son verip tarafsızlığını ilân ettiğinde, Sovyetlerin; eğer kendi cephelelerinin tümüyle çözülmesine göz yummayacak idiyse, buna şiddetle tepki göstermeleri bir zorunluluktu. 1968'de aynı korku onları Prag müdahalesine zorladı. Halk demokrasilerinden herhangi birisinin göreceli bir ulusal bağımsızlık kazanması karşısında, Sovyetler Birliği daima, müdahaleci bir siyaset izlemek üzere diktatörce bir sertleşme göstermektedir.

Ayrıca, Rusya ve doğu Avrupa'nın kültürel gelenekleri de liberalizme pek yatkın değildir. Bugün Sovyet sisteminin işlediği ülkelerden, Çekoslovakya ve Doğu Almanya dışında kalanların hiç birisinde, çoğulcu bir demokrasi ve özgür seçilmer görülmemiştir. 1919 sonrasında kabul edilen liberal anayasalar; aslında burada, geri bir köylü kitlesini sömüren büyük toprak ağalarına dayanan, otoriter rejimleri maskelemiştir. Hatta Çekoslovakya ve Doğu Almanya'da bile, liberal kurumlar, yalnızca, iki savaş arasındaki kısa sürede işleyebilmiş; bu yüzden de sağlam bir tabanları olmamıştır, hiçbir zaman.

Son olarak da Sovyet sisteminin modeli, tüm tarihi boyunca otokratik olmuş olan Rusya'da geliştirilmiştir. Dehşetli İvan ile Stalin arasında doğrudan bir bağlılığın bulunması, S. M. Einstein ve diğer pek çok düşünürün dikkatini çekmiştir. Bazı düşünürler, Bizans'ı devam ettiren

Ortodoks kilisenin, orta Avrupa'da, bu dünyaya ait olanla öbür dünyaya ait olanı birbirine karıştıran bir devlet dini alışkanlığı yarattığı görüşündedirler; oysa bu komünizmin, siyasal özgürlükten yana bir gelişme göstermesine pek de yardımcı olmamaktadır. Karl Wiltfogel ise Sovyet rejiminde; Rusya'da gelişen doğu despotluğu sisteminin bir devamını görmektedir; hatırlayacağımız gibi, Wiltfogel'e göre doğu despotlukları, su rejimini denetlemek üzere, merkezi bir iktidarın zorunlu olduğu «hidrolik toplumlarda» ortaya çıkmaktaydı. Bu açıklamalardan ikisini de yadsımak mümkündür; ama Rusya ve doğu Avrupa'nın otoriter bir geleneği olduğunu yadsıyamayız.

Bütün bu söylediklerimizde bir gerçek payı bulunmakla birlikte; Sovyet sisteminin, Stalin'in ölümünden bu yana bir yumuşama gösterdiği de bir gerçektir. Hatta Macaristan'da bile, 1956 devrimini izleyen baskıdan sonra, göreceli bir liberalleşme görülmüştür. Prag baharının ardından, daha az kanlı gibi görünen bir baskı yöntemiyle de olsa, yeniden soğuk savaş günlerine dönen tek ülke, Çekoslovakya'dır. İleri bir sanayi ülkesi açısından kaçınılmaz olan dış temasların gelişmesi, teknolojik düzeyin gerekli kıldığı, aydın ve bilim adamları sınıfının büyümesi; üretimi, tüketim toplumu haline gelen bir toplumda, halkın seçişlerine uydurma gereği gibi faktörler, uzun dönemde engellenmesi mümkün olmayan bir liberalleşme yönünde, etki yaparlar.

Bu liberalleşme, kuşkusuz, Krutchev zamanında umud edilenden daha yavaş olarak gerçekleşecektir. Önemli bir ilerleme, işine son verilen yöneticilerin artık ölüm cezasına çarptırılmayıp, daha aşağı kademe görevlere verilmeleleriyle gerçekleştirilmiştir. İngiltere'de de birkaç yüzyıl önce, sistemi, parlamenter rejime götüren önemli bir adım, bu şekilde, başbakanı giyotine göndermek yerine, istifaya zorlamakla atılmıştı. Hükümet başkanlarının, halk hare-

ketleriyle devrilebildiği Polonya'da yapılan ilerleme daha da önemlidir. Ama, liberalleşme sürecinin Sovyet sistemi- ni köklü şekilde dönüştürebilmesi ve diktatöryasal bir komünizmden, demokratik komünizme geçebilmek için, her- halde daha pek çok zaman ve aşama gerekecektir. Mark- sizmin, devletin yokoluşu (dépérissement de l'Etat) adı al- tında öngördüğü bu evrim yalnızca dışardan gelen zorluk- larla değil —sosyalizme karşı olanların yarattığı baskı; bur- juva düşünüş biçiminin ortadan kaldırılma güçlüğü, «pro- leteryaya» enternasyonalizmi ile ulusal akımlar arasındaki çelişki vb. gibi— sistemin içinden gelen bir zorlukla da kar- şılaşmaktadır. Bu, partinin merkez aygıtının gücünden, ve her türlü gerçek liberalleşme hareketine gösterdiği direnç- ten doğar.

Modern üretim araçlarının ortaya çıkardığı büyük ör- gütlerin gösterdiği gelişme, tüm gelişmiş toplumlarda gö- rülen bir olaydır. Bu, seçilmiş kurulların, temsili komis- yonların, genel kurulların, parlamentoların vd., ardında, yönetimi gerçek anlamda üstüne alan bir teknik yapının gelişmesine yol açar. Batı sistemlerinde bu teknik yapının gösterdiği göreceli çeşitlilik, —sosyalist partiler, işçi sen- dikaları, üniversiteler, bağımsız haber alma araçları sa- yesinde— aslında sahip olduğu otokratik eğilimi sınırlar ve belirli bir demokrasinin yaşayabilmesine olanak verir. Sov- yet sisteminde ise, bu teknik yapının gösterdiği, birleşik karakter, merkezleşmeyi ve diktatörlüğü güçlendirmekte- dir. Ancak; sendikalara, işletmelere, bilimsel araştırma ör- gütlerine, aydın kuruluşlarına, bölgesel otoritelere, v.d. gö- receli bir özerklik tanımakla, bu sistemde de, böyle bir çe- şitlilik yaratabilme olanağı vardır. Bu bilindiği gibi, uy- gulanmaktadır da! Fakat, parti, hegemonyaya varan ikti- darının kısılmasından hiç hoşnut olmadığı için, bir uygu- lama, ancak çekingen bir tarzda yapılabilmektedir.

KAYNAKLAR:

Gelişmekte olan toplumların siyasal sistemleri için bkz. M. Duverger, **Institutions politiques et droit constitutionnel** (2 cilt, 13. baskı, 1973) ve özellikle, cilt I **Les Grands Systèmes Politiques**. Bu, elinizdeki kitabı doğal olarak tanımlayan bir çalışmadır. Çağdaş toplumlar sistemlerinin bir çözümünü ile, eleştirilerek gözden geçirilen kaynaklar bulacaktır, okuyucu burada.

Az gelişmiş toplumların siyasal sistemleri için bkz. G. Almond ve J. S. Coleman, **The Politics of Developing Areas**, (Princeton, 1964), D. Apter, **The Politics of Modernisation**, (Chicago, 1965), G. Geertz, **The Old Societies and New States**, (New York, 1963), P. Worsley, **The Third World**, (Londra, 1964), J. Kautsky ve diğerleri, **Political Change in Under-Developed Countries**, (New York, 1962), P. Moussa, **Les nations prolétaires**, (2. baskı, 1960).

Doğrudan doğruya az gelişmiş ülkeler için bkz. yukarıda anılan, G. Almond ve J. S. Coleman'dan başka, R. Adolff, **West Africa; the French Speaking Nations**, (New York, 1964), T. Hadgins, **African Political Parties**, (Londra, 1961), P. Gonidec, **Les systèmes politiques Africaines**, (cilt 1, 1971) ve **L'Etat Africain**, (1970), R. W. Logan, **Haiti and the Dominican Republic** (Oxford, 1968), M. Niedergang, **Les 20 Amériques Latines**, (2. baskı, 1960, 3 cilt).

Yarı-gelişmiş ülkeler için bkz. M. Niedergang'ın yukarıda anılan çalışmasından başka, J. Lambert, **L'Amérique Latine; Structures Sociales et Institutions politiques**, (2. baskı, 1968), J. L. Busey, **Latin America: Political Institutions and Processes**, (New York, 1965), L. Mercier Vega, **Mécanismes du pouvoir en Amérique Latine**, (1967), F. Lieuwen, **Generals versus Presidents**, (New York, 1966), J. J. Faust, **Le Brésil; une Amérique pour demain** (1966), P. Gonzales Casanova, **La démocratie au Mexique**, (1961). R.

L. Park India's Political System, (Englewood - Cliffs N. J., 1967).

Batı sistemi hakkında bkz. M. Duverger, **Janus; Les deux faces de l'occident**, (1972), ve **Institutions politiques et droit constitutionnel I. Les Grands Systèmes politiques**, (age de ss. 52-319 arasındaki çözüm ve kaynaklar), P. La-lumière ve A. Demichel, **Les régimes parlementaires Euro-péens**, (1966) Sovyet sistemi hakkında bkz. M. Lésage, **URSS et les démocraties populaires**, (1970) (kaynak gös-termektedir.)

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa
UYARI	5
GİRİŞ	9
1. Sosyolojik Yöntem	9
Bilim Olarak Sosyoloji	10
Sosyoloji Biliminin Konusu	12
Bilimsel Araştırmanın Sosyolojideki Zorlukları	18
Sosyoloji ve İdeoloji	20
2. Sosyoloji ve Siyaset	23
Siyasal Sosyoloji Devlet Bilimi Midir?	23
Siyasal Sosyoloji İktidar Bilimi Midir?	26
Yöntem ve Plan	30
	479

Genel Kaynaklar

BİRİNCİ BÖLÜM

35

TOPLUMSAL BÜTÜNLER**AYRIM: I**

37

TOPLULUKLAR

37

1. Global Toplamlar ve Gruplar 38**I. Global Toplum 39**

Tarihsel Global Toplum Modelleri 40

Güncül Global Toplum Tipleri 45

II. Gruplar 51

Grupların Çeşitliliği: Birincil Gruplar

Ara Gruplar 52

Deneyimsel Gruplar 60

Toplumsallık Biçimleri 65

2. Ülke 71**I. Nesnel Öge Olarak Ülke 72**

Ekoloji ve Sosyoloji 73

Nüfus ve Ülke 82

II. Ortak Tasarım Olarak Ülke 91

Ülke Tasarımlarının Çokluğu 91

Siyaset ve Ülke Tasarımı 96

AYRIM: II

	Sayfa
K Ü L T Ü R L E R	105
1. Kültür Kavramı	108
I. Kültürün İçeriği	109
Normlar, Yaptırımlar, Değerler, Reçeteler	110
Gelenekler ve Değişme	116
II. Kültürel Bütünler	121
Kültürler, Alt-Kültürler, Karşıt Kültürler	122
Siyasal Kültür	127
2. Kültür Aşılama	138
I. Çocukların Sosyalleştirilmesi	141
Dil ve Kültürün Aşılınması	141
Aile, Okul, Yaş Grupları	145
Siyasal Sosyalleşme	150
II. Sürekli Kültür Aşılması	155
Tekelci Kültür Aşılama Yöntemi	157
Çoğulcu Kültür Aşılama Yöntemi	165

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMSAL YAPILAR	175
--------------------------	------------

AYRIM: III	179
-------------------	------------

Hiyerarşiler ve İktidarlar	179
1. İktidar ve Otoriteler	180

I. Eşitsizlik ve İktidar	181
Eşitlikçi İlişkiler ve Eşitlikçi Olmayan İlişkiler	183
İktidar Kavramı	189
Siyasal İktidar	195
II. Otoriteler	199
Otoriteler ve Önderler	200
Otoritelerin Atanması	205
2. Toplumsal Sınıflar	214
I. Sınıflar ve Kastlar	215
Kastlar, Zümreler, Klanlar	216
Toplumsal Sınıflar	222
Sınıf Bilinci	232
II. Toplumsal Hareketlilik ve Sınıflar	236
Seçkinler Kuramı	238
Sınıfların Kalımlılığı	245
AYRIM: IV	257
Örgütler ve İşlevler	257
1. Örgütler	258
I. Örgütler Genel Kuramı	259
Oligarşinin Tunç Yasası	261
Organigramlar ve Görünen Yapılar	260
Gizil Yapılar	270
II. Bürokrasi ve Teknik-Yapı	276
Bürokrasi	276
Teknik Yapı	283

2. İşlevler	292
I. Sosyolojide İşlev Kavramı	293
İşlev Kavramının Kökeni	293
Toplumsal İşlevler	299
II. Siyasal Sosyolojide İşlevsel Çözüm	303
Siyasal İşlevler	306
İşlevciliğin Eleştirisi	313

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL SİSTEMLER	321
AYRIM: V	323
Sistem Modelleri	323
1. Formel Modeller	326
I. Formel Model Kavramı	327
Formelleştirme Dereceleri	327
Formelleştirmenin Sınırları	333
II. Formel Model Örnekleri	340
Kısmi Modeller	342
Global Siyasal Sistem Modelleri	349
Talcott Parsons'un Genel Modeli	359
2. Kuramsal Modeller	370
I. Farklı Kuramsal Modeller	372
Klasik Marksist Model	373
Klasik Marksist Modele Getirilen Düzeltmeler	380
Marksist Olmayan Genel Modeller	387

II. Genel Bir Kuramsal Model Taslağı	395
Genel Modelin Öğeleri	395
Siyasal Aygıtların ve İdeolojilerin Özerkliği	401

AYRIM: VI	411
-----------	-----

Siyasal Sistemler	411
--------------------------	------------

1. Gelişme Dışı Kalan Toplamların Sistemleri	414
--	-----

I. Yazısız Toplamların Sistemleri	415
Sistemlerin Öğeleri	416
Bölünmüş Toplamlar ve Devletler	420

II. Tarihsel Toplamların Sistemleri	425
Kentler ve İmparatorluklar	427
Feodalite ve Krallıklar	434

2. Gelişmekte Olan Toplamların Sistemleri	446
---	-----

I. Az Gelişmiş ya da Yarı-Gelişmiş Toplamların Sistemleri	447
Az Gelişmiş Toplamların Genel Nitelikleri	448
Az Gelişmiş Toplum, Sistem Tipleri	453

II. Gelişmiş Toplamların Sistemleri	459
Batı Sistemi	461
Sovyet Sistemi	470

ŞEKİLLER

1. Sosyogram örneği	62
2. İklim-bitki örtüsü haritası ve gelişmişlik haritası	81
3. Genel İşçi Konfederasyonu (C.G.T.) nun organigramı	268
4. Gordon'un özel bir firma için önerdiği örgütlenme modeli	343
5. Attali'nin kamu örgütü modeli	344
6. Mehl'in idare modeli	346
7. Easton'un basitleştirilmiş modeli	355
8. U.A.B.G. (A.G.I.L.) Tablosu (1. düzey)	361
9. U.A.B.G. » » (2. düzey)	362
10. U.A.B.G. » » (3. düzey)	363
11. U.A.B.G. » » (4. düzey)	364
12. Siyaset ve toplumun diğer alt - sistemleri arasındaki alış - veriş sistemleri	364
13. Siyaset ile toplumun diğer alt - sistemleri arasındaki iki yönlü alış - veriş ağı	367
14. Kültürel baraj	400
15. Siyasal aygıtların ve ideolojilerin özerkliği	402

Maurice Duverger,
Fransa'nın siyaset biliminde olduğu kadar
sosyoloji tarihi ve sorunları
üzerinde en önemli uzmanlardan biridir.
Bu dizimizde onun, daha önce,
Politikaya Giriş adlı kısa yapıtını
yayınlamıştık. Bugün bu ciltte
okurlarımıza sunduğumuz yeni yapıtı
«Siyaset Sosyolojisi» konuyu bütün yönleriyle
ele alarak enine boyuna incelemektedir.
Duverger'nin bu konudaki
geniş yetkisi, kitap üzerine
fazla bir şey söylememizi gerektirmez.
Bu kitap yalnız sosyal ve siyasal bilimler
üzerinde çalışanların değil,
sosyoloji ve siyaset ile ilgili
bütün okurları yakından ilgilendirecek
ve onlara çok şey öğretecek
bir nitelik taşımaktadır.